

2018

FALU VÁROS RÉGIÓ

TERÜLETFEJLESZTÉSI SZAKMAI FOLYÓIRAT

HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TÉRSÉGEK

PERIFÉRIÁK, SZEGREGÁTUMOK

VIDÉKFEJLESZTÉS

VÁROS – VIDÉK KAPCSOLATOK

JÓ GYAKORLATOK

FVR

FÓKUSZBAN A FALU, TANYA, VIDÉK

FALU VÁROS RÉGIÓ

TERÜLETFEJLESZTÉSI SZAKMAI FOLYÓIRAT

2018

A magyar falvak fejlődnek – úton az élhető vidék megerősítéséhez

Tisztelt Olvasó!

A jól és hatékonyan működő gazdaság mindennek az alapja. A makroszinten tapasztalható – minden itthoni és külföldi mutató szerinti – dinamikus bővülés lendületének megőrzése első számú gazdaságpolitikai prioritás. A kormányzat célszerű és tervszerű intézkedései eredményességéhez szükséges feltétel a magyar gazdaság szereplőinek együttműködése. Ezért nagyon fontos, hogy időről időre a legkisebb részletekig górcső alá vegyük az aktuális állapotot, és ennek függvényében, ha szükséges, módosítsunk és finomítsunk az irányokon.

Magyarország gazdasági fejlődésének hosszú távú fenntartásában szerepet játszó kiemelt színterek vizsgálatát folyóiratunk 2016/2. lapszámában kezdtük meg a térszerkezet meghatározó elemeinek, a városoknak a bemutatásával. Mostani kiadványunk a rendszer másik lényeges részével, a vidéki térségekkel, a falvakkal és kistelepülésekkel foglalkozik. A vidéki terekre és a kistelepülésekre irányuló fókusz azért indokolt, mert hazánk népességének mintegy 30%-a falvakban és tanyákon él, melyek népességének megtartása elemi érdekünk. Hazánk napjainkban zajló gazdaság-térszerkezeti átalakulásának egyik fő helyszíne a vidék, mely esetében a lakosságmegőrző-képesség növelése, a versenyképességi hátrányok mérséklése, a munkaerő-piaci problémák és az elvándorlás kezelése kiemelt szakpolitikai feladat a hazai terület- és vidékfejlesztés számára, amelyhez más irányú – szociális jellegű – segítséget nyújtanak az átfogó családpolitikai kezdeményezések. A vidéki régiók és kistelepülések hazai és nemzetközi területi folyamatainak megismerése, az aktuális helyzetük és állapotuk kutatása alapvető fontosságú. Ezáltal születhetnek a fejlődési lehetőségeik javítását, népességük megtartását, gazdasági potenciáljuk erősítését célzó, érdemi szakpolitikai válaszok és kormányzati lépések. Ezek vezetnek hazánk sikerességéhez.

A vidéki térségek, falvak és tanyák fellendítéséhez a megfelelő és vonzó életfeltételek biztosítása, a helyi gazdaság fejlesztése, a turizmusban rejlő lehetőségek jobb kihasználása, az infrastrukturális feltételek javítása, az elérhetőség, az infokommunikációs kapcsolatok és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása is hozzájárulhat, a kistelepüléseinken gyökerező kulturális örökségünk sok-

színőségének megővását eredményezve. Ez képezi Magyarország mentális és lelki aranytartalékát.

Jelen lapszámunk szakmai közéleti írásai és tudományos közlései is mind egy irányba mutatnak: adataik, megállapításaik és javaslatok a vidéki régiók és hátrányos helyzetű települések fejlesztésére irányuló megközelítéseket és módszereket tekintik át, kitérve a stratégiai tervezés, gazdaságfejlesztés, foglalkoztatáspolitikai, forrásfelhasználás vagy a demográfia jelentőségére. Aktuális kiadványunkban szakmai szervezetek (Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete, Koppány-völgyi Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület) bemutatkozása mellett olyan bel- és külföldi pozitív gyakorlatokba is bepillantást nyerhetnek, amelyek jelentősen hozzájárultak egy-egy vidéki térség felemelkedéséhez, így követhető példaként szolgálnak.

Lapszámunk időszzerűségét alátámasztja a Kormány 2018 végén indított Magyar Falu Programja, amelyről cikkeink között bővebben is olvashat. A program célja az ötezer fő alatti települések népességmegtartó erejének növelése és a kistelepüléseken élő emberek mindennapi életének jobbra tétele. A célkitűzéseket – többek között – a közszolgáltatások elérhetőségének javításával, a bölcsődék, óvodák, orvosi rendelők és egyéb helyi intézmények fejlesztésével, utak építésével, továbbá a lakhatás feltételeinek elősegítésével és a közösség tereinek kedvezőbb kialakítása révén kívánja megvalósítani a faluprogram.

Remélem, hogy a vidéki térségeink és falvaink helyzetét és lehetőségeit ismertető lapszámunk is értékes, új információkkal és tanulságokkal szolgál az olvasóközönség számára. Bízom abban, hogy kiadványunk elnyeri a tetszésüket és a következő kiadványunk esetében is az olvasóink között üdvözölhetjük majd Önöket!

Rákossy Balázs

európai uniós források
felhasználásáért felelős államtitkár,
Pénzügyminisztérium

IMPRESSZUM

Felelős kiadó:

Pénzügyminisztérium

1051 Budapest, József nádor tér 2-4.

Elérhetőség: 1051 Budapest, Kálmán Imre utca 2.

A lapszám szakmai szerkesztője:

Jusztin Valéria, dr. Czene Zsolt és Tafferner Bálint

A szerkesztőbizottság tagjai:

dr. Csemez Attila, Fülöp Judit, Ongjerth Richárd, dr. Péti Márton, Salamin Géza, dr. Szaló Péter, dr. Tózs István

Nyomdai előkészítés, kivitelezés: Duna-Mix Kft.

A Falu Város Régióban megjelenő tanulmányok és írások szerzői véleményeket tükröznek, amelyek nem feltétlenül egyeznek a Pénzügyminisztérium hivatalos álláspontjával.

A Falu Város Régió lapszámai elérhetőek a <https://regionalispolitika.kormany.hu/falu-varos-regio> weboldalon

Lapunk szakmai közéleti információkat közvetít, továbbá megjelenési lehetőséget ad tudományos közléseknek is, mely írások magas szakmai kvalitású független lektorok közreműködésével jelennek meg. A tudományos közléseket külön jelöljük.

ISSN: 1218-2613

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, az online digitális publikálás, valamint a fordítás jogát, az egyes cikkeket illetően is.

A kézirat lezárása: **2018. november 15.**

Képek forrása: a címlapon és a 210. oldalon szereplő kép forrása www.pinterest.com, az 58., a 92. és a 238. oldalakon levő képek szerzője Kelenné Török Livia, míg az 8., 53., 72., 147., és 221. oldalakon szereplő fejezetközi átkötő képek szerzője Tafferner Bálint.

INTERJÚ SZABÓ GELLÉRTTEL, SZENTKIRÁLY POLGÁRMESTERÉVEL, A MAGYAR FALUSZÖVETSÉG ELNÖKÉVEL

A nagyvárosok melletti falvak gazdasági jellegű önállósága nagyon nehéz a helyi lehetőségek szűkössége miatt, amely hátrányt és problémát jelent a kistelepüléseknek. Célunk, hogy a hagyományos falusias életformát megőrizzük, különösen a tanyáinkat, és a közösség összetartása, tetteje se lankadjon. Ebbe a koncepcióba nem fér be az „alvófalú” jelleg.

54

LEHET-E EGY HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉS SIKERES?

A tanulmány arra keresi a választ, hogy megyéink falvainak milyen lehetőségei maradtak az „életben maradásra”, léteznek-e „best practice”-k, amelyek átörökíthetőek; az állandósuló kiemelten támogatott/komplex programmal segített/hátrányos helyzet okozza-e a településen a fásultságot, fokozza az elvándorlást, a problémák mélyülését?

73

1. Lehatárolás:
Regionális központok kedvezőtlen megközelíthetősége

2 Lehatárolás:
Gazdasági árnyéktérületek

Európai belső perifériák

3. Lehatárolás:
Közzolgáltatások szegényes elérhetősége

4. Lehatárolás:
Leszakadó térségek

93

BELSŐ PERIFÉRIÁK EURÓPÁBAN

A belső perifériák nem elsősorban fekvésbeli adottságaik miatt, hanem nem megfelelő kapcsolódásaiknak, beágyazottságuknak köszönhetően válnak a periferializációs folyamatok színtereivé. Az eltérő hatóerők több alapvető perifériatípus kialakulását eredményezhetik, amelyek különböző mintázatokban, de jelen vannak Európa egész területén. A periférikus helyzethez köthető társadalmi-gazdasági hátrányok felismerésével, és a belső perifériák létrejöttéhez vezető folyamatok leírásával megadhatók azok a javaslatok a fejlesztési szakpolitikák különböző szereplői számára – különböző területi szinteken –, amelyek a periferializációs ciklusokból való kitörés lehetőségét segítik elő.

A PERIFERIZÁCIÓ DIMENZIÓI FEJLESZTÉSPOLITIKAI SZEMPONTBÓL AZ ENCSI JÁRÁS PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Jelen tanulmányban a periferezáció különböző arcainak elemzését célozzuk meg, amelyben a perifériák újratermelődésében meghúzódó különböző tényezőket vizsgáljuk.

165

VIDÉKFEJLESZTÉS A KOPPÁNYVÖLGYBEN - 15 ÉV HELYI FEJLESZTŐ MUNKA FOLYAMATA ÉS TANULSÁGAI

Koppányvölgy Tolna és Somogy megye határán fekvő, belső perifériát képező, aprófalvas térség, amelynek helyzete jól tükrözi az ország mintegy harmadát kitevő aprófalvas térségekkel szembeni kihívásokat. Ami talán mégis megkülönbözteti más hasonló térségektől az az, hogy itt másfél évtizede létrejött és azóta is működik egy helyi fejlesztési civil szervezetrendszer.

214

TARTALOM

FÓKUSZBAN

- 9 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** A tudatos településsé válás útja egy kistelepülés példáján *(Kovács Sándor Zsolt)*
- 17 Megújuló energiaforrásokhoz kapcsolódó fejlesztések vidéki térségekben - kihívások, lehetőségek, korlátok *(Póla Péter)*
- 22 A Vidékfejlesztési Program eredményei *(Nagy Attila)*
- 26 A hazai városok mezőgazdasága, avagy egy létező folyamat rendszerbe foglalása: a „Városi agrárpolitika” *(Szabó Mátyás, Hegedűs Gábor Vilmos)*
- 36 Adalékok a tanyavilág fejlődéséhez, 1987 - 2017 *(dr. Ónodi Gábor, Bérczi Szabolcs)*
- 42 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Cigányság a falvakban területi sajátosságok és folyamatok *(Pénzes János, PhD., Pásztor István Zoltán PhD.)*
- 49 Szegregátumok és a szegregált élethelyzetek világa *(Czibere Ibolya, Szarvák Tibor)*

INTERJÚ

- 54 Részt kívánunk venni a modernizálásban. Interjú Szabó Gellérttel, Szentkirály polgármesterével, a Magyar Faluszövetség elnökével *(dr. Czene Zsolt, Bordás – Mátrai Kinga)*

SZEMÉLYES

- 59 Hol vagy, Torna megye? *(Dr. Tózsza István)*
- 61 Borturizmus és vidéki élményszolgáltatás *(Kovács Dezső PhD.)*

A SIKER TITKA

- 73 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Lehet-e egy hátrányos helyzetű település sikeres? *(Horeczki Réka, Bársony Sarolta)*
- 80 25 éves a Virágos Magyarország környezetszépítő mozgalom *(Csemez Attila)*
- 86 LEADER program, mint helyi gazdaságfejlesztési eszköz - Nyitott porta program *(Szabó Tibor)*

KITEKINTÉS

- 93 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Belső perifériák Európában *(Tagai Gergely)*
- 100 A közös agrárpolitika (KAP) szerepe a vidékfejlesztésben *(Frizon-Somogyi Orsolya)*
- 106 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Urbanizációs folyamatok összehasonlítása Közép-Európában – Budapest, Bécs, Prága, Varsó várostérségi fejlődése *(Kocsis János Balázs, Kassay Gergő Lajos)*
- 120 Iskola társadalmi elfogadottsága és vidékfejlesztési jelentősége egy kistérségben működő szakiskola példáján *(Sárosi-Blága Ágnes)*
- 124 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** A külhoni magyar falvak alapvető területi mintázata és népességszámai *(Dr. Péti Márton, Szabó Balázs, Nagy Szabolcs, Csécsi Dávid)*
- 131 Jogi akadálymentesítés Magyarország határai mentén *(Jaschitz Mátyás, Dubniczki Kitti)*
- 136 AgriShort – Egy rövid élelmiszerlánc szervezési projekt tapasztalatai a Balaton régió somogyi területein *(Dombi Gábor, Fekete Károly, Oláh Miklós)*
- 141 TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Területfejlesztési politikák fejlődése Kínában *(Gutpintér Júlia)*

TUDOMÁNY/TANULMÁNY

- 148 Támogatások a felzárkózásért. Mire elegendő a támogatás? *(dr. Kukely György, Zábrádi Zsolt)*
- 156 Nemzeti vidékfejlesztési programok eredményei és aktualitásai.
A Tanyafejlesztési Program és a Zártkerti Program *(Romvári Róbert, Szikora Anna Ágnes, Pap-Szuromi Orsolya)*
- 165 **TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** A periferezáció dimenziói fejlesztéspolitikai szempontból az Encsi járás példáján keresztül *(Varga Ágnes, dr. Karácsonyi Dávid, dr. Jeney László)*
- 175 **TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Közfoglalkoztatás, gazdálkodás, vállalkozás - megélhetési módok és gazdasági stratégiák az Ormánságban *(Pulszter Zsuzsanna)*
- 181 **TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** Közfoglalkoztatási programok, mint a hátrányos helyzetű falvak fejlődési tényezői – Ináncs és Hernádszentandrás példáján keresztül
(Mozga Gábor, Ghira Zsófia, Csia Márton)
- 188 **TUDOMÁNYOS KÖZLÉS** A pénzügyi eszközök szerepe a vidéki térségek felzárkóztatásában *(Farkas Sára)*
- 195 Klímapolitika megyei szinten – A stratégiai tervezési folyamat tapasztalatai
(Selmeczi Pál, dr. Czira Tamás, Dobozi Eszter, Rideg Adrienn, Sütő Attila, Taksz Lilla)
- 201 Fejér megye klímastratégiája *(Kigyóssy Gábor, Oletics Zoltán)*
- 205 Területi és Települési Tervezést Támogató Rendszer – 4TR
(Devecseri Anikó, Juhász Géza Péter, Kolossa József DLA, Dr. Sík András)

MŰHELY

- 211 A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesületének falu- és tanyagondnokságokat segítő tevékenysége
(Csörsz Zelenák Katalin, Sümeginé Ország Edit)
- 214 Vidékfejlesztés a Koppányvölgyben – 15 év helyei fejlesztő munka folyamata és tanulságai *(Gelencsér Géza)*

RÖVIDEN

- 222 Modern Települések Fejlesztéséért felelős kormánybiztosság portfólió Modern Városok Program + Magyar Falu Program *(Bertáné Dr. Bényi Krisztina)*
- 224 ESPON 2020 közép-európai konferencia Budapesten *(Móricz Ádám, Baráth Miklós)*
- 226 ETE programok a vidék fejlődéséért *(Csintalan Lilian)*
- 229 Az európai szintű területi kohéziót segítő kormányközi együttműködés – a bolgár és osztrák elnökség területi kohéziós programja és eredményei *(Móricz Ádám)*
- 232 Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció 2014-2016. évi megvalósulásáról szóló beszámoló és felülvizsgálat *(Hajek Dóra)*
- 233 Összefoglaló a Pest megye Területfejlesztési Koncepciója 2014-2030 és Pest megye Területfejlesztési Programja 2014-2020 megvalósításához nyújtandó célzott pénzügyi támogatás 2018. évi felhasználásáról
(Tafferner Bálint)
- 236 Egy évtizedes regionális és városfejlesztési szakemberképzés *(dr. Péti Márton)*

AJÁNLÓ

- 239 Könyvajánló: Sain Mátyás – Rab Judit: Részvételi tervezés a településfejlesztésben és településrendezésben
(Sain Mátyás, Rab Judit)
- 240 Könyvajánló: Kulcsár László: A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések
(Kovács Dezső)

FÓKUSZBAN

A tudatos településsé válás útja egy kistelepülés, Nagypáli példáján

ABSZTRAKT | A tanulmány célja, hogy a releváns szakirodalomra támaszkodva bemutassa a tudatos településmenedzsment szemlélet keretfeltételeit, elhatárolja azt a „smart city”, „energiafalu”, „zöld település”, stb. meghatározásoktól. Éppen ezért a tudatosságot elsősorban a településirányítás oldaláról közelíti meg, annak döntéseiből, iránymutatásaiból vezeti le az egyes tudatosság felé mutató elemeket. Többről van tehát szó, mint a környezet védelme, a környezeti tudatosság, olyan szegmenseket is érint a tanulmány, mint a hosszú távú stratégiai tervezés és menedzsment, a közszolgáltatások megszervezésének egyedi elemeket is kezelő megoldásai, vagy a problémák felismerése és a lehető legjobb megoldásaik.

A szakirodalmi áttekintést követően, esettanulmány jelleggel Nagypáli község példája kerül részletesen elemzésre, azt vizsgálva, miképp, milyen gondolkodásmód és tervezés alkalmazásával tud egy kistelepülés is versenyre kelni a jobb kondíciókkal rendelkező nagyvárosokkal a tudatossá válás útján.

KULCSSZAVAK | tudatos település, stratégiai tervezés, fenntarthatóság, helyi gazdaságfejlesztés, Nagypáli

ABSTRACT | Based on the relevant literature, the main goal of this article is that it presents the framework conditions of a conscious settlement management approach, distracting it from the “smart city”, “energy village”, “green city”, etc. models. It is approaching the side of the settlement management, so it draws some elements of consciousness from local decisions and directions. The conscious settlement is more than the environment protection or environmental consciousness, this paper also covers topics such as long-term strategic planning, unique management solutions of public services or identifying and solving problems.

After the theoretical framework, we are presenting a case study from this field. Nagypáli is a small village in Zala County, Hungary, but it is good practice of the conscious settlement concept. The planning, management decisions, developments and other things born with the high level consciousness, which was helped by a local development strategy since 1997.

KEYWORDS | conscious settlement, strategic planning, sustainability, local economic development, Nagypáli

Bevezetés

Napjainkban a tudatosság kapcsán általában a környezeti fenntarthatóság (energiatakarékosság, megújuló energiák használata, szelektív hulladékgyűjtés, stb.), illetve a gazdaságos működés aspektusai értelmezhetők egy-egy ön-

kormányzat működésében, jelen tanulmány azonban arra tesz kísérletet, hogy a fogalom településmenedzsmentben értelmezett komplexebb megközelítésével rávilágítson arra, hogy mennyivel szélesebb jelentéstartalom társul a *tudatos település* megközelítéshez.

Az okos település (smart city, smart village), koncepció jelentős szakirodalommal bír, melyből leszűrhető, hogy míg a jelentős technológiai és digitális megoldásokkal megtámogatott működési modell minden érintett szereplő (például a településen élők, ott működő szolgáltató vállalkozások) tevékenységét lefedi, addig a tudatos település megközelítés elsősorban az önkormányzatok településfejlesztéssel, irányítással kapcsolatos feladataira koncentrál (Kovács, 2017a). Így a tudatos településsé válás legfontosabb kiindulópontja a stratégiai szemlélet, a településvezetés tudatos stratégiaalkotása és annak megfelelő véghezvitele, monitoringja és a mindenkori társadalmi-gazdasági helyzethez való igazítása. A stratégiai tervezés koncepciója szerint a település kívánatos változási irányait kell folyamatosan figyelni és az operatív működést ezzel összhangban tartani. A stratégiai menedzsmentnek tehát nemcsak irányítási (elváras, szabályozás, ösztönzés, ellenőrzés stb.) feltételei, hanem folyamatos szervezetfejlesztési igényei is vannak, aminek révén a szervezeti képességek alkalmazkodnak a változó feltételekhez. A stratégiai menedzsment tehát magában foglalja az elérhető helyi erőforrások és igények felmérését, a hosszú távú tervezést (*tervciklus*), a stratégiai tervezést (*stratégiai ciklus*) és a változtatásokhoz szükséges képességek hasznosítására nyitott menedzsment orientációt (*képesség ciklus*). Ez a működési forma új típusú viselkedést követel meg a szervezet, jelen téma esetében a települési önkormányzat egészétől, annak egységeitől és személyi állományától is (Tiner, 2013; Varjú – Mezei, 2018), de legfőképp egy új típusú vezetőt is megkíván (Matkó, 2013). A stratégiai tervezés sikere emellett nagymértékben függ a kooperációtól és az integrációtól, ami nem ragadhat le a hivatali struktúrában, fontos a helyi közösségek (lakosság, civil szervezetek, vállalkozók) igényeinek feltárása, s e csoportok bevonása a döntés-előkészítési folyamatokba (Sain, 2010). E közösségvezérelt, participatív fejlesztés elmélete (Péti et al., 2012; Finta, 2015) szerint mindennek közvetlen hatása, hogy a polgárok döntési pozícióba kerülnek, ezáltal közvetett módon hatást gyakorolnak a közösség fejlődésére, az irányítási struktúrák megismerésére, jobb elfogadására (Körmendy, 2006; Baldwin et al, 2016). A stratégiai tervezés egy folyamat, aminek jelentős információ igénye van, így szükséges az önkormányzati információk tudatos gyűjtése és rendszerezése is (László, 2008), amiben egyelőre még Magyarországon inkább csak a nagyobb városok járnak élen.

A hazai önkormányzatok tervezési tevékenységének keretfeltételeit a jogszabályi környezet áttekintésével ismerhetjük meg. A területi tervezéssel kapcsolatos átfogó előírásokat a 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról (Áhtv.) illetve a 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól (Mötv.) szabályozza. A jelenlegi jogszabályi környezetben a hosszú távú tervezési, rendezési eszközök a településfejlesztési koncepció és a rendezési tervek (314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról). Egyes ágazati törvények meghatározhatnak hosszú távú programot, tervekészítési kötelezettséget is, ilyen például a környezetvédelmi program (1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól), vidékfejlesztési, turisztikai koncepció vagy az esélyegyenlőségi program esetében (321/2011. (XII. 27.) Korm. rendelet a helyi esélyegyenlőségi programok elkészítésének szabályairól és az esélyegyenlőségi mentorokról).

A szakirodalom elemzése által feltárt eredmények alapján elmondható, hogy a tudatos település megközelítés nem egy kizárólagos, egyszerűen adaptálható modell, mint az okos város, az energiatelepülések vagy a zöld városok már megvalósult gyakorlatai, hanem egy hosszú távú célokat kitűző, s az a felé vezető utat kijelölő stratégiai gondolkodás. E fejlesztési célkitűzés(ek) alapján a település követheti akár a modern információs technológiákra építkező okos település vagy az energiatelepülés stb. irányzatokat, a lényeg, hogy a helyi közösségen belül elfogadott és teljesíthető (illeszkedő) célok kerüljenek meghatározásra, amelyeket következetesen végre is hajtanak. E közös elfogadás alapja a helyi szereplők bevonása a tervezési, döntés-előkészítési folyamatokba, a fejlesztések megvalósításába. Érzékelhető tehát, hogy a tudatosság kevésbé a látványberuházásokban ölt testet, inkább az oda vezető út a tudatosság záloga, hiszen egyes településeken lehet a távlati stratégiai cél az energetikai megújulás, másutt az IT-fejlesztések, megint máshol a gazdaságösztönzés (Kovács, 2017a).

A kutatás módszertana

Elfogadva a fent leírtakat, miszerint nincs egy egységes séma, modell, ami alapján egy kiválasztott település tudatosságát tudnánk vizsgálni, jogosan merülhet fel a kérdés, hogy milyen módszertan nyújthat ebben segítséget? A szerző a jelen kutatás alapját adó esettanulmány kapcsán a kvalitatív módszertanok széles tárházát, a dokumentum elemzést és kis részben a kvantitatív módszereket alkalmazta.

Az önkormányzati vezetők általánosságban vett települési tudatossággal kapcsolatos gondolatait műhelymunka segítségével sikerült körvonalazni, majd a mintatelepülés, a Zala megyei Nagypáli kiválasztása után a település stratégia céljait, azok kialakulásának és megvalósulásának történéseit a településvezetőkkel készített mélyinterjúk

segítették. A települési társadalom, a helyi szereplők döntéseiben való részvételéről, az együttműködések lehetőségeiről és kereteiről a mélyinterjúk mellett fókuszcsoportos lekérdezések alkalmával, helyben lefolytatott lakossági kérdőívvezéssel, valamint helyi lakosokkal folytatott beszélgetések születtek meg az információk.

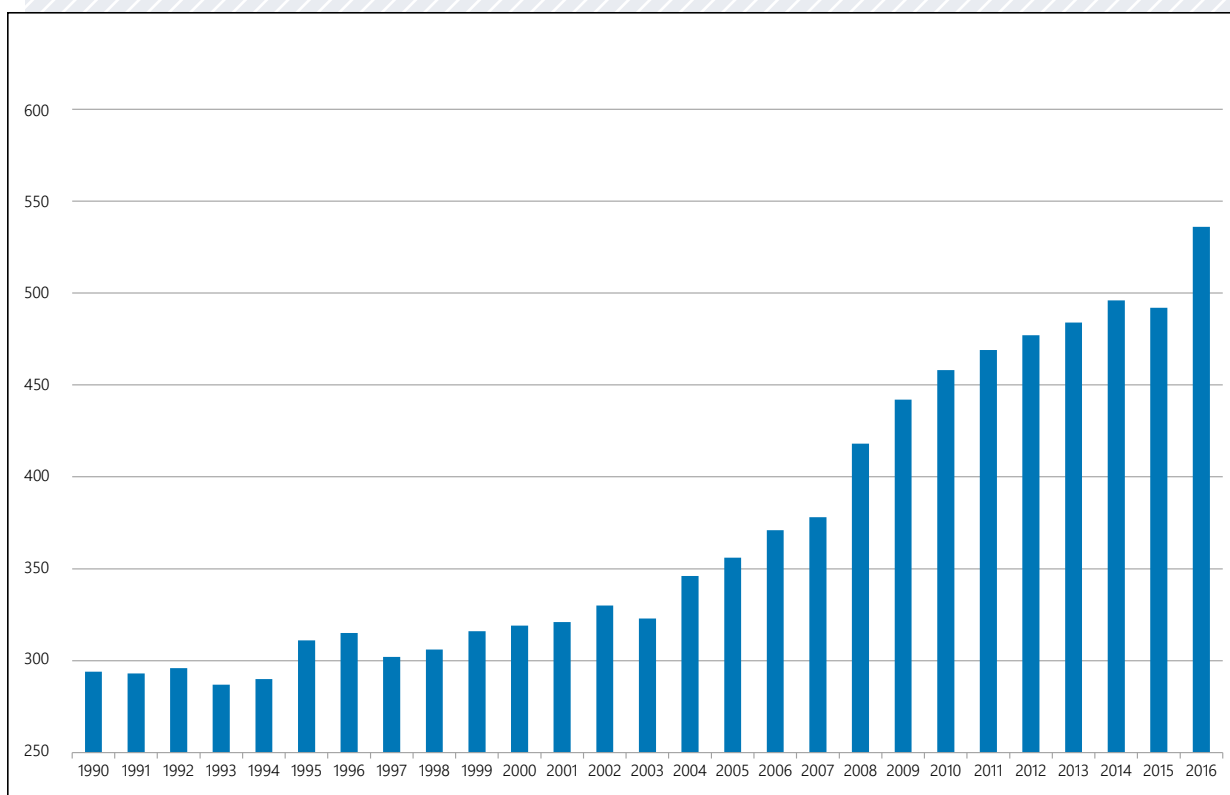
Magyarországon a települési önkormányzatok részére előírás több program, szabályzat (Helyi Esélyegyenlőségi Program, Helyi Építési Szabályzat, stb.) elkészítése, valamint a legtöbb település – mérettől függetlenül – rendelkezik egyfajta gazdasági, fejlesztési tervvel, koncepcióval. Így Nagypáli esetében is fontos volt e dokumentumok összegyűjtése és a tudatossággal összefüggő elemzése.

A kiválasztott település bemutatása

Nagypáli, Zala megye, a Zalaegerszegi járás község jogállású kistelepülése, a Zala-Vas megyei határ közelében, a megyeszékhelytől megközelítőleg tíz kilométerre, északra, területe 6,34 km². Nagypáli természeti adottságai semmiben sem különböznek egy átlagos Zala megyei településtől, így előnye sorát nem az ásványkincsekben, természeti környezetében kell keresnünk, hanem kiváló elhelyezkedésében és a településirányítás sajátos településfejlesztési filozófiájában (Kovács, 2017b).

Nagypáli demográfiai folyamataira az 1950-es évektől jellemző volt egy kismértékű csökkenés, 1990-ben a lakosság száma 294 fő volt (KSH, 1992). Ezt követően a 2000-es évek elején a kistelepülésekre általánosságban is jellemző elöregedés mellett enyhe lakosságszám emelkedést figyelhetünk meg, s 2001-re a népesség 318 főre növekedett (KSH, 2002). 2003 után ez a tendencia felgyorsult, az állandó népességszám növekedése a következő öt évben 100 fős növekményben, majd a következő években újabb közel hetven fős növekményben jelentkezett és 2016-ra elérte az állandó lakosságszám az 536 főt, ami az 1990-es évhez képest 82 százalékos népességnövekedést jelent. A lakosságszám ilyen mértékű növekedése a belső tényezők (természetes szaporodás, fogyás), illetve az általában pozitív vándorlási egyenleg eredőjeként következhetett be (1. ábra). Nagypáli lakókörössége igen aktívnak mondható, a jelentős számú helyi civil szervezet orientációja számos területet érint (ifjúsági, sport, nyugdíjas, tűzoltó, polgárőr, közvilágítás karbantartási egyesület, turisztika).

A település társadalmi viszonyairól a helyi esélyegyenlőségi stratégia alapján elmondható, hogy szegregációs jelenségek a faluban nem fordulnak elő, egyik korcsoportot, kisebbséget sem ért hátrányos megkülönböztetés az utóbbi években, ellenük erőszakos cselekedet nem történt. Szintén a program alapján tudható, hogy a településen tartósan elszegényedett lakosok, hajléktalanok nincsenek, a teljes lakásállomány hozzáfér a településen elérhető közüzemi és közszolgáltatásokhoz, valamint a közösségi közlekedéshez, a településrészek közötti kapcsolatok megoldottak (NKÖ, 2015).

1. ábra: Az állandó népesség alakulása Nagypáliban, 1990–2016

(Forrás: KSH, TeIR adatok alapján saját szerkesztés)

A település gazdaságfejlesztési célkitűzései között fontos szerepet kapott a turizmus és a gazdasági társaságok betelepülésének segítése. Ennek köszönhetően 2000 és 2010 között a regisztrált gazdasági vállalkozások száma több mint háromszorosára nőtt, nemzetgazdasági ágak szerint vizsgálva a településen regisztrált vállalkozásokat kiemelhető a mezőgazdaság, a szállítmányozás és a szolgáltató szektor szerepe.

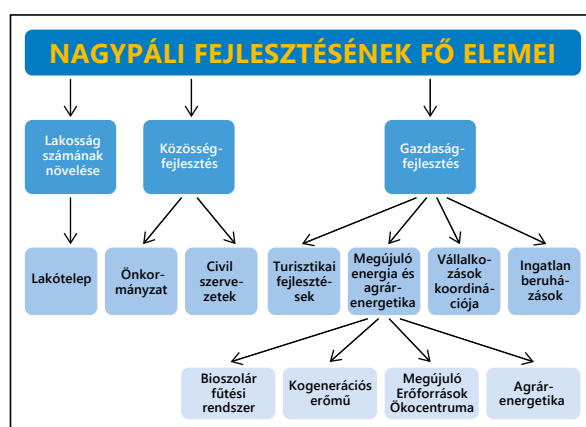
Nagypáli, mint tudatos település

Stratégiai tudatosság

Nagypáli tudatos, stratégiai szemléletét az 1997-ben meghirdetett (s máig követett) *Zöld Út Falufejlesztési Program* (2. ábra) keretében meghirdetett és az azóta megvalósított fejlesztések, változások egyértelművé teszik. Ezek megfigyelhetők mind a falu képében, mind lakossága és gazdasága életében. A program fő célja egy fejlett európai színvonalú, önfenntartó településsé fejlődés, megőrizve benne a magyar, és az elhelyezkedésből adódóan a göcseji falvak hagyományos világát. A fejlesztési irányokat tekintve egy komplex programról beszélhetünk, mely kiterjed a megújuló energiaforrások alkalmazására, a turizmusfejlesztésre, a közösségépítésre, a környezetvédelemre és környezettudatosság kialakítására, valamint a

helyi termékek előállítására. A program megalkotásakor három stratégiai pillér került megfogalmazásra:

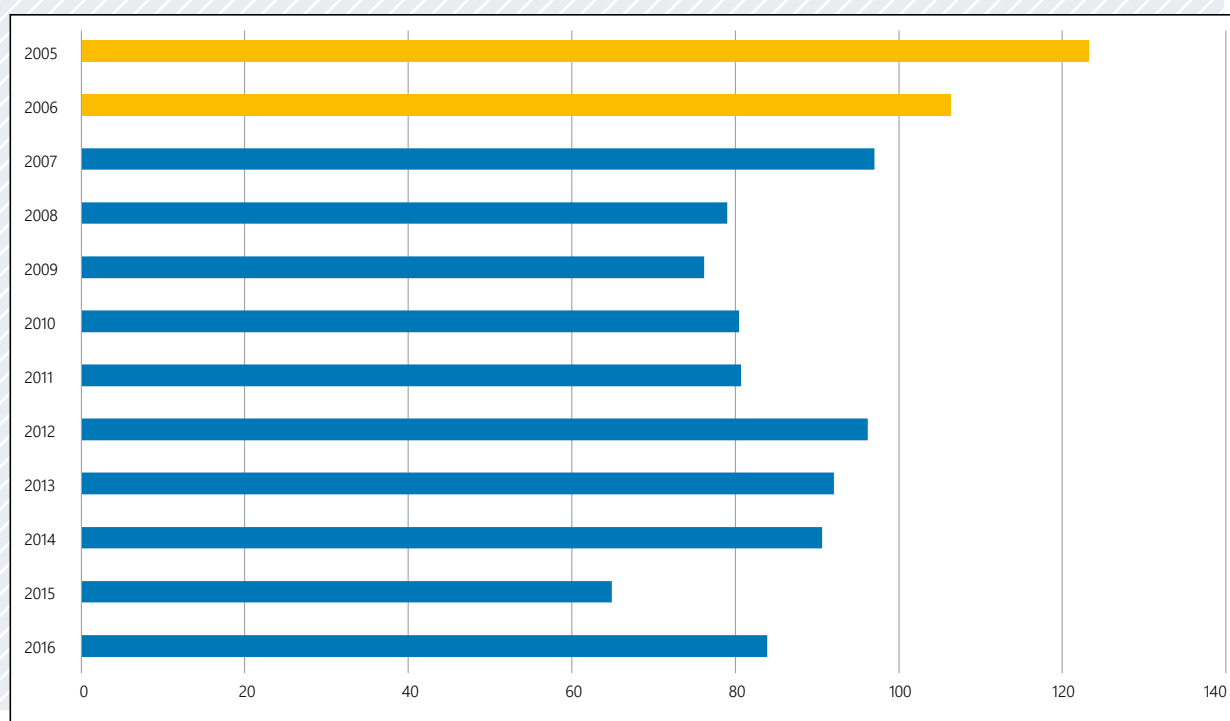
- I. Lakosságszám növelése;
- II. Közösségfejlesztés;
- III. Gazdaságfejlesztés (NKÖ, 1997).

2. ábra: A Zöld Út Falufejlesztési Program modellje (Forrás: NKÖ, 1997)

A komplex fejlesztési program kapcsán elmondható, hogy a célok megfogalmazása mellett az oda vezető út, a fejlesztések is megnevezésre kerültek és a tudatos végrehajtás eredményeképp azok teljesülése – illetőleg a területen elért fejlődés – látszik.

Az első pillér az *előregedés és a lakosságszám-csökkenés megállítása* megvalósításában elsősorban a létesített

3. ábra: Az öregedési index értékei Nagypáliban, 2005–2016 (Forrás: KSH, TelR adatok alapján saját szerkesztés)

lakópark emelhető ki, mely mintegy 13 hektár nagyságú szabad földterületen alakult ki, infrastruktúrával, parkosítással, mintegy 94 értékesíthető lakótelekkel, tíz év alatt mintegy megduplázva a települési lakosságszámot. Az öregedési index vizsgálatával (3. ábra) 2005 és 2015 között kettős tendenciát láthatunk, míg 2009-ig egy jelentős fiatalodási hullámmal jellemezhető a falu, addig 2010-től pedig kisebb-nagyobb kilengéseket tapasztalhatunk. A két folyamat eredményeképp 2016-ban az index értéke továbbra is kedvező, a 2005-ös értéknek csak a 68 százaléka, és 83,93%-os értékével a fiatalodás képét mutatja. A lakóparknak kijelölt területek beépítésével egyelőre nincs tervben újabb lakóövezetek kialakítása, a megüresedő telkeken a Helyi Építési Szabályzat rögzíti a Szabályozási Tervben rögzített övezetek szerinti építéssel kapcsolatos kritériumokat (19/2012 önkormányzati rendelet).

Persze a lakosságszám önmagában nem minden, *helyi közösség* is kell a falu fejlődéséhez, így a második pillér annak létrehozása volt, melyet civil szervezetek létrehozásával, alapításával, illetve közösségi programok szervezésével ért el az önkormányzat. Mára több mint tíz civil szervezet működik és hagyományos rendezvényeik évről-évre több érdeklődőt vonzanak a faluba (Köcse, 2017).

A program harmadik pillére a *helyi gazdaságfejlesztési irányok meghatározása* volt. Itt kapott szerepet a helyi turizmusfejlesztés, a vállalkozások koordinációja, ingatlanberuházások (logisztikai központ, közművesített vállalkozói övezet), valamint a megújuló energiák és agrárenergetikai elképzelések. Ezek evolúciója is megfigyelhető, hiszen a megújuló energetikában is zajlanak innovációk, ezek alkalmazása a faluban is megjelent az évek során. A helyi agrárium támogatása kapcsán épült ki egy gyümölcs-

feldolgozó, a helyi termék piac és bemutatóterem is a faluban a rövid értékesítési láncok felé való elmozdulás (REL) jegyében.

A harmadik pillér mentén mára a településen jelentős forrásból (támogatás, pályázat, önerő) létesültek megújuló energia alapú rendszerek (biomassza alapú kazán, fotovoltai rendszerek, hibrid erőmű), illetve egyéb eszközök (elektromos autó, biogáz üzemű autóbusz, e-kerékpárok) kerültek beszerzésre. Ezek az energetikai beruházások már ráirányítják a figyelmet a *környezeti értelemben vett tudatosságra*, ugyanis a község korán felismerte a megújuló energiaforrásokban rejlő gazdaságfejlesztési lehetőségeket (Czene–Ricz, 2010), főként a napenergia felhasználása, hasznosítása területén, mely mára a közszolgáltatások mellett az üzleti- és magánszféra egyes ágaihoz is begyűrűzött, s az utóbbi években már az innováció, kísérleti kutatás-fejlesztés is szerepet kapott.

A fejlesztések tudatosságát mutatja – főképp az ingatlanfejlesztések esetében – a be-ruházások funkcionális beágyazottsága, a gazdaságos fenntartás a már a tervezés fázisában funkciókkal való ellátással valósul meg.

A vezetés tervei az egészséges életmódra nevelés és a sport iránti érdeklődés növelése felé terelődnek a következő években, a *Zöld Út Falufejlesztési Program* szellemében a hamarosan elindul egy mintegy tízezer négyzetméteres sportcentrum létesítése, amelyek első eleme, egy műfüves futballpálya 2016-ban elkészült. A további tervek között szerepel egy műanyag burkolatos kombinált kosár- és kézilabdapálya építése is, valamint mountain bike közlekedési pálya, tekepálya is helyet kapna a sportközpontban. Természetesen nem hiányozhat

a tornaterem, és a kondicionáló terem sem. A sportkomplexumot folyamatos pályázati, valamint saját, illetve szponzori forrásból kívánják megépíteni évente ütemezve az egyes szakaszokat (www.nagypali.hu).

Egy település sem lehet sikeres pusztán önmagában, így van ez Nagypálival is, ahol a térségi együttműködés egyik legfontosabb körvonalazódó eleme a Megélhetési Gazdaságfejlesztési Program. A koncepció lényege a rövid ellátási láncok (REL) jegyében megvalósuló térségi fejlődés, ahol a résztvevő települések önkormányzatai, lakossága, civil és gazdasági szereplői is részt vesznek. A program még a tervezés fázisában van, lényeges eleme a szolidaritás és térségi közös gondolkodás és fejlesztés, amelynek végeredménye az egész térség pozitív változása. Legfontosabb eleme egyfajta helyközi kereskedelem beindítása, melyhez okostelefon applikáció tervezése is célként került kitűzésre, melynek funkciója a helyi árukészletek, a kereslet–kínálat aktuális adatainak nyilvántartása lenne (Köcse, 2017). A rendszer elkészülte esetén a térség már nem csak erőforrásaival, termékeivel vesz majd részt a gazdaságban, hanem az előállított termékek, az értékesítésből származó jövedelem is helyben marad, a helyi, térségi gazdaságfejlesztés eszközévé válik (Kígyóssy–Czene, 2012). A koncepcionális szakaszban levő fejlesztés az Európai Unió smart village kezdeményezésével is összhangban a vidéki, rurális térbe, településekre kívánja bevezetni az információs technológia adta lehetőségeket, úgy, mint az egyes smart city eszközök (EC, 2017).

Tudatos közszolgáltatás-szervezés

Nagypáli valójában kettős életet él, könnyen elhatárolható (földrajzilag és építészeti) a korábbi településrész és a falu szélén 2003 után kiépült – már említett – lakóövezet. Az utóbbival járó jelentős lakosságszám növekedés a helyi közszolgáltatások ellátásában, szervezésében jelentős változással azonban nem járt, sőt még inkább szükség volt az

önkormányzat által ellátott közszolgáltatások köre. Így például mára már óvoda, alsó tagozatos általános iskola sem működik, ahogy az egészségügyi szolgáltatások köre is csak nagyon szűkre szabottan érhető el a településen. Mindennek oka a méretgazdaságosság elveinek felismerése – illetve egyes közszolgáltatások esetében a jogszabályi változásoknak – volt, aminek köszönhetően mára a szolgáltatások jelentős köre közeli településsel, vagy településcsoporttal együttesen kerül ellátásra (1. táblázat).

Így a közszolgáltatások közelsége és jó elérhetősége miatt a helyi lakosság részéről nem fogalmazódnak meg további igények (közmeghallgatás, testületi ülések, fogadó órák alkalmával) és a mérhető hatékonyság sem indokolja újabb szolgáltatások helyi megszervezését. Az egyetlen problémaforrás a nagyszolgáltatók kapcsán (pl. E-On) az irányítás egyre messzebb kerülése, ami az esetleges problémák esetén a megoldást lassítja (Köcse, 2017; Szita, 2017).

Környezeti tudatosság

Felismerve, hogy a megújuló energiaforrásoknak a helyi gazdaságfejlesztésben jelentősége van (energiafüggettség, kiadások csökkentése, olcsóbb alapanyag, foglalkoztatási hatás) a település már korán elmozdult e helyi potenciálok kihasználása felé (Czene–Riczy, 2010). Ennek eredményeképp Nagypáliban több látványos beruházás valósult meg az elmúlt években, valamint épületenergetikai beruházások történtek az önkormányzati ingatlanok vonatkozásában, faelgázosító kazán üzembe helyezésével, melynek fűtőanyagát szintén a sok éves kísérletezéssel létrejött energiaültetvényen termeli meg az önkormányzat, így 3 millió Ft befektetéssel ki tudták váltani a gázfűtést. Emellett az elektromobilitás jegyében elektromos kerékpárok, kismotor, illetve gépjármű, biogáz üzemű busz is beszerzésre került, ezzel is csökkentve a károsanyag-kibocsátást

Közzolgáltatás	Fenntartó
Háziorvosi szolgálat	Zalaegerszeg XV. sz. körzet
Házi gyermekorvos	Magánvállalkozás – ellátás Zalaegerszegen, havonta egy alkalommal helyben
Fogorvos	Magánvállalkozás – ellátás Zalaegerszegen
Védőnői szolgálat	Nagykutasai védőnői szolgálat
Szociális gondoskodás és gyermekvédelem, gyermekétkeztetés	Zalaegerszegi Család- és Gyermekjóléti Központ
Szociális étkeztetés, házi segítségnyújtás	Zalaegerszegi Gondozási Központ
Óvoda	A két szomszédos településen érhető el (Egervár és Lakhegy)
Ivóvíz, szennyvíz szolgáltatás	Zalavíz Zrt.
Köztűz fenntartás	Magyar Köztűz
Közüvilágítás	E-On, illetve részben napenergiával működő közvilágítás
Hulladékkezelés	Zala-Depo Hulladékgazdálkodási és Környezetvédelmi Kft.
Közterek, parkok fenntartása	Önkormányzat
Közművelődés	Önkormányzat, IKSZT, Civil szervezetek
Közreműködés a közbiztonság fenntartásában	Nagypáli Polgárőr Egyesület

1. táblázat: Helyi közszolgáltatások szervezése Nagypáliban.
(Forrás: Települési mélyinterjúk alapján saját szerkesztés)

Fejlesztés megnevezése	Megvalósítás éve	Fejlesztés értéke (millió Ft)	Fejlesztési forrás
Hibrid kísérőmű létesítése	2017	5,80	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
Hőszivattyú beépítése a Logisztikai Központban	2016	3,50	Önkormányzati költségvetés
Napelem bővítések	2016	2,15	Önkormányzati költségvetés
Elektromos autó beruházás	2016	4,00	Pályázat (75%) és önkormányzati költségvetés
Biogáz meghajtású Mercedes busz beszerzése	2015-2016	8,50	Önkormányzati költségvetés
Logisztikai Központ napelem telepének kiépítés	2015	3,90	Pályázati támogatás
Napelemes parkoló kialakítása a faluközpontban	2015	16,50	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
Elektromos kerékpártároló kialakítása	2014	4,50	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
Energiaudvar közösségi napelem-telep létrehozása	2014	16,50	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
LED technológiás térvilágítás kialakítása	2013	1,80	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
Energiapark technikai berendezéseinek telepítése	2013	4,50	Pályázati támogatás
Energiapark létrehozása	2013	2,00	Pályázati támogatás
Napraforgó napelem-telep szerelése	2012	4,00	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
Napkollektorok beépítése	2012	6,50	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés
Megújuló Energiaforrások Innovációs Ökocentruma építése	2007	150,00	Pályázati támogatás és önkormányzati költségvetés

2. táblázat: Megújuló energetikai fejlesztések Nagypáliban.
(Forrás: Nagypáli község honlapja alapján saját szerkesztés)

a faluban. Az elmúlt évtizedben többszáz millió forint értékben történtek megújuló energetikai beruházások, mint azt a 2. táblázat is mutatja.

A település pályázati aktivitása kimagasló, a legtöbb fejlesztés az Európai Unió pályázati források elnyerésével valósul meg, amelyhez az önkormányzati önerő párosul. Szintén kirajzolódik, hogy a településen a napenergia hasznosítása prioritást élvez, így röviden összefoglaljuk az ezen a területen történt beruházásokat.

Az első napenergia-hasznosító beruházások között a Megújuló Erőforrások Innovációs Ökocentrumának 2007-es építése emelhető ki, ahol a villamos áram termelést napelem (17kW teljesítményű napelem került beépítésre), a meleg víz előállítását 140 m² napkollektor segíti az épület tetőszerkezetére telepítve. A 2010-ben a falu szélén felépített Logisztikai Központ – mely mára több logisztikai, szállítmányozási vállalat székhelyeül, telephelyeül szolgál – szintén a megújuló energetikai felhasználások lehetőségeinek kihasználása jegyében készült el, itt 12,7 kW teljesítményű napelem panel és 4 m² napkollektor került telepítésre egyéb energetikai megoldások (hőszivattyú) mellett. A központ ebben a formában való kivitelezését a helyi önkormányzat elkötelezettsége mellett a legnagyobb betelepülő vállalat, a Waberer's szállítmányozási cég igényei is indukálták. 2012 két napenergia-hasznosítást célzó beruházása közül a nagyobb volumenű az önkormányzati épületegyüttesre (hivatal, IKSZT, apartmanház, kereskedelmi helyiségek) telepített 140 m² napkollektor volt, míg ugyanebben az évben készült el, az azóta a falu egyik jelképévé is váló 4 kW teljesítményű, 22 panelből álló, napkövető, napraforgót formázó napelem-telep. A közvilágítás terén egyelőre a falu bekötő útján és az új településrészekben találkozhatunk a 2013-ban kiépített napenergiát hasznosító, LED izzókat alkalmazó rendszerrel, azonban ennek fejlesztése, a falu többi részén való kiépítése 2016-ban folytatódott, s máig

napirenden van. 2014-ben került kiépítésre a Községi Energiaudvar, melyben 12 db napkövető napelem-telep került kialakításra 17 kW teljesítménnyel. Ugyancsak ebben az évben újabb 18 kW teljesítménnyel rendelkező napelem-park telepítése valósult meg az újonnan épített Turisztikai Központ tetőszerkezetére. Mindezek mellett a falu központjában egy parkoló és egy kerékpár-tároló is oly módon vált fedetté, hogy annak tetőszerkezetét napelem-panelek alkotják (összesen 22 kW teljesítmény), s többek között a község tulajdonában levő e-kerékpárok, robogó és elektromos gépjárművek töltése is innen megoldott. 2015-ban a Logisztikai központban további napelem-telep került kiépítésre.

Kísérleti jelleggel az Önkormányzat energiaparkja 2017-ben egy újabb műszaki berendezéssel bővült. A mintegy 6 kW teljesítményű villamos energiát előállító hibrid erőmű hasznosítja a nap mellett a szél energiáját is. A berendezés a megtermelt energia egy részét lítium ion akkumulátor egységekben tárolja le, amely nem csak a saját, hanem áramszünet esetén a többi energiahasznosító létesítmény energiaszükségletét is biztosítja. Ezen túlmenően hálózatra is táplál, ezzel egy időben különböző rendeltetésű fogyasztókat is ellát, többek között az önkormányzat épületeiben lévő informatikai közműhálózat működését is biztosítja (Kovács et al, 2018).

Az önkormányzati fejlesztések mellett a magán lakóházak sorában is megkezdődött a napenergia felhasználás elterjedése. Az önkormányzat felé nem kötelező bejelentésű beruházásokról lévén szó a településvezetés csak nagyságrendileg következtet, hogy mintegy tucatnyi magánház esetében került telepítésre napelem, illetve napkollektor, elsősorban a saját fogyasztás fedezésére, a kiadások csökkentése céljából (Köcse, 2017).

A bemutatott energetikai beruházásoknak köszönhetően a faluban a hőtermelés esetében a 2000-ben mért 99%

fosszilis, 1% megújuló arány 2016-ra 10:90-re változott és a tervek szerint 2020-ra a megújuló energiák eléri a 100%-ot. Az önkormányzati villamos-energia felhasználás esetében szintén 99:1 arányt mérhettünk 2000-ben, míg 2015-re a fosszilis eredetű villamos energia mindössze 1%-ot tett ki a teljes felhasználásból, úgy hogy közben teljes szükségleten felül további, a teljes fogyasztás 30%-ának megfelelő energiamennyiség visszatáplálásra került a központi hálózatba. Mindez összességében annyit jelent, hogy a településen a környezetterhelés mértéke a 2000-es szint 40%-ára csökkent 2015-ig, s 2020-ra ezt 20%-ra tervezik továbbcsökkenteni (www.nagypali.hu).

Hiányosságok

A tudatos településsé válás felsorolt pozitívumai mellett néhány problématerület is azonosításra került a Nagypáliban lefolytatott terepmunkák során, úgy, mint az adatvagyon-gazdálkodás és az informatikai, térinformatikai fejlesztési-elemzési lehetőségek és a hozzájuk kapcsolódó kompetenciák hiányosságai.

Az adatvagyon-gazdálkodás területén (Nagy, 2005; Nagyné Takács, 2013) a helyben gyűjtött adatok rendszerezésére, integrálására, a helyi erőforrás térkép létrehozására (Mezei – Póla, 2016) nincs jelenleg kapacitása a munkaerőhiánnyal küzdő önkormányzati hivatalnak, a 21. század kihívásainak megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkaerőt nem tudnak alkalmazni. A másik nagy problémát az okozza, hogy azok a települési adatok, amelyek nem a településen keletkeznek sokszor csak anyagi ráfordítással szerezhetők be. A modern térinformatikai alkalmazások használatának hiányosságai szintén a kompetencia-problémákra vezethető vissza. Ezen a téren egyedül a vállalkozói kiszerződéssel elkészült Szabályozási Terv övezeti besorolása és települési térképre vitele emelhető ki.

Az önkormányzat részéről a legnagyobb probléma a munkaerőhiány. Jelenleg is több kollégájuk nyugdíj felé közelít, de az önkormányzat egyszerűen nem versenyképes a fiataloknak, még az államigazgatás magasabb egységein (megyei önkormányzat, járási hivatal) is jobb kereseti lehetőségek vannak hasonló munkakörökben, így inkább ott vállalnak állást, a külföldi munkavállalásról nem is beszélve. A jelenlegi munkaerő-állománnyal az új típusú elvárásoknak nem mindig lehet megfelelni (Szita, 2017).

Összegzés

Ahhoz, hogy Nagypálit, mérete, településhálózatban betöltött szerepe ellenére mégis a tudatos települések jó példaként említhetjük az elsősorban a példaértékű motivációnak, a polgármester és a helyi közösség stratégiai gondolkodásának köszönhető, vagyis visszaigazolható H. Makkos és társai (2012), más településeken, térségekben szerzett eredményei, miszerint a helyi fejlesztés, tervezés egy-egy kulcsembertől kötődik, azonban Nagypáliban

ehhez egy felerősödő közösség is párosult ellenben az idézett eredményekkel. A vizsgált település a település-marketing (Kozma, 2006) eszközeit tudatosan használva a helyi, térségi és országos médiában való gyakori szerepléssel irányítja magára a figyelmet. A több mint két évtizede folytatott gazdaság- (és társadalom) fejlesztési programjuk stratégiai szemléletben való végrehajtása, a mindenkor viszonyokhoz való újrachangolása megkérdőjelezhetetlenül a stratégiatudatosság fokmérőjévé vált. Ebbe a stratégiába beágyazva formálódott, alakult a mérhető hatékonyság kritériumainak figyelembevételével a közszolgáltatások megszervezése mellett a mára a falut a hazai és nemzetközi érdeklődés fókuszába is emelő környezeti, megújuló energetikai beruházásokban való megtestesülése, s olyan, kuriózumnak tekinthető – a település méretéből nem egyértelműen igazolható – fejlesztés, mint az innovációs ököcentrum, vagy a logisztikai központ és a különböző turisztikai célokat szolgáló létesítmények létrehozása és fejlesztése. Mindezek létrejöttében is szerepet játszott, hogy az önkormányzat vagyongazdálkodásában az általánosnak tekinthető gyakorlattal szembe menve területeket, épületeket vásárolt céljai érdekében, nem pedig felszámolja vagyonelemeit.

A bemutatott településmenedzsment gyakorlat is bizonyítja, hogy a megfelelő helyi (gazdaság)fejlesztés a magyar vidéken jellemző népesedési problémákra, a fenntartható, gazdaságos működésre is hatással vannak (Péti, 2014) a pusztán gazdasági eredmények teljesülésén túlmutatva.

Szerző

Kovács Sándor Zsolt

tudományos segédmunkatárs,
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
skovacs@rkk.hu

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány létrejöttét a KÖFOP-2.3.3-VEKOP-16- 2016-00001 azonosítószámú, Helyi versenyképesség-fejlesztési kutatási program (HVK), valamint a HUHR/1601/3.1.1/0033 azonosítószámú, Renewable Energy Sources and Energy Efficiency in a Function of Rural Development (RuRES) című Interreg V-A HUHR CBC projekt támogatta.

Emellett a szerző köszönetét fejezi ki Nagypáli Község vezetőinek, Kócse Tibor polgármesternek és Szita Gabriella jegyzőnek a segítségét a települési terepmunkák leszervezésének koordinálásában.

IRODALOMJEGYZÉK

Baldwin, K. – Karlan, D. – Udry, C. – Appiah, E. (2016): Does Community-Based Development Empower Citizens? Evidence from a Randomized Evaluation in Ghana. Working Paper.

- Czene, Zs. – Ricz, J. (szerk.) (2010):** Helyi gazdaságfejlesztés: ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Budapest: VÁTI, 192 p.
- EC, 2017:** EU Action for Rural Villages. Brussels: European Commission. https://enrd.ec.europa.eu/news-events/news/eu-action-smart-villages_en [Letöltve: 2018.10.28.]
- Finta, I. (2015):** Az integrált terület- és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon. Tér és Társadalom, 29. (1), pp. 132–148.
- H. Makkos, D. – Schwertner, J. – Ónodi, Zs. (2012):** Kincs ami nincs: Esettanulmány mint módszer a helyi gazdaság-fejlesztési kezdeményezések értékelésében és tervezésében. Falu Város Régió, 19. (1-2), pp. 25–31.
- Kígyóssy, G. – Czene, Zs. (2012):** Lehetőségeink a helyi gazdaságfejlesztésre. Falu Város Régió, 19. (1-2) pp. 5–10.
- Kovács, S. Zs. (2017a):** Tudatos település szakirodalom elemzése. Háttér tanulmány, amely a KÖFOP-2.3.3-VE-KOP-16-2016-00001 azonosítószámú, Helyi versenyképesség-fejlesztési kutatási program (HVK) keretében készült
- Kovács, S. Zs. (2017b):** Nagypáli. In: Mezei K. (szerk.): Az önkormányzatok reális gazdaságélénkítési lehetőségeinek kutatása - Haza és nemzetközi esettanulmányok. Háttér tanulmány, amely a KÖFOP-2.3.3-VEKOP-16-2016-00001 azonosítószámú, Helyi versenyképesség-fejlesztési kutatási program (HVK) keretében készült
- Kovács, S. Zs. – Póla, P. – Varjú, V. – Topić, D. – Horváthné Kovács, B. (2018):** Local economic development based on renewable energies and energy efficiency in rural areas. In: Raos, P., Galeta, T., Kozak, D., Raos, M., Stojšić, J., Tonković, Z. (eds.): 16th Natural Gas, Heat and Water Conference: 9th International Natural Gas, Heat and Water Conference. Slavonski Brod: Strojarski fakultet u Slavenskom Brodu, pp. 101–111.
- Kozma, Gábor (2006):** Terület- és településmarketing. <http://geo.science.unideb.hu/tarsfold/Pub/TTM/TTM.pdf> [Letöltve: 2017.08.10.]
- Körmendy, I. (2006):** Mit, miből, mikor; hol és hogyan?: a település-rendezési tervezés és a megvalósítás összefüggései. Falu Város Régió, 2. pp. 20–25.
- KSH (1992):** Központi Statisztikai Hivatal: 1990. évi népszámlálás, 22. Zala megye adatai. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2002):** Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás 2001, 6. Területi adatok, 6.20 Zala megye II. Kötet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- László, M. (2008):** Településmenedzsment. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar. Kézirat
- Matkó, A. E. (2013):** A transzformális vezetés szerepe az önkormányzatok működésében. Agrártudományi közlemények = Acta Agraria Debreceniensis, 54. pp. 33–42.
- Mezei, C. – Póla, P. (2016):** Helyierőforrás-vezérelt helyi gazdaságfejlesztés. In: Erdős, K. – Komlósi, É. (szerk.): Tanítványaimban élek tovább. Emlékkötet Buday-Sántha Attila tiszteletére. Pécs: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. pp. 27–38.
- Nagy, A. (2005):** A közszektor adatvagyonának másodlagos hasznosítása – kérdések és lehetőségek. Kézirat
- Nagyné Takács, V. (2013):** Adatvagyon-Gazdálkodás a Közigazgatásban - A Fogalmi Tisztázástól a Stratégiaalkotásig I. Hadmérnök, 8:(1)
- Nagypáli Község Honlapja:** www.nagypali.hu
- NKÖ (2015):** Nagypáli Község Önkormányzata: Helyi Esélyegyenlőségi Program 2013-2018 - Felülvizsgálat. Nagypáli: Nagypáli Község Önkormányzata.
- Péti, M. – Czene, Zs. – Csizmár, O. – Gálóczi, B – Petrás, F. – Szabó, B. (2012):** Helyi gazdaságfejlesztési perspektívák a fejlesztéspolitikában. Falu Város Régió, 19. (1-2), pp. 87–91.
- Péti, M. (2014):** Magyarország Partnerségi Megállapodása 2014–2020: A területfejlesztés és gazdaságfejlesztés megújításának újabb lépése. Falu Város Régió, 20. (2) pp. 12–22.
- Sain, M. (szerk) (2010):** Segédlet a közösségi tervezéshez. Területfejlesztési Füzetek 1. Budapest: VÁTI, 91 p.
- Tiner T. (2013):** Településmenedzsment és bürokrácia. In: Urbánné Malomsoki, M. (szerk.): Településfejlesztési szemelvények. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő, pp. 62–75.
- Varjú, V. – Mezei, C. (2018):** Erőforrás-alapú, fenntartható önkormányzati fejlesztések lehetősége/modellizhetősége. In: Bányai O. – Barta A. (szerk.): A települési környezetvédelem elméleti és gyakorlati megközelítései. Budapest: Gondolat Kiadó, 2018. pp. 119–137.
- Zöld Út falufejlesztési program 1997 – 2015.** <http://nagypali.hu/zold-ut>

JOGSZABÁLYOK, RENDELETEK

- 1995. évi LIII. törvény** a környezet védelmének általános szabályairól
- 2011. évi CLXXXIX. törvény** Magyarország helyi önkormányzatairól
- 2011. évi CXCV. törvény** az államháztartásról
- 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendelet** a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről
- 321/2011. (XII. 27.) Korm. rendelet** a helyi esélyegyenlőségi programok elkészítésének szabályairól és az esélyegyenlőségi mentorokról
- Nagypáli Község Önkormányzati Képviselő-testületének 19/2012 (XII.14.) önkormányzati rendelete** a Helyi Építési Szabályzatról

INTERJÚK

- Fókuszcsoporthoz lekérdezés helyi önkormányzati képviselők és vállalkozók körében, 2017. június 22.
- Köcse, T. (2017):** Polgármesteri mélyinterjú, 2017. május 24. (Kérdező: Kovács S. Zs.)
- Szita, G. (2017):** Jegyzői mélyinterjú, 2017. május 24. (Kérdező: Kovács S. Zs.)

Megújuló energiaforrások vidéki térségekben – lehetőségek, korlátok, helyi stratégiák¹

Bevezetés - a kutatás háttere

E rövid tanulmányhoz két párhuzamosan folyó kutatás szolgált információkkal. Ez egyik egy kutatói ösztöndíj (MTA Bolyai program), amelynek keretében a vidéki gazdaságok erőforrásait, azok feltárásának módját, hasznosítási és valorizációs folyamatait vizsgálom, s ebben a megújuló energiákhoz kapcsolódó fejlesztéseknek kitüntetett szerepe van. A másik egy horvát-magyar Interreg-program (RuRES), amely a megújuló energiaforrások és az energiahatékonyság fejlesztési lehetőségeit vizsgálja vidéki térségekben. A projekt alapvetően három célt tűzött ki:

- Megújuló energia-rendszerek fejlesztése a vidéki térségek hatékony energiaellátása érdekében.
- Ajánlások készítése az energiahatékonyság és a hulladékgazdálkodás fejlesztésére.
- A megújuló energiaforrások és az energiahatékonyság társadalmi és környezeti feltételeinek és hatásainak vizsgálata (érintett térségek: Horvátországban az Eszék-Baranyai Zsupánság, Magyarországon Baranya és Somogy megye)

A projekt törekvése rövidtávon, hogy a megújuló energiaforrások, az energiahatékonyság és a hulladékgazdálkodás fontosságára irányítsák a vidéki térségekben élők figyelmét, míg a projektet megvalósító² hosszabb távon a megújuló energiafelhasználás növelését, az energiahatékonyság javítását, a fenntartható hulladékgazdálkodás fejlesztését remélik. A projekt a helyi önkormányzatok számára egy olyan modell kidolgozását tervezi, amely segíti őket a megújuló energiaforrás potenciál felmérésében, s javaslatokat tesz a fejlesztésekhez.

A következőkben – részben a RuRES program fókuszja miatt, részben a hazai lehetőségek okán a megújuló energiák közül a biomassa, a napenergia, és a geotermikus energia kap nagyobb figyelmet.

1. Multifunkciós rurális terek

A 21. század elejére a helyi gazdaságfejlesztésben egyre nagyobb szerepet kapnak a fenntarthatósági szempontokat előtérbe helyező megoldások. Ezek jellemzően olyan innovatív technológiákra épülnek, amelyek a kisebb (és

gyakran hátrányos helyzetű) településeknek is lehetőséget adnak a fejlődésre. A megújuló energiahordozókkal történő energiatermelés is az ilyen megoldások közé tartozik.

A vidéki terek – jellegükből adódóan – kiválóan alkalmasak a megújuló energiaforrások előállítására és azok használatára. Bár városokban vagy azok közelében is lehet magas pl. a napsütéses órák száma, de biomassa nagy mennyiségben már sokkal inkább rurális térségekben van jelen, illetve állítható elő. Megújuló energiarendszerek kiépítésekor azonban nem csupán az energiaforrás *elérhetősége* miatt jut kitüntetett szerep a vidéknek. A kevésbé sűrűn lakott térségekben, kisebb településeken van igazán lehetőség a *kis léptékű* rendszerek kiépítésére, működtetésére. Amíg tehát a gazdasági hatékonyság szempontjából a vidék, az alacsonyabb lélekszám (kevesebb fogyasztó) inkább hátrány, addig a kis lépték ez esetben előnnyé válhat. Hasonlóan fontos szempont a *foglalkoztatási hatás*. Amíg a városokban a tradicionális ipar, a szolgáltatások, s az IT szektor is jelentős foglalkoztató, s a munkahelyteremtő beruházásoknak is inkább a (nagy)városok a célpontjai, addig a falvakban mindent meg kell ragadni, amelytől az aktivitás növelése remélhető. Márpedig a megújuló energiákhoz kapcsolódó fejlesztéseknek – fajtától és technológiától függően ugyan, de van foglalkoztatási hatása. Ahol opcionális (gyorsabban és jobban megtérülő) jövedelemszerzési lehetőség csekély, ott a megújuló energiák felé fordulás lehetőségei jobbak lesznek. Érdekes például, hogy bár Horvátországban a napenergia hasznosítás potenciálisan Dalmáciában a legerősebb és Szlavóniában a leggyengébb, mégis a szlavóniai régióban valósult meg messze a legtöbb napenergiahoz kapcsolódó beruházás, míg az adriai régiót elkerülték ezek (*Pelin et al, 2015*). Mi más lehet az ok, mint a turizmusban rejlő rövidtávon is jól jövedelmező alternatív befektetési lehetőségek.

A vidéki térségek nagy és több évtizede tartó kihívása, hogy az egykor meghatározó foglalkoztató mezőgazdasági szektor modernizációját követően a munkanélküliség növekedésére (illetve az ebből eredő elvándorlásra) milyen válaszokat adjon. A népességmegtartó képesség, mint stratégiai cél változtat a tényezők prioritásán is. Mind a foglalkoztatás, mind a helyi gazdaságfejlesztés felől közelítve abból kell kiindulni, hogy a vidéken élők helyben találják meg a megélhetéshez szükséges munkalehetőségeket. Lehetőleg úgy, hogy ez egyéni és társadalmi szempontból is hatékony legyen. Ez a felismerés a vidék multifunkciós jellegének felismerését, megerősödését eredményezte.

¹ E tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

² Eszéki Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kar, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

A vidéki térségek három alapvető funkciója (gazdasági, ökológiai, társadalmi-kulturális) közül kettő is szorosan kapcsolódik a megújuló energiatermeléshez és energia felhasználáshoz (Kovács *et al.*, 2018.). A gazdasági funkció **lényege** a piacképes, jövedelmező termelés (jellemzően élelmiszer, ipari alapanyag) és a megfelelő jövedelem biztosítása a gazdálkodóknak. A gazdasági funkció elemei között találjuk az alternatív gazdasági tevékenységi formák kialakításának támogatását, ezek között hangsúlyosan a megújuló energiához kapcsolódó fejlesztéseket, a biomasszára támaszkodó energiatermelés lehetőségeinek javítását, ami kiválóan illeszkedik a gazdaság diverzifikáltságának növeléséhez kapcsolódó célokhoz, jól megfelel a kedvezőtlenebb mezőgazdasági adottságú területek színvonalas hasznosítására és a vidék környezeti potenciáljának fenntartására irányuló törekvéseknek (Buda-Sántha, 2011). A gazdasági funkció erősödéséhez egyfajta vidéki újraiparosítás is szükséges, amelynek a kisebb feldolgozóipari üzemek mellett pillére lehet a megújuló energetikához kapcsolódó gyártás kisebb léptékű formáinak elterjedése is, de mindenekelőtt maga az energiatermelés. (Kovács *et al.*, 2018) Szorosan kapcsolódik a funkcióhoz az is, hogy a vidéki vállalkozások (farmok, feldolgozóipari üzemek), köz- és magánszolgáltatások költséghatékony működését is támogatni tudják a lokális energiarendszerek által megtermelt olcsó energiával. Az **ökológiai funkció** lényege, hogy a vidéki térségek képesek biztosítani a városi lakosság rekreációját és a természeti elemek regenerálódását, védelmét, amely a gazdasági funkció energia-előállítási céljaival van szinkronban, hiszen a tiszta energiaforrások használatának elterjedése segíti a természeti elemek védelmét is.

A mezőgazdasági területeken a termőföld energetikai hasznosítása is terjedni kezdett, ami jó, de az agrárium által használt vidéki térségekben a termőföld energetikai célú hasznosítása során a mezőgazdasági és erdészeti *melléktermékek* színvonalas felhasználása, illetve a *hasznosítatlan* (illetve nagy ráfordítások mellett hasznosítható) *területek* energiatermelésbe való bevonása élvez prioritást. (Lukács Gergely, 2009)

A jövőben a megújuló energiával kapcsolatos fejlesztések felfutása várható. Ebben szerepet kaphatnak a lakossági energiatermelésre építő helyi gazdasági rendszerek és kistérségi energiarendszerek egyaránt. Ezek segítségével a települések egy olyan új gazdaságfejlesztési potenciált építhetnek ki, amelyek az energiaellátás és a környezetvédelem mellett a gazdasági fenntarthatóságukat is biztosíthatja. Nem mindegy, hogy ebből a felfutásból a vidék mennyit profitál. Ha felismerik a lehetőségeket és vissza tudják szorítani az akadályozó tényezőket, akkor több vidéki település számára lehet ez egy sikeres projekt. A feladat azonban nagyon nehéz. Bármennyire fontos a lehetőségek megragadása, a megújuló energiaforrások fejlesztése, önmagában ez nem lesz elég az egész vidék felemeléséhez. Diverzifikációra, multifunkciós foglalkoztatási stratégiára továbbra is szükség lesz. Ott is, ahol a megújuló energiaforrások valorizálása jól sikerül.

2. Lehetőségek, korlátok a megújuló energia vidéki termelésében és hasznosításában

Adottságok, lehetőségek

Hazánk természetföldrajzi adottságai számos lehetőséget kínálnak arra, hogy energiaigényünk mainál jelentősebb részét a megújuló energiaforrásokra alapozzuk. A rurális térségekben, még a hátrányos helyzetű települések többségében is okkal remélhetik, hogy a megújuló energiák fejlesztéséhez kapcsolódó projektekkal eredményeket lehet elérni, fejlődést lehet indukálni. Annak ellenére, hogy az ehhez szükséges adottságok és potenciál tudatos és részletes számbavételében még csak helyenként történt érdemi előrelépés, s annak ellenére is, hogy a feszítő akadályok, a hátráltató tényezők felismerése sem mindenhol történt meg, s ahol igen, ott is jellemzően hiányosak az ennek mérésclélését célzó eszközök, programok.

Az energiaigény **napenergiával** való fedezése a háztartások körében egyre népszerűbb, s mind több az olyan önkormányzat is, amely közintézményei energiaigényét legalább részben napenergiával fedezi. Hazánkban a napenergia hasznosítás lehetőségei (napsütéses órák száma közel 2000 h/év) európai összehasonlításban is jók, ez is indokolja a napenergia hasznosításához kapcsolódó projektek előtérbe kerülését. A napelemek telepítése egyre gyakoribbá válik a hazai önkormányzatoknál az elérhető támogatásoknak (KEHOP, TOP) és a technológia elterjedése következtében jelentkező árcsökkenésnek köszönhetően. A RuRES projekt által vizsgált térségben két (hazai viszonylatban) jelentős naperőmű is található (Pécs, Sellye), s több beruházás kezdődött meg a közelmúltban. Vidékfejlesztési szempontból is fontos a sellyei erőmű, amely éves teljesítménye 250 családi ház elektromos-árammal való ellátását képes biztosítani. Bár ennek a fejlesztésnek foglalkoztatási hatása minimális, segíti az Ormánság egyik fontos erőforrását (tiszta levegő) megőrizni, s fontos azért is, mert további fejlesztésekhez adhat példát (pl. földhő, biogáz).

A megújuló energiaforrások és a vidékfejlesztés közötti szinergia megerősítése kívánatos. Ebben a legnagyobb teret a **biomasszára épülő energiatermelés** adhatja részben azért, mert a vidéki térségekben biomassza *jelentős mennyiségben* áll rendelkezésre (vagy állítható elő), részben pedig azért, mert a biomassza energetikai felhasználásához kapcsolódó fejlesztések *foglalkoztatási hatásai* is a megújuló energiák között a legjelentősebbek. A mezőgazdasági adottságok, az erdőszűkség már most is lehetőséget biztosít arra, hogy a vidéki térségeinkben képződő biomasszát energetikai célra használják fel. A vizsgált térségben jelenleg működő biomassza erőművek ezt meg is teszik. Ugyanakkor vitára adhat okot, hogy az erőforrások kihasználása olykor túlzó (talajerő-utánpótlás kérdése) és társadalmi ellenállásba is ütközhet („erdők elégetése”). Magyarország jelentős potenciállal rendelkezik a mezőgazdasági és erdészeti hulladék és melléktermék termelése terén. Lukács Gergely Sándor számításai szerint

az elsődleges biomassa mennyisége 54 millió tonna (csak mezőgazdasági hulladék 13.7-18.9 millió tonna termelődik Magyarországon.³). Jól szemlélteti a lehetőségeket az az tény, miszerint a hazai elméleti biomassa potenciál (417 PJ) a teljes hazai energiafelhasználás harmada (Lukács Gergely, 2009). A biomassa potenciál kapcsán jelentős erősségnek számít RuRES projekt által érintett régióban, hogy a jó talajadottságoknak köszönhetően kiterjedt erdőterületek találhatók a térségben. A biomassa-begyűjtés esetében gazdasági és ökológiai szempontból legfeljebb 20 km-es távolságon belüli beszerzés ésszerű. A biomassa energetikai célú hasznosításának népszerűségét jelzi, hogy az ilyen üzemek (biomassa erőmű, bioetanol üzem, biogáz üzem, kistérségi fűtőművek stb.) száma fokozatosan gyarapodik a Dél-Dunántúlon is.

Települési (önkormányzati közszolgáltatási) szinten gondolkodva hatékony lehet az erdő- és mezőgazdasági melléktermékek helyi hasznosítása mellett energiaerdők telepítése is, hangsúlyozva, hogy ez csak élelmiszertermelésre kevésbé alkalmas területen élvezhet prioritást. A biomasszára épülő energiatermelés egyik erőssége a decentralizált felhasználás lehetősége (Varjú-Mezei, 2018), amelyek főként a mezőgazdasági vállalkozások energetikai önfenntartását teszik lehetővé, megteremtve nyitott gazdasági folyamatok zárásának alapfeltételeit. A támogatáspolitikát ezt a folyamatot is tudná gyorsítani.

Magyarország természeti adottságai rendkívül kedvezőek a **geotermikus energia hasznosítására. Felhasználásában már ma is a világ élmezőnyéhez tartozunk.** Az alkalmazási lehetőségek sokszínűek (fűtés, távfűtés, üvegházak fűtése, termál- és gyógyfürdők, erőművek stb.) Az elmúlt években élénkülés tapasztalható a hazai geotermikus fejlesztésekben. A magántőke is egyre inkább érdeklődést mutat az önkormányzatokkal együttműködve villamos erőművek és városi távfűtő rendszerek létesítésére. Külföldi szakértők is egyetértenek abban, hogy Magyarország a geotermikus energia-rendszerek létesítésére Európa egyik legalkalmasabb helyszíne. Ez az adottság így a külföldi tőke számára is vonzó lehet.

Az erőforrások felhasználásának korlátai

A sok tekintetben újszerű technológiához kapcsolódó fejlesztések és a beruházásokat követő üzemeltetés számos társadalmi kérdést vet fel, kezdve a térség **demográfiai** helyzetétől az **aktivitáson**, a **képzettségi szinten** és struktúrán át egészen a térségben meglévő **szakképzési** és felnőttoktatási bázis meglétéig, fejlesztettségéig (Bálint, 2018). Egyes térségekben (Ormánság, Belső-Somogy) különösen nehéz a kiutkeresés. A problémák megnyilvánulnak a népesedési folyamatokban, a korstruktúra kedvezőtlen alakulásában, az inaktivitásban, a munkaerő-piaci helyzetben, a képzettségi mutatókban egyaránt. Gondot okozhat, hogy egyes mikrotérségekben

rendkívül súlyos a **foglalkoztathatósági helyzet**, amit az évek óta jellemző vándorlási veszteség is súlyosbít. Ezek a problémák társadalmi következményeikkel együtt a **térség tőkevonzó képességét** is csökkentik, hiszen nem csak a nagyberuházások, de a kapcsolódó beszállító vállalkozások számára sem kedvező a társadalmi-gazdasági környezet (Póla, Varjú, 2014). Ez a kihívás érinti a helyi gazdasági szereplők együttműködési rendszerét, a helyi fejlesztéspolitika szereplőit, mindenekelőtt a szükséges szakképzett munkaerő-bázist megalapozni képes szakképzési intézményrendszert.

Jelentős kockázatot jelent, hogy nem a kistérségekre adaptált **komplex stratégia** alapján történik a program megvalósítása. Nem jönnek létre az eredményes működés alapfeltételeit jelentő kooperációk. Kistérségi szintről induló, alulról felfelé építkező, megalapozott, országosan összehangolt fejlesztési stratégiára van szükség, amelyet megfelelő gazdasági szabályozás kísér. (Lukács Gergely, 2009)

Megújuló energiához kapcsolódó projektekkel, fejlesztésekkel sokoldalúan lehet dinamizálni a vidéki térségeket, de ennek feltételeit javítani, helyenként megteremteni szükséges.

3. Megújuló energiához kapcsolódó elemek a vidékfejlesztési stratégiákban

Egy vidékfejlesztési (település- és térségfejlesztési) stratégia első lépése a helyi adottságok, erőforrások stratégiai célokat megalapozó feltárása. A megújuló energiák fejlesztésére is építő vidékfejlesztés egyik értéke az, hogy ezzel a hagyományos értelemben vett erőforrásokban szegényebb térségek is sikeresek lehetnek. Ennek alapja a gazdasági és környezeti elemek összehangolt fejlesztése. Ahhoz, hogy a helyi erőforrások feltárása után azok kihasználtsága megfelelő legyen **képzésre, infrastruktúra-fejlesztésre, helyi szolgáltatásokra, együttműködésre** stb. van szükség. Ezekben a térségekben **külső gazdasági segítség** nélkül fejlődésre nincs esély, de nem mindegy, hogy ezek a külső források, támogatások milyen struktúrára érkeznek, miként hasznosulnak. Ehhez a **tudatos tervezés** alapfeltétel.

Ma a vidéki térségekben a valóban alulról építkező tervezésben komoly hiányosságok tapasztalhatók. Vidékfejlesztési stratégiák alapvetően a LEADER programhoz kapcsolódóan működő helyi akciócsoportok szintjén készültek. Bár az akciócsoportokban a szubsidiaritás korlátozottan bár, de érvényesül, s az ún. tervezést koordináló csoportok tisztességgel elvégezték a munkát, igyekeztek a helyi szereplők bevonására is, a tervezés egy központi felületen, egységes struktúra alapján történt, ami a helyi sajátosságok kidomborítását, a kreativitást némileg gátolta. Az igazán ellentmondásos azonban az, hogy azon a szinten, ahol a vidéki térségekben az érdemi tervezés történt (tehát a LEADER akciócsoportok szintjén), ott számottevő forrás a fejlesztési projektekhez

³ Forrás: Balogh Péter: Jó gyakorlatok a biomassa hasznosítására hely: http://www.baloztan.hu/wp-content/uploads/2017/09/Balogh_P%C3%A9ter_jo_gyakorlatok_a_biomassa_hasznositasara.pdf

nem kapcsolódott. Azok a külső források, amelyek érdemi fejlesztéshez elegendőek lennének, s amelyek a megújuló energiaforrások fejlesztését is segíthetik, már egy kevésbé organikus stratégia-alkotási folyamathoz kötődnek (lásd megyei fejlesztési koncepciók és integrált programok, amelyekhez a KEHOP, GINOP, TOP forrásai kapcsolódnak).

Megvizsgálva a megyék fejlesztési programjait az látszik, hogy egyrészt megjelenik a SWOT-elemzésben az erősségek között, hogy a megújuló energiaforrások terén nagyon jók az adottságok, s a gyengeségek között, hogy ezek kihasználtsága alacsony fokú, de általában a megújuló energiákkal kapcsolatos elemek nem jelennek meg kiemelt prioritásként. Az integrált program szintjén a TOP prioritásai között az önkormányzatok megújuló energiafelhasználásának arányának növelése jelenik meg célként (megjegyzés: főként a városi területeken!). Pozitív ugyan, hogy fejlesztési programokban említésre kerül a természeti erőforrások felhasználásának növelését segítő feltételek megteremtése, de a szükséges kapcsolódások (pl. képzési programok) nem világosak, így ilyen értelemben kifejezetten a megújuló energiákhoz kapcsolódó komplex stratégiáról aligha beszélhetünk.

A helyzet nem jobb a helyi vidékfejlesztési stratégia (HVS) szintjén sem. A Dél-Dunántúl 13 helyi akciócsoportjának (HACS) stratégiáit vizsgálva a következők látszanak. Négy olyan HVS is van, amelyben a megújuló energiaforrások említést sem kapnak. A stratégiák többségében azonban több helyen is megjelenik. Mindegyiknél a SWOT-elemzésben: négy HVS az erősségek között jelzi az ehhez kapcsolódó kiváló adottságokat, hasonló arányban jelenik meg a gyengeségek között a nem megfelelő valorizáció. Van, ahol különösen nagy a rés: fontos adottságnak tekintik, s több ponton is komoly gyengeségeket észlelnek a kihasználás terén. A legtöbb – valamilyen módon a megújuló energiaforrásokhoz kapcsolódó – említés a lehetőségek cellában szerepel⁴. Ennek ellenére a specifikus célok és az intézkedések között mindössze három akciócsoportban jelenik meg a megújuló energiához kapcsolódó célparaméter. Bár jeleztem már, hogy a HACS-ok rendkívül csekély fejlesztési források felett diszponálnak, így ha a megújuló energiákhoz kapcsolódó célok a prioritások élén lennének sem lehetne ennyi forrásból érdemi fejlesztést generálni, azért mégiscsak mutat valamit, hogy – megítélésem szerint – érdemben csak a Koppányvölgyi Vidékfejlesztési Egyesület stratégiája foglalkozik a megújuló energiaforrásokhoz kapcsolódó fejlesztésekkel.

A visszafogottságnak persze lehet az is oka, hogy pontosan tudták a tervezők, hogy ilyen forrásallokáció mellett nem is érdemes ezzel a nagyobb támogatást igénylő szektorral foglalkozni, de egy organikus fejlesztési stratégiában mégiscsak megjelenhetne egy határozottabb szándék. Így a LEADER-hez kapcsolódó projektek között nem is

nagyon találunk megújuló energiákhoz kapcsolódókat. Leszámítva, hogy a horizontális célokhoz illeszkedés miatt többnyire plusz ponttal jutalmazták azokat a pályázókat, akik projektjénél megjelent ilyen jellegű fejlesztés (értsd: ha pl. egy vendégház kialakítására pályázó feltett egy napkollektort a tetőre, a pályázata plusz pontot kapott). A szemléletformálást már ez is segíti és követendő, követhető példákat jelent, ezért semmi esetre sem lebecsülendő. A nagyobb beruházások (naperőművek, biogáz üzemek) támogatásai azonban más forrásból, kevésbé tudatos és komplex energia stratégiára építve érkeztek a régióba. Pozitívum azonban, hogy éppen a LEADER hívott életre olyan térségi együttműködésben megvalósult projekteket, amelyek eredményeként sikeresen működő, biomassza tüzelési fűtőműveket helyeztek üzembe.

A vidéknek tehát konzekvens, *hosszú távú megújuló-energia programra* van szüksége. Olyan programra, amely jogilag, közgazdaságilag körülbástyázott, amelynek biztosítottak a finanszírozási háttérfeltételei, s érinti a szociális-gazdasági háttérfeltételek fejlesztését is. Egy ilyen programnak hangsúlyos eleme a helyi (regionális) energia-termelési és -felhasználási lehetőségek felmérése.

Összegzés

A megújuló energiákat vidéki térségekben hatékonyan lehet előállítani s a hasznosítási lehetőségek is kiválóak. Egy állattartó telepet pl. jól lehet biomasszával fűteni, az építmények tetőfelületén a napelemek adhatják az elektromos áramot. Ahhoz, hogy a magyar vidék versenyképes legyen, szükség lesz arra, hogy lényegesen nagyobb mértékben hasznosítsa a megújuló energiákat. Nyugat-Európában a mezőgazdasági termelők többsége csak megújuló energiákkal tudja biztosítani, hogy az év minden időszakában elegendő bevételhez jusson.

A megújuló energiaforrások integrált hasznosításának feltételeit javítani kell. Segíteni szükséges a térségben fellelhető energiaforrások *közösségi hasznosítását*. Amennyiben az önkormányzati fejlesztésekkel a gazdaság-össztönzési eszközként értelmezhető infrastruktúrák (pl. ipari park) energiaigénye csökkenthető, az a vállalkozások számára vonzó tényező lehet.

A beruházások jelentős pénzügyi erőforrás-igénye és a viszonylag lassú megtérülési idő miatt a forráshiányos önkormányzatok csakis támogató szabályozási és finanszírozási környezetben tudnak érdemi fejlesztéseket megvalósítani, miközben nyilvánvaló, hogy ezek a fejlesztések jelentős megtakarításokat eredményezhetnek a település intézményeinél. Hasonló a helyzet a lakosság oldalán is: jól látható az érdeklődés erősödése, amit legtöbbször a rendelkezésre álló – saját és külső – források hiánya miatt nem lehet beruházásokra váltani.

Adott egy gazdaságfejlesztési modell. A sikeres adaptáció első lépése a szemléletformálás, a tudatos gazdaságszervező munka, helyenként az önkormányzati gazdaságszervező funkció megerősítése, a helyi vállalat-

⁴ Bár jellemző, hogy a lehetőségeket a stratégiakészítők gyakran helytelenül használják, s inkább megoldandó feladatként tekintenek rá (mintha belső tényező lenne), elemzésünk szempontjából ennek nincs jelentősége, hiszen ez is a megújuló energiaforrásokhoz kapcsolódó attitűdöket mutatja.

kozók és a lakosság mozgósítása, felkészítése, bevonása a fejlesztésekbe.

Jó hír, hogy egyre több működő modell eredményes és példaértékű (Bóly, Nagypáli és más önkormányzatok mellett több magánvállalkozás is komoly sikereket ért el, s több példa van a hatékony együttműködésre a köz- és a magánszféra között is). E példák között mindenki találhat adaptálható, sikerre vihető. Ezen példák igazolják azt is, hogy a megújuló energiák hasznosítása ökológiai és település- illetve térségfejlesztési szempontból is indokolt. Ezeket tudatosan alkalmazva szép sikereket lehet elérni még a leghátrányosabb térségekben is.

Szerző

Póla Péter

MTA RKI,
tudományos osztályvezető
pola@rkk.hu

Póla Péter 2001 óta az MTA Regionális Kutatások Intézetének munkatársa. 1997-ben szerzett közgazdász diplomát Pécsen,

majd a Gödöllői Agrártudományi Egyetem és az Angers-i Egyetem közös képzési programján regionális és agrárpolitikai szakértő MBA oklevelet. 2007-ben a PTE Regionális Politika és Gazdaságtani doktori iskolában védte doktori disszertációját, melyben a kamarák gazdaságfejlesztési szerepvállalását elemezte. Főbb kutatási területe a helyi és regionális gazdaságfejlesztés, valamint a vidékfejlesztés. A helyi fejlesztések szereplőit és a helyi erőforrások fejlesztésének folyamatát vizsgálja. Több nemzetközi kutatás kezdeményezője és megvalósítója, melyek keretében főként a LEADER program európai és hazai problémáira hívták fel a figyelmet. Jelenleg Bolyai ösztöndíjasként a vidékgazdaságok erőforrás rendszerének feltárása a célja.

Póla P. - Varjú V. (2014): A Dráva régió társadalmi tényezői. Általános trendek. In: Varjú V (szerk.): Napelemes energia és környezet: A napelemes energiatermelés komplex feltételrendszere Magyarországon, a magyar-horvát határtérségben, és leckék a globális térből. 151 p. Pécs; Osijek: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete; Sveuciliste Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Elektrotehnicki fakultet, 2014. pp. 56-57.

Varjú V. - Mezei C. (2018). Erőforrás-alapú, fenntartható önkormányzati fejlesztések lehetősége/modellezhetősége. In: Bányai O.; Barta A. (eds.): A települési környezetvédelem elméleti és gyakorlati megközelítései. 292 p. Budapest: Gondolat Kiadó, 2018. pp. 119-137

IRODALOM

Bálint, D. (2018). Complex geographical analysis of target area. RuRES project - kézirat.

Buday-Sántha A. (2011): Agrárpolitika - vidékpolitika. *Studia Regionum Saldo*, Budapest

Kovács, S. Zs., Póla P., Varjú V., Topić D., Horváthné Kovács B.: Local economic development based on renewable energies and energy efficiency in rural areas. *PLIN International Natural Gas, Heat and Water Conference. Osijek*, 2018.09.26-28.

Lukács Gergely S. (2009): Megújuló energia és vidékfejlesztés. Szaktudás Kiadóház. Bp. 2009. 265 p.

Pelin D, Šljivac D, Topić D, Varjú V. (szerk.) (2014): Regional impacts of different photovoltaic systems = Utjecaj fotonaponskih sustava na regiju - Különböző fotovillamos rendszerek regionális hatásai. Pécs: IDRResearch Kft. - Publikon, 302 p.

A Vidékfejlesztési Program eredményei

A Vidékfejlesztési Program tematikája

A Vidékfejlesztési Program (továbbiakban: VP) a 2014-2020 közötti időszakban a következő három fő területet helyezi fókuszba, melyek fejlesztése elsődlegesen a Vidékfejlesztési Program intézkedésein keresztül valósul meg:

- Gazdasági jellemzők, agrár- és élelmiszergazdaság versenyképessége
- Környezet, éghajlatváltozás
- Vidéki térségek társadalmi-gazdasági helyzete

A VP az agrárium, és a vidéki térségben élők megerősítését szolgálja. A program 83%-os EU-s és 17%-os hazai társfinanszírozásból áll. A VP alapvető célja a mikro-, kis- és középvállalkozások támogatása, illetve a munkaerő-igényes ágazatok, mint a kertészet, az állattenyésztés, és az élelmiszer-feldolgozás fejlődésének elősegítése. A VP forráskeretének 80%-át a mikro-, kis- és közepes méretű vállalkozások használhatják fel.

A VP összesen 6 prioritáson keresztül valósítja meg célkitűzéseit, amelyekhez számos intézkedés és alintézkedés kapcsolódik. A program 1. prioritása tudásátadás, tanácsadás, képzés területeire fókuszál. A 2. prioritás alatt elsősorban az agrárvállalkozások versenyképességét szolgáló beruházások, fejlesztések jelennek meg, valamint a generációs megújulást szolgáló fiatal gazda program. A 3. prioritás az élelmiszeripar szereplőinek nyújt fejlesztési lehetőségeket, valamint itt található az állatjóléti intézkedések is. A 4. prioritás az agrár-környezetgazdálkodást, és más környezeti célkitűzéseket támogat. Az 5. prioritás az energiahatékonyság és megújuló energiák hasznosítását helyezi előtérbe, amely a program minden olyan intézkedésében megjelenik, ahol ezek a célkitűzések értelmezhetőek. A 6. prioritás a munkahelyteremtést, és a vidéki élet minőségének megőrzését, fejlesztését szolgálja, valamint ezen prioritás alatt található a LEADER program is, amely a helyi kezdeményezések, fejlesztések megvalósításához nyújt támogatást.

A VP-ben két tematikus alprogram is meghirdetésre került:

A Fiatal Gazda Tematikus Alprogram célja a generációs megújulás elősegítése és ösztönzése a mezőgazdaságban. A Rövid Ellátási Lánc (REL) Tematikus Alprogram pedig kifejezetten a kistermelők közvetlen piacra jutását célozza.

Az intézkedéseket egy 2014-es állapotfelmérés alapján készítette elő az Irányító Hatóság. A VP-t az Európai Bizottság 2015 augusztusában fogadta el, így a program megvalósítása ez után kezdődhetett meg. A pályázati felhívások 2015 végétől folyamatosan jelentek meg.

A Vidékfejlesztési Program előrehaladása, eredményei

2017. március 31-ig a VP teljes forráskerete meghirdetésre került, ami összesen 71 db pályázati felhívást és 1367 Mrd Ft keretösszeget jelentett.

2018. szeptember közepéig 49 pályázati felhívás zárult le, 1082 Mrd Ft keretösszeggel. Jelenleg 22 nyitott pályázat áll a gazdálkodók rendelkezésére 284 Mrd Ft-os kerettel. Nyitott felhívás többek között a Mezőgazdasági vízgazdálkodási ágazat fejlesztése, Erdősítés támogatása, Agrár-erdészeti rendszerek létrehozása, Erdő-környezetvédelmi kifizetések, Szakmai tanulmányutak és cse-reprogramok, Borszőlőültetvény telepítés támogatása. A pályázatokkal kapcsolatos aktualitásokról a www.palyazat.gov.hu oldalon lehet további információkhoz jutni.

A program előrehaladását és a gazdálkodói igényeket is figyelembe véve, a közeljövőben három új felhívás meghirdetése tervezett:

- Mezőgazdasági termékek értéknövelése a feldolgozásban (ÉLIP és borászat) 50 Mrd Ft-os kerettel,
- Kiskérődző - tejágazat szerkezetátalakítását kísérő állatjóléti támogatás 0,68 Mrd Ft-os kerettel,
- Ökológiai gazdálkodásra történő áttérés, ökológiai gazdálkodás fenntartása 12 Mrd Ft-os kerettel.

Szintén 2018. szeptemberi adatok alapján elmondható, hogy az eddig lekötött 1273 Mrd Ft-ból már összesen 294 Mrd Ft kifizetésre került a gazdának. Ebből az összegből beruházási jellegű támogatás 79 Mrd Ft, normatív és egyéb jellegű támogatás pedig 215 Mrd Ft volt.

A Magyar Falu kiemelt alprogramjai elsősorban kettő, a Vidékfejlesztési Program (VP) keretében meghirdetett felhíváshoz kapcsolódnak, amelyek a *Helyi termékértékesítést szolgáló piacok infrastrukturális fejlesztése, közétkeztetés fejlesztése és az Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért* című felhívások.

Az alábbiakban e két pályázati felhívás részletei kerülnek - a teljesség igénye nélkül - bemutatásra:

Helyi termékértékesítést szolgáló piacok infrastrukturális fejlesztése, közétkeztetés fejlesztése

A pályázati felhívás a vidéki térségek településeinek a kisméretű infrastruktúra és az alapvető szolgáltatások fejlesztését tűzte ki célul. Piacok, vásárterek fejlesztése esetében lehetőség volt többek között fedett és fedetlen elárúsítóhelyek felújítására, kialakítására, üzlethelyiségek felújítására, kiala-

kítására, továbbá piaci, vásári szolgáltatásokhoz szükséges helyiségek (pl. hűtőkamra, raktár, stb.) felújítására, kialakítására. A támogatási kérelmet benyújtók akár új piacok létesítésére is benyújthatták kérelmüket. Közétkeztetés fejlesztése esetében csak már meglévő konyha felújítása volt lehetséges, melynek keretében a felhívás támogatta az étkeztetéshez szükséges tálaló-, melegítő-, főzőkonyha felújítását, illetve a közkonyha fejlesztése érdekében új konyhahelyiség kialakítását, raktár, hűtőkamra felújítását, kialakítását, étkező helyiség férőhelyének bővítését, valamint konyhai gépek, eszközök, bútorok, berendezési, felszerelési tárgyak, hűtő- és csomagolóstechnika beszerzését.

A felhívás keretein belül támogatásra voltak jogosultak a települési önkormányzatok, települési kisebbségi önkormányzatok, önkormányzati társulások, non profit szervezetek és egyházi jogi személyek. Az önkormányzatok 85-95% támogatási intenzitással, míg a települési nemzeti önkormányzatok, nonprofit szervezetek, illetve egyházi jogi személyek 75-95% támogatási intenzitással nyújthatták be támogatási kérelmüket a kedvezményezett járással besorolásáról szóló 290/2014 (XI. 26.) Korm. rendeletnek megfelelően.

A felhívás teljes keretszáma 12,64 Mrd Ft volt, amelyből az 1. célterület (Helyi termelői piac vagy vásártér kialakítása, illetve fejlesztése) kerete 3,54 Mrd Ft, míg a 2. célterület (Közkonyha fejlesztése) 9,1 Mrd Ft volt. A pályázók összesen 783 db kérelmet nyújtottak be 19,69 Mrd Ft összegben. Az eddig támogatott kérelmek száma 394 db 9,12 Mrd Ft összegben. A kifizetett támogatás összege 0,13 Mrd Ft. E felhívás 2017. október 3-án került felfüggesztésre.

Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért

Az Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért című felhívás célja az ellátási lánc szereplőinek horizontális és vertikális együttműködésének, a rövid ellátási láncok és a helyi piacok létrehozásának és fejlesztésének, valamint a rövid ellátási láncok és helyi piacok fejlesztésével kapcsolatos, helyi vonatkozású promóciós tevékenységek támogatása. Az együttműködés lehetővé teszi a termékápolás növelését, az erőforrások és a fenntartási költségek megosztását, az érdekképviselőt erősítését. A felhívás által támogatott a termelői együttműködésen alapuló, rövid ellátási láncú értékesítési üzleti modell kialakítása, ennek érdekében új REL csoport létrehozása és annak működtetése.

Támogatási kérelmet nyújthatnak be azok a konzorciumok vagy gazdasági társaságok, akik legalább öt mezőgazdasági termelő és egy piacszerző szervezet együttműködésében jönnek létre, és tagjaik között legalább öt, mikrovállalkozásnál nem nagyobb mezőgazdasági termelő van. A piacszerzési tevékenységet vállaló tag non-profit szervezet (*egyesület, non-profit gazdasági társaság, alapítvány*), illetve szociális szövetkezet és egyházi jogi személy lehet. Nem lehet továbbá élelmiszer – vagy más kiskereskedelmi tevékenységet folytató franchise-hálózat tagja, illetve annak kapcsolt vállalkozása. Amennyiben a támogatási kérelmet gazdasági társaságként megszervezett REL termelői együttműködés nyújtja be, a gazdasági társaság létesítő okirata alapján a mezőgazdasági termelőnek minősülő tagoknak legalább 30%-nak megfelelő tulajdoni hányaddal és lega-

1. táblázat: Kötelezettségvállalás.
(Forrás: Magyar Államkincstár (2018))

Intézkedés	Mezőgazdasági termékek értéknövelése (ÉLIP-VP)	Nem mezőgazdasági tevékenységek fejlesztése (VP)	Szennyvízelvezetés (VP)	Tanyák infrastruktúrafejlesztése (VP)	Településképző, közösségi tér fejlesztése (VP)	Külső területi helyi közutak fejlesztése és önkormányzati utak kezelését biztosító gépek beszerzése (VP)	Helyi piacok és közétkeztetés fejlesztése (VP)	HACS finanszírozás (VP)	Végösszeg
Baranya	496 312 622	1 803 476 467	3 323 882 982		5 127 548 656	3 118 889 687	561 817 657	3 004 792 782	17 436 720 853
Bács-Kiskun	1 113 673 039	2 983 460 646		144 748 327	1 798 382 420	2 700 415 084	618 853 064	2 969 263 114	12 328 795 694
Békés	195 014 712	1 226 299 282			1 212 169 206	3 019 327 896	236 426 660	1 638 061 820	7 527 299 576
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 503 122 086	4 683 928 722	856 328 724		6 810 892 950	5 127 492 290	960 860 359	4 785 610 788	24 728 235 919
Csongrád	786 371 405	767 181 569	154 999 972	179 055 857	914 386 876	1 894 728 284	279 967 712	1 644 484 429	6 621 176 104
Fejér	345 111 229	396 860 231			633 587 994	943 332 472	316 488 973	1 769 340 996	4 404 721 895
Győr-Moson-Sopron	297 828 617	421 020 134	619 999 944		1 191 596 975	2 237 125 025	240 375 874	2 193 710 752	7 201 657 321
Hajdú-Bihar	1 249 812 616	2 631 137 007		19 688 127	2 922 145 187	3 978 172 245	565 090 113	2 243 050 380	13 609 095 675
Heves	126 745 744	544 474 815	97 799 169		1 193 524 300	795 927 258	242 435 066	2 232 265 313	5 233 171 665
Jász-Nagykun-Szolnok	336 334 617	868 075 803		42 886 258	523 174 240	1 860 220 057	340 898 225	2 016 138 198	5 987 727 398
Komárom-Esztergom	239 165 649	377 226 111			563 847 677	1 187 554 210	162 520 333	1 369 539 090	3 899 853 070
Nógrád	173 164 154	679 216 494			1 363 467 120	854 662 512	206 984 616	1 825 596 078	5 103 090 974
Pest	2 626 789 701	1 247 266 822			2 122 966 499	3 031 950 023	418 111 492	3 049 313 024	12 496 397 561
Somogy	66 684 349	798 278 245	924 073 583		4 334 135 455	2 455 372 936	379 937 475	2 982 337 392	11 940 819 435
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1 449 955 526	7 825 190 803		25 937 172	5 932 746 168	7 251 542 741	1 403 509 726	4 993 790 395	28 882 672 531
Tolna	77 869 287	493 525 169	496 580 362		2 548 498 239	1 389 990 147	338 200 772	1 608 722 370	6 953 386 346
Vas	138 138 568	208 817 448	126 869 686		2 049 347 064	1 002 512 826	175 807 218	2 472 077 000	6 173 569 810
Veszprém	405 374 393	1 046 300 157	309 999 970		1 555 356 395	802 215 828	599 060 185	2 676 192 962	7 394 499 890
Zala	221 335 932	551 252 377	306 455 988		1 011 511 212	2 224 763 297	245 040 645	2 868 152 479	7 428 511 930
Mindösszesen	11 848 804 246	29 552 988 302	7 216 990 380	412 315 741	43 809 284 633	45 876 194 818	8 292 386 165	48 342 439 362	195 351 403 647

Intézkedés (pénzügy)	VP-M07.2.1- Helyi piacok fejlesztése	VP-M07.2.1- Külterü- leti helyi közutak fejlesztése	VP- M07.2.1.2- Szennyvíz- kezelés	VP-M07.2.1- Településké- p fejlesztése	VP- M07.4.1.3- Helyi közét- keztetés fejlesztése	VP- M07.4.1.2- Önkormány- zati utak karban- tartásához szükséges erő- és munkagé- pek beszer- zése	VP- M07.4.1.1- Telepü- léské- p, közösségi tér fejlesz- tése	VP-M19.1.1- Helyi Fejlesztési Stratégiák elkészítése	VP-M19.4.1- HACS finan- szírozás	ÖSSZESEN
Bács-Kiskun	12 659 916	198 499 528		24 983 720	17 333 949	85 224 372	299 988 801	52 900 000	187 006 496	977 856 293
Baranya		328 043 634	734 483 587	39 647 313	9 444 415	82 187 582	866 277 401	57 000 000	207 321 955	2 362 043 127
Békés	22 485 242	425 369 801		52 045 302		45 585 868	69 521 576	45 000 000	135 936 809	811 089 054
Borsod-Abaúj-Zemplén		1 012 363 153	154 999 839	142 208 260		138 699 113	798 322 511	78 200 000	326 833 876	2 813 241 810
Csongrád		191 415 536	73 481 072	8 739 163		21 381 340	128 283 849	43 100 000	113 554 448	672 887 141
Fejér		148 778 479		21 233 740		8 900 354	12 378 466	42 200 000	129 126 263	371 529 787
Győr-Moson-Sopron		202 281 163	230 736 789	26 030 195		28 175 076	128 959 586	38 600 000	134 300 940	805 070 537
Hajdú-Bihar	16 015 117	687 693 801		6 490 941		75 927 462	336 135 259	35 900 000	160 096 025	1 350 164 010
Heves	24 956 915	135 772 154	48 899 584	13 747 021	9 973 910	82 148 831	103 015 825	44 900 000	157 877 512	621 291 752
Jász-Nagykun-Szolnok		205 348 024		10 274 720		15 937 831	63 936 753	44 600 000	126 850 744	467 912 242
Komárom-Esztergom		149 770 585		8 631 790	3 579 095	35 711 960	16 930 836	28 200 000	119 196 076	363 039 430
Nógrád	9 969 376	57 321 820			6 913 674	14 204 463	161 318 615	37 700 000	133 080 778	432 685 847
Pest	23 611 105	527 383 389		42 396 199		60 315 801	166 476 335	46 300 000	250 097 335	1 373 051 899
Somogy	23 611 101	283 956 572	246 876 165	241 541 160	15 726 573	164 820 272	785 046 302	58 600 000	230 960 776	2 051 138 921
Szabolcs-Szatmár-Bereg	15 719 751	1 116 590 782		117 950 845	11 011 519	98 699 190	812 555 928	104 600 000	307 714 861	2 652 964 930
Tolna		63 089 465	116 143 133	52 892 020		58 784 873	507 378 498	36 000 000	104 991 038	941 107 307
Vas		48 418 002	63 434 843	5 004 063		65 031 732	253 991 849	46 700 000	137 890 805	623 822 869
Veszprém		24 513 818	77 499 992	36 834 857			277 391 907	55 000 000	214 379 172	694 828 657
Zala		189 482 322		4 763 279		56 511 299	61 411 172	64 500 000	185 993 563	577 616 214
Végösszeg	149 028 523	5 996 092 028	1 746 555 004	855 414 588	73 983 135	1 138 247 419	5 849 321 469	960 000 000	3 363 209 472	20 963 341 827

2. táblázat: Kifizetés.
(Forrás: Magyar Államkincstár (2018))

lább 30%-nyi szavazati joggal kell rendelkezniük. Ennek a feltételnek a gazdasági társaságnak a fenntartási időszak végéig meg kell felelnie.

Az igényelhető, vissza nem térítendő támogatás összege maximum 300 000 eurónak megfelelő forintösszeg, ami a 2017. január elsejei EKB középárfolyam szerint (309,83 Ft/EUR) 92.949.000 forint. A felhívás keretösszege 3,84 Mrd Ft, a 2018 szeptemberig benyújtott kérelmek száma 34 db 3,04 Mrd Ft értékben. A benyújtott kérelmek feldolgozása, illetve értékelése folyamatban van, de a felhívás jelenleg is pályázható.

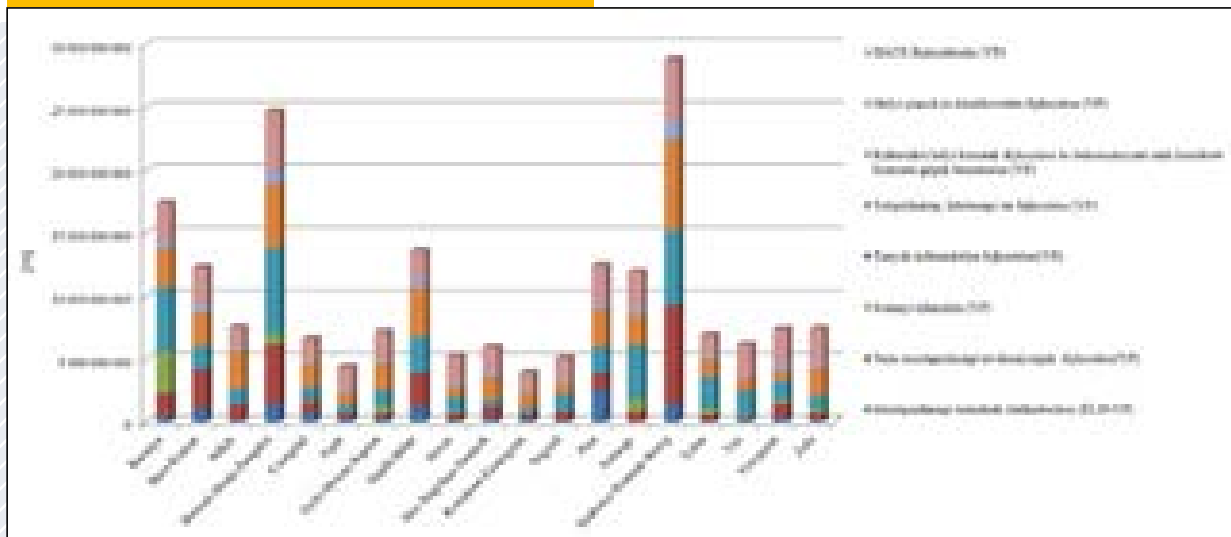
1. grafikon: Kötelezettségvállalási adatok alakulása
megyéenként. (Forrás: Magyar Államkincstár (2018))

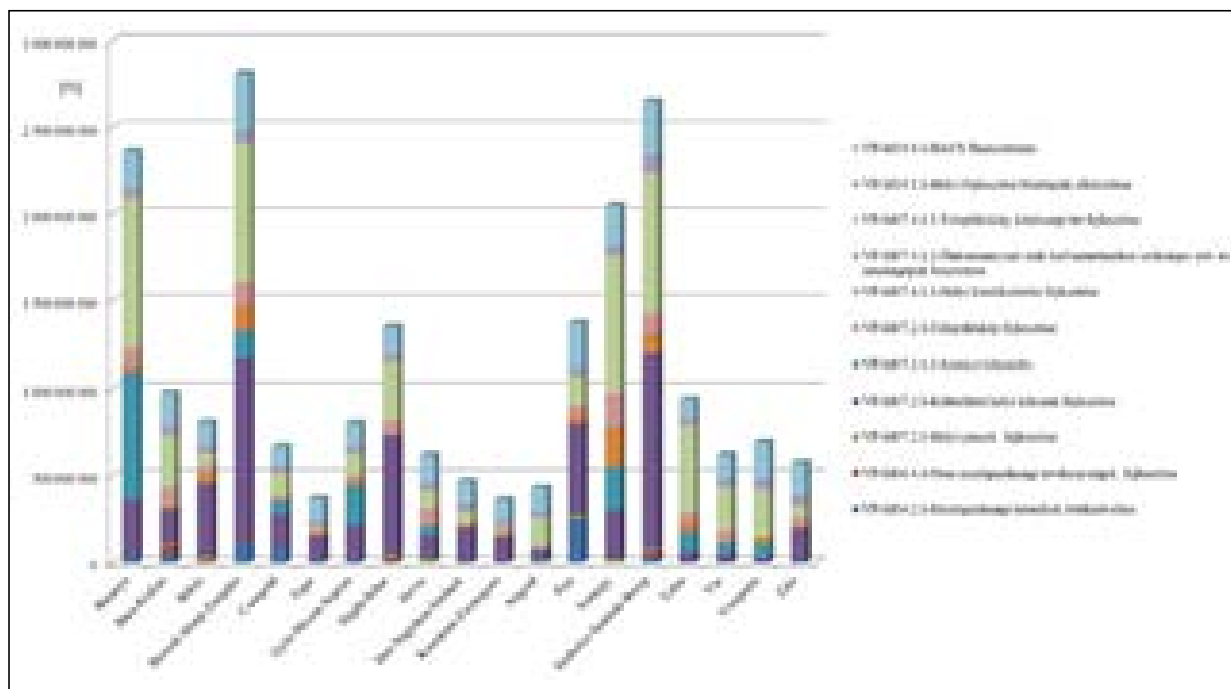
Eddigi eredmények a VP 6. prioritása kapcsán

A VP-ben a falvakat, vidéket, tanyákat érintő 6. prioritás természetesen több intézkedést is tartalmaz, azonban azokból nem csak a falvakban és tanyákon élők részesülnek. 2018 szeptemberéig az alábbi táblázatokban és diagramokon kötelezettségvállalások és kifizetések történtek a vidéki gazdasági helyzet fejlesztését szolgáló intézkedésekben.

Összegzés

A vidék ereje - ami mindenekelőtt a vidéken élő emberek törekvéseiben, vágyaiban, és tetteiben gyökerezik

1. grafikon: Kifizetések alakulása
megyénként. (Forrás: Magyar Államkincstár (2018))

- Magyarország jövőjének egyik legfontosabb pillére. E pillér megerősítésének egyik eszköze, ha a VP forrását felhasználva a vidéken élő emberek és közösségek olyan fejlesztéseket, illetve beruházásokat valósítanak meg, amelyek egyrészt segítik a helyi gazdaság fellendülését, másrészt élhetőbbé teszik közvetlen környezetüket: a kistelepüléseket, a falvakat, vagy akár a tanyákat. A célok eléréséhez természetesen kölcsönös felelősségvállalás, és közös munka szükséges. Ezért az Irányító Hatóság mindenkor a pályázási feltételek jogszabályi keretek között lehetséges lehető legkedvezőbbé alakítására törekedett eddig is, és törekszik a jövőben is. Ez tükröződik abban, hogy a potenciális pályázók javaslatainak figyelembevétele mellett a kiírások időről időre módosulnak. Néhány példát külön is érdemes kiemelni a Program 6-os prioritásához kapcsolódó felhívások tekintetében: 2017 decemberében az Irányító Hatóság számos pályázati felhívás kapcsán törölte azt a szabályt, amely szerint a támogatói okirat kézbesítését követő naptól számított 6 hónapon belül a kedvezményezett köteles lett volna elszámolni a megítélt támogatási összeg legalább 10%-ával. Az Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért című felhívás tekintetében - annak érdekében, hogy a támogatást igénylők számára nagyobb mozgáster álljon rendelkezésre - a védjegy és minőségrendszer kidolgozása külön költségként került kiemelésre, továbbá a saját teljesítés költségére eső maximális elszámolhatóság mértéke 5%-ról 15%-ra emelkedett. Az Egyedi szennyvízkezelés című felhívás 2018 áprilisában úgy módosult, hogy a jogosult településekre és településrészekre vonatkozó szabályozás változtatásával bővült a támogatást igénylők köre. A pályázók, illetve a kedvezményezettek érdekeit szolgáló változtatásokkal a cél, hogy a vidékfejlesztési források minél hatékonyabb

módon tudják szolgálni a helyi igények tárgyasulását, megvalósulását. A közös erőfeszítések munkájának gyümölcseként - ahogyan azt már az eddigi eredmények is igazolják - teljesülhetnek a Vidékfejlesztési Program alapvető célkitűzései; a vidék megerősítése, a vidéki élet minőségének megőrzése, sőt javítása.

Szerző

Nagy Attila

AM, főosztályvezető
EMVA Stratégiai Főosztály
attila.nagy2@am.gov.hu

Nagy Attila vagyok, az Agrárminisztérium Vidékfejlesztési Államtitkárságán az EMVA Stratégiai

Főosztály vezetője. A Vidékfejlesztési Program szakmai előkészítésével, gondozásával, a pályázati felhívások összeállításával, a program EU-s feladataival 2016 óta foglalkozom, előtte 11 évig agrárpiacon területen dolgoztam a minisztériumban, a közös piacszerzés EU-s ügyeivel. Okleveles gazdasági agrármérnök és mezőgazdasági szaktanácsadó végzettséggel rendelkezem. Az egyetem elvégzése után az automatikus azonosítás területén dolgoztam, számos mezőgazdasági és élelmiszeripari cég informatikai, raktár és termelési fejlesztésében vettem részt. 2007 óta dolgozom az Agrárminisztériumban, illetve annak jogelőd intézményeiben. Mind az agrárpiacon, mind pedig az agrárvidékfejlesztés területén az EU-s szabályok és programok hazai alkalmazásával, végrehajtásával, és hazánk EU-s intézményekben történő képviseletével foglalkoztam.

A hazai városok mezőgazdasága, avagy egy létező folyamat rendszerbe foglalása: a „Városi agrárpolitika”

ABSZTRAKT | Számos jel mutat arra, hogy a nemzetközi trendekkel megegyezően hazánkban is egyre terjed a városi élelmiszertermelés és társadalmi célú fejlesztések érdekében alkalmazott mezőgazdasági tevékenység. Ezek a projektek szigetszerűen, jó esetben kisebb hálózatokba tömörülve működnek, hosszabb, rövidebb ideig. Jelen cikkben a szerzők felvázolják a nemzetközi trendek okait, a városi mezőgazdaság legjellemzőbb hazai megnyilvánulási formáit, valamint bemutatják az ezen folyamatokat stratégiai keretek közé helyező, közelmúltban kidolgozott szakminisztériumi programot.

KULCSSZAVAK | városi mezőgazdaság, szociális városrehabilitáció, városfejlesztés fenntarthatóság, városi piacok, közösségi mezőgazdaság, szociális gazdaság.

ABSTRACT | As many signs show, urban agricultural and food processing activities focusing on social development are spreading in Hungary as well – in line with global trends. These projects are implemented in isolation, occasionally in small networks, for long or short terms. This paper outlines the reasons of the international processes, describes the most typical forms of urban agriculture in Hungary and presents a recently elaborated ministry-level program, which puts these processes into a strategic framework.

KEYWORDS | urban agriculture, social urban rehabilitation, urban development, sustainability, urban markets, community agriculture, social economy

A városi mezőgazdaság történelme messzire nyúlik vissza, kezdete szinte egybeesik a városok születésével. Kialakulásának okai és jelenlegi formáinak létezését magyarázó tényezők azonban jelentősen eltérnek. A történelem során a szállítási kapacitások és költségek lassú fejlődése miatt a városi népesség élelmezéséhez szükséges termelést amennyire lehetett koncentrálták a városok mellé, köré és a városok növekedésével ez a folyamat magában hordozta egyes ágazatok (zöldség-gyümölcs, kis haszonállat stb.) város(fal)on belülré kerülését is. A XIX., XX. századokban tapasztalható városodás és városiasodás, a népességnövekedés és a szállítási lehetőségek robbanásszerű bővülése közül egyik jelenség sem jelenhetett meg volna ilyen nagyságrendben a többi nélkül. A megnövekedett városi populációt élelmezni kell, ahhoz pedig terület kell, természeti környezet. Az így megtermelt óriási mennyiségű árut (plusz az étkezési szokásaink változásával megnövekedő vagy egyszerűen helyben nem termelhető import élelmiszerárut, lásd kávé, tea, szója alapú termé-

kek, húsáru stb.), pedig a városba kell szállítani, ahol az áru a piacon gazdát cserél. A tömegtermelést, a legtöbb helyen a világban nagyüzemi keretek között hajtják végre. Jól látható tehát a technológiai függés.

A városok robbanásszerű történelmi fejlődése azonban együtt járt jó pár negatív következménnyel is. Az urbanizáció, szuburbanizáció, dezurbanizáció, reurbanizáció társadalmi (mellék)hatásai, úgy mint az elidegenedés, az atomizálódás, a közösségek felbomlása, a városi slum-ok kialakulása, a belső migráció, a szegregáció mind megjelentek a XX. század városaiban. Ráadásul ezen folyamatok, történelmi, de még emberi léptékben is, rendkívül gyorsan zajlottak le, és ebben a fejlődési korszakban a mezőgazdaság a városi térben nem vagy alig kapott szerepet, azaz összességében a városi lét nagyon elszakadt a vidékitől. A megállapítás megengedő volta a világon szinte mindenhol megtalálható kiskertes tereknek szól, amelyek a városok szélén, perifériáin alakultak ki, lásd Schrebergarten-ek, zártkertek stb., egyfajta válaszul a hirtelen változásokhoz nehezen szokó városiakok részéről. Ezek azonban az egyéni reakciókat tükrözték, még központi szabályozás mellett is, nem a közösséget.

Az 1960-as évektől a nyugati világban azonban megkezdődött, a társadalmi viszonyokat általánosan átalakító gyorsabb-lassabb folyamat, amely együtt jár(t) többek között a környezetünkhöz és egészségünkhöz fűződő kapcsolatunk megváltozásával, a szolidáris magatartásformák erősebb megjelenésével. Ezen értékek terjednek a világban, lassan formálva a transzformációt követően a volt keleti tömböt is, de más kultúrákat is (volt, ahol ezeknek még nagyobb is volt a hagyománya) és jellemzőjük, hogy elsőnek és legerősebben mindenhol a városokban jelennek ezek meg. Miért is?

Mert a városi mezőgazdaság különböző formái (később lesz szó iskolakertektől kezdve a balkonkertészeteken át többféle megjelenési módról) összhangban vannak fenti régi-új értékekkel. Rosta Gábor „A városi tanya” és „Közösségi Kertek” című írásaiban bemutatja azokat a társadalmi normákat, amelyeket a városi „földművelés” támogat: önellátásra és takarékosagra való törekvés, minőségi igények az élelmiszerekkel szemben, bizalom és (ön)ismeret az élelem előállítójával kapcsolatban, közösségi lét (Rosta 2009 és 2013). Ezek mentén kúszik vissza az agrárium a városi mindennapokba. Ráadásul a jövőt illetően látható tendenciák (Enyedi György: Városi Világ c. 7. fejezete) is úgy tűnik, hogy a racionálisan gondolkodó városiakokat és döntéshozókat is ebbe az irányba terelik, sodorják (Enyedi 2012 172-180.o). A városi együttélésnek és felelősségnek (szociális példának remek a Szimbiózis

Alapítvány miskolci szociális farmja) egyre fontosabb megnyilvánulása lesz a kertművelés, így ha szabad ezzel a kifejezéssel élni, vidékiesedik a város.

A spontán (nem szabályozott) folyamatok okainak megértését követően a fejlesztési szakemberek első reakciója leggyakrabban programkeretek felállítása. Szükséges-e ez, és ha igen miért? A szerzők és szakminisztérium álláspontja a program kidolgozásának megkezdésekor az volt, hogy a szigetszerűen szétszóró, egymásról jó esetben tudó, kisebb helyi projekteket sikeresebbé lehet tenni. Tehát nem arról van szó, hogy a gyakran alulról építkező mozgalmakra a minisztérium rá akar telepedni, túl akarja szabályozni, hanem inkább azok hatékonyságát szeretné növelni. Azért fordul egy mezőgazdasági minisztérium, az amúgy nemzeti agrártermelési kapacitás szempontjából jelentéktelen szektor felé, hogy a nála – beleértve az összes kutatói és egyéb háttérintézményeknél – meglévő kertészeti, állattartási stb. tudással, tapasztalattal javítsa az eredményességet. Hiszen, ha sikeres a városi termesztés, az hatékonyabbá teheti a társadalmi cél elérését (társadalmi felzárkóztatást, integrációt, közösségteremtést). A továbbiakban bemutatott szakpolitikai program pont ezért, nem forrástömeggel, nem szabályozási elemekkel van feltöltve, hanem segítő-támogató, kisléptékű hozzájárulásokkal, azzal a nem titkolt agrárminisztériumi céllal, hogy a projektek közvetetten, de pozitív irányba formálják a vidék és agrárium imázsát, amelyre oly nagy szüksége van a vidék fejlesztésének.

A minisztériumban a stratégiai dokumentum készítésekor – mely végül a „Városi agrárpolitika” nevet kapta – elsőként azokat a területeket határoztuk meg, amelyek a városi mezőgazdaság témájához illeszkednek. Induló megkö-

zelítésként három ilyen témakört definiáltunk: a városi piacok, a városi kertészet és a városi állattartás területét.

(Jelen cikk elsősorban a Városi agrárpolitika II. témaköréről, a városi kertészetéről szól. Az I. blokk, a városi piacok témája a városi kertészet témájának megfelelő struktúrával szintén kidolgozásra került, illetve intézkedéseket is megfogalmaztunk e területen. A cikk további részében csak egy-egy bekezdés erejéig utalunk a városi piacról szóló blokkban foglaltakra. A városi állattartás esetében – mivel az azt szabályozó törvény már 2012-ben jelentősen, megengedő irányban módosult – intézkedéseket nem nevesítettünk, inkább csak kitekintő jelleggel tartalmaz egy rövid leírást a dokumentum.)

Feladatként jelentkezett a stratégiai dokumentum „műfajának” pontos meghatározása: ehhez a kormányzati stratégiai irányításról szóló 38/2012. (III.12.) Kormányrendelet nyújt támpontot, amely definiálja a stratégiai tervdokumentumok különböző típusait, valamint a készítésük esetén elvárt formai-tartalmi elemeket. Az ott felsorolt tervdokumentum-típusok közül végül a „szakpolitikai program” jellemzői voltak azok, amelyek leginkább illeszkedtek az általunk elképzelt beavatkozási mélységhez, a téma, illetve a tervezett dokumentum jellegéhez. A szakpolitikai program főbb jellemzői ugyanis:

- nem kötelezően elkészítendő,
- a célokon túlmenően részletesen tartalmazza a tervezett beavatkozások leírását,
- operatív megközelítésű (cselekvési tervet tartalmaz, mely magában foglalja az egyes feladatok határidejét és felelősét is)
- elfogadásáról az adott szakterületért felelős miniszter dönt.

1. kép: Békási Kert, Óbuda – a szerzők fényképe

A szakpolitikai program készítésekor, amennyiben nem áll rendelkezésre magasabb szintű dokumentumként ún. szakpolitikai stratégia, úgy a szakpolitikai programnak helyzetfeltárást is tartalmaznia kell. Mivel a városi mezőgazdaság esetében korábbi kormányzati stratégiákban legfeljebb csak utalás szintjén találkozunk a tématerülettel – például a Nemzeti Vidékfejlesztési Stratégiában – így a helyzetelemzés készítése is szükséges követelmény volt.

A városi piacok esetében a helyzetelemzés a piacok különböző fajtáit mutatta be, úgy mint a hagyományos városi piacot (állandó piac), a helyi termelői piacokat, a mozgó (jellemzően a vevők munkahelyein, munkaidőben kitelepülő) piacokat, valamint az olyan egyéb közvetlen értékesítési lehetőségeket, mint a dobozrendszerek, kosár/szatyor-közösségek, bevásárló közösségek. Összességében kiemelhető, hogy az utóbbi időben örvendően nőtt a „nem hagyományos” piaci formák elterjedtsége: például míg helyi termelői piacból 2012-ben csak 120 darab volt, addig 2017-re számuk megközelítette a 300-at.

A városi kertészet helyzetfeltárásnál a teljeskörűsége törekedtünk: Rosta G. (2013) könyvében szereplő tipizálásból kiindulva, azt kiegészítve az összes városi kerttípust bemutattuk röviden, illetve, ahol lehetséges volt, ott megemléztünk egy-két magyar példát is. A következő kert-típusokat ismertette a dokumentum:

1. Hátsókert-kertészet
2. Gerillakertészet
3. Városi közösségi kertek
4. Községi parkok
5. Vidéki közösségi kertek
6. Szociális kertek
7. Zártkertek
8. Interkulturális kertek
9. Iskolakertek
10. Templomkertek
11. Kórházkertek, terápiás kertek
12. Városi farmok
13. Balkonkertészet
14. Társasházak belső udvarai
15. Zöldtetők
16. Tetőkertészet, tetőfarmok
17. Vertikális kertek, függőkertek, zöldfalak
18. Hidro- és akvapónia

A kerttípusok ilyen széles körű áttekintését követően jelentősen szűkítettük a stratégiai dokumentum fókuszát. Kizártuk azokat a típusokat,

- ahol agrár jellegű termelés nincs vagy nem jelentős (pl. közösségi parkok, zöldtetők, zöldfalak),
- ahol már jelenleg is működnek kormányzati / önkormányzati támogatások, programok (zártkertek, templomkertek, társasházak belső udvarai),
- ahol már a kerttípus jellegéből adódóan eleve elképzelhetetlen bármiféle kormányzati beavatkozás (gerillakertészet),

- amelyek Magyarországon jelenleg még nincsenek vagy csak kísérleti fázisban (pl. interkulturális kertek, városi farmok, tetőfarmok, hidro- és akvapónia).

Összességében végül két olyan kerttípus maradt, amelynél külön, részletesebb helyzetelemzés keretében folytattuk tovább a megalapozó munkát: a városi közösségi kertek és az iskolakertek; e két kerttípust röviden itt is bemutatjuk.

A közösségi kert a legtágabb értelemben véve olyan kert, amit egy közösség közösen művel. Ebbe a tág definícióba – a fent felsorolt kategóriák közül – belefér például az iskolakert is (ahol a pedagógus és az iskolások az a közösség, aki a kertet műveli) vagy akár egy társasház belső udvarán a lakók által közösen gondozott kert is. Jelen pontban ennél szűkebb értelemben használjuk a közösségi kert kifejezést: eszerint a modern **városi közösségi kert** egy olyan 5-10 négyzetméteres ágyásokra osztott termőterület, közel a lakóhelyhez, ahol – saját szükségletre – növényeket lehet termesztetni, emellett pedig egy létrejövő közösség tagjává lehet válni.

E meghatározáson túl további konkretizálásnak, szűkítésnek nincs értelme, mivel a megvalósult közösségi kertek több szempontból is elég heterogén jellemzőkkel bírnak:

- A közösségi kert területének tulajdonosa (a legtöbb esetben) vagy a helyi önkormányzat vagy egy (pl. ingatlanfejlesztő) vállalkozás, de számos példa van ettől eltérő tulajdonosra is (pl. szálloda területén, magán-személy földterületén, civil szervezet területén, egyházi területen működő közösségi kert is előfordul).
- A földterület tulajdonosától nem független, hogy mi az az időtáv, amire a terület közösségi kertészkedés céljára (várhatóan) rendelkezésre áll. Ilyen szempontból a helyi önkormányzati tulajdon lehet a „leghosszabb távú” megoldás, míg a skála másik végén az ingatlanfejlesztő által rendelkezésre bocsátott terület van.
- A földterület méretével kapcsolatban is tág a mozgáster: a legkisebb budapesti közösségi kert például 250 négyzetméteres, míg a legnagyobb 2600 nm nagyságú.
- A terület mérete mindazonáltal megszabja azt is, hogy mekkora az a közösség, amelyik azt használni tudja. Egy közösségi kert esetében a közösség maga, a közösségfejlesztés kiemelt fontosságú, ezért például a közösségi kert létrehozásával, működtetésével foglalkozó egyik jelentős civil szervezet azt gondolja, hogy a közösségi kert (közösségfejlesztés szempontjából) optimális mérete 30 főnél / 30 ágyásnál ne legyen nagyobb. (Az egyéni művelésű ágyások mellett számolni kell egy közösségi kert esetében további olyan területekkel is, mint közös fűszerkert, szerszámtároló, közlekedési útvonalak, közösségi terület a megbeszélésekhez, beszélgetésekhez, bográcsozáshoz stb.)

A közösségi kert helyszínének meghatározásában nem mindig van mozgáster: van, hogy ez egy adottság, például, amikor egy ingatlanfejlesztő felajánlja pár évre ideiglenes hasznosításra a földterületét. Amennyiben van lehetőség választani (pl. önkormányzati földterület esetén),

akkor célszerű a kertet sűrűn lakott körzetben létrehozni – társasházi vagy lakótelepi környezetben – hiszen a közösségi kert célja az, hogy olyan (lehetőleg a létrejövő kerthez közel lakó) emberek számára adjon kertészkedési lehetőséget, amelyek máskülönben nem rendelkeznek ilyen lehetőséggel.

Kert helyének meghatározásakor fontos a központi elhelyezkedés. Több szempontból is hasznos, ha minél többen találkoznak a kerttel, így a közösségi rendezvények nagyobb közösséget érnek el, a kert pozitív társadalmi hasznai jobban érvényesülnek, ráadásul egy olyan kertenél, amire „sokan rálátnak”, az esetleges károkozás, rongálás valószínűsége is kisebb. Fontos, hogy a kert könnyen megközelíthető legyen, elsősorban nyilvánosan, kerékpárral – mindemellett azonban a forgalmas főutak közvetlen szomszédságában nem ajánlott kertet kialakítani.

Ahogy korábban már utaltunk rá, egy közösségi kerten a „közösség” talán még a „kert”-nél is fontosabb. Rosta Gábor, a Városi Kertek Egyesület vezetőjének szóbeli megjegyzése szerint „egy közösségi kert vezetése kisebb részben kertészet és élelmiszertermelés, döntő részben szociológiai kísérlet és közösségfejlesztés”.

A közösségi kertekben az ágyással bírók társadalmi összetétele rendkívül vegyes, minden társadalmi réteg megtalálható. Korcsoportot tekintve két olyan csoport van, ami különösen jellemző:

- a nyugdíjas korosztály (akik gyakran életük korábbi szakaszában már műveltek kertet, például vidékről költöztek korábban a városba),
- és a (kifejezetten) kisebb gyermekekkel bíró családok. (Esetükben az a tapasztalat, hogy ahogy a gyermekek nőnek, egyre több lesz a gyerekekkel az elfoglaltság (különórák stb.), illetve az is gyakori, hogy akár saját kertes házba költöznek idővel)

A közösség esetében az az ideális, ha a környező területen, a közvetlen szomszédságban lakókból vagy legalább (a főváros esetében) a kerület lakóiból kerülnek ki a kerttagok (több önkormányzati kert esetében ez elvárás is), hiszen minél közelebből kell „leszaladni” a kertbe (például nyári esténként locsolni), annál valószínűbb, hogy aktív közösség jön létre. A jelenleg ma Magyarországon működő közösségi kertek sikeréről sokat elmond az is, hogy többszörös túljelentkezés, hosszú várólista van az évente felszabaduló egy-két ágyásra.

A közösséggel kapcsolatban fontos azt is megjegyezni, hogy egy jó közösség létrejötte intenzív, hosszú szakmai közösségfejlesztő munkát igényel, mely kulcskérdés egy közösségi kert esetében, hiszen ez biztosítja a későbbiekben az önfenntartó működést. Ennek folyamata és tervezettsége tehát legalább ugyanolyan fontos szakmai elem, mint a kert felépítése.

Ennek érdekében egy közösségi kert létrehozását, illetve mindennapi működését számos rendezvény, megbeszélés kíséri: igényfelmérés, toborzás, a közösségi tervezés műhelymunkái, kertépítés napja (pl. a közösségi tér közös

kialakításában való részvétel), ültetési nap, kertmegnyitó ünnepség, rendszeres kertmegbeszélések, ünnepélyes szezonzáró, ad-hoc kerti ünnepségek, „közösségi kertek éjszakáján” való részvétel, oktatási programok stb. A közösségi kertben való részvétel tehát semmiképpen sem csak az adott névre szóló ágyás gondozását jelenti, hanem a közösségben való aktív részvételt is.

A városi közösségi kertek társadalmi-közösségi hasznait hosszan lehetne sorolni, a következőkben a Rosta G. (2013) által összeírt a számtalan pozitív hatásból a következőket emeljük ki (amelyek közül több nem csak a városi közösségi kertek, hanem más kerttípusok például iskolakertek esetében is jelentkező haszon):

- Közösséget épít (ez a közösségi kert legfontosabb haszna, mely tovább részletezhető: új kapcsolatokat épít, generációk közti szakadékot hidal át, lokalitást erősít stb.)
- Egészséges ételmet ad.
- Sikerélményt biztosít: a kertészkedés rövid időtáv alatt is pozitív eredménnyel zárul.
- Csökkenti a stresszt: segít levezetni a napközben felgyülemlett feszültséget.
- Egészségesebbé tesz: nem csak lelkileg, fizikailag is erősít, átmozgat a kerten (szabad levegőn) végzett kertészkedés, testmozgás.
- Gyerekeket, felnőtteket tanít (a kertészeti ismereteken túl öngondoskodási, együttműködési készségeket, felelősségtudatot fejleszt).

Az elmúlt pár évben a közösségi kertek száma örvendően növekedésnek indult Magyarországon is. A stratégiai dokumentum helyzetfeltárásnak írásakor problémát jelentett, hogy – részben épp eme gyors növekedés, illetve az alulról szerveződő jelleg miatt – a magyarországi közösségi kertek számáról, főbb paramétereikről nem állt rendelkezésre megbízható, aktuális adat. Ezért a szakpolitikai program írásával párhuzamosan – a Kortárs Építészeti Központ munkatársainak közreműködésével – megtörtént az ország közösségi kertjeinek kérdőíves megkeresése, annak érdekében, hogy egy egységes szempontrendszeren alapuló, tételes felmérés szülessen meg a működő közösségi kertekről.

A felmérő és összegző munka 2017. november 30-án zárult, melynek végén 84 ketről kerültek adatok összegyűjtésre, melyek közül végül 49 (27 budapesti, 22 vidéki) ma is működő kert került be egyeztetett adatokkal az összegző leírásba.

A kertek leírása és főbb adataik nyilvánosan elérhetőek a Kortárs Építészeti Központ saját, az elmúlt években a közösségi kertészkedők körében már ismert oldalán: kozossegitertek.hu/kertek.

A fent említett 49 kerten túl a honlap a már megszűnt kerteket is bemutatja, illetve tartalmaz egy erdélyi ketről is adatokat. (Mivel a honlap lehetővé teszi a lista folyamatos aktualizálását, így lehetséges, hogy a fenti számnál már több kert leírása található meg az oldalon. Ha a kedves olvasó esetleg tud további, működő közösségi

gi kertről, akkor kérjük, lépjen kapcsolatba a honlapon megadott lehetőségeken keresztül a KÉK munkatársaival.)

(A közösségi kertek felmérésének összegzése keretes íráskomban található.)

A másik terület, ahol részletes, fókuszált helyzetelemzést végeztünk, az **iskolakertek** témája volt. Az iskolakert – az iskolakertek hálózatépítésével, tudásmegosztásával,

koordinációjával, szakmai támogatásával foglalkozó Iskolakertekért Alapítvány meghatározása (2018) szerint – „bármilyen gyermekközösség rendszeres és értelmező tevékenységével gondozott, oktatás-nevelés és felüdülés céljával művelt kert”. Általában iskolák, óvodák udvarán, ritkábban külső helyszínen alakítanak ki iskolakertet, de annak tekinthetők a virágládában, ablakpárkányon, balkonládában művelt kertek is, ha azokra a fenti meghatározás érvényes. Az iskolakert tehát valójában olyan

A KÖZÖSSÉGI KERTEK FELMÉRÉSÉNEK ÖSSZEGZÉSE

A 2017 második felében, a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) munkatársaival elvégzett közösségikert-felmérés eredményeit budapesti, illetve vidéki városi kert bontásban tesszük közzé.

A felmért **budapesti közösségi kertek** összesen közel 2,5 ha nagyságú területet fednek le a fővárosban, ebből közel 1 ha a művelt terület nagysága. (A többi közösségi tér, közlekedő útvonal, stb.)

A Budapesten belüli elhelyezkedéssel kapcsolatban kijelenthető, hogy nagyon mozaikos a területi elhelyezkedés: egyaránt találhatók kertek Budán, illetve Pesten; belső városrészekben, illetve külsőbb kerületekben.

A legtöbb (felmért) közösségi kert a XI. kerületben található; 6 közösségi kert közül is választhatnak az itteni lakosok. (Ebből 4 Újbuda Önkormányzata jóvoltából, 1 alulról jövő kezdeményezésként, és 1 a Kortárs Építészeti Központ szakmai szervezésében és működtetésében valósult meg.) Megemlíthető még a XIX. kerület (Kispest) 4 közösségi kertjével, valamint a III. kerület (Óbuda) 3 közösségi kerttel – mindkét kerületben a Városi Kertek Egyesület és a helyi önkormányzat partnersége eredményezte a kertek létrejöttét. Szintén 3 közösségi kert található a XV. kerületben.

A kertek tulajdonosa az esetek háromnegyedében (20 kert) a kerületi önkormányzat, 5 esetben pedig vállalkozás a kert tulajdonosa (ingatlanfejlesztő cég, telekommunikációs nagyvállalat, illetve egy szálloda). Egy olyan kert került be a felsorolásba, ahol egyházi földterület szolgálja közösségi kertészkedés céljait.

A budapesti közösségi kertek átlagos mérete 800-900 nm, de a kertek méretei tág határok között mozog: a legnagyobb a két kerület határán elhelyezkedő, a KÉK szakmai partnerségében működő Kerthatár Községi Kert (2600 nm teljes alapterülettel). Megművelt földterület alapján azonban már nem ez a kert, hanem a XVI. kerületi KALOT kert a legnagyobb – ez a kert különleges abban is, hogy a klasszikus, városi közösségi kertektől eltérően a területet nagyobb, 50 nm nagyságú ágyásokra osztották, a területért pedig bérleti díjat kell fizetni. A legkisebb budapesti közösségi kertek a mindössze 250 nm nagyságú Hengermalom Községi Kert.

Az ágyások száma jelzi azt, hogy hány kertész jár az adott közösségi kertbe: az elfogadott szakmai becslés (illetve terepi tapasztalatok) alapján az ágyások számát 2,5-tel szorozva kapjuk meg a kertművelők hozzávetőleges számát. Az összesen 912 ágyás tehát azt jelenti, hogy körülbelül 2300 fő folytat kertművelést közösségi keretek között. Átlagosan az ágyások száma 28-30 közösségi kertenként, de például a már említett Kerthatár Községi Kertben, illetve a Leonardo Kertben közel 100 ágyás található.

Az ágyásméret az esetek túlnyomó többségében 5-10 nm közötti.

A kertek – pár kivételtől eltekintve – mindegyike rendelkezik közösen művelt területtel, ami lehet virágos kert, bogys gyümölcsös, levendulás, fűszerkert, gyógynövénykert stb.

11 budapesti közösségi kert rendelkezik tanparcellával is, sok esetben ez azt jelenti, hogy van 1-2 ágyás, amit a környező iskola / iskolák tanulói művelnek. Ennek fordítottja is létezik, egynémely esetben eredetileg iskolakertként induló kertek (reGARDEN – újraKERT, Ibolyáskert) bővültek ki közösségi kertté (biztosítva ezzel például a növények és az ágyások iskolai szünetben történő gondozását is.)

A **vidéki városok közösségi kertjei** esetében jóval nagyobb szórásokat találunk a különböző mutatók tekintetében: ez (mind egymástól, mind a budapesti közösségi kerteiktől) nagyon különböző, és egyben nagyon sokszínű közösségi kertet jelent.

A felmért vidéki kertek összterülete 4,5 ha, a művelt terület nagysága 2,5 ha.

Településtípus (vagy országos lefedettség) tekintetében a listába vett 22 közösségi kert alapján nem lehet markáns kijelentéseket tenni; mindenesetre az látható, hogy nagyvárosok (megyei jogú városok), kisvárosok, a budapesti agglomeráció települései, illetve négy község (dőllettel jelezve az összegző táblázatban) is megtalálható a felsorolásban.

A kertek többsége itt is önkormányzati tulajdonban van, de – a budapesti kerteiktől eltérően – itt nincsenek vállalkozói tulajdonban lévő kertek: 4 kert van magánszemélyek tulajdonában, 1 egyházi tulajdonban, a többi kert esetében pedig nagyon vegyes a tulajdonosok köre: nonprofit kft, szociális szövetkezet, gyermekjóléti központ, egyetem és múzeum is található itt.

A közösségi kertek méretét tekintve a kertek mintegy fele a „budapesti átlagmérethez” közeli párszáz négyzetméter nagyságú, de jelentős számban találhatóak olyan kertek is, amelyek mérete ezer vagy akár több ezer négyzetméter feletti. Ezen nagyméretű kertek esetében gyakori, hogy nem a „klasszikus” módon, ágyásokra osztva művelik a kertészek a saját területüket, hanem az egész területet együtt, közösen művelik a kertközösség: Kobeko Községi Kert – Pécs, Községi Kert Rezi, Községi Öngyógyító Kert és Gyümölcsös – Kunszentmiklós, Szigethalom Községi Kert. Azon kertek esetében, ahol saját használatú földterületek (parcellák) kialakításra kerülnek, ott is gyakran jellemző, hogy ezen ágyások mérete lényegesen nagyobb, mint budapesti társaiknál: 20-40 nm körüli, de van példa 100 nm vagy akár 500 nm nagyságú parcellára is (Első Egri Községi Kert, illetve Nagycsaládok Tompai Egyesület Községi Kertje).

A legtöbb ágyás a „Közös Kertünk: Zala” közösségi kertben (47) és Debreceni Egyetem területén kialakított közösségi kertben (40) található. A vidéki közösségi kertek esetében az össz-ágyásszám 383, azaz (2,5-lel szorozva) körülbelül 1000 főre becsülhető a közösségi kertet művelők száma.

A vidéki közösségi kertek közül 6 esetében található tanparcella: itt is található olyan kert (Görömböly Zöld Pálya), ahol az iskolakerti funkcióból nőtt ki egy közösségi kert.

A felmérés során az is kiderült, hogy mind a budapesti, mind a vidéki közösségi kertek kivétel nélkül vegyszermentes módon természetnek növényeket.

A felmért közösségi kertek fontosabb adatait a cikk végén lévő táblázatok összegzik.

oktatókert, ahol a kisgyermekkortól kezdődően minden korosztály megtanulhat a kerttel, mint közvetlen természeti környezetével bántani, azt helyesen használni. A fenti tág definíció szerint tehát a bölcsődei és óvodai kertek is iskolakerteknek tekinthetők (és a továbbiakban e típusokat is beleértjük a fogalomba, valamint nem zártuk ki az áttekintésből a falvakban található iskolakerteket sem).

Régebben a tankert, gyakorlókert, októker elnevezést is használták, fő cél pedig a kertészkedésre és a munkára nevelés voltak. Mára ezek mellett új, hangsúlyosabb célok jelentek meg: az iskolakertek egyre inkább az élménypedagógia helyszínei, gyakran a kert-alapú tanulás "szabadtéri laboratóriumai", a környezeti nevelés fontos gyakorlóterepai.

Az iskolakertek céljai lényegesen sokrétűbbé váltak a kertészeti ismeretek átadásánál, a fiatal generáció pályorientációjában betöltött szerepénél. Az iskolakerti tevékenység nem csak tanulást, hanem élményt, kapcsolódást, felfedezést is jelenthet a gyerekek számára. Az iskolakert tökéletesen alkalmas számukra a tanult gyakorlatban történő integrált előhívására, a tapasztalás általi tanulásra, a problémamegoldó gondolkodás fejlesztésére, a kooperatív készségek fejlesztésére. A tevékenységközpontú oktatás, a projektmódszer mentén való tanítás szintén jól megvalósulhat az iskolakertekben. Az iskolakert tökéletes terepe lehet a tantermi körülmények között rosszabbul teljesítő, vagy akár hátrányos helyzetű gyerekek készségeinek kibontakoztatására is.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a fenti témák mellett (környezet-, egészségtudatosság, környezetvédelem) az iskolai tantárgyak szinte mindegyike kapcsolható valamilyen mértékben az iskolakerti tevékenységekhez: a környezet-, a természetismereten túl a matematika, a biológia, a kémia, a rajz, az angoltanítás,

a technika és életvitel tárgyak egyes elemeinek beépítésére is van már külföldi és hazai példa. Az iskolakerthez kapcsolható gyakorlati foglalkozások sokszínűségét jól mutatja például az Iskolakertekért Alapítvány Iskolakertek téli ötlettára című kiadványa, amely az iskolakert téli (tehát nem éppen az év „legkertbarátabb”) időszakára javasol a magyar iskolakert-vezetők, pedagógusok által kitalált-kipróbált 80 különböző, gyerekekkel végezhető iskolakerttel kapcsolatos tevékenységet, gyakorlatot.

Az iskolakertek helyzetfeltárása során azonosítottuk azokat a fő nehézségeket, problémákat, amelyek egy iskolakert létesítése, illetve működtetése, tanmenetbe illesztése során felmerülnek. Az iskolakertek létrehozását gyakran nehezítő tényező a helyszűke: kicsi az iskola ingatlana, ráadásul számos egyéb funkciónak is helyet kell szorítani benne (pl. mozgási lehetőség, sportpályák, tanári parkoló). A fenntartás során általános gyakorlati problémát jelent, hogy a termések beérésének ideje jelentős részben a nyári iskolaszünet idejére esik, így a legtöbb sikerélményt adó tevékenységből, a betakarításból (vagy akár a termés elfogyasztásából) kimaradnak a tanulók, ha nem tudják azt nyáron is fenntartani. Ennek „kivédésére” azonban számtalan praktika van: „vegyes hasznosítású” kert, ahova a szülők és környékbeli lakosok is bejárhatnak; a kertfenntartás nyári feladatainak „ügyeleti rendszerben” történő felosztása az osztályok között, illetve különböző agrotechnikai eljárásokkal – talajtakarással, vetésszerkezettel, növényfajták megfelelő kiválasztásával – is csökkenthető a probléma mértéke.

Az iskolakerti foglalkozás tanmenetbe illesztésével kapcsolatban az is nehézséget jelent, hogy a kiskerti művelés ismereteit hogyan egyesítsék az iskola oktatási-nevelési

2. kép: Békási Kert, Óbuda – a szerzők fényképe

3. kép: A lakiteleki Eötvös Loránd Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola Színes kertje – a szerzők fényképe

feladataival. Az oktatásban jelenleg nincs hivatalos „iskolakerti oktatás” kategória, így nincs tantervi ajánlás, nincs meghatározott tananyag, időkeret, módszertan, finanszírozási rend – ezért is különösen fontos a kialakult jó gyakorlatok, tapasztalatok iskolakertek közötti megosztása. Az iskolakerti foglalkozások jelenleg leginkább a „Technika, életvitel és gyakorlat” tantárgy (5-8. évfolyamos kerettantervben az iskolák által választható emelt óraszámú, „B” változata) által biztosított időkeretben, vagy pedig szakköri vagy szabadidős tevékenység formájában tudnak rendszeresen megvalósulni. Sok helyen innen-onnan (osztályfőnöki óra, környezet- és természetismeret óra, biológia óra stb.) „csenik el” az időt, hogy a gyerekek kimehessenek az iskolakertbe, de így nem biztosítható a rendszeresség és tervezhetőség. Az eredményes iskolakerti oktatói tevékenységhez tehát szükséges lenne a központi tantervi szabályozás ilyen szempontú felülvizsgálata is. Részben megoldást jelentene, ha például az iskolák által szabadon választható heti egy órára felkínált lehetőségek között kidolgozásra és elfogadásra kerülne az „Iskolakerti oktatás” kerettanterve is.

Problémás az is, hogy a pedagógus (iskolakert-vezető) az iskolakerti tanóra való felkészülési, valamint kertfenntartással kapcsolatos tevékenységei általában nem elszámolhatóak, nem megfelelően kompenzáltak.

Az általános, valamint a városi közösségi kertekre és az iskolakertekre vonatkozó részletes, fókuszált helyzetfeltárást követően megtörtént a jelenleg elérhető támogatási források (pl. MOL Zöldövezet Program, önkormányzati támogatások (pl. a fővárosi TÉR-KÖZ pályázat, vagy a különböző operatív programok – elsősorban a Terület- és

Településfejlesztési Operatív Program – adta lehetőségek) áttekintése is, hogy a Minisztérium által tervezett beavatkozások komplementer módon valósulhassanak meg. A helyzetfeltárást SWOT-analízis zárta, mely a szakpolitikai program stratégia-meghatározásának is az alapja volt.

A közösségi kertek esetében öt cél került meghatározásra, a következők szerint:

1. A városi közösségi kertek / iskolakertek létrehozásának a támogatása
2. A városi közösségi kertek / iskolakertek fenntartásának a támogatása
3. A városi kertészkedéssel kapcsolatos tudásmegosztás és tapasztalatcsere elősegítése
4. A városi kertészkedés népszerűsítése
5. Az iskolakertek szabályozási hátterének erősítése

Látható, hogy a célok egyaránt kiterjednek a kertek létesítésére, illetve fenntartására, valamint a szűkebb célcsoporton belüli tapasztalatcserére, illetve a tágabb célcsoport körében végzett tájékoztatásra-népszerűsítésre. Az 5. cél arra reagál, hogy – noha a szakpolitikai program az agráriumért felelős minisztérium égisze alatt készült, de – az iskolakertek ügyében számos olyan feladat van, ami igényli az Emberi Erőforrások Minisztériumával való közös munkát.

A városi piacok esetében hasonló logika mentén hat cél került megfogalmazásra:

1. A városi piacok, piacozásra alkalmas többfunkciós terek létrehozásának a támogatása
2. A városi piacok fejlesztésének, fenntartásának a támogatása
3. A városi piacokkal kapcsolatos tapasztalatcsere, jó példák megosztásának támogatása

CÉLOK	INTÉZKEDÉSEK	
	VÁROSI KÖZÖSSÉGI KERTEK	ISKOLAKERTEK
1. A városi közösségi kertek / iskolakertek létrehozásának támogatása	VK-1.1. Pályázati rendszer kialakítása városi közösségi kert létrehozásának támogatására	ISK-1.1 Pályázati rendszer kialakítása iskolakert létrehozásának támogatására
	VK-1.2 Egy konkrét - FM neve alatt megvalósuló - közösségi kert létrehozása	ISK-1.2 A kertészeti szakképző iskolák tankertjeinek iskolakerti, közösségi kerti (részbeni) hasznosításának vizsgálata
2. A városi közösségi kertek / iskolakertek fenntartásának támogatása	VK-2.1 Pályázati rendszer kialakítása működő közösségi kertek számára eszközbeszerzés, kertfejlesztés céljából	ISK-2.1 Pályázati rendszer kialakítása működő iskolakertek számára eszközbeszerzés, kertfejlesztés céljából
3. A városi kertészkedéssel kapcsolatos tudásmegosztás és tapasztalatcsere elősegítése	VK-3.1 Nagyobb léptékű szakmai publikáció, könyv elkészítésének a támogatása	ISK-3.1 Bázis-iskolakerti hálózat kialakításában való FM-részvétel
		ISK-3.2 Az iskolakerti foglalkozásról szóló, gyakorlat-orientált tematikus kiadványsorozat támogatása
		ISK-3.3 Évi egyszeri országos iskolakert-találkozó támogatása
	VK-ISK 3.4. Szakmai rendezvények megvalósításának támogatása városi kertészkedés témakörében	
	VK-ISK 3.5 A városi kertészkedés új formáinak megismerését célzó konferenciákon, tanulmányutakon való részvétel támogatása	
4. A városi kertészkedés népszerűsítése	VK-ISK 4.1 A városi kertészkedést népszerűsítő médiakampány megvalósítása	
	VK-ISK 4.2 A városi közösségi kerteket / iskolakerteket jutalmazó szakmai díjrendszer kialakítása	
5. Az iskolakertek szabályozási hátterének erősítése		ISK-5.1 FM-EMMI közös munkacsoport alakítása az iskolakertek oktatási szerepének erősítése céljából

1. táblázat: A Városi agrárpolitika beavatkozási logikája
(Forrás: Városi agrárpolitika szakpolitikai program, FM, 2018.)

4. A városi piacozás népszerűsítése, különösen a fiatalok körében
5. A városi piacok szervezőinek, termelőinek képzése, támogatása
6. Városi piacok, szervezők elektronikus adatbázisának létrehozásának segítése

Fontos megjegyezni, hogy az első két cél esetében a szakpolitikai program nem konkrét anyagi támogatásokat tartalmaz, hanem (ennek első lépéseként) egy olyan részletes helyzetfeltáró-megalapozó tanulmány készítését szorgalmazza, amely jó alapot jelentene egy, a városi piacok, piacozásra alkalmas többfunkciós terek létrehozásának / fejlesztésének-fenntartásának támogatására szolgáló, uniós forrásból finanszírozandó 2021-2027-re vonatkozó pályázati rendszer kialakításához.

A városi kertészetre vonatkozó célok tartalma jól megíthető – a célok részletező leírása helyett – az intézkedéseket a célok mentén összegző beavatkozási mátrixból. (1. táblázat)

A tervezett intézkedések egy része kizárólag közösségi kertekre, másik része kizárólag iskolakertekre vonatkozik, de van olyan is, amelyik mind a két kerttípusra.

Fontos megjegyezni, hogy a megfogalmazott intézkedések egy indikatív bő listát adnak, azaz a szakpolitikai program keretében nem garantált az összes intézkedés megvalósítása. Sokkal inkább egy olyan „étlap”-nak tekinthető a lista, amelyből – az adott év elején megtervezve – egyes intézkedések végrehajtásra kerülnek, míg mások nem. Ennek megfelelően az intézkedések bemutatását követően javaslatot is adtunk arra vonatkozóan, hogy melyek azok az intézkedések, amelyek megvaló-

sítását prioritizálnak ítéljük. (A legelőrébb rangsorolt intézkedéseket félkövér betűvel, szürke háttérrel jelöltük a fenti táblázatban.)

Mivel a városi kertészkedés témaköre jelenleg egy rendkívül pezsgő, innovatív terület, ahol gyakran jelennek meg új elképzelések, projektötletek Magyarországon eddig nem előforduló kert-típusok, kertészeti megoldások iránt (például hidropóniás megoldások, terápiás kert létrehozása), ezért a szakpolitikai program javasolja – a fent felsorolt tételeken felül – további tartalékkeretet elkülönítését, amely rugalmasan tudja finanszírozni a szakpolitikai program öt éves időtávjá alatt felmerülő kísérleti projekteket vagy akár az előbb felsorolt intézkedések közül azokat, ahol – a jelentős érdeklődés hatására – további forrásigény jelentkezik.

Az intézkedéseket részletesen, azonos struktúra mentén mutatja be a szakpolitikai program. A leírás tartalmazza többek között a becsült költségigényt és az intézkedéstől elvárt indikátorértékeket is. A költségkeretekkel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a program szándékoltan kisléptékű: a cél nem a közösségi kertek / iskolakertek számának pályázati forrásból történő mesterséges fel-futtatása, hanem azon (már elindult) kezdeményezések, fenntarthatóságukat bizonyító közösségi kertek / iskolakertek működésének segítése. Csak jelzésként: a legelőrébb rangsorolt 8 intézkedés éves forrásigénye mindössze 15 millió Ft-ban került meghatározásra.

Az intézkedések másik – az előző ponthoz szorosan kapcsolódó – jellemzője, hogy több intézkedés a témában aktív, központi szerepet játszó civil szervezetekkel együttműködésben valósulna meg: ez a városi közösségi kertek

esetében a Városi Kertek Egyesületet valamint a Kortárs Építészeti Központot jelenti, míg az iskolakertek esetében a már szintén hivatkozott Iskolakertekért Alapítványt. A civil szervezeteken túlmenően több intézkedés esetében az Agrárminisztérium háttérintézményei (pl. NÉBIH), az általa felügyelt intézmények (pl. kertészeti szakképző iskolák) is szerepet kapnának a végrehajtás során.

A szakpolitikai programot a földművelésért felelős miniszter 2018. május 9-én fogadta el. A végrehajtásához szükséges forráskeret évenkénti biztosítása ezáltal folyamatos feladatot jelent a továbbiakban az Agrárminisztérium számára.

A Városi agrárpolitika szakpolitikai program teljes tartalma (111 oldal) az alábbi internetes oldalon érhető el pdf formátumban: videkstrategia.kormany.hu/varosi-agrarpolitika

Szerzők

Szabó Máttyás

közgazdász

Ph.D fokozatot szerzett a vidékfejlesztés területén. A vidékfejlesztés számos szintjén eredményesen dolgozott a végrehajtásban, a projekt- és timemenedzsment szakértője. A Budapesti Corvinus

Egyetem oktatója, több ösztöndíjban részesült, egy éven át tanulmányozta a német vidékfejlesztés gyakorlatát és szakpolitikáját. Célja komplex fejlesztések generálása a vidéki térben.

Hegedűs Gábor Vilmos

geográfus

2004-től tanácsadóként a versenyszférában városrehabilitációs, turisztikai projektek előkészítésén dolgozott, kistérségi és regionális tervezésben vett részt. 2012 óta a községében dolgozik, kezdetben a 2014-20-as programozási időszak tervezésében vállalt szerepet,

majd a Földművelésügyi Minisztériumban foglalkozott a városi mezőgazdaság, a vidékfejlesztés kérdéseivel. Jelenleg a magyar operatív programok értékelésével foglalkozik.

2. táblázat: A budapesti közösségi kertek fontosabb adatai
(Forrás: Városi agrárpolitika szakpolitikai program, FM, 2018)

KERT NEVE	KERÜLET	TULAJDONOS	TELJES ALAP-TERÜLET	MEGMŰVELT TERÜLET	ÁGYÁSOK SZÁMA	ÁGYÁS-MÉRET	KÖZÖS TERÜLET	TANPAR-CELLA
Albertfalvi Községi Kert	11.	önkormányzat	760	155	31	5	N	N
Apollón Kert	15.	önkormányzat	500	100	24	3	N	N
Aranykatica Kert	19.	önkormányzat	1 024	228	27	7	I	I
Árnyas Kert	19.	önkormányzat	1 213	286	29	6,5	I	I
Békási Kert	3.	önkormányzat	1 005	258	27	7	I	I
Csárdás Kert	11.	vállalkozás	590	320	27	6-7	I	N
Dorottya Kert	23.	magántulajdon	n.a.	110	11	10	I	N
Első Kis-Pesti Kert	19.	önkormányzat	926	290	26	4,5	I	I
Erdőkert a Sas-hegyen - MAGváltó	11.	önkormányzat	400	200	10	20	I	N
Grundk3rt	8.	vállalkozás	640	400	40	8	I	N
Hengermalom Községi Kert	11.	önkormányzat	250	180	30	2,7	I	N
IBIS Községi Kert	9.	vállalkozás	800	280	40	6	I	N
Ibolyáskert	17.	önkormányzat	700	300	16	10	I	N
KALOT Községi Kert	16.	önkormányzat	1 666	1 400	18	50	N	N
Kelenkert	11.	önkormányzat	1 225	200	42	4,5	N	N
Kerthatár Községi Kert	9.	vállalkozás	2 600	800	98	8	I	I
Kisdiófa Községi Kert	7.	önkormányzat	700	500	48	6-7	I	I
Leonardo Kert	8.	vállalkozás	1 400	960	95	7,5	I	I
Lőrinci Kertelő	18.	önkormányzat	1 412	400	35	10	I	I
Nyírpalota Községi Kert	15.	önkormányzat	1 000	150	20	6	I	N
Ófalu Kert	3.	egyház	750	210	19	11	I	N
Órmezei Községi Kert	11.	önkormányzat	955	250	38	6	I	N
reGARDEN-újraKERT	4.	önkormányzat	400	300	22	12	I	I
Zápor Kert	3.	önkormányzat	953	184	26	5,8	I	I
Zengő Kert	19.	önkormányzat	1 015	160	25	6,4	I	N
Zöldpalota Kert	15.	önkormányzat	866	n.a.	24	7	I	N
ZUGkert- Zuglói Községi Kert	14.	önkormányzat	1 000	640	64	10	I	I
Budapesti közösségi kertek összesen			24 750	9 261	912	-	23	11

KERT NEVE	TELEPÜLÉS	TULAJDONOS	TELJES ALAP- TERÜLET	MEGMŰVELT TERÜLET	ÁGYÁ- SOK SZÁMA	ÁGYÁS- MÉRET	KÖZÖS TERÜLET	TANPAR- CELLA
Avasi Paradicsom Községi Kert	Miskolc	önkormányzat	1 230	220	24	9	I	I
DE Községi Kert	Debrecen	egyetem	1 000	800	40	20	I	N
DunaKert Községi Kert	Dunakeszi	magántulajdon	400	300	30	10	I	I
Első Egri Községi Kert	Eger	magántulajdon	4 000	2 500	25	100	I	N
Görömböly Zöld Pálya	Miskolc	önkormányzat	1 200	100	8	2-3	I	I
Ház Táj Kert	Szentendre	múzeum	250	200	16	12	I	N
Heted-Hét-Határ	Hét	önkormányzat	1 300	500	10	25	I	I
HUKK – Hunyadvárosi Községi Kert	Kecskemét	magántulajdon	1 000	540	15	36	N	N
Kobeko Községi Kert	Pécs	önkormányzat	7 000	3 200	0	0	N	N
Közös Kertünk: Zala	Zalaszentgrót	önkormányzat	4 500	705	47	15,0	I	N
Községi Kert Rezi	Rezi	egyház	10 000	7 000	0	0	N	N
Községi Öngyógyító Kert és Gyü- mölcsös	Kunszent- miklós	szoc. szövetk.	300	300	0	0	I	N
Makkosházi Községi Kert	Szeged	önkormányzat	500	280	27	5	I	N
Megálló Községi Kert	Szeged	nonprofit kft.	400	200	12	7,0	I	N
Nagycsaládok Tompai Egyesület Községi Kertje	Tompa	önkormányzat	3 300	3 300	6	500	I	N
NATE Községi Kertje	Nagykovácsi	magántulajdon	1 000	210	28	6	N	N
Palotavárosi Községi Kert	Székesfe- hérvár	önkormányzat	1 300	800	22	2,0	I	N
Paszuly Kert	Zalaszent- györgy	önkormányzat	800	300	4	4	I	I
Szárazréti Községi Kert	Székesfe- hérvár	önkormányzat	800	600	27	2	I	I
Szélrózsa Községi Kert	Szentendre	önkormányzat	985	283	28	7,2	I	N
Sziget - kék Élőkert	Győr	gyermekjóléti kp.	400	80	14	6	I	N
Szigethalom Községi Kert	Szigethalom	önkormányzat	2 900	2 900	0	0	I	N
Vidéki közösségi kertek összesen			44 565	25 318	383	-	18	6

3. táblázat: A vidéki települések közösségi kertjeinek fontosabb adatai (Forrás: Városi agrárpolitika szakpolitikai program, Földművelésügyi Minisztérium, 2018)

IRODALOMJEGYZÉK

Enyedi Gy. (2012): Városi világ. Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN: 9789630592321;

Halbritter A.A., Mátyás I., Pauliczky N. (szerk.) (2018): Iskolakerti kalauz – Útmutató népfőiskolák számára. Budapest, Iskolakertekért Alapítvány. ISBN: 9786150021058;

Halbritter A.A., Mátyás I., Pauliczky N. (szerk.) (2018): Iskolakertek téli ötlettársa – Az Iskolakert-hálózat gyűjteményéből. (Iskolakert-füzetek 3.) Budapest, Iskolakertekért Alapítvány. ISBN: 9786150018539;

Rosta G. (2013): Községi kertek - Szomszédsági közösségek, városi mezőgazdaság. Városi Kertek Egyesület, Budapest. ISBN: 9789630881364;

Rosta G. (2009): A városi tanya - Szemléletváltás a válság idején. Budapest, Leviter Kiadó. ISBN: 9789638845993; 38/2012 (III.12.) Kormányrendelet a stratégiai irányításról

Adalékok a tanyavilág fejlődéséhez, 1987-2017

1.

Az 1986-os év sorsdöntő volt a tanyavilág szempontjából. Az ebben az évben kiadott ÉVM rendelet megszüntette az országosan egységesen 1957-ben elrendelt tanyaépítési tilalmat, valamint az ezt némileg módosító 1975-ös, még mindig erősen korlátozó ÉVM rendeletet, és megyei hatáskörbe rendelte annak megállapítását, hogy hol és milyen feltételekkel lehessen tanyaépítést (felújítást, bővítést) engedélyezni.

Erre reagált a Magyar Építőművészek Szövetsége egy a tanyai lakó- és gazdasági épületek kialakítására vonatkozó tervpályázat meghirdetésével, 1987-ben. A tervpályázati tervek az építési hatóságok elől rejtve, a fél-legalitás szférájában, a mezőgazdasági kis-és nagyüzemek közti kooperációs viszonyok közt kialakult tanyák építészeti, építésszabályozási kérdéseit feszegették.

2.

A KÖHÉM Lakásépítési Főosztálya megbízást adott „A megújuló tanyák műszaki fejlesztése” című vizsgálat (1) elkészítésére, a tervpályázaton való eredményes szereplés következményeként. A megbízói szándék az volt, hogy kerüljenek felmérésre az összes alföldi megyében a reprezentatív tekinthető tanyás térségek mintatanyái, ám érdemi kooperációt csak Szolnok, Bács-Kiskun és Csongrád megyék vezetőivel (főépítészeivel, TSZ elnökeivel és háztáji ágazatvezetőkkel) sikerült kialakítani, a várakozásokkal teli 1988-89 években.

„A tanulmány címének megfogalmazása olyan környezetben történt, ahová a tanyákkal kapcsolatos információk csak többszörös áttétellel jutnak el és így csak „görbe tükör által, homályosan” látszódnak a fejlődés jellemzői. A tükör kiegyenesítését a cím korrekciójával kell kezdeni. Úgy tűnik, a helyszíneken való tájékozódás alapján, hogy nem a tanyák újulnak meg, hanem a tanyák iránti érdeklődés. A tanyák ugyanis az évtizedek óta tartó tiltások, korlátozó, háttérbe szorító intézkedések ellenére is sok helyen élnek, folyamatosan fejlődtek és szívós küzdelemmel alkalmazkodtak a körülöttük formálódó társadalmi-gazdasági rendszerhez. Fejlődésük nem független a külvilágtól, hanem tudatosan-kényszerűen alkalmazkodó, de szerves és öntörvényszerű. Független viszont a központi szabályozástól, ideologikus beavatkozásoktól, mert a „minden tilos” kellő távolságból azt is jelentheti, hogy „minden szabad”. A fejlődés ezen jellemzői természetesen csak azokra a tanyás térségekre érvényesek, ahol egyáltalán maradt tanya, mert ahol a tiltás a tanyák leromlását jelentette, ott - egy időre legalábbis - megszűntek a fejlődés minimális esélyei is.”

Összesen 11 tanyai gazdaság létesítményei, épületei kerültek nagyon részletesen dokumentálásra, elemzésre, melyekből itt csak ízelítő példát tudunk megmutatni.

„A telkek beépítését jellegzetesen három tényező határozza meg: az épületek tájolási igénye, az udvarképzés igénye, az épületek közti forgalmi kapcsolatok. Ez a három térformáló erő alakítja az alföldi tanyák egyedülálló „sátortábor” szerű beépítését, a klasszikusok (Lükő G., Gyórfy I., Nagy Gy.) által vizsgált tanyákon és az általunk dokumentált, a mai körülmények hatására formálódó tanyákon egyaránt.”

„A felmért épületek alaprajzai és az a tény, hogy az egyes épületek rendeltetésének pontos megnevezése is nehézkes, mutatnak rá a tanyai épületegyüttesek funkcionális összetettségére, bonyolultságára, melyek a sajátos életmód kiszolgálására hivatottak. Tanyai lakóház tulajdonképpen nincs, hiszen sok esetben a konyha, fürdőszoba nem ugyanabba az épületbe kerültek. Lakófunkciókat is tartalmazó épületek együtteséről lehet beszélni, melyek összekötő tere a tanyaudvar.” ... „csak akkor érthetjük meg a tanyai épületegyüttes rendjét, ha elszakadunk a belterületi, intenzív beépítettségű lakóterületek lakás-értelmezésétől, a városi előképek és az Építési Szabályzat által sugallt mintáktól. A felmért tanyákon épült épületeket nem tervezte mérnök, nem engedélyezte hatóság és a tanyasiak által létrehozott épített környezet mentes az idegen mintáktól.”

3.

Alapvető kérdésként merült fel a települések rendezési terveinek készítésekor, hogy egy település külterületén hol és hány darab tanya működése kívánatos, mekkora egy település külterületének tanyaeltartó képessége?

Az új 1990-ben kiadott OÉSZ egységes szerkezetben közli az új építési szabályokat, a 45 § foglalkozik a tanyákkal. „A mezőgazdasági területek zártkerten kívüli övezetében, a már kialakult tanyás térségeknek a megyei tanácsvégrehajtó bizottsága által meghatározott, a nagyüzemi mezőgazdasági termelés céljára nem szükséges részén lakás céljára szolgáló, legfeljebb 4,5 m homlokzatmagasságú tanya-épületek és ezek melléképületei melléképítményei is elhelyezhetők, ha a tanya:

- a) a mezőgazdasági termeléshez szükséges,
- b) gépjárművel megközelíthető,
- c) ivóvíz és villamos energia ellátás egyidejűleg megoldható,
- d) térségének alapfokú ellátása biztosítható.”

Beépítési arányokat a szabályzat nem határoz meg.

1. kép: Balra: Hízómarhák Móricgáti tanyán, mélyen almozott szín alatt, nyáron nyitott hátsó fallal, amely télire a huzat kialakulásának megakadályozása végett mobil deszkafalakkal lesz lezárva. Épült: 2005.

Jobbra: Az állatok gondozója csikós volt Bugacon⁸

Ismét KÖHÉM megbízásból modellterv² készült Jászszentlászló-Móricgát külterületére vonatkozóan.

A modellterv legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak:

- A tanya a környező földterületek nélkül, a tanyák térbeli rendszere pedig a földterületek térbeli rendszere nélkül nem értelmezhető.
- A tanya megújítható termelési funkciójú, a mezőgazdasági ciklus minden elemét többé-kevésbé zárt (biológiai) vagy részben nyitott (integrált) rendszerben tartalmazó, lakott térszerkezeti elem.

Móricgát 1300 ha-os külterületén a vizsgálat idején a földhivatali nyilvántartás szerint 270 tanya létezett, ebből 130 db volt ideiglenesen vagy állandóan lakott.

A tanyán való kintlakás jellege a tanyavilág legégetőbb kérdése. Érdemes Erdei Ferenc (3) értékitését vissza-idézni, aki azért tartotta az alföldi tanyát a legfejlettebb mezőgazdasági birtokformának, mert a termőhelyen való gazdálkodás mellett a kintlakás ideiglenes lehetett, ezáltal a tanyasiak állandó falusi vagy városi lakással rendelkezettek, a települési közösség szerves, rangos tagjaiként.

A tanyán való kényszerből történő állandó kintlakás megszüntetése fontos településfejlesztési cél lehet ma is.

A meglehetősen heterogén termőhelyi adottságú terület saját takarmánybázisra alapozva mintegy 800 SZÁ el-tartására alkalmas. 25 SZÁ / gazdaság-méretet tekintve $800/25 = 32$ db tanya működtethető a területen, átlagosan $1300 \text{ ha} / 32 = 40$ ha-os területtel, a legkedvezőtlenebb igen gyenge területeken 120 ha, a legjobb területeken 25

2. kép: Az alomszalma tárolása nem igényel színt, a behordás befejeztével fóliatakarást kapnak. A mélyalmos istállóból kitrágyázást követően a trágyás szalma istállótrágya formájában visszakerül a szántóföldre. A tanyai gazdálkodás még képes a zártciklusú körfolyamatok birtokon belüli lebonyolítására.⁸

ha termőterülettel. Tehát, 1989-ben a földhivatali nyilvántartás **10-szer annyi tanyát tartalmazott**, mint amennyi gazdálkodásból megélhetett. A tanyák számának csökkenését, a tanyai lakosok számának visszaesését ennek az arálynak a figyelembevételével kell minősíteni⁴.

4.

1999-ben jelent meg „A tanyák értékei” című kötet (5), mely az 1997-ben tanyasiaknak meghirdetett pályázat díja-

3. kép: Kézművesek tanyája, Jászszentlászló, épült 1996, építész: Ónodi G.(9)

zott pályaműveit és összefoglaló értékelésüket tartalmazza. A pályázati dokumentumokban a pályázó tanyai gazdák maguk dokumentálhatták gazdálkodási eredményeikkel a tanyavilág értékeit, vonzerejét, ottlakásuk indokait.

Érdekes összehasonlításra adott lehetőséget az 1990-ben felmért gazdaságok adatainak és az 1997-ben, a földprivatizáció eredményeit már tartalmazó tanyai adatok összevetése (6).

1990-ben a KSH által mért külterületi lakosságszám az alföldi megyék településein 183.508 fő, 2001-ben pedig 177.490. A tanyák száma az Alföldön ebben az időszakban 80-90 ezerre tehető. A statisztikai adatok nem tartalmazák a tanyai gazdaságok méreteit, ezért a következőkben bemutatásra kerülő méretek, a modellszámításokkal is alátámasztva, noha nem tekinthetők statisztikai értelemben reprezentatívnak, mégis jól orientálnak a működő gazdaságok méreteit illetően.

- Az 1990-es felmérés tanyái a 80-as évekbeli tulajdonviszonyoknak megfelelően jelentősmértékű földterület hiánnyal jellemezhetők. A földterület hiányt nem csak az 1997-es felmérés tanyáihoz képest alacsony területméretek mutatják, hanem az a tény is, hogy a regisztrált birtok-területek csak bérleti szerződések keretei között álltak a tanyasiak rendelkezésére.
- a földterület-hiányból fakadóan a 90-ben felmért tanyákon extrém magas állatsűrűségek alakultak ki, (a vizsgált tanyák körében legmagasabb regisztrált érték 9,75 SZÁ/ha) míg a 97-ben dokumentált tanyákon ezek az értékek lényegesen alacsonyabbak, olykor állathiányt jeleznek. A 97-es tanyák között szereplő 0,8-1,2 SZÁ/ha értékeket mutató tanyák optimálisnak tekinthetők.

(A tanyai gazdaság minősítésére kidolgozott modell szerint optimálisnak tekinthető a gazdaság, ahol a mezőgazdasági körfolyamatok zárulhatnak, így pl. a termőterületek talajérő utánpótlása saját állatainak trágyájával történik, vagy az állatok takarmányozása saját, a gazdaságban megtermelt növényekkel történik)

- A tanyatelkek jellegzetes beépítési arányai nem mutatnak eltérést a két időszakban, 5-25 %-ig terjednek. A 15 % fölötti érték már falusias, belterületi jellegű. A teljes birtokra vonatkoztatott beépítési értékek a 97-es tanyák esetében egyiknél sem éri el a **0,5%-ot, (az OTÉK 1997 szerint megengedhető maximum 3%, mára (2018) ez a megengedett érték 10%-ra növekedett (!)).**
- A lakóépület/gazdasági épület alapterületi arányt tekintve a 90-es átlag 0,23, a 97-es átlag pedig 0,38. Ez a csaknem kétszeres aránynövekedés, a lakóépületek méreteinek növekedésére utal, tekintettel arra, hogy egyidejűleg az állatlétszámokban lényeges különbség nincs, a gazdasági épületek alapterületi méretei nem csökkentek.
- A biotóp-hozzájárulási értékek nagy szórást mutatnak a tanyatelek és a teljes birtokterület méreteitől függő mértékben. Az értékek utalnak arra, hogy a tanyatelek fásítása önmagában is mérhető táji kondicionáló, tájképi értéknövelő jelentőségű.

(A biotóp-hozzájárulás az a tény, hogy a tanyai épületek elhelyezésére szolgáló telek határa mentén tradíció a fasorok, erdősávok telepítése, szélvédelem, árnyékolás, azaz klímajavítás céljából. A tanyák ezáltal a táj természetközeli állapotú élőhelyeinek számát, területét növelik)

- Az 1 ha-ra jutó élőmunkaerő létszám a 90-es tanyák esetében átlagosan 0,85 fő/ha, a 97-es tanyák esetében ennek 1/6-a, 0,14 fő/ha. Ez a radikális csökkenés

azzal magyarázható, hogy a 90-ben felmért tanyákban nagyobb arányú volt a nem a tanyai munkából élők (pl. TSZ alkalmazottak) száma, a 97-ben felmért tanyákon pedig főállású tanyasiak éltek.

5.

A tanyás településrészek finom struktúrái, földhasználati jellemzőik és funkcionális sokrétőségük légifotók elemzésével jól feltárhatók, változásaik pontosan nyomon kísérhetők. Olyan szerkezeti elemek (állandósult növényborítás, földutak) is megjelennek vagy épp eltűnnek, melyek a földhivatali térképek adatait fontos tájhasználati információkkal egészítik ki. A következő adatok egy kiskunsági község (Jászszentlászló) konkrét, mintegy 400 hektárnyi területének strukturális változásait mutatják (7), az 1960–2000-ig terjedő időszakban, nagyjából 10 évenként készült légifelvétel alapján készített elemzések segítségével, valamint a területen 2005-re kialakult birtokszerkezet bemutatásával.

• Szerkezeti jellemzők, 1960.

		ha	db
terület		400,00	
tanya			40
parcella			227
terület/tanya		10,00	
tanyatelek	min	0,60	
	max	2,50	
	átl	1,00	
parcella	min	0,15	
	max	27,40	
	átl	1,6	

1. táblázat: Jászszentlászló-Kalmárföld szerkezeti jellemzők, 1960.

A táblázat a TSZ-szervezést közvetlenül megelőző állapotokat mutatja. Mai szemmel nézve az igen apró parcellákkal tagolt terület (átlagosan 1,6 ha parcellaméret) hasznosítása sokszínű, és a vizsgált időszak legnagyobb számú tanyája (40 db) található a területen. Feltűnő, hogy a szántó- és gyepgazdálkodás mellett kis zárt (körülkerített) zöldéses és gyümölcsöskertek is gazdagították a struktúrát.

• Szerkezeti jellemzők, 1991.

		ha	db
terület		400,00	
tanya			30
parcella			41
terület/tanya		13,33	
tanyatelek	min	0,60	
	max	1,00	
	átl	0,70	
parcella	min	0,80	
	max	40,00	
	átl	9,24	

2. táblázat: Jászszentlászló-Kalmárföld szerkezeti jellemzők, 1991.

A táblázat a 80-as évek végére kialakult, a földprivatizációt közvetlenül megelőző állapotokat mutatja. A tanyák száma az 1960-as állapothoz képest $\frac{3}{4}$ -ére csökkent. A légifénykép szerint feltételezhető, hogy a látható 30 tanyából 5 már nem volt lakott, ezek mai állapota (rom, vagy már csak az udvar körüli erdő létezik, az odavezető út beszántásra került) megengedi ezt a feltételezést. A nagyüzemi földhasználat elterjedése a művelt parcellák drasztikus csökkenéséhez vezetett, (227-ről 41-re, a 60-as állapotnak mintegy 18%-ára), és a maximális parcellaméret már 40 ha. Az egy tanyára jutó termőföld területe némileg nőtt, a tanyák lecsökkent száma miatt. Nem csak a tanyák száma, hanem a tanyatelkek méretei is lecsökkentek, nagyjából a 0,6 ha-os méretre. A tanyatelkek körül, különösen az elhagyott tanyák esetében az erdőterületek növekedése tapasztalható. A területet feltáró belső utak száma is lecsökkent a nagy összefüggő, nagyüzemi módszerekkel művelt táblák kialakítása miatt. A földhasználat alapvetően szántó- és gyepgazdálkodásra redukálódott, csak a tanyatelteken belül található egyéb művelésre (zöldség, szőlő) utaló felszínborítás jelei. A kiszáradás jelei is mutatkoznak, a korábban hosszan belvizes területek vízzel borított ideje lényegesen lerövidült.

• Szerkezeti jellemzők, 2000.

		ha	db
terület		400,00	
tanya			23
parcella			59
terület/tanya		17,39	
tanyatelek	min	0,60	
	max	1,00	
	átl	0,70	
parcella	min	0,40	
	max	50,00	
	átl	6,50	

3. táblázat: Jászszentlászló-Kalmárföld szerkezeti jellemzők, 2000.

A 3 táblázat a földprivatizációt követő csaknem 10 éves folyamat eredményét mutatja. A tanyák száma tovább csökkent az 1991-es állapothoz képest is. A parcellák száma némileg növekedett, ennek egyik oka a korábbi nagyüzemi jellegű földhasználatot felváltó vegyes (kis és nagyüzemi jellegű) rendszer kialakulása. Korábbi szántóterületek visszagyepesedtek vagy beerdősültek, különösen a korábban belvizes, máig is nedvesebb részeken. A visszagyepesedés következménye, hogy ugyan a parcellák száma összességében nőtt a területen, a legnagyobb parcella mérete is nőtt (40-ről 50-re). Másik oka a parcellaszám növekedésének, hogy több, korábban beépített tanyatelek beépítése eltűnt, az épületek helyét leginkább erdők, gyepek vették át, érdekes (értékes) strukturális nyomait hagyva a hajdani

4. kép: Jászszentlászló, Eördögh Tanya, a Bács-Kiskun Megyei Értéktárban nyilvántartott nemzeti érték, Kulturális örökség kategóriában, a „Kunfakó” lófajta kitenyésztése és tanyás gazdálkodása címmel, épült: 1998, építész: Ónodi G. ⁹

otlakásnak. Ezzel függ össze, hogy a területen található legkisebb parcella mérete is csökkent (0,8 ha-ról 0,4 ha-ra) - ez egy eltűnt tanya telkén kialakult erdőfolt. A területet feltáró belső utak vonalvezetése az új tulajdonosi rendszernek megfelelően átalakulóban van, korábbi fontos útszakaszok eltűntek, egyes utak a kialakuló új birtokok belső útjaivá váltak.

- Szerkezeti jellemzők, 2005.

		ha	db
terület		400	
birtokok			17
birtokterület	átlag	23,53	
	min	0,60	
	max	107,00	

4. táblázat: Jászszentlászló-Kalmárföld birtokszerkezeti jellemzők, 2005.

A mintaterületen kialakult birtokstruktúra térképről le nem olvasható, helyszíni adatfelvételek szerint készült jellegzetességeit mutatja a 4. táblázat. Ha csak a 3. táblázat adatait nézzük, lassú változások tapasztalhatók a fizikai környezet struktúráját tekintve, a 1991-es állapotokhoz képest.

A 4. táblázat adatai azonban drámai átalakulást mutatnak, melyek felborítják a tanyák hagyományos értelmezésének módjait, mind a méreteket, mind pedig funkciókat tekintve.

Az újdonság lényege, hogy a korábbi tanyák, melyek egy tanyatelekből és ahhoz közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó földterületekből állottak, elvesztették „funkcionális alapegység” szerepüket, a birtokot több korábbi „tanya” együttesen formálja. Ezek mellett a nagy gazdaságok mellett maradtak tanyatelkek is, további földterületek nélkül. A 60-as évek szerinti séma (sok kicsi tanya) és a 80-as évek sémája (sok tanyatelek, föld nélkül) így összekeveredett, párhuzamosan létezik egymás mellett.

6.

Az alföldi tanyás településeken a külterületi településképp meghatározó elemei ma is a tanyák épületei, létesítményei. Az 2017-ben elkészült Településképi Arculati Kézikönyvek tartalmazzák ezeket, mutatva a tanyavilág megőrzött értékeit és a lezajlott változásokat is. Néhány tanyás település tanyáinak képe illusztrálja a leírtakat, mutatva a tanyavilág ma is érdekes vitalitását (8., 9.).

7. Befejezés / jövőkép

A tanya önmagában is összetett rendszer, hiszen lakott külterületi birtok, egy család munkaerejére, alapozott, körfolyamatok szerint szervezett gazdálkodással, különféle célokra használt épületekkel, berendezésekkel, járművekkel, földterületekkel, a külterületi elhelyezkedéssel összhangban kialakított infrastrukturális kiszolgálással.

Emellett ez az összetett rendszer alrendszere a természetesen meglévő, valamint a gazdálkodási célokra átalakított tájnak, a kapcsolódó település, térség műszaki, társadalmi és gazdasági rendszereinek.

Jövője a rendszerelemek tulajdonságainak és kapcsolatainak változásai szerint alakul.

Szerzők

Dr. Ónodi Gábor

építésmérnök, egyetemi docens
Szent István Egyetem, YMÉK Építészeti Intézet
onodi.gabor.cs@gmail.com,

Bérczi Szabolcs

PhD hallgató,
Szent István Egyetem, Tájépítészeti
és Tájökológiai Doktori Iskola
berczi.szabolcs@gmail.com

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Ónodi G. - Okányi S. - Keszthelyi T. - Horváth M.-né: A megújuló tanyák műszaki fejlesztése Szakterületi Tájékoztató 141. Építésügyi Tájékoztató Központ, Bp. 1989. 90 p
2. Ónodi G. - Markolt L. - Ángyán J.: Tanyás területek fejlesztése, modellterv Jászszenzlászló község tanyás külterületének rendezési javaslata Készült KÖHÉM megbízás alapján, Gödöllő, 1990, 85 p + térképmelléletek
3. Erdei F.: Magyar tanyák, Athenaeum, Budapest
4. Ónodi G. - Ángyán J. - Kupi K. - Tirczka I.: Térfunkciók, téralkalmasság, térhasználat Tanulmány Kecskemét város Általános Rendezési Tervéhez Készült a Bácserv megbízásából, Gödöllő, 1991, 52 p + térképmelléletek
5. Ónodi G.: A tanyák értékei, Agroinform, Budapest, 216 p.
6. Ónodi G.: Az alföldi táj és a tanyai birtok környezetgazdálkodási összefüggései, Doktori értekezés, Gödöllő, Környezettudományi Doktori Iskola, 153 p.
7. Ónodi G., Megyery Zs., Váradi I.: A területhasználat és a birtokstruktúra változásai Jászszenzlászló község tanyás külterületén, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Gödöllő, 2006. kézirat, p 18 +fotó és térképmelléletek
8. Ónodi G.: Móricgát község településképi arculati kézikönyve, honlapcím: www.moricgat.hu, 2017. p 54
9. Ónodi G.: Jászszenzlászló község településképi arculati kézikönyve, honlapcím: www.jaszszenzlaszlo.hu, 2017. 79 p.

5. kép: Móricgát, fóliaborítású libaházaló épület. A mobilis (könnyen bontható, áthelyezhető) épületek és berendezések a gyors profilváltást is lehetővé teszik⁸.

6. kép: Meglévő régi épületek felújításával kialakított üdülőtanya, Kalmárföld, épült 1952-2016., építész: Ónodi G.⁹

7. kép: Német tulajdonos tanyája Felső Móricgáton. Az épületek sokféle formáját, az erőteljes formálású tetők izgalmas egységbe foglalják. A nádfedésű tetőformák mintáját az Insel Poel észak-német, keleti tengeri épületeken lehet megtalálni. Épült: 2005⁸.

Cigányság a falvakban – területi sajátosságok és folyamatok

ABSZTRAKT | Magyarország roma lakosságának – adatforrástól függően – mintegy 40-50%-a községekben él. Bár a cigányság községekben élő részének aránya szerény mértékben csökken, az érintett települések esetében az országos átlagot meghaladó a romák népességen belüli aránya, valamint annak növekedési üteme is. Különösen Baranya, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben jelentős a községekben élő cigányság részesedése, amely ezekben a megyékben megközelíti, illetve meghaladja a 20%-ot is. A legnagyobb roma népességarányral rendelkező települések domináns része község, azon belül is jellemzően 1000 lakos alatti. Néhány területen térségi szintű gettósodás zajlik. Két megyére (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) kiterjedő részletes felmérésünk rámutatott az iskoláztatás, a munkavállalás és az életkörülmények cigányságot érintő problémáira, amelyek sürgős helyi problémakezelést igényelnek.

KULCSSZAVAK | Északkelet-Magyarország, etnikai folyamatok, periferalizáció, roma népesség, szegregáció

ABSTRACT | Approximately 40–50 percent of the Hungarian Roma population lives in villages. However the proportion of Roma living in villages decreases slightly but the ratio of Roma people within these settlements is above the national average and its growth higher. The ratio of Roma living in villages reaches or exceeds 20 percent in the case of Baranya, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties. Settlements with the highest ratio of Roma inhabitants are typically villages, dominant part of them is below 1000 occupants. Some parts of the country represent regional scale ghettoization. The survey targeted two counties (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) settlements drew the attention to problems of the Roma peoples' education, employment and living conditions which require urgent interventions adapted to the local characteristics.

KEYWORDS | ethnic processes, Northeastern-Hungary, peripherization, Roma population, segregation

Bevezetés

Hazánk legnagyobb etnikai kisebbségét a roma népesség¹ alkotja, amely a többségi társadalomtól látványos eltérő demográfiai jellemzőinek betudhatóan létszámában dinamikusan növekszik. A cigányság Magyarországon belül jellemzően a délnyugati, illetve az északkeleti országrészben él, jellemzően a kisebb településeken. Tanulmányunkban emiatt különös figyelmet fordítunk a cigányság településrendszeren belül való vizsgálatára, elsősorban a községekre koncentrálva.

Kutatásunk több adatforrás – részben összehasonlító – elemzésén alapul, amelyek eltérő jellemzői kapcsán érdemes a módszertani háttérrel is felvázolni, mivel az adatbázisok közötti különbségek elsősorban erre vezethetők vissza. Emellett egy kiterjedt, önkormányzatok és roma nemzetiségi önkormányzatok megkérdezésén alapuló felmérés eredményeire is kitérünk, amelyből a kisebb települések helyzetére és problémáira lehet rávilágítani.

A cigányság lélekszámának mérési, becslési lehetőségei

A cigányság lélekszámának kérdése élénk közéleti és aktuálpolitikai diskurzus tárgya, amelynek elsődlegesen oka, hogy messze nem egyértelmű a válasz. Egy adott etnikai csoport lélekszámának meghatározását mindig bizonytalanság övezi, amelyet a roma népesség esetében tovább erősít a nyelvi, származási sokszínűség és szegmentáltság. (Tátrai, 2014) A cigányságot rejtőzködő kisebbségnek is nevezik, amely a cigány származás be nem vallásából, „elrejtéséből” fakad. Alapvetően ezek a sajátosságok állnak a kibontakozott szakmai diskurzus, a klasszifikációs vita háttérében (Ladányi–Szelényi, 2000).

Tanulmányunkban a cigányság lélekszámának lehetséges mérési-becslési módszerei közül két metódust alkalmazunk – a további megközelítésmódokról és azok értékeléséről lásd Pásztor et al. 2017; Tátrai et al. 2017.

- Jelen vizsgálatunkban részben a népszámlálásból származó 1990-es és 2011-es adatokat használtuk fel, amelyet az önbevalláson és önmeghatározáson (autoidentifikáció) alapuló források közé lehet sorolni.

1 Tanulmányunkban a roma és cigány kifejezéseket szinonimaként használjuk

Szakértői becslések szerint a cigányság népszámlálásból összesíthető létszáma csak mintegy harmada a valós értékeknek. 1990-ben 142.000 főt meghaladó volt a cigányság lélekszáma, amely a 2011-es census idejére 315.000 főre növekedett.

- A vizsgálatunk másik bázisát a külső minősítésből (heteroidentifikáció) származó települési becslés szolgáltatta. Az 1984–1987-ben összesített, tanácsi válaszadók becsléseit összesítő ún. CIKOBÍ-adatbázis (Kocsis–Kovács, 1991; Kertesi–Kézdi, 1998) megközelítésmódjában eléggé hasonlít a Debreceni Egyetemen (DE) 2010–2013-ban készült önkormányzati becsléshez. A korábbi vizsgálat során mintegy 400.000 fő alkotta a hazai cigányságot, a 2010-es években lezajlott felmérés több mint 876.000 főt összesített. A települési prominensek, illetve szakértők megkérdezése során érzékelhető módon jelentkezett némi – több tényezőre visszavezethető – szubjektív felülbecslés (Pásztor et al. 2017), amelyet árnyal az a tény, hogy a roma nemzetiségi önkormányzatoktól származó becslések alapvetően hasonló értékeket jelentettek (pl. Tátrai et al. 2017; Pásztor–Pénzes, 2018). Ez a megközelítés – néhány kritizálható jellemzője ellenére – több országban is kiterjedt és részletes felmérések alapját jelentette; a Szlovákiai Roma Atlasz (Matlovičová et al. 2012; Mušinka et al. 2014), illetve a romániai SocioRoMap esetében például (Horváth–Kiss, 2017).

Mindkét megközelítésen alapuló adatbázisok fő jellemvonása – amely miatt vizsgálatunk alapjául is szolgáltak – a települési szintű részletezettség, amely szofisztikált területi elemzések elvégzését biztosítja.

A különböző adatforrásokból származó létszámbecslések ugyan jelentősen eltérnek egymástól, azonban a hazai cigányság számának dinamikus gyarapodását mindegyik alátámasztja. A gyors növekedésben a teljes népességhez viszonyított karakteresen magasabb reprodukciós ráta mellett elsősorban az identitás felvállalásának növekvő mértéke játszik fontos szerepet (utóbbi hatása főleg a népszámlálásokban jelentkezik – Hablicsek, 2007). A cigányság esetében a nemzetközi migrációs nyereség igen szerénynek tekinthető (Tóth–Vékás, 2013; Tátrai, 2014).

Cigányság a falvakban – arányok és tendenciák

Magyarország roma népességének két jelentős térbeli koncentrációját lehet megfigyelni az ország északkeleti és délnyugati megyéiben – előbbiben a cigányság nagyjából fele él (Pásztor–Pénzes, 2012).

A cigányság területi elhelyezkedésének további sajátossága a kisebb településeken, községekben való nagyobb koncentrálódás (Havas, 1999), amely egyben számottevő területi hátrányt is jelent (Kertesi, 2005; Nemes Nagy–Németh, 2005). Az elmúlt évtizedekben a főként kistelepüléseket érintő demográfiai folyamatok – munkaképes lakosság elvándorlása, előregedő korszerkezet, beköltöző roma családok – eredményeként kialakult az elcigányosodó aprófalú típusa (Ladányi–Szelényi, 2004; Váradi–Virág, 2015), amely az ország délnyugati és északkeleti részén térségi szintű gettósodást idéz elő (Virág, 2006).

Jelen vizsgálatunkban a cigányság községekben kimutatható lélekszámát és arányát igyekeztünk feltárni, a korábban részletezett két adatforrás összehasonlító, két időmetszetben történő elemzésével. Feltételezhető, hogy a települési becslések a kisebb lélekszámú településeken kisebb az eltérés a becslést és az önbevallásban szereplő adatok között, mint a népesebb települések esetében, mivel a személyes ismeretekre alapozott társadalmi minősítés módszere maximum 1500–2000 fős településnagyságig működik (Hoóz, 1985; Tátrai et al., 2017).

A hazai cigányság meghatározó része nem városi rangú településeken él (Tátrai et al., 2017).^{2*} A számítások szerint a népszámlálások adatainak tükrében a magát romának valló népesség fele, az önkormányzati (illetve tanácsi) becslés szerint 40% körüli része községekben és nagyközségekben élt (1. táblázat). Előbbi szerint szerényen, utóbbi szerint egyértelműen csökkenő részarányt mutatva a cigányság megoszlása közelít a teljes népesség megoszlásához (Pénzes et al. 2018).

A cigányság településcsoportokon belüli, teljes lakónépességhez viszonyított aránya egyértelműen növekedett mindkét módszertan szerint az elmúlt 20–25 év során (2. táblázat). A községek és nagyközségek esetében a cigányság részaránya mindegyik időpontban meghaladta az országos átlagot, sőt a részesedés növekedése is felülmúlta azt. Ezek az eredmények csak látszólag vannak egymással ellentmondásban, mivel a cigányság szerény mértékben csökkenő községi részesedését a városlakó népesség nagyobb aránya eredményezi.

2 Az összehasonlíthatóság érdekében mindegyik adatbázist a jelenleg hatályos (2018.01.01.) közigazgatási beosztás szerint vettünk figyelembe. A CIKOBÍ adatbázis Somogy megye esetében csak közös tanáccsal rendelkező települések aggregált adataival volt elérhető, ezért a torzítások elkerülése érdekében több esetben is kénytelenek voltunk eltekinteni a megye vonatkozó adataitól.

1. táblázat: A roma népesség megoszlása a közigazgatási rang szerinti településcsoportok alapján, %. (Forrás: Kocsis–Kovács (1991), Kertesi–Kézdi (1998), Pénzes–Pásztor (2014), valamint a KSH 1990-es és 2011-es népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés (Somogy megye adatai nélkül))

Település jogállása/településcsoport	Népszámlálás, 1990	Népszámlálás, 2011	CIKOBÍ, 1984–87	DE, 2010–13
Község, nagyközség	51,2	50,4	41,5	37,8
Város	34,0	33,2	33,8	32,7
Megyeszékhely, megyei jogú város	8,7	9,6	12,8	15,1
Budapest	6,1	6,8	11,9	14,3
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Település jogállása/településcsoport	Népszámlálás, 1990	Népszámlálás, 2011	Változás mértéke, százalékpont	CIKOB, 1984–87	DE, 2010–13	Változás mértéke, százalékpont
Község, nagyközség	2,48	5,40	+2,92	5,56	11,47	+5,91
Város	1,43	3,16	+1,73	3,90	8,82	+4,92
Megyeszékhely, megyei jogú város	0,57	1,45	+0,88	2,29	6,65	+4,36
Budapest	0,40	1,17	+0,77	2,17	6,96	+4,79
Ország összesen	1,34	3,10	+1,76	3,68	8,82	+5,14

2. táblázat: A roma népesség aránya a teljes népességen belül a közigazgatási rang szerinti településcsoportok alapján, %. (Forrás: Kocsis-Kovács (1991), Kertesi-Kézdi (1998), Péntes-Pásztor (2014), valamint a KSH 1990-es és 2011-es népszámlálási, illetve 1985-ös és 2012-es lakónépesség adatai alapján saját szerkesztés (Somogy megye adatai nélkül).

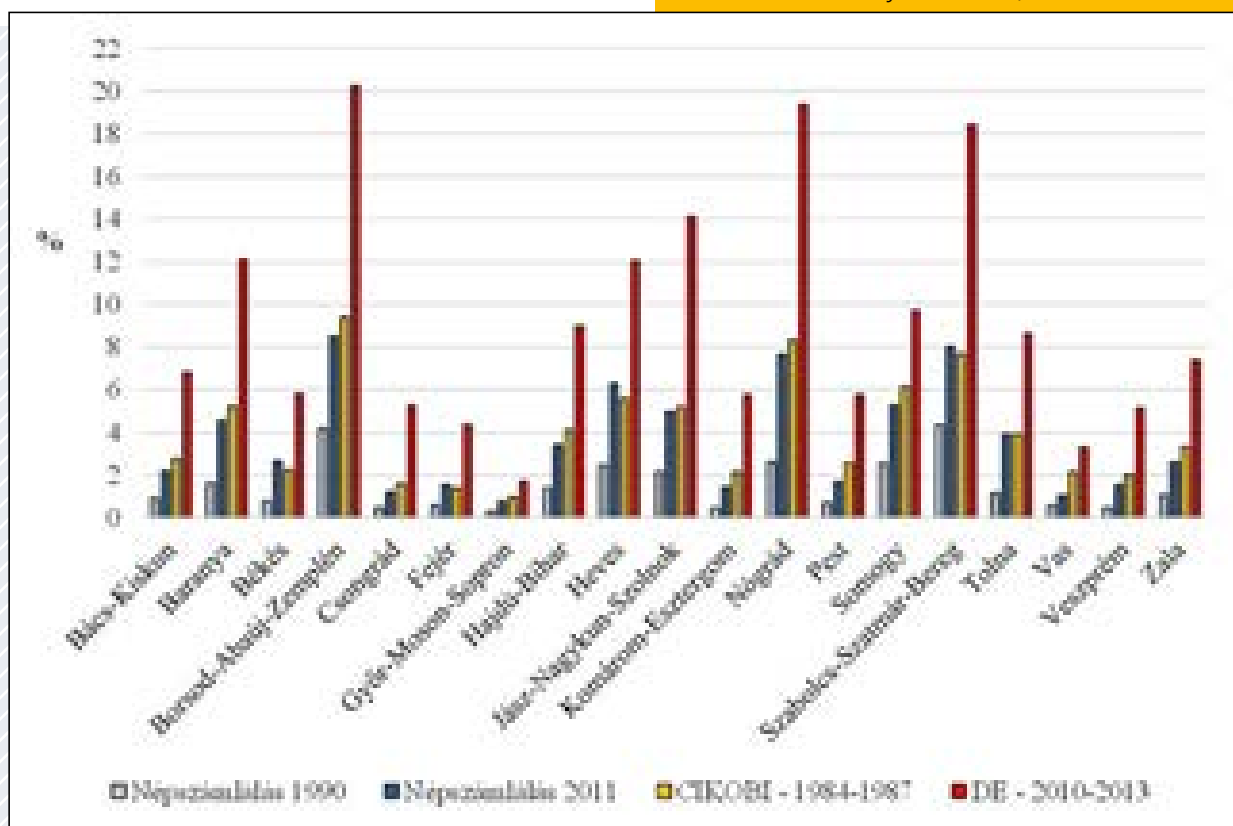
A 2010–13-as adatok fényében a községek és nagyközségek lakosságán belül 11%-ot meghaladó a cigányság becsült aránya. Ez az érték azonban igen jelentős egyenlőtlenségeket hordoz, amely egyértelműen kirajzolódik a megyei adatok alapján (1. ábra). Mind a népszámlálási, mind a becsült adatok alapján kimagaslik a megyék közül Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. A DE 2010–13-as felmérése alapján a felsorolt megyékben a cigányság becsült aránya 20%-ot közelíti, vagy már el is érte.

A megyék nagy részében a cigányság községekben és nagyközségekben kimutatható részaránya meghaladja a megyei értékeket, de kivétel is akad. Bács-Kiskun és Komárom-Esztergom megyékben a romák aránya szerényebb a nem városi rangú települések körében. Azonban Baranya megyében látványosan magasabb a községekre (és nagyközségekre) számított érték, amely Borsod-Aba-

új-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Heves megye esetében is jellemzően 2 százalékponttal magasabb arányszámot jelent. A felsoroltak mellett még Somogy és Tolna megyében tapasztalható 15%-hoz közelítő roma népességarány, amely eredmények megerősítik a cigányság országon belüli térségi koncentrációjának korábbi megállapításait.

A megyei arányszámokon túl is igen látványos Északkelet- és Délnyugat-Magyarország néhány térségében a cigányság területi koncentrációja (3. ábra). Baranya megye délnyugati – főként ormánsági – területén, Somogy megye középső és Tolna megye nyugati részén a cigányság kifejezett térségi koncentrációja mutatható ki, elsősorban az elaprózott településállományban jelennek meg jelentős roma népességarányú, valamint roma többségű községek egymás szomszédságában is. Északkelet-Magyarországon több térségi koncentrációt lehet megfigyelni – Nógrád,

1. ábra: A roma lakosság aránya a népszámlálás és a becsült adatok alapján Magyarország megyéiben. Forrás: Kocsis-Kovács (1991), Kertesi-Kézdi (1998), Péntes-Pásztor (2014), valamint a KSH 1990-es és 2011-es népszámlálási, illetve 1985-ös és 2012-es lakónépesség adatai alapján (Forrás: saját szerkesztés)

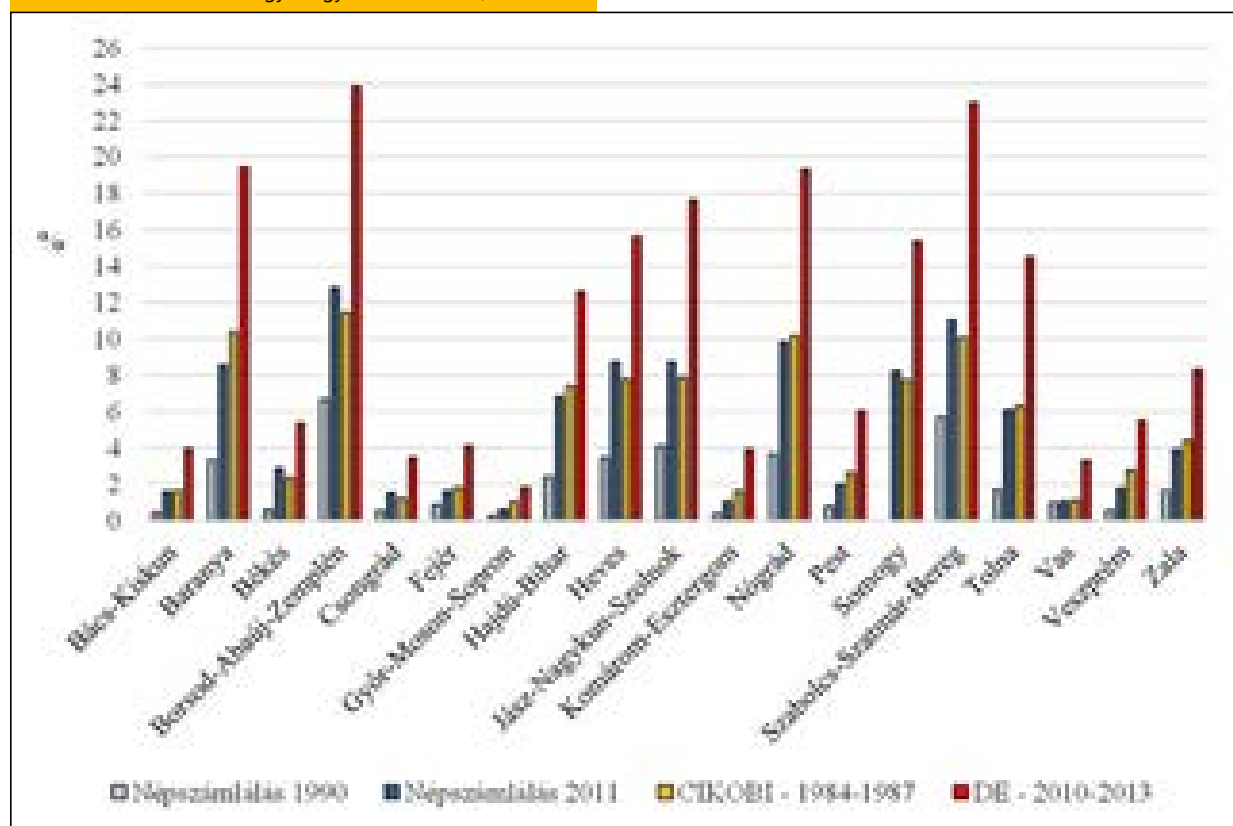
valamint Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a Karancs-Medves vidéken, a Heves-Borsodi-dombság, a Cserehát és részben a Bodrogház területén. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Nyírség északi és délnyugati, valamint a Szatmári-síkság keleti részén figyelhető meg a cigányság nagyobb koncentrálódása. Ezeken a területeken jellemzően a kisebb települések esetében magas a cigányság aránya, de elvétve nagyobb (akár 1000 főnél népesebb) közösségek is jelen vannak. Emellett a Közép-Tisza vidéken (Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben) figyelhető meg térségileg is karakteresen kiformálódó településcsoport, ahol jellemzően nagyobb cigány közösségek élnek, többségében 50%-ot közelítő, vagy azt meghaladó roma lakosság aránya.

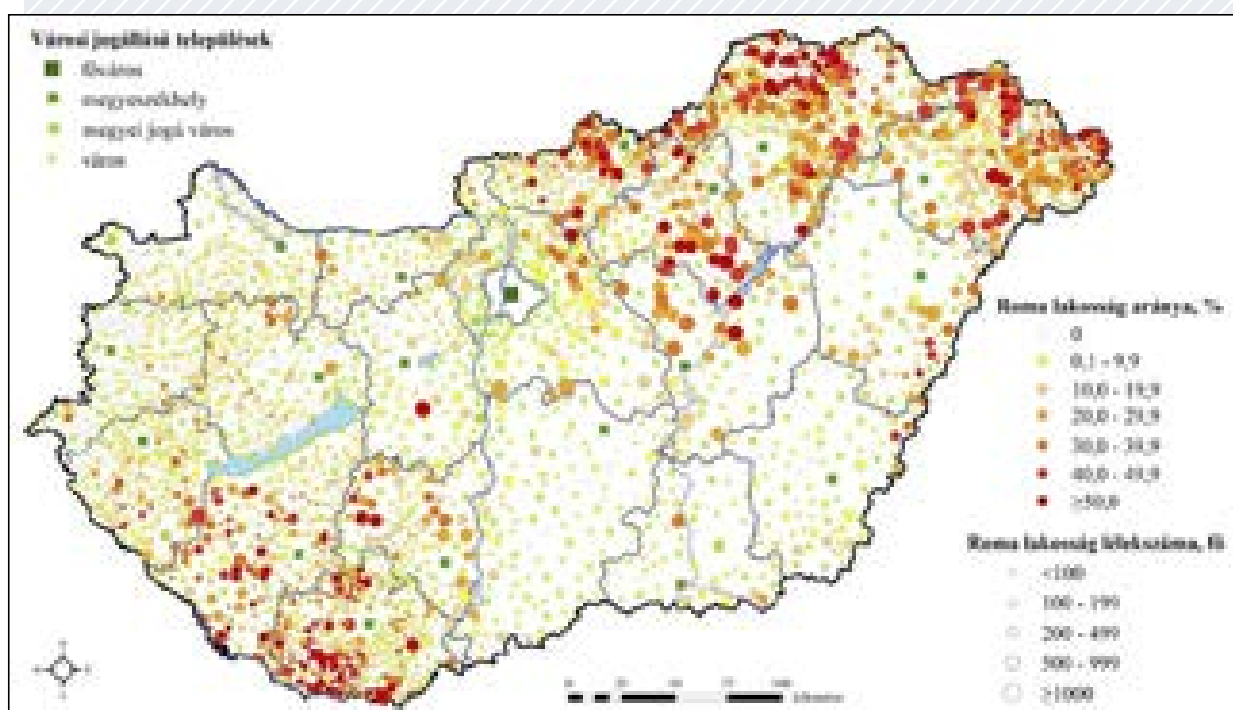
A cigányság községekben növekvő részaránya abban is tetten érhető, hogy egyre több olyan település van, amelyek esetében a cigányság részaránya elérte, vagy meghaladta az egyharmados, illetve 50%-os részarányt (3. táblázat). Az önkormányzati becslések alapján a cigányság részaránya a települések több mint 18%-ában már elérte a 25%-os, közel 12%-ában az egyharmados, 4,2%-ában pedig az 50%-os részesedést. Ugyanezek az értékek a 2011-es népszámlálás alapján számítva jel-

lemzően alacsonyabbak; a települések 5,6%-ában 25% feletti, 1,8%-a esetében egyharmados, illetve alig 1%-ában 50%-ot elérő, vagy azt meghaladó a cigányság részesedése. Elgondolkodtatóak azonban a községeket érintő értékek, mivel a népszámlálás szerint a magasabb roma népességarányú települések mind-egyike község, sőt megközelítőleg 80%-uk 1000 lakos alatti. A 2010–13-as becslés alapján valamivel elmarad a községek részesedése a népszámláláshoz képest a jelentősebb roma népességarányú településekből, azonban ez is 95% feletti értékeket produkált. Ráadásul mindebből az 1000 lakos alatti községek részesedése mintegy 2/3-os volt, ugyanakkor a többségében romák lakta települések esetében az 1000 lakos alatti községek mintegy 75%-os aránnyal voltak jelen.

Mindezek fényében egyértelműen látszik hazai községeinkben a roma lakosság országos átlagot meghaladó aránybeli növekedése, amelynek meghatározó regionális különbségei vannak. Az etnikai arányok átfordulása a becsült roma népességadatok alapján karakteresen érinti az ország délnyugati és északkeleti területeit, azon belül is alapvetően az aprófalvas térségeket jellemezve (kivéve a Közép-Tisza vidéket). Ennek tudható be, hogy a folyamatban a községek, különösen a demográfiai szempontból fragilisebb kisebb lélekszámú települések a leginkább érintettek.

2. ábra: A roma lakosság aránya a községekben és nagyközségekben a népszámlálás és a becsült adatok alapján Magyarország megyéiben. Forrás: Kocsis-Kovács (1991), Kertesi-Kézdi (1998), Péntes-Pásztor (2014), valamint a KSH 1990-es és 2011-es népszámlálási, illetve 1985-ös és 2012-es lakónépesség adatai alapján saját szerkesztés (a CIKOBÉ esetében Somogy megye adatai nélkül)

3. ábra: A roma lakosság száma és aránya a becslült adatok szerint a községekben és nagyközségekben 2010-2013-ban (Forrás: a szerzők szerkesztése a DE adatgyűjtése alapján)

Kutatási tapasztalatok két megye falvainak roma lakosságáról

Tanulmányunkban a 2016 első félévében lezajlott kutatásunk kapcsolódó eredményeit, tapasztalatait is igyekeztünk összefoglalni.

A Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke a Partiumi Keresztény Egyetemmél partnerségben Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben, a településvezetők és a roma nemzetiségi önkormányzatok megkérdezésével 274 települést felölölő vizsgálatot folytatott az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával.

A kutatás során kérdőívre alapozott irányított beszélgetéseket folytattunk, amelynek keretében a szlovákiai roma közösségek atlaszának módszertanát igyekeztünk átvenni, illetve a hazai viszonyokra adaptálni. A vizsgálatban a helyi roma közösségek főbb jellemzőire, problémáira, sajátosságaira kérdeztünk rá. Azt tapasztaltuk, hogy a kisebb (jellemzően 2 ezer főnél kisebb) településeken a problémák család, de akár az egyén szintjén is ismertek. Ennek oka,

hogy a kisebb közösségek zártabbak, több generációra visszanyúlóan jól ismerik egymást az ottélők. Azonnal feltűnik egy idegen személy vagy család beköltözése a településre. Ahogyan az előbbiek során is demonstráltuk, a roma népesség ebben a településkategóriában koncentráldódik, így az empirikus kutatásaink során alaposabban megismerhettük gondolataikat, nehézségeiket. Ezeket három témakörbe (oktatás-nevelés, munkavállalás-mobilitás, infrastruktúra-lakókörnyezet) rendezve mutatjuk be.

Mindkét megyében jellemző, hogy a centrum területeken alacsonyabb a roma tanulók aránya az általános iskolában, míg a periféria területeken magasabb. A roma tanulók aránya a községekben és nagyközségekben közel 50%, míg a városokban egyharmad. Az oktatás-nevelés során nagyon érdekes a települések között már kialakult spontán szegregáció. Több községben (pl.: Ökörítőfülpös, Hencida, Nyírpilis) talákoztunk közel 100%-ban roma gyerekekből álló tanulói, óvodai közösségekkel, annak ellenére, hogy a romák aránya ezt egyelőre nem indokolja. A nem roma gyerekeket tömegével hordják el szüleik olyan intézményekbe, ahol nincsenek, vagy csak korlátozott számban (főleg jobb módú roma családok gyerekei) fordulnak elő

3. táblázat: A települések száma a roma népesség teljes népességen belül aránya alapján a 2011-es népszámlálás és a DE 2010-2013-as felmérése tükrében (Forrás: Péntes-Pásztor (2014), valamint a KSH 2011-es népszámlálási és 2012-es lakónépesség adatai alapján saját szerkesztés)

		Népszámlálás 2011			DE 2010-2013		
		település	ebből község	ebből 1000 lakos alatti	település	ebből község	ebből 1000 lakos alatti
Magyarország összesen		3155	2826	1767	3155	2826	1760
ebből a roma népességarány legalább	25,0%	176	176	135	575	543	368
	33,3%	102	102	80	370	359	250
	50,0%	31	31	27	134	134	103

roma gyerekek. Úgy tapasztaltuk, hogy amikor a roma gyerekek aránya eléri a 35-40%-ot a folyamat felgyorsul.

Részben erre épülő másik tapasztalatunk, hogy ezekből a „gettósodó iskolákból” kikerülő gyerekek a továbbtanulás során nagyobb eséllyel néznek szembe a sikertelenséggel, melynek az iskolaelhagyás a következménye. Az iskolaválasztásukban két kiemelt szempont mutatkozott meg: az egyik a lakóhelyhez való közelség, a másik a szakiskolai képzés. A beszélgetésekből kiderült, hogy a továbbtanulók a 16. év betöltése után sokszor már a 9. évfolyam első hónapjaiban kimaradnak a középfokú oktatásból. A helyi roma vezetők a fő okot abban látták, hogy a fiatalok nem látják értelmét a szakma megszerzésének, mivel helyben vagy akár a környéken nincs lehetőség elhelyezkedni. A községek vezetői paradox módon a másik fő tényezőt a romák iskolázatlanságában látták. Szerintük a szakképzett munkaerőből van hiány, bizonyos szakmai tudást igénylő feladatokra (pl. festő-mázoló, kőműves, hegesztő, mezőgazdasági munkás) nem lehet megbízható, megfelelő munkaerőt találni. Másik probléma, hogy a falvakból is eltűnőben vannak a hagyományos ősi cigány mesterségek (vályogvetés, tapasztás-sarazás, teknővájás, zenélés), amelyek helyben jelenthetnének némi többletjövedelmet.

A területi hátrányokkal sújtott, periférikus helyzetű községekben a romák munkaerő-piaci mobilitása nagyon alacsony. A cigányság zömében helyben marad, így a foglalkoztatási gondokat is településen belül kellene megoldani. A falvakban a lekérdezés idején a romák főként a közfoglalkoztatási programokban dolgoztak. Emellett foglalkoztak idényjellegű (főként mezőgazdasági) munkavégzéssel, kiegészítő jövedelemszerzési formákkal (vasazás, gyógynövénygyűjtés) is. Ennek egyik fő oka, hogy a cigányság más (távolabbi) településekre való ingázása nem jellemző, mert a bejárás költségeinek finanszírozása nehézséget okoz, és a napi ingázás nehézségeit sem szívesen vállalják. Csak a nagyobb városok vonzáskörzetében lévő községekből jártak be naponta közeli nagyvállalatokhoz és gyárakba dolgozni. Heti ingázással néhány községből építőipari vállalkozások hordtak munkaerőt főként budapesti építkezésekhez.

Az infrastrukturális ellátottságban és a roma családok életkörülményeiben meghatározó tényező, hogy a romák a községek melyik részében (külterületen, telepen, néhány utcában, vagy a településen belül integráltan) helyezkednek el, milyen arányt képviselnek és milyen a település általános életszínvonala.

A telepi körülmények ugyan jelentősen javultak az utóbbi évtizedben, de még mindig találtunk negatív példákat, főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Több vezető is beszámolt arról, hogy a romák által lakott településrészekben hiányoznak a vezetékes szolgáltatások, nincsenek aszfaltozott utak. Állandó gondot okoznak a szabadon kóborló beoltatlan kutyák, az illegálisan lerakott és felhalmozódott szeméthegyek, amelyek főként üresen álló magántelkek, romos épületek környékén gyűlnek össze. A telepszerű környezetben a lakóépületek komfortfokozata alacsonyabb, az ingatlanok állapota silányabb.

A szegregált településrészen nem mindig megfelelőek az alapvető ellátások és többnyire rosszak a higiéniai körülmények. Olykor ezek a problémák egy-két olyan családban csúcspontnak ki, amelyek más településekről költöztek be. Van arra példa, hogy az ilyen roma családokat a tősgyökeres helyi romák is kiközösítik maguk közül. A felsorolt problémák a külterületi szegregátumokban (pl.: Magy, Kauzsay-tanya) hatványozottan jelentkeznek. A marginalizált **községek átgondolatlan integrálása a kisebb népességszámú községekbe, a telepszerűvé válás veszélyeit is magában hordozhatja.**

A két megye cigányságára vonatkozó, migrációt érintő válaszok alapján még mindig a városok irányából a falvak felé irányuló migráció körvonalazódik, amely arra vezethet, hogy tovább emelkedhet a roma lakosság arányszáma a községeken belül, az érintett térségben (Szilágyi-Pénzes, 2016).

Ahol a roma lakosság aránya alacsonyabb és inkább a településen szétszórva helyezkednek el, ott azt tapasztaltuk, hogy jobbak a cigányság életkörülményei, a lakóingatlanok rendezettebbek, a kertek tisztábbak. Ha a romák viszont többségbe kerülnek, akkor az ingatlanok elértéktelenedhetnek, az általános körülmények romolhatnak, az etnikai csere folyamata felgyorsulhat. Ez a hatás a település határain kívülre is tovagyűrűzhet, amely gettósodó térségek kialakulását eredményezheti.

Összefoglalás

Több adatforrás is megerősíti, hogy hazánkban a roma lakosság száma és aránya növekszik, olykor jelentős térbeli koncentrálttsággal. A kisebb településeken, községekben zajló demográfiai folyamatok (szelektív elvándorlás, előregeedés, etnikai csere) néhol mára térségi szintű „etnikai gettósodást” eredményeztek.

Tanulmányunkban igyekeztünk hangsúlyozni a jelentős területi egyenlőtlenségeket. Megállapítottuk, hogy mind a népszámlálási, mind a becslő adatok alapján kimagaslik a megyék közül Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. A megyei arányszámokon túl is igen látványos néhány térségben (pl.: Ormánság, Cserehát, Bodroghöz) a cigányság területi koncentrációja. A vizsgálatunk fókuszában álló községekben a romák részaránya növekedett, ezt igazolja az is, hogy az önkormányzati vezetők szerint 103 olyan 1000 fő alatti település van az országban, ahol már a romák vannak többségben.

A Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékre kiterjedő települési kérdőíves vizsgálatunkból kiderült, hogy a periférikus helyzetű térségekben magasabb a roma gyerekek aránya a nevelési-oktatási intézményekben. Ehhez nagymértékben hozzájárul a kialakult spontán szegregáció. A „gettósodó iskolákból” kikerülő tanulók pedig nagyobb eséllyel morzsolódnak le a középfokú oktatásból és szakképzettségük hiányában nehezebben boldogulnak a munkaerőpiacon. Ezt csak fokozza, hogy nagyon alacsony a mobilitásuk, csak ritkán vállalnak lakóhelyüktől távolabb munkát. Infrastrukturális és

lakókörnyezeti szempontból a legrosszabb helyzetben a külterületi szegregátumok vannak.

Egyértelműen látszik a hazai községeinkben a roma lakosság országos átlagot meghaladó aránybeli növekedése, és tapasztalható az ehhez kapcsolódó negatív szociális-gazdasági jelenségek halmozódása. Meglátásunk és interjúalanyaink többsége szerint is nagy szükség lenne a problémákat helyi szinten figyelembe vevő és célirányosan kezelő megoldási kísérletekre, amelyek az adott közösség sajátosságaihoz idomulni tudnak.

Szerzők

Pásztor István Zoltán, PhD

egyetemi adjunktus,
Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi
és Területfejlesztési Tanszék

Pénzes János, PhD

egyetemi adjunktus,
Debreceni Egyetem TTK Társadalomföldrajzi
és Területfejlesztési Tanszék

IRODALOMJEGYZÉK

- Hablicsek, L. (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. in: Demográfia, 50/1, pp. 7-54, <http://demografia.hu/kiadvanyonline/index.php/demografia/article/download/540/483>
- Hoóz I. (1985): A népesség nemzetiség szerinti megoszlásának tanulmányozásáról. in: Hoóz, I. – Kepecs, J. – Klinger, A. (szerk.): A Baranyában élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. MTA RKK – Baranya Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya – Állami Gorkij Könyvtár, Pécs – Budapest. pp.19-53.
- Horváth, I. – Kiss, T. (2017): Ancheta expertilor locali privind situatia romilor pe unitati administrativteritoriale. in: Horváth, I. (ed.): Raport de Cercetare SocioRoMap – O cartografiere a comunitatilor de romi din România. Editura ISPMN, Cluj-Napoca. pp. 13-189.
- Kertesi, G. (2005): Roma foglalkoztatás az ezredfordulón – a rendszerváltás maradandó sokkja. in: Szociológiai Szemle, 15/2, pp. 57-87.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (szerk.) (1998): A cigány népesség Magyarországon, dokumentáció és adattár. Budapest
- Kocsis, K. – Kovács, Z. (1991): A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. in: Utasi, Á. – Mészáros, Á. (szerk.): Cigánylét. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. pp. 78-105.
- Ladányi, J. – Szélényi, I. (2000): Ki a cigány? in: Horváth, Á. – Landau, E. – Szalai, J. (szerk.): Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. Aktiv Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. pp. 179-191.
- Ladányi, J. – Szélényi, I. (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest
- Matlovičová, K. – Matlovič, R. – Mušinka, A. – Židova, A. (2012): The Roma population in Slovakia. Basic Characteristics of the Roma Population with Emphasis on the Spatial Aspects of its Differentiation. in: Pénzes, J. – Radics, Zs. (eds.): Roma population on the peripheries of the Visegrad Countries – Spatial Trends and Social Challenges. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 77-10.
- Mušinka, A. – Škobla, D. – Hurrle, J. – Matlovičová, K. – Kling, J. (2014): Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013. UNDP, Bratislava
- Nemes Nagy, J. – Németh, N. (2005): Az átmeneti és az új térszerkezet tagoló tényezői in: Fazekas, K. (szerk.): A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon, MTA KTI., Budapest. pp. 75-137. http://econ.core.hu/doc/KTI_books/kti6_4.pdf
- Pásztor, I. Z. – Pénzes, J. (2012): Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferezálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. in: Területi Statisztika, 15(52)/4, pp. 353-371, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2012/04/pasztor_penzes.pdf
- Pásztor, I. Z. – Pénzes, J. (2018): A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében. in: Földrajzi Közlemények, 142/2, pp. 154-169, https://foldrajzitarsasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2018_142_evf_2_pp_154.pdf
- Pásztor, I. Z. – Pénzes, J. – Tátrai, P. – Pálóczi, Á. (2017): The number and spatial distribution of the Roma population in Hungary – in the light of different approaches. in: Folia Geographica, 58/2, pp. 35-53, <http://www.folia-geographica.sk/unipo/journals/2016-58-2/1>
- Pénzes, J. – Pásztor, I. Z. (2014): Romák Magyarországon. in: A földgömb, 32/288, pp. 17-18.
- Pénzes, J. – Tátrai, P. – Pásztor, I. Z. (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. in: Területi Statisztika, 58/1, pp. 3-26, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/01/ts580101.pdf>
- Szilágyi, F. – Pénzes, J. (szerk.) (2016): Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében Partium Kiadó, Nagyvárad.
- Tátrai, P. (2014): Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. in: Területi Statisztika, 54/5, pp. 506-523, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2014/05/tatrai.pdf>
- Tátrai, P. – Pálóczi, Á. – Pásztor, I. Z. – Pénzes, J. (2017): Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. in: Socio.hu, 7/2, pp. 45-65, http://socio.hu/uploads/files/2017_2/tatrai_tan.pdf
- Tóth, Á. – Vékás, J. (2013): A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. in: Statisztikai Szemle, 91/12, pp. 1256-1267, http://www.ksh.hu/stat-szemle_archive/2013/2013_12/2013_12_1256.pdf
- Várad, M. M. – Virág, T. (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. in: Szociológiai szemle, 25/1, pp. 89-113, http://real.mtak.hu/37501/1/varadi_virag_2015_1_89_113_oldal_1.pdf
- Virág, T. (2006): A gettósodó térség. Szociológiai szemle, 16/1, pp. 60-76, <http://www.szociologia.hu/dynamic/0601virag.pdf>

Szegregátumok és a szegregált élethelyzetek világa

A lakóhelyi szegregáció a szociális és etnikai csoportok között kialakult társadalmi távolságok térbeni leképeződése (Ladányi et al. 2010), amely Magyarországon sem a múltban, sem a jelenben nem kizárólag a roma kisebbséget érintő probléma. Többnyire a strukturális egyenlőtlenségek következménye, amely erőteljesen befolyásolja az ott élők életesélyeit. A lakóhelyi elkülönés korai formái már a feudális Magyarországon is elterjedtek számítottak és vallási, nemzeti vagy akár jogállapot szerint is elfogadottak voltak. A törökkor évszázadai után ehhez igazodva jelentek meg a cigányság fokozatosan letelepedő csoportjai. Mária Terézia rendelete fontos állomása a romák magyarországi történelmének, hiszen a királynő előírta a cigányok letelepítését, de ezzel egyidőben megtiltotta, hogy mindez szegregált formában történjék. Ennek ellenére a telepek kialakulásának kezdete erre a korszakra tehető (Csalog 1984). Ezek a telepek olyan területeken jöttek létre, amelyek eleve alkalmatlanok voltak az építkezésre, vagy azért mert belvíz- vagy árvízveszélyesek voltak, vagy azért, mert a nem megfelelő környezeti feltételek miatt a terület taszította az emberek többségét (személtelrakók, temetők, vályogvető gödrök, dögművek, stb. közelében) (Kállai-Törzsök 2006). A folyamat eredményeként a 20. század elejére a cigány népesség 90 százaléka telepi körülmények között, szegregáltan élt. A helyzetük rögzülését végül a kor társadalmi viszonyai kényszerítették ki, hiszen ugyanebben az időszakban az addig a feudális munkamegosztás legalsó szintjébe bekapcsolódó, integrálódott cigányság elvesztette hagyományos megélhetési forrásait (Csalog 1984).

A két világháború között a munkájukat elvesztő széles rétegek a cigánysághoz hasonlóan a lakhatási szükségletek biztosítására alkalmatlan telepekbe tömörültek (Heltai 2006), mint pl. az Illyés Gyula (1936) szociográfiájából is ismert sajátos szegregátumi világot alkotó majorságokban élők. A „puszták népe” a centrumtelepülésektől távol, azok lakóitól nem csak térben, hanem nagyon jelentős társadalmi és kulturális távolságban is élt. Szabó Zoltán (1937) szintén ebből az időszakból származó szociográfiájából pedig megismerhetjük a bükkaljai, riolittufába vajt barlanglakásokban élő falusi szegényparasztság helyzetét. Előfordult olyan falu, amelyben a népesség 60 százaléka élt ilyen barlanglakásokban. A későbbi időszakokban ezek a lakások egyre inkább a cigányság számára szolgáltak lakhelyül (Pálkás 1997). A második világháborút követő időszakban az erőltetett szocialista iparosítás képes volt a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő, köztük a romák (elsősorban a férfiak) teljes foglalkoztatását megoldani (Csalog 1984), a városok gyors térbeni kiterjedésének

eredményeként pedig lassú ütemben ugyan, de a lakóhelyi szegregáció enyhülése is megkezdődött, amely elsősorban a városperemek szegénynegyedeinek elszigetelődését és térbeli elkülönülését oldotta.

A cigányság erőteljes lakhatási szegregációjának tudatos csökkentésével a 20. század második felében kezdtek el foglalkozni. Az egyik legnagyobb mérföldkőnek az 1961-ben született MSZMP határozat számított, amely előírta a cigánytelepek felszámolását és a cigány népesség városokba történő beköltöztetését (Kocsis – Kovács 1999). A tényleges telep felszámolási akciók csak évekkel később indultak, és bár a cigányság egy részének életkörülményei ténylegesen is javultak, a legfőbb célt, a területi elszigetelődés feloldását és a roma és nem roma csoportok közötti lakókörülményekben tapasztalható különbségek megszüntetését nem tudták elérni. Ennek legfőbb oka (Lennert – Kovács – Farkas – Bódi 2014), hogy a telepeken éppen a jövőbeni felszámolási célok miatt a legalapvetőbb infrastrukturális fejlesztéseket sem végezték el, miközben a telepek egy részét végül nem szüntették meg. Ugyancsak fontos tényező, hogy a lebontott telepeken élőket a tiltás ellenére gyakran telepítettek zárt csoportként, tömbökben egy másik helyre, amelyek egy része ugyanolyan vagy hasonlóan kedvezőtlen területi adottságokkal rendelkezett (pl. belvízes hely volt), mint ahonnan kiemelték őket. A csökkentett komfortfokozatú és színvonalú ún. CS-lakások nyújtotta lehetőségek pedig továbbra is fenntartották a telepszerű körülményeket. Cigány családok ezreit költöztették csökkentett értékű, félkomfortos tanácsi bérlakásokba, amelyek ugyan a korábbi vadtelepekhez képest jobb lakhatási körülményeket biztosítottak, de a társadalomban kialakult szokásos, ezért elvárt minimumot meg sem közelítették. Nem volt ritka az sem, hogy a kitelepített embereket funkciójukat veszített majorsági telkekre költöztették, amely még rosszabb körülményeket teremtett számukra, mint az a terület, amelyet el kellett hagyniuk (Lennert – Kovács – Farkas – Bódi 2014).

A rendszerváltás előtti időszak telep felszámolási törekvéseit áthatották a kényszerasszimilációs politikák, és az 1970-es évek végére, az 1980-as évek elejére az eredmények mellett nyilvánvalóvá váltak a problémák és a nem várt (negatív) következmények is. A régi putrikba történő visszaköltözéseket nem tudták megakadályozni, és a nem cigány népesség ellenállása is jelentősen hátráltatta a telep felszámolásokat (Huszóczy 1980). A Cs-lakásokból a felnövekvő generáció nem tudott saját erőből továbblépni, a lakásmobilizáció esélyének szinte teljes hiánya miatt a szülők lakásai mellé új házrészeket

toldottak, amely a nyomor újratemelését eredményezte. A lakásprogramok keretében beköltöző cigányok mellől elköltöztek az addig ott élők, az elértéktelenedett épületeket pedig szintén cigányok vásárolták meg. Ezzel a szegregált életkörülmények viszonylag gyorsan újratemelődték, a cigányok továbbra is tömbökben éltek, csak épp a település egy másik szélén. Bár nem szándékolt következményként, de a romák szegregált lakókörülményeinek új típusai alakultak ki (Csalog 1984). Ekkor jöttek létre pl. a falvak és kisvárosok jellegzetes Dankó Pista utcái, amelyeknek az épületei – bár messze nem érték el a korszak általánosnak tekinthető társadalmi lakhatási minimumszintjét – jóval magasabb műszaki színvonalúak voltak, mint a telepi házak. Ugyanakkor épp ez jelentette a hátrányukat is abban az értelemben, hogy műszaki értékük miatt nem ítélték le bontásra őket, ez viszont hosszú távra tartósította a cigányság területi szegregációját (Csalog 1984).

A bemutatott időszakban a beavatkozások szükségessége nem megkérdőjelezhető, kisebb-nagyobb eredmények is születtek az idők folyamán, sőt, azóta sem tapasztalt mértékben javultak a cigányság lakhatási körülményei. Ugyanakkor a kísérletek gyakran ütköztek előre nem látható akadályokba, nem felismert vagy nem kezelt következményekbe, amelyek torzították a tervezett törekvéseket, a központi szándékok pedig gyakran elhalványultak, súlytalanok váltak. A lakóhelyi szegregációk továbbra is fennmaradtak és újratemelődték, és nem csökkent a többségi társadalom és a romák közötti társadalmi távolság sem (Ladányi-Szelényi 2004).

Telepek és szegregátumok a rendszerváltás után

Az 1993-ban végzett cigányvizsgálat során felmért telepek többsége új típusú telep volt, amelyek aránya az 1971-es adatokhoz képest kb. 25%-kal csökkent, de a romák 60%-a még ekkor is erősen szegregált lakóhelyi környezetben élt (Kemény-Janky-Lengyel 2004). A cigányságot sújtó szegregációs minták sorra újratemelődték az 1990-es években bekövetkező tömeges munkahelyvesztés következtében, vagy új formái jelentek meg a kiüresedett gyártelepekbe, üzemépületekbe, bányákba, kertségekbe, hétvégi házas övezetekbe költözéssel vagy az elnéptelenedett falvakba történő beköltözéssel.

A rendszerváltást követően sorra születtek a kormányhatározatok a telepi/szegregált lakáskörülmények felszámolására vagy enyhítésére¹. 2004-ben elkészült a modellprogram koncepciója is („A telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációs programja). A korábbiakhoz hasonlóan a koncepció azt a területet kategorizálta telepként, amely legalább négy magas laksűrűségű, de alacsony komfortfokozatú és minőségű lakásból áll, és ahonnan a közszolgálat-

tások elérése rosszabb, mint a település más részeiről. A kormányzati intézkedések középpontjában a romák társadalmi integrációja állt, ennek érdekében hat kiemelt területen² terveztek beavatkozásokat. Ezek között az életminőség javítását célzó intézkedések sorában jelentek meg a telepekre vonatkozó programok és javaslatok, melyek elsődleges célként kezelték a közösségfejlesztés, az oktatás-képzés, a foglalkoztatás, valamint a szociális és egészségügyi ellátórendszerhez történő hozzáférés biztosítását. Ekkoriban a korábbi kutatási eredmények alapján 700-800 létező teleppel terveztek. A modellprogram középpontjában azok a fokozatosság elvére épülő, gyakorlatban is kipróbálható módszerek álltak, amelyek eredményesek lehetnek az egyének és családok társadalomba történő integrálásához (Telepeken és telepszerű lakókörnyezetben... 2004). A programba beépült a „lefölözés” elve is, vagyis a program célja nem egy-egy telep felszámolása volt, hanem a programba került telepeken élő kiválasztott, a helyzetük javítása érdekében a programmal aktívan együttműködni hajlandó családok számára nyújtott támogatásokat. Az első beavatkozások különböző adottságú településeken történtek, a beavatkozások fő irányait, vagyis, hogy telep felszámolást vagy rehabilitációs programot hajtanak-e végre, elsősorban a falu típusa, a telep nagysága és lélekszáma, valamint a romák aránya határozta meg.

A Roma Integráció Évtizede Program (RIÉP, 2005-2015) elsődleges célja a cigányság gazdasági és társadalmi integrációjának felgyorsítása volt³. Az erre irányuló stratégia tartalmazta a lakhatási feltételek javítására irányuló feladatokat is, többek között a telepeken és telepszerű körülmények között élők integrációját gyorsító komplex programok indítását, valamint a leghátrányosabb helyzetű térségek fejlesztését is. A modellprogramokat követő második időszakban jelentős változás történt a beavatkozások körében, kizárólag a telepek megszüntetését támogatták, a telepi fejlesztéseket nem. Az oktatási-képzési, munkaerőpiaci, közösségi és szociális szolgáltatásokhoz történő hozzáférés pillérei továbbra is fontos szerepet játszottak a programokban, lehetővé téve, hogy az érintett családok képessé váljanak a meglévő lehetőségekhez és erőforrásokhoz történő hozzáféréshez, ennek eredményeként pedig valóban élhessenek választási lehetőségeikkel (Petrovácz et al 2010).

Jelenkori felzárkózási programok

A kistépülések jövőjét alapvetően meghatározza, hogy milyen települési közösségek élnek együtt. Fontos kérdés, hogy miként élték át közösen az elmúlt évtizedek változásait. Milyen települési/családi lehetőségeik voltak arra, hogy az élethelyzeti (gazdasági és személyes) krízisekkel megküzdjenek? Részt tudtak-e venni a társadalmi-térbeli

¹ 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat; 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat; 1073/2001. (VII. 13.) Korm. határozat; 1021/2004. (III. 18.) Korm. határozat

² Jogegyenlőség, életminőség, oktatás-képzés, foglalkoztatás, informatika, kultúra-kommunikáció-identitás

³ Az erre irányuló stratégiai tervet 2007-ben országgyűlési határozatban fogadták el: 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat

mobilizációs folyamatokon vagy (a leginkább tökehiányos közösségekként) kevésbé tudtak mobilak lenni?

Napjainkban már közös tudásunk az, hogy a felzárkózási együttműködések települési szinten, szakmaközi együttműködésben hatnak. A társadalmi felzárkózási módszertanok megújításához hozzátartozik az, hogy szélesítsük azt a tudásbázist, amellyel a szakmaközi szintek erősíthetők egymást; vagyis támogassuk a kapcsolódó, humán közszolgáltatást nyújtó ágazatok professzióját. A területfejlesztési/vidékfejlesztési hatások támogatják azt a fizetőképes keresletet, amelyek megtartják a települési szolgáltatásokat. Mindez erősíti a népességmegtartó képesség/ képességmegtartó képesség elvét, ami települési nézőpontból népességvonzó képességként is definiálható.

A szegregált élethelyzetet csökkentő komplex programok legalább 2 elemben biztosítják továbbá a korábbi programokon. Az egyik a jó gyakorlatok szisztematikusan gyűjtése. Mindez a felzárkózási-fejlesztési munka professzióját is eredményezi. A másik eredmény a komplex közösség- és szemléletformáló hatás. Mindez egyaránt érvényes a szegregátum és település közösségére (lakóira, segítőire), illetve a külső mentorként programot támogató, a leszakadó társadalmi csoportokkal foglalkozó jövőendő értelmiségiekre.

A társadalmi felzárkózási-programok terület- és vidékfejlesztést érintő tevékenységei a pályázati kiírások tükrében

Az EFOP 1.6.2-es pályázati kiírás és az ezzel a konstrukcióval szimbiózisban lévő EFOP 2.4.1-es kiírás komplex fejlesztési tevékenységei alapvetően a szegregátum közössége számára a különböző humán közszolgáltatásokhoz való „hozzáférés” akadályait igyekeznek csökkenteni. A hagyományos településfejlesztési eszköztár mellett a pályázat két közösségi szolgáltató tér (Csillag Szolgáltató Ház/Szolgáltató Pont) kialakítását írja elő. Mindez két olyan települési fejlesztést jelent, amely a híd szerepet is próbálja biztosítani a települési közösségek (és terek) között⁴. A szolgáltatásokhoz tervezett két funkció azonban más és más: a szolgáltató pont alapvetően a lakhatási nehézségekből adódó családi szint külső helyszínen való támogatását jelenti; a szolgáltató ház azonban a (közösség) fejlesztő programok helyszíne lesz⁵. Ezért nem meglepő, hogy a szolgáltató háznak integrált településrészben, de a szegregátumhoz gyalogosan elérhető távolságra kell lennie, a szolgáltató pontot pedig a szegregátumon belül kell elhelyezni. A településképp apró (bár a családok és a közösség körében jelentős) változásai közé a szegregá-

tumban megvalósuló lakhatási körülmények fejlesztését, illetve a nem szegregált térben megvalósuló lakóház-építést is idesorolhatjuk.

A pályázati elképzelések fontos eleme a társadalmi segítés professziója. Ez ebben a kontextusban a sokszor emlegetett „jelenléti szociális munka” alkalmazását jelenti. Ez a gondolat megfelel annak is, hogy erősítsük a szegregátum közösségeinek hozzáférését a települési/ térségi humán közszolgáltatásokhoz. De mindez azt is jelenti, hogy a szegregátum közösségeinek támogatásával komplex (képzési, egyéni és közösségi életmódban jelentkező) segítési/változtatási lehetőséget mutatunk be a kedvezményezetteknek⁷. Vagyis, a térteremtés mellett a gazdasági és humán (pedagógiai, szociális, közművelődési, egészségügyi stb.) ágazatok közötti kapcsolatok erősítése is azt a célt szolgálja, hogy meglegyen a (jelenléti munkán alapuló) szakmai (tartalmi) híd is a szegregált élethelyzetek csökkentése érdekében⁸.

További pályázati tevékenység fontos origója az egyének, családok munkavállalói kompetenciáinak emelése. Ehhez hozzátartozhatnak a hiányzó általános iskolai osztályok megszerzésének a támogatása, illetve a térségi munkaerőpiacon elhelyezkedést biztosító felnőttképzések biztosítása.

A települési tér – és közösségi kiszakadás csökkentése érdekében tett felzárkózási munka jó gyakorlatok katalizálását is magával hozhatja. Ez a közösségi tervezésen alapuló cselekvés egy olyan makro / mezo szintű innovációt eredményezhet, amely hozzájárulhat a felzárkózási munka szakmasodásához, illetve a terület – és vidékfejlesztési skála bővítéséhez is.

Mindez fontos települési dokumentumokban (így a helyi, járási igazgatás szervezésében) is visszaköszönhet, hiszen a fejlesztéshez két alapstratégiát használnak a települések: az egyik a közösségi beavatkozási terv (KBT), a másik, a helyi esélyegyenlőségi program (HEP). Így erősödik az a települési komplex társadalompolitika, amely felzárkózási-orientált, vagyis követi a népességmegtartó képesség és a képességmegtartó népesség klasszikus elvét.

Szerzők

Czibere Ibolya

Debreceni Egyetem, PhD, habil. egyetemi docens

Szarvák Tibor

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, PhD, szakértő, főiskolai tanár

IRODALOM

Csalog Zsolt (1984): A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. Magyar Füzetek, 14-15. (93-137)

4 Közvetett célcsoport: a 16-54 éves hátrányos helyzetű telepen élő személy és családja, akire egyéni (családi) fejlesztési terv készül. Közvetett célcsoport: A telepen élő személyek, akikre egyéni fejlesztési terv nem készül a projekt során, valamint a település többi lakosa.

5 Ha a sokak által ismert Maslow-i szükségletpiramis oldaláról közelítünk, akkor azt mondhatjuk, hogy a lakhatáshoz kapcsolódó fiziológiai szükségletek megalapozása inkább a szolgáltató pont feladata (ehhez kapcsolva az alapvető tisztálkodási / mosási funkciót emeljük ki), az erre építő közösségi szint támogató tere pedig a szolgáltató ház (ide sorolhatjuk a szeretet/összetartozás, önbecsülés, önmegvalósítás szükségleteit is).

6 Itt a mintaadó/szocializációs hatásokat emeljük ki.

7 Ez a változtatási ív (szegregátumokra jellemző szociális diagnózis) az egyéni fejlesztési tervek készítésében ölt testet.

8 Ez a funkció alapvetően a biztonság és a védelem fontosságát emeli ki a már idézett szükségletpiramisból.

- Heltai Nándor** (2006): Ébredező városrészek. Kecskemét-Szeleifalu részönkormányzata, Kecskemét
- Huszóczy Miklós** (1980): A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. In: Szegő László (szerk.) (1983): Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak? Kozmosz Könyvek, Budapest (270-283)
- Illyés Gyula** (1936): Puszták népe. Nyugat, Budapest
- Kállai Ernő – Törzsök Erika** (szerk.) (2006): Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002-2006. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella** (2004): A magyarországi cigányság, 1971-2003. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- Kocsis Károly – Kovács Zoltán** (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In: Glatz Ferenc (szerk.): A cigányok Magyarországon. MTA, Budapest (163-204)
- Ladányi János – Szelényi Iván** (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest
- Ladányi János** (2005): Szociális és etnikai konfliktusok – Tanulmányok a piacgazdasági átmenet időszakából (1987-2005). Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Lennert József – Kovács András Donát – Farkas Jenő Zsolt – Bódi Ferenc** (2014): Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban. Esély 2014/6. (3-19)
- Pálincás János** (1997): Barlang-rajzok. A szomolyai barlanglakókról – 1997. In: Komjáthi Zsuzsa (szerk.) (1999): Barlanglakók – honfoglalók – térhasználók. Válogatott kulturális antropológiai írások egyes magyarországi cigány csoportok térhasználati szokásairól. MTA PTI, Budapest
- Petrovác Rita – Somogyi Eszter – Teller Nóra** (2010): Telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők integrációs programjának értékelése. Városkutatás Kft., Budapest, kézirat
- Szabó Zoltán** (1937): Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátara, Bükk földje és népe. Cserépfalvi Kiadó, Budapest (Magyarország felfedezése)
- Telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők integrációjának támogatása (ROM-TP-09-A/B) (Pályázati kiírás) www.palyazat.gov.hu/efop-162-16-szegreglt-lehelyzetek-felszmolsa-komplex-programokkal-esza
- www.palyazat.gov.hu/efop-241-szegreglt-lehelyzetek-felszmolsa-komplex-programokkal-erfa

INTERJÚ

Részt kívánunk venni a modernizálásban

**Interjú Szabó Gellérttel, Szentkirály polgármesterével,
a Magyar Faluszövetség elnökével**

Polgármester Úr, kérem, mutassa be Szentkirályt! Mekkora a falu lakossága, azon belül a tanyai népesség? Melyek a fő tendenciák a népesség számát és megélhetését tekintve? Mennyiben tekinthető átlagos falunak Szentkirály, jellegét és helyzetét tekintve a magyar falvak sorában hol helyezkedik el?

Szabó Gellért: A település lakossága 1942 fő, ebből körülbelül 750 fő él a külterületen. A falu teljes területe tízezer hektár, amely alapján a nagy falvak közé sorolható. Ez a földúthálózat szempontjából nagy problémát jelent, mivel a 180 km hosszúságú külterületi úthálózat kezelése egyes időszakokban nagyon nehéz.

Szentkirály a szülőfalum, viszont 1983 óta Kecskeméten lakom, 25 éves koromig éltem a településen, három testvéremmel egy tanyán. A szüleim gazdálkodása kis területre szorult, mert az egyholdas tanyatelket művelték, és jellemzően állatokat tartottak.

A tanyák az 1960-as években még más jelentőséggel bírtak, mint napjainkban. 1969-ben volt az első településstervezés, amely során a belterületi házakat huszonhat gyufásdobozzal jelezték az asztalon. Ebből is látszik, hogy az akkor 3000 főnél is nagyobb lakosság 95%-a tanyán élt. Jelenleg 250 állandóan lakott tanya és 250 nem állandóan lakott tanya tartozik a településhez, utóbbiak gazdálkodási funkciójúak. Nem túl nagy számban külföldi lakosok (németek, hollandok, olaszok) is élnek a település külterületén, akik teljesen beilleszkedtek a helyi kultúrába, például a hollandok sajtot készítenek, az olaszok gazdálkodnak. Kétanyagondnoki szolgálat működik a településen.

Szentkirályon három nagyhatású változás történt a rendszerváltás óta. Az első a villamosenergia-hálózat átvétele. A hálózat 1994-ben a tsz-től az önkormányzat kezelésébe került, ezért a karbantartás, például viharkár esetén a hivatalt terhelte. Az 1994 és 2001 közötti felújítás során 70 km hosszúságú közép-, és kisméretű hálózat építése történt meg, 300 család életét és gazdálkodását könnyítve ezzel. A második jelentős változást a földprivatizáció hozta, melynek során a szövetkezet által használt

Szabó Gellért

8300 hektár magánkézre került, ami a tanyák szempontjából volt igazán jelentős. Ez a folyamat probléma nélkül zajlott le, mindenki ott kapta vissza a földjét, ahol szerette volna. A terület szabadsága megmaradt, a tanyavilág ma is jelentős. A harmadik fő változás 1996-ban a termelőszövetkezet megszűnése volt. A szövetkezet jogutód nélkül szűnt meg, az ingatlanjait helyieknek és környékieknek, az ingóságait helyieknek eladva, adósságait rendezve, a fennmaradó összeget az üzletrészek arányában szétosztva a tagok között. A gépek így a helyi gazdálkodók rendelkezésében maradtak, a terület további művelése biztosítva volt. A tsz elnök két év után falugazdász lett a településen, új szerepben segítve a helyiek boldogulását.

Az Alföld településeit tekintve, a lakosság alapján jelenleg nem nagy település Szentkirály, ugyanakkor a

helyiek megélhetési biztonságát tekintve saját forrásokkal rendelkező, stabil működésű község. A falu gazdasági fellendüléséhez nagyban hozzájárult a Szentkirályi ásványvíz piaci sikere, melyhez az ingatlant *Balogh Sándor* vásárolta meg a tsz-tól, és a párizsi Aqua Expo-n elért kiváló minősítéssel vált híressé. A *Szentkirályi-Kékkúti Ásványvíz Kft.* a legnagyobb adófizető a településen, mely jelentős és stabil bevételi forrást jelent az önkormányzatnak. Az önkormányzat részéről igyekszünk a jelenlegi vagyonelemekkel és forrásokkal a helyi közösség javát szolgálni és a következő generációk számára is kedvező megélhetési körülményeket biztosítani.

Melyek azok a problémák, amelyekkel Szentkirály küzd, amelyek feladatot adnak az önkormányzatnak?

Szabó Gellért: Kecskemét közelsége meghatározó a település életében, mivel számos szolgáltatás Szentkirályon nem érhető el, így például a munkahelyeket jelentős részben a városban találják meg a helyiek. Az általános iskola működése nagyon fontos, de fenntartása és működtetése 2017-től már nem a hivatal, hanem a *Klebsberg Központ* feladata. Előfordult, hogy a szülők a gyerekeket Kecskemétre vitték iskolába, de az oktatási színvonalat sikerrel igyekszik az iskola megtartani, ezért csökken a máshová beíratott gyerekek száma, és jelenleg néhány kivételtől eltekintve az általános iskolás korú gyermekek a helyi iskolába járnak.

A külterületi utak fenntartása, karbantartása folyamatos probléma és feladat. Szükséges lenne, de meghaladja a lehetőségeinket a Szentkirályt és a szomszédos, Pest megyei Kocsért összekötő, 10 km-es szilárd útnak a rajta áthaladó forgalmi terheléshez megfelelő kiépítése. Az 1998-ban a két település közötti forgalom lebonyolítására épült önkormányzati tulajdonú és fenntartású út terhelése ugyanis a kecskeméti *Mercedes-gyár* megnyitása óta a munkaerő-áramlás miatt a sokszorosára nőtt. Amennyire tudjuk, karbantartjuk, de országos forgalmú út fenntartásához és főleg fejlesztéséhez a helyi önkormányzati források nem elégségesek. Abban reménykedünk, hogy a *Modern Falvak Program* megoldást fog hozni erre a problémára.

Gondjaink semmilyen vonatkozásban nem mondhatóak extrémnek. A tsz megszűnését követően tíz százalék körül volt a munkanélküliség, de sosem volt igazán jelentős probléma. Anyagi gondok nem voltak jellemzőek, mivel az „Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!”, a tanyasi hagyományokhoz erősen kötődő gazdálkodási elvhez igyekeztünk mindig tartani magunkat. Ebből fakadóan hitele sosem volt az önkormányzatnak.

A tornacsarnok megépítésére 1991-ben pályáztunk, 1997-ben adtuk át. A szükséges anyagokat az önkormányzat félretett pénzéből vásároltuk meg, és így építettük fel a csarnokot. Az építési munkákat a helyi munkanélküliekből szervezett kőműves csapat és mesterek végezték el. Az átadáskor a befektetett összes költség az államilag meghatározott plafonnak a felét sem érte el, négyzetméterenként harmincöt ezer forintból sikerült megvalósítani.

1990-ben tartottak a helyi emberek az új rendszertől, féltek az adóztatásoktól. A közösségi összetartás céljával, a közérdekek szolgálatára 1990 októberében létrehoztuk a *Szentkirályért Alapítványt*. Az alapítvány az adományokat több célra gyűjti, emellett az alapító okiratba bekerült egy olyan rendelkezés, hogy az előző évben történt összes befizetés öt százalékát a december huszadikához legközelebb eső vasárnapon tíz befizető között kisorsoltuk. A tornacsarnok építésére például az alapítvány adott kamatmentes kölcsönt az önkormányzatnak, mely az állami támogatás megérkezése után visszaadta a kölcsönt az alapítványnak. Ez a módszer azóta is működik a településen, így a fejlesztések hatékonyabban és gyorsabban valósulhatnak meg. Az önkormányzatnak az alapítvány komoly anyagi háttérrel jelent, egymásra vannak utalva és segítik egymást, és így a település fejlődését.

Ön a rendszerváltás óta Szentkirály polgármestere. Melyek azok a fejlesztések a faluban, amelyeket ebből az időszakból vagy az utóbbi évekből kiemelne?

Szabó Gellért: 1994 és 2001 között történt meg a teljes tanyavilágot érintően a korszerű villamosenergia-hálózat kiépítése. 2010-ben szennyvízhálózat kiépítésére pályáztunk, melyre a faluközösség 90%-a már kezdetben rácsatlakozott, és azóta szinte teljes körű a településen a szennyvízhálózat használata. A település önálló szennyvíztisztítóval is rendelkezik. Az intézmények felújítását, karbantartását folyamatosan végezzük. Új létesítmények is épültek, így a már említett tornacsarnok.

A fejlesztéseket állami és uniós források segítségével valósítjuk meg, de saját forrásból is tudunk fejlesztéseket végezni. Az energetikai fejlesztések azért is fontosak, mert csökkentik a fenntartási költségeket.

Az uniós és a hazai támogatások, köztük a Tanyafejlesztési program, a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program és a Vidékfejlesztési Program támogatásai mennyiben segítik a fejlesztéseket?

Szabó Gellért: Minden támogatási forrásra pályáztunk, így a *Tanyafejlesztési program* pályázataira is, melyből eddig minden évben kaptunk támogatást. Emellett jelenleg két TOP által finanszírozott beruházás van folyamatban. Az egyik egy épületenergetikai fejlesztés, amely az óvoda hőszigetelését és nyílászáróinak cseréjét, valamint a szociális szolgáltató házban a fűtési rendszer korszerűsítését és napelemmel történő ellátását tartalmazza. A másik az egykori focipálya területén létesülő iparterület közművesítése, amely elsősorban a helyi vállalkozások számára korszerű telephelyek kialakítását célozza.

Miután az önkormányzatok adósságkonszolidációja Szentkirályt nem érintette, ennek kompenzációjaként a Kormány kétszer húszmillió forint támogatást nyújtott a településnek, ennek segítségével történt az egészségház és az óvoda fejlesztése. Jelenleg a maximum hét gyerek befogadására alkalmas mini bölcsőde kialakítása zajlik az

óvoda felújításával párhuzamosan. Várhatóan szükséges lesz a bölcsőde bővítése, mert 2017-ben harminc baba született a településen.

EFOP uniós pályázatból, a kulturális és oktatási intézmények együttműködésében humánszolgáltatás-fejlesztési projekt van folyamatban Tiszakécskével és a környező településekkel közösen, melynek megvalósítását a *Bács-Kiskun Megyei Önkormányzattal* is segíti.

A település részt vesz a *Vidékfejlesztési Program* által finanszírozott *Leader programban*, amely sikeresnek mondható, de most jóval kisebb látszata van, mint korábban, mikor nagyobb források álltak e program keretében rendelkezésre.

Emellett az önkormányzat saját forrásból is valósít meg fejlesztéseket, melyek nem elhanyagolhatóak.

Milyen feladatok állnak ma az önkormányzat előtt? Milyen fejlesztéseket terveznek a községben?

Szabó Gellért: Nagyívű fejlesztéseket jelenleg nem tervezünk, a folyamatban lévő pályázatok és beruházások végig vitele, így az épületenergetikai munkák befejezése és a növekvő születési szám miatt szükséges bölcsődei férőhelyek bővítésének megvalósítása a célunk. Az új iparterület közművesítési munkálatai még a következő évre is elhúzódnak. Ezeken túl térfelügyelő kamerarendszer kialakítása szükségesnek látszik a biztonság érdekében, amint lesz erre lehetőség, fogunk rá pályázni.

Meg kell említeni a települést érintő fejlesztések között az állami beruházásban megvalósuló, a települést átszelő Kecskemét – Tiszakécske közötti út korszerűsítését. Ez az út fogja biztosítani a kiépülő M44 gyorsforgalmi út és az M5 autópálya közötti összeköttetést, kapcsolatot teremtve Békéscsaba és Kecskemét között. Tavaly kormánydöntés született arról, hogy a Tiszakécske – Szentkirály kereszteződésig épüljön meg a gyorsforgalmi út. Az innen leágazó út 12 km-es szakaszon érintené a települést, ezt kötnék be Kecskemétre. Az útszakasz áthaladna a település területén, amely javítaná ugyan a falu elérhetőségét, meggyorsítaná az áthaladást, emellett az út szélesítése és az útminőség javítása is megtörténne, de hátrányokkal is jár, mert például mezőgazdasági gépek csak az út melletti szervizutakon közlekedhetnének. A gyalogos közlekedés és átkelés számára öt csomópontot alakítanak ki. A kétoldali szervizútnak nagyobb a területigénye, és mivel egyholdas tanyatelkek találhatók itt, ez jelentős, a közműveket is érintő kisajátítással járna. Ezekre a hátrányokra tekintettel az önkormányzat és a lakosság kérte a terv felülvizsgálatát, melynek nyomán két további tervváltozat készült, amelyek abban különböznek az eredeti tervtől, hogy a gyorsforgalmi út fejlesztésével párhuzamosan a 44-es főutat is fejlesztenék a teherforgalom számára, így a települést csak a személygépkocsi-forgalom terhelné. Az új tervezet egyoldali kerékpárutat is tartalmaz és a tanyabejárók sem szűnnének meg, mivel megmaradna a mellékút besorolás. A fejlesztés szükséges, például a zajterhelés ma is

határértéken felüli, de a lakosság szeretné a legkevesebb áldozattal járó megoldást. Eredményes népszavazással igyekszünk érdekeinknek nyomtérítést adni.

Hogyan látja ma a kistelepülések együttműködését? Szentkirály milyen térségi önkormányzati együttműködésben vesz részt? Milyen a kapcsolat Kecskemét városával?

Szabó Gellért: A többcélú önkormányzati társulások idején, a 2000-es években az önkormányzat az intézményeit tekintve önfenntartásra törekedett, ezért a fenntartói kényszerhelyzet kevésbé érintette Szentkirályt a többi településhez képest, de nem is elleneztek az együttműködést. A többcélú térségi társulás mára megszűnt, az ebben részt vevő önkormányzatok együttműködése azonban továbbra is fennmaradt. Az Aranyhomok *Kistérségfejlesztési Egyesület* tizenkilenc tagtelepüléssel működik, és Kecskemét is részt vesz benne. Az egyesület fejlesztéseket nem bonyolít le, de az intézményesült együttműködést biztosítja.

A már említett *EFOP projekt* a megye öt-hat járásában valósul meg, a tiszakécskei járásban öt települést, köztük Szentkirályt érinti, most lép a megvalósítási szakaszba. Ez egy jól működő együttműködés.

Kecskemét városával a kapcsolat jó, értékesnek tekinthető, persze tökéletes együttműködés nem létezik. A közszolgáltatások és a munkahelyek szempontjából kedvező a város közelsége, azonban a helyi társadalomra is kihat, mivel például a szomszédos Kocsérhoz képest magasak Szentkirályon az ingatlanárak. A nagyvárosok melletti falvak gazdasági jellegű önállósága nagyon nehéz a helyi lehetőségek szűkössége miatt, amely hátrányt és problémát jelent a kistelepüléseknek. Célunk, hogy a hagyományos falusias életformát megőrizzük, különösen a tanyáinkat, és a közösség összetartása, tettereje se landadjon. Ebbe a koncepcióba nem fér be az „alvófalv” jelleg.

Véleménye szerint melyek a magyar falu és a magyar vidék legfőbb problémái? Hogyan látja a mai falvak és tanyák, valamint a falusi önkormányzatok lehetőségeit? Hogyan látja a magyar falvak és vidék jövőjét?

Szabó Gellért: Véleményem szerint minden adottságunk megvan Magyarország arányos fejlesztéséhez, de eddig a nagyvárosok prioritást élveztek. A falvak ugyanis nem alkalmas terepei a nagy és gyors változásoknak. A vidéki térségeket érintően a politika nagy projektekben gondolkodik, amelyeknek „tömegvonzó” hatása van, ám ez különbözik a falvak igényeitől. A *Modern Falvak Program* kedvező eredményekkel kecsegtet, mivel *Gyopáros Alpár* kormánybiztos úr az önkormányzati érdekszövetségek véleményét meghallgatva tervezi összeállítani az igényeket.

Az önkormányzati szövetségek is dolgoznak javaslatokon a kormányzati tervezetek és elképzelések mellett, azzal a céllal, hogy így garantálják a közös sikert és életre hívják, megvalósítsák a szubszidiaritást. Részt akarunk venni tevőlegesen a „modernizálásban”, amit a kormányzat

célul tűzött ki és a maga eszközeivel támogatni kíván, mert vannak értékes adottságaink, amelyekre építhetünk, de nem várjuk el, hogy ezt bárki is helyettünk végezze el.

A falvak között ma jelentős különbségek vannak, térsegen belül is. Szentkirály jövője talán nem kétséges, azonban sok faluközösség van a létfenntartás hanyatlásának útján. A *Modern Falvak Program* előkészítéséhez szempontlistát állítottunk össze, amelyben a vidék, a falvak fejlesztéséhez szükséges elveket rögzítettük. Ilyen, hogy első lépésként alapos diagnózis szükséges a falusi közösségek gondjairól fejlesztési szükségleteiről, ha a kormányzat valós problémákra akar megoldást keresni és kínálni. Szükséges lenne a siker érdekében a megyei önkormányzatok összefogó-szervező szerepét erősíteni a kormányzattal való közvetlen kapcsolattartás helyett, hogy a fejlesztési igények jelzése és a helyi érdekek érvényesítése segítő szakértők közreműködésével történjen meg. A pályázati rendszer is javításra szorul, mert olyan többlépcsős rendszerre lenne szükség, ami minden településnek biztosítaná a lehetőséget sikeres felkészüléssel a forrásszerzésre és a fejlesztésre. Több szintű és ismétlődő pályázati rendszer lenne megfelelő, mert életben tartaná a reményt és esélyt adna az elmaradottabb településeknek is a felkészülésre. Egy hosszabb távú fejlesztési programban érdemes gondolkodni, amely ugyancsak összevág a kormányzati elképzelésekkel, azok 2030-ra vonatkozó időtávjával.

Őn a Magyar Faluszövetség elnöke. Kérem, mutassa be a szervezetet, mikor alakult, hány tagönkormányzata van, melyek a céljai, főbb eredményei? Milyen a kormányzattal való együttműködés, melyek a szövetség előtt álló feladatok?

Szabó Gellért: A Magyar Faluszövetség 1989 októberében budapesti központtal alakult, az egyik legrégebbi önkormányzati szövetség. Csak községi önkormányzatok alkotják, mintegy kétszáz tagunk van. Az én szerepem a „becsületes postás” hasonlattal szemléltethető. A többi önkormányzati szövetségtől eltérően alkalmazottak nélküli szervezet vagyunk, amely információkat közvetít a falusi polgármesterek és a kormányzat között, ezeket begyűjti, összegzi és továbbítja. A *Modern Falvak Program* kapcsán a polgármesterek, helyi szervezetek véleményére alapozott olyan fejlesztéseket tartunk szükségesnek, melyek az önkormányzatok működését segítik, és az adott település sajátosságaihoz igazodva a faluközösségeknek is jut szerep a végrehajtásban.

A hozzám beérkező jogszabálytervezeteket megküldöm a tagönkormányzatoknak, és voltak olyan módosítási javaslataink, amit befogadtak a jogalkotók. Fontos kiemelni, hogy számos olyan kormányzati szereplővel, kormánytisztviselővel találkoztam, akiknek észjárása igen közel áll annak a közegnek a gondolkodásához, amiben én élek, és nagyon jó viszonylatni a legfelső döntéshozói szinten is az olyan értékeket, mint tisztesség, mértéktartás, emberség, jó szándék. Bízom benne, hogy mindez érvényesülni tud a

jövőben, mert csak így van értelme a munkánknak. A többi önkormányzati szövetséggel kapcsolatot tartunk, főleg azokkal, amelyeknek kistélepülések is tagjai, de a megyei jogú városok szövetségével és a megyei önkormányzatok szövetségével is jó kapcsolatot ápolunk.

Mit javasolna és ajánlana a kormányzatnak a magyar vidék és falvak helyzetének javítására?

Szabó Gellért: A Nemzeti Vidékstratégiát, ami jelenleg is a Kormány által elfogadott vidék-alkotmány, nagyon értékesnek tartom. Annak szellemiségét kellene gyakorlatba ültetni, intézkedéseit megvalósítani. Az utóbbi évek fejlesztési programjai kicsit más néven ugyan, mint ahogy a stratégia megfogalmazza, de boldogítják a vidéken élőket. Az önkormányzati, közigazgatási rendszert több változtatás érte, ezekkel együtt a jelenlegi rendszer működőképes. Fontos lenne, hogy a központi és a helyi fejlesztési elképzelések egymást erősítsék, a központi elképzelések kereteibe bele tudjuk vinni, illeszteni a saját elképzeléseinket, és így a kettő egymást erősítve tudna sikert elérni. Nagyon fontos lenne annak a bizalmi kapcsolatnak a fenntartása a kormányzattal a kormánybiztos úron keresztül, ami a *Modern Falvak Program* kapcsán elindult, konkrétabbá téve az egymásrautaltságot és együttműködést a kormányzat és az önkormányzatok, illetve a falun élők között. Reményeim szerint a kormányzat a vidék és a falvak fejlődése szempontjából partnerként fog tekinteni a helyi önkormányzatokra, kiemelten a falusi önkormányzatokra, hogy a fejlesztések és beruházások megvalósítása hatékonyabb és eredményesebb legyen.

Az interjút készítették

Dr. Czene Zsolt,
főosztályvezető-helyettes,
PM Területfejlesztési Tervezési Főosztály

Bordás-Mátrai Kinga,
egyetemi hallgató, ELTE Természettudományi Kar

Az interjú 2018. július 31-én készült.

SZEMÉLYES

Hol vagy, Torna megye?

” Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.
...

Kisértetes nálunk az Ősz
S fogyatkozott számú az ember:
S a domb-kerítéses síkon
Köd-gubában jár a November.
...

Alusznak némán a faluk,
Multat álmodván dideregve
S a köd-bozótól kirohan
Ordas, bölény s nagymérgű medve.”

Ady Endre: Az eltévedt lovas (1914)
(részletek)

A történelmi Torna vármegyéből ma már csak néhány falu található Magyarországon. Ezek a falvak a múlt század elején még virágkorukat éltek, több száz lakossal, sok száz lóval, szarvasmarhával, sertéssel, vízimalmokkal, szinte teljes önállóságra berendezkedéssel. Földműveléssel, szőlővel, gyümölcsösökkel. Beszélték az öregek, hogy a 1944 őszén, 1945 tavaszán, amikor a front végigsöpört az országon, Szőlőszárdon, Teresztenyén, Égerszögön, Tornakápolnán egyetlen katonát sem láttak. Védett zuga volt ez Felső-Magyarországnak, ahol életeket lehetett leélni, fiatalon sem kellett elmenni megélhetés reményében, itt élni, halni lehetett.

Mi történt ezekkel a falvakkal, hogy mára már csak árnyékok, szellemek? Már csak néhány idős ember, többnyire öregasszony bókászik a kertekben, a lábasjóság eltűnt a legelőkről, az ólakból, a gyümölcsösök a domboldalon elvadultak, a földek műveletlenek, a házak rozogák, alig lakottak? Mi lesz a sorsuk ezeknek a falvaknak? Lesz-e még feltámadás itt a világ végén?

Az egykor élettel teli falvak több mit fél évszázaddal ezelőtt, az 1960-as években tapasztalták az első változást. Megalakult a mezőgazdasági termelő szövetkezet, a szántóföldek a „községbe” mentek. A gépesítés, kemizálás

egyre kevesebb munkaerőt kívánt; itt nem alakultak ipari melléküzemágak, mert messze volt a „város,” Kazincbarcika, Edelény, Miskolc. Itt inkább Rudabánya, Ormosbánya, Múcsony szénbányái kínáltak munkát a férfiaknak és a közkonyhák, közüzemek a nőknek. A háztáji gazdaságokat, a konyhakerteket, a szőlőket – a kiegészítő jövedelem és termék kedvéért – még művelték, azonban a gyerekek már a dinamikus iparral és szolgáltatásokkal fejlődő városokba mentek dolgozni és élni. Az 1980-as évekre kezdtek elnéptelenedni a tornai falvak Magyarországon maradt hírmondói. Bezártak az iskolák, kevesen jártak a templomokba, az öregek nyugdíjasként még művelték a kerteket, de egyre kevesebb erővel. Kezdték elnéptelenedni a kis faluk, egyre több ház állott üresen, rogyadozva.

Már a „gyerekek” sem jártak haza, mert a rendszerváltás körül bezártak a bányák, nem kellett több bányász; a piacgazdaságban a külföldi szén olcsóbb volt behozni, mint a magyar szén kitermelni és eladni. És igaz volt ez a többi mezőgazdasági terményre is: műveletlenek maradtak a szántóföldek, eltűntek az tehéncsordák, olcsóbb volt a tejtermék és a húst behozni külföldről, s a szőlőművelés és disznótartás is csak addig tartott, amíg az öregek bírták. A gyerekek, és az unokák már egyre távolabb kerestek és találtak megélhetést, immár nem a mezőgazdaságban, nem az iparban, hanem a szolgáltató szférában. Egyre ritkábban járt haza az öregekhez a fiúk, a lányok és azok családja. Az 1980-as években úgy látszott, vége a falunak. Sorsa a kihalás és a házak összedűlése.

Az 1990-es években felvillant egy reménysugár: a falusi turizmus. A világban a turisták, az utazók már mind megnézték a híres látnivalókat Párizsban, Rómában, Londonban; valami más élményre is vágytak: hogy kakaskukorékolásra ébredjenek, kutyaugatást halljanak, igazi tehenet, kecskét lássanak. Találtak még ilyet, többek között itt, a történelmi Torna vármegye elfelejtett dombvidékén. Vállalkozók vásárolták fel az elhagyatott házakat, állami, vagy uniós kölcsönből lakhatóvá tették őket, azután jöttek a turisták, a csendre, falusi környezetre vágyók. Igen ám, de számuk véges volt, a külföldi célcsoportokat nem érte el a helyi propaganda, vagy túl messzire volt már ez a hely. Maradtak az

informális kapcsolatok: általános iskolák, a középiskolák diákjait üdültetni egy hétre, tíz napra. Megint megteltek gyermekhanggal az öreg faluk, csak hogy ez disszonáns hang volt. Ezek a gyerekek semmilyen szórakozást nem találhattak az ilyen üdülési környezetben; maradt a randalírozás, a balhék keresése, ami megkeserítette az itt maradt kevés idős ember napjait. Végül az iskolai üdültetés is elmaradt. Országszerte egyre jobban elterjedtek a gyógyvizekre telepített wellness szállók, amelyek a belföldi turizmust kötik le. A torna megyei elfelejtett kis falvakban megint felsejlett a kilátástalan csend: a vidéki entrópia, ahogy Ady Endre oly' szépen megírta költeményében.

Még egy utolsó kísérletre sor került, hogy a tornai kis falvak – legalább fizikai mivoltukban – fennmaradjanak. A 2010-es években újabb vállalkozók jöttek, akik az önkormányzatok közigazgatási tekintélyét saját vállalkozásaik érdekében ügyesen ötvözve olyan beruházásokba kezdtek, ahol az ezen a vidéken oly ritka munkaerőt a környező települések úgy nevezett hátrányos helyzetű munkanélküli erejét közmunka formájában hasznosították. Úgy tűnt, mégis megmaradnak a tornai falvak! Állattartó vállalkozások, telepek, horgásztavak, szálláshelyek alakultak, épültek pályázati pénzekre. Sajnos azonban ezek a pályázati pénzen megvalósított beruházások – mivel nem a piaci igény hozta őket létre – hamarosan kifulladásra, kifulladásra. Torna megye újra vár, miközben már az utolsó öregek is kiköltöznek a temetőbe a kis falvakból. Akad egy-két olyan aktív értelmiségi, akik nem őslakosok, a városból jöttek vissza és találtak otthonra itt. Ők még megpróbálnak kulturális, művészeti táborokat szervezni, azonban a szezonális akciókon kívül ezzel nem kelnek életre a tornai falvak.

Nincs remény; a kis falvak a „múltat álmodják dideregvé és a köd bozótjából...” várjunk csak! A ködből, a felhőből formálódhat valami? Ezeknek a falvaknak a hanyatlása kezdeti idejében, a háború után még senki el sem tudta volna képzelni, hogy két generáció múltán megjelennek olyan dolgok, mint például a „felhő alapú blokklánc vagy a kiterjesztett valóság.” A „feltenni” (push) szóval jellemezhető első internetes generációt követi a „megosztani” (share) szóval jellemezhető második internetes generáció, s napjainkban már itt a „megélni” (live) szóval jellemezhető harmadik, a szinte korlátlan lehetőségeket rejtő WEB 3.00. Amikor már mindegy, hogy a hol vagyunk, akkor és ott lehetünk, amikor és ahol akarunk. Igaz ez a munkánkra is. Enyedi György akadémikus volt a magyar regionális tudomány megalapozója. Ő mondta – még a WEB 1.00-ról –, hogy „aki fent van a hálózaton (ti. az interneten), az a gazdaság központjában van, még ha kétszáz kilométerre is van fizikailag a központtól (legyen az Budapest például); aki ellenben nincs jelen a hálózaton, az a központtól végtelen távolságra kerül, még akkor is, ha fizikailag a központban van.” Ez pedig nem jelent mást, mint hogy dolgozhatunk Miskolcon, Budapesten, Párizsban vagy New Yorkban úgy, hogy valós időben tényleg ott vagyunk, tervezünk, menedzselünk, kommunikálunk emberekkel, miközben fizikailag mégis csak egy volt torna megyei kis faluban vagyunk. Vagy bárhol.

Az itteni, tornai emberek több száz évig az itteni sovány szántóföldeket és gyümölcsösöket művelték és állatokat gondoztak. Utána néhány évtizedig bejártak a távolabbi bányákba, gyárakba, üzemekbe dolgozni. Az utóbbi évtizedben az itteniek leszármazottjai elmentek a messzi városba, a fővárosba, külföldre, hogy az üzleti világ szolgáltatásaiban próbáljanak érvényesülni. Szükségszerűen el kell jönnie annak a kornak, a következő években, évtizedben, amikor szinte végtelen távolságba – 50 év múlva már akár a Szaturnusz egyik-másik holdjára is – elmehetnek dolgozni. Mégpedig úgy, hogy miközben virtuálisan ott vannak, fizikai mivoltukban visszaköltöznek őseik kis falujába – Tornába.

Hogy ez mennyire nem csak utópia, álljon itt egy példa. E sorok írója egyetemi tanár Budapesten, s évente csak egy-két napra van alkalma meglátogatni édesapja szülőhelyét, a 20 lakosú Teresztenyét. 2018-ban teszteli azt a módszert, hogy ő is, a hallgatók is belépnek egy internetes programba, ahol a budapesti egyetem valóságghű, virtuális tantermeiben szabadon tudnak mozogni digitális hasonmásukkal, látják egymás hasonmását, és valós időben beszélgetni tudnak egymással. A professzor előadást, szemináriumot tud tartani, a levetített tananyag egyidejűleg a hallgatók gépén, mobilján is megjelenik, a hallgatók kérdezni, felelni, vizsgázni tudnak – valós időben, miközben ők is, az oktató is bárhol lehet fizikailag. A WEB 3.00 jelenti azokat a lehetőségeket, amelyekkel a kihalásra ítélt kis falvak sok esetben újra lakóhelyként funkcionálhatnak: S hála az internetnek, az élő településhez a lakóhely funkció túl még szintén elengedhetetlen munkahely funkciót és szolgáltatási hely funkciót is elláthatják. Még egy-két év, évtized, és – talán – a kisfalvak életben maradhatnak, újra élhetnek. Torna vármegye sarkában is.

Szerző

Dr. Tózsza István

egyetemi tanár, Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenn tartható Fejlődés Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem

Borturizmus és vidéki élményszektor¹

Bevezetés

A 90-es évek elején Villányban és vonzáskörzetében egy új fejlődési irány vette kezdetét, a kompromisszum nélküli minőségi vörösbor előállítás és ahhoz kapcsolódóan a borturizmus megteremtése. Az elmúlt 15-20 év nagy újítása a fogyasztók, borszeretők Villányba és a térségbe csábítása helyben történő kóstolásra, fogyasztásra és ott-tartózkodásra. Korábban a vörösbor a helyi fogyasztáson túl más tájakon keresett fogyasztót. A minőségi bor kóstoltatása összekapcsolva a helyi gasztronómiával és a kulturális és etnikai hagyományokkal, a természeti és kulturális értékekkel, egy vidéki élményszektor helyszín kiépítését indította el. E tényezők olyan gazdaság- és térségfejlesztő erőnek bizonyultak, melyek jelentősen átforgatták a város és a környező települések gazdaságát és társadalmát. A tanulmány ennek az átalakulási folyamatnak a főbb szakaszait mutatja be.

Módszertan

A kutatás során többféle módszer került alkalmazásra: interjúzás, résztvevő megfigyelés, dokumentum- és irodalomelemzés. A legtöbb információt a borvidék fő véleményformáló személyiségeivel, közel 30 fővel folytatott enyhén strukturált interjúk adták 2008 és 2014 ősz között. Az első interjúalanyok a borútban létrehozásában játszott szerepük, a többiek pedig hálóbda módszer alapján kerültek kiválasztásra. Az elmúlt évek kulturális, bor- és gasztronómiai és turisztikai rendezvényeinek sorozata Villányban és Pécsen alkalmat teremtett a helyi szereplők és turisták megfigyelésére. A hazai és a nemzetközi irodalom tanulmányozása részletes betekintést adott a térség pincészetében végbemenő változásokról, a régi és új családi pincészetekről. A borral foglalkozó szaklapok, honlapok rengeteg interjút közöltek villányi borászokkal, az Alexandra Kiadó pedig könyvsorozatát szentelte a legjobb villányi borászok bemutatására. A kutatás során hasznos információt nyújtottak az elérhető statisztikák, továbbá Villány város testületi üléseinek jegyzőkönyvei.

Borturizmus és borutak Európában és a világban

A 90-es évek meghozta a borok minőségének átütő emelkedését (Kramer 2003) és a minőségi bor és borfogyasz-

tás előtérbe kerülését. Spanyolországban egyenesen a szőlő és bor forradalmát említik a növekvő nemzetközi verseny hatására. (José Miguel M.C. and Francisco José M.A. 2010). A borturizmus és borút irodalom alapjait Getz (2000), valamint Hall és társai (2000) rakták le. Getz (2000) a borturizmusra mint teljes érzékszervi élményre tekint. "A borturizmus olyan utazást jelent, mely a pincészetek és borvidékek vonzására épül, mely egyfajta rés-marketing (niche) és fogadóterület fejlesztési forma és egyben lehetőség közvetlen értékesítésre és marketingre a borászatok oldaláról." Hall és társai szerint a borturizmus két ágazatot – mezőgazdaság és turizmus - foglal magában, melyek hatása jelentős az adott térség gazdaságára, környezetére és az életstílusra. A szerzők sok nemzetközi példával támasztják alá a borutak fejlesztését és a borturizmus előretörését a XX. század második feléből. A magyar nyelvű irodalomban 2000-ben jelent egy válogatás, a 'Borturizmus Szervezők Kézikönyve' (Sarkadi és társai 2000), mely elsősorban gyakorlati szervezési ismereteket nyújt a borturizmussal foglalkozóknak.

A borutak megalakulásának körülményei, fejlődésük indítékai jelentősen különböznek egymástól. Az első német borút életrehívója egy helyi borász a Palatinates hegységben a túltermelés levezetésében gondolkodott, amikor létrehozta a Német Borútát 1935-ben². Ezt a példát egyre több helyen követték borút létrehozásával. Franciaországban az első borút Elzászban tűnt fel több mint 60 évvel ezelőtt. 2013-ban ünnepelték a borút 60. évfordulóját, amelyen 170 kilométer hosszú útvonalon már 1000 bortermelő várja a vendégeket³.

Ausztráliában, a 60-as években hétvégi kistermelők alapítottak ún. butik pincészeteket és ezzel indították el a borturizmus fejlődését. Ezek a kis borászatok az előállított bor részarányához képest sokkal nagyobb jelentőségre tettek szert a borturizmusban (Hall M. Macionis N. 1998). Dél-Afrikában a borutak kezdetei a 70-es években a hatósági monopólium és alkoholszabályozás elleni lázadást jelentették borúti értékesítés formájában (White R.P. 2000). Olaszországban a borutak 1993-ban jelentek meg a Borturizmus Szövetség létrehozásával. Hall és társai (2000) jegyzik meg ezzel kapcsolatban, hogy 1993 előtt a bortermelők többsége nem ismerte fel vagy nem vette tudomásul a borgazdaság turisztikai potenciálját. Az olasz közönség nem gondolt a borra, mint turisztikai attrakcióra. Magyarországon és a többi volt szocialista országban a politikai rendszerváltást követően a piacgazdaság újrászervezésével és az állami tulajdon lebontásával a borutak

¹ A tanulmány a „Területfejlesztés és Innováció” c. internetes folyóiratban 2011-ben megjelent írás http://epa.oszk.hu/01900/01951/00013/pdf/bovított_és_frissített_változata.

² http://en.wikipedia.org/wiki/German_Wine_Route

³ http://www.vinsalsace.com/en/spip.php?page=route_des_vins&id_article=1278&id_rubrique=708

a családi pincészetek megteremtésének és magánfelhalmozás lehetőségének megragadását jelentették.

A borutak megjelenésére sokféle – nemzeti, regionális és különleges helyi – tényező hat. Az európai borutak fejlődésében az 1992-es Dionysos projekt jelentett nagy ugródeszkát, mely 8 európai régiót hozott össze egy INTERREG program keretén belül és tudástransferként és tapasztalatcsereként szolgált a borutak és borturizmus számára. Az Európai Unió az AREV (Európai Borrégiók Tanácsa) kezdeményezésére 1992 és 97 között 3 nagy, egymásra épülő borturizmus projektet (Dionysos, Reset, Ruraltour) is támogatott. Sarkadi (2000:24)

A különféle borút típusok meghatározására az AREV gyakorlatias szempontú csoportosítást adott, melyben 3 fő típus szerepel. A *nyitott borút* egy lazább hálózatosodást jelent borkóstolóhelyek között, a *tematikus borút* annyival több az előzőnél, hogy borkóstoláson túl kulturális, gasztronómiai és más programok is megjelenhetnek a vállalkozó révén, a *klasszikus borút* pedig egy tényleges útvonalat vagy körutat nyújt az adott terület borpincéihez, szállás, gasztronómiai és más attrakcióihoz, kellő információval és tájékoztatással alátámasztva. Sarkadi (2000:25).

A borutak tevékenysége az egyes típusokon belül rendkívül sokrétű lehet: a minőségi borellátás segítésétől a fogyasztók kulturált borfogyasztásra neveléséig, a vidék fejlesztésétől a bormarketingig, a hagyományőrzéstől és építészeti örökség védelmétől a természetvédelemig. A Villány-Siklói borút létrehozása és fejlődése 1994-ben a Dionysos projekttel és az európai borút fejlődés fő sodrával egy időben zajlott. Az AREV III. plenáris ülését és a Nemzetközi Iroda találkozóját 1996-ban már Pécsen tartották, hogy támogassák a borúti fejlődést Magyarországon. A nemzetközi kapcsolatok révén az európai tapasztalatok közvetlenül megjelentek a borúton és ez helyzeti és minőségi előnyt biztosított a többi hazai borúthoz képest a kezdeti időszakban.

A borutak fejlődésének elméleti leírására az életciklus elmélet és a hálózatelemzés is jól alkalmazható. A turisztikai területekre vonatkozó életciklus elmélet szerint a turista fogadóterületek az idő és a vendégszám növekedése függvényében egy görbén ábrázolhatók (Butler 1980), mely hét szakaszra – felfedezés, bekapcsolódás, fejlesztés, megszilárdulás, stagnálás, hanyatlás, megújulás – bontható. Ausztrália borturizmusára Macionis (1996), Szlovéniára pedig Jurincic és Bojnec vezetett be némiképp hasonló életciklus modellt. Jurincic és Bojnec (2009) a Goriska Brda borvidéket tanulmányozva borturizmus modelljük *első szakaszaként* magas minőségű borok termelését jelölték meg. *Második szakaszban* e borok már palackozva kerülnek értékesítésre, és további kiegészítő kínálat is megjelenik a turisták részére, ami egyben a pincék megnyílásával jár. A *harmadik szakaszban* javul a borok minősége és a borászat növekedése folytatódik, mely előrelépést követel a marketingben is. Ez együtt jár a szálláshelyteremtéssel is és újabb családtag foglalkoztatásával. Végül, a *negyedik*, a borturizmus érett *szakaszában* a borászat fő bevételeit már a turizmus adja. Ehhez újabb családi cégeket kell

alapítani turizmus és marketing célokra a hazai és nemzetközi piacokra. Az általános és a borturizmus életciklus modellekben foglaltak emlékeztetnek a villányi borvidéken történt változásokra, ám a villányi változások mérete, mélysége és sebessége másfajta jellemzőknek is teret enged, melyről a későbbiekben lesz szó.

Az életciklus elméleten túl a hálózatelemzési közelítés is népszerű a borutak fejlődésének, különböző jelenségeinek leírására. Hall és kollégái (2000) a hálózatelemzésre alapozva a borturizmus fejlődésében 3 szakaszt különböztettek meg, amely a *borúttal kezdődik*, majd közös *promócióval folytatódik* és végül egy *hálózati szakaszba* jut, amelyben magas szintű együttműködés van az adott területen belül az egyes szereplők között. Bra, Costa és Buhalis (2010) a Bairrada borúton belül vizsgálta a létrejövő példákat Portugáliában. A hálózatelemzés gyakorlati példáját adta Rebelo és Muhr (2012) tanulmánya a 'Douro fiúk'-ról, amely azt mutatja, hogy egy nagyon egyszerű és informális hálózat motorja lehet olyan kis borteremlők fenntartható fejlődésének, akik egy öreg, hagyományos és ismeretlen borrégióban élnek Portugáliában. Correia, Ascencio és Charters (2004) a sikeres borútak egyik paradoxonára hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a borászatoknak a versenytársaikkal kell együtt dolgozniuk –formálisan és informálisan. Ez természetesen ütközik a borászok felfogásával, akik versenyelőnyt akarnak szerezni szomszédaikkal szemben. Gatti és Incerti (1998) viszont azt állapította meg, hogy "a borutak természetük szerint különösen alkalmasak arra, hogy a vidékfejlesztés úttörő eszközei legyenek."

Borturizmus és a Villány-Siklói Borút

A Villány-Siklói Borút létrehozását nyugat-európai minták inspirálták, de azt kelet-közép-európai környezetben, egy összeomló tervgazdaság és lassan felépülő piacgazdaság keretei között kellett felállítani. Ezt az időszakot, a kilencvenes évek elejét sokan a 'vadkapitalizmus' időszakának, a 'tulajdonostereemtés' és az új nemzeti burzsoázia megteremtése korszakának tartották. A borút indításának időszakát Palkonya első polgármestere, Becker Nóra így jellemezte: „Akkor volt az a pont 1994-ben, amikor kezdett összeomlani az, ami a régi rendszert fenntartotta, a bútorgyártól a kőbányáig, tsz-tól a borkombinátiáig, de a privatizációnak még nem volt vége. Senki nem tudta mi lesz ebből. 1994-ben Villánykövesden a Polgárak és Blum-ék jelentették a borturizmust. Oda lehetett bemenni kóstolni, azon kívül a saját kézzel címkézett gyönyörű szép boraikat lehetett kapni már a nagyobb nevű szállodarendszerekben a Bocktól, Tiffántól."

A borút létrehozásához kellett az a borászok, vállalkozók, akik borból akartak megélni és családi pincészeteket akartak kialakítani. Kelltek a polgármesterek, akik keresték a megoldásokat az 1990-es évek elején fellépő problémákra, és kellett egy ambiciózus megyei politikus, a megyei közgyűlés akkori elnöke, Dr. Szűcs József, aki az

1. kép: A Villányi borvidék kapuja

összeomló gazdaságban próbált kitörési lehetőségeket keresni. Kellettek természetesen civilek, tudományos kutatók és más, turizmusban érdekelt szervezetek stb.

A lehetséges vállalkozók egyrészt látták az 'úttörő' borászok kiváló minőségű borainak sikereit a piacon. Másrészt, a többségük már elvesztette addigi munkahelyét, vagy ez a veszély fenyegette. Ezért sokan a sikeres mintát követhetőnek és követendőnek tartották, és szerettek volna saját egzisztenciát teremteni, önmaguk főnökei lenni. Ehhez hiányzott az indító tőke, hiányoztak a piaci, marketing és vendéglátási ismeretek, illetve a borkészítés korszerű technológiáinak ismerete is. Otthonról ugyanakkor a többség hozta azt a tradicionális kézműves tudást és azt a háztáji területet, amelyen a szocializmus idején termelték a szőlőt, bort, valamint szőlőhöz kapcsolódó pincét, prэшázát is.

A Baranya megyei közgyűlés akkori elnöke a történelmi borvidékekben lehetőséget látott a helyi gazdaság revitalizálására.⁴ Kezdeményezésére vitték el a termelőket és feleségeiket, a térség polgármestereit, kutatókat, turisztikai szakértőket egy olyan nyugat-európai tanulmányútra, amely során megnézték Rajna-Pfalz, Elzász és Burgenland borvidégeit és borútjait. Ennek az lett az eredménye, hogy „A buszon már úgy jöttünk haza, hogy ezt itt is meg kell csinálni, ezt nekünk találták ki. Az a borút, amit mi ott láttunk, egyértelmű vidékfejlesztési eszköz volt. Főleg mi polgármesterek, teljesen fel voltunk dobva, hogy végre

láttunk valamit, hogy ilyesmi kellene nekünk is.” (Becker Nóra interjú)

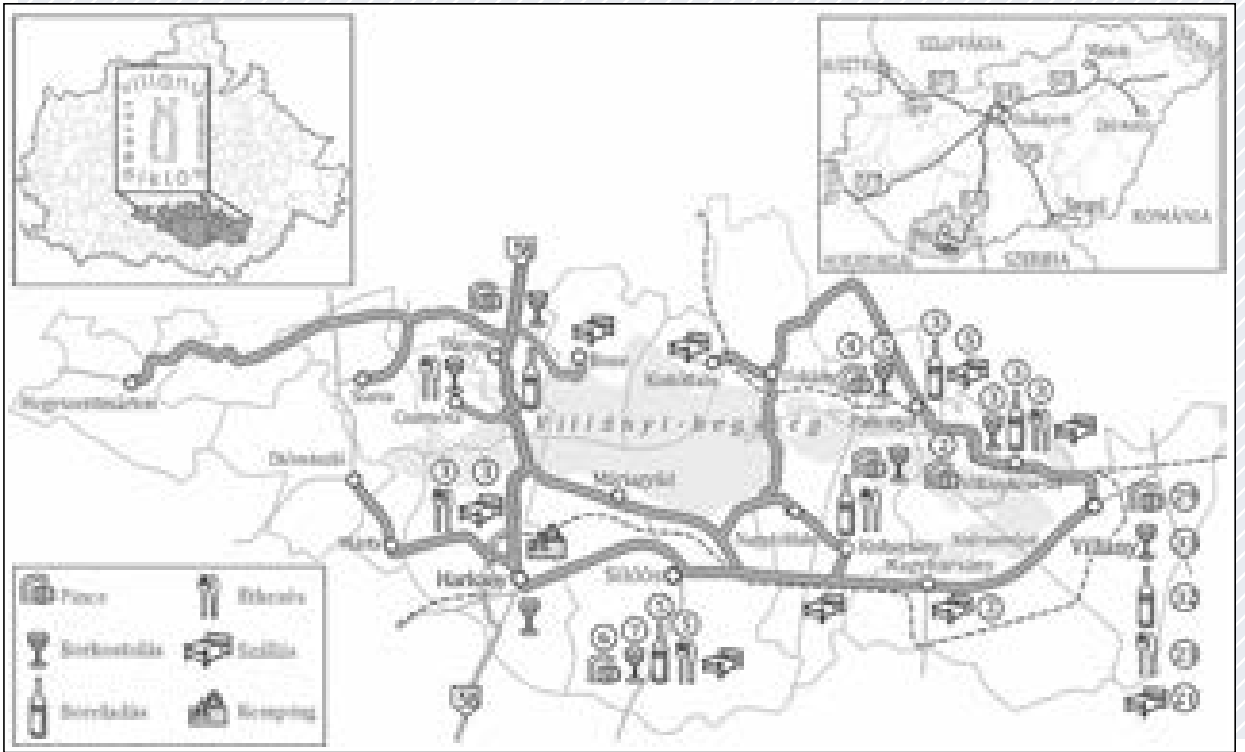
A borútban a polgármesterek komplex vidékfejlesztési lehetőséget és szervezeti keretet láttak az együttműködésre. Bár borútban gondolkodtak, annak borturizmus része még sokkal kevésbé volt fontos és kiérlelt, mint a szélesebb, vidékfejlesztésre vonatkozó elképzelés. „Elsődleges célként mi nem csak borturizmust akartunk. Egyáltalán, az egy olyan sokadrangú kérdés volt. Nagyon jó lenne, ha lenne turizmus is, mert az helyi gazdaságfejlesztő dolog, de igazából meg akartuk állítani a munkanélküliséget, akkor 32%-os volt” (Becker Nóra interjú).

A borút megalakulásához párosult egy EU-s Phare program kínálta lehetőség is, melyet a borút sikeresen megnyert és kihasznált.⁵ Akkor a bankkamatok 30% fölött voltak és a bankok nem igazán kölcsönöztek a mezőgazdasági üzemeknek és vállalkozásoknak.

A Phare kistérségi szerveződés a borút keretében erős képzéssel indult, hogy az emberek felkészülhessenek a turizmussal, vendéglátással kapcsolatos feladatokra. Annak a 40 főnek, aki az első körben részt vett a programban, óriási lendületet adott a Phare projekt. (A támogatás a kamatmentes hitelt biztosított). „Az egy fantasztikus lépés volt. A vállalkozók is így emlegetik „....Azok 40-en ma is itt vannak a szolgáltatóink között, sokkal fejlettebb állapotban. 10-szer annyi szőlőbirtokkal, milliós vagy némelyik milliárdos beruházással a háta mögött” (Becker Nóra).

⁴ Dr. Szűcs József személyes érdeklődése és ambíciója révén bekerült az Európai Borrégiók Tanácsába és fontos alelnöki posztot kapott. Nagyívű fejlesztési elképzelése volt a megyére, a történelmi borvidékekre és Pécsre, mint innovációs központra alapozva.

⁵ A Phare program helyi közösségeknek hirdetett alulról építkező fejlesztési lehetőséget kistérségi együttműködés (Intercommunal Cooperation - ICC) és program kialakítására. Ez a program biztosított finanszírozást a borút első képzéseire és tőketámogatásra, kamatmentes hitel formájában a Siklósi Takarékszövetkezet közreműködésével.

1. ábra. A Villány – Siklói borút szolgáltatói 2013.
(Forrás: Villány-Siklói Borút; rajzolta: Fonyódi Vali)

A sajátos körülményeknek megfelelően a borút ugyan megfogalmazott turisztikai célokat is, de kezdetben a borúti tevékenységek során inkább vidék- és településfejlesztési és vállalkozásfejlesztési irányokat és célokat követett. Ezt a sokszínűséget a borút ma is tartja. A borturizmus fejlesztésére ugyanakkor átfogó célrendszert dolgozott ki:

„Az Egyesület célja a borút létrehozása, a minőségi bortermelés előmozdítása, a borturizmus, falusi turizmus fejlesztése, a Villányi borvidék szőlőültetvényeinek, ökológiai arculatának megóvása, a helyi minőségi borok piacának és keresletének növelése, a művészeti, kulturális, műemlék és népi építészeti értékek védelme, a fentiekhez fűződő érdekek megfogalmazása és képviselése” (<http://villanyiborvidek.hu>).

Ezen kívül megfogalmazták azokat a főbb társadalmi, gazdasági, környezeti célokat is, amelyek a turizmus fejlesztésén túli feladatokat tartalmazták, többek között az elvándorlás megállítását, új munkahelyek teremtését, vállalkozásfejlesztést, a térség polgárosodása elősegítését, a természeti és kulturális örökség védelmét, a térségben levő tőke mobilizálását, külső befektetők bevonását, az önkormányzatok és a lakosság együttműködésében rejlő lehetőségek és értékek kibontását (<http://villanyiborvidek.hu>). A borút tehát a borturizmusra és a társadalmi-gazdasági fejlesztésre is komplex célokat tűzött maga elé, és igyekszik ezeket megvalósítani.

Fontos jellegzetessége a borútnak a belső kommunikáció, a tapasztalat-átadási és tanulási rendszer. Tiffán Ede fogalmazta meg *ars poetica*-ként, hogy a borút legyen a találkozások, beszélgetések helyszíne: „... az egyesület azért kell, mert összejövetelei, nyílt napjai vannak, a nyílt napokon látogatás az egyes vállalkozásokhoz, pincékbe.

Az egyesület a beszélgetések színtere, az elképzelések, a tapasztalatok átadásának helyszíne. Azon túl valósítsa meg mindenki saját magát. Én sem várok el semmit az egyesülettől, az én problémámat nem az egyesület oldja meg, az én sikereimet nem az egyesület hozza, hanem mindenki saját maga sikereinek a kovácsa” (Tiffán Ede interjú).

A borút tehát megtartotta civil szervezet jellegét, de professzionális tevékenységeket végez: többek között sok fejlesztési, marketing pályázatot nyújt be. Honlapját 2010-ben egy nemzeti versenyen az ország egyik legjobb honlapjának minősítették.

Villány, a borvidék fővárosa

Villány Magyarország déli részén, horvát határtól 10 km-re, a hasonló nevű hegység déli lejtőjére épült. A Villányi hegység 35 km hosszú, 7 km széles kelet-nyugati irányú mészkő hegység.

Villány 2600 fős lakosságával Magyarország kisvárosai közé tartozik. Városi rangot 2000-ben kapott. Népesége mérsékeltan öregszik és fogy, hasonlóan az ország majdnem minden településéhez. Gazdaságára a szőlő- és borgazdaság a jellemző, a helyiek többségének ez biztosítja a megélhetést. Villány körzetébe 15 kistelepülés tartozik további 9200 fővel, a város intézményei e népesség számára is biztosítanak szociális, gazdasági és pénzügyi szolgáltatásokat. A város a 2600 ha szőlőtermő területű borvidék fővárosa is egyben.

Villány - bár középkorban is lakott település volt - legújabb történelme a XVIII. században kezdődött, amikor a törökök kiűzése után a területre szerb és német telepeseket hívtak. A vörösbortermelés hozzájuk kötődik, a szerbek a kadarkát hozták a Balkánról, a németek a blueportugeiser-t Pfalz környékéről. Bár napjainkban a város lakosságának kisebb része vallja magát német származásúnak, a német kultúra erősen érezteti hatását, a lakosok jelentős része beszél németül, az idősök pedig még ismerik a 200 évvel ezelőtti német dialektust. A település a XIX. század második felében a vasútépítés, iparosodás hatására gyorsan fejlődött és jelentős borgezdaságot fejlesztett az uradalmi nagybirtokokon és a kisebb parasztbirtokokon egyaránt. A filoxéra vész 1875-től erősen visszavetette a fejlődést. Teleki Zsigmondnak köszönhetően sikerült megtalálni a filoxéra ellenszerét az agyagtalajokon. Nemesítő munkájának emlékét Európában és a világon több millió hektár szőlőültetvény őrzi (Laposa J.-Dékány T. 2001).

Villány számára döntő jelentőségű, hogy hegységének déli lejtői kiváló feltételeket teremtenek a vörösbortermeléshez. A pincesorokat és a szőlőhegyi préházakat már a 1700-as évek második felétől kezdik építeni (Laposa J.-Dékány T. 2001).

A szocializmus évtizedei alatt az állami gazdaság és a termelősövetkezet nagyüzemi keretei között folyt nagytömegű szőlő- és bortermelés. A 90-es évektől alapvető fordulat történt a szőlő és borgezdaságban, elsősorban néhány kiváló borásznak köszönhetően. A város híres pincésora 20 évvel ezelőtt még sötét és zárt volt, mára a borturizmus egyik fő színhelye. A pincék, préházak megújultak, borkóstoló helyé, kis éttermekké alakultak.

Villány fejlődési szakaszai az elmúlt 20 -30 évben

Villány és a borturizmus fejlődése több szakaszra bontható. A szakaszhatárok nem élesek, többnyire olyan eseményekhez kapcsolódnak, amelyek egyfajta fordulóponthoz, minőségi változást, innovációt jelentenek a korábbi időszakhoz képest. A 80-es évek közepétől 5-8 éveként elkülöníthető egy új fejlődési szakasz. A változások ütemére jellemző a borászoknál, hogy mire egy-egy beruházás - legyen az vendéglátás vagy borfeldolgozás - teljesen elkészül, már kezdenek a bővítést vagy új objektum építését. (Dlusztus I. 2004 a p. 9., Bock J. interjú).

Az első szakasz, ami *lappangó korszaknak* nevezhető, még jórészt a szocializmus időszakára esik. A kezdete bizonytalan, a 80-es évek elejétől indul és 1991-ig tart. A korszakhatár kezdete ahhoz kapcsolható, hogy villányi kistermelők palackozni kezdenek és palackban értékesítik a boraikat éttermeknek, szállodáknak. A helyi szőlőtermelő szakcsoport 1981-ben kezdi felvásárolni a különleges minőségű termelői borokat és a VOSZK-on keresztül már a termelő neve alatt hozzák forgalomba. Ekkor már „a palackra rá volt írva, igaz, hogy csak egy sleifnire – 10

- 15 mm szélesre – hogy XY pincészet bora, tehát pl. Bock József pincéjének bora”, emlékezik Bock József. Később 1986-87-től már több termelő egyénileg palackoz. Ebben a szakaszban a bortermelők a háztáji gazdaságukban kézműves jellegű minőségi bort állítanak elő a családi hagyományokra támaszkodva, amit saját nevük alatt forgalmaznak. Ezek a névvel, címkével ellátott palackozott borok a kitűnő minőségnek köszönhetően nagyon gyorsan ismertté és kedvelté válnak a nagykereskedők, az éttermek és szállodák körében. Ekkor már 5-6 termelő működtet osztrák mintára buschenschank-nak nevezett kis borozót (Bock J. interjú).

Ez a kisléptékű termelés azonban a helyi életmód és családi hagyomány révén még jövedelem kiegészítésként működik. A háztáji mellett minden termelőnek van a mezőgazdaságban vagy iparban munkahelye. A később rövid idő alatt híressé váló termelők ekkor még e munkahelyeken különböző vezetői, irányítói pozíciókat töltöttek be. Tiffán Ede, Polgár Zoltán mezőgazdasági nagyüzemekben volt szőlészeti vagy borászati vezető, Gere Attila az erdészetben, Bock József pedig a Mezőgép Vállalatnál volt középvezető. Ők lesznek majd a kilencvenes évek 'úttörői', akik az első között indítanak családi vállalkozást és néhány éven belül 'Az év bortermelője' címet is megkapják.

A szakaszhatár 1991-hez köthető, Tiffán Ede ekkor kap aranyérmet a Sunday Times borversenyén Angliában. Még abban az évben - Magyarországon elsőként - megkapja „Az év bortermelője” címet is a nemzetközi elismerés alapján, mely megalapozza a saját és Villány hírnevét is. Attól kezdve nincsenek értékesítési gondjai, 1991-ben az összes borára ajánlatot kap, hogy kiviszik Sevillába, a világiállításra. Ő azonban másként gondolkodik. „Ott kint megisszák a bort és nem tudják, hogy kié, itt pedig én megalapozom a dolgaimat a legjobb magyar éttermekben, szállodákban.” Tiffán ekkor kezd családi vállalkozásba (Tiffán E. interjú).⁶

A második szakaszt 1991-től 1996-ig jelölhetjük ki. Ez a *nagy nekirugaszkodás időszaka*. Az egyéni termelők egy jelentős része ekkor dönti el, hogy a maga ura lesz és családi pincészetet alakít. Ezek a döntések nem könnyen születnek meg. Az úttörők e korszak elején már felismerik és hirdetik, hogy a nyomott árak ellenére is telepíteni kell és nem kivágni a szőlőt és bízni kell a minőségi bor piacképességében. Megindul a birtokok gyarapítása kárpótlás vagy vásárlás révén, és megkezdődik a technológiai fejlesztés is. Az alábbi néhány példa jól rávilágít az akkori helyzetre.

E szakaszban indítja Gere Attila a panzióját, mely 7 évig az egyetlen ilyen létesítmény volt a településen, és csak 1997-ben létesül további 4 panzió. Villányban akkor még az Oportó étterem jelentette az éttermi kínálatot,

6 1989-ben a „Mecsek-Villányi tájegység kiemelt üdülőkörzété fejlesztésének terve” című Baranya megyei dokumentumban, a borral kapcsolatban néhány általános gondolat fogalmazódott meg. „A térségben a bor mint hagyományörző, de az agrárgazdaság fontos exportcikke is, fontos idegenforgalmi szerepet kap.” Minőségi bortermelés, borút, borturizmus, ahogy az mára kifejlődött, sem gondolatban sem az írásos koncepciókban nem szerepelt.

2. kép A Szársomlyó a Kopár dűlővel

a magánpincék a pincesoron zárva voltak a közönség előtt. Ebben az időszakban kezd fejleszteni az Alföldről érkező Debreceni Pál, aki jelentős területeket vásárol Kisharsányban, hogy megvalósítsa álmát a Vylyan nevű céggel és kitűnő villányi borokat készítsen.

1993-ban a kertészeti világiállításra Magyarország három hagyományos, helyben felépített villányi pincét visz ki Stuttgartba. Gere Attila és Polgár Zoltán ott forgalmazták boraikat óriási sikerrel. Wunderlich Alajos - aki a pincéket építette - látva Gere és Polgár sikerét, elhatározza, hogy ő is borászolni kezd. 1995-ben a gyöngyösi országos borversenyen 8 borából 5 arany-, 2 ezüst- és egy bronz-érmet kap. Wunderlich sikere egyben a nagy borászok mögötti második vonal megjelenését vetíti előre. Ez erősen köthető a 1994-es Villány-Siklósi borút megalakulásához, illetve a még abban az évben induló kistérségi (ICC) Phare programhoz, mely egy ugródeszkát jelent e vállalkozóknak, hogy elindíthassák vállalkozásaikat.

A nagy nekirugaszkodás 1991-1996 közötti időszakára a kárpótlás, földszerezés, a telepítések, új technológiák, új tudás szerzése és új szervezeti háttér kialakítása jellemző, és gyökeres szakítás a korábbi nagyüzemi műveléssel, a mennyiségi szemlélettel. Előtérbe kerül a minőségi bortermelés. Ahogy Bock József mondta: „Megtanultuk a terméskorlátozást. Az alfája és omegája a minőségnek”. (Bock J.).

Ugyanakkor a borturizmusnak még nincs igazi elismertsége. Sarkadi (2000:19) azt írta, hogy „Három esztendő módszeres munkája kellett ahhoz, hogy a Villány-Siklósi borút név felkeltse a szakma és a politikusok érdeklődését, hogy a megye és Pécs város boros rendezvényeire felfigyeljen, odafigyeljen a szakma és a nagyközönség.”

A harmadik szakasz 1997-től a bővülés, továbbfejlesztés, megerősödés és a „tudatos marketing”⁷ szakasza,

a korábbi gondolatok, célok újraértékelése, új célok kitűzése. „Nem is tudtak a borászok azzal foglalkozni az elején, hogy 'marketingeljék' magukat. Nem voltak honlapok, meg weboldalak, meg prospektusok. A háttérrel próbálta mindenki megteremteni, hogy legyen egy jó minőségű bor a palackban, amire aztán lehet építeni a mondanivalót. Talán az 1997-1999-es években a Kopár cuvee, ott már egy tudatos marketing volt a bor mögött, hogy bemutassuk a fogyasztóknak a filozófiánkat is” (Gere Andrea interjú).

Az első vállalkozó borászok ekkorra már kinövik az 1990-es évek elejének fejlesztéseit és új befektetésekre, új kapacitások létesítésére kezdenek, melyhez már az EU pénzügyi forrásaira is tudnak építeni. A 2004-es EU csatlakozás előtt intenzív telepítés kezdődik, mert az EU behatárolja a magyar szőlőtermő területet is.

Ebben a szakaszban már ismertségre tesz szert a 'második vonal' is. Ők szintén kitűnő borokat állítanak elő és birtokuk növelésével párhuzamosan lassan megelevenítik a villányi pincésort, borozók, borkóstoló helyek létesítésével, a présházak fogadóvá alakításával.

A vezető családi borászatok tehát rövid időn belül nagyon gyors fejlődésen mentek keresztül. A hajdani 0,5–1 hektáros termelők időközben megsokszorozták területeiket és az előállított bor mennyiségét. Bock így emlékszik vissza ennek az időszaknak a gondolkodására, az akkori előrelátásra: „Tulajdonképpen belevágtunk és nem tudtuk, hogy mi az. Én azt mondtam, hogy 15 hektáros termelő leszek, és az fantasztikus. Ma pillanatnyilag több mint 50 hektáros szőlőültetvénnyel rendelkezem. Nem volt félelem. Akkor rezdültem meg, amikor átléptem az 1000 hektoliter 1998–99-ben. Akkor azt mondtam: húha, ez egy kicsit sok. Ma pillanatnyilag durván 4000 hektoliter borral dolgozunk, kicsit többel is akár”. (Bock J. interjú).

1998-ben indul egy második Phare program, amely már a Villány-Siklósi Borút tapasztalatait hivatott terjeszteni Dél-Dunántúl más borvidékein és segíteni az ottani borút fejlődés megalapozását. E szakaszban történik meg Villány várossá válása 2000-ben.

A negyedik szakasz kezdete 2001-2002-höz kapcsolható, ez a nagybefektetések és a minőségi követelmények megszilárdításának korszaka. Három jelentős befektető birtokot létesít Villányban. Az első Csányi Sándor, az OTP elnöke, aki megvásárolja a volt állami gazdaság területeit, megalakítja a Csányi pincészetet és Teleki márkanéven hozza forgalomba a borait. A másik két beruházó zöldmezős beruházás keretében új borfeldolgozót épít. 2004-ben Szűcs Róbert Wunderlich Alajossal társul, és Wunderlich márkanév alatt létrehozna egy pincészetet a legkorszerűbb berendezésekkel, magas minőségű kiszolgáló és élményterekkel. Őket követi 2006-ban Sauska Krisztián, amerikai magyar vállalkozó, aki szintén küldetésének érzi, hogy a legjobb minőségű bort állítsa elő, és ehhez minden technikai, személyi feltételt megteremt borászatában. A Sauska birtok létrehozása fölthajtja a földárakat is Villányban, sajtóértékelések 25 millió/ha árról is írnak (Dóra M. T. 2006).

⁷ Gere Andrea kifejezése

Három éves előkészítés és vita után ebben az időszakban fogadják el a villányi eredetvédelmi szabályozást. Ez a szakasz az 'úttörők' körében már a megállapodás szakasza. A birtokméretek a rendszerváltás-kori területekhez képest 50-100-szor nagyobbak, 50-70 ha közé esnek (kivéve Tiffánt) és többen még termeltetnek is szőlőt kistermelőkkel, szigorú technikai felügyelet mellett. A pincészetek közül Bock 2007-ban, a Vylyan 2008-ban kapja meg 'Az év pincészete' díját. Sőt abban az évben a dán Vinbladet bormagazin 'Az év borászata' díját adja a Vylyannak, Debreceni Mónika pedig 'Az év borásza' címet kapja meg (www.vylyan.hu).

A 'második vonal'-ként jelzett borászok többsége erre az időszakra jelentős gyarapodáson ment keresztül, borai minősége vetekszik az 'úttörők'-ével. Günzer, Jekl, Malatinszky, Szende, Mayer, Vylyan, Kecskés - és hosszan lehetne folytatni a sort - neve szintén jól ismert a piacon. Az új évezred elején már bontogatja szárnyait egy új korosztály is, az 1990-es évek elején induló borászok fiai, lányai, és más, a minőségi bor iránt elkötelezett fiatalok, akik szintén kezdik fölmutatni szőlész-borász kvalitásaikat. Többségük közép- és felsőfokú iskolákat végzett, külföldi tapasztalatokkal rendelkező, világlátott, nyelveket beszélő szakemberré nőtte ki magát a szőlők szárnyai alatt. A családi cégeket még a szülők vezetik, de sok fiatal már felelős beosztást kap a borászatokban. Fiatal borászok kezdeményezésére Marketing Műhely alakul a Borút keretein belül és marketing stratégiát fogalmaznak meg.

2008-tól egy izgalmas kulturális rendezvénysorozat, az Ördögkatlan fesztivál települ a térségbe a budapesti Bárkaszáz vezetésével, mely több tízezer bor és kultúraszerező látogatót, főként fiatalokat vonz. 2009-ben Gere Attila révén megnyílik az első 4 csillagos bor-wellness hotel is Villányban. Más panziók (Bock, Polgár) is jelentősen bővítik kapacitásaikat és beemelik a wellness-t a kínálatba.

Ebben a szakaszban jelenik meg a 'zöldülés' gondolata, a biogazdálkodás, ökológiai gazdálkodás bevezetése és a biobor előállítás. Két német házaspár, akik Villányhoz közeli kistelepüléseken vett szőlőt, jár élen ezzel a gondolattal. A Vylyan 2000-től már integrált növényvédelmet vezet be, de a többi vezető borászat, Bock, Gere, Malatinszky stb. is megfogalmazza és kezdi átállítani szőlőterületeit biogazdálkodásra (Villány Természetesen 2010).

A következő nagy váltás 2010-el kezdődik. Ezt az időszakot a *lehetőségek kibontakozása, vagy 'új ugródeszka' szakaszának* is nevezhetjük. Ebben az időszakban több olyan infrastrukturális beruházás fejeződik be vagy kezdődik el, amely hatással van a borvidékre. A megyeszékhely Pécs, Európa Kulturális Főváros címet viseli 2010-ben, ezt követi a 2011-es magyar EU elnökség időszaka. Ezek időlegesen segítenek népszerűsíteni a villányi borokat. Hosszú távú hatása a 2010-ben átadott Budapest-Pécs M6-M60-as autópályának van, mely a Villányba jutást Budapestről 4 óráról 2-2,5 órára csökkenti.

2012-ben átadásra került Villányban az un. nagy rendezvénytér, mely különféle fesztiváloknak, rendezvényeknek biztosít helyszínt. 2014 végére elkészül a korábbi

átadásra tervezett elkerülő út, lehetővé téve a belváros átmenő teherforgalmának megszüntetését és új iparterület kijelölését, ahova további borászati üzemek és más vállalkozások települhetnek. Elkészült a kerékpárút a város és Nagyharsány között. Átalakult a hegyközségi rendszer, melyben a döntések nem az 'egy fő egy szavazat' elv alapján, hanem területarányosan történnek.

3. kép Szőlőmagból készült termékek

Új termékek és új szolgáltatások jelennek meg, pl. szőlőmagolaj és szőlőmagliszt. Az új villányi termékleírás már nemcsak borokról, hanem széndioxid hozzáadásával készült gyöngyöző borokról, pezsgőkről is szól, ezek is viselhetik a villányi nevet. A piacon népszerű lett a rozé és a siller bor. A korábbi két minőségi kategóriát (classicus és prémium) háromra növelték a villányi védett eredetű borok beemelésével. Egy negyedik minőségi kategória, a Villányi szuper prémium is megfogalmazódott. Ez még szigorúbb minőségi követelményeknek kell, hogy megfeleljen és csak egy fajtát, a Cabernet Franc-t lehet erre nevezni. Hosszú előkészítés után a villányi termelők megegyeztek, hogy a térség vezérterméke a Cabernet Franc lesz, melynek prémium kategóriás változata Villányi Franc néven már 2015-ben forgalomba kerül, a szuper prémium borokat pedig 2017-től hozzák forgalomba. Ezt a fajtát tartják legígéretesebbnek, 'zászlóshajó'-nak a borvidék szempontjából. A villányi szuper prémium esetében egy hektárról max. 50 mázsa szőlő illetve 35 hl bor hozható le. A rendkívül színvonalas nemzetközi Villányi Franc konferenciák évente ismétlődően a legmagasabb igényeket is kielégítik.

Új arcok, új borászatok tűnnek fel a borvidéken, pl. a Janus, a Mokos, Jackfall, Ricu és Stier, Csillagvölgy. Ezek egy része már nem Villányhoz, hanem inkább a környező kistelepülésekhez kötődik, jelezve, hogy változik a régi trend, a borászatok Villányra koncentrálódása. A jövőben megjelenhet egy dekoncentrációs trend, melynek során a meghatározó borászatok jobban szétterülnek a térségben, ahogy az Ördögkatlan fesztivál sem Villányra, hanem a környező kistelepülésekre települt.

2016-ban a borvidékre 3 éves marketing stratégiát fogadtak el, felismerve, hogy szükség van megújulásra, a piac szélesebb szeleteinek megszólítására és folyamatos innovációra.

4. kép Az új generáció képviselői

Villány fejlődésében az egyéni teljesítmények mellett nagy szerepet játszott az a közösségi összefogás és ethosz, ami segítette a borút és a borturizmus fejlődését. Ennek továbbvitele az új generációban, a közösségi szellem ápolása a jövőben is kulcsszerepet játszik.

A gasztronómia a 10-es éveket követően jelentősen felzárkózott a borok színvonalához. A szőlő és borászati üzemszerkezetben kialakult egyféle piramis szerkezet. Bár a parcellák eléggé elaprózottak, a birtokszerkezet abból a szempontból elég szerencsésen alakul, hogy a kis- és közepméretű birtokok is jelentős számban jelen vannak a borvidéken a kevés nagybirtok mellett.

Megtörténnek az első jelentős cégátalakulások, kiválások is. A Wunderlich-ből a névadó tulajdonos kivált és a pincészetet Jammertál-nak nevezik el. Csillagvölgy néven új pincészet jött létre. A hajdani Villányi Új Alkotmány TSz utódját, a Szársomlyó Kft-t a villánykövesdi Batthyányi pincével együtt új tulajdonosoknak értékesítették. A válság ugyan lelassított folyamatokat, de nagy összeomlások, csődök elkerültek Villányt.

Az évtized vége felé egy új szakasz, a generációváltás kibontakozásának jelei is kezdenek feltűnni. Ez egyre erősebben megmutatkozik a régebbi borászatoknál, az úttörő nemzedék mellett már önállóan megjelennek a borász fiak, lányok és unokák és máshonnan jönnek új fiatal borászok is, kipróbálni tudásukat és szerencséjüket. Egyelőre azonban első nemzedék még tartja a kormányrudat, de már látható, hogy idő kérdése és az utódok átveszik a birtokok irányítását. A közönség számára még a régi borászok jelentik a húzóerőt, de már a fiatalok is készítik boraikat a saját nevük alatt, és bevezetésük a piacra, bevonásuk a birtok irányításába folyamatosan történik.

2018-ban ezt szolgálja egy új márka, a REDY bevezetése, mellyel egy szélesebb fogyasztóközönséget, az Y generációt kívánják megszólítani, egyben visszaadni a portugieser elismerését és megbecsültségét a borvidéken. A REDY már a fiatal borászok bora, ami mögött ott van a marketing műhely, amiben fiatalok vesznek részt,

van egy állandó kommunikáció közöttük és felismerték, hogy egy borvidék csak akkor lehet sikeres, ha a szereplői összefognak.

A generációváltás nyilván sok kérdés újragondolására készteti majd a szereplőket a következő években. A borút emblemikus ernyőszervezet, melynek szerepe változóan alakult az utóbbi időben. Nagy veszteség volt, hogy elhunyt Becker Nóra, a borút elnöke, aki a kezdetektől lelkes támogatója, vezetője volt a szervezetnek. Azoknak a feladatoknak nagy részét, melyeket a borút kezdetben és az elmúlt 2 évtizedben vitt, átvették más szervezetek. A borvidéki marketing, amit a borút más szereplő híján felvállalt, az elmúlt években a Tenkes Borvidéki Fejlesztő Nonprofit Kft.-hez került. A villányi rendezvénytér a helyi nagyrendezvények lebonyolításában játszik szerepet. Ugyanakkor azok a feladatok, rendezvények, amelyeket a borút a borturizmus népszerűsítése érdekében kezdett, ma is működnek.

Egy kitűnő borszakértő véleménye szerint „A borút jövője azon is múlik, hogy hogyan lehet egyértelműen szétosztani a feladatokat. Jól dedikált feladatokat kell találni a borútnak és jó vezetőket a Borútra és a marketing feladatokat ellátó Borvidéki Fejlesztő kft-re, akik, ha együtt tudnak dolgozni, akkor mind a kettő működhet, mert a feladatukhoz ugyan különböző megközelítésre van szükség, de nagyon sokszor közös munkára is szükségük van, hogy a borvidék működjön.” (Györffy Z. 2018)

A vidéki élményszakasz Villányban

A Villányban és a borúton zajló átalakulás párhuzamosan fut a világban is jelenlevő élménykereső, élményközpontú trenddel. A minőségi vörös- és fehérborra, a helyi gasztronómiára és a helyi természeti és kulturális értékekre alapozva Villány és a borút fokozatosan vidéki élményszakaszt fejleszt, sokrétű kínálatot és szolgáltatásokkal. (Kovacs D. 2014)

Vidéki élményszakasz alatt olyan vidéki kínálati paletta értendő, amely alkalmas a vidéken rejlő szépségek, élvezetek, örömek, tudások, ízek, összességében mindazon vonzó felfedezésére és fogyasztására, amely a vidéki környezet, termékek, emberek hatására „emlékeztető élmény”-ben (Pine J. és Gilmore J. H. 1999) részesíti fogyasztóit. Az élményszakasz kibontakozása során fokozatosan olyan kritikus tömegű 'élménykínálat' jelenik meg, mely átforgatja a gazdaság és a terület korábbi kínálatát és arculatát, új tőkebevonásra serkent és egyre több új vállalkozási forma jelenik meg az innovációk révén. Ezek együttesen sokféle, egész évben elérhető választékot jelentenek. A helyi lakosok és a vidéki környezet a maga sajátosságával és sokszínűségével az élmények generálója.

Villányban a vidéki élményszakasz keretét a kiváló minőségű bort adó családi márkák versenye, ugyanakkor együttműködése jelenti. Mindez olyan kultúrtájban történik, ahol a természeti szépségek mellett a történelem és a hagyomány minden lépésnél visszaköszön. A pincészetek

megteremtették a helyben kóstolás és eladás lehetőségét és ehhez olyan gasztronómiai kínálatot, helyi történeteket és látnivalókat kínálnak, ami maradásra bírja a vendéget. A borászatok túlnyomó többsége magas minőség elérésére törekszik. E családi márkákban benne rejlik a termelők és családjaik személyisége, filozófiája, kultúrája stb. A bor (borászat, termőhely, pince) helyben történő megtapasztalása sokkal teljesebb élményt ad, mint kiváló minőségű bort fogyasztani a termeléstől független helyen.

Villányban a nagy borászok modern üzei mellett megtalálhatók azok a kis hagyományos borászatok is, amelyek legalább olyan fontos szerepet játszanak a villányi élményben, mint a nagyok. „Itt az egyszerűbb kis őstermelőnek is ugyanolyan súlya van, mint egy nagynak. Gondolj bele, ha te bemész egy sváb bácsihoz, félig svábul, félig magyarul kapsz egy borkóstolót, átéled az Ő életét, megéled az ő hétköznapijait, amíg ott vagy nála. Más dolog elmenni egy nagy borász fejlett üzemébe, a fantasztikusan felkészült éttermébe, ahol egy háromdiplomás sommelier meg fehérkesztyűs libériás inas fog kiszolgálni. Más világ, mind a kettőre szükség van (Becker L. interjú).”

Összefoglalás: A siker feltételei és a fejlődés hajtóerői

Villány és térsége és a Villány-Siklói Borút története abban különleges, hogy a rendszerváltás utáni válsághelyzetből a helyi mintaadó személyiségek vezetésével a szőlő- és bortermelésben sikerült új fejlődési, gazdálkodási irányt kijelölni és azon következetesen végigmenni. A villányi vörösbor termelésében a rendszerváltás után 180 fokok fordulat történt. A minőségi vörösbor előállítás lett a termelés alapszabása és meghatározója. A minőségi vö-

rösborra alapozva alig egy évtized alatt komplex turisztikai termék, borúti kínálat jött létre, mely összehasonlíthatatlanul sokszínűbb, mint a vörösbor nagybani értékesítése.

Az új szervezeti keret, a borút kiemelkedő szerepet játszott a borászok felkészítésében, vállalkozásaik elindításában, a közösségi marketingben. A borút olyan belső információs fórumokat teremtett a tagok számára, ahol tanulni lehetett egymástól és a jobbaktól. A földrajzi, természeti, klimatikus viszonyok és a társadalmi feltételek szintén különleges helyi tényezőt alkotnak. A Villányi-hegység speciális mikroklímát és talajt biztosít a szőlőnek.⁸

Általános tényezők	Helyi tényezők
Vállalkozói szabadság, piacgazdaság	Minőség iránti elkötelezettség
Pénzügyi támogatás	Jövőbe látó 'üttörők' és vezetők
Intézményi (politikai) támogatás	Másoktól tanulás képessége
	Együttműködés, partnerség
	Folyamatos innováció (technológiában, turizmusban, marketingben, környezetbarát művelésben, együttműködésben)
	Klíma, földrajzi fekvés
	A helyi tradíciók és a vásárlók tisztelete
	Etnikai német nyelvtudás, kapcsolatok Németországgal
	Vendégszeretet

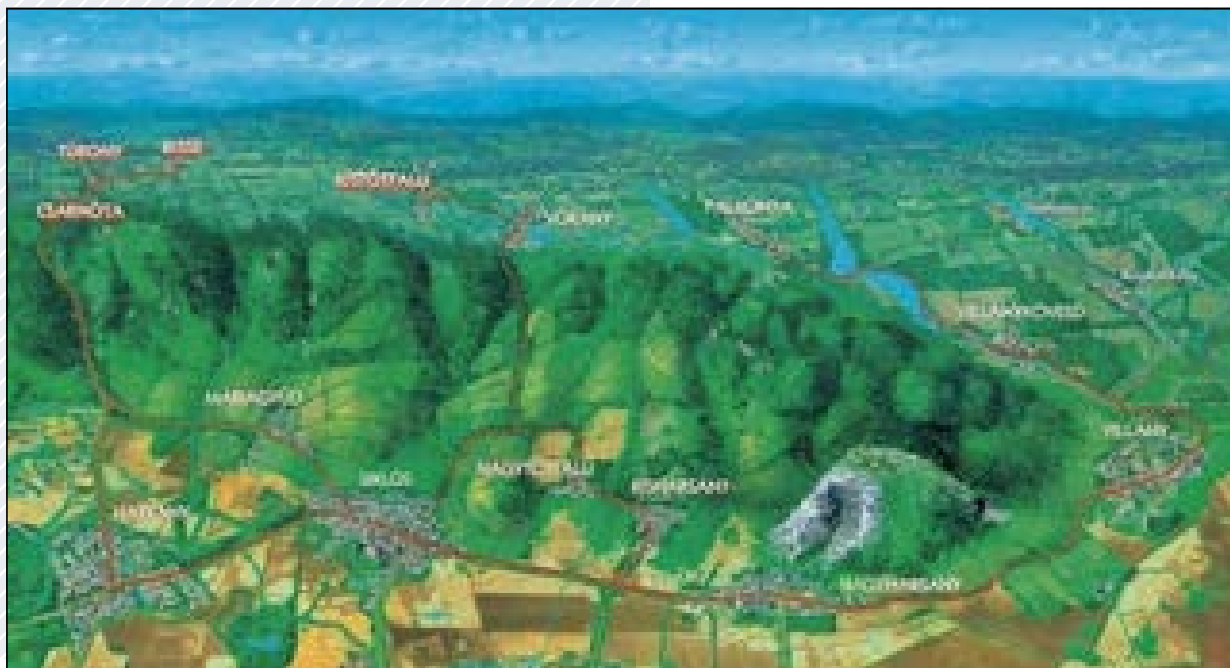
1. táblázat: A minőségi bortermelést előmozdító tényezők a villányi borrégióban (Forrás: a szerző összeállítása)

A tanulmány arra mutat rá, hogy a minőségi fordulat és szemléletváltás a termelésben párosulva a helyi összefogással és megfelelő szervezeti keret kialakításával gyors fejlődést és átalakulást eredményezett. A térségben 5-6 egymástól eltérő fejlődési szakasz azonosítható, melyben igen jelentős változások történtek a kiinduló állapotokhoz képest. E folyamat főbb állomásai és jellemzői és azok a főbb tényezők kerültek bemutatásra, amelyek hozzájárultak a sikerhez. E változásoknak köszönhető, hogy Villány felkerült a világ bortérképére.

Egy jövőt célzó javaslat

A villányi-siklói borút 2019-ben ünnepelheti megalakulásának 25. évfordulóját. Az úttörők nagyon sokat tettek a borúttért, ahogy a borút is sokat tett a borászok és a minőségi vörösbor sikeréért. Mára és még inkább a jövőre vonatkozóan új arcok, új generációk lépnek be és válnak aktív szereplővé a borvidéken. Az elmúlt évtizedekben a borút időről időre meg tudott újulni. Remélhető, hogy ahogy az mindig megtörtént, a villányiak megtalálják a jó kompromisszumokat és jövőre újabb 25 évet alapoznak meg egy megújuló Borúttal, és annak sokrétű turisztikai szolgáltatásaival. Egy ilyen szervezetnek méltó ünneplés jár, mert egy emberöltőn keresztül újítások és újdonságok sokaságával jelölte ki az irányt és az utat az ország többi borvidéke számára.

⁸ Villány városa egyébként hasonló szélességi övön fekszik mint Bordeaux.

5. kép: Villány-Siklós Borút.
Forrás: Villány-Siklós Borút Egyesület

Szerző

Kovács Dezső PhD.
c. egyetemi tanár
Kovacs951@gmail.com

IRODALOM

- A Mecsek-Villányi Tájegység kiemelt üdülőkörzetté fejlesztésének terve. 1989 Pécs MTA RKK témafelelősök: dr. Fodor István, Dr. Tóth József. 34 p.
- Bras, Costa and Buhalis** (2010) Network analysis and wine routes: the case of the Bairrada Wine Route. <https://doi.org/10.1080/02642060903580706>
- Broadbend D.** (2006) Introduction. In: Copp D. Hungary: Its Fine Wines and Winemakers. Publ. András Wiszkidenszky. PrintxBudavár Rt.
- Butler R.W.** (1980) The concept of a tourist area cycle of evolution. Implications for the management of resources. in: Canadian Geographer vol. 24. 5-12.p.
- Correia, L., Ascencao, M.J.P. and Charters, S.M.W.** (2004): Wine Routes in Portugal: A Case Study of the Bairrada Wine Route. Journal of Wine Research 15 (1), 15-25. <http://dx.doi.org/10.1080/0957126042000300290>
- Csoma Zs.** (2008) Reneszánsz bor – reneszánsz élet. Kőrűnk. 2008. szeptember.
- Copp D.** (2006): Hungary: Its Fine Wines and Winemakers. Publ. András Wiszkidenszky. PrintxBudavár Rt. 271 p.
- Dlusztus I.** (2004): Magyar Borászok. Wunderlich Alajos. Alexandra Kiadó
- Dlusztus I.** (2004): Magyar Borászok. Polgár Zoltán. Alexandra Kiadó
- Dóra M. T.** (2006): Villány-Siklós a borászok kánaánja lett. Magyar Hírlap augusztus 4.
- Eco-Cortex** (2009): Villány városfejlesztési koncepció.
- Gatti, S. & Incerti, F.** (1998). The Wine Routes as an Instrument for the Valorisation of Typical Products and Rural Areas. In F. Arfini & C. Mora (Eds.), Eu Typical Productions: Rural Effect and Agro-industrial Problem. Parma: Università di Parma.
- Getz D.** (2000): Explore Wine Tourism: Management, development & destinations. Cognizant Communication Corporation. 255 p.
- Gilby** (2009): Hungary's Red Revolution. <http://www.wine-pages.com/guests/caroline/hungary-red-wines.htm>. Tom Cannavan's Wine-pages.com.
- Hall, C. M. –Macionis N** (1998) Wine Tourism in Australia and New Zealand. in: Butler R.W. and Hall C.M. Jenkins J.M. (ed) Tourism and Recreation in Rural Areas. John Wiley and Sons.
- Hall, C. M.-Sharples, L.- Cambourne, B.- Macionis, N.-Johnson, G. Mitchell, R. et al.** (2000): Wine Tourism Around the World. Butterworth Heinemann. 348p.
- Horváth Sz.** (2008): Villány Integrált Városfejlesztési Stratégiája
- Hugh, J.** (1974): Wine. Publ. Simon and Schuster New York. 255. p.
- José Miguel M-C. and Francisco José M-A.** (2010) Change and Development in the Spanish Wine Sector 1950-2009. in: Journal of Wine Research vol. 21. No.1. pp.77-95.
- Jurincic I. and Bojnec S.** (2009) Wine tourism development: The case of the wine district in Slovenia. in: Tourism. Vol. 57. No.4/2009/435-448.
- Kovacs D.** (2014) Egy vidéki élményszakma születése. A Villány-Siklós Borút. Interjúkötet. 189p. <http://mek.oszk.hu/14600/14691/>

- Kramer M.** (2003): Making Sense of Wine. Running Press Philadelphia London. 240 p.
- Laposa J.- Dékány T.** (2001) Villány borvidékek ékessége. NKÖEOK. Szerkesztőség. 2007 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Villany/pages/villany_borvidekek/000_konyveszeti_adatok.htm
- Liddel A.** (2003): The Wines of Hungary. Mitchell Beazley. 346 p.
- Lorenzen, A.-Hansen, J. C.** (2009): The Role and Transformation of the City in the Experience Economy: Identifying and Exploring Research Challenges. European Planning Studies. Vol. 17. No. 6. Jun 2009.
- Macionis N.** (1996) Wine Tourism in Australia. In: G. Kearlsey (ed) Tourism Down Under 2, conference proceedings (pp 264-286) Dunedin. University of Otago.
- Morgan, M.-Elbe, J.-Curiel Javier, de E.** (2008): Has the experience economy arrived? A comparison of three visitor-dependent areas.
- New York Times** (1891): Fine Wines of Hungary. How care is taken to prevent adulteration. May 24.
- Morton Shand, P.** (1929): A book of other wines – than French. Alfred A. Knopf. New York.
- Pine, J. –Gilmore, J. H.** (1999): The Experience Economy. Work is Theatre & Every Business a Stage. Harvard Business School Press. Boston Massachusetts. 254p.
- Rebelo, J. and Muhr, D.** (2012) Innovation in wine SMEs: The Douro Boys informal network. Studies in Agricultural Economics 114 (2), 111-117. <http://dx.doi.org/10.7896/j.1118>
- Rosivall, L.** (2006): Wine and Life. Preface.in:Villány Wine Atlas.Publ: Bor-Kép Budapest.108p.
- Redding C.** (1833) History and Description of Modern Wines

- Sarkadi Eszter, Szabó Géza, Urbán András** (2000) Borturizmus szervezők kézikönyve I. Baranya Megyei Falusi Turizmus Szövetség. Agrármarketing Centrum.86p.
- Szivas, E.** (1999): The Development in Wine Tourism in Hungary. International Journal of Wine Marketing. 1999. 11. 2. pp. 7-17
- Torres O.** (2006): Borháború. Alinea Kiadó. Budapest 272 p.
- White R. P.** (2000) Wine Routes in South Africa in: Hall, C. M. et al: Wine Tourism Around the World. Butterworth Heinemann. 102-114. p.

WEBOLDALAK

- <http://villanyiborvidek.hu/en/about-us/wine-route-association/socio-economic-objectives>
- <http://gere.hu/boraszat.php?language=en>
- <http://villanyiborvidek.hu/en/cellar>
- <http://bock.hu/pince/>
- <http://www.tiffans.hu/kezdolap>
- <http://www.csanyipince.hu/eng/fooldal.html>
- <http://polgarpinceszet.com/>
- http://www.borpinceszet.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=9
- <http://www.malatinszky.hu/malatinszky-csaba-villanyi-pinceszet>
- <http://www.vylyan.hu/>

INTERJÚALANYOK

- Tiffán Ede, Becker Leonóra, Polgár Katalin, Bock József, Gere Andrea, Pauli Zoltán,
Az interjúk a <http://mek.oszk.hu/14600/14691/> honlapon elérhetők a Villányi kötetben.

A SIKER TITKA

Lehet-e egy hátrányos helyzetű település sikeres?

ABSZTRAKT | A mindennapi élet során sokakat foglalkoztató téma a kistelepülések élehetetlensége, a negatív demográfiai trendek, a globalizáció kihívásai, amelyben eltűnik a lokalitás unikuma. A vidéki élet szépségei, a „vidéki romantika” helyett a fejlesztési lehetőségek hiánya és az állandósult hátrányos helyzet egyre aggasztóbb falvaink esetében. A tanulmány arra keresi a választ, hogy megyeink falvainak milyen lehetőségei maradtak az „életben maradásra”, léteznek-e „best practice”-k, amelyek átörökökíthetőek; az állandósuló kiemelten támogatott/komplex programmal segített/hátrányos helyzet okozza-e a településen a fásultságot, fokozza az elvándorlást, a problémák mélyülését? Léteznek-e sikeres települések a megyékben, mit is tekintünk az ő esetükben sikernek?

KULCSSZAVAK | vidéki térségek, hátrányos helyzet, siker

ABSTRACT | Nowadays one of the most important topics of the European Union regional and cohesion policy is the development of the rural and abandoned region. We know, globalization and the negative demographic trends are more and more stronger forces in the world. Instead of the rural romanticism, we can find in a village a lack of development possibilities and permanent disadvantaged situation. We must find answers, are there any successful settlements in Baranya county? Which factors can we differentiate on their success?

KEYWORDS | rural area, success, eligible area

Bevezetés

A vidék rendeltetése és megítélése az elmúlt ötven évben jelentős változásokon ment keresztül. A falu hagyományos szerepét a modern mezőgazdasági tömegtermelés, a piaci kapcsolatok megváltozott relációi, a szuburbanizáció jelensége, a periferizálódás (előregedés, elnéptelenedés) alakította. A legnagyobb problémát a téma kutatói (Csatári, 2000; Csatári, 2011; Csatári-Farkas, 2006; Kovács, 2013) abban látják, hogy a vizsgált térségekben alig volt előre jelezhető a jelenség; a vidék egyes területeinek leértékelődése, eltartó képességének csökkenése elősegítette a vidék társadalmi-szociális, gazdasági és környezeti problémáinak markánsabbá válását. A Nemzeti Vidékstratégiában olvasható, hogy a „kistelepülések kimerültek, a leépülő intézményrendszer és a munkalehetőségek hiánya miatt folyamatos az elvándorlás”, amelynek megoldási módoként sajnos kellőképpen még nincs kidolgozva. A fejlesztési stratégiák (megyei, integrált városfejlesztési,

települési stratégiák) egyik kiemelt alaptétele, hogy vidéken, a kistelepülésen élők helyzete folyamatosan romlik, az alapellátások egyes területeihez már csak nehezen vagy egyáltalán nem férnek hozzá. A Központi Statisztikai Hivatal éves megyei jelentéseiben olvasható, hogy a kistelepüléseken utolérhető szolgáltatások száma (és színvonala) az utóbbi években rohamosan csökkent. A centralizálás és racionalizálás eredményeképp a busz- és vonatjáratok ritkítása, a helyi óvodák és általános iskolák, posták bezárása valósult meg. A vidéki térségek folyamatos funkcióvesztése mellett, egy alapvetően hátrányos helyzettel megküzdve, lehet-e sikeres egy kistelepülés? Mit tekinthető sikernek ebben a szituációban, a „szinten-tartó” vagy a „fejlődni-is-képes” falvak? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Hátrányos helyzetű térségek

„Az utóbbi két évtizedben a hazai területi fejlődés meghatározó tendenciája az egyenlőtlenségek növekedése” írja Nemes Nagy (2005, pp. 141.), amely kijelentés hazánk vidéki térségeire különösen helytálló. A vidéki térségek vizsgálata különösen kurrens téma, mivel hazánkban egyre több község lélekszáma csökken 500 fő alá (Horváth, 2013). A kistelepülések társadalmára ható negatív tendenciák: az elvándorlás okozta előregedés, az etnikai szegregáció kialakulása, a munkanélküliség, alacsony iskolai végzettség, alkoholizmus és mentális betegek számának növekedése, rosszabb életminőség. A területi egységek közötti különbségek feltérképezése ezen tendenciákra vonatkozóan történhet az adott mikrotérségen belül, az egymáshoz földrajzilag is közel fekvő települések között (Kovács és tsai., 2015); a nem helyspecifikus, de mikrotérségeken belül jelentkező problémákra összpontosítva (Szörényiné, 2016); fejlettségi rangsorok felállításával – a problémát komplexen kezelve (Ilk, 2010; Madarász és tsai., 2017); kistérségi egyenlőtlenséget (Bálint, 2004) vagy járási versenyképességet vizsgálva (Lengyel és tsai, 2015). A jelenlévő differenciák mintázatai kezelhetőek a város-vidék dichotómia keretein belül is, faluként kezelhetünk minden települést, amely nem rendelkezik városi ranggal. A városi címen és funkciókon kívül megfigyelhető egy eltérő értékrend, szellemi örökség a falvakban, amelynek megőrzésére számos hazai program szerveződött (pl. a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat projektjei, falusi Értékmegőrző Egyesületek munkássága, Falusi Porta Tanodák stb.). Megfigyelhető differenciáló tényező volt a falvak esetében már a rendszerváltozás előtt is a funkció-gazdagság, amely elősegítette a központi

szerep kör fennmaradását (Horváth, 2013), ennek hiányában elvándorolt milliókról beszélhetünk (Enyedi, 1997). A rendszerváltozás utáni megváltozott munkaerő-piaci igények és gazdaságpolitikai helyzet a falvak lakosságának csökkenését eredményezték (Beluszky-Sikos, 2007). A településpolitika is nagymértékben meghatározta a falvak életét (Józsa, 2014), a koncentráció-közelség-kényelem szempontrendszere (Enyedi, 2012) a városok fejlesztésének alapkövének tekinthető. A 3K szempontrendszert az Európai Unió vidékpolitikája a helyben, helyi értékekre alapozott helyi gazdaságfejlesztéssel egészítette ki, amellyel a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatását tűzte ki célul (1698/2005/EK).

A kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló országgyűlési határozat a kistérségek fejlettségével együtt a kedvezményezetti státuszokat is meghatározta (KSH, 2008). A kedvezményezett térségek új besorolását a 311/2007. (XI.17.) kormányrendeletben olvashattuk, a fejlettség meghatározása követte az eddigi számítási metódust: gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, szociális és foglalkoztatási mutatókkal számol. A kistérségi rendszerről a járási besorolásra való áttéréskor a kedvezményezetti besorolások változására lehetett számítani. Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióról szóló 1/2014. (I. 3.) országgyűlési határozatban szereplő, a területfejlesztés szempontjából kedvezményezett térségek szabályozási alapjainak értékelése (Finta, 2017) alapján a 290/2014. (XI. 26.) kormányrendelet a kedvezményezett járások besorolásáról nem teljesíti azokat az alapkövetelményeket, amellyel objektivitása-függetlensége lenne biztosított. A járásokat a következő kategóriákba osztotta: A. átmenetileg kedvezményezett, B. kedvezményezett, utóbbin belül: 1. Kedvezményezett, 2. Fejlesztendő, 3. Komplex programmal fejlesztendő. A kormányrendelet revíziója a 105/2015. (IV. 23.) kormányrendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről, ahol a településeknél is hasonló kategóriákat képez: A. átmenetileg kedvezményezett települések, B. kedvezményezett települések, ezen belül: 1. Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett települések, 2. Jelentős munkanélküliséggel sújtott települések.

Mit tekinthetünk sikernek?

A sikeresség elméletével, térbeliségével foglalkozó kutatók (Enyedi, 1996; Enyedi, 1997; Horváth, 2013; Csatári, 2002; Lengyel, 2000; Reznitzer, 1993; Tímár-Velkey, 2003; Lukács, 2008; Bódi-Böhm, 2000) a sikert szubjektív és objektív tényezőkre osztják, amelyek determinálják az általuk vizsgált területi egységet, kapcsolatokat. Enyedi (1997 pp. 6.) a sikeres várost a következőképpen azonosította: „... amelyben növekszik az előállított jövedelem, e jövedelem jelentős része helyben marad újra-befektetésre, vállalkozói- és személyi jövedelemre, adók formájában városműködtetésre és fejlesztésre, a személyi jövedelem-

növekedésből a lakosság széles rétegei részesülnek, s e gazdasági növekedés nem károsítja a város természeti, épített és kulturális környezetét”. Hard elemek közé sorolta: a vizsgált területi egység (város vagy várostérség, metropolisz) gazdasági mutatóit, amelyek egy adott időpillanatban mutatták be a vizsgált teret. Soft tényezőként azonosította mindazon elemeket, amelyek a gazdasági mutatókon kívül esnek, pl. a régió környezeti-geológiai adottságai, mindazon potenciálok (kulturális, humán erőforrás) amelyek a jövedelemgeneráló képességre hatnak. Lengyel a települési és regionális versenyképességet piramis modelljében mutatta be, amelyben a sikert a versenyképesség szinonimájaként kezelte.

Konkrétan a vidéki sikeresség megfogalmazására számos kutató törekedett, többen hasonlóan, mégis más szempontból közelítették meg. Lukács (2008) szerint a siker alapfeltétele a versenyképesség növelése és megtartása. Glatz elgondolása szerint ahhoz, hogy sikeres legyen a vidék három fő tényező: jó földrajzi adottság, természeti erőforrások gazdagsága és a humán tényező megléte a fontos (Reznitzer, 2000). Reznitzer (2000) öt olyan dolgot említ, ami a siker hordozója: a politika, az intézmény rendszer stabilitása, a finanszírozás, a helyi menedzsment és a helyi társadalom. Szörényiné (2016) úgy fogalmazta meg a vidék sikerét, mint aminek a végső célja a helyi lakosság életminőségének a javítása. Szerinte a sikernek vannak látható, fizikai tényezői – természeti tőke, infrastrukturális tőke, gazdasági, pénzügyi tőke – és kevésbé látható tényezői, mint a társadalmi tőke, a humán tőke, a kulturális tőke, a szimbolikus tőke, a tudás tőke, a kreativitás tőke és a kapcsolati tőke. Bódi-Böhm (2000) kutatásuk során megállapították, hogy több kedvező feltétel párhuzamos megléte adja a sikert. A siker tényezőinek a következőket nevezték meg:

- polgármester (befolyásos személy), aki a település érdekeit komolyan veszi és védi azokat.
- véleményformáló réteg, ők azok, akik a támogatják a polgármestert (befolyásos személyt)
- település ismerete, felmérni az értékeket és kihasználni azokat
- identitás, empátia, szolidaritás, adaptációs képesség és innovációs hajlam.

Mezei (2006) a sikerességet szinonimaként fogja fel a versenyképesség tekintetében. Továbbá szerinte a települések versenyébe beletartozik a kistelepülések, falvak versenye is, hiszen a globalitás következtében a lokalitás szerepe felértékelődik. Mezei piramis modelljének alapját a gazdasági, társadalmi, természeti-fizikai környezet elemei képezik, a csúcson pedig az életminőség áll. Megnevez nyolc sikerességi faktort – gazdasági szerkezet, innovációs kultúra, munkapiaci helyzet, döntési központok jelenléte, regionális elérhetőség, társadalmi szerkezet, társadalmi kohézió, környezeti minőség –, amelyek elengedhetetlenek a sikeres települések életében. A végső sikert a jövedelmek növekedése határozza meg, azonban a település sikere lehet az is, hogy a helyiek vonzóknak találják-e a telepü-

lést, elégedettek-e az ottani szolgáltatásokkal, tudnak-e azonosulni a településsel. A területfejlesztés kihívásaira adott válaszként értelmezve a helyi gazdaságfejlesztést (Czene–Riciz, 2010) sikerként is realizálhatjuk. A helyi gazdaságfejlesztés két lehetséges forgatókönyvvel dolgozik, amelyek optimális esetben a gyakorlatban találkoznak: külső erőforrásokra támaszkodva pótolja a térségből hiányzó tényezőket vagy feltárja a térségben jelen lévő erőforrásokat és ezeket hasznosítja. A belső erőforrások hasznosítására számos példát találhatunk országszerte: a helyi termékek népszerűsítése, helyi piacok létesítése, térségi márkák alapítása, szállítási láncok ésszerűsítése (Suvák, 2009).

Ahhoz, hogy megfelelően értékelhető legyen a települések sikeressége mellett nem hagyhatóak figyelmen kívül a területi tényezők. Hiszen az lényeges, hogy egy térség önmagához képest legyen sikeres, nem pedig más településekkel összevetve (Horváth, 2013; Ludescher, 2018).

A sikert tehát egy komplex, több tényezőző jelenségként kell értelmezni, amibe beletartozik az infrastrukturális és ellátottsági tényezők fontossága, a helyi adottságok megléte, és kiaknázása, lakossági aktivitás, és a polgármester személye. A hátrányos helyzetben lévő aprófalvak, törpetelepülések számára az „életben maradás” érdekében kénytelenek a korábbi tevékenységein túl a helyi adottságaikat figyelembe véve, és a helyi lakosság összefogásával a település gazdasági prosperitását növelni, ezáltal pedig a helyben lakók életminőségét sikerülhetne javítani. Ez megakadályozhatja a folyamatos lakosság csökkenését (is). Azonban a helyi fejlesztések sikerességét a korábban már leírtak nélkül nem lehet megvalósítani. Szükséges hozzá egy személy, aki kellő innovációs hajlammal rendelkezik, valamint egy támogató réteg, akire támaszkodhat. Ezen kívül fel kell ismernie a helyi adottságokat és azokat hasznosítani. A fejlesztések megvalósulásához továbbá arra is szükség van, hogy a helyi lakosság magáénak érezze az innovációkat és ne korlátozza őket. Ebben nagy szerepet játszik a helyi közösség társadalmi tőkéje, és a közösség összetartó ereje.

Komplex sikerességi faktor kistelepülések esetében

A falvak sikerességének, fejlettségének meghatározása objektív mutatók mellett árnyalható ún. puha tényezők feltárásával. Ennek érdekében a „Bizalom és a kormányzás összefüggései helyi szinten” című OTKA kutatás keretében személyes kérdőíves adatfelmérésre került sor két ütemben. Elsőként Baranya megyei falvak polgármesterei vallottak kapcsolati hálójukról, bizalmi rádiuszukról. A második ütemben a LEADER szervezeti tagok között vezető beosztású személyeket kérdeztük a bizalomról, hálózati kapcsolataikról. A kérdőívek tapasztalatai alapján felmérhető, melyek lehetnek azok a soft tényezők, amelyek felhasználhatóak a továbbiakban a kistelepülések fejlettségének mérésekor.

A sikeres kistelepülések rangsorolásához versenyképességi vagy fejlettségi mutatók használhatóak. Fontos figyelembe venni a területi sajátosságokat, mivel csak így lehetséges a statisztikai adatok segítségével objektív képet festeni a vizsgált térségről; gondoljunk pl. a pécsi agglomerációban elhelyezkedő törpefalú és az ormánsági zsáktelepülések közötti társadalmi-gazdasági-arcuati különbségekre. Rangsorok felállítása helyett hipotetikusán végigviszi a tanulmány azokat a tényezőket, adatsorokat amelyek felhasználhatóak egy későbbi sikeres kistelepülés vizsgálat során (1. ábra).

A települési szinten elérhető mutatók közül azok kerülnek elemzésre, amelyek vélhetően magyarázó erővel rendelkeznek a sikeresség, fejlettség tekintetében. A sikeresség és a fejlettség kategóriákat a tanulmányban szinonimaként kezelendő; a fejlettséget – ami alapvetően egy gazdasági, infrastrukturális adott időpontra vonatkoztatott állapotfelmérés eredményét mutatja – egészítik ki a szociológiai és társadalomstatistikai kategóriák. Figyelembe vehető valamint az is, hogy az egyes adatsorok időben összehasonlíthatónak és egyszerűen értelmezhetőnek kell lennie.

Demográfiai információk a első faktor elemei, amelyekkel az „elsődleges cél a jelenségek mérhetővé, összehasonlíthatóvá tétele” (Bálint, 2004 pp. 478.). A népességi faktoron belül hét alkategória vizsgálható: élve születések száma, állandó népesség száma, népesség koreloszlása, iskolai végzettség, vándorlási adatok és a nyilvántartott álláskereső száma. A Központi Statisztikai Hivatal T-STAR adatbázisában elérhető abszolút számok képezték a demográfia faktor összeállításának alapját. Az élve születések számának vizsgálata a reprodukció miatt fontos; a népességmegtartó-képesség egyik alapja a sikerességnek. Komplementerként is használhatjuk a siker fogalmát; G. Fekete (2006) a területi elmaradottság

egyik fő tényezőjének tekintette a demográfiai egyensúly felbomlását. Az állandó népesség száma (január 1-ei állapot) a települési kategóriák közötti ugrások miatt érdekes. A kutatási fókuszban (a baranya megyei aprófalvak (500 lakos alatti) esetében) az elmúlt évtizedben csak lefelé mozgást tapasztaltunk, amely következik az élve születések számának csökkenése és a vándorlási egyenlegről: a mai napig érvényesül a perifériából centrum irányába történő mozgás; törpefaluról nagyobb faluba/nagyközségekbe, majd kisvárosokba. A megye esetében jelentős Pécs (kisebb mértékben Kaposvár) vonzereje. A népesség koreloszlása esetében a KSH által használt hármass lehatárolás követendő – 0-14 év, 15-61 év, 65 év feletti – a fiatalok, illetve az időskorúak aránya az eltartottsági ráták meghatározásában segít. Péntes (2015) területi fejlettségi indikátorkészletének meghatározása során a „legkarakteresebb egyenlőtlenségi dimenziók megragadására” (Péntes, 2015. pp. 216.) az idős népesség eltartottsági rátáján kívül a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők arányával és a száz 60 éves és idősebb lakosra jutó légzőszervi megbetegedés eseteivel számol.

Az infrastrukturális ellátottság tekintetében öt fő szempontba rendezhetőek az adatok (2. táblázat): kommunális, kulturális-közüktatási, alap-egészségügy, szolgáltatások, közlekedés. A kulturális-közüktatási kategóriában a centralizációs folyamatok miatt nem megfelelő az óvodai és általános iskolai lét feltérképezése; a megfelelő alindikátor keresése még tart. Számba vehető a működő egyesületek száma, az aktív tagok száma, amely mutatná a közösség összetartó erejét. Erre vonatkozó fejlettségi mutatót a szakirodalom nem említ, viszont az együttműködés, társadalmi tőke, habitus és motiváció, mint puha tényezők beépítésre kerültek Ludescher (2018) vizsgálataiban.

A jövedelmi fejlettség esetében az egy lakosra jutó nettó jövedelemmel és az összes adófizető darabszámával kalkulálhat a modell, hasonlóan Ilk (2010), Lengyel és tsai (2015) munkáihoz. Madarász és tsai (2017), Péntes (2015)

és Bálint (2010) a 290/2014-es (XI. 26.) kormányrendelet indikátorkészletéhez hasonlóan a személyi jövedelemadó egy lakosra jutó értékével számol. A törvényi lehatárolás faktorban dummy változóként beépítésre kerülne az eddigi kedvezményezett térségek/átmenetileg kedvezményezett/ hátrányos helyzetű besorolások – az eltérő számítási metódusok alapján nem azonosak a kategóriákba eső települések, illetve a valamilyen szempontból támogatandó települések köre nem feltétlenül esik egybe a kedvezményezett járással. Az önkormányzati faktor lehetséges objektív mutatói: a helyi önkormányzatok helyi adó bevételei lakosonként és a projektbevételek; szubjektív tényezőként szerepel a média-megjelenés, az elérhetőség és az érdekképviselői szervezeti tagság (a három legjellemzőbb az adott településkategóriára vonatkozóan). A média-megjelenés során egy teljes év (2015. máj – 2016. máj) sajtóanyaga kerül elemzés alá, abból a szempontból, hogy a település, a polgármester, vagy a településen élők bármelyike szerepel-e a cikkekben. A sportrovatokat kizártuk – amely bár többnyire pozitív hírtértek – kutatásunk szempontjából nem képviselt értéket. A kapott cikk rendszerezhetőek több szempont alapján: csak a polgármesterről vagy a településről szól, pozitív vagy negatív hírtérte van-e a tartalomnak. Elérhetőségre vonatkozóan a működő honlap és facebook oldal kerül látókörben; vizsgálható hogy milyen gyakran, milyen tartalmakat osztanak meg.

A társadalmi faktor az eddigi kutatói elemzésekől eltérően tartalmazhat fel nem használt indikátorokat:

- Regisztrált nonprofit szervezetek száma,
- Működő vállalkozások száma,
- Parlamenti választás részvételi aránya,
- Elfogadottság/Tolerancia
 - Nemzetiségi lakosság aránya
 - Bizalom más vallású emberekben (kérdőívünkbenől származó adatok)
 - Bizalom más nemzetiségű emberekben (kérdőívünkbenől származó adatok)
 - Tolerancia (ESS-TÁRKI adatai országos értékek)

1. táblázat: Az infrastrukturális fejlettség elemei
(Forrás: saját szerkesztés)

Infrastrukturális fejlettség	Kommunális	Közüemi ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások száma 2014
		Háztartási gázfogyasztók száma 2015 [db]
		Kiépitett közüemi szennyvízhálózat található-e a településen
		Lakásállomány 2014
	Kulturális-közüktatási	Óvodai feladatellátási hely léte
		Általános iskolai feladatellátási hely léte
		... - Működő egyesületek száma
	Alap-egészségügy	Háziorvos
		Gyógyszertár, fiókgyógyszertár (humán) léte
	Szolgáltatások	Vegyesiparikk-üzlet és áruház léte
		Vendéglátóhelyek
		Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken, 2014
		... - turizmus - falusi turizmus
	Közlekedés	Idő szerinti optimalizálás esetén a leggyorsabb út hossza kilométerben a járásközpontig 2014
		Út szerinti optimalizálás esetén legrövidebb út hossza kilométerben a megyeszékhelyig
		... - tényező amely független a település nagyságától és jogállásától

A polgármester faktor összesítené az egyéni kérdőíves kutatási eredményeket, az egyén szocio-demográfiai hátterét.

- a polgármester nemét,
- mióta tölti be a polgármesteri tiszte (kirobbanthatatlan vagy újonc?)
- politikai elköteleződése,
- vállalkozó-e (jelentős hatást gyakorol az innovatív gondolkodásra a település életében),
- média megjelenése (az előzőekben leírtak alapján),
- iskolai végzettsége,
- általánosított bizalom szintje (A legtöbb emberben meg lehet bízni...; A legtöbb ember megpróbálná kihasználni...; Az emberek inkább csak magukkal törődnek... - kérdésekre adott összesített érték),
- Intézményi bizalom értékei (Országgyűlésben; Jogrendszerben; Rendőrségben; Politikusokban; Politikai Pártokban; Európai Parlamentben) – az értékek összehasonlíthatók országos és európai értékekkel,
- Partikuláris bizalom (Család, Barátok, Szomszédok, Személyes ismerősök),
- Kapcsolati háló adatok (milyen szinten és hány ismerőssel rendelkezik?)

A kapcsolatok magyarázó ereje, függőségi viszonyai még vizsgálat alatt állnak.

Konklúzió

Hazánk nagy része a regionális besorolás szerint is hátrányos helyzetű besorolást kapott. Az évek során a vidéki megyék nagy részére jellemzőbb az elnéptelenedés, egyes mikrotérségek periferiára kerülése, a települések népességmegtartó ereje nagymértékben lecsökkent, és ez akár azzal fenyegethet, hogy eltűnnek a vidékre jellemző kulturális sajátosságok. A pozitív irány megtalálása érdekében mindenképp szükséges a helyi erőforrások kiaknázása, a lehetséges túlélési stratégiák feltérképezése, a potenciális pénzforrások hasznosíthatóságának megtalálása; a kistelepülések közötti hatékonyabb kommunikáció és együttműködés a felzárkóztatás (felzárkózás) kulcsa lehet. Mindezek kialakításához elengedhetetlen egy olyan kulcsszereplő, aki kellő innovációs hajlammal rendelkezik, a fejlesztések nem csupán a saját érdekeit, hanem a közösség érdekeit célozzák meg és nem utolsó sorban, akiben a helyiek megbíznak. A felsorolt tényezők elengedhetetlenek a vidéki települések további „életben tartásához”. Azonban nem adható egy konkrét metodika, amely minden kistelepülésre alkalmazható, és ami garantált sikerhez vezet; a lehetőségeket a helység arculatára kell alakítani.

Baranya megye, mint lehetséges kutatási terület a sikeres hátrányos helyzetű települések bemutatására

Baranya megye Pécs városát kivéve hátrányos helyzetűnek tekinthető, a települések közül 173 falu társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból

kedvezményezett településekként, 106 falu jelentős munkanélküliséggel sújtott településként szerepel a rendelet 2. mellékletében.

A megye településszerkezetében az aprófalvak dominálnak (1. táblázat), a megye 301 településéből 206, azaz közel 70%-a. Lakosságszámban ez egy nagyvárosnyi népesség (52 031 fő), a megye lakosságának 13,2%-a. A népsűrűség a megyében jelentős (88 fő/km²), de országos átlag (107 fő/km²) alatti, amely jelzi a városok hiányát.

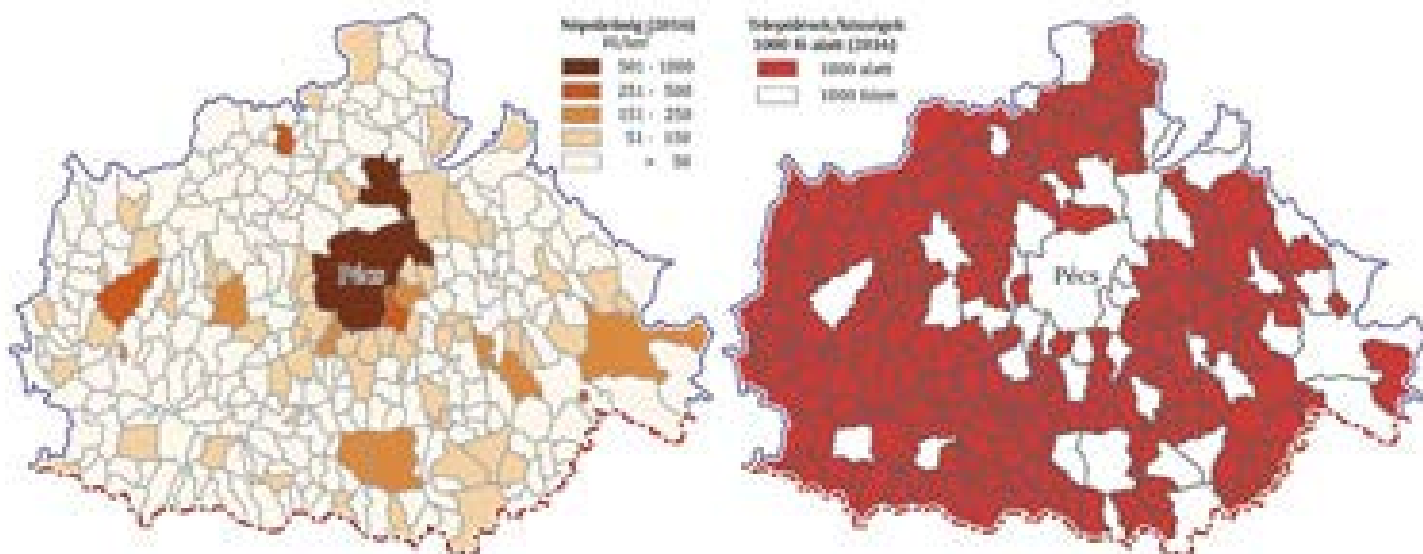
2. táblázat: Baranya megye településszerkezete
(Forrás: saját szerkesztés, KSH Helyiségnévtár, 2016 alapján)

TELEPÜLÉSKATEGÓRIÁK		
	Településszám	Települések aránya
100 lakos alatti	17	5,6%
100-200 lakos közötti	59	19,6%
200-500 lakos közötti	130	43,2%
500-1000 lakos közötti	49	16,3%
1000-2000 lakos közötti	25	8,3%
2000-5000 lakos közötti	14	4,7%
5000-10000 lakos közötti	3	1,0%
10000 lakos feletti	4	1,3%
	Településszám	Települések aránya
500 fő alatti aprófalva	206	68,4%
kistelepülés (501-2000 fő)	74	24,6%
falva (2001-5000 fő)	14	4,7%
kisváros (5001-10000 fő)	3	1,0%
közpénváros (10001-50000 fő)	3	1,0%
nagyváros (50001 fő felett)	1	0,3%
Településszám	301	

A népességváltozás ütemét vizsgálva 1990-2016 között legerőteljesebb mértékben a 200 fő alatti falvak veszítettek népességükből, az 1990. évi népességük egyötöde tűnt el. A 200-500 fő közötti falvak népességvesztése 10%-os, az 500-1000 lakosú falvaké „csupán” 7,6%. Az általánosnak tekinthető népességfogyáson felül a csökkenés belső migráció eredménye, a nagyobb városok (Siklós, Mohács, Pécs) agglomerációs gyűrűjében tapasztalható népességnövekményben realizálódik.

A kutatás a megye 1000 lakos alatti falvaira koncentrált (1. ábra, jobb oldal), amely településeken a mezőgazdaság dominanciája, az intézményrendszer alacsony mértékű koncentrációja figyelhető meg. Ugyanakkor számos természeti-táji, társadalmi-kulturális és gazdasági jelentéstartalmat hordoznak ezen települések (Kovács és tsai, 2015).

A kutatás következő fázisában a modell gyakorlati alkalmazhatóságát vesszük górcső alá. Kiértékelésre kerül, hogy a kérdőív során megvizsgált soft tényezők ténylegesen beépíthetőek-e egy sikerességi modellbe, hasznosíthatóak-e a helyi gazdaságfejlesztés során.

2. ábra: Baranya megye településszerkezete, 2016 (Forrás: saját szerkesztés, KSH Helységnévkönyv, 2016 alapján (a népsűrűség fő/km²-ben megadva))

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megírását a „Bizalom és a kormányzás összefüggései helyi szinten” című OTKA kutatás támogatta.

Szerzők

Bársony Sarolta

ügyvivő szakértő

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi

Kutatóközpont RKK

Horeczki Réka

tudományos segédmunkatárs

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

horeczki@rkk.hu

IRODALOMJEGYZÉK

A Kormány 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről.

Bálint, L. (2004): Kistérségek egyenlőtlensége a Dél-Dunántúlon. Területi Statisztika 5. pp. 477-494.

Beluszky, P. – Sikos T., T. (2007): Változó falvaink. A magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. Tér és Társadalom 3. pp. 1-29.

Bódi, F. – Böhm, A. (2000): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest

Czene, Zs. – Ricz, J. (szerk.) (2010): Helyi gazdaságfejlesztés: ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Budapest. VÁTI 2010.

Csatári, B. (2000): A magyarországi kistérségek vidéki-ség-kritériumai. In: Rechnitzer, J., - Horváth Gy. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs

Csatári, B. (2011): Vidékeink alulnézetből. In: Bokor László, Szeles Tamás, Técsits Róbert (szerk.): Dimenziók térben és időben: Tanulmánykötet a 60 éves Rudl József tiszteletére. Pécs, IDResearch Kft.; Publikon, pp. 71-77.

Csatári, B. – Farkas, J. ZS. (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. Tér és Társadalom, 4. pp. 97-109.

EC (2005): 1698/2005/EK. A Tanács rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról. European Commission, Luxembourg.

Enyedi, Gy. (1997): A sikeres város. Tér és Társadalom, IV. évf. 1-7.p.

Enyedi, Gy. (1996): Regionális folyamatok Magyarországon. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.

- Enyedi, Gy.** (2012): Városi Világ. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Finta, I.** (2017): A kedvezményezett besorolás, a területi fejlettség-elmaradottság kérdései az Országos Fejlesztési- és Területfejlesztési Konceptió tükrében. Falu Város Régió pp. 156-162.
- G. Fekete, É.** (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. Földrajzi Közlemények 1-2. pp. 55-66.
- Horváth, E.** (2013): Kicsit között a legkisebbek. A törpefalvak sikerének titka. Doktori értekezés. Győr
- Ilk, B. F.** (2010): A Dél-dunántúli régió településeinek komplex fejlettségi elemzése néhány kiemelt mutató tükrében. Acta Scientiarum Socialium, Tomus XXXII. pp. 15-27.
- Józsa, K.** (2014): A magyarországi aprófalvak sikerességi tényezőinek vizsgálata. Doktori értekezés. Szeged
- Kovách, I.** (2013): A vidék az ezredfordulón - A jelenkori magyar vidéki társadalom szervezeti és hatalmi változásai. Argumentum kiadó, Budapest
- Kovács, A. D. – Farkas, J. Zs. – Perger, É.** (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. Tér és Társadalom., 1. pp. 11-34.
- KSH** (2008): Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről. elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kistersegimutato.pdf
- KSH** Helységnévkönyv, 2017 elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2017.pdf
- Lengyel, I.** (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle. 12. pp. 962-987.
- Lengyel, I. és tsai** (szerk.) (2015): Vidéki járássok versenyképessége Magyarországon. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged
- Ludescher, G.** (2018): Vidéki térségek átalakulása. In: Cziprián Kovács, L. Kozma, Cs. (szerk.): A második erdélyi nemzetközi közigazgatás-tudományi konferencia magyar nyelvű tanulmányai. pp. 24-39.
- Lukács, G.** (2008): Sikeres vidék. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Madarász, A. - Némethné Csehi, T. – Kezán, A. – Szilágyi, D.** (2017): Az elmaradottság dinamikus mérése és annak jelentősége a területfejlesztésben. Falu Város Régió pp. 63-71.
- Mezei, C.** (2006): A települési önkormányzatok szerepe a helyi gazdaság fejlesztésében. Doktori értekezés. Pécs
- Nemes Nagy, J.** (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In: Dövényi, Z. – Schweizer F. (szerk.): A földrajz dimenziói. MTA FKI Budapest, pp. 141-158.
- Nemzeti Vidékstratégia:** elérhető: <http://videkstrategia.kormany.hu/>
- Pénzes, J.** (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. Területi Statisztika. 3. pp. 206-232.
- Rechnitzer, J.** (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Pécs-Győr
- Rechnitzer, J.** (2010): Területi politika és vidékpolitika – együtt és külön. In: Glatz, F. (szerk.): Párbeszéd a vidékért sorozat. MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest pp. 17-33.
- Suvák, A.** (2009): A helyi élelmiszertermeléshez köthető stratégiák. In: LI Georgikon napok, elektronikus kiadvány ISBN 978-963-9639-35-5 <http://www.georgikon.hu/napok/pub.aspx>
- Szörényiné Kukorelli, I.** (2016): Az innováció szerepe a falvak életében. In: Sikos T. (szerk.): Tájak, régiók, települések térben és időben. Dialóg Campus Kiadó (Nordex Kft.), Budapest, pp. 417-428.
- Tímár, J. – Velkey, G.** (2003): Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK ATI, Budapest-Békéscsaba

25 éves a Virágos Magyarország környezetszépítő mozgalom

Az 1980-as években érdeklődéssel olvastam a nyugat-európai országokban elhangzó választási beszédeket. Valamennyiben hangsúlyos helyet kapott a környezetvédelem, valamint a zöld- és a tájügy (amennyiben összegző jelleggel a kifejezést használhatom). A korszerű szemlélet lokális megvalósítását ígérő jelöltek legolcsóbban és leglátványosabban a közterületek fejlesztésével tudták beszédeikben vázolt terveiket megvalósítani... Áttörést vártam az 1990-es évek elejétől a hazai gyakorlatban is, ami csak feltételesen valósult meg. Leegyszerűsítve, illetve sarkítva a dolgokat, a zöld- és a tájügy egyértelműen és általánosan – akkori nevén – a Virágos Magyarországgal környezetszépítő mozgalomban valósult meg. Jóllehet az első évtizedben a „virágos értékelési szempont előtérbe került. Valóban a virágosításon, pontosabban az egynyári kiültetésekben volt a hangsúly. Az eltelt 25 év alatt azonban sokat változott a szemlélet. A szemlélettel együtt megváltoztak a bírálati szempontok is. Bár nevében „virágos” maradt a mozgalom, valójában a környezet-, az egészség-, a zöld- és a tájügyet szolgálja.

Jelentőség

„Az érték értéket vonz”, kezdte bevezető előadását dr. Czira Szabolcs Nagykőrös polgármestere 2018. november 16-én, a Virágos Magyarország verseny díjátadóján, az Arany János Kulturális Központban. Nagykőrös lett az 50 ezer lakos alatti város kategóriában az idei fődíjas, és képviseli 2019-ben Magyarországot a nemzetközi versenyben.

Az érték értéket vonz, lehetne a jelmondata valamennyi résztvevő településnek, ha a hosszú éveken át végzett következetes munkát és ez elért eredményeket összefoglalóan szeretnénk kifejezni...

25 éve került megrendezésre hazánkban először a Virágos Magyarország környezetszépítő verseny (az európai versenyt, 1975-ben kezdték rendezni!). A hazai mozgalomban évente átlagosan 300 település vesz részt a néhány száz lakosú községektől a több mint százezer lakosú megyei jogú városokig. Az aktív résztvevők számát nehéz megbecsülni:

- míg az érintett falvak lakosainak túlnyomó többsége aktívan közreműködik, addig
- a városokban sokkal differenciáltabb a helyzet.

Ahogy a mozgalom nevében is szerepel, az elsősorban „környezetszépítő”. Általánosságban fogalmazva

beletartozik „minden”, ami a közterületek rendezettségét segíti elő. A rendezettség elsősorban a zöldfelületi rendszer elemeinek, azaz a parkok, a terek, az utak, a vízpartok korszerű kialakítására és színvonalas fenntartására vonatkozik.

A hazai turizmusban jelenleg négyszázezren dolgoznak. A turizmus GDP-hez való közvetett hatásokat is magába foglaló hozzájárulása kb. 10%, azonban 2030-ig ez az arány 16%-ra is emelkedhet. Meggyőződésem, hogy a legfontosabb turisztikai desztináció a rendezett, a korszerűen alakított környezet, a települések ápoltságát, illetve zöldfelületeinek rendszere, amely a közegészséget egyértelműen szolgálja.

Az EntenteFlorale Europe (Európai Virágos Falvak és Városok) nemzetközi versenyhez Magyarország 1993-ban csatlakozott. A hazai részvétel elindításában elvülhetetlen szakmai érdemei vannak Kokics Tibornak és elvülhetetlen szervező-zsűriző érdemei Pollak Erikának.

A Virágos Magyarország mozgalom témafelelőse Barta Petra, a Magyar Turisztikai Ügynökség munkatársa. A mozgalom fővédnöke Borbás Marcsi.

Rendezettség

Magyarország, illetve Budapest főutcája az Andrási út. A települések névkártyája azok rendezettsége, elsősorban közterületeik állapota. A közterületeket pedig a zöldfelületek, azaz a fák, a cserjék, a gyepfelületek, az egynyári és az évelő kiültetések, a vízfelületek minősítik:

- Üde zöld vagy kiégett gyepfelületek?
- Öntözött vagy kókadó virágok?
- Egészséges vagy korokozókkal illetve kártevőkkel fertőzött fák?
- Tiszta vagy kutyapiszokkal szennyezett homokozók, gyepfelületek?
- Átlátható ligetes faállományok vagy elbozótosodott parkrészek?
- Rendszeresen kaszált vagy elgazosodott felületek?

A sor további költői kérdésekkel folytatható. A növényzet ápoltsága önmagában nem elegendő, ha a művi elemek, a formai megjelenítés és a terek, a térrendszerek hiányosak. A legápoltabb növény is igazán csak korszerűen kialakított kertépítészeti alkotásokban érvényesül.

A Virágos Magyarország versenybe jelentkező települések tájépítészeti arculata, rendezettsége igen eltérő. Az

önkormányzatok minden zöldfelület-fejlesztési eredményt nagy anyagi ráfordítással és közösségi részvétellel érnek el. Minden egyes játszótér, kertrészlet, park felújítása összehangolt team-munkát tükröz. Mégis nagy eltérések mutatkoznak az egyes települések zöldobjektumai között. Nehéz a zsúrizó szakemberek helyzete, ha a büszkén bemutatott és áldozatos munkával kialakított parkok, kiültetések nem a korszerű szakterületi szempontokat tükrözik.

Részvételi feltételek

Minden hazai település évente részt vehet a Virágos Magyarország mozgalomban, jelentkezni a polgármesternek írásban kell a verseny honlapján. A jelentkezés feltétele az adatlapok kitöltése. Szükséges az ún. települési adatokat, az önkormányzat felkészültségét, a zöldfelület nyilvántartás dokumentumait, a közösségi részvételt, valamint a környezetvédelem, fenntarthatóság, környezeti nevelés vonatkozó adatait feltölteni.

A települések részvétele megyénkénti megoszlásban nagy eltérést mutat. Jellemzően inkább a tehetősebb városok és/vagy –községi szinten – az összeforrott települési közösségek vállalják be a részvételt. Az 2018-as megyei megoszlást az 1. ábra szemlélteti.

Értékelési szempontok

Az objektív értékeléshez 100 pontos rendszer került kidolgozásra. A kidolgozásában a Budapesti Corvinus Egyetem

Szempontok	Pontérték
Önkormányzat	10
Közösségi részvétel	15
Környezetvédelem	15
Turisztikai vonzerő	10
Zöldfelület	50

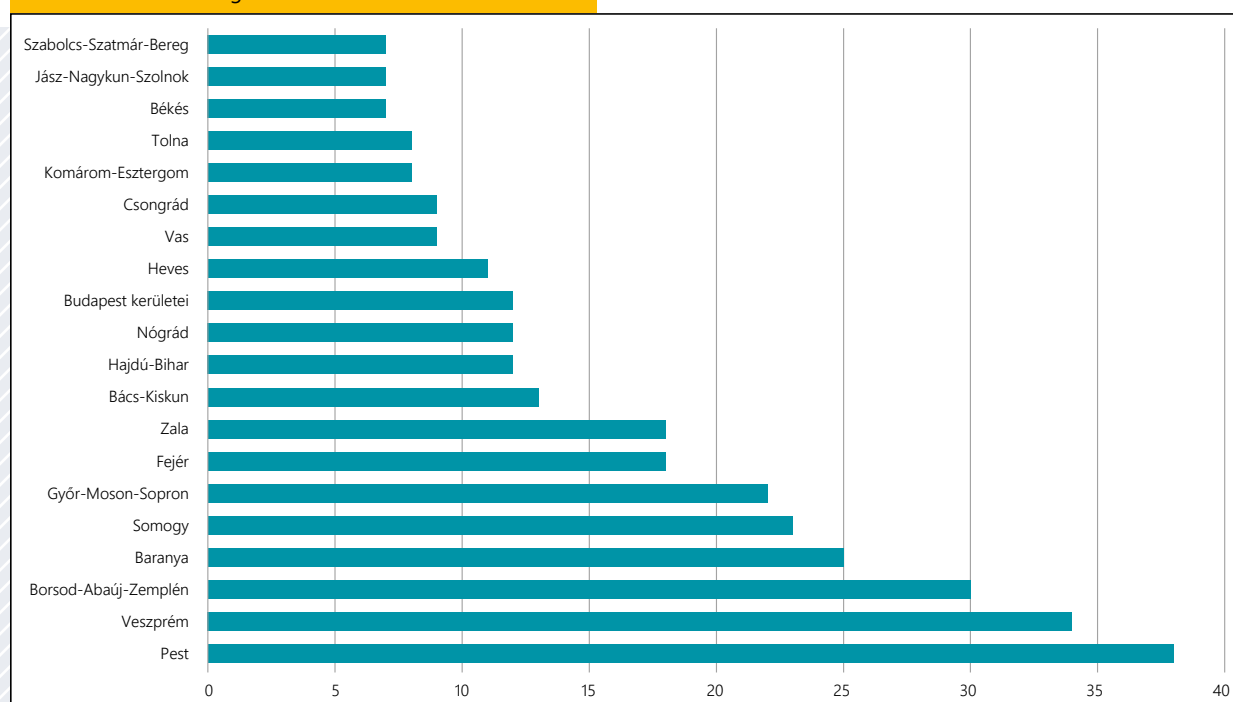
1. táblázat: Az értékelési szempontok és a pontértékek megoszlása

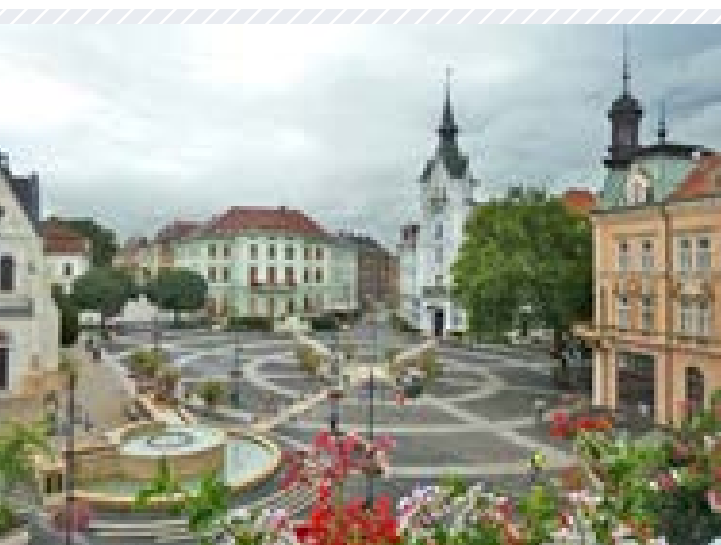
(ma SZIE) Tájépítészeti Karának, a GreenCity, a MAKEOSZ és a MÖFÖSz munkatársai vettek részt. A zsűrizésnél öt féle szempont szerint minősítjük a települést (1. táblázat). A bírálókat a zöldfelületi adottságok meghatározóak, 50%-os arányban szerepelnek a bírálati szempontok között. A városok és a budapesti kerületek esetében a zöldfelület minősítésénél a következő adottságokat értékeljük (falvakban értelemszerűen kevesebb szempont szerepel):

- Településközpont (1. kép)
- Zöldfelület vagy játszótér (2. kép)
- Intézménykertek (3. kép)
- Temető és/vagy más zöldfelületi intézmény (4. kép)
- Műemléki környezet és/vagy templomkert (5. kép)
- Közlekedési terület (6. kép)
- Lakóterület és/vagy intézmény zöldfelülete (7. kép)
- Felszíni vizek menti zöldfelület és/vagy védett terület (8. kép)
- Településkapu (9. kép)
- Kirándulóhely és táj kapcsolata (10. kép)

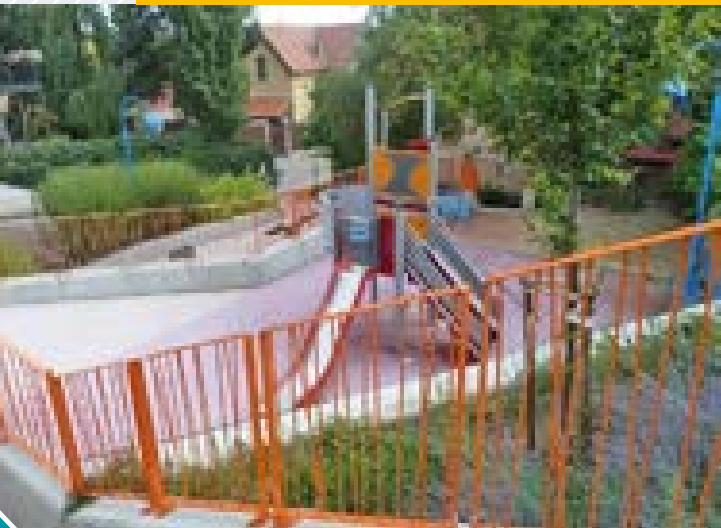
A tíz féle helyszín mindegyikén nulla és három pont között kerül minősítésre a fák, a cserjék, az évelők, az egyenyrá-

1. ábra: A résztvevő települések megyénkénti megoszlása 2018-ban

1. kép: Az egykori közlekedési csomópont (Kossuth tér, Kaposvár)

2. kép: Meredek hegyoldalon is lehet korszerű játszóteret kialakítani (Budaörs)

3. kép: Felújított óvodakert a hagyományos beépítésű udvarban (Budaörs)

riak, a gyepterületek, a növényalkalmazás, a burkolatok, az utcabútorzat, a zöldfelületi fenntartás színvonala, az üzemeltetés, a köztisztaság, gyommentesség (összesen kilenc adottság zöldfelületi objektumként). Az egyes objektumok esetén három plusz pontot lehet elérni az épített környezet, az anyaghasználat, a tervezettség, a vízhasználat és a fenntarthatósági elvek érvényesülése szerint. Az értékelési szempontok alapján is látható, hogy az egyényáriak az egyes objektumoknál mindössze egy kilenced arányban szerepelnek az 50%-osan figyelembe vett zöldfelületeknél. A teljes 100 pontos rendszerben a „virágos”, azaz az egyényári arány maximálisan 4,5%!

Zsűrizés

A jelentkezett településeket három megyénkénti csoportosításban a területi elnökök (korábban régió elnökök) képviselik. A területi elnökök gondoskodnak a zsűrizés megszervezéséről. A zsűrizést elsősorban kertészmérnökök, tájépítésmérnökök és idegenforgalmi szakemberek végzik. A mintegy száz zöldfelületi zsűriző az értékelést társadalmi munkában végzi. Törekedni kell arra, hogy a jelentkezett települések zsűrizését – az utazási költségek csökkentése érdekében – az adott megyékben élő szakemberek végezzék el.

A zsűrizést minimum két „zöldes” és egy turisztikai szakember végzi. A zsűrizésre – az adatlapon feltüntetett kapcsolattartóval – előzetesen egyeztetett időpontban kerül sor. A zsűri tagjait többnyire a település polgármestere, a zöldfelületi szakember és városokban az idegenforgalmi felelős fogadja. A zsűri tagjai a feltöltött adatlapok alapján előzetesen tájékozódnak. Kérdéseket tesznek fel és bejárják a szempontrendszerben szereplő zöldfelületi objektumokat. A zsűrizés eredményei felkerülnek az adatbázisba. A területi vezetők az öt kategóriában (község 1000 fő alatt és felett, város 50 ezer alatt és felett, valamint budapesti kerület) egy-egy javaslatot tehetnek az általuk (a pontértékek alapján) legjobb adottságú településekre.

A második körben az ún. fő zsűri a területi elnökök által javasolt településeket végiglátogatja. A fő zsűri egyrészt meggyőződik az adott település alkalmasságáról az esetleges nemzetközi megmérettetéshez. Másrészt tisztázza az esetleges nemzetközi szerepléshez, illetve a díjkiosztó megrendezéséhez szükséges feltételeket (elsősorban 400–500 fő befogadására alkalmas terem).

Döntési folyamat, díjkiosztás

A fő zsűri látogatását követően kerül sor az Értékelő Bizottság ülésére. A bizottság tagjai a területi vezetők, a projektvezető, a nemzetközi képviselő és a szervező bizottság elnöke. Az első helyezésekre történő javaslatok eldöntésén túlmenően kerül sor az egyéb díjak összeállítására is. Az egyéb díjakat a Szervező Bizottságba delegált

	2014	2015	2016	2017	2018
Község 2000 fő alatt	Balatongyörök	Hercegkút	Telkibánya	Szálka	Dozmat
Település 2000 fő felett	Rajka	Dunakiliti	Tihany	Lajoskomárom	Csemő
Város 50ezer alatt	Siófok	Mosonmagyaróvár	Jászfényszaru	Balatonfüred	Nagykörös
Város 50 ezer felett	Veszprém	Zalaegerszeg	Kaposvár	Veszprém	Szolnok
Budapesti kerület	VIII.		XVIII.	XVIII.	IV.

2. táblázat: A fődíjas települések 2014 és 2018 között.

minisztériumok, a szakmai szövetségek, a civil szervezetek, intézmények és a szponzorok adják.

Az értékelő Bizottság által összeállított javaslatot a Szervező Bizottság tagjai előzetesen megkapják. Második körben a Szervező Bizottság dönt a díjazott települések listájáról, amelyet végül a Magyar Turisztikai Ügynökség vezérigazgatósága hagyja jóvá.

A díjkiosztó ünnepség megrendezésére a következő évi nemzetközi megmérettetésre javasolt városban kerül sor. A díjkiosztóra a Szervező Bizottság tagjain kívül a területi vezetők, a zsűrizésben részt vett szakemberek és a résztvevő települések részéről két-két fő kap meghívást.

Eredmények

A Virágos Magyarország környezetszépítő verseny öt kategóriában kerül meghirdetésre. Ezek az 1000 lakos alatti és az ezret meghaladó községek, az 50 ezer lakos alatti és az ennél nagyobb lélekszámú városok, valamint a budapesti kerületek (község kategóriában 2017-ig a 2000 lakos volt a határ).

A díjkiosztó ünnepélyen az első helyezés az öt kategóriában (község 1000 lakos alatt és felett, város 50 ezer lakos alatt és felett, valamint budapesti kerület) kerül kihirdetésre (2. táblázat).

Megjegyzés: 2014-ig csak község és város kategóriában hirdettünk első helyezést. A fődíjasok vettek részt az európai megmérettetésben (3. táblázat). 2015-től két-két község, két-két város és egy budapesti kerület kategóriákban adunk fődíjat

A települések általános környezetszépítési szempontjai mellett az „Ország főutcája, illetve az Ország legszebb tere” díjjal minősítettük a legalkalmasabb városközpontokat. Díjazottak: Budapest II. kerület, Gödöllő, Hatvan, Hajdú-böszörmény, Hévíz, Kaposvár, Nagykörös, Sárospatak. A „Budapest főutcája” kitüntetést eddig a II., a IV., a X, és a XX. kerületek nyerték el. A mozgalom további része a lakossági szavazatok alapján meghirdetésre kerülő „Legvirágosabb úti cél”, amelyet 2018-ban Eger, Geresdlak, Gyulaháza, Veresegyház és a XIX. kerület kapott.

A Virágos Magyarország környezetszépítő mozgalomban résztvevő valamennyi település a ráfordított energia

alapján megérdemelne – az oklevélén kívül – valamilyen elismerést. A kiíró szervezetek és a szponzori felajánlások alapján a résztvevő települések egyharmada különdíjat kap. A díjak között szerepel a Miniszterelnöki díj (egy falu és egy város kapja). Továbbá a minisztériumok, a szövetségek és az alapítványok által felajánlott díjak. A szponzorok között nagyvállalatok, KKV-k, köztük kertészetek és magazinok egyaránt szerepelnek.

4. kép: Zarándokhely kertépítészeti kialakítása (Pálosvörösmart, Mária kert)

5. kép: Értékes zöldfelületi elem a szakrális emlék (Baja, Kálvária)

6. kép: Az egykori főút és rendezett környezete (Szolnok)

7. kép: A japánkert Mitsui Sen szobrászművész alkotása (Veresegyház)

8. kép: Tanösvény az elvadult Békás-tó körül (Lajoskomárom)

A 25. évfordulóra való tekintettel, idén Guller Zoltán, a Magyar Turisztikai Ügynökség vezérigazgatója a részt vevő településeket egy-egy honos fafajú oszlopos növekedésű gyertyánnal (*Carpinus betulus 'Fastigiata'*) és emléktáblával is díjazza.

A nemzetközi versenyben jelenleg kilenc ország vesz részt: Ausztria, Belgium, Csehország, Hollandia, Írország, Németország, Olaszország, Szlovénia és hazánk.

A nemzetközi zsűriben hazánkat dr. Báthoryné Nagy Ildikó Réka tájépítésmérnök, egyetemi docens és Spanyárné Halász Szilvia kertésmérnök, főkertész képviseli. A zsűri titkári feladatait két cikluson át (10 év) Prutkay János környezetvédelmi agrármérnök látta el.

A nemzetközi megmérettetésre a települést a nemzetközi zsűri tagjai helyszíni konzultációkkal havonta segítik. Jóllehet a nemzetközi zsűri szempontjai a hazai feltételekhez hasonlóak, de az arányok az egyes szempontoknál eltérőek.

Településeink szép eredményeket értek el az európai megmérettetésben, 25 év alatt 10 arany és 19 ezüst érmet nyertek. A megszerzett különdíjak száma 11.

Évszám	Arany	Ezüst	Bronz
1996		Székesfehérvár	
1997	Siófok		
1998		Hévíz	
1999		Tata	
2000		Sárospatak	
2001		Győr	
2002		Paks	
2003		Zalakaros	
2004	Kaposvár		
2005		Makó; Ruzsa	Ruzsa
2006	Nagyatád		Orfű
2007	Eger		Noszvaj
2008		Gyula; Tápiógyörgye	
2009		Szombathely; Gelse	
2010	Lipót	Sopron	
2011	Balatonfüred	Paloznak	
2012		Százhalombatta; Lövő	
2013		Hévíz; Csopak	
2014	Gyula	Zebegény	
2015	Balatongyörök	Siófok	
2016		Mosonmagyaróvár; Dunakiliti	
2017	Tihany	Kaposvár	
2018	Veszprém	Lajoskomárom	

3. táblázat: Az európai versenyben elért eredmények

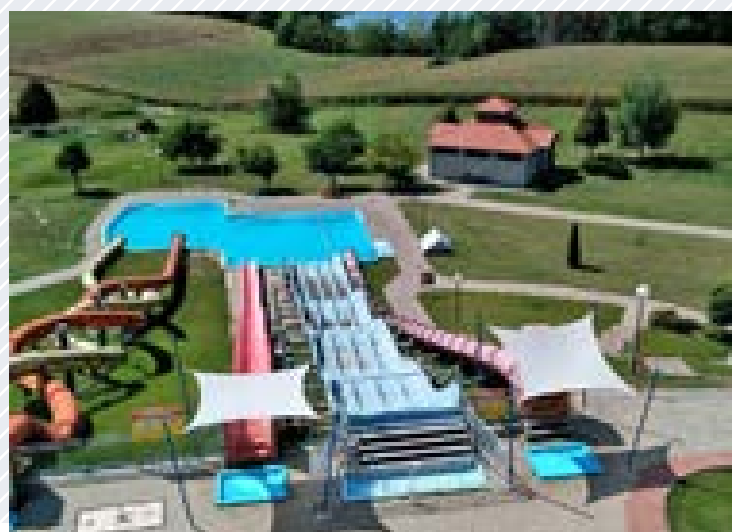
Összegzés

A Virágos Magyarország mozgalomban részt vevő települések arculata az utóbbi évtizedekben igen sokat változott. Az utak fásításán, a terek, parkok állapotán egyértelműen látszik a település önkormányzatának, polgármesterének, lakosságának környezeti szemlélete. A rendezett zöldfelületek nevelő hatása gyorsan érvényesül. Csökkennek az egygyári lopások, az utcabútor rongálások, a szemetelések, ha a lakosok magukénak érzik és becsülik zöld környezetüket.

9. kép: Körforgalom
(Székesfehérvár)

A települések zöldfelületi arculata az idegenforgalmi, a turisztikai vonzerőt is növeli. A jó gazda szemlélettel fenntartott zöldfelületek vonzóakká válnak. A rendezett felületek pedig hozzájárulnak a települések jó hírnevéhez. A település legfontosabb névkártyája utcaképe, zöldfelületi arculata. A legjobb szálloda, a leghíresebb étterem látogatottsága kérdésessé válna, ha környezete gazos, poros lenne, a gyepek kiszáradnának, a fákat a tetvek károsítanák... Ellenkezőleg, a rendezett, az ápolott, az intenzíven fenntartott, a korszerű tájépítészeti elvek szerint kialakított kert, park,

10. kép: A természeti és a művi elemek találkozása
(Zalaegerszeg, AquaCity)

az üde környezet mindenütt vonzó. Arról sem szabad a települések gazdáinak megfeledkezniük, hogy a látvány köztulajdon! Az a látvány szép, amelyben az építészeti és a természeti elemek egymással harmonizálnak.

Szerző

Csemez Attila

professor emeritus

a Virágos Magyarország Szervező Bizottság elnöke

„LEADER program, mint helyi gazdaságfejlesztési eszköz – Nyitott porta program”

Előzmények a térségben

A Zala Termálvölgye Egyesület 2008-ban alakult Zalaszentgróti térsége vidékfejlesztési feladatainak ellátására. Működési területe leginkább a hátrányos helyzetű Zalaszentgróti Járás (korábban Zalaszentgróti Statisztikai Kistérség), amely Zala megye egyik periférikus térségeként számos problémával küzd: aprófalvas település-szerkezet, folyamatosan csökkenő lakosságszám, helyi munkahelyek rendkívül alacsony száma. A térség gazdasági ereje minimális, nincs számottevő ipar, az egyedüli érdemi jövedelemszerzési lehetőséget a térség térszomszédságában lévő turisztikai centrumok jelentik, mint amilyen például a Zalaszentgróttól 25 kilométerre fekvő Hévíz. Bár hazánkban Hévíz évi 1,1 millió vendégéjszakával Budapest után a második legjelentősebb vendégforgalommal rendelkezik, a szomszédos Zalaszentgróti térségben ennek kisugárzó hatása kevésbé érvényesül.

Zala Termálvölgye

A térségben a helyi szereplők már a '90-es években rájöttek arra, hogy a térségben jelenlévő problémákra megoldást az együttműködés eszközével könnyebben lehet találni. A térségi fejlesztések sora a helyi önkormányzatok által alapított Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás működésével vette kezdetét. Ez a szervezet lett az életrehívója számos térségfejlesztési programnak, továbbá a Társulás volt az, aki segítette több civil kezdeményezés kezdeti lépéseit. Ilyen közösségi kezdeményezés volt például a borturisztikai együttműködés, a Zalai Borút Egyesület vagy éppen az ifjúságfejlesztéssel foglalkozó Zalai Hazatérők Egyesülete. Nem véletlen tehát, hogy a Társulás meglátta a lehetőséget a LEADER módszerben annak Magyarországi megjelenésekor. A Társulás sikeresen lebonyolította Zalaszentgróti térségében a kísérleti LEADER programot, majd az AVOP LEADER+ programot. Ezt a munkát folytatta a Zala Termálvölgye Egyesület, amely 2008. óta viseli a LEADER helyi akciócsoport címet. Az Egyesület túl van az ÚMVP LEADER program megvalósításán, s jelenleg folyamatban van a 2014-2020-as időszak Vidékfejlesztési Program LEADER programjának lebonyolítása.

Idézet a 2009-es tanulmányból (Dr. Gadócziné Fekete Éva – Helyi termékek előállítása és értékesítése a Zala Termálvölgyében):

„Miért jó a helyi termék?

A helyi termék előállítása és értékesítése kedvez:

- a termelőknek: lehetőséget ad termékeik értékesítésére, ezzel jövedelemszerzési lehetőségeik kiszélesítésére, anyagi biztonságuk növelésére,
- a fogyasztóknak: a fogyasztáshoz közeli termelésből közvetve kevesebb tartósító szert tartalmazó, egészséges, megbízható, a hagyományos ízeket, formákat nyújtó, minőségi terméket kínál úgy, hogy közben megismerheti az előállítás folyamatát, ill. a termelőt, társadalmi felelősség érzetét erősítve gyakorolhatja a szolidaritást és szabaddíós programmal is összekapcsolhatja a vásárlást,
- a helyi munkavállalóknak: kiszélesíti a helyi munkavállalási lehetőségeket, a lakóhelyhez közeli, az idősebbektől átvett helyi tudást kamatoztató, társadalmilag hasznos és egyben legális, a társadalombiztosítási jogviszonnyal járó munkát biztosít az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek is,
- a turisztikai szolgáltatóknak: a szállás- vagy vendéglátóhelyet egyedivé tevő kézműves tárgyakhoz, a gasztronómiai élmény nyújtásához elengedhetetlen alapanyagokhoz juttat hozzá, bővíti a turisták számára ajánlható programkínálatot és ezzel együtt javítja a szolgáltatás versenyképességét és a kiadások csökkentése mellett növeli a bevételeket,
- a települési önkormányzatnak: javítja a foglalkoztatottságot, ezzel csökkenti a segélyezési igényt, emellett növeli a helyi adóbevételek nagyságát, ezzel a település fejlesztésére fordítható forrásokat, egyedi arculatot ad a településnek,
- a kistérségi közösségnek: erősíti a térségi turisztikai vonzerőt, a beszállítókon keresztül térségi szinten tovább növeli a foglalkoztatottságot és a térségi jövedelmeket, segít a kistérség egyedi arculatának megalkotásában és ezzel a képzett népesség elvándorlását visszafogó, a fiatalok letelepülését ösztönző térségi identitástudat erősítésében, a kiveszőfélben lévő használati tárgyak, technológiák, motívumok megőrzésével ápolja a térség kulturális örökségét és ezzel stabilitást és egyben lehetőséget biztosít a társadalom megújulásához.

A helyi termékek előállításának növelése tehát térség/vidékfejlesztési szempontból fontos, mert:

- hozzájárul a térségben élők, a termékek előállításába és értékesítésébe bekapcsolódó lakosok megélhetésének, a helyi foglalkoztatás és a térségi jövedelemtermelő képesség növeléséhez,
- az egészséges, környezetbarát termékek fogyasztásán keresztül javítja a lakosság életminőségét,
- programot, ajándéktárgyakat biztosít a térségbe látogató turisták számára, ezzel javítja a térség turisztikai kínálatát,
- hozzájárul a térség arculatát formáló, a térséggel azonosítható szimbólumrendszer formálásához, a térség önazonosságának erősítéséhez.

Helyi termék fejlesztési célok a LEADER-ben

A térség Magyarországon ez elsők között vállalta fel a helyi termékek fejlesztésének ügyét gazdaságfejlesztési célként. A kísérleti LEADER program keretében 2002-ben kidolgozásra kerülő stratégiában már megjelentek a „Helyi (tájspecifikus) termékek kifejlesztése” és „A termékek piacra jutásának segítése” célkitűzések. Ezeket követte 2005-ben az AVOP LEADER+ stratégiában „A helyi termékek előállításának és piacra jutásának segítése” elnevezésű intézkedés.

Az első tapasztalatok megszerzését követően jelentős előrelépésre adott lehetőséget 2008-tól kezdődően az ÚMVP LEADER program a megnövekedett fejlesztési keretnek és a kibővített LEADER menedzsment kapacitásoknak köszönhetően. Külső szakértőként Dr. Gadócziné Fekete Éva elkészítette a „Helyi termékek előállítása és értékesítése a Zala Termálvölgyében” című tanulmányt 2009-ben. Ez a dokumentum egy átfogó térségi kutatás eredményeként született, amely szakmailag megalapozta a helyi termékekkel kapcsolatos jövőbeni fejlesztőmunkát.

A tanulmány az elméleti megalapozáson, helyzetfeltáráson túl meghatározta a térség LEADER programjába potenciálisan beilleszthető közösségi feladatokat a termékfejlesztés, vállalkozásfejlesztés, az értékesítés és a kapcsolódó szervezeti kapacitások területén. Ebből a listából több intézkedés is beépült a 2009-es, 2011-es és 2013-as LEADER helyi felhívásokba. A ciklus végére elmondható volt, hogy a LEADER fejlesztési források összesen kb. fele szolgálta a helyi termék fejlesztés ügyét. A kisléptékű élelmiszeripari beruházásoknak köszönhetően új termelők, új termékek jelentek meg a térségben, a hagyományos gyümölcsösök telepítése erősítette a helyi gazdaságok több lábán állását. Az Egyesület és helyi civil partnerei szervezésében számos tudásátadást, szemléletformálást szolgáló rendezvényre kerülhetett sor a gazdák körében (pl. tanulmányutak, műhely foglalkozások, konferenciák).

Születtek helyi lakosokat célzó projektek: ismerjék meg a helyi termelőket, fogyasszanak helyi terméket. Például 2014-ben elkészült egy térségi webes helyi termék adatbázis (www.helyitermek.zalatermalvolgye.hu), valamint egy kiadvány.

Ezen kezdeményezések, projektek révén az Egyesület egyre szorosabb kapcsolatot alakított ki a legaktívabb térségi helyi termék előállítókkal, kézművesekkel. A számos kezdeményezésnek, kísérletnek köszönhetően jelentős tapasztalat halmozódott fel az Egyesületnél a helyi termék fejlesztéssel, szervezéssel kapcsolatban. Így 2015-re megteremtődött egy bizalmi-, illetve tapasztalati alap, amire lehetett építeni a továbbiakban.

Itt a térség elérkezett egy döntési ponthoz. Milyen stratégiát célszerű követni a 2014-2020-as LEADER programozási ciklusban? Az látszódt, hogy változtatásra van szükség legfőképp azért, mert az új időszakban a térségre jutó LEADER fejlesztési források jelentős mértékben lecsökkentek az előző időszakhoz képest. Ebből a keretből csak

kisösszegű projektekre futja a helyi szereplőknek, s így fennáll a veszélye annak, hogy a projektek megvalósítása nem hoz érzékelhető előrelépést a térségben.

Látszódt, hogy valami olyan komplex programra van szükség a gazdaságfejlesztés területén, amely terepet biztosít a közösségileg aktív, együttműködést kereső helyi szereplőknek. Cél volt, hogy a rendelkezésre álló erőforrások megsokszorozódjanak azzal, hogy az érintettek tevékenesen szerepet vállalnak a program megtervezésében, megvalósításában. Szükség volt arra, hogy bekapcsolásra kerüljenek más fejlesztési források, vagy akár önerős beruházások. A kedvező folyamatok megindulásához megfelelő körülményeket, kedvező közeget kellett teremteni. Egy hasonlattal élve a termőtalajt kell táplálni, a „humuszt” biztosítani, amiben a „palánták”, az egyéni és közös törekvések megfelelően fejlődhetnek. Összegezve: jelentős hozzáadott értéket kell elérni a helyi gazdaságfejlesztésben.

De hogyan lehet elérni ezeket a célokat? Más LEADER térség sikerreceptjének adaptálásával? Például csatlakozzon a térség a több hazai akciócsoport (például Éltető Balaton-felvidékért LEADER HACs, Alpokalja - Fertő táj HACs) által sikeresen működtetett „Vidék Minősége” védjegyszerkezethez? Vagy alakítson ki egy saját rendszert az ausztriai Vulkanland HACs nemzetközileg is elismert márka programjának mintájára? Vagy mindenkitől függetlenül fejlesszen ki egy új rendszert?

Hogyan tovább? - A francia impulzusok

A 2014-es és 2015-ös év a Zala Termálvölgye térségben a 2007-2013-as LEADER időszak zárásának, kiértékelésének és a 2014-2020-as ciklus tervezésének időszaka volt. Ebben a „hogyan tovább?” gondolkodásban kulcsfontosságú adalék volt, hogy az Egyesület lehetőséget kapott arra, hogy 2014-ben terepi partnerként bekapcsolódjon egy francia-magyar nemzetközi kutatási projektbe. Az ún. ECOSYAL projekt témája a helyi élelmiszerrendszerek, valamint a rövid élelmiszerláncok voltak. A projektet vezető kutatóintézmények (magyar részről a Szent István Egyetem) a bevont LEADER térségek (5 francia és 2 magyar) segítségével olyan vizsgálati módszer kidolgozására tettek kísérletet, amely lehetővé teszi egy (kis) térség helyi élelmiszerrendszerének a „megmérését”, kiértékelését. A cél az, hogy az indikátorok segítsék a térség döntéshozóit, menedzsereit abban, hogy megtalálják a legoptimálisabb beavatkozási pontokat a helyi élelmiszerrendszer hatékony fejlesztése érdekében.

Az ECOSYAL-ban való szerepvállalás már önmagában amiatt is hasznos volt, mert az Egyesület megismerkedhetett a „helyi élelmiszerrendszer”, „rövid élelmiszerlánc” (röviden: RÉL) fogalomkörrel. A Dél-Franciaországi szakmai tanulmányutakon az Egyesület képviselői a gyakorlatban is láthattak számos jó gyakorlatot, ténylegesen működő RÉL megoldást. Látszódt, hogy ezt az eszköztárat mennyire hatékonyan lehet alkalmazni vidékfejlesztési, gazdaság-

fejlesztési célok elérésére. Néhány példa a megismert francia jó gyakorlatokból: gazdák által közösen működtetett értékesítő pont („GLE”); agrárkamara által szervezett „Üdvözlünk a gazdaságban” védjegy és országos hálózat; térségi önkormányzati „karta” a helyi termékek fogyasztásának ösztönzésére; a Pyrénées Cathares térség rövid élelmiszerlánc együttműködési rendszere, stb.

Az ECOSYAL keretében fejlesztett, a térségek élelmiszerrendszerének elemzésére szolgáló módszer is izgalmasnak tűnt. A projekt keretében az Egyesület megtette az első lépéseket a Zala Termálvölgye térség új szemléletű elemzése érdekében (pl. felmérés a gazdák között), ugyanakkor a projektzárást követően a munka nem állt meg, és 2015. év során elkészült a térség átfogó helyi élelmiszerrendszer elemzése. Ebben a munkában dr. Kujáni Katalin RÉL szakértő és Szabadkai Andrea a Kisléptékű Termékelőállítók Országos Érdekképviseletének Egyesületének elnöke volt a HACCS segítségével. „A helyi élelmiszerrendszer fejlesztési lehetőségei a Zala Termálvölgye Egyesület térségében - Hova tovább a helyi termékek és értékek fejlesztése terén 2014-2020 között?” című tanulmány elkészítésekor sor került például fogyasztói kérdőívezésre, a vendéglátók körében fókuszcsoportos beszélgetésre, KSH elemzésekre, műhelytalálkozóra, gazda interjúkra.

Ebben a szakmai munkában merült fel a háztól való közvetlen értékesítés, a „nyitott porták” fejlesztésének ötlete. „A fejlesztési koncepció háttere egyrészt az, hogy sok termelő nagy tapasztalattal és kialakult vevőkörrel rendelkezik, akik szívesen kijárnak, és háztól vásárolnak. Másrészt a térség élen jár a rendezett gazdaudvarok, fogadóhelyiségek kialakításában (főleg a borászatok, pálinkafőzők esetében), és sok még nem termelőként regisztrált lakos rendelkezik termelési és ételkészítési hagyományos tudással. A fogyasztói és önkormányzati, civil megkerdezések alátámasztották azt az igényt, hogy a fogyasztókat ki kell vinni a termelőkhez, ezen túl sokan válaszolták, hogy konkrét beszerzési forrásaik vannak, amelyek jól működnek és a bizalmon alapulnak.”

1. kép: A Nyitott Porta Hálózat alapítói

„Azonban az is megállapítható, hogy vannak termelők, akik egyelőre nem állnak készen a vásárlók fogadására, sem a szükséges tudás, sem az infrastrukturális háttér nem áll rendelkezésükre. Viszont a kérdőívezés során a termelők nagyobb hányada válaszolta, hogy szívesen venne részt térségi kezdeményezésekben, és fejlesztené gazdaságát a REL programba illeszthető módon. Ennek érdekében a bevonható jelenlegi és leendő termelők körének meghatározását követően második lépésként a szükséges fejlesztéseket érdemes megállapítani a termelők szintjén. Ezek a fejlesztések lehetnek fogadó helyiségek kialakítása, pénztárgép beszerzése, felszolgáló pult, hűtőpult beszerzése, mobil értékesítő bódék, faházak kialakítása, egyes esetekben az udvarok kitakarítása, rendezése, virágok és más dekorációs eszközök vásárlása.”

Az új, 2014-2020-as LEADER stratégia

A helyi élelmiszerrendszer tanulmány továbbblépési javaslatai közül az akciócsoport a nyitott porta program gondolatát választotta ki fő gazdaságfejlesztési irányának, a későbbiek során az Egyesület ennek megvalósításához kereste az eszközöket.

A 2015. őszén kezdődő tervezéskor az akciócsoport Tervezői Csoportja beépítette a Nyitott Porta program elindításához szükséges legfontosabb elemeket az új LEADER stratégiába. A Helyi Fejlesztési Stratégia megcélolta egy ún. „Nyitott Porta hálózat” létrehozását térségi gazdák, helyi termék előállítók és agroturisztikai szolgáltatók részvételével. A „Nyitott Porta hálózathoz kapcsolódó egyedi projektek” intézkedéssel lehetővé tette, hogy a hálózathoz csatlakozó gazdák kisléptékű (max. 5 millió Ft támogatás) fejlesztéseket valósítsanak meg a hálózat részeként való színvonalas vendégfogadás, értékesítés, bemutatkozás érdekében. Született továbbá egy intézkedés, amely a majdani hálózat marketingjét és a körvonalazódó közös célokat hivatott támogatni közösségi célú térségi együttműködési projektek útján.

A Nyitott Porta program elemeit tartalmazó LEADER stratégia tervezése 2016. májusában sikeresen lezárult, de sajnos ezt követően a folyamat megakadt. A LEADER program elindításában általános csúszások jelentkeztek, ami azt okozta, hogy az első helyi LEADER pályázatok beadására csak 2018. év elején kerülhetett sor. Ezt a kényszerű „szünetet” az Egyesület arra használta, hogy a helyi LEADER program megvalósításával kapcsolatos animációs tevékenysége részeként hozzájárított a Nyitott Porta hálózat megszervezéséhez. 2016. őszétől egymást követték a Nyitott Porta műhelytalálkozók, ahol egyrészt szakmai előadásokra (tudásátadásra), másrészt műhelybeszélgetésekre került sor külső RÉL szakértő támogatásával. Ebben a folyamatban az Egyesület teljesen kinyitotta a kaput, igyekezett minden potenciálisan érintett helyi szereplőt megszólítani, a rendezvényekre bevonni. Egy idő után kialakult egy termelőkből álló mag, akik meglátták a fantáziát a hálózat tervében és egyre inkább magukénak tekintették a koncepciót. Ezt követően a találkozók átfor-

dultak közös tervezésbe, az együttműködés közös céljainak és szabályrendszerének megalkotásába. A hálózatról való gondolkodás során a résztvevők nemcsak saját kűtfőből építkeztek: rendszeresen előkerültek Franciaországból hozott jó megoldások, de tanulási céllal sor került például egy közös tanulmányútra az őrségi porták megismerése érdekében. A hosszas megalapozó munka eredményeképpen 2017. májusban 22 termelő, szolgáltató aláírt egy együttműködési megállapodást, az ún. „Kartát”, s ezzel megalakult a „Zala Termálvölgye Nyitott Porta Hálózat”, nemsokra rá pedig elfogadták a működési szabályokat tartalmazó hálózati ügyrendet is.

Idézet a Nyitott Porta Hálózat Kartájából:

A Hálózat célja, hogy olyan közösségi kezdeményezésű fejlesztéseket valósítson meg, amelyek a Hálózat tagjainak egységes és rendezett megjelenést kölcsönöznek, valamint szolgálják a helyi termékek, szolgáltatások népszerűsítését, a szemléletformálást, a helyi értékek megőrzését és a helyi gazdaság fejlődését. Közös kommunikációjában és egyéni fejlesztéseiben is segíti a helyi értékek, emberek megkülönböztetését a tömegtermeléstől.

A Hálózat feladatának tekinti az alábbiakat:

- (1) Bizalomra épülő, egymást tisztelőben tartó együttműködés kialakítása.
- (2) Minőségi helyi termékek előállítása, bemutatása, kóstoltatása, értékesítése, minőségi szolgáltatások nyújtása.
- (3) Szemléletformálás, egészséges életmódra ösztönzés.
- (4) A zalai táj szépségének, egyediségének bemutatása, gazdálkodás harmóniában a természettel.
- (5) A helyi értékek megőrzése, fenntartható hasznosítása, a hagyományok ápolása.
- (6) A meglévő sokszínűség megőrzése, az arra való építés.
- (7) Innováció beépítése az attraktivitás fokozása, de az alapvető értékek megőrzése mentén.

A horvát-magyar határmenti együttműködés

A LEADER program segítségével sikerült az első lépéseket megtenni a Zala Termálvölgye térség nyitott portáinak együttműködése kapcsán, ugyanakkor a rendszer működésének elindításához még egy mozaik hiányzott. Szükséges volt kidolgozni azt az alapvető keretrendszert, aminek segítségével az együttműködő gazdaságok tényleges jövedelemre tehetnek szert, ami miatt gazdaságilag is megéri részese lenni az összefogásnak.

Ezt a hiányzó fogaskereket az Interreg V-A Magyarország-Horvátország Együttműködési Program 2014-2020 keretében megvalósított „AgriShort – Rövid élelmiszer láncok és a versenyképes agrárgazdaság létrejöttének megalapozása térségi és intézményi együttműködések életre hívásával” című projekt segítségével sikerült megteremteni a térségben. A 2017. májustól 2018. augusztusig tartó 4-partneres határmenti projekt célkitűzése az volt, hogy a RÉL-ben érintett intézményi szereplőket felkészítse arra, hogy segíteni tudják rövid élelmiszerlánc közösségek, RÉL csoportok megalakítását. A projekt nem állt meg a

tudásátadásnál (pl. kutatás, tréningek, tanulmányutak, útmutatók), hanem minta jelleggel segítette 1-1 RÉL gazda együttműködés elindulását minden projektpartner vonatkozásában.

A Zala Termálvölgye Egyesület által felállított RÉL szakmai munkacsoport előkészítő munkája során hamar egyértelművé vált, hogy a térségi adottságok és a Nyitott Porta Hálózattal kapcsolatos előzmények miatt Zalaszentgrót térségében a nyitott portákra célszerű alapozni a minta RÉL csoport megalakításakor. A körvonalazódó RÉL közösség a rövid élelmiszerlánc csatornák közül a gazdaságból való közvetlen értékesítést állította fókuszába. 2018. júliusban 16 gazda, helyi termék előállító és agroturisztikai szolgáltató részvételével megalakult a Nyitott Porta rövid élelmiszerlánc csoport. Az együttműködő gazdák legfontosabb vállalása az volt, hogy rendszeresen hirdetnek meg nyitott napokat és eseményeket a potenciális vendégek, vásárlók részére. Ezeket az időpontokat a RÉL csoporttagok közös kommunikációs csatornákon teszik közzé az érdeklődők számára.

A Nyitott Porta RÉL csoport tagjainak többsége alapító tagja a LEADER stratégiához kapcsolódóan életre hívott Nyitott Porta Hálózatnak is. A Zala Termálvölgye térség Nyitott Porta rendszerének fejlesztésére irányuló törekvések e két egymást erősítő pilléren állnak jelenleg. A RÉL csoport megteremti a közvetlen, rövidtávú jövedelemszerzés lehetőségét a Nyitott Porták számára, így a Hálózat által kitűzött közösségi célok is reálisan felvállalhatóvá válnak.

A Nyitott Porta együttműködés jelenlegi helyzete

A Nyitott Porta RÉL csoport tagok 2018. szeptember 1-én „nyitották meg kapuikat” a vásárlók, vendégek előtt. Hazánkban egyedülálló módon a Zala-völgyi Nyitott Porták vállalták, hogy egész éven át hirdetnek meg nyitott napokat, amikor a megadott időszakban a helyi lakosok, a térségbe látogató turisták előzetes bejelentkezés nélkül térhetnek be a portákra. A nyitott napok alkalmával nemcsak termékeiket kínálják kóstolásra, értékesítésre, hanem például sok helyen lehetőség nyílik étkezésre, információszerzésre, a gazdaság megtekintésére. Az állandó kínálaton túl különleges programokon is van lehetőség részt venni a porták által meghirdetett események alkalmával vagy előzetes megbeszélés alapján. Az alkalmi kínálatban szerepel például: falusi vendégasztal szolgáltatás, termék feldolgozás bemutató, borvacso, gyalogtúra szervezés, csapatépítő tréning szervezése, zenés est, falusi disznóvágás.

Az AgriShort projekt a szakmai támogatáson túl kommunikációs eszközökkel is segítette a Nyitott Porta RÉL csoport elindulását. Készült például közös kiadvány, kidolgozásra került a csoport logója, arculati kézikönyve, amelynek köszönhetően egyebek mellett egységes tábla fogadja a portákba betérő vendéget, vásárlót. Az együtt-

2. kép: A www.nyitottportak.hu honlap

működésben részt vevő portákat bemutató 5 perces kisfilm a közzétételt követően 2 nap alatt 125 megosztást és 4,9 ezer megtekintést ért el a Facebook-on.

Kulcsfontosságú kommunikációs csatornát jelent a Nyitott Porták közös honlapja és mobil applikáció. Ez az IT rendszer speciálisan a Nyitott Porták tevékenységének támogatására került kifejlesztésre az AgriShort projekt keretében. A célja, hogy a potenciális vendégek, vásárlók a használatával a lehető leghatékonyabban értesülhessenek a nyitott porták kínálatáról, termékeiről, nyitott napjairól, eseményeiről, és az IT rendszer útvonaltervező segítségével támogassa a porták felkeresését. A térségben innovációnak számít, hogy a mobil applikációt letöltők rendszeresen különleges ajánlatokat *(például akciók,*

alkalmi kedvezmények) kapnak majd a telefonjaikra ún. push üzenet formájában, amennyiben az érintett porta meghatározott kilométeres környezetében tartózkodnak. A RÉL csoport szeptemberi indulása most még rendkívül friss, egyenlőre még mindenki szokja, tanulja a rendszer működését *(vásárlók, porták és a szervezők egyaránt)*.

Az AgriShort projektnek köszönhetően a RÉL csoport már megkezdte a működését, viszont a hálózati célok megvalósítására, az egyedi portafejlesztési beruházások lebonyolítására sajnos még várni kell. Ennek oka, hogy a 2018. év elején beadott LEADER pályázatok ügyintézése rendkívül lassan halad *(az egész országban)*, s az első döntések megszületése akár 2019. év elejére is kitolódhat.

A nehézségek ellenére az akciócsoport számít arra, hogy egy éven belül az együttműködő porták száma jelentősen bővülhet, hiszen jelen pillanatban is vannak gazdák, akik épp felkészítik a portájukat a belépésre. Az Egyesület reméli, hogy a jövőben – látva az eredményeket – olyanok is bekapcsolódnak a programba, akik eddig nem láttak fantáziát a koncepcióban.

Az alapok lerakása után a továbblépésre vonatkozó tervek is körvonalazódnak már *(pl. tematikus turisztikai programcsomagok kidolgozása; marketing kampány; térségi túratérkép kiadása; új, portákat érintő túraútvonalak kijelölése stb.)*. A Zala Termál-völgye Egyesület, illetve más térségi civil partnerek folyamatosan keresik a lehetőséget a kapcsolódó pályázatok beadására.

Néhány következtetés, tanácsok más térségek számára

A Zala Termál-völgye térség sok éves vidékfejlesztési tapasztalatai alapján úgy gondolom, hogy sikeres helyi gazdaságfejlesztéshez a vidéki térségekben kulcsfontosságú eszköz a LEADER program, a LEADER alapelvek szerinti fejlesztés. Fontos előny a LEADER módszernél, hogy a helyben élő tervezők a helyi szükségletek, igények alapján tervezhetik meg a forrásfelhasználást. Ugyanakkor úgy vélem, hogy ezen a ponton nem érdemes megállni. Jelentős hozzáadott értéket, látványos eredményeket leginkább a Nyitott Porta Programhoz hasonló komplex, együttműködésre építő rendszerekkel lehet elérni. Ilyen LEADER-rendszer például a több hazai térséget érintő Vidék Minősége Védjegy, vagy az ausztriai Vulkanland térség márkája, hálózatai.

Ezen együttműködésre építő rendszerek felépítését leginkább egy piramishoz tudnám hasonlítani. A rendszert felépíteni a „piramis” alsó szintjével kell kezdeni. E szakasz jellemzői: Nagyon sok erőforrást igényel. Hosszú ideig nem történik semmi látványos, ugyanakkor nagyon sokat kell, hogy beszéljünk. A helyiek aktív

részei, alakítói a folyamatnak (*pl. célok megadása, részfolyamatok megoldásai*). A piramis alsó szintje előfeltételét képezi a felsőbb szinteknek, azaz bizonyos fejlesztéseket nem érdemes, nem lehetséges az alapozó szakasz zárását megelőzően elkezdni. A piramis alsó szintje önmagában fenntartható, azaz valamiféle olyan közös érdek tartja össze, amely a résztvevőknek valós, pénzben is kifejezhető gazdasági hasznot hoz. Ezt a gazdasági hasznot jellemzően a piramis alsó szintje, az együttműködési rendszer nélkül a résztvevők nem tudnák elérni. Például ez a gazdasági haszon a Nyitott Porta együttműködésnél az a plusz vendég-, vásárló kör, akiket a nyitott napok rendszeres, közös meghirdetése nélkül nem tudtak volna bevonni.

A piramis további szintjei erre az alpra épülhetnek. A felsőbb szintek építőkockái olyan kezdeményezések, projektek, amelyek a piramis alsó szintje nélkül is létrejöhetnének ugyan, de nélkülük tisztavirág-életűvé válnának: egy darabig működik, de aztán különösebb maradandó haszon nélkül kimúlik, elfelejtődik, az ebbe az ügybe fektetett energia – kis túlzással – elvész. Erre jó példa lehet egy térségi tematikus turisztikai programcsomag kifejlesztése, hiszen ez önmagában, alkalmi partnerekkel is kifejleszthető ugyan, de igazán hatékonyan csak egy élő együttműködés szereplőivel (*például Nyitott Porták*) érdemes működtetni. Ahhoz, hogy a felsőbb szintek építőkockái megfelelően tartósak legyenek, ezeknek a kezdeményezéseknek az alapot képező helyi szereplők akaratából kell, hogy következzenek. Természetesen előfordulhat, hogy egy ilyen kezdeményezés is zsákutcának bizonyul, de ezek a kísérletek nem múlnak el nyom nélkül, hiszen a tapasztalatokat leszűrjük az érintett szereplők, erősítik a közösség tudásbázisát és elősegítik új, sikeresebb kezdeményezések (*építőkockák*) megszületését. Míg a helyi gazdaságfejlesztési piramis alsó szintjén a gazdasági érdek dominál, addig a felsőbb szinteken már megjelenhetnek közösségi célok is (*pl. hagyományörzés, környezetvédelem, ifjúságfejlesztés*). A felsőbb szintek építőkockái már jóval kevesebb erőforrást (*előkészítést, szervezést*) igényelnek és jelentős haszonnal (*hozzáadott értékkel*) kecsegtetnek.

Az ilyen helyi gazdaságfejlesztési rendszerek szereplői a közös vállalatokat, kezdeményezéseket magukénak érzik, így jó gazda módjára járnak el (*pl. saját erőforrásokat is mozgósíthatnak a fenntartás érdekében*). Mivel ezekben a rendszerekben néhány személy helyett számtalan kreatív helyi szereplő gondolatai, ötletei is felszínre kerülnek, minden korábbinál jobb megoldások születhetnek.

Ha a helyi gazdaságfejlesztési piramis az évek során folyamatosan fejlődik és egyre több *„építőkocka”* kerül sikeresen beépítésre, a piramis egyre *„magasabbá válik”,* egyre *„messzebből látszódik”.* Azaz egyre többen felismerik benne a jó gyakorlatot, mintaként tekintenek rá, egyre többen keresik fel, hogy megvizsgálhassák, tanuljanak belőle.

Ezek a sikeres gazdaságfejlesztési rendszerek egy adott térséghez tartoznak, ahol közös az identitástudat, a helyi

szereplők ismerik egymást. Előfordulhat, hogy egy ilyen rendszer építéséhez az adott térségben még nem lehet hozzáfogni, mert nem adottak az előfeltételek. Ilyenkor évekbe telhet, hogy *„előkészítsük a terepet”* a térségben. Ez az építkezésben a nulladik szint, amely egy rendkívül erőforrásigényes és kevés látványos eredménnyel kecsegtető szakasz. Ilyen *„nulladik szintes”* fejlesztések lehetnek például a szemléletformáló, tudásátadó kezdeményezések, amelyek egyebek mellett a helyi szereplők együttműködési hajlandóságának az erősítését szolgálják. Vagy ilyenek azok az egyedi beruházások, projektek, amelyek a majdani együttműködésben résztvevő gazdasági szereplők azon képességeit, kapacitásait erősítik, amelyekkel majd később részt fog venni a rendszerben (*pl. új termék, szolgáltatás létrehozása*). A Zala Termálvölgye térség példájánál ez a nulladik szint a 2009-től 2015-ig terjedő időszakban volt, amikor LEADER forrásból számtalan helyi termék előállításával kapcsolatos beruházás valósult meg és egymást követték a helyi termék témájú szakmai rendezvények, tanulmányutak, marketing kampányok.

E rendszerek kidolgozásában sokszor fontos segítséget jelentenek a külső szakértők, kutatók, akik új tudást, más térségek példáit tudják behozni a folyamatba és nem utolsósorban a *„külsős szemet”,* azaz úgy látják a térséget, mint senki más a térségben élők közül. Képesek meglátni azokat a potenciálokat, amik helyi szemmel nézve nem tűnnek lényegesnek.

A sikeres helyi gazdaságfejlesztési rendszerek építése folyamatos koordinációt, egyeztetéseket, probléma-megoldást jelent és sokszor konfliktusok kezelését. Több szempontból hasznos, ha ezeket a feladatokat nem az érintett gazdasági szereplők egyike, hanem *„külső”* (*ugyanakkor helyi és a téma iránt elkötelezett*) szervező látja el, például egy vidékfejlesztő szervezet. A LEADER program kifejezetten alkalmas keretet jelent ilyen *„piramisok”* építésére, ez esetben a helyi szervezést a LEADER akciócsoport vezetői, munkatársai biztosítják.

Véleményem szerint a helyi gazdaságfejlesztésben tartós sikereket, jelentős hozzáadott értéket csak egy stabil csapattal, közösséggel, hosszú évek munkája során lehet elérni. Ha egy térség van olyan szerencsés, hogy egy helyi szakember gárda több éven átívelő módon építhet és a szükséges források (*pl. LEADER*) is rendelkezésre állnak, a fentebb leírtak szerinti, helyi sajátosságokhoz igazodó rendszer kifejlesztését egy lehetséges jó iránynak tartom.

Szerző

Szabó Tibor

munkaszervezet vezető, Zala Termálvölgye Egyesület
(LEADER Helyi Akciócsoport)
Készült: 2018. szeptember 6.

KITEKINTÉS

Belső perifériák Európában

ABSZTRAKT | A belső perifériák nem elsősorban fekvésbéli adottságaik miatt, hanem nem megfelelő kapcsolódásaiknak, beágyazottságuknak köszönhetően válnak a periferizációs folyamatok színtereivé. Az eltérő hatóerők több alapvető perifériatípus kialakulását eredményezhetik, amelyek különböző mintázatokban, de jelen vannak Európa egész területén. A periférikus helyzethez köthető társadalmi-gazdasági hátrányok felismerésével, és a belső perifériák létrejöttéhez vezető folyamatok leírásával megadhatók azok a javaslatok a fejlesztési szakpolitikák különböző szereplői számára – különböző területi szinteken –, amelyek a periferizációs ciklusokból való kitörés lehetőségét segítik elő. Mindezeket mutatja be jelen tanulmány, amely egy, az ESPON 2020 Program keretében végzett kutatás eredményin alapul.

KULCSSZAVAK | belső periféria, Európa, periferizáció, térbeli kapcsolódások, ESPON 2020 Program

ABSTRACT | Inner peripheries are affected by processes of peripheralisation not directly because of their geographical location features, but due to their disconnectedness measurable at different scales. Different triggers and drivers result in the evolution of several basic types of inner peripheries, which are present in all over Europe, forming various spatial patterns. By the identification of socio-economic disadvantages related to inner peripheral position and by the interpretation of processes leading to the evolution of inner peripheries, policy recommendations can be made for actors at different territorial scales, which might help these areas to break out of circles of peripheralisation. The current paper aims to introduce these findings based on a research carried out as the part of ESPON 2020 Programme.

KEYWORDS | inner periphery, Europe, peripheralisation, spatial connections ESPON 2020 Programme

A kutatás kontextusa

A területi folyamatok vizsgálatában régóta élő gondolat, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés meghatározó tényezői között kiemelt jelentőségű az elemzések fókuszában álló téregységek relatív helyzete. A társadalmi tér elemei nem önmagukban értelmezhetők, működésüket, jellemvonásaikat éppúgy meghatározzák fekvésük, kapcsolataik, globális, nemzeti vagy regionális beágyazottságuk (Tagai, 2012; ESPON, 2017). A fekvés, a távolság társadalmi és gazdasági pozíciókra és térségi fejlődési pályákra gy-

korolt hatásának kifejeződése („A földrajz számít!”) áll a „hagyományos” periféria-értelmezés mögött. Ebben az értelemben a centrumoktól távolabb eső területek csak magasabb gazdasági és társadalmi költségek árán tudják biztosítani a központok elérésének lehetőségét, míg a centrumok közvetlen közelében tapasztalható agglomerációs előnyökből nem részesülnek (Kühn, 2015). Ez az elképzelés az alapja az Európai Unió centrum-periféria értelmezésének, amely alapvetően kontinentális léptéken tekintve ezt a viszonyrendszert, a nyugat-európai, atlanti térség országait azonosítja centrumként, a kontinensen központi helyzetüknek köszönhetően vagy gazdasági tevékenységük alapján. Emellett, szintén kontinentális léptéken értelmezhetők az európai perifériák, amelyekbe javarészt az EU mediterrán része és a poszt szocialista kelet-közép-európai tagállamok sorolhatók (Keeble et al. 1988; ESPON, 2004).

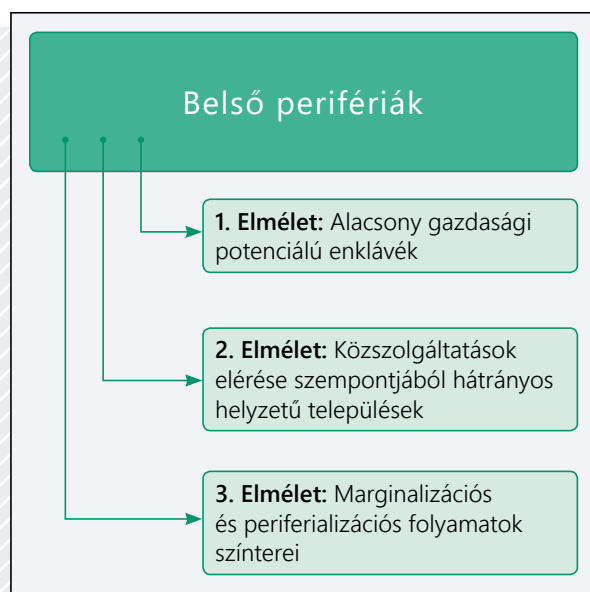
Napjainkban a földrajzi távolság és a fekvés szerepét az információs és kommunikációs technológiák mérsékelik, és jelentősen átalakítják a társadalmi és gazdasági interakciók tereit (ESPON, 2017). Ebben a kontextusban a fizikai közelség jelentőségét egyre inkább felváltja a társadalmi, jogi, intézményi közelség („organised proximity”), amely szerint a társadalmi-gazdasági és politikai kapcsolódásokon és beágyazódásokon („connectivity”) keresztül magyarázhatók a különböző térségi hátrányok (Torre – Rallet, 2005; Bock, 2016). Ez felhívja a figyelmet a belső perifériák helyzetére is. A földrajzi perifériákkal szemben a belső perifériák olyan területek, amelyek fekvésbéli tulajdonságai lehetnek bár kedvezők, távolságuk a társadalmi és gazdasági élet központjaiból nem számottevő, hiányos kapcsolódásaik, esetleges elszigeteltségük és egyéb lokális adottságaik miatt mégsem tudnak profitálni földrajzi pozíciójukból.

A belső perifériák problematikájának felvetése nem előzmény nélküli az európai uniós akadémiai és szakpolitikai diskurzusban, bár ezek korábban csak különböző tagországok (pl. Ausztria, Olaszország) egyéni kutatási és tervezési gyakorlataihoz kapcsolódtak. A belső perifériákra fókuszáló területi vizsgálatok természetesen Magyarországon sem voltak ismeretlenek (Beluszky, 1981; Nemes Nagy, 1996; Kanalas – Kiss, 2006; Péntes, 2014a, 2014b). A belső periféria kifejezés európai szintű szakpolitikai megjelenése a magyar uniós elnökség alatt előkészített Territorial Agenda 2020 dokumentum megalapozó tanulmányához köthető (Damsgaard et al., 2011), emellett az ESPON GEOSPECS projekt is foglalkozott a belső perifériákkal mint különleges földrajzi adottságú területekkel (ESPON, 2012), de a szóban forgó térségek problémakörét az említett anyagok részletesen nem tárták fel.

Annak érdekében, hogy az európai belső perifériák helyzetéről, problémáiról és lehetőségeiről a Közösség átfogó képet kapjon, az Európai Bizottság által kezdeményezett ESPON 2020 Program keretében 2016 és 2017 között lezajlott az a kutatás (ESPON PROFECY – Processes features and cycles of inner peripheries in Europe), amely a belső perifériák folyamatait („processes”), sajátosságait („features”), és újratermelő ciklusait („cycles”) vizsgálta, és amelyben az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének budapesti munkatársai is részt vettek.

Az ESPON PROFECY projekt a belső perifériák közös, európai léptéken értelmezhető definíciójának keresése során elsősorban a térkapcsolati modelleken alapuló elérhetőség és gazdasági potenciál, valamint a periferializációs elméletek koncepciójából merített. Az előbbiek fókuszában az agglomerációs hatások és a regionális fejlődés kérdésköre áll (Keeble et al. 1988; Schürmann et al. 1997; Fujita et al. 1999; Copus, 2001), míg utóbbiak a wallerstein-i Új Világrendszer-elmélet és félperiféria (a centrumokhoz közel álló, de kiszolgáltatott területek), valamint a társadalmi-térbeli marginalizáció (újratermelő társadalmi és területi egyenlőtlenségek a társadalmi rendszerekről való leválasztódás [„disconnectivity”] és kirekesztődés) koncepcióiból táplálkoznak (Wallerstein, 1974; Madanipour et al. 2015; Nagy et al. 2015.)

Ezen összetett és szerteágazó definíciós építőelemek alapján, bár kijelölhetők közös metszetek a sok esetben összefüggő elméleti alapok okán, az európai belső perifériák tágabb értelmezésének szempontjából az ESPON PROFECY kutatócsoportja hasznosabbnak ítélte meg, ha nem egyetlen univerzális definíciót alkot ezekről a térségekről, hanem a jelentéskülönbségek árnyalása céljából egymást részben fedő, de azért markánsan elkülöníthető definíciókat alkalmaz (1. ábra.)

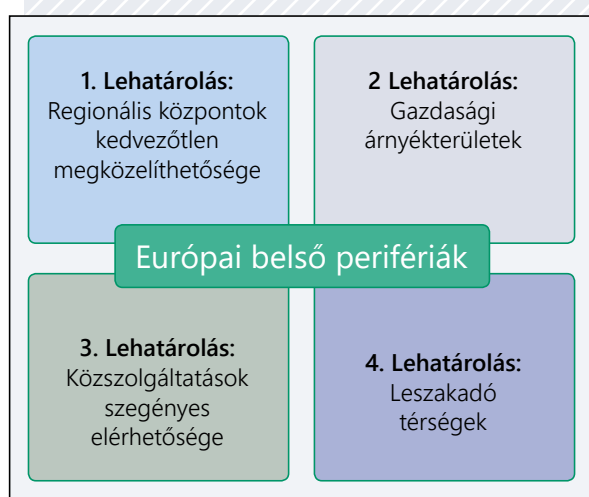
1. ábra: Az európai belső perifériák elméleti típusai (Forrás: © ESPON, 2017, Origin of information: ESPON EGTC)

Ezek olyan feltételrendszerekre reflektálnak, amelyek mind belső perifériák kialakulását és fennmaradását eredményezhetik:

- Az alacsony gazdasági potenciállal rendelkező enklávák a gazdasági tevékenységek központjainak elérhetősége szempontjából tekinthetők hátrányos helyzetűnek.
- A közszolgáltatásokhoz („services of general interests – SGI”) való gyenge hozzáférhetőség is perifériaképző tényező, amelynek oka lehet a földrajzi távolság, de szolgáltató rendszerek fenntartásához és technológiai fejlődéséhez is kapcsolódik.
- A marginalizációs és periferializációs folyamatok színterei sok esetben csak relatív módon, kapcsolatrendszerük hiányosságai miatt, társadalmi, hatalmi kirekesztődés folytán kerülnek nagyobb távolságra a gazdasági életet meghatározó központoktól (ESPON, 2017).

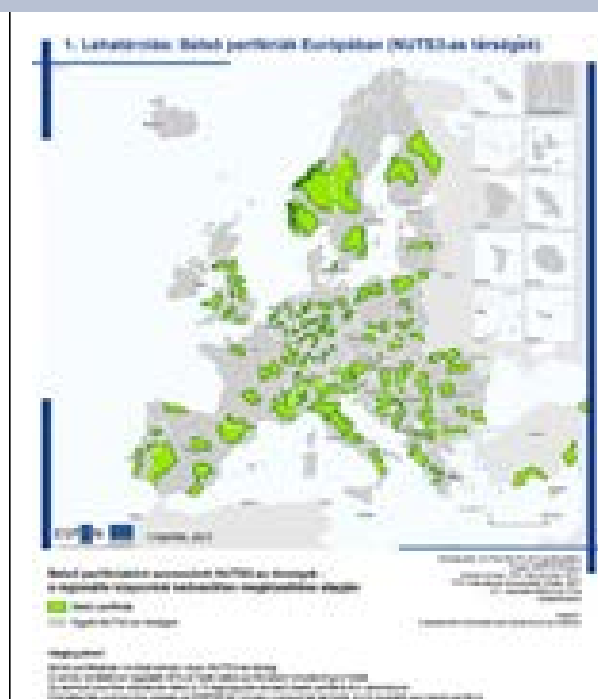
Belső perifériák lehatárolása

Az elméleti (belső) perifériatípusok meghatározása az európai szinten alkalmazott lehatárolások típusainak alapjait is lefektette. Az említett három elméleti típust az ESPON PROFECY kutatás négy operacionalizálható változatban ragadta meg (2. ábra). Ezek többnyire dominánsan kötődnek egy-egy elméleti alapmodellhez, kivéve az 1. Lehatárolást (Regionális központok kedvezőtlen megközelíthetősége), amely egyaránt szorosan kapcsolódik az alacsony gazdasági potenciálú enklávák és a közszolgáltatások elérése szempontjából hátrányos helyzetű területek koncepcióihoz.

2. ábra: Az ESPON PROFECY projektben lehatárolt belső perifériák csoportjai (Forrás: © ESPON, 2017, Origin of information: ESPON EGTC)

Az egyes lehatárolások közös eleme, hogy a kiválasztási tényezőket nem abszolút értékük alapján rangsorolja, hanem adott területek térségzsomszédjaik pozíciójához viszonyítva. A regionális központok (mint gazdasági csomópontok, illetve szolgáltató központok) kedvezőt-

A) Regionális központok megközelíthetősége

B) Gazdasági árnyékterületek

C) Szolgáltatások elérhetősége

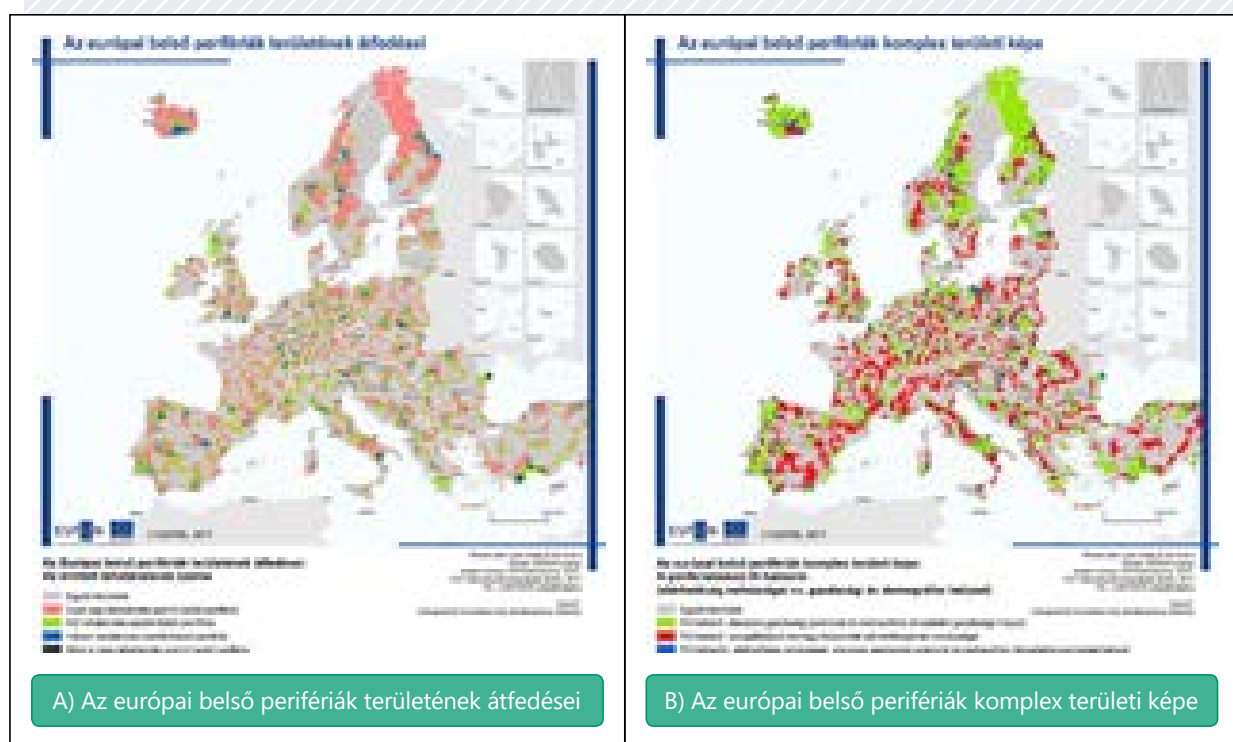

D) Leszakadó térségek

len megközelíthetősége a centrumokba (50 ezer főnél népesebb városok / NUTS3-as térségek központjai / adott országok 10 legnagyobb városa) való eljutáshoz szükséges utazás idő alapján hátrányos helyzetű térségeket azonosította belső periferiákként. A gazdasági árnyékterületek az ESPON MATRICES projekt GDP alapú gazdasági potenciálszámításait feldolgozva váltak lehatárolhatóvá (ESPON, 2014). A közszolgáltatások szegényes

3 ábra: Az európai belső periferiák típusainak elhelyezkedése (NUTS3-as térségek) (Forrás: © ESPON, 2017, Origin of information: ESPON EGTC)

elérhetősége alapján modellezett belső periferiák esetében pedig tíz alapvető szolgáltatás-típushoz (pl. bankok, kórházak, élelmiszerüzletek, iskolák, munkahelyek stb.) való hozzáférhetőség került adott területeken összevetésre szomszédjaik helyzetével.

4. ábra: Az európai belső perifériák területének átfedései és komplex területi képe (Forrás: © ESPON, 2017, Origin of information: ESPON EGTC)

Előbbi metodológia alól a 4. Lehatárolás (Leszakadó térségek) képezett kivételt, amelyben a társadalmi-gazdasági helyzet és dinamika kombinációja (népesedési, munkaerő-piaci és gazdasági teljesítőképességet mérő mutatószámok) segített az e szempontból periférikusnak nevezhető európai térségek azonosításában. A lehatárolási típusok közül a regionális központok és szolgáltatások elérhetősége alapján azonosított belső perifériák foltjait egy európai gridhálóra vetítette az ESPON PROFECY kutatócsoportja által alkalmazott modell, és ezt fordította át adminisztratív terület egységekre (NUTS3 és LAU2), míg az alacsony gazdasági potenciálú enklávék és a leszakadó térségek csoportjai eleve NUTS3-as szinten kerültek meghatározásra (3. ábra).

A lehatárolt belső perifériák nagy része nem egymagában jelenik meg, hanem átfedésben van más perifériatípusokkal (4/A. ábra). Ez egyúttal jelzi, hogy az alkalmazott lehatárolási modellek sok tekintetben összefüggenek, és ez segít meghatározni azokat a területeket Európán belül, amelyek a belső perifériák kialakulásáért és fennmaradásáért felelős állapotok és folyamatok szempontjából a leginkább érzékenyek (a periferializációknak több szempontból kitett térségek). A periferializáció mozgatóerőit tekintve a négy különböző lehatárolás két párba rendezhető. Egyrészt a regionális, illetve szolgáltató központok megközelíthetősége alapján képzett periféria-lehatárolások sorolhatók egy csoportba, másrészt a társadalmi-gazdasági helyzet és gazdasági potenciál figyelembevételével készült perifériamodellek gyökerei nevezhetők hasonlóknak (4/B. ábra).

A belső perifériák európai területi mintázatai és társadalmi-gazdasági jellemzői

A belső perifériaként azonosított területek nemcsak egymással vannak gyakori átfedésben, de gyakorta egybeesnek az Európai Unió szakpolitikai diskurzusaiban kitüntetett helyet kapó térségtípusokkal is (1. táblázat). Az alapvetően elérhetőségi, megközelíthetőségi alapú lehatárolások természetesen kevésbé fednek át nagyrészt urbanizált térségekkel, ahol a központokba való eljutási idő kedvező, rendelkezésre áll a közszolgáltatások széles spektruma és a gazdasági aktivitás csomópontjai is megtalálhatók. A belső perifériák sokkal inkább a rurális térségekben vannak jelen és azokon az átmeneti területeken, ahol az urbanizáció foka viszonylag magas, de a városi funkciók elérése mégis korlátozott. Belső perifériáknak (leszakadó területeknek) ugyanakkor városi és metropolisztérségek is tekinthetők, főleg ha itt olyan marginalizációs folyamatok tapasztalhatók, amelyek az adott területek társadalmi-gazdasági prosperitását korlátozzák.

Az európai belső perifériák nagy mértékben egybeeshetnek olyan térségtípusokkal is, ahol a terület megközelíthetősége nehézkes, az átjárás lehetősége korlátozott. Ilyenek az adminisztratív és politikai választóvonalaként funkcionáló határok, amelyek környezetében a szolgáltatások szervezése és a gazdasági tevékenységek telepítő tényezőinek mechanizmusai gyakori mozgatórugói a belső perifériák képződésének. Hasonló okok miatt jelenhetnek meg belső perifériák a hegyvidéki területek igen jelentős részén is. Nagy mértékű az átfedés az európai belső perifériák és az alacsony (gazdasági) fejlettségű térségek között is.

	Regionális központok megközelíthetősége	Gazdasági árnyékterületek	Szolgáltatások elérhetősége	Leszakadó térségek
Városi térségek	9,6%	18,8%	10,8%	32,2%
Átmeneti térségek	48,6%	40,0%	44,1%	34,1%
Vidéki térségek	41,8%	41,2%	45,2%	33,7%
Metropolisztérségek	24,0%	23,0%	20,4%	43,0%
Hegyvidéki térségek	49,5%	38,2%	53,8%	24,4%
Alacsony fejlettségű térségek (EU-szinten)	35,%	46,4%	24,2%	43,3%
Alacsony fejlettségű térségek (országokon belül)	46,1%	53,0%	34,1%	60,5%

1. táblázat: Átfedés a belső perifériák és az EU regionális tipológiái között (NUTS3-as szinten) (Forrás: © ESPON, 2017, Origin of information: ESPON EGTC)

A különböző alaptípusokba sorolható perifériatárségek harmada-felének GDP/fő értékek alapján mért gazdasági teljesítőképessége elmarad az EU átlagának 75%-ától – ezek a területek zömmel a kelet-közép-európai térségben találhatók. Még nagyobb az átfedés az adott országok átlagos GDP/fő értékétől hasonló arányban elmaradó területek és a belső perifériák között, ami e térségek országon belüli relatíve kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetére utal.

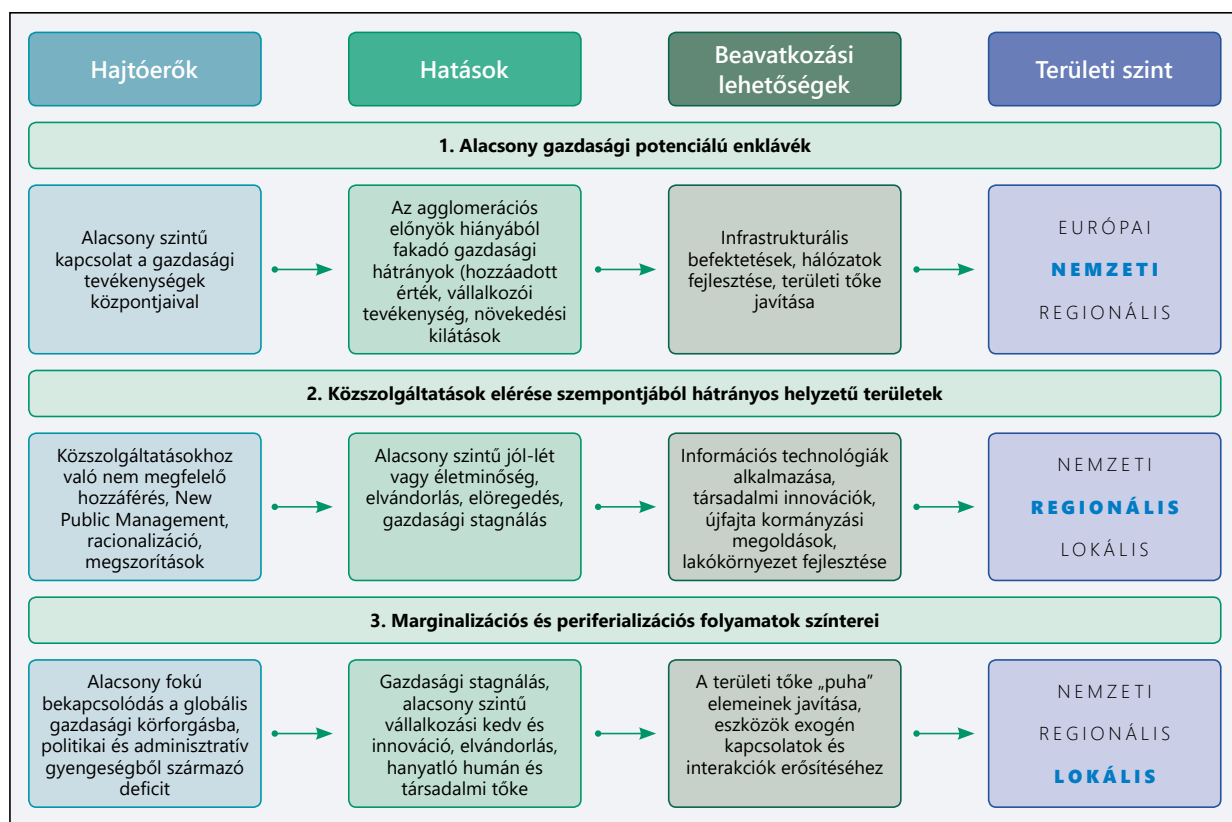
Ugyanakkor általánosságban elmondható, hogy a periférius helyzet nem jár automatikusan együtt az elmaradottsággal. A belső perifériákhoz kapcsolódó társadalmi és gazdasági hátrányok különbözőképpen jelentkeznek az Európai Unió egészéhez és az egyes országokon belüli pozíciókhoz viszonyítva. Egyértelmű a belső perifériák hátrányos helyzete a demográfiai kihívások tekintetében. Ezekben a területeken mindenfajta (EU-s, nemzeti) összevetésben igen alacsony a gyermek-, illetve a munkaképes korú népesség aránya, és magas az időskori függőségi ráta értéke. A természetes előregedési folyamatot olyan jelenségek is kísérik, mint a fiatal (képzett) munkaerő elvándorlása, és a népességcsökkenés, ami sok belső perifériaként azonosított terület jövőbeli társadalmi-gazdasági kihívásait is előrevetíti.

Gazdasági teljesítőképességük alapján a belső perifériák szintén kimutatható hátránnyal rendelkeznek más térségekkel összevetve, ugyanakkor árnyaltabb a kép a munkaerő-piaci, illetve vállalati demográfiai indikátorok esetében, amelyek kedvezőbb képet mutatnak a belső perifériák pozíciójáról. A perifériák által lefedett sokféle terület sok egyéni jellemvonást takar, ezért ezek társadalmi és gazdasági pozíciói is széles spektrumot fognak át. Ami a fentiekben túl mindenképpen említésre méltó közös elem, hogy a belső perifériák különböző (lehatárolási) csoportjai a legtöbb esetben egy irányba tartanak társadalmi-gazdasági jellemzőiket tekintve, jobban elkülönülve más térségtípusoktól (lásd az említett EU-s tipológiák), mint egymástól. A csoportok közötti különbségek közül kiemelhető, hogy a gazdasági árnyékterületekként és leszakadó térségekként azonosított belső perifériák esetében a demográfiai kihívások, munkaerő-piaci hátrányok, rosszabb gazdasági pozíciók általánosságban kedvezőtlenebb helyzetet teremtenek, mint a pusztán megközelíthetőségi problémákkal küzdő perifériatárségek esetében.

Lokális percepciók a belső perifériák helyzetéről – az esettanulmányok eredményei

Az ESPON PROFECY kutatás során végzett vizsgálatok markáns részét képezték a hét országban (Spanyolország, Olaszország, Németország, Svédország, Ausztria, Lengyelország és Magyarország) folytatott esettanulmányok. Az európai szinten végzett perifériavizsgálatok sok kérdésre nem adtak választ, hiszen a belső perifériák helyzete, az ezeket alakító tényezők és folyamatok sok szempontból nem írhatók le tágabb adminisztratív szintekre vonatkoztatott statisztikai eszközökkel, csakis helyben szerzett tapasztalatokon keresztül. A helyi szinten (Magyarországon a Tamási járás) végzett interjúk intézmény- és településvezetőkkel, a gazdasági és a civil élet szereplőivel, fejlesztési szakemberekkel hozzásegítették a kutatás résztvevőit, hogy a képet kapjanak a lokális szereplők percepcióiról, és az általuk közvetített benyomásokon keresztül képesek legyenek leírni a periferializációt mozgó lokális és „külső” tényezőket és folyamatokat.

Az esettanulmányokból leszürethető egyik általános tapasztalat, hogy a helyi szereplők és a lakosság számára a „belső periféria” pozíció nem feltétlenül érzékelhető vagy élhető meg egyértelműen negatív jelenséggént, a periferializáció jelentette társadalmi kihívásokat bizonyos szempontból ellensúlyozhatják a természeti értékek, az alacsonyabb lakhatási költségek vagy a helyi közösségi élet. Ami viszont ehhez társul, az az „elhagyottság” vagy „elfelejtettség” érzése, amely a különböző szintű szakpolitikák részéről tapasztalható figyelem hiányával magyarázható. Ehhez kapcsolódik, hogy a belső perifériák lokális gazdasági, politikai és egyéb szereplői sok esetben a szakpolitikai befolyás hiányosságai is szembesülnek, ami megnehezíti, hogy ezek az aktorok igazán részt tudjanak venni a fejlesztési döntéshozatal menetében, és a helyi szükségletek számára megfelelőbb beavatkozások megvalósítását segítsék elő. A helyi adminisztráció és kormányzás színterén is jellemzők olyan problémák, amelyek az európai belső perifériák helyzetével kapcsolatos mélyfúrások (esettanulmányok) tapasztalatai alapján generális kihívásként jelentkeznek. Ezek részben ahhoz köthetők, hogy milyen mértékben közelíthetők a stratégiai tervezés folyamata során érvényes a nemzeti és uniós keretek a helyi adottságokhoz. Másrészt szintén gyakran előforduló probléma, hogy a különböző (területi) szinten lévő intézményi és kormányzási szereplők (érdekei, tervei, eszközei stb.) között nehéz összhangot

5. ábra: Az elvi belső perifériatípusokhoz kapcsolódó beavatkozási logikái sémák (Forrás: © ESPON, 2017, *Origin of information: ESPON EGTC*)

teremteni, ami korlátozza a fejlesztések hatékonyságát a periferializáció jelentette kihívások ellenében.

Az esettanulmányokban megjelenő helyi percepciók, bár a közös elemek mellett a periferializációs folyamatok és hatások egyedi, kevert modelljeit szemléltetik a különböző területeken, ezek végeredményképpen visszavezethetők a kutatás során definiált három elméleti perifériatípusra, amelyekhez köthetően a periferializáció ellen ható lépések stratégiai tervezése különböző beavatkozási logikát igényel, a hajtóerők és hatások megértésén keresztül (5. ábra).

Diszkuszió – a kutatás szakpolitikai tapasztalatai

Az ESPON PROFECY kutatás által összegzett szakpolitikai javaslatok abból a kiindulópontból fogalmazódtak meg, hogy a belső perifériákat érintő társadalmi-gazdasági kihívások enyhítéséhez ezen területek beágyazódását, különböző területi szintekkel és egységekkel való összekapcsolhatóságát lenne szükséges javítani. A helyi erőforrások és szereplők, a különböző kormányzási és szakpolitikai szintek közötti megfelelő interakciók képesek csak olyan fejlesztési eredményekre, ami hozzásegítheti a területeket, hogy kitörjenek a periferializációs ciklusokból.

A szakpolitikai ajánlásokat az említett intervenciók logikai sémáknak megfelelően érdemes különböző területi

szintekhez kötni, hiszen ahogy a belső perifériák társadalmi-területi folyamataival kapcsolatos hajtóerők és az őket érő hatások is különböző szinteken érvényesülnek, úgy különböző beavatkozási lehetőségek is csak adott területi szinten lehetnek sikeresek:

- Helyi szinten azt a tudatosságot szükséges erősíteni, ami a belső perifériákhoz kapcsolódó társadalmi és gazdasági kiívásokkal szembeni intervenciók logikát megfogalmazza, megértve a helyi erőforrások szerepét és a periferializációhoz kapcsolódó hátrányokat. Ehhez szükséges a stratégiai (intézményi) kapacitások fejlesztése is. Helyi szinten igen fontos még a lokális erőforrások összekapcsolhatóságának erősítése a gazdaság nemzeti és akár globális szintjeivel, elsősorban a munkaerő-piaci adottságok terén, valamint a szolgáltatások hozzáférhetőségével kapcsolatos hátrányok leküzdése érdekében újszerű, innovatív technológiai megoldások alkalmazása.
- A regionális szint szerepe azért fontos a belső perifériák fejlesztésének szempontjából, mert helyi szinten a lokális szereplők sokszor erőtlene ahhoz, hogy hatékony intervenciók stratégiát legyenek képesek megvalósítani. A regionális szint közvetítőként is felléphet a különböző szintű szereplők között, összefogva a helyi szintű törekvéseket, valamint csatornát nyitva a nemzeti és uniós szint felé.
- Nemzeti szinten a legfontosabb ajánlás felhívni a figyelmet a belső perifériák „létezésére”, hogy ezek napirenden legyenek a nemzeti szakpolitikai diskurzusokban. Ez egyrészt a belső perifériákat érő kihívások leküzdési törekvésének „felsőbb szintű” támogatása miatt volna

szükséges, másrészt jobb kapcsolódást biztosítana a fejlesztési és tervezési döntéshozatali rendszer, valamint a periferializációs folyamatok szintereinek helyi szereplői között.

- Az Európai Unió szintjén probléma a különböző fejlesztési szakpolitikák és programok integrációjának hiánya, ami gátolja a hatékony tervezést és a beavatkozások megvalósítását. A területi intervenciók alapú fejlesztési logika szélesebb körű alkalmazása, és ezekhez források és lokális szintű kompetenciák biztosítása segítené a helyi szinten megfogalmazott kihívásokkal szembeni fellépést. Ehhez az is hozzájárulhat, ha a fejlesztésekhez kapcsolódó uniós adminisztrációs kontroll a beavatkozások minősége között megfelelő egyensúlyt sikerül elérni (ESPON, 2017).

A kutatás végkicsengése nem kíván negatív, lemondó képet festeni az európai belső perifériák helyzetéről és fejlődési lehetőségeikről. Az említett szakpolitikai javaslatok igyekeznek rámutatni e területek fejlődési potenciáljaira, és azokra a változtatási pontokra a belső perifériákkal kapcsolatos stratégiákban, amelyek tudatos építése és korrekciója valóban hozzájárulhat az érintett térségek felzárkózásához és a periferializációs folyamatokból való kitöréshez.

Szerző

Tagai Gergely

tudományos munkatárs,
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete;
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
tagai@rkk.hu

IRODALOMJEGYZÉK

- Beluszky, P.** (1981): Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körösvidék. in: *Alföldi Tanulmányok*, 5, pp. 131-160.
- Bock, B.** (2016): Rural marginalisation and the role of social innovation: a turn towards nexogenous development and rural reconnection. in: *Sociologica Ruralis*, 56/4, pp. 552-573.
- Copus, A.** (2001): From core-periphery to polycentric development; concepts of spatial and aspatial peripherality. in: *European Planning Studies*, 9/4, pp. 539-552.
- Damsgaard, O. – Doucet, P. – Drahos, Zs. – Gere, L. – Illés, I. – Jetmar, M. – Komornicki, T. – Lopez, I. – Péti, M. – Prokai, R. – Radvánszki, Á. – Ricz, J. – Salamin, G. – Schmidt-Seiwert, V. – Schön, P. – Somfai, Á. – Sütő, A. – Tomay, K. – Vanautgaerden, L. – Zaucha, J.** (2011): *The Territorial State and Perspectives of the European Union, 2011 update: Background document for the Territorial Agenda of the European Union 2020.*
- ESPON** (2004): *Transport services and networks: territorial trends and basic supply of infrastructure for territorial cohesion, Final Report for ESPON project 1.2.1.* ESPON, Luxembourg. https://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_ESPON2006Projects/Menu_ThematicProjects/transporttrends.html (Letöltve: 2018. 09. 15.)
- ESPON** (2012): *GEOSPECS – Geographic specificities and development potentials in Europe, Final Report – Inner peripheries: a socio-economic territorial specificity.* ESPON, Luxembourg. <https://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/GEOSPECS> (Letöltve: 2018. 09. 15.)
- ESPON** (2014): *MATRICES – Travel time matrices on Accessibility.* ESPON, Luxembourg. <https://www.espon.eu/participate/espon-2013-calls/procurements/call-tender-update-maps-2011-2014-travel-time-matrices> (Letöltve: 2018. 09. 15.)
- ESPON** (2017): *PROFECY – Processes features and cycles of inner peripheries in Europe, Final Report.* ESPON, Luxembourg. <https://www.espon.eu/inner-peripheries> (Letöltve: 2018. 09. 15.)
- Fujita, M. – Krugman, P. – Venables, A.** (1999): *The spatial economy; cities, regions and international trade.* MIT Press, Cambridge, Massachusetts
- Kanalas, I. – Kiss, A.** (szerk.) (2006): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét
- Keeble, D. – Offord, J. – Walker, S.** (1988): *Peripheral regions in a community of twelve member states.* Commission of the European Community, Luxembourg
- Kühn, M.** (2015): *Peripheralization: theoretical concepts explaining socio-spatial inequalities.* in: *European Planning Studies*, 23/2, pp. 367-378.
- Madanipour, A. – Shucksmith, M. – Talbot, H.** (2015): *Concepts of poverty and social exclusion in Europe.* in: *Local Economy*, 30/7, pp. 721-741.
- Nagy, E. – Timár, J. – Nagy, G. – Velkey, G.** (2015): *A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben.* in: *Tér és Társadalom*, 29/1, pp. 35-52.
- Nemes Nagy, J.** 1996: *Centrumok és perifériák a piactudomány átmenetben.* in: *Földrajzi Közlemények*, 44/1, pp. 31-48.
- Pénzes, J.** (2014a): *Periférikus térségek lehatárolása – dilemma és lehetőségek.* Didakt Kft., Debrecen
- Pénzes, J.** (2014b): *Periférikus térségek lehatárolása Magyarországon – módszertani és területi sajátosságok.* in: Nagy, E. – Nagy, G. (szerk.): *Polarizáció – Függőség – Krízis – Eltérő térbeli válaszok.* MTA KRTK RKI ATO Békéscsabai Csoport, Békéscsaba, pp. 163-175.
- Schürmann, C. – Spiekermann, K. – Wegener, M.** (1997): *Accessibility indicators. Berichte aus dem Institut für Raumplanung 39, IRPUD, Dortmund*
- Tagai, G.** (2012): *A potenciálmodell jelentésének értelmezése.* in: Nemes Nagy, J. (szerk.): *Tér-folyamatok, térkategóriák, térelemzés.* Regionális Tudományi Tanulmányok 16. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest, pp. 240-263.
- Torre, A. – Rallet, A.** (2005): *Proximity and localization.* in: *Regional Studies*, 39/1, pp. 47-59.
- Wallerstein, I.** (1974): *The modern world system.* Academic Press, New York

A közös agrárpolitika (KAP) szerepe a vidékfejlesztésben

A KAP elsődleges feladata az agrárszektor fejlesztése. Ennek módja sokat változott az elmúlt fél évszázadban, alkalmazkodva a változó gazdasági, piaci, egészségügyi, környezetvédelmi, éghajlati helyzethez és a fogyasztói elvárásokhoz.

Az agrárszektor mellett a KAP fontos szerepet játszik az élelmiszer- és erdészeti ágazatokban is. Mindhárom ágazat jelentősen befolyásolja, sokszor meghatározó eleme a vidéki térségek társadalmi-gazdasági szerkezetének.

2016-ban a primer szektor 1,5%-át adta az EU28 bruttó hozzáadott értékének.

A primer szektor gazdasági szerepe a vidéki térségekben a legjelentősebb; a bruttó hozzáadott érték 4,2%-a.

Az Unió tagországok között azonban nagy különbségek vannak. Az EU13-ban magasabb a primer szektor gazdasági szerepe: 7,1%, míg az EU15-nél kisebb 3,7%. Magyarország 8,7%-al azon tagországok közé tartozik, ahol a primer szektor szerepe magasabb még az EU13 átlagánál is.

A helyzetet folyamatában vizsgálva azonban általánosan elmondható, hogy a primer szektor gazdasági szerepe az elmúlt években csökkent Európa-szerte (-0,2% EU 28), de nagyobb mértékben az EU13-ban (-0,6%), mint az EU15-ben (-0,1%). Magyarország sem kivétel, bár a primer szektor gazdasági térvessztése lassabb (-0,2%), mint az EU13 átlagában. A változás a szomszédos tagországokban nagyon különböző: míg Romániában 3%-os a csökkenés, addig Szlovákiában (+0,3%) és Csehországban (+0,1%) enyhe növekedés tapasztalható.

A munkahelyteremtés szempontjából a primer ágazat szerepe két ország kivételével Európa-szerte csökkent az elmúlt években, a régi és az új uniós tagországokban egyaránt. Kiugróan magas a csökkenés Romániában, Lengyelországban és Bulgáriában, Magyarországon mérsékelt csökkenés tapasztalható.

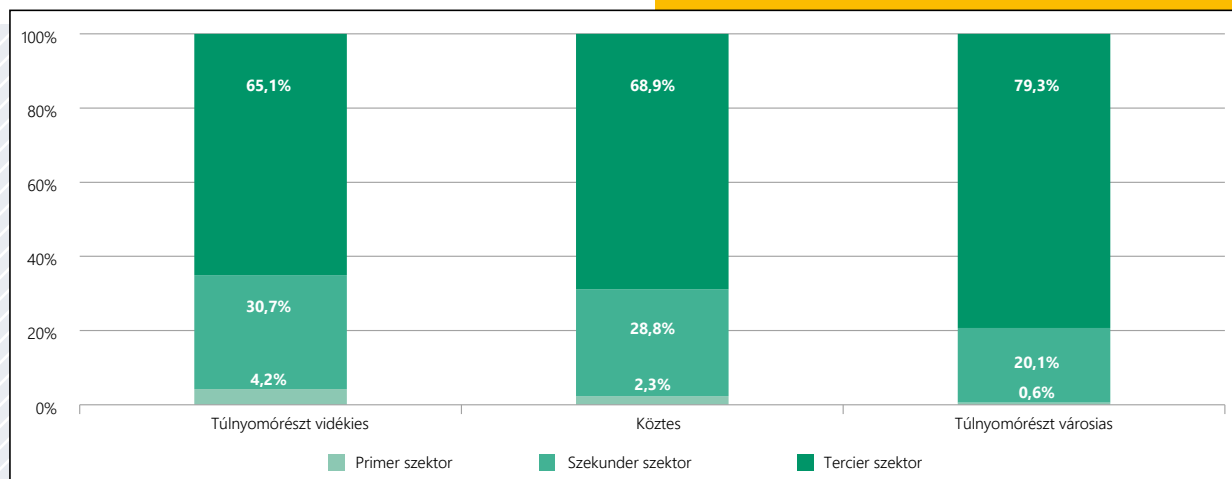
Fontos azonban megjegyezni, hogy a mezőgazdasági üzemek egyre nagyobb számban végeznek más jövedelmező tevékenységet is az agrártevékenységgel párhuzamosan. Példaként említhető Ausztria, ahol a mezőgazdasági üzemek többségének van más jövedelmező tevékenysége is. Magyarországon enyhén növekszik a diversifikált üzemek száma, 2013-ban a mezőgazdasági üzemek közel egy tizede végzett más jövedelmező tevékenységet is.

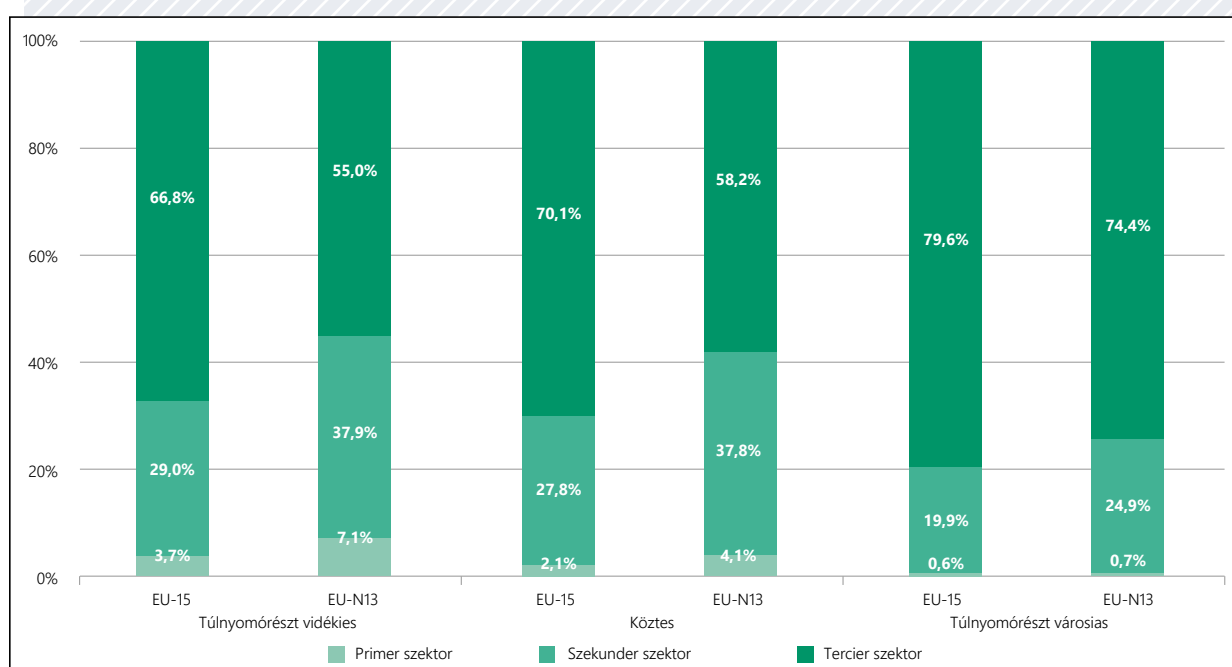
A KAP területfejlesztési szerepét két 2017-es elemzés jól illusztrálja: a Világbank 2017-ben készült riportja szerint, a KAP széles körben támogat, elér a legszegényebb, legtávolabbi területekre is.¹ Fontos hangsúlyozni a közvetlen kifizetések gazdasági szerepét a vidéki térségekben, sok esetben ez az egyetlen uniós forrás, amelyik elér a legszegényebb, legtávolabbi lakossághoz.

Másrészről a Magyar Partnerségi Megállapodás végrehajtásának 2017-es a vizsgálatok a magyar hatóságok arra az eredményre jutottak, hogy területi lefedettség

1 <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/02/19/eu-rer-thinking-cap>

1. ábra: Az egyes szektorok részaránya a gazdaságban, térségtípusok szerint. (Forrás: Európai Bizottság 2017 alapján saját szerkesztés)

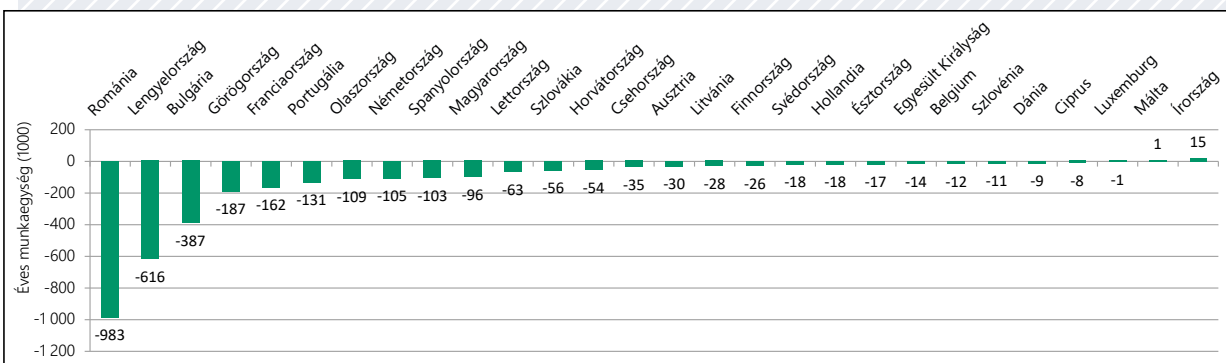

2. ábra: Az egyes szektorok gazdasági szerepe az uniós tagországokban, térségtípusok szerint. (Forrás: Európai Bizottság 2017 alapján saját szerkesztés)

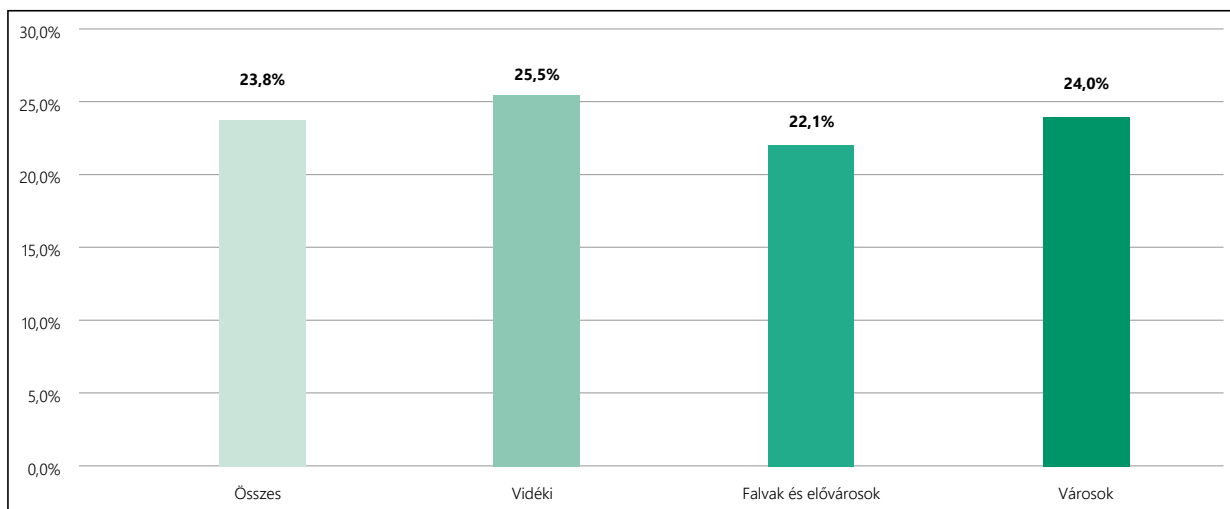
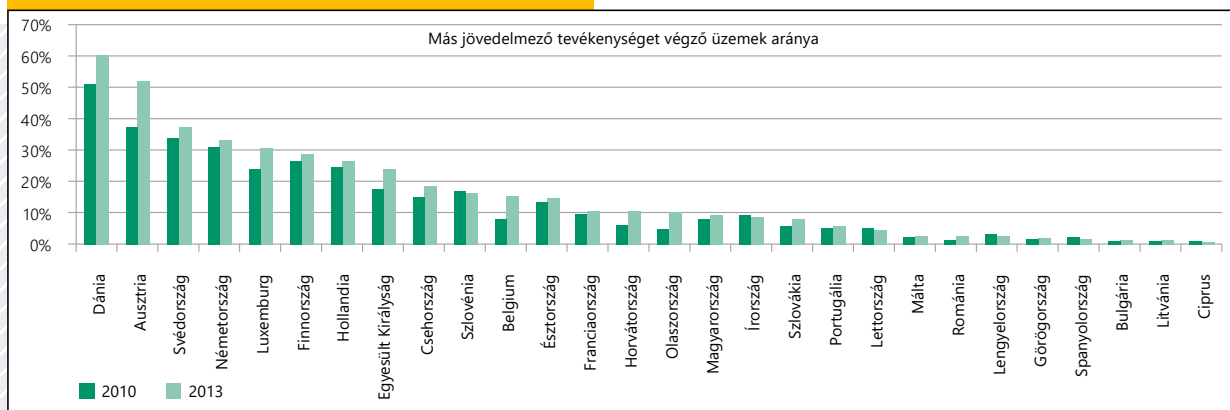
3. ábra: Az uniós országok gazdasági szerkezete, 2016. (Forrás: Európai Bizottság 2017 alapján, saját szerkesztés)

Ország	C.10 - A gazdaság szerkezete (a szektorok részesedése), 2016			A gazdaságszerkezet változása (százalékpontokban) - 2011 és 2016 között		
	Tagállamok			Primer szektor	Szekunder szektor	Tercier szektor
	Primer szektor	Szekunder szektor	Tercier szektor	Primer szektor	Szekunder szektor	Tercier szektor
Belgium	0.7	22.2	77.2	0.0	-0.9	0.9
Bulgária	4.7	28.3	67.0	-0.6	-1.0	1.5
Csehország	2.5	37.6	59.9	0.1	0.6	-0.7
Dánia	1.1	23.6	75.3	-0.4	0.2	0.3
Németország	0.6	30.5	68.9	-0.2	-0.1	0.3
Észtország	2.6	26.9	70.5	-1.3	-2.3	3.6
Írország	1.0	39.3	59.7	-0.3	11.3	-11.0
Görögország	4.0	16.3	79.7	0.6	0.8	-1.4
Spanyolország	2.8	23.5	73.8	0.3	-1.5	1.2
Franciaország	1.6	19.6	78.8	-0.2	-0.3	0.5
Horvátország	4.1	26.5	69.4	-0.6	-0.5	1.1
Olaszország	2.1	23.9	74.0	0.0	-0.3	0.3
Ciprus	2.1	11.4	86.5	-0.4	-2.9	3.3
Lettország	3.9	21.3	74.7	0.1	-2.3	2.3
Litvánia	3.3	28.7	68.0	-0.5	-2.4	2.9
Luxembourg	0.3	12.9	86.8	0.0	0.4	-0.4
Magyarország	4.4	30.5	65.1	-0.2	0.6	-0.4
Málta	1.4	14.6	84.0	-0.2	-4.7	5.0
Hollandia	1.8	20.0	78.2	0.2	-2.4	2.2
Ausztria	1.2	27.7	71.0	-0.3	-0.8	1.1
Lengyelország	2.7	33.7	63.6	-0.5	-0.2	0.8
Portugália	2.2	22.2	75.6	0.1	0.1	-0.2
Románia	4.3	32.4	63.3	-3.0	-9.1	12.1
Szlovénia	2.2	32.3	65.5	-0.1	1.4	-1.3
Szlovákia	3.7	34.8	61.5	0.3	-0.7	0.4
Finnország	2.7	27.1	70.2	-0.1	-1.8	1.8
Svédország	1.3	24.5	74.2	-0.3	-3.7	4.0
Egyesült Királyság	0.6	20.2	79.2	-0.1	-0.1	0.1
EU-28	1.5	24.8	73.7	-0.2	-0.3	0.5
EU-15	1.4	24.1	74.5	-0.1	-0.2	0.4
EU-N13	3.2	32.4	64.4	-0.6	-1.4	2.0

4. ábra: A mezőgazdasági munkahelyek számának alakulása az EU országokban. (Forrás: Európai Bizottság 2018a alapján saját szerkesztés)

5. ábra: A más jövedelmező tevékenységet végző üzemek aránya 2010-ben és 2013-ban, az EU országokban. (Forrás: Európai Bizottság 2018b alapján saját szerkesztés)

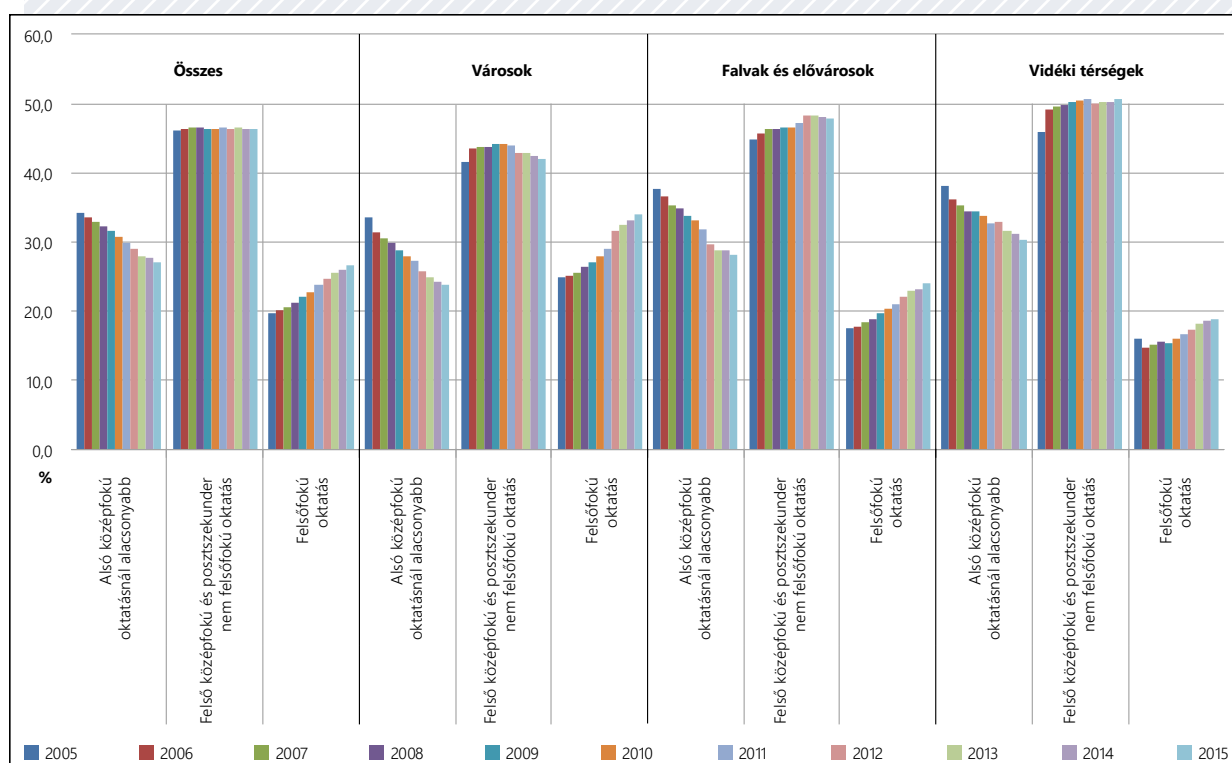

6. ábra: Szegénységi ráta településtípusok szerint az EU-28 országban, 2015. (Forrás: Európai Bizottság 2017 alapján saját szerkesztés)

szempontjából a vidékfejlesztési támogatások voltak a leghatékonyabbak.

Az agrárpolitika egy uniós politika, ebből adódóan az agrárszektor fejlesztésében az uniós költségvetési támogatás meghatározó jelentőségű. A KAP támogatások jelentős részében 100%-os az uniós finanszírozás, a vidékfejlesztési eszközök esetében is jelentős. Magyarország esetében a 2014-2020 programozási időszakban 85%-os a fejletlenebb régiókban és 53% -os a fejlett régióban.

A primer ágazat és a vidéki területek fejlődése, fejlettsége szorosan összefügg egymással. Ez azt is jelenti, hogy a primer ágazat hatékonysága nagy részben függ a vidéki területek megfelelő fejlettségi szintjétől. Megfelelő szintű alapvető gazdasági infrastruktúra és human kapacitás hiánya negatívan hat a primer ágazat versenyképességére.

7. ábra: Képzettségi szint térségtípusok szerint, 2005 és 2015 között. (Adatok forrása: EUROSTAT)

C.09 - Szegénységgel vagy társadalmi kirekesztéssel veszélyeztetett emberek				
Ország	2015 - NUTS 2			
	Térség típusa szerint			
	Tagország	Vidéki térség	Falvak és elővárosok	Városok
Belgium	21.1	19.1	17.0	29.7
Bulgária	41.3	54.8	40.6	31.7
Csehország	14.0	12.8	15.5	13.8
Dánia	17.7	15.8	11.3	24.3
Németország	20.0	16.9	17.9	24.3
Észtország	24.2	26.4	25.0	21.9
Írország	26.0	25.3	28.4	25.2
Görögország	35.7	38.6	34.8	33.7
Spanyolország	28.6	34.0	29.6	25.5
Franciaország	17.7	15.9	20.2	18.5
Horvátország	29.1	34.9	27.1	20.3
Olaszország	28.7	26.8	29.5	28.7
Ciprus	28.9	33.1	32.6	24.9
Lettország	30.9	37.0	24.8	25.6
Litvánia	29.3	34.7	31.5	22.3
Luxemburg	18.5	15.7	22.5	16.8
Magyarország	28.2	32.5	28.3	21.6
Málta	22.4	50.0	18.3	22.8
Hollandia	16.4	12.8	13.6	20.9
Ausztria	18.3	13.9	17.6	24.9
Lengyelország	23.4	30.0	20.8	16.7
Portugália	26.6	30.0	23.6	26.6
Románia	37.4	50.8	30.5	24.1
Szlovénia	19.2	19.4	18.6	19.5
Szlovákia	18.4	20.6	17.3	16.1
Finnország	16.8	17.2	16.4	16.8
Svédország	18.6	18.4	17.0	20.5
Egyesült Királyság	23.5	20.0	17.7	27.3
EU-28	23.8	25.5	22.1	24.0
EU-15	22.5	21.0	21.4	24.2
EU-N13	26.7	33.8	23.0	20.1

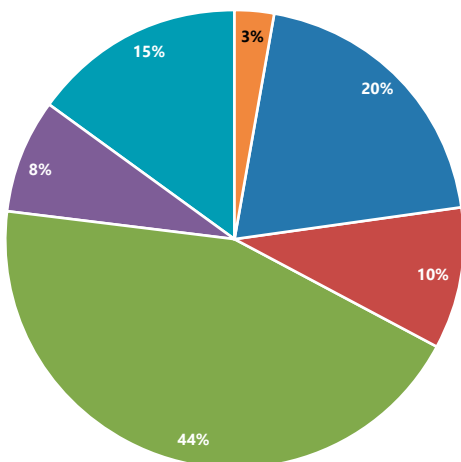
A vidéki területek helyzete Európa-szerte nagyon különböző, mindazonáltal néhány általános megállapítás megfogalmazható.

- Magasabb a szegénységi szint vidéken, mint a városokban (lásd: 6. ábra)
- Alacsonyabb a képzettségi szint (lásd: 7. ábra)
- Rosszabb az alapvető szolgáltatás ellátottság. Példaként megemlíthető, hogy az Unióban, a vidéki háztartásoknak csak 40% részesül új generációs internet hozzáférésből, míg az uniós átlag 76%.
- Egysíki, primer ágazat központú a gazdasági beállítottság. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a tagországok között nagy különbségek figyelhetők meg. (lásd: 8. ábra)

A fenti szegénységi adatokból például kiolvasható, hogy a szegénységi szint bár Európa szerte magasabb vidéken, mint a városi területeken, a helyzet azonban nagyon különböző a régi és új tagországok összehasonlításában. Az EU15-ben a szegénység magasabb (24,2%) a városi területeken, mint vidéken (21%), míg az EU13 orszá-

8. ábra: Szegénységgel vagy társadalmi kirekesztéssel veszélyeztetett emberek az EU országaiban, térségtípus szerint, 2015-ben. Megj.: Az EU-28 adatok az EUROSTAT-ról származnak, az EU-15 és EU-N13 adatokat a DG AGRI adta meg az urbanizáció fokához viszonyítva számított népesség eloszlás alapján. (Forrás: Európai Bizottság 2017 alapján saját szerkesztés)

Források megoszlása VF prioritások szerint

Tudástransfer és innováció (átfogóan)

Farmok életképességének javítása, fenntartható erdőgazdaság

Élelmiszerlánc megszervezése, állatjólét, kockázatkezelés

Ökoszisztémák erősítése a mezőgazdaságban és az erdészetben

Erőforráshatékonyság, alacsony széndioxid kibocsátás, ellenállóképesség

Társadalmi befogadás, csökkenő szegénység, gazdasági fejlődés

18 Fókusz Terület

TA & DM Versenyképesség Élelmiszerlánc Ökoszisztémák Erőforrás hatékonyság Társadalmi befogadás

9. ábra: Unió agrár források megoszlása a vidékfejlesztési prioritások szerint.
(Forrás: ec.europa.eu alapján saját szerkesztés)

gokban jóval magasabb vidéken (33,8%), mint a városi területeken (20,1%).

A vidéki térségekről azonban még országos szinten is elhibázott lenne egységesen beszélni. A városok funkcionális térségében lévő vidéki területek más fejlettségi szinten vannak, mint a periférikus területek, és éppen ezért más beavatkozást igényelnek.

A KAP a primer ágazat támogatásán kívül támogatja a vidék előbb felvázolt problémáinak a kezelését is. Fontos megjegyezni, hogy ellentétben az agrárágazat támogatásával, a vidékfejlesztés nem uniós feladat. A vidéki területek fejlesztése elsősorban nemzeti, regionális, helyi hatáskör, az Unió az EU-s szerződés 174 cikkelye alapján, a kohézió jegyében ehhez csak hozzájárul.

Néhány adat arról, hogy a 2014-2020-as programozási időszakban, hogyan döntöttek a tagországok a rendelkezésre álló EMVA források felhasználásáról.

Az adatokból kitűnik, hogy a tagországok környezetvédelmi célokra kívánták fordítani a költségvetésük 44%-át, versenyképességre a 20%-át és a vidéki területek gazdasági fejlesztésére, szociális felzárkózására 15%-ot.²

Érdemes külön elemezni a LEADER helyi területfejlesztési eszközt, mely megfelelő módja lehet a célzott helyi igényekhez igazodó fejlesztéseknek, és amely a 2020 utáni időszakban szinte az egyetlen eszköze marad a KAP-on belüli, nem agrár típusú vidékfejlesztési támogatásoknak. Az Unió ezen eszköz esetében minimum kötelező költségvetési ráfordítást írt elő a 2014-2020-as programozási időszakban (minimum 5%-a az EMVA költségvetésnek). A tagországok különböző döntéseket hoztak, Magyarország a minimálisan előírt 5%-al támogatja a LEADER kezdemé-

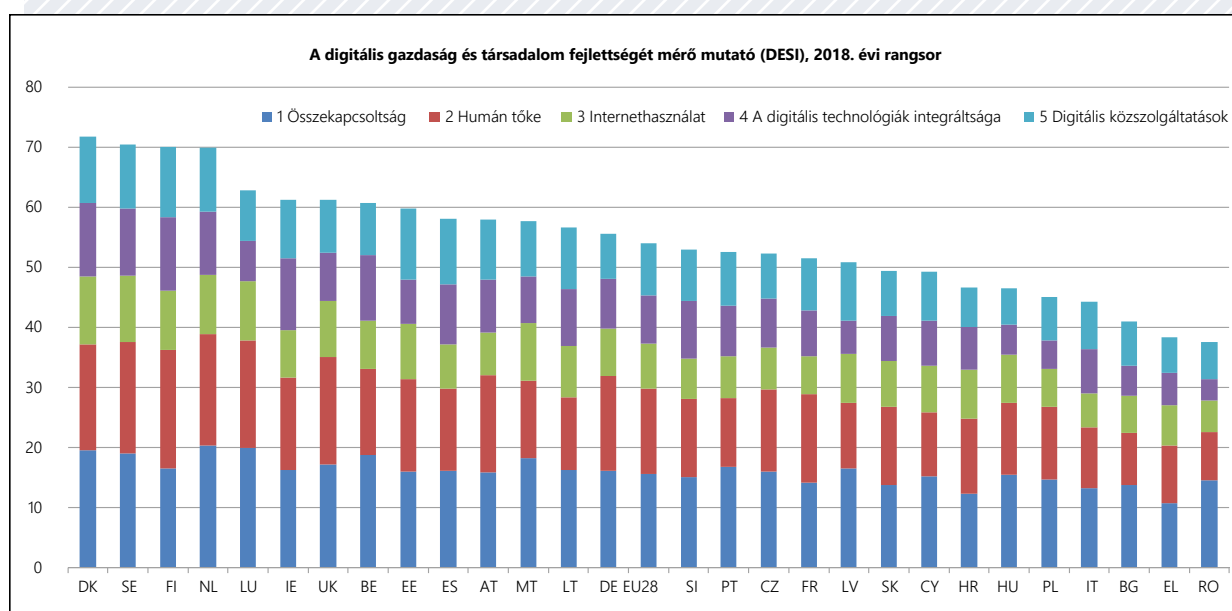
nyezést, összehasonlításként vannak olyan vidékfejlesztési programok például Németországban és Spanyolországban, ahol a LEADER csoportok az EMVA támogatások 28%-val, illetve 25%-val gazdálkodnak. A LEADER-nek a gazdasági és szociális szerepén túl társadalomfejlesztő szerepe is van, megteremti a lehetőséget a területi szereplők közötti párbeszédre; az együtt gondolkodásnak egyik hatékony formája lehet.

2018 június elsején az Európai Bizottság benyújtotta a 2021-2027 programozási időszakra vonatkozó javaslatát. A javaslatot jelenleg tárgyalja az Európai Tanács és Európai Parlament. Ennek értelmében megmaradna a KAP két pilléres felosztása. Az agrárpolitika mellett a vidékfejlesztés továbbra is a KAP feladatai között jelenik meg. Lényeges változás, hogy a tagországok még szabadabban dönthetnek majd a források felhasználásáról, így többek között a pillérek közötti forrásmegosztásról is.

Fontos kiemelni, hogy a javaslat értelmében tovább erősödne a KAP belső koherenciája, a vidékfejlesztési pillér hangsúlyosabban kapcsolódna az első pillér agrár célkitűzéseihez. Mindezekért, a korábban az EMVA által támogatott, a primer ágazathoz nem kapcsolódó nagy beruházások támogatására már nem lenne lehetőség a KAP keretében. A vidékfejlesztés szempontjából meghatározó fontosságú nagy beruházásokat az Európai Regionális Fejlesztési Alap fogja tudni finanszírozni, amennyiben az adott tagország úgy ítéli meg, hogy erre uniós forrást szeretne felhasználni. Azokban az országokban, ahol a közberuházások jelentős része uniós forrásból történik ott létfontosságú, hogy megfelelő mennyiségű és minőségi beruházás valósuljon meg vidéken az ERFA keretében a 2021-2027-es programozási időszakban.

A nagyberuházásokon kívül a humán kapacitások megfelelő fejlesztése is kulcskérdés. Az egyik képzettségi szükséglet a digitális analfabetizmus megszüntetése,

² https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/common/rdp-list_en.pdf

10. ábra: A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), 2018. évi rangsor. (Forrás: Európai Bizottság DESI jelentés alapján saját szerkesztés)

amely az idősebb lakosságot, a vidéki területeken élőket különösen hátrányosan érinti.

A digitális humán tőke tekintetében Magyarország 21. helyen áll az uniós országok között. Csupán a lakosság 50 %-a rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel. A készségek jelentős mértékben hiányosak: az 55 évesek és annál idősebbek csupán 21 %-a (az Unióban 34 %) és az alacsony iskolai végzettségűek csupán 25 %-a (az Unióban 30 %) rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel.³

Végezetül még egy jelentős újdonság a 2020 utáni KAP javaslatból. Az „OKOS FALVAK” kezdeményezés jól kifejezi, hogy a vidéki térségekre, mint lehetőségre tekint az Unió. Ahogyan azt a Hetedik Kohéziós beszámoló is említi, a legutóbbi gazdasági válságban bebizonyosodott, hogy a vidéki térségek válságrezilienciája magasabb, mint a városi térségé.⁴

A vidéki térségek vizsgálata arra enged következtetni, hogy az új technológiák, elsősorban a digitális lehetőségek feloldanak sok, eddig megoldhatatlannak tűnő nehézséget: így a távmunka lehetősége új adottság, megvan a távképzéshez és közszolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetősége is. Vidéken élni már nem szinonimája az elszigeteltségnek. A megfelelően fejlesztett vidéki térségek új lakosságokat vonzanak, sokszor határon túlról is.

³ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary>

⁴ http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion7/7cr.pdf

Szerző

Frizon-Somogyi Orsolya

a szociális befogadás és a magyar vidékfejlesztési program koordinátora, az Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóságán

FORRÁSOK

Európai Bizottság (2017): CAP CONTEXT INDICATORS 2014-2020. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-indicators/context/2017/full-text_en.pdf

Európai Bizottság (2018a): Farm structures. <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/farm-structures.pdf>

Európai Bizottság (2018b): Rural areas and the primary sector in the EU. <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/eu-rural-areas-primary-sector.pdf>

Európai Bizottság (2018): A digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), 2018, Magyarországról szóló országjelentés. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary>

Európai Bizottság: Rural Development Programmes 2014-2020. Tájékoztató anyag. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/common/rdp-list_en.pdf

Lewis Dijkstra (szerk.) (2017): My Region, My Europe, Our Future. Seventh report on economic, social and territorial cohesion. Európai Bizottság. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion7/7cr.pdf

The Digital Economy and Society Index (DESI). <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>

The World Bank (2018): Agriculture Is Creating Higher Income Jobs in Half of EU Member States but Others Are Struggling. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/02/19/eu-rer-thinking-cap>

Urbanizációs folyamatok összehasonlítása Közép-Európában

Budapest, Bécs, Prága, Varsó várostérségi fejlődése

ABSZTRAKT | Közép-Európa urbanizációs sajátosságainak vizsgálatát, a sajátosságok értelmezését az utóbbi évtizedekben számos vizsgálat kísérelte meg. A tanulmányban a városi szétterülésen, mint az elmúlt évszázadon végighúzódó, gyakorlatilag minden várost mélyen érintő folyamaton keresztül elemezzük e térség közelmúltbeli urbanizációjának jellegzetességeit, megvizsgálva, milyen értelemben és milyen körre vonatkoztatva állapíthatunk meg közös és eltérő jellegzetességeket, a városfejlődés valamilyen közép-európai modelljét. Az elemzést négy, nagyságában és jelenlegi funkciójában hasonló, meghatározó jelentőségű, de eltérő hátterű nagyváros szintjén végeztük, Bécs, Budapest, Prága és Varsó agglomerációinak elemzésével.

KULCSSZAVAK | szuburbanizáció, Közép-Európa, városi szétterülés, urbanizációs modellek, Budapest, Varsó, Prága, Bécs

ABSTRACT | Numerous studies have been assigned to the analysis and interpretation of the characteristics of urbanisation in Central Europe in recent decades. Present scrutiny is aimed at investigating and understanding the features and nature of recent phenomena in urbanisation of the region using urban sprawl, fundamental process of the last hundred years universally affecting all cities in the developed world, as a means to assess to what extent and in what sense common and diverging attributes may be ascribed as a model of Central European urbanisation. The analysis was accomplished using four agglomerations comparable in size, present function, importance but with different background, namely that of Budapest, Prague, Vienna and Warsaw.

KEYWORDS | suburbanisation, Central Europe, urban sprawl, models of urbanisation, Budapest, Warsaw, Prague, Vienna

Bevezetés

Kelet-Közép Európa térszerkezeti és város-társadalmi változásainak értelmezése az utóbbi harminc év egyik fontos vonulata a hazai és európai földrajz- és társadalomtudományokban. A kérdést a rendszerváltás és a nyugati társadalmi és gazdasági struktúrákhoz való újracsatlakozás tette aktuálissá, az urbanizáció konvergencia, illetve divergens vonásainak értelmezése, továbbá a jövőben várható fejlemények megítélése azóta is felszínen tartja. Valójában a rendszerváltás óta most telt el annyi idő, hogy a kérdés mélyebb tanulmányozása a lezajlott fejlemények fényében lehetővé váljon.

Az utóbbi száz év urbanizációjának legfontosabb fejleménye volt a városok szétterülése¹ (lásd pl. Couch et al. 2007), amelynek vizsgálata kiváló lehetőséget ad a közép-európai városfejlődés sajátosságainak mélyebb megismerésére, a kérdés alapos körbejárására.

Jelen tanulmány célja egyfajta hiánypótlás is, hiszen hazánkban eddig kevés olyan munka született, amely a kelet-közép-európai térség folyamatait nem a nyugati példákkal veti össze, hanem azokat egymással hasonlítja össze és ezzel keres választ a megfigyelhető hasonlóságok és különbségek mögött meghúzódó okokra.

Az alábbiakban Bécs, Budapest, Prága és Varsó városi szétterülési folyamatainak lefolyását elemezzük annak megállapítására, mennyiben lehet felállítani általános városfejlődési modelleket és ezeknek mik a korlátaik. A városi szétterülés, benne a szuburbanizáció, mint a XX. századi városfejlődés egyik meghatározó folyamata alkalmas arra, hogy ezt megvizsgáljuk; a négy kiválasztott város hasonló nagysága és szerepe kapcsán összevethetők a folyamatok és a négy város története, funkciói alapján elég sokféle típust reprezentál az osztályozás, a hipotézis ellenőrzése céljából.

Tanulmányunk hipotézise szerint a külső, gazdasági és politikai hatások és belső társadalmi, történeti és kulturális adottságok együtt határozzák meg a folyamatok megjelenését és lefolyását módját, amelyben az utóbbiaknak alapvető szerepük van. Így nem tekintjük sem az evolúciós, sem a történeti modelleket (Kocsis 2000) vaglyagosnak, azaz az értelmezés egymást kölcsönösen kizáró értelmezési lehetőségének, hanem ugyanannak a folyamatnak más-más szempontokat kiemelő részleges

1 „Urban sprawl”

modelljének, ahol mindkettő együttes bedolgozása mélyebb interpretációt tesz lehetővé.

Az elemzés módszereként jellemző térségek hosszú időbeni változásainak összehasonlító módszerét a kérdés összetettsége és a potenciálisan vizsgálható térségek nagy száma, illetve az adatok hozzáférhetősége², illetve a választott módszertan miatt erősen szűkíteni volt szükséges a vizsgált területek számát. Az összehasonlíthatóság követelménye továbbá nagyjából hasonló szerepű és nagyságú települések, agglomerációk bevonását indokolta, így esett választásunk Ausztria, Csehország, Lengyelország és Magyarország fővárosaira. Ausztria bevonását részint a második világháború végéig a térség egyéb nagyvárosaival nagyon hasonló pályát befutó fejlődése, másrészt a rendszerváltás óta ismét kinyilvánuló földrajzi közelsége, dominanciája indokolja.

A rendszerváltás óta számtalan nemzetközi publikáció jelent meg a közép-európai urbanizáció folyamatai és értelmezési témakörében (többek között Andrusz 2016, Enyedi 2011, Kovács 2005, Sailer-Fliege 1999, Smith 1996, Stenning, A. et al. 2010, Sýkora–Bouzarovski 2012, Tsenkova – Nedović-Budić 2006), amelyek jellemzően a városfejlődés evolúciós modelljeinek (Kocsis 2000, Kocsis 2011) keretében hipotézisként a posztkommunista / nem-posztkommunista európai városfejlődést elkülönítő jelenséget kialakítva vizsgálják a folyamatokat.

Más városzociológiái, földrajzi és történeti elemzések inkább a helyi társadalmi, történeti és kulturális adottságok erős szerepére, a mélyben végbemenő, lassú és szerkezetet érintő átalakulási folyamatok meghatározó mivoltára és hosszú időszakot átfogó folytonosságára hívják föl a figyelmet. Ebben a keretben a kívülről jövő politikai és gazdasági történések és kihívások, illetve a belső adottságok és fejlődési utak közötti kölcsönhatások eredőjeként alakulnak a térségi társadalmi és gazdasági folyamatok. Az utóbbi tekintetében a fő eltérés abban nyilvánul meg a különböző értelmezésekben, hogy Kelet-Közép-Európa városfejlődése mennyire inkább az általános európai fejlődés részeként (pl. Enyedi 1992, Enyedi 1993), vagy inkább mennyire partikuláris helyi tényezők által meghatározottan megy végbe (pl. Csanádi et al. 2010, Buskó–Jószai 2013, Kocsis 2009, Meller 2001, Szelényi 1993, Valuch 2001, Valuch 2004).

A helyi adottságokat mélységileg meghatározó jellegzetességek hosszú időszakokra kitekintő történeti elemzésére és Európa régióinak felosztására Szűcs Jenő (1983) adott

egy kidolgozott javaslatot, amelyben megkülönbözteti a nyugat-európai, a keleti és a kettő közötti közép-európai társadalomszerkezeti és fejlődési modelleket. Ebben a felosztásban Közép-Európa határai a történelmi alakulások következtében némileg tolódhatnak, de köztes jellege megmarad. E megközelítést beemelve a kérdés úgy fogalmazható át, hogy ezen átmeneti régiót a Nyugattól elválasztó nyugati, Magdeburg – Sopron – Trieszt (Szűcs 1983:314-5) vonal mennyire tekinthető érvényesnek az urbanizációs folyamatokat illetően, illetve azokat vizsgálva.

Funkcionális-történeti szempontból történő osztályozás alapját képezheti, hogy a jelen társadalmi folyamatok alapító időszakában,³ azaz a XIX. század utolsó harmadában milyen szerepet töltek be ezek a városok, mennyiben voltak egy-egy nagy területre kiterjedő térség központjai, mennyire játszottak fontos szerepet az akkori európai hatalmi szintéren.

Némileg Szűcs megközelítésével hasonlatos módon tehetünk felosztást aszerint, hogy az átmeneti régióban XIX. század végi alapító időkben a keleti vonal melyik oldalán helyezkedtek el e térségek (lásd például Meller 2001). Bécs, Budapest és Prága egy európai középhatalom legjelentősebb és viharos gyorsasággal fejlődő városai voltak, míg Varsó az Orosz Birodalom periferiáján, erős elnyomó politika alatt, a lengyelek lakta területek jó részétől elszakítva korlátozottan tudott csak fejlődni.

A rendszerváltás óta eltelt évtizedekben a domináns diskurzus a XX. század második felében kialakult megosztottságot tekinti döntőnek, azaz, hogy vasfüggöny melyik oldalára kényszerültek ezek a térségek. A vasfüggöny nagyjából a korábban említett vonalat követte, kivételt Kelet-Németország és Csehország területén tett, ahol annál némileg nyugatabbra haladt.

A dichotóm osztályozásra a fentiek alapján négy lehetséges alhipotézisünk van (1. táblázat). Az esetek alapján megvizsgáljuk, hogy a legtöbbször alkalmazott, a szocialista múltra alapozó felosztás (a táblázatban a IV.), vagy valamely más magyarázza-e jobban a jelenségeket.

A városi szétterülés

Az európai agglomerációk kialakulása a XIX. század végén kezdődött: a kötöttpályás közlekedés fejlődése lehetővé tette a lakosság városkörnyékre költözését, a gyors

2 A magyar és a többi kelet-közép-európai ország kutatói nagyrészt adószak adatok és elemzések nemzetközi megjelentetésével, angol nyelven hozzáféréssel, bár az utóbbi időben örvendetesen megnőtt az e téren hozzáférhető publikációk száma.

3 Bevevett német kifejezéssel Gründerzeiten

1. táblázat: A lehetséges felosztások

Osztályozás neve	Osztályozás alapja	1. csoport	2. csoport
I. Kelet-Nyugat tengely	Európa É-D elválasztóvonalának melyik oldalán	Bécs, Prága	Budapest, Varsó
II. Birodalmi városok	Osztrák-Magyar Monarchia fővárosai	Bécs, Budapest	Prága, Varsó
III. Osztrák-Magyar Monarchia	Osztrák-Magyar Monarchia városai	Bécs, Budapest, Prága	Varsó
IV. Szocialista múlt	Szocialista tábor városai	Budapest, Prága, Varsó	Bécs

ipari fejlődés pedig a termelő funkciók kitelepülését. A lakossági szuburbanizáció azonban igazán jelentőssé a nyugat-európai nagyvárosok esetében vált a 1960-as, 70-es években. Ebben meghatározó szerepe volt az autóhasználat elterjedésének és ezzel a lakossági mobilitás növekedésének. A folyamat eredményeképpen a nagyváros környéke nemcsak jelentős mértékben kitágult, de társadalmi szempontból is alapvetően átalakult: a korábban alapvetően rurális térségek magas státuszú, városias térségekké, szuburbán övezetökké alakultak át. Az elővárosi fejlődés hatására a városok befolyásának, térszervező erejének határai nagymértékben kiterjedtek, és számos, korábban a városmagra jellemző funkció, mint a kereskedelmi, gazdasági tevékenységek is megjelentek a külső területeken, számos esetben a városmaggal többé-kevésbé rivalizáló, annak bizonyos szerepeit átvevő alközpontok létrejöttével. Ezt a sokágú és összetett folyamatot nevezi a szakirodalom városi szétterülésnek (Csanádi et al. 2010).

A volt szocialista országokban azonban a politikai berendezkedés és a gazdasági viszonyok (központi irányítás, tervutasításos rendszer, magántulajdon és piaci mechanizmusok hiánya, a kisebb településeket elhanyagoló regionális- és gazdaságpolitika, illetve a krónikus forráshiány) nem tették lehetővé a nyugat-európai agglomerációs tendenciák megvalósulását. Bizonyos dekoncentráció ezekben az agglomerációkban is végbement a szocializmus alatt, mely azonban a nyugat-európaítól teljesen eltérő volt, és alapvetően az állami beavatkozásoknak köszönhető, mint például a városba való költözés korlátozása, lakótelep építkezések a város peremén (Kocsis 2009). 1990 után, a politika demokratizálódásával és a piacgazdaságba való átmenettel ezekben az országokban is meghatározóvá váltak a nyugat-európai agglomerációkban már több évtizeddel korábban elinduló folyamatok.

E folyamatok közé tartozik a lakossági szuburbanizáció mellett a gazdasági funkciók kitelepülése, mely Nyugat-Európában az 1970-es, 80-as években kezdődött (Burdack-Hesse, 2007). Mindezek hatására az agglomerációk térbeli szerkezete átalakult, a korábbi, a központi város dominanciáján alapuló monocentrikus struktúra az agglomerációs övezeten belüli jelentősebb központok kialakulásával policentrikussá vált. A policentrikus térszerkezet kialakulása azonban azt eredményezi, hogy a jelentősebb agglomerációs központok egyre inkább függetlenednek a nagyvárostól, ami végső soron gyengíti a központi város és a szuburbániák közötti kapcsolatokat. Ezt a folyamatot nevezzük a „szuburbániák urbanizálódásának” (Timár, 2010).

Az agglomerációk fejlődése a kezdetektől 1945-ig

Mind a négy vizsgált város esetében az agglomerálódás kezdetei a XIX. század vége–XX. század eleje (I. világháborút megelőző) közötti időszakra tehető. Fő hajtóereje elsősorban a kereskedelem, a közigazgatás, majd az ipar

fejlődése volt, melynek köszönhetően nagy tömegek áramlottak e városokba. A XIX. század végétől jelentős elővárosi fejlődés jellemezte a perifériákat, részint az olcsóbb és nagyobb hozzáférhető területek, olcsóbb lakhatás, enyhébb szabályozás következtében. Az elővárosok kiterjedésének legfőbb elősegítője a közlekedés fejlődése volt, elsősorban a vasúti vonalak kiépülése nyomán, melynek köszönhetően ezen útvonalak mentén lehetővé vált az ipari termelés elővárosokba települése.

Az első világháború lezárása jelentős változásokat hozott a vizsgált városok rangja, és ezzel összefüggésben fejlődésük szempontjából. Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásával Bécs elvesztette birodalmi központ szerepét, Budapest a Monarchia fővárosának vetélytársából egy kis ország aránytalanul nagy fővárosa lett, emellett Prága is fővárosi rangra emelkedett. A legkedvezőbb változás Varsó esetében következett be (leszámítva az óriási háborús károkat), mely az újonnan létrejött Lengyelország fővárosává vált. A két világháború közötti időszakban még nagyobb sebességgel folytatódott az elővárosi fejlődés, melynek csak a II. világháború kezdete vetett véget.

Bécs a XIX. század második felében intenzív fejlődésen ment keresztül, lakossága gyors ütemben növekedett. A század végén kiépültek az elővárosokba vezető vasútvonalak, aminek köszönhetően megindult a lakossági szuburbanizáció, az elővárosok lakossága szintén jelentősen megnőtt. Bécs és az elővárosok növekedésének köszönhetően a város és környéke egyre inkább összenőtt, már a XIX. század végén Bécshez csatoltak környező településeket. Lakossága ugrásszerűen megnőtt ebben az időszakban, amely egyfelől a nagymértékű bevándorlásnak (Bécs ekkor, mint birodalmi főváros, a migráció fő célpontja volt), másfelől az elővárosok hozzácsatolásának volt köszönhető. 1880-ban 1,16 millió lakosa volt, amely 1890-re (részben az adminisztratív reformok hatására) 1,43 millió főre emelkedett, 1910-re pedig meghaladta a 2 millió főt (maig ez volt a város történetének eddigi legnagyobb lakosság száma). Az I. világháború után az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése alapvetően megváltoztatta Bécs helyzetét: birodalmi központból egy kis állam, Ausztria fővárosa lett. Ezt követően Bécs, Budapesthez hasonlóan, méreteinél fogva túlsúlyos lett az új határok által kijelölt településszerkezetben.

1938-ban, az Anschluss után, a német birodalmi törekvéseknek megfelelően Bécs közigazgatási határait jelentősen kiterjesztették: 97 települést csatoltak hozzá, területe mintegy ötszörösére nőtt. Két millió fős lakosságával Bécs ekkor a világ legnépesebb városai közé tartozott. Az új határok azonban jelentősen túlnyúltak a város valódi, funkcionális szempontból megalapozott határain, ezért a hozzácsatolt települések nagy része a második világháború után ismét kivált Bécsből, s csupán 17 település maradt a város határain belül (Bécs Város Honlapja).

Budapest hivatalosan fővárosként 1873-ban Budapest és Óbuda egyesítésével jött létre. A kiegyezés utáni időszakban gyors fejlődésen ment keresztül, ipari köz-

ponttá és nemzetközileg is jelentős modern nagyvárossá vált köszönhetően a várost társfővárosi rangra méltóvá fejleszteni kívánó politikai vezetés hathatós támogatásának. Gazdasági fejlődésével párhuzamosan lakossága is ugrásszerűen nőtt (1869-ben 270 ezer fő, 1910-ben 880 ezer fő). Ettől az időszaktól, különösen az 1890-es évektől beszélhetünk elővárosi fejlődésről, az agglomeráció kialakulásának kezdeteiről is. Az elővárosi fejlődés főképpen a XX. század elejétől vált lehetővé, amikor kiépült az ehhez szükséges infrastruktúra (HÉV, villamos és vasút vonalak). Ettől kezdve felgyorsult a gyáripár kirajzása, és tömegessé vált az ingázás. A folyamat hatására Budapest elővárosi zónájában egy ipari gyűrű alakult ki. E korábbi agrárjellegű települések teljesen átalakultak, lakosságának legnagyobb részét az ipar foglalkoztatta. A legnagyobb ipari központok Észak-Pesten (Újpest), és Dél-Pesten (Kispest, Csepel) alakultak ki (Kovács et al. 2001, Kocsis 2008).

A Budapest környéki települések népességszáma meg többszöröződött, egyrészt a fővárosból kiáramló munkásoknak, másrészt a vidékről érkező munkát kereső tömegeknek köszönhetően. Az akkoriban az agglomerációt jelentő mintegy húsz település népessége 1890-ben még csupán 60 ezer fő volt, amely 1910-re 210 ezer főre nőtt. Egyes települések népessége több tízezer főre duzzadt, Újpest például 1910-re 55 ezer fős lakossággal rendelkezett. A XX. század elejére Budapest népességnövekedése visszaesett, az agglomerációs gyűrű lakosságának növekedése ebben az időszakban már meghaladta a fővárosét. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a migráció egy jelentős részét elnyelte az agglomerációs gyűrű, másrészt a Budapestről való kiköltözés is csökkentette a főváros lakosságát. Ekkoriban is létezett már tehát szuburbanizáció a budapesti agglomerációban, amely azonban egészen más jellegű volt, mint a mai értelemben vett klasszikus, nyugati típusú szuburbanizáció. Az erre az időszakra jellemző lakossági szuburbanizáció fő mozgatórugója ugyanis nem a vonzó lakóköznyezet iránti igény, hanem a városi lét magas költségei voltak. Budapesten kívül a megélhetési költségek (pl. ingatlanár, lakbér) lényegesen alacsonyabbak voltak, ami a városi szegényebb rétegeket a városkörnyékre való kiköltözésre ösztönözte. E folyamat tehát egyfajta szegénységi szuburbanizáció volt, elsősorban a társadalom alsóbb rétegeit érintette, legnagyobb részük a gyáripari munkássághoz tartozott. Természetesen létezett fordított irányú, az agglomerációból a város felé tartó migráció is, azonban jóval kisebb mértékű volt (Dövényi-Kovács 1999). Az elővárosi fejlődés ekkor még a pesti oldalra korlátozódott, a budai oldal hegyvidéki területei ekkor még nagyrészt kimaradtak az agglomerálódásból (Kocsis 2008).

A két világháború között a népesség és a gazdaság növekedése is felülmúlta Budapestét az elővárosi övezetben. Az elővárosokban összpontosuló munkástömegek, ill. az ipartelepítés alacsonyabb költségei vonzották az ipart. A gyors fejlődésnek köszönhetően az elővárosi települések közül számos városi rangot kapott (pl. Újpest), és egyre szorosabban kapcsolódtak a fővároshoz. Ebben az időszak-

ban, kis méretekben ugyan, de megjelentek a klasszikus szuburbanizáció jelei is: jómódúak budai hegyvidék területére való költözésével kertvárosias városrészek alakultak ki, mint például Budaliget, Máriaremete (Kocsis 2008).

A prágai agglomeráció kialakulásának kezdetei a XIX. század végére nyúlnak vissza. Ekkor a gyors ipari fejlődés időszakában a Prága környéki településekben jelentős ipari tevékenység telepedett meg, és lakosságuk is gyors ütemben növekedett (a vidéki térségekből származó bevándorlásnak köszönhetően). Prága és a körülötte levő települések ekkor már egy funkcionális várostérséget alkottak, azonban az adminisztratív határok ezeket az agglomerációs folyamatokat, a város valódi határainak kiterjedését sokáig nem követték. 1918-ban Csehszlovákia létrejöttével Prága fővárosi rangra emelkedett. 1922-ben hozzácsatoltak 37 környező települést, melynek köszönhetően a város nagy kiterjedésű beépítetlen területtel (is) növekedett (Kostecký-Čermák 2004).

A két világháború között, az 1920-as évektől kezdődően lakossági szuburbanizáció is jellemezte a prágai agglomerációt (Stanilov-Sýkora 2014). Ennek egy jelentős része a város adminisztratív területein belül ment végbe. A folyamat eredményeképpen a belváros körül kertvárosias övezet jött létre, sok esetben villaszerű beépítéssel. A városmagtól távolabbra eső rurális településekre elsősorban alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegek költöztek ki, mely elsősorban az ekkor kiépülő, Prágából kiinduló vasútvonalak mentén radiálisan valósult meg a város környéki szuburbániák irányába. Ekkor a szuburbanizáció még kizárólag a lakosságra korlátozódott, a gazdasági funkciók nem követték a lakosság kiáramlását (Sýkora-Ouredníček 2005).

A két világháború közötti időszakban azonban nem csupán a szuburbániák népessége nőtt, hanem Prága lakossága is jelentősen megnövekedett az évi 15-19 ezer fős migrációs nyereségének köszönhetően, amely elsősorban a vidéki térségekből származó bevándorlásból adódott. 1939-re Prága lakossága elérte az 1 millió főt, a második világháború során azonban mintegy 50 ezer fővel csökkent (Ouredníček, 2006).

A varsói agglomeráció kialakulásának kezdetei a XX. század elejére nyúlnak vissza. 1916-ban a városhoz csatoltak további területeket, mellyel lakossága mintegy 100 000 fővel megnőtt, megközelítve az 1 millió főt. Az urbanizációs folyamatainak köszönhetően a városmag már a XX. század elejére rendkívül sűrűn beépítetté vált (Stanilov-Sýkora 2014). 1918-ban született meg újra a független Lengyelország, és ekkor kapta vissza Varsó is a fővárosi rangját, melynek köszönhetően gyors fejlődésnek indult. Ekkortól óriási mértékű bevándorlás érte a várost és környékét is, melynek köszönhetően felgyorsult a varsói agglomeráció növekedése. E folyamat különösen az 1930-as években vált élénkké, köszönhetően a kiépülő, a várost a szuburbán zónával összekötő kötőtpályás közlekedésnek (elővárosi vonatok). A szuburbanizáció is megjelent ebben az időszakban, mely elsősorban alacsonyabb jövedelmű rétegeket érintett, akik nem tudták

fenntartani városi életmódjukat. A városi szétterülést segítette az 1916-os közigazgatási átalakítás is, melynek keretében jelentős méretű alacsony beépítettségű területtel bővült a város. A városmag sűrű beépítettsége miatt a várostervezők is támogatták az Athéni Charta mintájára a decentralizációs törekvéseket az 1930-as évek elején (Stanilov-Sýkora, 2014). Közvetlenül a II. világháború előtt Varsó lakossága töretlen fejlődésének köszönhetően már elérte az 1,3 millió főt. A világháború azonban szinte teljesen elpusztította a várost: a lakásállomány több mint 70%-a elpusztult, és mindössze 162 000 lakosa maradt a városnak (ESPON 2013).

Agglomerációk fejlődése 1945 és 1990 között.

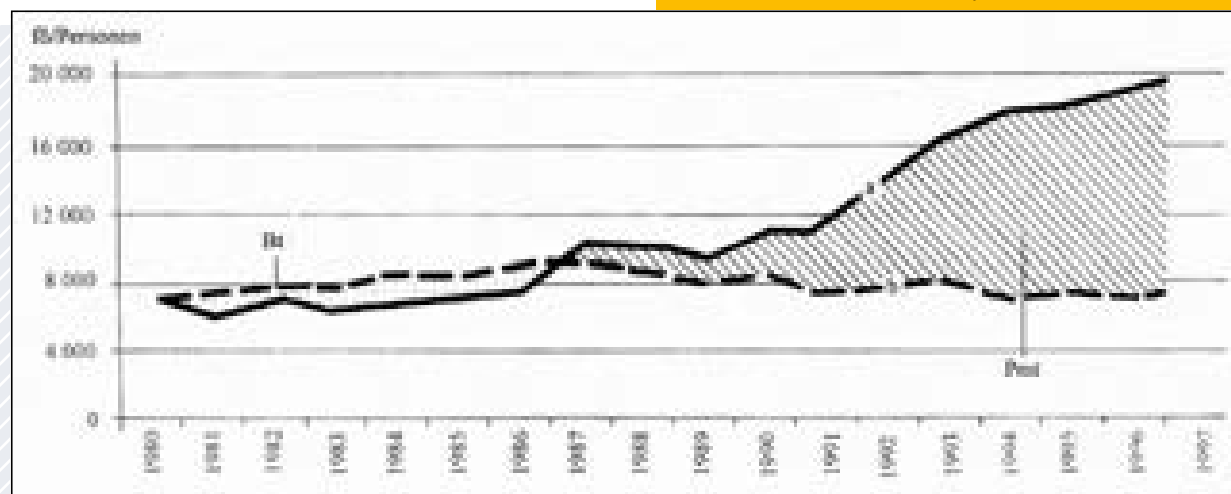
A bemutatott agglomerációk közül három (Budapest, Prága, Varsó) 1945 után a kialakuló kétpólusú világ keleti, míg Bécs a nyugati tömbjéhez került, melynek következtében Bécs fejlődése ettől kezdve alapvetően eltérően alakult.

Az 1945 és 1990 közötti folyamatok a három volt szocialista város, Budapest, Prága és Varsó esetében alapvetően hasonlóan alakultak. A magántulajdon megszüntetése, a hatalom teljes központosítása, a piaci mechanizmusok megszűnése, a teljes mértékben a városokra és iparosításra koncentráló településpolitika következtében az elővárosi fejlődés, a város és környékük közötti funkcionális kapcsolatok erősödése megszakadt. A szocialista település- és gazdaságpolitika minden erőforrást és fejlesztést a városokra koncentrált, miközben a kisebb településeket elhanyagolta (Kocsis 2008). Az agglomerációk esetében ez a város és az agglomerációs övezet közötti különbségek jelentős növekedéséhez vezetett: a városok fejlődtek (bár meglehetősen egyoldalúan, az iparosítás következtében), az állami lakásépítkezések a városokba koncentráálódtak (a lakótelepek formájában), miközben a kisebb agglomerációs települések szinte teljes mértékben kimaradtak a fejlesztésekből, állami lakásépítésekben. Különösen jelentős volt a különbségek növekedése a prágai agglomeráció

esetében, ahol a kizárólag néhány nagyobb központban volt lehetőség infrastrukturális fejlesztésekre, ill. lakásépítkezésekre (Ouredníček, 2006). E főképpen az agglomerációs övezet szempontjából hátrányos politika megakadályozta a szuburbanizációs folyamatokat, ezzel szemben erőteljes bevándorlás indult meg, főként a vidéki térségekből, mivel a fővárosokban lényegesen több munkalehetőség volt.

Mindezek ellenére az agglomerálódás Budapest, Prága és Varsó esetében sem állt le a szocializmus alatt, azonban teljesen más úton zajlott le, mint a nyugat-európai városok esetében (ebből a szempontból Bécs az utóbbiakhoz tartozik). Közigazgatási reformok során az 1950-es években Budapest és Varsó, az 1960-as, 70-es években több lépcsőben pedig Prága határait is jelentősen kiterjesztették, melynek köszönhetően az akkori vonzáskörzetük jelentős része városhatáron belülre került. A városok megnövekedett területén belül jelentős dekoncentráció ment végbe a nagy állami lakótelep építkezések és a belvárost elhanyagoló településpolitika következtében a belvárosból a városperem felé. A tömeges bevándorlás megakadályozására Varsóban 1954-től, Budapesten 1960-as évek elejétől adminisztratív szabályozásokat vezettek be, amelynek következtében e városokban munkát vállalni szándékozó tömegek az agglomerációs gyűrűben telepedtek le, és onnan ingáztak a városba. Ennek köszönhetően a Budapest és Varsó körüli települések lakossága jelentősen felduzzadt (Tasan-Kok 1999; Kok-Kovács 1999). Prága esetében ez a vidéki szuburbanizáció nem volt jelentős, mivel a Prágára vonatkozó, népesség növekedését korlátozó szabályozások csak az 1950-es években voltak érvényben, utána megszüntették őket (Musil 1991 idézi Ouredníček-Temelová 2009). Ennek következtében Prága körül a szocializmus alatt szinte teljes mértékben hiányoztak az agglomerálódási folyamatok, a város körüli agglomerációs gyűrű népességét sem a szuburbanizáció, sem a vidékről származó migráció nem növelte, miközben a túlnyomó részben apró települések-

1. ábra: A Budapest és Pest megye közötti vándorlás alakulása, 1980-1997. a = Pest megyébe költöző, b = Budapestre költöző, Bt = budapesti többlet, Pmt = Pest megyei többlet (Forrás: Dövényi- Kovács 1999.)

ben semmilyen fejlesztés nem valósult meg. Jellemző, bár kevésbé jelentős módja volt a szuburbán fejlődésnek Budapest, Prága és Varsó esetében is a hétvégi házak építése, amelyek később sok esetben lakóházzá alakultak.

Az 1980-as években Budapest és Varsó esetében is megjelent korlátozott mértékben a klasszikus szuburbanizáció (Dövényi-Kovács 1999, Tasan-Kok 1999, Csanádi et al. 2010). A város és szuburbán térségük közötti migrációs viszonyokat tekintve előbb Budapesten az 1980-as évek végétől (1. ábra), majd az 1990-es évek elejétől Varsóban billent át a mérleg a városok javára. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a városok veszítettek vonzerejükből (lakásépítkezések visszaesése, munkalehetőségek csökkenése), miközben az agglomerációs településeken bőven állt rendelkezésre szabad terület, valamint a közműfejlesztések, ill. a szolgáltatások bővülése is egyre vonzóbbá tették ezeket a településeket.

Prága esetében azonban nem beszélhetünk klasszikus szuburbanizációról még az 1980-as években sem, mivel itt nem jelentkeztek a fent említett problémák olyan mértékben, amelyek az embereket kiköltözésre ösztönözte volna, illetve a szuburbán zónát a fejlesztések teljes hiánya (a közműfejlesztéseket is beleértve) nem tette vonzóvá a városi lakosok számára.

A bécsi agglomeráció a másik három agglomerációtól meglehetősen eltérő fejlődési utat járt be. Az 1945 utáni változások nem hoztak akkora fordulópontot politikai és gazdasági szempontból, mint a három másik vizsgált város esetében. Bár a vasfüggöny közvetlen közelségének következtében a nyugati világ perifériájára került, s elszigetelődött történelmi, gazdasági háttérországától, alapvetően a nyugat-európai urbanizációs folyamatok voltak rá jellemzőek ebben az időszakban is, jelentős mérvű városi szétterüléssel, a város és környékének egybenövésével, ahol első időszakban túlnyomó részben fiatal családok, magasabb státuszú rétegek költöztek ki a szuburbán zónába.

Területi folyamatait tekintve a klasszikus szuburbanizáció már az 1960-as években megjelent, s az 1970-es évektől kezdődően meghatározó tényezővé vált. E tendenciát bizonyítja, hogy 1971 és 1981 között Bécs lakossága 5,5%-kal csökkent, miközben a szuburbán zóna lakossága hasonló mértékben nőtt. Ugyanebben az időszakban Bécs közigazgatási határain belül is átrendeződés ment végbe népesség területi elhelyezkedését tekintve a központból a városperem felé: a belváros népessége 22,4%-kal csökkent, miközben a külső kerületek lakossága nőtt (Fischer et al. 2001). Az 1980-as években a szuburbanizáció tovább erősödött, és hatására az agglomerációs övezet népessége jelentős mértékben növekedett (Görgl et al. 2010). Ebben az évtizedben miközben Bécs lakossága elenyésző mértékben, 0,6%-kal, a szuburbán településeké átlagosan 8,6%-kal nőtt (Fischer et al. 2001).

Az eltérő urbanizációs folyamatok hatására Bécs körül egy egységesen magas státuszú szuburbán zóna jött létre; Budapest, Prága és Varsó esetében azonban elmaradt, többségében alacsonyabb jövedelmű társadalmi

rétegek által lakott, rossz infrastrukturális ellátottságú agglomerációs övezet alakult ki, mely alapvetően megőrizte rurális jellegét.

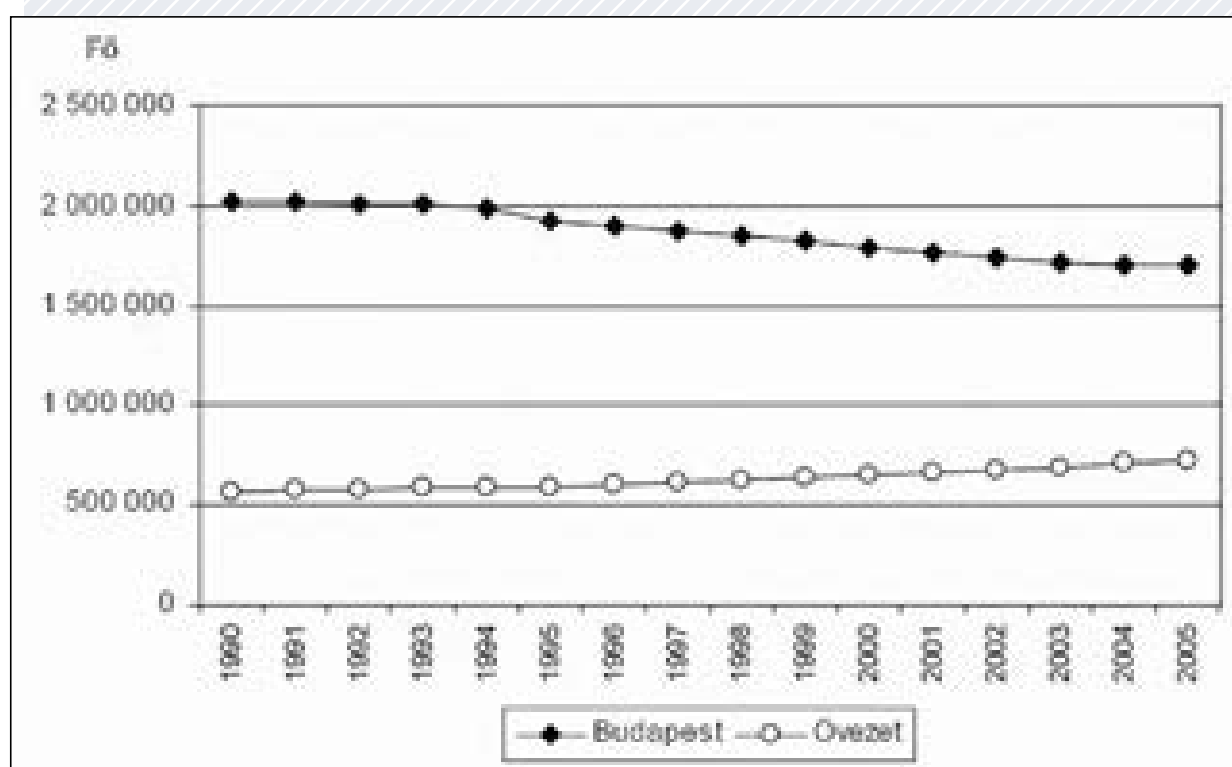
Agglomerációs folyamatok 1990 után

1990 után alapvető változások mentek végbe a volt szocialista országok társadalmi-gazdasági viszonyait és politikai berendezkedéseit illetően, amelyek meghatározóak voltak a későbbi urbanizációs folyamatait tekintve is. Budapest, Prága és Varsó esetében is a klasszikus szuburbanizáció lett meghatározó az agglomerációs folyamatokat illetően, amely Bécs környékén már jó két évtizeddel korábban elkezdődött. A rendszerváltás utáni gazdasági recesszió, a lakásépítések visszaesése ugyan minden volt szocialista országban bekövetkezett, ami hátráltatta az emberek mobilitását és így a szuburbanizációt is, 1990 után előbb vagy utóbb, de mindegyik vizsgált agglomerációban meghatározóvá vált e folyamat. Bár számos tekintetben (piacgazdaságra való áttérés, privatizáció, gazdasági terciarizáció) hasonló folyamatok zajlottak le a három volt szocialista fővárosban és agglomerációjukban, lefolyásukban esetenként mind módbeli, mind pedig időbeli eltérés tapasztalható volt az egyes agglomerációk között, aminek köszönhetően az 1990 utáni városkörnyéki folyamatokban is megfigyelhető különbségek.

A 90-es évek elejétől a budapesti agglomerációban, a három volt szocialista nagyváros közül elsőként, a lakossági szuburbanizáció meghatározó területi folyamattá vált. (2. ábra)

A szakirodalom főképp az 1990-es években nagy szerepet tulajdonított a lakásprivatizációnak a szuburbanizációs folyamatok felpörgetésében. Az 1990-es évek elején a zömmel a belvárosban található tanácsi bérlakások bérlői a piaci ár töredékéért jutottak ingatlanhoz és 1995-ig az önkormányzati lakások 58,6 %-a magántulajdonba került (Szabó, 2014) és az akkori megközelítések szerint, az így megszerzett lakások piaci áron történő értékesítéséből aztán jelentős profitra téve tudtak kiköltözni. A bérlakásprivatizáció hatását nem tagadva, csak mértékét módosítva a későbbi kutatások azonban a kiköltözők között aránylag kevés számú belvárosi, illetve egyéb sűrű beépítésű területéről érkezett azonosított, inkább a közepesen intenzív vagy ritka beépítésű külső városrészek lakói szerepelnek (Kocsis 2012, Kocsis 2015), akik kicsivel kiejebb sokkal olcsóbban, vagy ugyanannyiért jóval nagyobb területen tudtak berendezkedni, miközben a területek infrastrukturális ellátottsága az önkormányzatok tevékenységének köszönhetően rohamosan javult és az 1990-es évek közepére ennek színvonala legtöbb helyen elérte, sok helyen meg is haladta a fővárosiét. A kiköltözés indokai között nagyon jelentős szerepet töltött be a belváros gyors leromlása (Kocsis 2015).

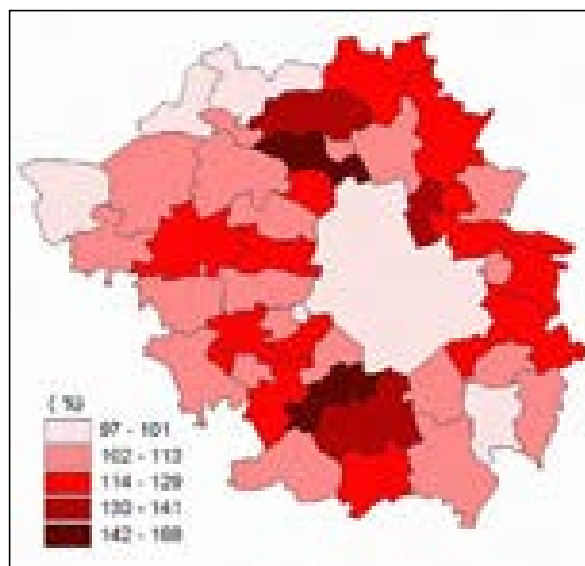
A személyi jövedelemadó bevezetése a városkörnyéki településeket tette érdekeltté lakosságuk növelésében:

az 1990-es évek elején a személyi jövedelemadó 40%-a ugyanis a helyi önkormányzatok bevétele volt, így az érintett települések önkormányzatai elsősorban nagyszámú, magas jövedelmű lakosság letelepedésében vált érdekeltté (Schuchmann 2013), továbbá a tehetős rétegek beáramlásától a helyi gazdasági szereplők is többletbevételeket reméltek.

Ezzel szemben Varsóban a lakásprivatizáció, illetve a restitúció is rendkívül lassú ütemben haladt. Ennek egyik oka, hogy az 1970-es évektől kezdődően a lakásállomány egy részét privatizálták, így ettől kezdődően már a szocializmus alatt megjelent korlátozott formában a lakáspiac (Enyedi 1998, Tasan 1999). A restitúciót nehezítette, hogy sok esetben a dokumentumok a világháború alatt megsemmisültek, ill. az eredeti tulajdonosok külföldre emigráltak (Tasan 1999). E korlátozó tényezők következtében a varsói lakosok nagy része nem tudta finanszírozni a szuburbán zónába való költözést. Az 1990-es évek jellemző gazdasági recesszió hatására a lakásépítések száma nagyon visszaesett (Potrykowska 1993). Ekkoriban még a fejlesztések hiánya miatt az agglomerációs települések sok szempontból (infrastruktúra, közlekedés) elmaradtak voltak, a lakásállomány minőségét és mennyiségét tekintve is kedvezőbb helyzetben volt a fővárosban, mint annak környékén, ahol az országos átlagtól is elmaradt, amely így nem ösztönözte kiköltözésre a varsói lakosokat (Lisowski 2004). 1990 után tehát a lakáspiacon mind keresleti, mind pedig kínálati oldalon kedvezőtlen feltételek alakultak ki a szuburbanizáció szempontjából, amely azonban az 1990-es évek második felében már a varsói agglomerációban is meghatározó folyamatá vált, és a 2000-es években hatására jelentősen megnövekedett az agglomerációs gyűrű népessége (3. ábra).

2. ábra: Budapest és az agglomerációs övezet népességének alakulása, 1990-2005. (Forrás: KSH, 2006.)

3. ábra: A Varsói Agglomeráció népességének alakulása 2001 és 2011 között (%) (Forrás: Saját szerkesztés)

Varsó és Budapest esetében is előmozdította a szuburbanizációt és a városi szétterülést, hogy az összes érintett, a helyi önkormányzatok és a földtulajdonosok is ösztönözték a mezőgazdasági földek lakófunkcióra történő átminősítését, mely jelentős bevételt hozott számukra (Schuchmann 2013, Wasilewski-Krukowski 2004). Budapest esetében ugyancsak az agglomerációs települések népességének növekedéséhez vezetett, hogy a települések

egy jelentős része a városi rang elérésében látta a további fejlődés lehetőségeit (és a tömeges várossá nyilvánításoknak köszönhetően ez jelentős részüknek sikerült is). E tényezők hatására a beköltözések támogatása a legtöbb agglomerációs település esetében a településfejlesztési politika középpontjába került és nagy versengés kezdődött az önkormányzatok között a fejlesztésekért. Hiányzott azonban a települések és az agglomeráció hosszú távú érdekeit szem előtt tartó, egységes szabályozás, melynek következtében meglehetősen kaotikus városi szétterülés valósult meg (Schuchmann 2013).

Ennek hátrányai ma már sok esetben szemmel láthatóak, mint például az egyes nagy népességnövekedéssel jellemzett települések infrastrukturális hiányosságai, az ebből fakadó túlzott kiadásai, valamint az ingázással összefüggő növekvő közúti forgalom és az ezzel kapcsolatos levegő- és zajszennyezés.

A Prágai Agglomeráció esetében a szuburbanizáció az 1990-es években még jelentéktelen szinten maradt és csak a 2000-es évek elejétől vált meghatározó tényezővé (4. ábra).

A lakáspiaci folyamatok (a restitúció és az államilag szabályozott és mélyen a piaci ár alatt tartott bérleti díjak) nagymértékben gátolták a szuburbanizáció megindulását a 90-es években. Ugyancsak a szuburbanizáció ellen hatott, hogy egyrészt az elővárosi zóna nem volt vonzó az emberek számára (a szocializmus alatt semmilyen

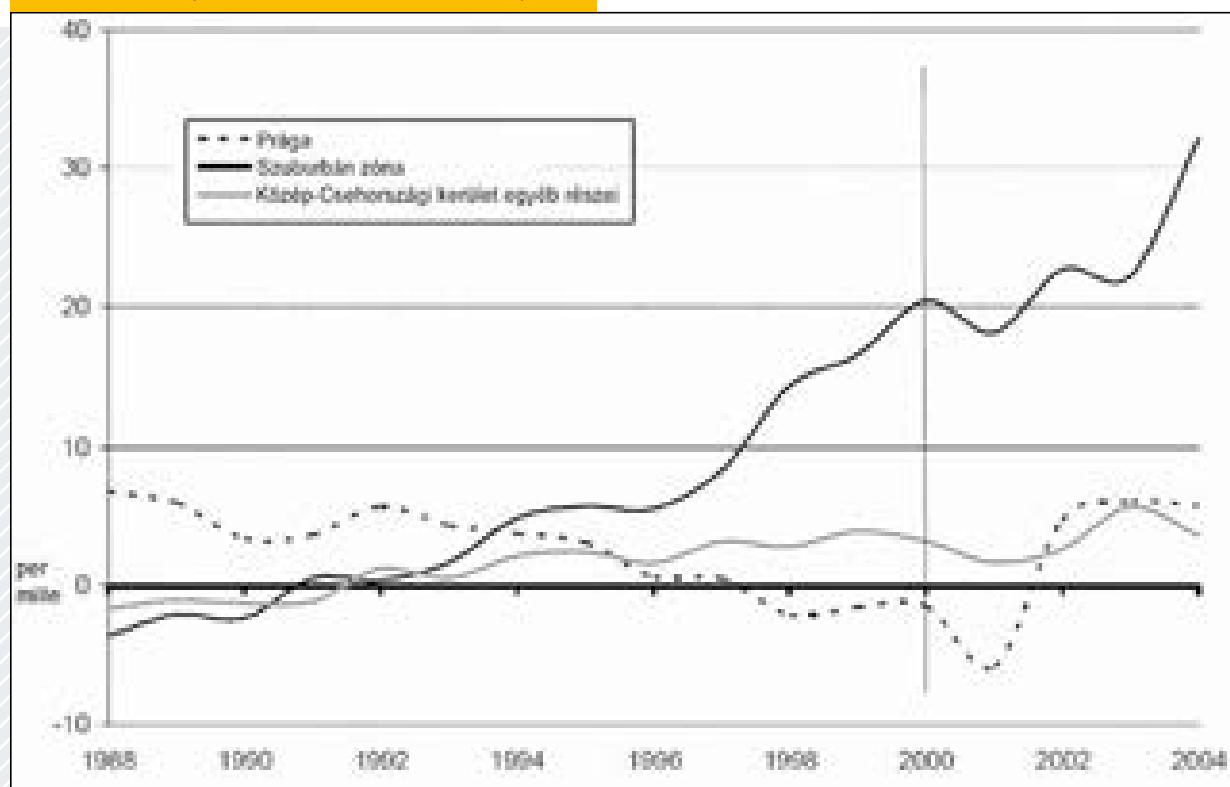
fejlesztés nem valósult meg, jelentősek voltak az infrastrukturális hiányosságok), másrészt a többi volt szocialista nagyvárossal (pl. Budapest, Varsó) szemben a városban nem jelentkeztek olyan mértékű problémák, amely ki-költözésre ösztönözte volna a lakókat. Budapesttel és Varsóval szemben Prágában ugyanis sem a belvárosi lakóterületek, sem a lakótelepek nem degradálódtak le olyan mértékben, amely tömeges kiáramlást váltott volna ki ezekről a területekről.

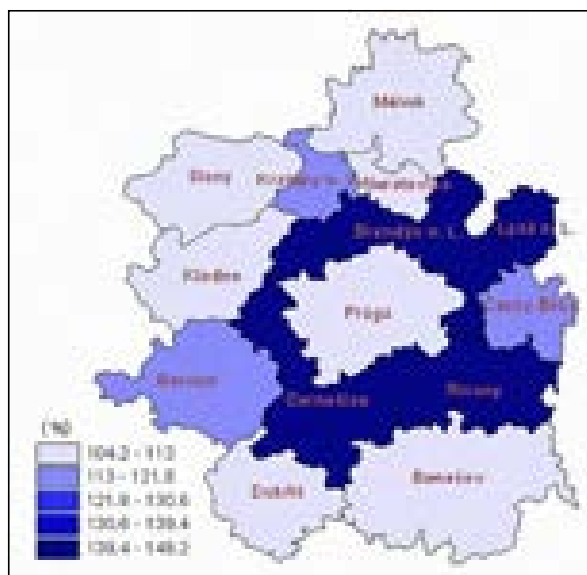
A 2000-es években azonban a teljes agglomeráció népessége dinamikus növekedésen ment keresztül (326 ezer fővel nőtt a lakossága). Ebben az évtizedben az agglomeráció összes területén nőtt a népesség, amely elsősorban Prága közvetlen környezetére koncentrálódott, ahol a népességnövekedés meghaladta a 40 %-t (5. ábra). Ebben az időszakban a szuburbanizációval párhuzamosan megjelent a reurbanizáció is: Prága népessége mintegy 7%-kal nőtt. A reurbanizáció ellenére, az agglomerációt továbbra is elsősorban dekoncentrációs folyamat jellemzi: 1995 és 2003 között az agglomerációba költözők túlnyomó többsége, 61%-a Prágából érkezett (Ouředníček 2007).

A 2000-es években tehát már Budapest, Prága és Varsó környezetében is jelentős szuburbanizáció zajlott le, mely elsősorban a társadalom tehetősebb rétegeit érintette, melynek köszönhetően, bár területileg differenciáltan, de jelentősen megemelkedett a szuburbiák társadalmának státusza (ebből a szempontból hasonlóvá vált a Bécs körüli magas státuszú agglomerációs gyűrűhöz).

Budapest és Varsó esetében megfigyelhető még 1990 után is kisebb mértékű szegénységi szuburbanizáció, amely

4. ábra: Vándorlási egyenleg Prága, a szuburbán térség, és a Közép-Csehszágai kerület többi területe esetében, 1988-2004. (Forrás: Ouředníček-Temelová 2009)

5. ábra: A lakosságszám változása a Prágai Agglomerációban, 2001-2011 (%) (Forrás: Saját szerkesztés)

azonban Prágára nem volt jellemző. Ez arra vezethető vissza, hogy a bársonyos forradalom után viszonylag zökkenőmentes gazdasági és társadalmi átmenet zajlott le a szocialista rendszerből a kapitalista felé. Ebben szerepet játszott a többi szocialista országhoz képest kedvező gazdasági helyzet, a szabályozásnak köszönhetően a bérek értékállósága, valamint a kiterjedt és jól működő jóléti rendszer (Ouředníček 2006).

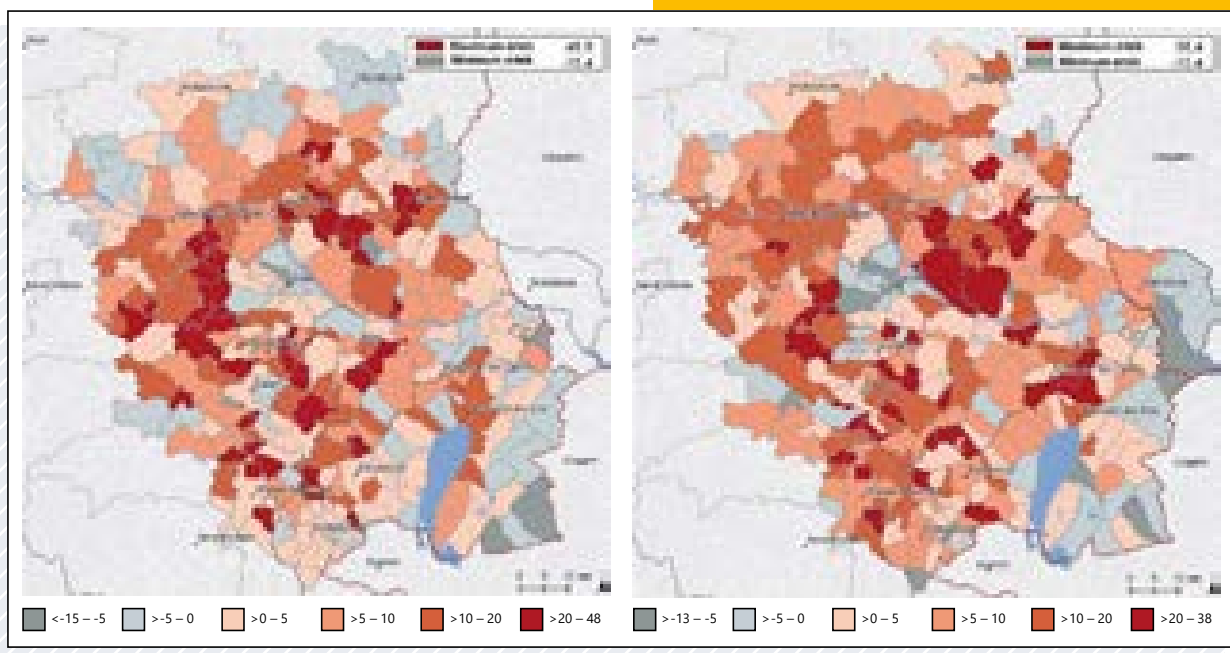
Bécs környékén folytatódottak a korábbi folyamatok, melyek a 90-es években még tovább erősödtek, illetve területileg is egyre inkább kiterjedtek. Mindez annak köszönhető, hogy a szuburbanizációs folyamatok mintegy két évtizeddel korábban kezdődtek Bécs környékén, az

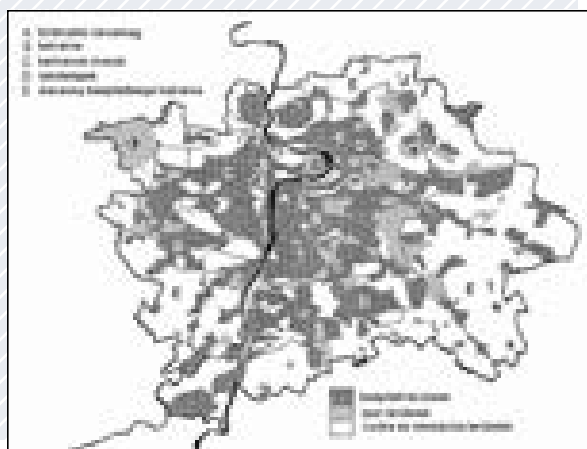
1990-es években pedig már a második hulláma zajlott. Az első hulláma az 1970-es, 80-as években a Bécshez legközelebbi, legjobban elérhető területeket érintette (ahogy Budapest, Prága és Varsó esetében az utóbbi két évtizedben), a 90-es években azonban ekkor már ezek a területek meglehetősen telítettek váltak, ezért a folyamat súlypontja a távolabbi, kevésbé jól elérhető, ám olcsó és bőséges beépítetlen területekkel rendelkező térségekre terjedt át (6. ábra), a „klasszikus” szuburbanizáción túllépve úgynevezett periurbanizáció keretében (Görgl et al. 2010).

Összességében tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy a bécsi agglomerációs folyamatok egy lépéssel a három másik vizsgált városi térség előtt járnak. Prága környékén van leginkább megkésve az agglomerációs fejlődés, hiszen itt csak a 2000-es években indult meg nagyobb mértékben a szuburbanizáció, ezért még csak a város közvetlen közelében fekvő településeket érinti. A prágai szuburbanizáció egy jelentős része a város határain belüli dekoncentrációs folyamatként zajlott le, mivel a város határai messze túlnyúlnak a kompakt város területén és jelentős méretű alacsony beépítettségű, szuburbán és rurális jellegű területet is magában foglal (7. ábra).

A 2000-es években Bécs környékén a szuburbanizáció már kismértékben le is lassult, ami elsősorban a szuburbán zóna telítődésének, és ezzel összefüggésben a telekárak jelentős emelkedéséhez vezetett. Ennek köszönhetően a szuburbán fejlődés módja is változóban van, előtérbe kerülnek a befektetők által finanszírozott, nagyobb beruházások az egyéni családi házas építkezések helyett (Fassmann et al. 2009)

6. ábra: A népességszám változása a bécsi agglomerációban, 1981-1991 (bal oldali ábra) és 1991-2001 (jobb oldali ábra) között (%) (Forrás: Fassmann et al. 2009)

7. ábra: Prága városszerkezete
(Forrás: Sýkora, L., 1999. (saját fordítás))

Nemcsak az agglomeráción, de a városok határain belül is dekoncentrációs folyamat zajlott le a lakosság elhelyezkedését illetően, a belváros felől a városperem irányába. A 2000-es években mind a négy városi térség esetében megjelent a reurbanizáció is, legnagyobb mértékben Bécs lakossága nőtt, de Prágában is megfigyelhető enyhe növekedés. 2000 és 2016 között Bécs lakossága 1,54 millió főről 1,8 millió főre emelkedett (16,9%-os növekedés), míg Prága népessége 1,18 millió főről 1,26 millió főre (6,8%-os növekedés). Bécs esetében nagy szerepe van ebben a nemzetközi migrációnak, népességnövekedése jelentős részben a külföldiek bevándorlásának köszönhető. 2014-es adatok szerint lakosságának több mint negyede, 460 ezer fő külföldi állampolgár, valamint 661 ezer fő rendelkezik migrációs háttérrel. Budapest esetében csupán az utóbbi néhány évben figyelhető meg a lakosságszám enyhe növekedése, Varsó népessége pedig csupán stagnál (alacsony szintű reurbanizáció azonban itt is megfigyelhető).

Gazdasági szuburbanizáció 1990 után

1990 után a gazdaság szerkezetében hasonló változások következtek be mind a négy vizsgált agglomeráció esetében. Főként a három poszt szocialista nagyváros esetében alakult át drasztikusan a gazdaság ágazati megoszlása: az ipar elvesztette korábbi dominanciáját és helyette a tercier szektor vált meghatározóvá. Bécs gazdaságában az ipar kevésbé volt domináns 1990 előtt, azonban kisebb mértékű dezindusztrializáció itt is lezajlott (pl. az agglomeráció délnyugati részén található Industrieviertel területén), és a szolgáltatások az agglomeráció minden területén dominánssá váltak. Budapest, Prága és Varsó esetében alapvető változást hozott a piacgazdaságra való átmenet, a globalizált világ gazdaságba való integrálódás, és ezzel összefüggésben a jelentős méretű külföldi befektetések megjelenése. Bécs szempontjából is alapvető változást hozott a vasfüggöny leomlása, periférikus elhelyezkedése

helyett Közép-Európa egyik központjává, illetve kapujává vált. 1990 előtt a bécsi agglomeráció strukturális problémákkal küzdött, növekedése elmaradt az országos átlagtól, jelentősége nemzetközi szinten nem volt számottevő. 1990 után azonban a külföldi befektetések egyik fő célpontjává vált (Mayerhofer-Palme 1994).

Bécs környékén már az 1980-as években megkezdődött a gazdasági funkciók kitelepülése. 1990 után Budapest, Prága és Varsó esetében is viszonylag hamar hasonló folyamatok indultak be, illetve végbement a gazdasági szerkezet átalakulása (tercierizáció), amely azonban az 1990-es évek végétől vált igazán jelentőssé. A gazdasági funkciók dekoncentrációja szempontjából a legfontosabb telepítő tényező az elérhetőség, ezért mindegyik agglomeráció esetében a gazdasági szuburbanizáció a fő közlekedési útvonalak, autópályák mentén zajlott le.

A szuburbán zóna gazdasági jelentőségét jelzi a munkahelyek számának növekedése, illetve ezzel összefüggésben az ingázási tendenciák változása. Az 1990-es években a négy vizsgált agglomeráció mindegyikében lényegesen nagyobb mértékben nőtt a munkahelyek száma a szuburbán térségben, mint a város közigazgatási határain belül, ami jól mutatja a gazdasági funkciók dekoncentrációját, a policentrikussá alakuló szerkezet formálódását. 1991 és 2001 között például Prágában 14%-kal nőtt a munkahelyek száma, míg a városkörnyéke 32%-kal (Sýkora- Ouředníček 2005). Ezzel összefüggésben a korábbi egyoldalú, szuburbániából a város felé tartó ingázási mintázat is átalakult. Bár az ingázás túlnyomó része ma is ebben az irányban történik, egyre jelentősebbé válik a fordított irányú, városból a környező települések felé tartó kapcsolat is. Az agglomerációs gyűrű legjobban fejlődő központjai, melyek a gazdasági beruházások legfőbb célpontjainak számítanak, egyre nagyobb számú munkaerőt vonzanak a környező településekből, illetve a városból is. E folyamatnak köszönhetően mind a négy vizsgált agglomerációban előfordulnak olyan kitüntetett szuburbán központok, amelyek nagyobb számú munkaerőt vonzanak, mint ahányan az adott településről máshova ingáznak munkavállalás céljából. Ilyen szuburbán központként említhető például a budapesti agglomerációban Budaörs, a bécsi agglomerációban Mödling, a prágai agglomerációban Čestlice és a varsói agglomerációban Piaseczno.

Meg kell azonban említeni, hogy az agglomerációs gyűrű gazdasági súlyának növekedése nem csupán a gazdasági funkciók dekoncentrációjának köszönhető, hanem jelentős részben a külföldi befektetéseknek, zöldmezős beruházásoknak is. Főként a volt szocialista nagyvárosok 1990 után a külföldi működő tőke befektetések fő célpontjaivá váltak, hiszen e városok a kelet-közép európai térségben egyfajta kapu-szerepet töltenek be a nyugat-európai piacok felé. A szuburbán térség jól elérhető területei pedig szintén jelentős külföldi befektetést vonzottak, köszönhetően a nagyobb, olcsóbb szabadon álló földterületeknek, a jó infrastruktúrának és a képzett munkaerőnek, illetve sok esetben az alacsonyabb adók,

a helyi döntéshozók nagyobb rugalmassága is közrejátszottak a külföldi tőke vonzásában, például a Budapesti Agglomeráció esetében (Barta, 1999).

Szintén elsősorban Budapest, Prága és Varsó gazdasági szuburbanizációját jellemzi, hogy elsősorban az egyszerűbb tevékenységek települtek ki (pl. logisztika, kereskedelem), míg a magasan képzett munkaerőt igénylő munkahelyek a városon belül maradtak. E térbeli egymásnak meg nem felelés a lakosság és a munkahelyek között meglehetősen negatív sajátosság, hiszen jelentősen növeli a város és környéke közötti ingázást, és ezzel a közúti forgalmat, annak minden negatív következményeivel (forgalmi dugók, légszennyezés) együtt.

Ugyan mind a négy vizsgált agglomeráció esetében megfigyelhető a gazdasági funkciók dekoncentrációja és ezzel összefüggésben a térbeli szerkezet, funkcionális kapcsolatok átalakulása, azonban az egyes agglomerációk esetében különböző mértékben valósult meg. A poszt-szuburbán, metropolisz jellegű, policentrikus fejlődési tendenciák egyértelműen a bécsi agglomerációt jellemzik a legjobban. A bécsi várostérség megelőző négy évtizedes fejlődése gyökeresen eltérően alakult a volt szocialista városokétól. A gazdasági funkciók dekoncentrációja bő egy évtizeddel korábban megkezdődött, és mára az agglomerációt jelentősen átalakította. A policentrikus térszerkezet a bécsi agglomerációra sokkal jellemzőbb, mint a budapesti, prágai és varsói városi térségre. Utóbbiak alapvetően még ma is monocentrikusak, azaz a nagyváros minden szempontból domináns az agglomerációs térség gazdaságát illetően, a szuburbán települések jellemzően függenek tőle gazdaságilag. A gazdasági funkciók jelentősebb koncentrációja az agglomeráció csupán néhány, kiemelten jó elérhetőségű területén alakult ki, az agglomeráció döntő hányadát azonban elkerülik a jelentősebb befektetések, inkább a hivatalos agglomeráción túl, de a fővároshoz kötődő területeken jelentek meg. Budapest esetében mindemellett az utóbbi évtizedben erőteljes policentrikus irányba mutató városfejlődési folyamatok indultak be, amelyek túlnyúlnak a hivatalos agglomeráción és egyre inkább a jóval kiterjedtebb metropolisz térség jellegű urbanizációs vonásokat mutatnak, ahol mind a belső övezetben (pl. Budaörs-Törökbálint-Biatorbágy környéke, Dunaharaszti, Fót), mind a külső városövezben (például Hatvan, Kecskemét, Székesfehérvár és Tatabánya) jelentős csomósodások jönnek létre.

A gazdasági funkciók ugyan a bécsi agglomerációban is térben differenciáltan jelennek meg, azonban lényegesen több és jelentősebb központ alakult ki az agglomerációs övezetben, mint Budapest, Prága és Varsó környezetében. A bécsi agglomeráció egy olyan egységes gazdasági térré fejlődött, ahol Bécs és a szuburbán térség funkcionálisan kiegészítik egymást, a városkörnyék jelentős része már nincs függő viszonyban Béctől. Továbbá Bécs városkörnyéke a tudatos szakpolitikáknak köszönhetően egyre inkább kiterjed és magába olvasztja Szlovákia (Pozsony és környéke), Csehország (Znojmo körzete), illetve Magyarország (Sopron és környéke) közeli területeit is.

A Bécsi Agglomerációban tehát a poszt-szuburbán fejlődés lényegesen előrébb tart, és ma már alapvetően a nyugat-európai metropoliszokra jellemző policentrikus térszerkezet jellemzi. Ezt a fejlődést követik a budapesti, prágai és varsói városi térségek is, azonban időben jelentősen megkésve, ezért a gazdasági funkciók dekoncentrációja, és a funkcionális kapcsolatok átalakulása egyelőre meglehetősen korlátozottan jelenik meg.

KONKLÚZIÓ

A négy vizsgált kelet-közép-európai agglomeráció vizsgálatának és összehasonlításának eredményeként megállapítható, hogy a bécsi agglomeráció fejlődése, az azt jellemző folyamatok messzemenően eltérnek a három másik városi térségtől. 1945-ig ugyan mind a négy város hasonlóképpen fejlődött, a bipoláris világ kialakulása azonban döntő hatással volt későbbi fejlődésükre. Ettől kezdve Bécs fejlődési útja alapvetően eltért a másik három várostól: Bécsre és környékére alapvetően a nyugat-európai városfejlődés és agglomerálódás volt jellemző, míg Budapest, Prága és Varsó a szocialista utat követték. Utóbbi három várost manapság is alapvetően nagyon hasonló folyamatok jellemzik, azonban szembevetve, hogy Prága az agglomerációs fejlődés lényegesen alacsonyabb fokán áll, mint Budapest vagy Varsó, amelynek okai között található a vidéki szuburbanizáció hiánya a szocializmusban, 1990 után a restitúció és lakbér-szabályozás, hatékonyabb és erőteljesebb szabályozás, az elaprózott településszerkezet az agglomerációs gyűrűben, a belváros vonzerejének megmaradása 1990 után is, illetve az agglomerációs települések nem túl attraktív volta a fejlesztések évtizedes hiányának köszönhetően. Budapest és Varsó esetében ezek a tényezők nem, vagy csak sokkal kisebb mértékben álltak fent, ezért a lakossági szuburbanizáció lényegesen hamarabb elindulhatott, és Prága még ma is alacsonyabb szinten áll e téren.

Mindemellett Bécs mellett Budapest és Varsó mutat jelentős mérvű policentrikus, metropolisz térség kialakulását mutató irányú fejlődést az utóbbi időszakban, bár attól jóval lemaradva, amely bizonyos mértékig rokonítja e két utóbbi várost, bár Varsó az utóbbi időben sokkal tudatosabban törekszik a régió gazdasági központjává válni, mint Budapest.

A kutatás elején felállított felosztások (1. táblázat) közül mindezek alapján az első állja meg leginkább a helyét, de nem teljes mértékben. Vagyis az agglomerációk fejlődésére legnagyobb hatással az 1945 és 1990 közötti időszak volt, ezért a bécsi agglomeráció fejlődése alapvetően eltér a többitől. Ennél kisebb, azonban lényeges különbség figyelhető meg Prága, illetve Budapest és Varsó között. Prága eltérő mivoltában fontos szerepet játszanak a különböző politikai és gazdasági döntések a szocializmus alatt, illetve a rendszerváltás után, ugyanakkor az eltérő településszerkezet, a tágabb földrajzi tér (Prága esetében a német nagyvárosok közelsége) is alapvetően

befolyásolta az agglomerációk eltérő fejlődését. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a második felosztási lehetőség is részlegesen érvényesül azzal a kiegészítéssel, hogy Varsó csatlakozott a másik két városhoz az ezredfordulóra. Az egyes városkörnyékek közötti különbségeket tehát nem lehet egyetlen okra visszavezetni, hanem az összes, az adott agglomerációra jellemző tényező együttes figyelembevételére van szükség.

Szerzők

Kassy Gergő Lajos

Geográfus és közgazdász, tanulmányait Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, illetve Tübingenben végezte. Fő kutatási területe a városfejlesztés és városrehabilitáció, illetve a térbeli társadalmi folyamatok. Jelenleg piaci szektorban területfejlesztési és gazdaságfejlesztési projektek előkészítésével, pályázattírással foglalkozik.

Kocsis János Balázs

Egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem, fő tématerületei városi folyamatok szociológiája, története, szuburbanizáció, városfejlesztés, a lakáspolitikák, a helyi fejlesztések és közösségek. 1995-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett okleveles villamosmérnöki végzettséget, amelyet 1999-ben az ELTE-n az okleveles szociológusi és a Leicester-i Egyetemen (Egyesült Királyság) a várostörténeti diploma követett. 2008-ban doktorált az ELTE Társadalomtudományi Karán. 2014-5-ben egy évet vendégprofesszorként tanított az Indiana Egyetem Bloomington-i campusán (Egyesült Államok). 2009 óta a Magyar Urbanisztikai Társaság tagja, 2015 óta alelnöke.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrusz, G. et al. (eds.) (1996). Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies. Oxford: Blackwell.
- Bakos N., Brinszkyné Hidas Zs., Pásztor L. (2007): A budapesti agglomeráció társadalmi, gazdasági jellemzői. KSH
- Barta Gy. (2002): Budapest és az agglomeráció gazdasági szerepkörének átalakulása, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 201-216.
- Berényi I. (1994): Budapest városszerkezetének átalakulási tendenciái. Földrajzi Értesítő, 18., 221-233.
- Burdack, J., Hesse, M. (2007): Suburbanization, suburbia and „Zwischenstadt”: Perspectives of research and policy. German Annual of Spatial Research and Policy, 81-100.
- Buskó T. L. – Józsa A. (2013). Az urbanizációs folyamatok megjelenése Budapest környékén. Tér és Társadalom, 27(4):75-94. DOI: 10.17649/TET.27.4.2547
- Chuman, T., Romportl, D. (2008): Spatial pattern of sub-urbanization in the Czech Republic. In: Dreslerova J. (szerk.): Venkovská krajina 2008. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezinárodní konference konané 23-25. května v Hostětíně, Bílé Karpaty, 33 - 37.
- Couch, C. – Leontidou, L. – Petschel-Held, G. (eds.) (2007): Urban Sprawl in Europe. Oxford: Blackwell.
- Csanádi G. – Csizmady A. – Kocsis J. B. – Kőszeghy L. – Tomay K. (2010): Város Tervező Társadalom. Budapest, Sík Kiadó.
- Degórska, B. (2012): Spatial growth of urbanised land within the Warsaw Metropolitan Area in the first decade of the 21st century. Geographia Polonica, 85., 77-95.
- Dövényi Z. – Kovács Z. (2006): Budapest: the post-socialist metropolitan periphery between 'catching up' and individual development path. European Spatial Research and Policy, 13., 23-41.
- Enyedi Gy. (1992). Urbanisation in East Central Europe. Urban Studies 29(6):869-880
- Enyedi Gy. (1993). Urbanization under Socialism. In: Andrusz, G. – Harloe, M. – Szelényi, I. (eds) Cities after Socialism (Oxford: Blackwell, 1996), pp. 100-118
- Enyedi, György (ed.) (1998). Social Change and Urban Restructuring in Central Europe. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Enyedi, Gy. (2011). A városnövekedés szakaszai – újra-gondolva. Tér és Társadalom, 25(1):5-19
- ESPON (2012): POLYCE Metropolisation and polycentric development in Central Europe. ESPON & Vienna University of Technology
- ESPON (2013): Best metropolises – Best development conditions in European metropolises: Paris, Berlin and Warsaw. ESPON & Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences
- Fassmann, H., Görgl, P., Helbich, M. (2009): Atlas der wachsenden Stadtregion. Planungsgemeinschaft Ost, Wien
- Fischer, M., Schönback, W. (2001): Stadt-Umland-Probleme in der Agglomeration Wien und innovative Problemlösungsperspektiven. Department of Economic Geography & Geoinformatics, Vienna University of Economics and Business Administration.
- Görgl, P., Helbich, M., Fassmann, H., Gazdek, V. (2010): Wanderungsströme der Bevölkerung in der Stadtregion Wien. Real Corp, Vienna
- Görgl, P., Helbich, M., Matznetter, W., Fassmann, H. (2011): Spatial and social development trends of Metropolitan Vienna: an overview. In: Szirmai, V. (szerk.): Urban sprawl in Europe – similarities or differences? Aula Kiadó, Budapest, 107-140.
- Helbich (2009): Spatial analysis of the urban-to-rural migration determinants in the Viennese Metropolitan Area. A transition from suburbia to postsuburbia? Applied Spatial Analysis and Policy, 2., 237-260.
- Helbich, M. (2011): Beyond postsuburbia? Multifunctional service agglomeration in Vienna's urban fringe. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 103., 39-52.

- Keserű I. (2004): A szuburbanizáció közlekedési vonatkozásai a Budapest környéki szuburbanizálódó települések példáján. In: Barton G. – Domány D. (szerk.) 2.
- Kocsis J. B. (2000): A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városszociológiai és más rokon tudományterületek irodalmában; *Tér és Társadalom*, 14. évf, 2-3. szám, pp. 311-322.
- Kocsis János Balázs (2009): Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten, 1930-1985. Budapest, Gondolat, 2009
- Kocsis J. B. (2011): Evolúciós elméletek a városszociológiában. In: Hack-Handa J. – Pintér R. (szerk.) „...gloria muni...”. Szerzői kiadás.
- Kocsis J. B. (2012): The Socio-Economic Transformation of Suburbs in a Central European Metropolitan Area: Arrival of the Affluent Strata and Polycentric Urban Development in Budapest Suburbs. Konferencia anyag
- Kocsis J. B. (2015): A nagyváros útjában: A helyi társadalmak átalakulása Budapest délnyugati agglomerációjában. In: Keszeli A. – Bögre Zs. (szerk.): Hely, identitás, emlékezet. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015. pp. 163-184.
- Kok, H. - Kovács, Z. (1999): The process of suburbanization: in the Agglomeration of Budapest. *Neth. J. of Housing and the Built Environment*, 14., 119-141.
- Korcelli-Olejniczak, E. (2013): Warsaw urban-rural region – an alternative development perspective? *Geographica Polonica*, 86., 153-166.
- Kovács Z. (2005): Budapest funkcionális átalakulásának főbb vonásai a rendszerváltozás után. *Földrajzi Közlemények*, 53., 83-102.
- Kovács Z., Sági Zs., Dövényi Z. (2001): A gazdasági átalakulás földrajzi jellemzői a Budapesti Agglomerációban, *Földrajzi Értesítő*, 50., 191-217.
- KSH (2013): Közlemények a budapesti agglomerációról 16. A településszerkezet és a népesség változása 2001 és 2011 között – a népszámlálási adatok tükrében. KSH
- Lisowski, A. – Wilk, W. (2002): The changing spatial distribution of services in Warsaw. *European Urban and Regional Studies*, 9., 81-89.
- Lisowski, A. (2004): Social aspects of the suburbanisation stage in the Agglomeration of Warsaw. *Dela*, 21., 531-541.
- Lux. M. (2004): Housing the Poor in the Czech Republic: Prague, Brno and Ostrava. In: Fearn, J. (szerk.): Too poor to move, too poor to stay. A report on housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia. LGI Fellowship Series, Budapest, 23- 65.
- Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE TTK Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged
- Mayerhofer, P., Palme, G. (1994): Ökonomisches Leitbild für die Agglomeration Wien. In: WIFO-Monatsberichte, Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, 67., 479-485.
- Meller, M. (2001): European Cities, 1890-1930s: History, Culture and the Built Environment. Chichester: John Wiley & Sons.
- Neugebauer, C. – Kovács Z. (2015). Paths of Socio-spatial Change in Post-socialist Cities. In: Lang, T. et al. *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization*. Palgrave Macmillan.
- Ouředníček, M. – Temelová, J. (2009): Twenty years after socialism: the transformation of Prague's inner structure. *Studia Universitatis Babes-Bolyai*, 54., 9-30.
- Ouředníček, M. (2006): New suburban development in the Post-socialist city: the case of Prague. In: Eckardt, F. (szerk.): *European City in Transition, The City and the Region*. Bauhaus-Universität, Weimar
- Ouředníček, M. (2007): Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. *Geografiska Annaler: Human Geography*, 89., 111-125.
- Ouředníček, M., Nemeškal, J., Hampl, M., Novák, J., Špačková, P. (2014): Delimitation of functional region of Prague metropolitan area for integrated territorial investment. Charles University in Prague, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, Urban and Regional Laboratory, Prague.
- Potrykowska, A. (1993): Housing development and population structure in the urban region of Warsaw. *Sistemi Urbani*, 65-85.
- Sailer-Fliege, Ulrik (1999) Characteristics of Post-Socialist Urban Transformation in East Central Europe. *GeoJournal* 49: 7–16.
- Schuchmann J. (2013): Lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok a Budapesti Agglomerációban, Doktori Disszertáció, Szent István Egyetem, Győr
- Smith, D. M. (1996): The Socialist City. In: Andrusz et al. (eds.) *Cities After Socialism* (Oxford: Blackwell); pp. 70-99
- Stanilov, K., Sýkora, L. (eds.) (2014). *Confronting Suburbanization. Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Stenning, A. et al. (2010): *Domesticating Neo-Liberalism. Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Chichester: Wiley-Blackwell
- Sýkora, L. – Bouzarovski, S. (2012). Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition. *Urban Studies*, 49: 43 -60. DOI: 10.1177/0042098010397402
- Sýkora, L. (1999): Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. *Geojournal* 49., 79-89.
- Sýkora, L., Kamenický, J., Hauptmann, P. (2000): Changes in the spatial structure of Prague and Brno in the 1990s. *Acta Universitatis Carolinae* 2000, 1., 61-76.
- Sýkora, L., Ouředníček, M. (2005): Sprawling post-communist metropolis: commercial and residential suburbanization in Prague and Brno, the Czech Republic. In: Dijst, M., Razin, E., Vazquez, C. (szerk.): *Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning regulations*. Amsterdam: Kluwer
- Szabó Dávid (2014): Szociális lakásépítés Magyarországon rendszerváltástól napjainkig. Egyéni kutatási beszámoló, BME Építőművészeti Doktori Iskola, témavezető: Dobai János.

- Szelényi Iván** (1996). Cities under Socialism – and After. In: Andrusz, G. et al. (szerk.) *Cities after Socialism*. Oxford: Blackwell, (1996), pp. 286-317
- Szűcs J.** (1983) Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Magvető*.
- Tasan, T. – Kok, H.** (1999): A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években. *Földrajzi Értesítő*, 48., 159-172.
- Tasan, T.** (1999): Warsaw under transformation: new tendencies in the housing market. *Geojournal*, 49., 91-103.
- Temelová, J. Novák, J., Ouředníček, M., Puldová, P.** (2011): Housing Estates in the Czech Republic after Socialism: Various Trajectories and Inner Differentiation. *Urban Studies*, 48., 1811-1834.
- Valuch T.** (2001). Volt-e szocialista társadalom Magyarországon? *Beszélő Online* 6(4):72–78.
- Tsenkova, S. – Nedović-Budić, Z.** (eds.) (2006): *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe*. Heidelberg:Physica-Verlag
- Valuch, Tibor** (2004): *The Spatial Dimension of Society*. In: Gyáni et al. (eds) *Social History of Hungary from the Reform Era to the end of Twentieth Century*, Boulder, 2004; pp. 531-553
- Wasilewski, A. – Krukowski, K.** (2004): Land conversion for suburban housing: a study of urbanization around Warsaw and Olsztyn, Poland. *Environmental Management*, 34., 291-303.

Iskola társadalmi elfogadottsága és vidékfejlesztési jelentősége egy kistérségben működő szakiskola példáján

Bevezetés

Az iskolák társadalmi elfogadottsága a 21. századi szerepváltozások következtében vált fontossá. Az oktatás területén egyre hangsúlyosabban előtérbe kerülő gazdasági igények és elvek lokális szintű stratégiai tervezést tesznek szükségessé. Mindez olyan problématerületek program-szerű kezelését foglalja magába, mint például a csökkenő diáklétszám, nem megfelelő versenyképességi tényezők, gyenge kapcsolatrendszer, vagy az infrastruktúrafejlesztés. A társadalmi elfogadottság elemzése, illetve stratégiai szintű kezelése vidéki térségek iskolái esetében nem csak az intézményi működés és fennmaradás szempontjából figyelemreméltó. Az endogén vidékfejlesztési paradigma értelmében minden ehhez kapcsolódó beavatkozási program helyi kezdeményezésű fejlesztésnek számít, amelynek térségi szinten vidékfejlesztési jelentősége van. Jelen tanulmány elsősorban az iskola társadalmi elfogadottságával való stratégiai szintű foglalkozás lényegének felismerésére fókuszál, helyenként jelezve ennek az endogén erőforrásnak a vidékfejlesztési jelentőségét is.

Az iskolák versenyképességével foglalkozó szakemberek szerint az oktatás piacán tapasztalható versenyhelyzet sajátos módszerek alkalmazását teszi szükségessé (Hutflesz, 2004; Muhi, 2012; White – Reid, 2008). Míg egyes szerzők (például Pecsenye, 1998) gazdasági szempontból közelítik meg az iskolák marketingkonceptiójának kialakítási lehetőségeit, mások (például Sousa, 2013) az oktatási intézmények és a szülők közötti kommunikáció fontosságát hangsúlyozzák.

A székelyföldi térségben az iskolák társadalmi elfogadottságának fontossága a szakiskolák esetében a legszembevetőbb. Ezen a téren jelentkeznek hangsúlyosabban a csökkenő diáklétszámból, valamint az oktatás piacán megnövekedett versenyhelyzetből adódó működési nehézségek. A szakiskolák társadalmi elfogadottsága, valamint az ehhez kapcsolódó intézménymenedzsment különösen olyan intézmények számára létfontosságú beavatkozási terület, amelyek térbeli elhelyezkedése nem a legelőnyösebb. Ilyen például a tanulmányban elemzett, agrárjellegű szakképzési intézmény, amely a székelyföldi térség egyik vidéki településén található, 20 km-re a több szempontból központ jellegű Csíkszereda várostól.

Jelen tanulmány az iskolák társadalmi elfogadottságának fontosságát, valamint az ebben rejlő pozicionálási lehetőségeknek a felismerését és kihasználását hangsúlyozza. A székelyföldi térség Csíkdánfalva településén található Petőfi Sándor Iskolában 2016-ban zajlott egy komplex stratégiai tervezési munka az intézmény oktatói-szakmai tevékenységének újrapozicionálása érdekében. Kivitelezők: KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csík Leader Egyesület. A szakmai programot a Felcsík Kistérségi Társulás kezdeményezte és támogatta. A stratégiai tervezési munka meghatározó része volt az iskola társadalmi elfogadottságának feltérképezése, amelynek érdekében kérdőíves módszerrel feltártuk a szülők és a rurális elit viszonyulásmódját. A tanulmányban a szülők körében végzett kérdőíves adatfelvétel eredményei kerülnek bemutatásra, amelynek segítségével szemléltetni tudjuk a társadalmi elfogadottsággal való foglalkozást, mint lehetséges tervezési irányt, valamint meg tudjuk vizsgálni, hogy ennek milyen feltételei vannak egy kistérségben működő szakiskolában.

Társadalmi elfogadottság, iskola, vidékfejlesztés

Az oktatás és az iskola szerepének megváltozása a 21. században a pedagógusoknak, szülőknek, diákoknak, az intézmények vezetőinek, valamint a politikai döntéshozóknak egyaránt kihívást jelent. Mivel az oktatásra a társadalom egyre inkább szolgáltatásként tekint, ezen a területen rendkívüli módon megváltoztak az igények és elvek, amelyhez az iskolák nehezen tudnak alkalmazkodni. Az alapvetően bürokratikus oktatási rendszerben – különösen a Romániához hasonló posztoszocialista országokban – a változásokhoz való felzárkózási folyamat nagyon lassú. A rendszer sajátosságaiból adódóan, értelemszerűen, az iskolavezetők nagy része nem helyi szintű feladatként kezeli az intézmény zavartalan működésének biztosítását. Ugyanakkor pozitívként értelmezhető, hogy egyre több szakember felismeri a stratégiai tervezés szükségességét és szerepét a térségi fejlődési folyamatokban. Ezt igazolják a komplex stratégiai tervezésre irányuló szakmai programok (mint amilyen a tanulmányban elemzett iskola esetében

kivitelezésre került), valamint a kísérleti jellegű akciók. Egyelőre ezek még pontszerűek a székelyföldi térségben.

A témával foglalkozó szakirodalom gyakran a szervezeti kommunikáció és a térségi pozicionálás szempontjából közelíti meg a stratégiai tervezés fontosabb elemeit, mint amilyen az oktatási intézmények kollektív identitásának felépítése, a családok körében élő társadalmi kép megerősítése (Sousa, 2013). A hivatkozott szerző oktatási intézmények esetében, portugáliai kontextusban érvel a kommunikáció, mint stratégiai menedzsmentben alkalmazható eszköz fontossága mellett. Meglátásában az iskolák és a szülők közötti kommunikáció erősítésébe érdemes befektetni, ugyanis a szülők iskolaképe egyike azon kevés tényezőnek, amelynek kezelése nem lépi túl az iskola hatáskörét, illetve nagymértékben befolyásolja a hallgatók számának alakulását. A kommunikáció erősítése a piaci igények, a pedagógiai diskurzus és a bürokratikus rendszer összehangolásán keresztül valósulhat meg, és az iskolák társadalmi presztízsének növelése mellett a társadalmi részvétel növeléséhez is hozzájárul (Sousa, 2013). Ebben az értelemben egy iskola társadalmi elfogadottságának stratégiai kezelése vidékfejlesztési jelentőséggel bír, így nem csak az iskolavezetők érdeke ezzel foglalkozni és ebbe befektetni. Romániában, jelen pillanatban a marketing-kommunikációs stratégiák gyakorlati alkalmazása az iskolák vezetőségének feladatkörébe tartozik és nem kötelező. Amíg ez valamilyen szempontból nem változik, az iskolakép alakítása mutatkozik a legmegfoghatóbb, legkevesebb befektetést igénylő eszköznek az iskolaválasztást meghatározó, új igényekhez és elvekhez való igazodásban.

Sousa (2013) összegzésében, az iskola 21. századi szerepváltozásaival, a gazdasági igények és elvek érvényesülésével foglalkozó szakirodalmi megközelítések egy része (például Fulton, 2003; Pollit, 2003; Santiago, Magalhães & Carvalho, 2005) az oktatás területéhez kapcsolódó szereplőket fogyasztóknak, ügyfeleknek és menedzsereknek tekinti, tehát az oktatás területét érintő kihívásokat és feladatokat a gazdasági piac sajátosságai alapján közelíti meg. Más szerzők szerint ez a liberális ideológia veszélyt jelenthet a természetes szelekcióra nézve és hozzájárulhat a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez (Gewirtz, Ball & Bowe, 1995; Woods, Bagley & Glatton 1998; Burch, 2009). Jelen tanulmány azokat a szakirodalmi megközelítéseket emeli ki, amelyek az iskola szerepváltozásai következtében fennálló társadalmi kihívásokra a szülőkkel való kommunikáció erősítésében látják a megfelelő választ, alkalmazkodási irányt.

Gewirtz és társai (1995) szerint az iskolakép építése idő és forrás kérdése, amelyhez a következő tevékenységeket szükséges elvégezni (idézi Sousa, 2013: 180):

- az épületek formai rendezése;
- reklámanyagok gyártása;
- média kommunikáció;
- eseményszervezés, vizuális megjelenés;
- az iskoláról szóló beszédek szabványosítása, az oktatás különböző szintjei közötti harmóniára való törekvés.

Ezekkel a tevékenységekkel növelni lehet az intézményi kommunikáció hatékonyságát, ami versenyképességi tényezőként értelmezhető. Szakképzési intézmények esetében, különösen akkor, ha azok vidéki térségekben működnek, a Gewirtz és társai (1995) által meghatározott tevékenységek elvégzése kiemelten fontos, ugyanis a szakoktatás függ leginkább a térség társadalmi és gazdasági helyzetét meghatározza az oktatás, illetve azon belül a szakoktatás minősége. Ez a kölcsönös függőségi helyzet különösen a duális szakképzési gyakorlat bevezetésével került előtérbe, ugyanis egy olyan térségben, amely kevés nagyvállalattal rendelkezik, illetve olyan szakoktatási intézmények esetében, amelyek nem rendelkeznek megfelelő kapcsolatrendszerrel, problémásnak bizonyul a jelzett képzési forma alapelveinek megvalósítása. Az elmúlt évek során Romániában nagyon sok intézkedés foglalkozott a szakoktatás újrapozicionálásával. Továbbá a magyar kisebbség szempontjából fontos megemlíteni azokat a magyarországi támogatásokat is, amelyek tanműhelyek kialakítását és felszerelését segítették. Azonban minden fejlesztési törekvés ellenére, a törvényes, formai keretek kialakítása mellett, kevés figyelem irányult az iskolák társadalmi elfogadottságára (Biró és társai, 2015, 2016). Mindez továbbra is az iskolák hatáskörében marad.

Módszertan

Jelen tanulmány a Székelyföld Csíkdánfalva településén található Petőfi Sándor Iskolában elvégzett, komplex stratégiai munka alapján elemzi a társadalmi elfogadottsággal való foglalkozást, mint lehetséges stratégiai, tervezési irányt. Továbbá az iskolában tanuló 9-12. osztályos diákok szüleinek körében végzett kérdőíves adatfelvétel eredményeiből kiindulva megvizsgálja, hogy a társadalmi elfogadottságra alapozó tervezési és gyakorlati feladatoknak milyen feltételei vannak az adott intézményben.

Összesen 188 családban töltötték ki a kérdőívet, legtöbb esetben az édesapa válaszolt a kérdésekre. A kutatás átfogó célja volt feltárni az intézmény szempontjából leginkább releváns társadalmi csoport, a szülők véleményét és társadalmi elfogadottságnak, támogatottságának mértékét az intézmény tevékenységeit illetően. Az adatfelvétel ezen kívül támogatta és ösztönözte a szülők (közvetve a helyi társadalom) körében az intézmény sajátos profiljának és szakmai szerepének társadalmi tematizációját.

A kétoldalas kérdőív a következő témakörökben tartalmazott tényfeltáró, az intézmény szakmai működését tematizáló kérdéseket:

- vélemények kérése az intézmény térségi szerepével kapcsolatos állítás sorozat tételéről;
- értékelési skálákba foglalt vélemény kérése az agrárképzéssel kapcsolatban;
- az agrárképzés tartalmával kapcsolatos állítások véleményezése;

- az intézmény erősségeivel kapcsolatos állítások véleményezése;
- az iskola működéséhez kapcsolható hátrányok, akadályok felsorolása (szabad válaszok);
- az iskola további fejlesztésével kapcsolatos javaslatok (szabad válaszok).

Szülők viszonyulásmódja, mint endogén erőforrás

A kutatás eredményei több ponton jelzik az iskola és a mezőgazdasági oktatás térségi fontosságát, ugyanis az intézmény jelentős mértékű társadalmi támogatottságnak örvend:

- a megkérdezett szülők majdnem 94%-a úgy vélekedik, hogy az iskolának fontos szerepe van a térségben, amelyet továbbra is fent kell tartani;
- a szülők több mint háromnegyede (78,3%) úgy vélekedik, hogy a dánfalvi iskola akár a térségi agrárképzés bázisa is lehet;
- a szülők több mint fele gondolja azt, hogy az agrárium sokáig fontos ágazat lesz a térségben;
- a megkérdezettek több mint fele az agrárképzésről és az iskolában oktatott szakokról is pozitívan vélekedik (53,3%-uk gondolja azt, hogy az oktatás lehetőséget ad arra, hogy a tanuló idővel gazdálkodó/agrárvállalkozó legyen);
- az 1. számú táblázat alapján a szülők majdnem 60%-a nagyon fontosnak tartja a gazdasági (szaklíceum), valamint az általános turisztika (szaklíceum) szakokat és közel 50% azoknak az aránya, akik az iskolában oktatott további szakokat is nagyon fontosnak tartják.

A szülők attitűdjei jelzik, hogy ez a célcsoport az iskolára nem csak oktatási és nevelési intézményként tekint, hanem az agrárképzés bázisaként is. Az iskoláról alkotott pozitív kép, illetve a támogató magatartás fontos alapját képezheti az iskola és a szülők közötti kommunikációnak. Ebben az esetben a szülők támogató viszonyulásmódja endogén erőforrásként értelmezhető az agrárképzéssel és az iskola pozicionálási tervekkel kapcsolatos fejlesztésekben, amelyre az elkövetkezendő időszakban érdemes nagyobb hangsúlyt fektetni.

1. táblázat: a különböző szakok fontosságának megítélése Csikdánfalva, Felcsík szempontjából (százalékos megoszlás)

	Egyáltalán nem fontos	Inkább nem fontos	Fontos is, nem is	Inkább fontos	Nagyon fontos
Agroturizmus (SZAKLÍCEUM)	4	2,8	19,9	23,3	50
Gazdasági szak (SZAKLÍCEUM)	5,1	5,7	11,4	20,6	57,1
Általános turisztika (SZAKLÍCEUM)	7,1	2,4	9,4	23,5	57,6
Hegyvidéki gazdálkodó (SZAKISKOLA)	12,1	5,7	17,2	16,1	48,9
Agroturizmus (SZAKISKOLA)	6,4	5,8	12,3	21,6	53,8

Egy vidéki térség szakközépiskolája által alkalmazható módszerek/stratégiák a társadalmi elfogadottság növelésére és/vagy integrálására a működés során

A jelzett szakoktatási intézményben elvégzett stratégiai tervezési munka során arra a következtetésre jutottunk, hogy a szülők pozitív, támogató viszonyulásmódja egy eddig fel nem ismert endogén erőforrásnak tekinthető, ami a kommunikáció erősítésén túl, a lokális és térségi intézményi szerep újrapozicionálására irányuló programok alapja, vagy meghatározó tényezője lehet. Szakmai munkánk során a lokális és térségi intézményi szerep újrapozicionálására 19 lehetséges programot dolgoztunk ki. Fontos megjegyezni, hogy ezek a programok nem, vagy csak nagyon kevés anyagi ráfordítást igényelnek, legtöbb esetben saját erőforrásból megvalósíthatók, és az iskola és a társadalom közötti kommunikáció erősítése révén hozzájárulnak a vonzerőnöveléshez, az intézményi identitás erősítéséhez, valamint az iskola térségi modernizációs-innovációs szerepének kialakításához és működtetéséhez.

A 19 kidolgozott program fontosabb eszközei és módszerei:

- közösségi média jelenlét;
- honlap;
- kisfilmek készítése;
- saját rendezvények szervezése;
- térségi rendezvényeken való jelenlét;
- iskolahagyomány;
- a tudományos diákköri munka szervezése;
- az iskolával kapcsolatos attitűdök, elvárások, feltárása különféle célcsoportokban;
- intézményi promóciós anyagok készítése;
- alumni rendszer kialakítása;
- study club modell kezdeményezése.

Ezek a programok a társadalmi elfogadottságra alapoznak, illetve annak növelését célozzák meg. Megvalósításuk elsősorban nem anyagi tényezőktől, hanem az iskolamenedzsmenttől függ. Ilyen esetekben mindig az a legfontosabb kérdés és egyben kihívás, hogy az iskola vezetősége hogyan tudja összehangolni a kötelező és ráadásul nagyon sok intézményi feladatot a stratégiai gondolkodással. A bemutatott eset jól szemlélteti, hogy egy iskola milyen rejtett erőforrásokkal rendelkezhet. Amennyiben egy oktatási intézmény társadalmilag nem

elfogadott, vagy nem fordít elegendő figyelmet a közvetlen környezettel való kommunikációra, hosszútávon nem marad versenyképes. Az iskola 21. századi szerepváltozásai következtében a székelyföldi térségben is egyre fontosabbá válik a stratégiai gondolkodás, valamint az iskolai szintű beavatkozási programok megvalósítása.

Összegzés

A tanulmány egy székelyföldi kistérség szakoktatási intézményének példáján keresztül szemlélteti a társadalmi elfogadottság lehetséges stratégiai szerepét, amely nem csak az intézmény működésében, hanem térségi szinten is hatással lehet a fejlődési folyamatokra. A szülők körében végzett kérdőíves adatfelvétel eredményei, valamint a társadalmi elfogadottság növelésére és integrálására vonatkozó módszerek rövid bemutatása a társadalmi beágyazódást elősegítő szakmai munka szükségességét hangsúlyozza. A romániai oktatási rendszerben az ilyen jellegű feladatok jelen pillanatban az iskolák vezetőségének hatáskörébe tartoznak, ugyanakkor kistérségi szinten nagyon sok más szereplőt be lehet vonni az intézményfejlesztő tevékenységekbe. Ezt igazolja a tanulmányban bemutatott stratégiai tervezési munka megvalósítása.

Az elemzett szakoktatási intézmény szerencsés helyzetben van, mert a szülők körében végzett adatfelvétel eredményei alapján pozitív az iskoláról alkotott társadalmi kép. Tehát a szülők támogató viszonyulásmódja endogén erőforrásként értelmezhető, amit fel lehet használni a kommunikációs stratégia kialakításában. A szülő célcsoport megszólításának nagyon fontos szerepe kell legyen a kommunikáció hatékonyabbá tételében, ugyanis az iskolaválasztási folyamatban az ő identitásuk, értékrendszerük, társadalmi meghatározottságuk a legfontosabb tényezők közé tartozik. Ugyanakkor ezek az eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy egy kistérségben működő oktatási intézménynek nagyon sok fel nem ismert erőforrása lehet, amit tudatos tervezéssel alkalmazni lehet az oktatási környezet fejlesztésében, az iskola versenyképességének növelésében.

A szülőkkel való hatékony kommunikáció kialakításának első lépése az intézménnyel kapcsolatos attitűdök felmérése, amely által a közösségben és a térségben egyaránt növekedhet az intézmény működése iránti érdeklődés. Tehát az ilyen jellegű helyzetfeltáró munka mellett, hogy információértékkel bír, egy tematizációs folyamatot is elindít, ami hosszú távon kedvező feltételeket biztosít a fejlesztések számára. A tanulmányban bemutatott eredmények az iskola és a mezőgazdasági oktatás fontosságát jelzik a székelyföldi térségben, ugyanakkor azt, hogy ez az intézmény jelentős mértékű társadalmi támogatottságnak örvend. A társadalmi támogatottság mint endogén erőforrás, a tematizációs, imázs építési, toborzási munka megalapozása mellett akár fejlesztési beruházások megvalósításában is fontos szerepet játszhat.

Szerző

Sárosi-Blága Ágnes

szociológus, KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, doktorjelölt, Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bíró A.Z., Bodó, J., Burus-Siklódi, B.** (2015): Szakképzés, együttműködés, társadalmi modernizáció. A romániai szakképzés helyzetképe és fejlesztési lehetőségei. Csíkszereda, Alutus. **Bíró A.Z., Burus-Siklódi, B., Sárosi-Blága, Á.** (2016): Duális képzés. Értelmezések, tervek, gyakorlatok. Csíkszereda, Alutus.
- Fulton, O.** (2003). Managerialism in UK universities: Unstable hybridity and the complications of implementation. In A. Amaral, L. Meek and I. Larsen (eds). The higher education managerial Revolution? Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 155-178.
- Hutflesz, M.** (2004): Iskolafejlesztés és marketing. EURÓPAI REGIONÁLIS FEJLESZTÉSI ALAP INTERREG III. A Közösségi Kezdeményezés Program Szlovénia – Magyarország – Horvátország Szomszédsági Program ITTKÉSZ - SL-HU-CR/05/4012-106/2004/01/HU-44. <http://ittkesz.regiofokusz.hu/tananyagok/iskolamarketing/1.%20modul%20tananyag.pdf> (2017.05.05.)
- Gewirtz, S.; Ball, S. and Bowe, R.** (1995). Markets, choice and equity in education. Buckingham: Open University Press.
- Iskola a térségben. A dánfalvi Petőfi Sándor Általános Iskola fejlesztése és újrapozicionálása (2016). Kézirat.
- Muhi, B.** (2012): Az iskolamarketing elméleti és gyakorlati kérdései. http://www.vmtt.org.rs/mtn2012/348_357_Muhi_ifj_A.pdf (2017.05.10.)
- Pollitt, C.** (2003). The essential public manager. Maidenhead/Philadelphia: Open University Press.
- Santiago, R. A.; Magalhães, A. e Carvalho, T.** (2005). O surgimento do managerialismo no sistema de ensino superior português. Coimbra: CIPES.
- Sousa, S. F.** (2013): Families, Schools and the Image Communication in the Education Market. In: International Journal about Parents in Education. 7/2.
- White, S., Reid, J-A.** (2008): Placing Teachers? Sustaining Rural Schooling through Place-consciousness in Teacher Education. In: Journal of Research in Rural Education, 23/7.

A külhoni magyar falvak alapvető területi mintázata és népességsadatai¹

ABSZTRAKT | Jelen tanulmány a külhoni nemzetrészek magyar lakta településeinek, valamint az anyaországi települések jellegzetességeinek összevetésére koncentrálnak, elsősorban a vidékies településszerkezeti jegyeket szem előtt tartva. Az elemzés célja volt elsősorban, hogy a külhoni magyarság által lakott falvak etnikai és méretbeli jellemzői átláthatóvá, egymással Kárpát-medencei szinten összevethetővé váljanak

ABSTRACT | This study introduces the main demographic features of rural settlements in Hungary and the rural settlements in Hungary's neighbouring countries inhabited by Hungarians. The applied data sets are based on the latest census of these eight countries. According to the main result of the comparative analysis of this study, Hungarians living in countries neighbouring Hungary live mostly in rural communities – differently from the population of Hungary – and form a majority almost exclusively in rural settlements.

Bevezetés

A külhoni magyar települések fontos csoportját alkotják a magyar falvaknak. Mindenekelőtt jelentős e települések száma, de sajátos típusaik is lehetnek, valamint feltételezhető, hogy egyre jobban integrálódnak egy egységes magyar településhálózatba vagy határon átlépő városi vonzáskörzetekbe. Szinte kimeríthetetlen kutatási terepet nyújthat, ha Magyarország településhálózatát kiterjesztve együttesen vizsgáljuk a Kárpát-medence magyar falvait és más településeit. Eddig azonban kevés átfogó elemzés született ilyen ambíciókkal, a települési kutatások inkább csak egyes nemzetrészekre, vagy egyes határ-menti helyzetekre irányulnak. Jelen írás fel szeretné hívni a figyelmet e nagyobb léptékű kutatások szükségességére, és ennek alátámasztására közöl néhány alapvető mennyiségi paramétert a külhoni magyar falvakról és vidékies térségekről.

Jelen cikk tehát ugyanazon küldetések mentén készült, mint a városfejlesztést a fókuszba helyező előző Falu Város Régió lapszám egy hasonló írása (Péti Szabó, 2016). Ez a napjaink külhoni magyar városi népességéről szóló korábbi cikk rá kívánt világítani arra, hogy a magyar

városokkal érdemes Kárpát-medencei kitekintésben is foglalkozni. Jelentős magyar többségű városok találhatók ugyanis a külhoni, ami egy fontos és izgalmas szakmai meghatározottság. E helyszíneken – Magyarországhoz hasonlóan – a helyi politikai, szakpolitikai és urbanisztikai törekvések magyar nemzetiségű, azaz a magyar kultúrkörbe tartozó szereplők határozzák meg. Nem szabad viszont elfelejtenünk arról sem, hogy kiterjedt külhoni magyar közösségek élnek a városi szórványokban is (ld. városokban, ahol a magyarság nem alkot többséget). Mindez pedig a kisebbségi helyzettel összefüggő urbanisztikai törekvésekre és kihívásokra szolgáltathat példákat, olyan sajátos aspektusokkal gazdagítva a magyar urbanisztikát és városfejlesztést, amely nem jellemző e szakmai közösségek magyarországi működésterületén.

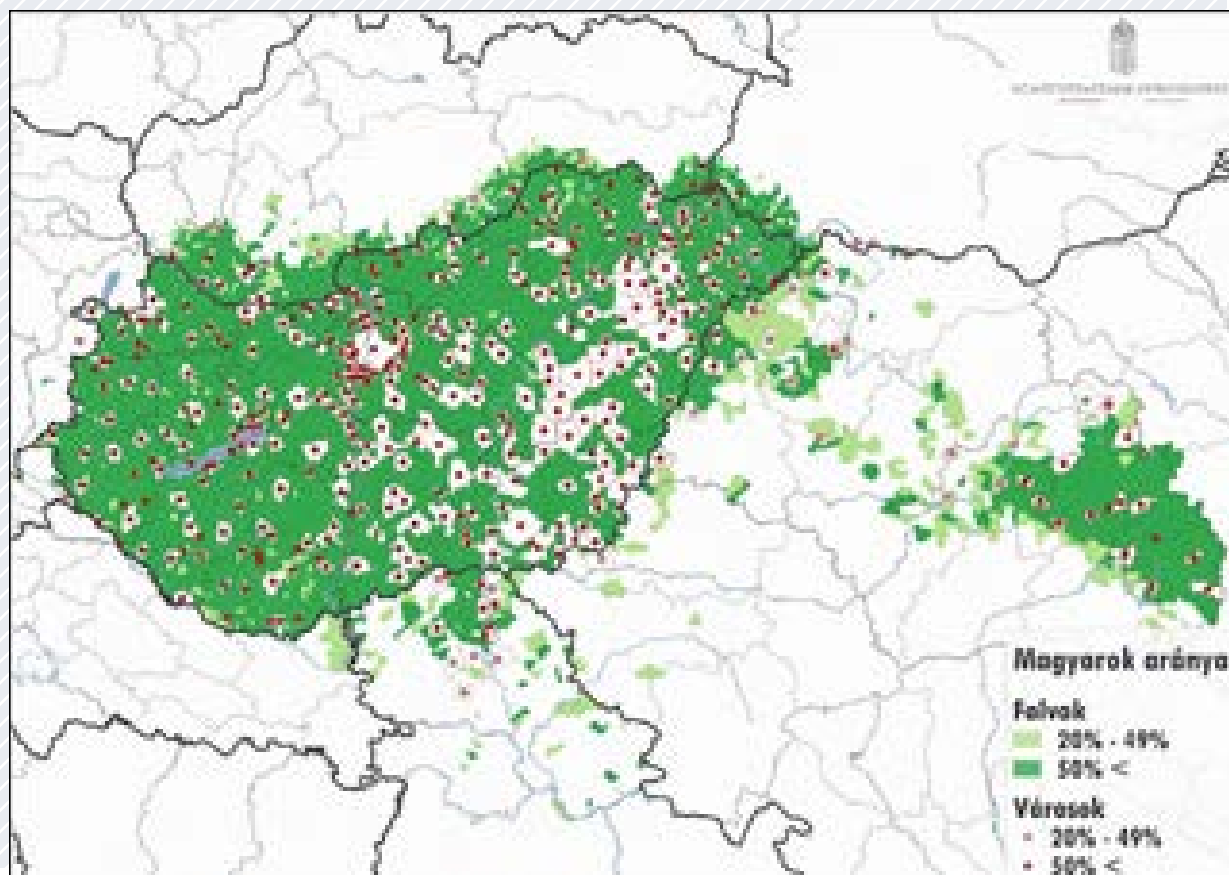
A fenti urbanisztikai kontextusnál még inkább indokolt foglalkozni a külhoni egy magyarországi tudományos és szakmai folyóirat falvakkal és vidékies térségekkel foglalkozó tematikus lapszámában. A Magyarországon kívüli Kárpát-medencei, többségében magyarok által lakott térségek ugyanis gyengén városodottak, a kelet-közép-európai vidékies térségek jellegzetességeit viselik magukon (Péti Szabó, 2015). E tanulmány bemutatja a külhoni magyar falusi és vidékies népesség mennyiségi adatait. Ezzel is alátámasztható, hogy a magyar falvakkal és a magyar vidékkel foglalkozó kutatási vagy szakpolitikai tevékenységek estében is fontos tényezőt jelent a külhoni magyar településterület. A városok esetében említett helyzet itt ugyanis még inkább igaz: igen nagyszámú magyar többségű, azaz magyar helyi politikai irányítás alatt működő falusi közösség található a külhoni, de a magyarság kisebbségi helyzete is azért igen széleskörűen jelen van a külhoni falvakban is.

Az állítás, miszerint e közösségek nagyszámúak, természetesen nem egy újszerű meglátás. Újszerű azonban az a szándék, hogy e cikkben a teljes Kárpát-medencére kiterjedő adatközlés történjék meg.

Módszertani nehézségek

A külhoni magyar településeknek és egyes jellemzőinek még csak a számbavételére is kevés a teljesség igényével kezdeményezett és több nemzetiségre kiterjedő vizsgálat. Leginkább csak a Kárpát-medence településeinek nemzetiségi összetételével kapcsolatos adatbázisok emelhetők ki

¹ A tanulmány az EFOP 1.12.1-17-2017-00003 „Makroregionális Kutatások a Kárpát-medencében a közösségfejlesztés és társadalmi felelősségvállalás megerősítése érdekében” projekt támogatásával készült.

1. ábra: a Kárpát-medence jelentős magyar lakossággal rendelkező falvai és községei (közigazgatási területük színezésével), illetve városai (település központ ponttal jelölve) a 2011-es népszámlálások adatai alapján²

(Kocsis Tárai, 2015). A teljes Kárpát-medencei kitekintésű kutatások hiánya talán leginkább a sajátos módszertani kihívások miatt alakult így. A különböző országokból nagyon időigényes, és gyakran költséges adatokhoz jutni. Még olyan egyszerűnek tűnő esetekben is, mint egyes települések népességszáma és népességének nemzetiségi összetétele.

Mindez annak is köszönhető, hogy a környező országok többségében a magyarországinál jóval kevésbé decentralizált a helyi önkormányzati rendszer, és talán ezzel áll összefüggésben, hogy kisebb területi felbontással történik nyilvános adatszolgáltatás a statisztikai hivatalok részéről. Ez a magyarság feltérképezésében nehézséget jelent. Az adatközlés ugyanis sok esetben az egy helyi önkormányzatba sorolt települések összességére történik meg. E szint elnevezését leginkább a község magyar szóval lehet lefordítani, és léptéke nagy általánosságban inkább hasonlít a magyarországi járásokéra, mint a magyarországi településekre. Egy-egy ilyen települési halmazban persze lehetnek többségében magyarok által lakott települések miközben a magyarság a község szinten már kisebbségben van, és előfordulhatnak fordított helyzetek is. Ezért a magyar falvak feltérképezése a legtöbb helyen nem is lehetséges a nyilvánosan elérhető adatok alapján (a városokra általában van külön adatszolgáltatás).

Ez a helyzet a Vajdaságban (Szerbia), Erdélyben (Románia), Dél-Baranyában és Szlavóniában (Horvátország) és részben Muravidéken is (Szlovénia) (Gombos, 2007;

Grünhut, 2013; Kiss, 2013; Lauc, 2013; Rácz, 2016). E tanulmányban bemutatott kutatásokhoz Horvátországból, a Vajdaságból és 10 jelentős magyar lakosságú erdélyi megyéből sikerült települési szintű népességi adatokat is beszerezni. Nehézséget okoz még Kárpátalja esetében az ukrán statisztikai adatgyűjtés hiányossága (2011-ben elmaradt a népszámlálás). Továbbá a nemzetiségi vizsgálatok esetében a kisebbségek számbavételére vonatkozó eltérő gyakorlatok is kihívást jelentenek (Kapitány, 2015). Felvidék (Szlovákia) kivétel, Szlovákia helyi önkormányzati rendszere és települési adatszolgáltatása ugyanis hasonlít a magyarországihoz (Lelkes, 2008).

Magyar falvak és vidékies térségek a Kárpát-medencében²

A külföldi magyar többségű falvak területe még mindig tekintélyes, a magyarországi falusi területekkel összeha-

² Ukrajna, Szlovénia és Ausztria esetében 2001-es népszámlálási adatok alapján Románia, Horvátország, Szlovénia és Szerbia esetében a több falvat magába foglaló ún. községek szerepelnek a térképen Adatok forrása: Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Ukrajna és Ausztria országos és regionális statisztikai hivatalai. Alaptérkép forrása: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/gisco/geodata>; Ukrajna és Szerbia esetén saját szerkesztés

	Magyar többségű falvak területe (100%=az adott ország összterülete)	Magyar többségű települések területe (100%=az adott ország összterülete)	Jelentős magyar lakosságú falvak területe (min. 20% magyar) (100%=az adott ország összterülete)	Jelentős magyar lakosságú települések népessége (min. 20%) (100%=az adott ország össznépessége)
Magyarország	69,8%	99,9%	71,0%	99,9%
Románia	4,8%	5,5%	7,5%	7,8%
Szlovákia	10,7%	11,9%	14,2%	12,8%
Ukrajna	0,2%*	0,2%*	0,2%*	0,4%
Szerbia	3,5%*	3,9%*	5,0%*	5,3%
Horvátország	0,0%*	0,0%*	0,9%*	0,2%
Ausztria	0,0%*	0,0%*	0,0%*	0,0%
Szlovénia	0,5%*	0,5%*	0,5%*	0,2%

sonlításban is (1. és 2. táblázat). Hasonló mondható el a falvak számáról is. Mindez jól illusztrálja azt a megállapítást, hogy külhoni magyarság megmaradása a területen erősebb, mint népességszámában. A külhoni magyarság mintegy 20%-os népességcsökkenése nem járt a többségi magyar településterület hasonlóan nagymértékű zsugorodásával az elmúlt 90 évben. Alig változott a kiterjedésük a nagyobb tömböknek, amelyek legalább 20 darab többségében magyarok által lakott településből állnak. Jóval gyorsabb persze a kisebb tömbök és a különálló magyar többségű települések visszaszorulása, ezek jó része el is tűnt a vizsgált időszakban (Péti et al., 2015).

Több helységben van többség, mint a helyi önkormányzatokban

A külhoni magyarság számára kedvezőtlen területi önkormányzati beosztások (Péti et al., 2015) sajnos a helyi szinten is tetten érhetők (3. táblázat). Sok, többségében magyar népességű falu van, amely olyan helyi önkormányzatba kényszerül, ahol a magyarság már csak kisebbséget alkot. Ez a helyzet leginkább a kis településszámú magyar tömbökre jellemző, amelyeket tovább szabadal a közigaz-

1. táblázat: Magyarlakta falvak terület- és népességaránya az adott országokon belül (Forrás: népszámlálási adatok alapján saját számítás; területadatok: térinformatikai adatok alapján; *becslés)³

gatási beosztás (pl. Kalotaszeg), valamint a környékükön magányos magyar többségű falvakra (pl. Kolozs megyében többek közt Magyarbikal, Méra, Vajdakamarás, Magyarvita falvakat, vagy Maros megyében Gógán falu). A helyi politikai döntések befolyásolásának hiánya nyilván nem kedvez a magyarság megmaradásnak ezekben a közösségekben, ahol a népmozgalmi mutatók kedvezőtlen tendenciái amúgy is arányaiban kedvezőtlenebb következményekkel járnak, és ahol az asszimiláció egyébként is feltételezhetően erősebb, mint a nagyobb tömbökben.

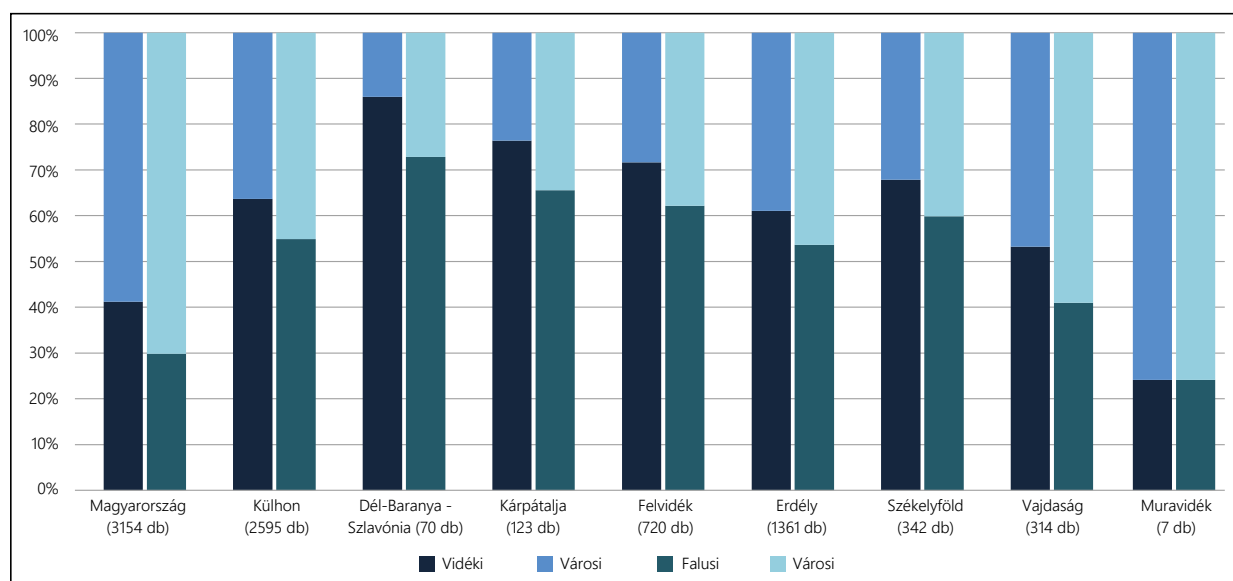
3 Elérhető települési szintű adatok hiányában Románia, Horvátország és Szlovénia esetében a több falvat magába foglaló ún. községek alapján történt a terület számítása, becslése. Az összehasonlíthatóság érdekében így az 1. és 2. táblázatokban a népességadatok is község szinten vannak számolva ezen országok esetében.

2. táblázat: Az egyes nemzetrészek magyar többségű és jelentős magyar lakosságú falvainak terület- és népességaránya a Kárpát-medencében (Forrás: népszámlálási adatok alapján saját számítás; területadatok: térinformatikai adatok alapján; *becslés)

	Magyar többségű falvak területe (100%=magyar többségű falvak összterülete a Kárpát-medencében)	Magyar többségű falvak népessége (100%=magyar többségű falvak össznépessége a Kárpát-medencében)	Jelentős magyar lakosságú falvak területe (min. 20%) (100%= jelentős magyar lakosságú falvak összterülete a Kárpát-medencében)	Jelentős magyar lakosságú falvak népessége (min. 20%) (100%= jelentős magyar lakosságú falvak össznépessége a Kárpát-medencében)
Magyarország	75,9%	76,0%	68,5%	68,5%
Erdély (Románia)	13,1%	11,2%	18,1%	15,9%
Felvidék (Szlovákia)	6,3%	7,9%	7,4%	9,6%
Kárpátalja (Ukrajna)	1,3%*	2,6%	1,3%*	2,7%
Vajdaság (Szerbia)	3,2%*	2,2%	4,0%*	3,0%
Dél-Baranya és Szlavónia (Horvátország)	0,0%*	0,0%	0,5%*	0,2%
Őrvidék (Ausztria)	0,0%*	0,0%	0,0%*	0,0%
Muravidék (Szlovénia)	0,1%*	0,0%	0,1%*	0,0%
Külhon összesen	24,1%	24,0%	31,5%	31,5%
Összesen	100%	100%	100%	100%

Nemzetrészt	Önkormányzatok (db)	Magyar többségű önkormányzatok (db)	Magyar többségű falvak (db)	Magyar többségi önkormányzathoz tartozó magyar többségű falvak aránya
Horvátország (Dél-Baranya – Szlavónia)	35	1	10	30 %
Vajdaság (Szerbia)	46	8	69	62%
Erdély* benne Székelyfölddel (Románia)	556	205	707	82 %
Székelyföld* (Románia)	109	95	298	99%
Felvidék (Szlovákia)	720	381	368	Települési szinten szerveződnek az önkormányzatok.
Magyarország	3154	3094	2748	

3. táblázat: Magyar többségű önkormányzatok és falvak átfedése egyes nemzetrészekben.⁶ (Forrás: népszámlálási adatok alapján a szerzők saját szerkesztése). (A többség abszolút és relatív többséget is jelöl.)

2. ábra: A magyar népesség településtípus szerinti megoszlása⁷ és a magyarok által lakott települések száma (ahol legalább tíz fő magyar nemzetiségű él a településen) (Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, Ukrán Állami Statisztikai Hivatal, Román Statisztikai Hivatal, Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatala, Horvát Statisztikai Hivatal és Szlovén Köztársaság Statisztikai Hivatalának népszámlálási adatai alapján a szerzők saját szerkesztése)

Az önkormányzatiság egy fontos kérdés a megmaradás szempontjából is. A magyarság megmaradásának biztosítása az anyaországi magyarságon túl a külhoni magyar népesség számának és arányának együttes megfelelő mértékével lehetséges. Míg az arányuk leginkább a nyelvhasználat gyakoriságában, számuk a fennmaradáshoz szükséges intézményrendszer fenntartásában fontos (Molnár – Molnár, 2009).

4 A táblázatban az erdélyi adatsor csak az alábbi 10 megye értékét tartalmazza: Beszterce-Naszód, Bihar, Brassó, Fehér, Hargita, Kolozs, Kovászna, Maros, Szatmár és Szilágy megye.

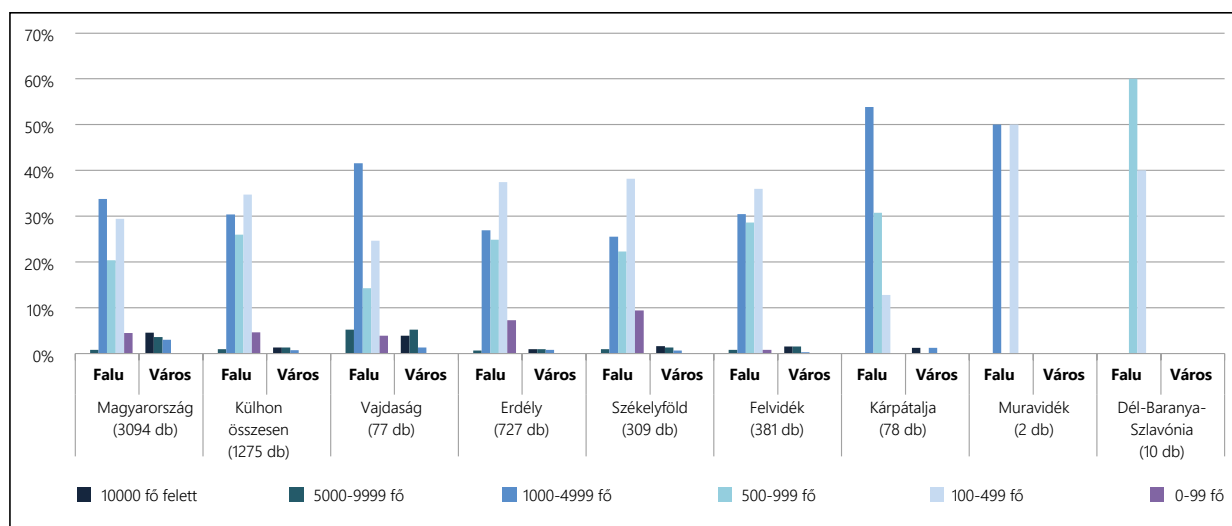
5 A tanulmányban Székelyföld értékét Hargita és Kovászna megye települései adják.

6 A táblázatban szereplő értékek azon önkormányzatok és falvak számát mutatják, ahol a magyar lakosság száma eléri a 10 főt.

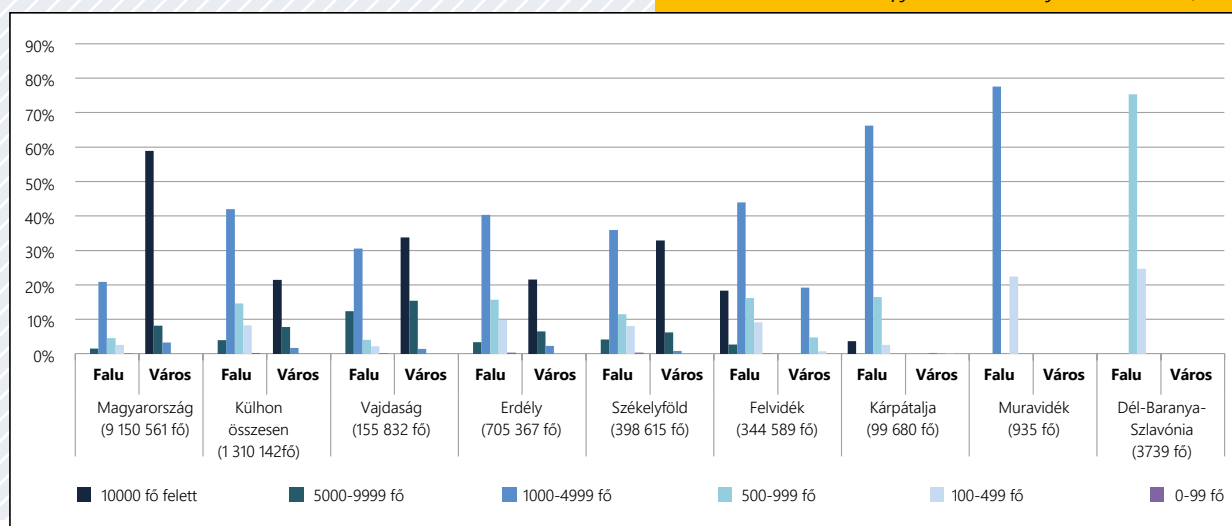
A külhoni magyarság vidékies térségekben van többségben

Az Anyaország falusi népességaránya jóval elmarad a külhoni nemzetrészek átlagos falusi arányától (2. ábra), különösen, ha a többségében magyarok által lakott falvakat nézzük (3A és 3B ábra). Muravidék az egyedüli nemzetrészt (csekély magyarságból adódóan), ahol a falusi népesség aránya alacsonyabb az anyaországi értéknél, azonban itt fontos kiemelni, hogy a muravidéki magyarság esetében mindössze 7 községet tudtunk elemezni, amelyek közt így a két város, Lendva és Muraszombat nagyobb súllyal

7 A Muravidék Szlovéniában, Dél-Baranya - Szlavónia Horvátországban, a Vajdaság Szerbiában, Erdély (azon belül Székelyföld) Romániában, Kárpátalja Ukrajnában, Felvidék pedig a mai Szlovákia területén terül el. Az ábrán a Vidéki népesség a 10 ezer fő alatti települések magyar lakosságát, míg a Falusi a falvak magyarságát mutatja. Az elemzésben Erdély adatai Székelyfölddel együtt szerepelnek. A települési szintű adatok hiánya miatt, Erdély 6 megyéje (Arad, Hunyad, Krassó-Szörény, Máramaros, Szeben és Temes) nem képzí az elemzés részét. A fenti okból kifolyólag Muravidék adatai községi szinten jelennek meg. Szlovénia és Kárpátalja esetében az adatok a 2002-es népszámlálás eredményét mutatják. Jelen cikk a Kárpátaljai magyarság adatainál támaszkodott a Kárpátaljai népessége és magyarsága című tanulmányra (Molnár – Molnár, 2005).

3.B) ábra: A magyar többségű települések népességének településméret szerinti megoszlása¹⁰, zárójelben feltüntetve a magyar többségű településeken élők számát is (100% = az adott nemzetiség magyar többségű településen élő összes magyar népessége) (Forrás: Az egyes országok népszámlálási adatai alapján a szerzők saját szerkesztése.)

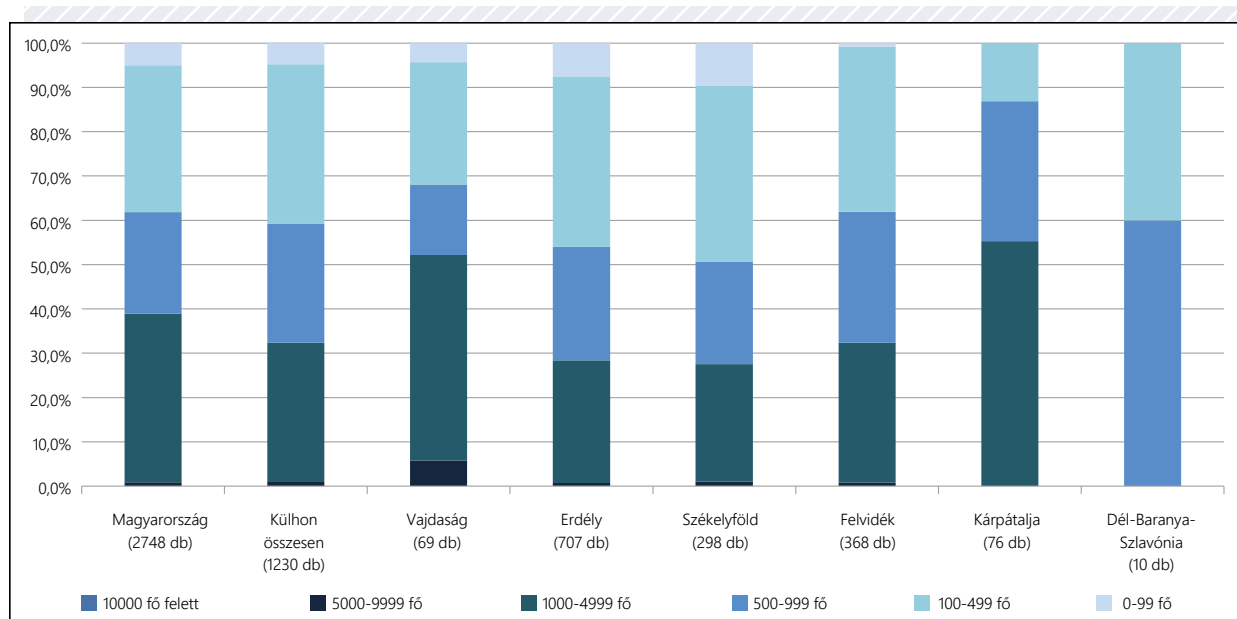
jelenik meg. A többi nemzetiség közül egyedül a Vajdaságban magasabb a városi népesség aránya a falusinál, de még ezen nemzetiség esetében is jóval a magyar átlagot meghaladó a falusi népesség aránya. A természeti és társadalmi adottságaiból adódóan nem meglepő, hogy a Vajdaság adatai Magyarország alföldi térségeihez hasonló településszerkezetről árulkodnak (Beluszky – 1999) (Magyarország településsűrűsége: 0,034; az Alföldé⁸: 0,018; a Vajdaságé pedig: 0,022 (forrás: magyar és szerb statisztikai hivatal adatai alapján).

A településméret szerinti megoszlás alapján látható, hogy jellemzően az 1000 és 5000 fős, illetve az 100-500 fős lakosságú falvak azok, amelyekben a magyarság leginkább meg tudta őrizni a többségét (3.A ábra). Ennél népesebb falvakban egyedül a Vajdaságban maradt meg nagyobb arányban a többségi magyarság. Ha a városok számát tekintjük, akkor a Vajdaság mellett Erdély és különösen Székelyföld emelkedik ki, hiszen a magyar többségű népesebb városaik a többi nemzetiség hasonló értékét jelentősen meghaladva részesülnek a helyi többségi magyarság össznépességéből. A népesebb külhoni nemzetiségek közül Felvidék és Kárpátalja az, ahol a többségi falusi népesség aránya kiemelkedő (3.B ábra). Az aprófalvak a többségi magyarságú falvak

⁸ Az Alföld értéke az Észak-Alföldi és a Dél-Alföldi régiók megyei értékei alapján lettek meghatározva.

⁹ Az egyes nemzetiségek értékeinek értelmezéséről és annak korlátairól ld. a 3. táblázatban és a 2. ábrában írtakat.

¹⁰ Az anyaországi magyar népesség értéke azok számát mutatja, akik nem vallották magukat más etnikumúnak. Az egyes nemzetiségek értékeinek értelmezéséről és annak korlátairól ld. a 3. táblázatban és a 2. ábrában írtakat.

4. ábra: A magyar többségű falvak számának megoszlása nemzetrészek szerint¹¹ (ahol legalább tíz fő magyar nemzetiségű él a településen; 100% = az összes magyar többségű falu adott nemzetiségben) (Forrás: Az egyes országok népszámlálási adatai alapján a szerzők saját szerkesztése.)

4. tábla: A magyar lakta falvak számának megoszlása nemzetrészek szerint¹³ (Forrás: Az egyes országok népszámlálási adatai alapján a szerzők saját szerkesztése)

	Falvak (az összes magyar lakta Kárpát-medencei falu %-ában ¹²)	Magyar többségű falvak (az összes magyar többségű Kárpát-medencei falu %-ában)	Falvak magyar kisebbséggel (az összes magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei falu %-ában)
Magyarország	54,63%	69,08%	5,16%
Külhön összesen	45,37%	30,92%	94,84%
Vajdaság	5,16%	1,74%	16,87%
Erdély	25,02%	17,77%	49,83%
Székelyföld	6,38%	7,49%	2,58%
Felvidék	12,02%	9,25%	21,51%
Kárpátalja	2,06%	1,91%	2,58%
Dél-Baranya – Szlavónia	1,11%	0,25%	4,05%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%
Összes elemszám	5140	3978	1162

között a népesebb nemzetrészek közül Erdélyben, külön kiemelve Székelyföldön, valamint a Felvidéken részesülnek jelentősebb arányban az össznépességből.

Az fenti táblázat (4. tábla) mutatja, hogy a többségi magyarsággal bíró falvak közel egyharmada külhoni nemzetiségben található. Leginkább Erdély és a Felvidék az a két nemzetiség, ahol a magyar többségű falvak jelentősebb arányban vannak jelen. Erdély falvai közel ötödét, míg a Felvidékiek ennek felét, közel 10 százalékát adják a magyar többségi lakossággal bíró falvaknak. Az összes még jelenleg is magyar lakta Kárpát-medencei falunak pedig csak alig több mint fele található Magyarországon. Kisebbségi magyar lakosságú falvak persze érthetően szinte csak a külhoni területen találhatók.

¹¹ Az egyes nemzetrészek értékeinek értelmezéséről és annak korlátairól ld. a 3. táblázatban és a 2. ábrában írtakat.

Összegzés és következtetések

A külhoni magyar népességet a magyarországitól eltérően a falusi lakosság dominálja, míg a szóránymagyarság alapvetően városokban él.

A külhoni magyar falvak a magyarországiakkal összehasonlítva is egy jelentős települési kört alkotnak. A még mindig magyarok által is lakott külhoni falvak száma majdnem megegyezik a magyarországi falvakéval, de még a Kárpát-medencei magyar többségű falvak csaknem harmada is az országhatárainkon kívül található. E külhoni falusi közösségek sok esetben küzdenek azzal, hogy képviselőik (ha vannak) nem magyar többségű önkormányzatokban kénytelenek az érdekeiket érvényesíteni.

¹² Az egyes nemzetrészek értékeinek értelmezéséről és annak korlátairól ld. a 3. táblázatban és a 2. ábrában írtakat.

¹³ Magyar lakta: ahol legalább tíz fő magyar nemzetiségű él a településen.

Túlnyomórészt azonban ennél kedvezőbb a helyzet, és e települési közösségek sorsának alakítása a helyi szinten még mindig magyar szereplők szándékától függ, ezért fontos partnerei lehetnek a magyarországi központi és helyi kezdeményezéseknek.

Látni kell azt is, hogy számos városhiányos térség van a külhoni magyar településterületen. Még inkább így van ez, ha azt vizsgáljuk, hogy a magyar falvak városi központjai vajon magyar többségűek-e, tehát nagy eséllyel elérhetőek-e ott magyar nyelvű közszolgáltatások, szervezik-e térségük társadalmi, gazdasági és kulturális életét nagy eséllyel magyar nyelven is. Mindez akár arra is sarkallhatja a nemzetpolitikai beavatkozásokat és a külhoni magyar támogatáspolitikát, hogy segítsen újabb magyar többségű központi települések létrejöttében a jelenlegi magyar falvak bázisán, vagy készítsen fel egyes határ menti magyarországi városokat a határon túli magyar falusi közösségek közszolgáltatásának kielégítésére is.

Szerzők

Péti Márton

egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem GEO Intézet (marton.peti@uni-corvinus.hu); szakmai főtanácsadó Nemzetstratégiai Kutatóintézet

Szabó Balázs

osztályvezető, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; doktorandusz Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola

Nagy Szabolcs

kutatási referens, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; doktorandusz BCE Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola

Csécsi Dávid

tervező-elemző, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; doktorandusz BCE Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola

IRODALOM

Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 584 p.

Gombos Ervin (2007): Szerbia közigazgatása, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. In: Nagy I. (szerk.): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 11. Dialóg Campus Kiadó Pécs-Budapest, 575 p

Grünhut Zoltán (2013): A szlovén közigazgatás. In: Hajdú Z. - Nagy I. (szerk.): Dél-Pannónia. A Kárpát-medence Régiói 13. Dialóg Campus Kiadó Pécs-Budapest. pp. 235-247.

Lauc, Zvonimir (2013): A horvát közigazgatás. In: Hajdú Z. - Nagy I. (szerk.): Dél-Pannónia. A Kárpát-medence Régiói 13. Dialóg Campus Kiadó Pécs-Budapest. pp. 218-235.

Lelkes Gábor (2008): Régiók és Gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet, Forum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 258 p.

Kapitány Balázs (2015): Külhoni magyar közösségek. In: Monostori Judit - Ori Péter - Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré. KSH NKI, Budapest pp. 227-240

Kiss Dénes (2013): A posztoszocialista vidéki elit szerkezeti és jellemzői. Szociológiai szemle. 23. évf. 3.sz. pp. 4-29.

Kocsis Károly – Tátrai Patrik (2015): Kárpát-Pannon-térség Változó Etnikai Arculata. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest

Molnár D. István – Molnár József (2005): Kárpátalja népesége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, 115 p.

Molnár D. István – Molnár József (2009): Településrendszer. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Dialóg Campus Kiadó Pécs-Budapest, 540 p.

Péti Márton – Szabó Balázs (2015): A Kárpát-medence külhoni magyarságának gazdasági pozíciói. In: Fábián Attila (szerk.): Otthon a Kárpát-medencében. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó 2015. 528 p.

Péti Márton – Szabó Balázs – Szász Jenő (szerk.) (2015): A Kárpát-medencei magyarság társadalmi-gazdasági helyzete és lehetséges fejlesztési irányai. Kutatási jelentés, Nemzetstratégiai Kutatóintézet

Péti Márton – Szabó Balázs (2016): Külhoni magyar városok a Kárpát-medencében napjainkban. Falu Város Régió, 2016. 2. sz. 107-113. old.

Rácz Szilárd (2016): Horvátország térszerkezete. Tér és Társadalom 30. évf., 3. szám, pp. 81-103.

Jogi akadálymentesítés Magyarország határai mentén

Közép-Európa határainak átjárhatósága az elmúlt két évtizedben jelentősen átalakult. Az európai integrációval párhuzamosan a határon átnyúló interakciók intenzitása is látványosan emelkedett. A határ menti térségekben élők hétköznapijait azonban továbbra is számtalan kisebb-nagyobb bosszantó jogi és adminisztratív természetű probléma nehezíti. Esetenként ezek az akadályok a mindennapokat nehezítik meg, de a határ túloldalán fekvő kórház elérhetetlensége még az illető halálát is okozhatja.

A „Jogi akadálymentesítés” elnevezésű kezdeményezés a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-európai Segítő Szolgálatának (CESCI) projektjeként indult 2016-ban. Az Igazságügyi Minisztérium által támogatott projekt célja a magyar határok mentén meglévő jogi és adminisztratív természetű akadályok beazonosítása volt, valamint megoldási javaslatok kidolgozása – európai jó gyakorlatok tapasztalatai alapján. Az egyedi projekt fokozatosan vált átfogó kezdeményezéssé, amihez hozzájárult a CESCI projektjével párhuzamosan futó *Cross-Border Review* projekt, amelyet az Európai Bizottság indított el, 2015-ben.

A CESCI kezdeményezésének azóta már két mérföldköve is lezárult, egy folyamatban van, és 2018 elején elindult egy kapcsolódó V4-es projekt is:

- 1. mérföldkö (2016-ban lezárult): a határon átnyúló akadályok azonosítása;
- 2. mérföldkö (2017-ben lezárult): EGTC-jogszabály harmonizáció Szerbiában; határ menti egészségügyi integráció; helyi termékek határon túli értékesítése; tájékoztatási rendszerek értékelése és fejlesztése;
- 3. mérföldkö (folyamatban, 2018 végén zárul): határon átnyúló mentés; határon átnyúló egészségügyi szolgáltatások megalapozása; magyar hozzászólás az EGTC-rendelet felülvizsgálatához kapcsolódóan;
- Jogi akadálymentesítés a V4-es országok között (folyamatban, 2019 közepén zárul): tanulmány, javaslat és kézikönyv a Visegrádi 4-ek Mobilitási Tanácsára vonatkozóan (az Északi Tanács modellje alapján).

Az alábbi összefoglalóban a kezdeményezés hátterét és főbb eredményeit ismertetjük.

A téma európai kontextusa

Az Európai Unió szintjén a Corina Crețu biztos asszony által elindított *Cross-Border Review* elnevezésű projekt irányította rá a figyelmet a jogi és adminisztratív problémák kezelésének szükségességére. A projekt 2015 nyarán indult. Első körben egy on-line kérdőívezést végeztek el a

megbízott szakértők, amelyen keresztül a helyi szereplők véleményét kérték a tapasztalható akadályokkal kapcsolatban. Több mint 600 válasz érkezett szerte az Unióból (Magyarországról 12). Ezek, valamint a 11 tanácsosi szeminárium inputjai alapján, illetve a létrehozott szakértői munkacsoportban résztvevők visszajelzéseire alapozva kezdődött meg egy esettanulmányokból építkező tanulmány összeállítása. A munkacsoportba a CESCI is delegált szakértőt, és a területi adatok feldolgozásával kapcsolatban külön hozzászólást is készített. A projekt eredményeként született meg „A növekedés és a kohézió előmozdítása az EU határrégióiban” című Bizottsági Közlemény.

A DG Regio által koordinált *Cross-border Review* mellett meg kell említeni a 2015-ös luxemburgi elnökség által kezdeményezett új jogi megoldással kapcsolatos fejleményeket is. A luxemburgi elnökség javaslata egy olyan jogi eszköz (*European Cross-Border Convention: ECBC*) önkéntes alapú bevezetését célozta meg, amely egy adott határtérség ágazati problémájának megoldására területi kivételt hozna létre. Az adott szolgáltatás határon átnyúló biztosításához az adott térségben lehetővé tenné a másik ország jogszabályainak alkalmazását, területileg korlátozott jelleggel. Az új eszköz előkészítésre létrehozott munkacsoport tevékenységének az eredményeként 2018 májusában jelent meg „A határokon átnyúló összefüggésben jogi és közigazgatási akadályok felszámolására irányuló mechanizmusról” szóló uniós rendelettervezet, amely már ECBM (European Cross-border Mechanism) néven említi a javasolt megoldást.

Nem kizárólag az Európai Unió foglalkozik a határon átnyúló akadályok felszámolásának témájával. 2014-ben hozták létre az Északi Tanács tagállamai a Szabad Mozgás Tanácsát, amely az Északi Tanács koppenhágai titkárságának és a kijelölt szakértőknek a segítségével minden évben kiválaszt 8-10 olyan akadályt, amelyek a tagállamok közötti szabad mozgást nehezítik, és amelyek felszámolására a tagállami kormányok lépéseket tesznek. A titkárság folyamatosan figyelemmel kíséri és értékeli a megtett lépéseket és a harmonizációs folyamat eredményeit.

Szintén említésre méltó a BENELUX Unió kormányközi együttműködési egyezménye, ami a Belgium, Hollandia és Luxemburg közötti multilaterális együttműködéseknek ad keretet. Az együttműködés egyik fő célkitűzése a határon átnyúló együttműködések során tapasztalható közös problémák megoldásához való segítségnyújtás. Az egyezményt 2008. június 17-én újították meg, és a határon átnyúló együttműködések kiterjesztése a fő célkitűzések közé került.

A téma magyarországi jelentősége

Az elmúlt évtizedekben lezajlott rendszerváltozások, valamint a megkezdődött európai integrációs folyamatok jelentős változásokat idéztek elő Közép-Európában. A határon átnyúló együttműködések a határok légiesebbé válásával fokozatosan elmélyültek, és megjelentek a funkcionális, majd az intézményesült együttműködések, amelyek igyekeznek reagálni a megváltozó határ menti kapcsolati viszonyokra, például a megnövekedett ingázásra, a munkaerőpiaci integrációra. A határon átnyúló interakciók növekedésével azonban a kisebb-nagyobb akadályok is a felszínre kerültek.

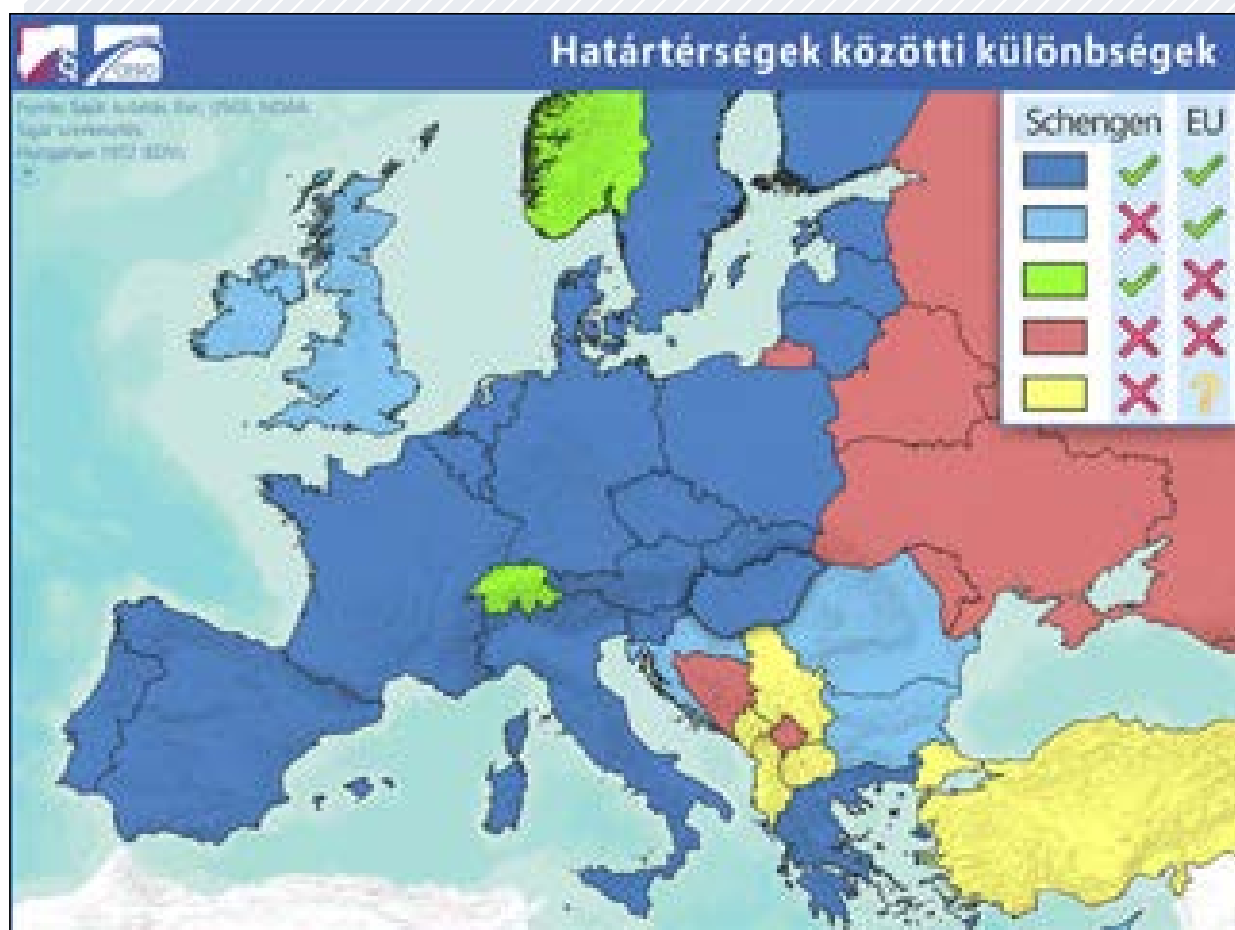
Fontos körülményként kell megemlíteni, hogy bár Magyarország határai az elmúlt években – adminisztratív szempontból – a nyitottság irányába mozdultak el, e nyitás mértéke nagyban függ az adott határszakasznak az európai integráción belül betöltött státuszától. Ez alapján Magyarország határszakaszait három csoportba lehet besorolni:

- teljesen nyitott határnak számít az osztrák, a szlovák és a szlovén határszakasz, mivel valamennyi szomszédos ország tagja az Európai Uniónak és a schengeni zónának;
- nagyrészt nyitott a határ Horvátország és Románia irányában, amelyek ugyan uniós tagállamok, ugyanakkor egyelőre nem lépett érvénybe területükön a Schengeni Egyezmény;

- a szerb és az ukrán határ az Európai Unió külső határának számít, ezért itt mind a vám-, mind pedig a rendészeti ellenőrzés érvényben maradt.

Európa határtérségeinek a különbségeit tekinthetjük át a „Határtérségek közötti különbségek” című ábrán. Megfigyelhető, hogy az átjárhatóság szempontjából a mi térségünk az egyik leginkább diverz régiója az Uniónak.

A határok átjárhatóságát jogi státuszuk mellett nagymértékben befolyásolja a fizikai elérhetőség, amelyet igen jelentős mértékben meghatároz a határátkelő (nyitott határok esetében határátkelési pontok) száma, illetve sűrűsége. Ezen értékek a nyitott határok (elsősorban Ausztria és Szlovénia) esetében jelentős javuláson mentek keresztül az elmúlt évtized folyamán. Szlovákia esetében a nyitott határ ellenére problémás, hogy a határ nyugati felén a Duna és az Ipoly, mint határvonalak fizikai akadályt jelentenek, és ez csökkenti a határátlépő pontok kiépítésének esélyét. Ugyancsak a határfolyó (a Dráva) jelent fizikai akadályt Horvátország irányában, a legnagyobb távolság egy-egy átkelő között e határ mentén figyelhető meg, míg a hasonló státuszú román határon bővültek az átkelési lehetőségek az elmúlt években, bár az átkelő-sűrűség még így is meglehetősen alacsony. A szerb és az ukrán határ esetében ugyancsak meglehetősen ritka az

átkelési lehetőség, s ezek nagy része is csak korlátozott átjárást tesz lehetővé.

Magyarország esetében a határon átnyúló jogi akadályokkal való foglalkozás fontosságát számos tényező aláhúzza:

- az EU-n belül a magyar gazdaság az egyik legnyitottabb, ami a határon átnyúló interakciók jelentőségét felértékeli;
- Magyarország határain közel 150 ezer munkavállaló és diák ingázik napi rendszerességgel;
- hazánk területe fele az EU15-ök átlagos területének, lakosságának pedig közel $\frac{3}{4}$ e él határ menti térségben (az uniós átlag 30%); az ő életüket alapvetően határozza meg a határok zártsága vagy nyitottsága;
- Magyarországnak összesen hét szomszédja van, akikkel eltérő státuszú határrezsimeket üzemeltet, ez rendkívül bonyolult határ menti fejlesztési és diplomáciai tevékenységet igényel;
- a magyar határok túloldalán közel 1,5 millió magyar identitású ember él, akik ezer szállal kötődnek az anyaországhoz, és a kapcsolattartást jelentősen nehezítik az adminisztratív határok;
- a magyar határok mentén rendkívül élénk az intézményesített együttműködés (részben a határon túli magyarság közelségének köszönhetően): több mint 600 testvértelepülési kapcsolat és 23 európai területi társulás (az EU-ban a legtöbb) működése is jelzi ezt; mindannyiunk számára meghatározó a határ átjárhatóságának problematikája.

A CESC „Jogi akadálymentesítés” projektjei

A téma európai aktualitását, valamint magyarországi jelentőségét felismerve 2016-ban indította el az Igazságügyi Minisztérium támogatásával a CESC a „Jogi akadálymentesítés” című kezdeményezését. Az alábbiakban a kezdeményezéshez kapcsolódó projektek (mérőföldkövek) főbb tevékenységeit, eredményeit foglaljuk össze.

1. mérőföldkő

Az első *Jogi Akadálymentesítés* projekt keretében a CESC minden magyar határszakasz mentén ún. stakeholder-műhelyt rendezett (összesen tízet), amelyre az adott határtérség határon átnyúló együttműködésekben aktív szereplőit hívta meg. A műhelyeken kerekasztal-beszélgetés formájában gyűjtöttek információt a helyi szereplők által tapasztalt akadályokról. A helyi szereplők által felvetett problémákból leltár készült. A leltárban szereplő akadályok alapján a projekt következő szakaszában ágazati szakértőkkel készítettek interjúkat, melyek segítségével az adott problémák jogi-adminisztratív vonatkozásait tárták fel. Az ágazati interjúkkal párhuzamosan az európai jó gyakorlatok is összegyűjtésre kerültek a határon átnyúló együttműködések és a beazonosított problémák tekintetében. Az ágazati interjúkon elhangzott információkat

felhasználva, az egyesület munkatársai átfogó elemzést készítettek az egyes akadályok jogszabályi hátteréről.

Az első *Jogi akadálymentesítés* projekt 2016 második felében eredményesen zárult, a CESC munkatársai **39 jogi-adminisztratív természetű akadály hátterét tárták fel**, és fogalmaztak meg a szükséges esetekben javaslatokat, az európai jó példák alapján. Az ajánlások között jogszabályi és szakpolitikai javaslatok egyaránt szerepeltek. Ezek egy része nemzeti, másik részük uniós szintű volt. A közel 600 oldalas dokumentáció négy területet (határ menti mobilitás, egészségügy, munkaerő-mobilitás és rövid ellátási láncok – helyi termékek) kiemelten, komplex megközelítéssel kezelt, és két horizontális témát is érintett, amelyek az akadályok módszeres (nem alkalomszerű) kezelését segíthetik: az első az akadálymentesítés potenciális intézményi hátterét vázolta fel, a második pedig az információhiányok felszámolását irányozta elő. Néhány akadály esetében ajánlás megfogalmazása nem vált szükségessé.

2. mérőföldkő

A második Jogi akadálymentesítés projekt célkitűzése az volt, hogy a Jogi akadálymentesítés 1. során szerzett ismeretek, valamint az EU-s tapasztalatok alapján továbbvigye az előző projekt akadálymentesítés szempontjából releváns eredményeit. Ebben a projektben a CESC a határon átnyúló intézményesített együttműködések támogatására koncentrált, és az ehhez szükséges jogi keretek megteremtéséhez kívánt hozzájárulni. Ehhez kapcsolódóan négy alprojekt valósult meg a második mérőföldkő keretében.

A **helyi termékek ügye** Európa-szerte szigorúan szabályozott, tagállami kompetenciába tartozó terület. A magyar határtérségekben élők hátrányos helyzetben vannak a jelenleg érvényes területi korlátozások miatt, hiszen a jelenlegi jogi keretek alapján jóval kisebb területről szerzhetnek be egészséges helyi termékeket, mint az ország belső területein élők. Az alprojekt keretében a Kisléptékű Termékelőállítók és Szolgáltatók Érdekképviselőinek Egyesületével együttműködve a CESC olyan javaslatot szeretett volna összeállítani, ami ezt a diszkriminációt

kezelni képes. Az alprojekt azonban végül nem a várt eredményt hozta, így a jogszabály-harmonizációról le kellett mondani, és alternatív javaslatok kerültek megfogalmazásra az eredeti célkitűzések teljesülése érdekében.

A 2016-os *Jogi akadálymentesítés* projekt során kiemelt témaként került beazonosításra az **egészségügyi szolgáltatások határon átnyúló integrációja**, mivel az első projekt több stakeholder-műhelyén számos különböző kérdés merült fel ebben a témában, melyek jogszabályi háttere igen komplex és szerteágazó. Az azonosított jogi és adminisztratív akadályok alapvetően két témakör, a határon átnyúló betegmozgás és a határon átnyúló mentés köré csoportosultak, melyek közül a 2017-es projekt tervezésekor a határ menti mentés kapott hangsúlyt. Ennek oka egyrészt az volt, hogy az első projekt keretében megszólított szakmai szervek elkötelezettek voltak a kezdeményezés iránt, másrészt rövid távon kezelhetőbbnek látszott a helyzet, mint a határon átnyúló betegmozgás esetében. Az alprojekt célja az volt, hogy egy szakértői munkacsoport segítségével részletesen feltárássra kerüljön a határon átnyúló mentés jogi és adminisztratív háttere, és javaslatokat fogalmazzanak meg a meglévő akadályok megszüntetése érdekében.

A harmadik alprojekt kapcsán ki kell emelni, hogy Magyarország az uniós **ETT-politika** éltanulója (ETT = Európai Területi Társulás, angol elnevezése után: EGTC). A 2017 végéig bejegyzett 72 társulás közül 23-nak van magyar tagja (32%), 20-nak pedig a székhelye is hazánkban található (28%). Bár az összes ETT munkáját nem ítéltük magas színvonalúnak, részben a kormányzat támogató politikájának is köszönhetően 2008, az első hazai ETT bejegyzése és 2017 között ezek a szervezetek összesen közel 40 millió euró értékű fejlesztést valósítottak meg a határtérsegekben, és számos esetben hatékonyan járultak hozzá a nemzetállami határok elválasztó hatásainak oldásához is¹. Hét szomszédunk közül mindössze Szerbia az egyetlen, amely irányában ilyen társulások alapításához nem áll rendelkezésre a szükséges jogi háttér. Jóllehet Szerbia 2016 elején ratifikálta az ezt lehetővé tévő Madridi Keretegyezményt (az Európa Tanács tagállamai között az egyik utolsóként), a végrehajtási szabályok megalkotása késik. Az alprojekt keretében megindult a szükséges jogszabályi háttér kidolgozása, illetve annak a szerb hatóságokhoz történő eljuttatása. A megvalósítást segítette, hogy a CESCİ kezdeményezésére 2015-ben alakult meg újvidéki székhellyel a CESCİ Balkans, amely a belgrádi minisztériumok többségével szakmai kapcsolatot épített ki.

A 2016-os projekt egyik fő konklúziója az volt, hogy a legtöbb esetben a határtérsegekben élők **alulinformáltsága** jelenti a legnagyobb akadályát az együttműködésnek. Számos alkalommal szembesültek a CESCİ munkatársai azzal, hogy a stakeholderek által megemlített probléma valójában nem is létezik. Más esetekben viszont éppen az információk hiánya vezet később nehezen megoldható

problémákhoz. Éppen ezért a második Jogi akadálymentesítés projekt negyedik alprojektjében megtörtént a meglévő uniós, magyar nemzeti és regionális határ menti információs felületek átfogó vizsgálata, elemzése, valamint javaslatok kerültek megfogalmazásra az információs hiányok megszüntetésére, az internetes információk integrációja által.

3. mérföldkő

A harmadik mérföldkő célja, hogy a két korábbi Jogi akadálymentesítés projekt során szerzett ismeretek, valamint az EU-s tapasztalatok alapján továbbvigye az előző kezdeményezések eredményeit, és az uniós szintű diskurzusban biztosítsa a magyar jelenlétet. Ennek megfelelően a 2018-as évben a kezdeményezéshez kapcsolódó munkát három területen folytatta a CESCİ: 1. határon átnyúló mentés a szomszédos országok szempontjából; 2. határon átnyúló egészségügyi szolgáltatások megalapozása; 3. magyar hozzászólás az uniós EGTC-rendelet felülvizsgálatához kapcsolódóan.

A **határon átnyúló mentés** szempontjából a szervezet a szomszédos országok hatóságainak álláspontját, a meglévő szakpolitikai irányvonalakat szeretné feltárni. Ez teszi lehetővé, hogy a jogszabály-harmonizációra vonatkozó javaslatok megfogalmazásra kerülhessenek. Mivel a 2017-es projekt során kiderült, hogy az OMSZ regionális központjai kiváló kapcsolatokkal rendelkeznek a határon túli partnerekkel, a javaslat – a szomszédos országok szándékainak feltérképezése nyomán – kidolgozható.

A határon átnyúló egészségügyi együttműködés másik szegmensét a **járó- és fekvőbeteg-ellátás** jelenti. E tekintetben Nyugat-Európában működő modellek ismertek, amelyek példaként szolgálhatnak Magyarországnak és szomszédai számára is annak érdekében, hogy egy, a területi gazdaságosságot jobban figyelembe vevő rendszert sikerüljön kialakítani. A projekt második témaként a CESCİ ezeket a nyugat-európai példákat megismerve, felhasználva, javaslatot tesz a határon átnyúló egészségügyi szolgáltatások kialakítására – legalább azokkal az országokkal, amelyek esetében a finanszírozási szintek hasonlóak (Szlovákia, Szlovénia, Horvátország).

A harmadik mérföldkő harmadik tevékenysége a 2018-ban induló uniós költségvetési tervezési folyamatba kapcsolódik be. Megkezdődött a 2020 utáni kohéziós politika kialakításának folyamata, amelynek keretében a vonatkozó uniós rendeletek vitája már folyamatban van. A kohéziós politikai rendeletek között található az **Európai Területi Társulásokról** (ETT-kről) szóló is. Mivel a ma az Unióban működő 72 ETT közel egy harmadának magyar tagja is van, a magyar tapasztalatok fontos munícióval szolgálhatnak a vonatkozó rendelet módosítása, illetve az intézményi eszköz alkalmazását segítő szakpolitika alakítása során. Az alprojekt keretében ezért – a társulásokkal lefolytatott konzultációk, interjúk segítségével – a CESCİ szakértői összeállítanak egy angol nyelvű összefoglalót mindazokról a jogi-adminisztratív természetű problémákról, amelyek

¹ További információk a magyarországi EGTC-kről: Sara Svensson, Gyula Ocskay ed. (2016): Overview of the EGTCs around Hungary. http://cesci-net.eu/tiny_mce_uploaded/EGTC_Overview_CESCİ_.pdf

az ETT-k sikeres fejlesztési munkáját akadályozzák, és ezt az összefoglaló tanulmányt eljuttatják a releváns uniós intézmények számára.

V4-es projekt

1991-es alapítása óta, de főként az elmúlt néhány év során, a V4 egy világszere ismert regionális branddé fejlődött. Ugyanakkor a Visegrádi Alap erőfeszítései ellenére az együttműködés alig befolyásolja a lakosság mindennapi életét: nem lett érdemben könnyebb egy másik visegrádi országban dolgozni, élni, tanulni, vállalkozni, házasságot kötni stb. A visegrádi országok szintjén jelenleg még nem létezik az Északi Tanács Szabad Mozgás Tanácsához hasonló megoldás, holott a belső mobilitást és a kohéziót ebben a térségben is erősíteni kellene.

A „Jogi akadálymentesítés a visegrádi országok között” elnevezésű projekt az első mérőföldkő keretében beazonosított, háromszintű (nemzeti, bilaterális, nagyrégiós) intézményes megoldás megvalósítását célozza. A projekt keretében a partnerek olyan **állandó kormányközi mechanizmusoknak** szeretnék lefektetni az alapjait, amelyek segítségével a V4 országok beazonosíthatják és felszámolhatják azokat az akadályokat, amelyek lehetetlenné vagy nehézkesé teszik a többi visegrádi országban történő munkavállalást, tanulást, vállalkozást, házasodást, árubeszerzést stb.

Ennek érdekében – egy koppenhágai tanulmányút és az elérhető dokumentumok és szakirodalom alapján – a partnerek 2018 nyarára összeállítottak egy tanulmányt az Északi Tanács modelljéről. Ez alapján javaslatot fogalmaznak meg a visegrádi országok Mobilitási Tanácsára vonatkozóan (módszertani, szerkezeti és működési szempontból); valamint a V4-es platform kialakításának útmutatójaként elkészítenek egy információs és együttműködési kézikönyvet is. A projekt céljait és eredményeit a partnerek két konferencián, egy on-line kampány keretében, valamint egy nyomtatott brosúrán keresztül fogják népszerűsíteni; az európai döntéshozókat pedig egy angol nyelvű összefoglalóval értesítik az új kezdeményezéséről.

Összefoglaló gondolatok

Az európai szintű lépések a téma aktualitását, a magyar kormányzat támogató hozzáállása pedig a jogi akadálymentesítés Kárpát-medencei jelentőségét mutatja. Az európai integrációval fokozatosan egyértelművé vált Közép-Európában is, hogy ügyeinket – legyen az területfejlesztés, környezetvédelem, vagy akár csak a hétköznapiaink – nem lehet csak az adott ország adminisztratív határain belül kezelni.

A határrégiók problémáival való foglalkozás alapvető területfejlesztési feladatunk. Nem csak az európai integrációs folyamatok támogatása miatt, de a periférikus helyzetű térségek fejlesztése, valamint a határon átnyúló

gazdasági, társadalmi kapcsolatok erősítése érdekében is. Ugyan mind a hét határtérségünkben rendelkezésre állnak a határon átnyúló együttműködést támogató uniós programok (INTERREG V-A, IPA, ENI), azonban ezeken a finanszírozási forrásokon túlmutató intézkedésekre, kezdeményezésekre is szükség van, hiszen nem minden akadály, hiányosság kezelhető beruházásokkal.

A CESCO kezdeményezései azt a célt szolgálják, hogy a Skandináviában és Nyugat-Európában számos helyen megindult folyamatokhoz hasonlóan a közép-európai térségben is segítsük a határ mentén élők hétköznapijait és a határon átnyúló mobilitást.

Szerzők

Dubniczki Kitti

CESCI - Central European Service for Cross-Border Initiatives European Institute - tervező - elemző

Jaschitz Máttyás (CESCI)

CESCI - Central European Service for Cross-Border Initiatives European Institute, tervezési igazgató

TOVÁBBI INFORMÁCIÓK

A CESCO Jogi akadálymentesítési honlapja: <http://legalaccess.cesci-net.eu/>

„Jogi akadálymentesítés a Visegrádi Országok között” elnevezésű projekt aloldala: <http://legalaccess.cesci-net.eu/a-v4-es-projektrol/>

Információk a Cross-border Review projektről: http://ec.europa.eu/regional_policy/fr/policy/cooperation/european-territorial/cross-border/review/#3

A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek A növekedés és a kohézió előmozdítása az EU határrégióiban: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2017/boosting-growth-and-cohesion-in-eu-border-regions

Boosting EU border regions – Futurium platform: <https://ec.europa.eu/futurium/en/boder-regions>

Working Group on innovative solutions to cross-border obstacles (ECBC Working Group): <http://www.espaces-transfrontaliers.org/en/activites-ue/obstacles-intergovernmental-group/>

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a mechanism to resolve legal and administrative obstacles in a cross-border context. COM(2018) 373 final (ECBC javaslat)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52018PC0373&from=en>

Sara Svensson, Gyula Ocskay ed. (2016): Overview of the EGTCs around Hungary

<http://cesci-net.eu/EGTC-Overview>

http://cesci-net.eu/tiny_mce/uploaded/EGTC_Overview_CESCI_.pdf

AgriShort – Egy rövid élelmiszerlánc szervezési projekt tapasztalatai a Balaton régió somogyi területein

Bevezetés – röviden az AgriShort projektről

A kezdeti lépések megtétele – tömören összefoglalva talán ez a közhelyeszerű mondat érzékelteti legjobban az IN-TERREG V-A Magyarország-Horvátország Együttműködés Program keretében támogatott „AgriShort - Rövid élelmiszerláncok és a versenyképes agrárgazdaság létrejöttének megalapozása térségi és intézményi együttműködések életre hívásával” című projekt célját. Még akkor is igaz ez, ha figyelembe vesszük a projekt azon körülményeit, hogy a négy projektpartner két ország négy megyéjét képviselte, különböző területi specifikumok által determináltak, és a rövid élelmiszerláncok fejlesztése kapcsán részben eltérő tapasztalatokkal és elképzelésekkel. A mintegy 206 ezer eurót meghaladó teljes költségvetéssel rendelkező, 2017 májusa és 2018 augusztusa között végrehajtott projekt ötletgazdája és vezető partnere a horvátországi Muraköz megye fejlesztési ügynöksége a REDEA volt. Déli szomszédunkat képviselte továbbá Kapronca megye fejlesztési ügynöksége a PORA. Magyar oldalról Zala megyét a Zala Termálvölgye Egyesület képviselte, mely szervezet Zalaszentgrót és térségének LEADER akciócsoportjaként funkcionál, míg Somogy megye részéről a Balaton Fejlesztési Tanács munkaszervezete a Balatoni Integrációs Közhasznú Nonprofit Kft. működött közre projektpartnerként. A program keretében megvalósult rendezvényeken a hazai és nemzetközi vidékfejlesztő szcéna szereplői, rövid élelmiszerlánc szakértők, a gasztronómia kiemelt reprezentánsai is részt vettek, tapasztalataikkal, tanácsaikkal segítve a projektpartnernek munkáját¹.

A partnerek az elfogadott pályázati dokumentációban azt a vállalást tették, hogy egy a fejlesztés programterületét érintő specifikus agrárgazdasági helyzetelemzés eredményeinek feltárását követően az érintett szakmai intézmények bevonásával olyan ágazati hálózatépítő munkát hajtanak végre, melynek eredményeképpen minden érintett megyében létrejön egy termelőket tömörítő, közösségi stratégiai alapon működő rövid élelmiszerlánc (RÉL) együttműködés. Értelemszerűen mind a négy érintett megyében más bázisról indult ez a szervező munka és ennek, valamint a területi szükségszerűségeknek, adottságoknak és feltárható fejlesztési igényeknek megfelelően a programterület négy szegmensében eltérő tartalmú, de azonos közösségi tervezési logikai elveken alapuló

RÉL szervezetek jöttek létre². Jelen tanulmány a Balatoni Integrációs Kft. az AgriShort keretében kifejtett aktivitásait és annak térségi hatásait kívánja bemutatni, szerencsés esetben példaként szolgálva azok számára, akik hasonló program megvalósítását tervezik.

Helyzetelemzés – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai

A projekt végrehajtásának első szakaszában a beavatkozási területek, potenciális célok és célcsoportok meghatározása érdekében a programterületen átfogó helyzetelemzés elkészítésére volt szükség. E helyzetfeltáró munkarészben első közelítésként a meglévő szakirodalom valamint stratégiai környezet kritikai szempontokat is érvényesítő bemutatását, valamint a térségi – ez esetben Somogy illetve Zala megyei – agrárstatisztikai adatok elemzését terveztük. Ugyanakkor mindezek mellett a projekt programterületének mélyebb megismerése érdekében terepi kérdőíves adatfelvételt is integráltunk a kutatási tervbe, melyhez tapasztalt kérdezőbiztosok segítségét vettük igénybe³. A kérdőíves felmérés két fókuszcsoportban zajlott. Egyrészt 70 somogyi és zalai termelőt kerestek fel a kérdezőbiztosok, másrészt 50, magas szintű gasztronómiai minőséget képviselő vendéglátóhelyet vontunk vizsgálat alá. A két célcsoport párhuzamos analízisét egy Somogy és Zala megyéhez szorosan köthető területi specifikum miatt tartottuk fontosnak – ez pedig a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben tapasztalható médiában is gyakorta kommunikált, és a desztinációról kialakított marketing képben is egyre hangsúlyosabban szereplő gasztroturisztikai aspiráció. A gasztronómiát turisztikai attrakciós kínálatában kiemelten kezelő üdülőkörzet számára kulcsfontosságú hogy legyen elegendő mennyiségű és minőségű termelői alapanyaga a vendéglátóhelyeknek.

A somogyi és zalai programterületen végzett, 70 fő megkérdezésével történt termelői célcsoport vizsgálat eredményei a következők szerint foglalható össze. A válaszadók jellemzően őstermelők és/vagy kistermelők, ez a két kategória azonban átfedéseket takar. Iskolai végzettségük jellemzően középfokú, de harmaduk fel-

¹ A teljesség igényével: Moya Kneafsey, Inzsol Renáta, Kujáni Katalin, Szabados Zsuzsanna, Szabó Dorottya, Csapody Balázs, Huszti Levente, Kajner Péter, Kükedi Zsolt, Némethi Nándor, Tóza István, Zalatnay László.

² Lásd: <http://nyitottportak.hu/>;
<https://www.facebook.com/NajboljeZMedimurja/>
<https://mz.najboljelokalno.com/>
<https://kkz.najboljelokalno.com/>

³ Az adatfelvétel a Saturnus-M Bt. közreműködésével zajlott, dr. Kovács Ernő és dr. Lőke Zsuzsa vezetésével.

sőfokú végzettséggel rendelkezik. A mintában szereplő termelők által művelt földterület átlagosan 22 hektár, de leggyakrabban a 2 hektáros területet említették, tehát a vizsgált minta jellemzően klasszikus kisgazdaságokat takar. A termékprofil domináns tényezője a zöldség és gyümölcs. A legkeresettebb, legnépszerűbb termékek körét egy-egy termelő esetében nyilvánvalóan befolyásolja a termékprofil, annak ellenére, hogy többretegű rangsorolási választ kértünk a termelőktől, minden rangsorban abszolút többséget alkot a zöldség és gyümölcs, ezek különböző feldolgozott variációi. Az előállított termékek köréből következik, hogy a szezonális hatásai okoznak némi problémát az értékesítésben, de ez a válaszok alapján közel sem jelent megoldhatatlan nehézségeket, annál is inkább, mivel a termelők közel kétharmadának van egész évben előállítható terméke is. A termelők mintegy háromnegyede úgy gondolja, megvan az az esélye, hogy terméke keresett legyen akár a csúcsgasztrónómiai igényű vendéglátásban is, más kérdés, hogy valóban rendelkezik-e ilyen speciális csúcsgasztrónómiai termékkel.

A termelők számára nagyon fontos érték a hagyományörzés, hogy termékeik tükrözzék a tájegységük jellemzőit. A termékértékesítés legjellemzőbb módzata a háznál, telephelyen történő eladás, a termelői piacon való értékesítés, illetve a vevőkörhöz való kiszállítás. Az értékesítés földrajzi spektruma zömében átfedi a vizsgálati térséget, de ennél hálózatszerűen lényegesen nagyobb, akár országhatárokat is átszelő lehet. Fontos megjegyezni, hogy a termelői kapacitások területén jelentős szabad vegyértékeket azonosítottunk, tehát a működő gazdaságok jelentős része is képes lenne további termékek piacra juttatására. A termelők promóciós tevékenysége igen mérsékelt, a válaszadók közel kétharmada egyáltalán nem fordít időt és figyelmet a marketing-tevékenységre. A minden évben rendszeresen folytatott promóciós tevékenység csak minden tízedik termelőre bizonyult igaz megállapításnak.

Megállapításaink szerint a termékértékesítésben szerepet játszó legfontosabb tényezők a bizalom, a vásárlóval való személyes kapcsolat, a működés kiszámíthatósága, valamint a termék előállítás módja és körülményei. A kérdőív felvételének idején csak minden harmadik termelő értékesítette a termékét a vendéglátásban, ez legjellemzőbb módon egy, vagy több hagyományos étterem, csárda, de számottevő ezek között a gasztroturisztikai kiadványokban is minősített kiváló étterem. A vendéglátóhelyekkel való partnerkapcsolatokat a bizalom, a kiszámíthatóság, a minőségre törekvés, a személyes kapcsolatok, valamint az árképzés uralják, ezekhez képest akár a földrajzi távolság, a gazdasági átláthatóság, a hírérték, vagy a szezonális is kisebb jelentőségű. A termelők többsége nem tagja semmilyen termelői együttműködésnek, vagy, hálózatnak, habár a működő szervezeti, kapcsolati network érdekes hálózatosodási viszonyokba enged betekintést. A helyi termék előállítók leggyakrabban a településükön illetékes falugazdással ápolnak szoros szakmai kapcsolatot. A termelők alapvetően nyitottak a helyi együttműködés-

sekben való részvételre, az ettől való teljes elzárkózás a minta alapján legfeljebb minden kilencedik termelőre becsülhető. A termelők kétharmada határozott igennel válaszolt arra a kérdésre, amely a rövid ellátási lánc, vagy rövid élelmiszerlánc fogalmak jelentésének ismeretére irányult, harmaduk viszont nem találkozott még ezzel a fogalommal.

A vendéglátó célcsoport vizsgálata alapvetően – néhány általános működési jellemző mellett – a termelői alapanyagok és termékek felhasználására irányult. A vizsgált vendéglátóhelyek többsége nincs egész évben nyitva, csak a nyári idegenforgalmi főszezon három hónapjában működik valamennyi. A vendéglátók elsőprő többsége fontosnak nevezte a helyi, regionális termékek éttermi kultúrában való felhasználását. Legjellemzőbb módon az adott tájegység ízvilág-kínálatának természetességében látják álláspontjuk indokát, lokálpatriótának nevezik magukat, ez vezet a gasztró-filozófiai megfontolásaikat. A megkérdezett vendéglátók kétharmada szerepet az étlapon helyi termelőktől származó alapanyagból készült ételeket. A helyi termelőktől beszerzett leggyakoribb árucikkek a bor, zöldség és gyümölcs, pékáruk, sajtok, húсарuk, savanyúságok. A vendéglátóhelyek legfontosabb eszmei célkitűzése, mintegy küldetése a minőségre törekvés, a vendégek felé a vendégszeretet közvetítése, a barátságos környezet és ezek nyomán a vendégek elégedettsége.

A helyi termelőkkel való üzleti kapcsolatok száma a vendéglátók több mint kétharmada esetében tíznél nem több, legjellemzőbb az egy és öt közötti. A vendéglátók több mint fele termel saját maga számára is felhasználható konyhai nyersanyagot, de ez éttermenként jellemzően igen csekély mennyiségnek tekinthető. A helyi termelőktől beszerzett alapanyagok távolságának vizsgálata az adott vendéglátóhelytől figyelemreméltó összefüggéseket tárt fel. A helyi termék fogalmi definícióját sok esetben az előállítás helyétől számított 40 km-es sugarú körre vetítve ábrázolják, és ezt alkalmaztuk a kérdések szintjén mi is a vizsgálatunkban. Azonban a vizsgált mintában felhasznált termékek többsége legjellemzőbb módon nem 40, hanem 50 km sugarú körön belülről érkezik, de ez az érték igen nagy szórást mutat, bőven találunk településeket, vagy tájegységeket a felhasználás helyétől számítva akár több száz kilométer távolságban is. A termelőkkel való együttműködés kialakításának legfontosabb szempontjai a megbízható termékminőség és mennyiség, ugyanakkor az, ha a termelő földrajzi értelemben közel helyezkedik el a felhasználás helyéhez, nagy előny, de nem jelent kizárólagosságot. A legtöbb vendéglátónak van minőségbiztosítási gyakorlata a helyi termelőkkel való együttműködés kapcsán, ez többnyire próbavásárlás, termékminta kérés, kóstolás útján alakul ki.

Az, hogy milyen akadályai lehetnek a helyi termelők által előállított termékek éttermi-vendéglátóipari felhasználásának, nagyon sokirányú megközelítést követel. Hangsúlyos szerepet játszik az ingadozó termékmennyiség, a logisztikai, szállítmányozási kapacitás, de említésre került

a jogszabályi környezet, a kapcsolati háló hiányosságai, vagy a szezonális. Kevésbé gyakori akadály az ingadozó termékminőség, az ételminőségbiztonság, az együttműködési készség hiánya, a nem bizonyítható termékeredet, vagyis a vásárlói bizalmatlanság⁴.

A helyzetelemzés eredményei rámutattak arra, hogy Zala és Somogy megyében egyaránt jelentős további potenciálok mutathatók ki a termelői termékek minőségi vendéglátásban történő értékesítése vonatkozásában. A termelői alapanyagokat felhasználó éttermek igénye a minőségi termelői termékek iránt továbbra is jelentős, sőt növekvő. Az alapvető problémát az értékesítési csatornák kiépületlen volta, a térségi hálózatok mozaikossága jelenti. Ezt a problémát nem csak a vendéglátásban történő értékesítésben dokumentálhatjuk, hanem a termelők az egyéb rövid ellátási formák tekintetében is kifejtették (pl. piac, háznál történő értékesítés, házhozszállítás).

A Balaton déli partján számos hagyományos és termelői piac működik, azonban színvonaluk, a megvásárolható termékek köre és ezek minősége meglehetősen változó. Emellett jellemzően egyik piac kapcsán sem azonosítható a déli parton érdemi turisztikai potenciál, holott ez az északi part piachelyszínein, a változó minőségű termékkör ellenére elsősorban Káptalantótiban, Tihanyban adott (de említhetnénk a gyenesdiási vagy a hévízi piacot is). Az elmúlt évek termelői piac fejlesztési pályázatainak is köszönhetően a déli parton számos településen jöttek létre kihasználatlan, alulhasznosított települési infrastruktúra-elemek (pl. Ságvár, Kőröshegy, Balatonszárszó, Balatonföldvár, Balatonboglár), melyek változó és gyakran ellenőrizetlen termékkörökkel, minőségi kritériumok szerint nem megválogatott termékekkel a balatoni termelői termékek presztízsét, a közösségi értékesítési formák potenciáljait, nimbuszát is rombolják.

Emellett a kérdéses eredményességgel működő déli parti termelői piacok nyitva tartása jellemzően nem összehangolt, számos esetben azért csekély a termelői és vásárlói érdeklődés egy-egy piac iránt, mert éppen az adott napon több piac is üzemel. Az AgriShort keretében elkészített helyzetelemzés eredményei is igazolták, hogy a Balaton déli partján a termelői termékek keresleti és a kínálati oldala csak részben fed át. A termelői termékek értékesítési csatornáin sok esetben bővítésre szorulnak, és ez az igény dokumentálhatóan a keresleti oldalról is megjelenik. E jelenségek együttes jelenléte pedig átfogó, koncepciózus, rendszerszemléletű megoldást kíván, amely koncepció csak úgy lehet életképes, ha az érintett szereplők minél szélesebb köre bevonásra kerül.

Mindemellett meg kell jegyezni, hogy a kínálati oldal a Balaton déli partján is jelentős fejlődésen ment keresztül, sok esetben gazdagodott, azonban az értékesítési csatornák bővülését is generáló termelői érdekvégyesítés és az ennek gyökerét jelentő partneri együttműködés még alacsony fokú. Annak ellenére is, hogy Somogy megyében

pozitív példaként említhető a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara munkatársai által szervezett „Helyi Termék Nap” vagy „Gasztrotalí” rendezvény. E már meglévő kezdeményezések tapasztalatai, kialakult hálózatai jó alapot biztosíthatnak egy összehangolt közösségi, turisztikai, és gasztronómiai igényeket is ellátó multifunkcionális ételminősérellátó tér fejlesztésére. E problémakör számára kíván megoldást nyújtani az AgriShort projekt keretében széles körű szakmai összefogással kidolgozott „Balatoni Gazdapiac” kezdeményezés.

Az AgriShort program során feltárássra került a térségben meglévő szakértői, intézményi és termelői hálózat, valamint ezek szándékai, érdekei és célkitűzései is. Világossá vált az, hogy a termelői érdekek, a termékek minőségbiztosítása, a termékek piacra jutásának hatékonysága, promóciója és marketingje jelenleg nem megfelelő. Mindezek javításához azonban a termelők és az őket segítő intézmények, javarészt forrás- és kapacitáshiány miatt csak csekély mértékben tudnak – minden igyekezet és elkötelezettség ellenére – hozzájárulni. Ezért a „Balatoni Gazdapiac” partnerségi, közösségi alapon kívánja ezekre a kihívásokra megtalálni a választ, szabályozott és minőségbiztosított termelői együttműködést, eredményesen működő szakértői háttérrel megteremtve a helyi termék értékesítés szereplői számára.

A „Balatoni Gazdapiac” célja

Olyan, közösségi alapokon, széleskörű szakmai összefogáson alapuló, kezdetben Dél-balatoni termelői piac-hálózat, és hosszútávon többcsatornás közösségi értékesítési rendszer kialakítása, amely a magas minőségű termelői ételminősérgtermékek számára kíván teret biztosítani. E termékek egyrészt kielégítik a térségben prosperáló magas minőségű gasztronómia igényeit a termelői termékek egy helyben, egy közösségi márkanév alatt, de az egyedi termelői arculat megőrzése mellett történő széleskörű megjelenítésével, másrészt, megjelenésük kreatív módja miatt turisztikai vonzerőként is funkcionálnak az érintett településeken.

A „Balatoni Gazdapiac” munkaterv első lépésként a hagyományos piaci rendezvények megszervezését, lebonyolítását és promócióját célozza azokon a településeken, ahol a turizmus és az infrastrukturális alapok biztosítottak. Hosszútávon azonban nem csupán piacszerzési funkciót látna el. Ennek oka, hogy azonosítható olyan termelői igény, mely kiemelten az online értékesítés közösségi lehetőségeinek megteremtését, valamint a későbbiekben egy agrologisztikai központ („food-hub”) létrehozását tartja kívánatosnak. Éppen emiatt a koncepció úgy épül fel, hogy a piaci rendezvények szervezésével párhuzamosan a fentiekhez szükséges feltételeket is meg kívánja alapozni. E széles spektrumot átfedő tevékenységhálózathoz, a közösségi értékesítés működtetéséhez ugyanakkor egy önálló termelői csoport létrehozása szükséges. Az alább bemutatásra kerülő projektterv a „Balatoni Gazdapiac” márkanév alatt

⁴ A részletes helyzetelemzés elérhető a Balatoni Integrációs Kft. Társadalomtudományi Kutatócsoportjánál, valamint az alábbi linken:
http://agrishort.eu/sites/default/files/file/agrishort_tanulmany_bifu.pdf

futó termelői értékesítés rendszer létrehozására fókuszál. Kidolgozásában a Balatoni Integrációs Kft. munkatársai mellett részt vett Kujáni Katalin RÉL szakértő, a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara szakértői, valamint a Gazdapiac kezdeményezésben érintett termelők is.

A projekt megvalósításának kezdeti lépései

1. Munkacsoport megalakítása

E munkacsoport alkotja meg a Gazdapiacokhoz kapcsolódó termelői és infrastrukturális kritériumrendszereket, alkotja meg és fogadja el az arculati elemeket, javasol a programba bevonandó termelőket. A munkacsoport 2018 júniusában megalakult, tagjai:

- Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (Weisz Margit, Schumacher Henrietta, Szalai Mihály)
- Termelők képviselői (Vrancsik Tibor, Krista Zoltán)
- Balatoni Szövetség (Balassa Balázs elnök)
- Balatoni Integrációs Közhasznú NKft. (Oláh Miklós, Fekete Károly)

A munkacsoport munkáját Kujáni Katalin RÉL szakértő segíti, aki az AgriShort projekt egészében szakmai mentorként működött közre, mind a magyar, mind pedig a horvát projektpartnerek munkáját segítve.

A munkacsoport 2018. májusától 2018. augusztusig látja el a fenti feladatokat, mely a „Balatoni Gazdapiac” hálózat megalapozását célozza. A munkacsoport az AgriShort projekt 2018. augusztus 31-i zárása után „Dél-Balatoni Helyi Termék Hálózattá” alakul, ezt követően fél éves rendszerességgel ülésezik. A hálózat maga választja ki tagjai közül a piacszervezőket.

A munkacsoport – illetve később a Dél-Balatoni Helyi Termék Hálózat – ajánlásokat és kritériumokat fogalmaz meg a programba bevonandó termelőkre vonatkozóan, amelyet a RÉL csoport számára előterjeszthet. A Hálózat tagjai (pl. NAK Somogy, Balatoni Integrációs Kft.) alapvetően menedzsment és szaktanácsadói feladatokat láthatnak el a későbbiekben a RÉL csoport életében.

2. Termelői RÉL csoport létrehozása

Mivel a térségben ilyen jellegű rövid élelmiszerlánc kezdeményezések eddig csak kisebb mértékben alakultak ki, mindenképpen szükséges valamilyen szervezeti formát újonnan kialakítani a rövid élelmiszerlánc együttműködésnek. Ennek a partnerségnek a termelői és hálózati bázisát a tervek szerint a somogyi Helyi Termék Nap és Gasztrotali adja. A rövid élelmiszerlánc közösség működtetéséhez az eddigi tapasztalatok és vélemények mérlegelése alapján egy termelői csoport létrehozása lehet szükséges, amely egyrészt érvényesíti a termelői érdekeket és a RÉL közösségben megalkotott szabályrendszert, másrészt részt vesz a piacszervezésben, a termékmenedzsmentben. E termelői csoportnak meg kell határoznia saját működési szabályait, céljait és tevékenységeit, amelynek kialakításában, valamint a csoport működésének általános szakmai segítségével aktívan részt vesz az AgriShort munkacsoportból megalakuló Dél-Balatoni Helyi Termék Hálózat. 2018 augusztusában első lépésként 10 termelői írta alá azt a szándéknyilatkozatot, mely a termelői csoportban történő részvételt vetíti előre. A termelői csoport bővítését 2018 októbertől tervezik a tagok, emellett az év végére tervezett a termelői együttműködés formális létrejötte – ennek kereteit a termelők határozhatják meg, szakértői iránymutatás mellett.

A fentieket követően a 2019-es évre a szakértői munkacsoport és a termelők az alábbi feladatokat határozták meg:

1. Piachelyszínek azonosítása
2. Termelői kör bővítése
3. Kiegészítő programkínálat tervezése
4. Dél-balatoni helyi termék hálózat működtetése (HTH)
5. Termelői RÉL csoport működtetése
6. Termelői kör és piachelyszínek éves értékelése
7. További értékesítési csatornák kialakítása
8. Források bevonása a további fejlesztések végrehajtásához
9. Képzési napok szervezése

A projekt sikertényezői

A „Balatoni Gazdapiac” koncepciója csak akkor lehet eredményes, ha a Balaton térségében működő stakeholderok mindegyike azonosulni képes vele, gazdasági, intézményi és közösségi érdekeivel egyezőnek tartja, valamint a koncepció által meghatározott keretek között képes alakítani a projektmegvalósítást. Emiatt tartjuk szükségesnek egyrészt munkacsoport felállítását, ahol az érintett szereplők tematizált közösségi tervezés jelleggel készíthetik elő a projekt megvalósítását. Ugyanakkor a munkacsoport felállítása után szükséges egy termelői csoport felállítása, akik a későbbi RÉL közösség magját alkothatják, akik a termelői érdekeket és szándékokat képviselik és a termék-előállítás letéteményesei.

Különösen a projekt kezdeti szakaszában szükséges a stakeholderekkel megértetni a projektből származó, őket érintő előnyöket. A projekt sikeres megvalósításának kiemelten fontos kritériuma, hogy az első szakaszt – rövid távú beavatkozások – követően milyen kisösszegű forrásokból gazdálkodhat a RÉL szervezet, a helyi termék hálózat, illetve főként a piacszerző. Emellett a másik kulcstényező a hálózat koordinációjának kialakítása és a szervezők személyének kiválasztása, amely kritérium talán a legfontosabb a helyi gazdaságfejlesztést célzó projektek sikere szempontjából.

Záró gondolatok

A fentiekből talán érzékelhetővé vált, hogy miért is a kezdeti lépésekről szólt a jelen írás felütése. Az INTERREG programból megvalósított fejlesztés a somogyi programterületen az alapkövek letételét tudta biztosítani – azonban ahogyan a helyzetelemzés valamint a szakmai előkészítés erőteljesen rámutatott, ennek létjogosultsága nem megkérdőjelezhető, sok a későbbi sikerek szempontjából nélkülözhetetlen. A gazdapiac-együttműködésben résztvevők tudatában vannak annak, hogy sok éves munka áll előttük, és a projekt számos buktatón kell hogy keresztülmenjen.

Azonban a legfontosabb tapasztalat talán éppen az volt, hogyha a kritikák és kérdőjelek nyíltan felszínre kerülnek egy közösségi projekt megalapozásakor, és azokra a szakértők érdemi, megalapozott és a várható eredményeket, hatásokat hitelesen prezentáló válaszokat képesek adni, akkor olyan negatív történelmi konnotációkkal terhelt kezdeményezések is egyhangú támogatást tudnak kapni, mint egy mezőgazdasági termelői-értékesítési közösségi együttműködés.

Szerzők

Dombi Gábor

szociológus – Balatoni Integrációs
Közhasznú Nonprofit Kft.

Fekete Károly

területfejlesztő geográfus
Balatoni Integrációs Közhasznú Nonprofit Kft.

Oláh Miklós

szociológus – kutatásvezető
Balatoni Integrációs Közhasznú Nonprofit Kft.

A területfejlesztési politikák fejlődése Kínában

ABSZTRAKT | Kína területi fejlődését a földrajzi adottságai, diverzitása, történelme, valamint a példa nélküli növekedése miatt jelentős és többdimenziós területi egyenlőtlenségek jellemzik. A 2000-es évek eleje óta az ország vezetése egyre nagyobb figyelmet és erőforrásokat fordít a területi egyenlőtlenségek enyhítésére, hogy ellensúlyozza a társadalmi stabilitásra, illetve növekedésre gyakorolt potenciális negatív hatásokat. A 2000-ben indított, nyugati területek fejlesztését célzó stratégia (Western Development Strategy) volt az első jelentős lépés ebben az irányban. 2013-ban Hszi Csinping elindította az ambiciózus „Egy övezet, egy út” kezdeményezést, amely külpolitikai és gazdaságfejlesztési célokat egyaránt szolgál. A kezdeményezés célul tűzi ki a területi egyenlőtlenségek, különösen a régiók és tartományok közötti egyenlőtlenségek csökkentését, ezért egy területfejlesztési politikaként is értelmezhető, illetve elemezhető. A cikk egy rövid és nem teljeskörű áttekintést ad Kína területfejlesztési politikáinak fejlődéséről a téma kurrens szakirodalmának feldolgozásával, valamint területfejlesztési szempontból értékeli az „Egy övezet, egy út” kezdeményezést.

KULCSSZAVAK | Kína, területi egyenlőtlenségek, területfejlesztési politika, Egy övezet, egy út kezdeményezés

ABSTRACT | Due to its geography, diversity, history and unprecedented growth China's regional development can be characterised with persistent, deep-rooted and multidimensional inequalities. Since the early 2000s China has taken an increasingly progressive approach on regional development in order to prevent the potential negative effects of regional inequality such as threatening national unity, social stability and hampering growth. Western Development Strategy launched in 2000 was the first major attempt for this. In 2013 Xi Jinping launched the ambitious One Belt One Road (OBOR) initiative with foreign policy and economic development policy objectives as well. Since addressing China's regional inequalities, particularly interregional and interprovincial inequalities is one of OBOR's main domestic focus, OBOR can be interpreted and analysed as a regional development strategy. The paper aims to deliver a brief and not comprehensive review of the vast literature on China's regional development and the policies and strategies targeting mitigation of regional inequalities. Among these policies OBOR initiative will be analysed from a regional development point of view.

KEYWORDS | China, regional development policy, regional inequality, coordinated regional development, OBOR

1. Bevezetés

Kína már közel négy évtizede jár a Teng Hsziao-ping által kikövezett úton. A reformok kezdete óta az ország precedens nélküli növekedést valósított meg. Az elmúlt évtizedben ugyanakkor a páratlan növekedésből és az ország egyedülálló társadalmi-gazdasági berendezkedéséből fakadó problémák a felszínre kerültek, amelyek közül az országot több dimenzióban is szétszabdaltó területi egyenlőtlenségek kiemelkednek. A területi egyenlőtlenségek megnyilvánulnak a gazdasági tevékenységek minőségében és volumenében, a természeti erőforrások eloszlásában, a helyi politikai folyamatokban és intézményekben és számos más tényezőben, amelyek meghatározzák a gazdasági növekedést és a jövedelmeket (Zhang – Zou, 2012). Wei szerint Kína területi fejlődését a változó politikai gazdaságtani kontextusban, a belföldi és globális folyamatok, valamint a földrajzi adottságok fényében kell vizsgálni. Dunford és Bonschab (2013) szintén három tényezőt azonosítanak a területi egyenlőtlenségek hátterében: a földrajzi adottságokat, a városi és vidéki területek közötti egyenlőtlenségeket és magát a területfejlesztési politikát, különösen a reformidőszakban jellemzőt. Ez utóbbi fejlődése három jól elkülöníthető szakaszt rajzol ki Kína területi fejlődésében: a kiegyensúlyozott, kiegyensúlyozatlan és a koordinált szakaszt. (Wei 2002; Fan – Sun 2008; Fen et al. 2011; Lu – Deng 2011; Jeong – Jang 2015; Dai 2016).

A területi egyenlőtlenségek társadalmi stabilitásra, gazdasági növekedésre gyakorolt potenciális negatív hatásainak felismerése nyomán Kína egyre progresszívebb lépéseket tett a területfejlesztés és a hozzá kapcsolódó területi kormányzás terén az 1990-es évek vége, illetve a 2000-es évek eleje óta. (Dunford – Liu, 2014). Habár ebből következően a központi kormányzat fel tudott mutatni részsikereket az interregionális és a tartományok közötti egyenlőtlenségek mérséklésében, a területi egyenlőtlenségek továbbra is magasak és többdimenziósak az alkalmazott skálától függetlenül. (Dabinett – Rae, 2013).

Az elmúlt néhány évben az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés (továbbiakban OBOR¹) egyre nagyobb mértékben formálja nemcsak Kína nemzetközi szerepvállalását, de területfejlesztését is (Kocsis et al. 2017). A területfejlesztési politika sem jelent kivételt, hiszen a kezdeményezés egyik prioritása a területfejlesztés. Az OBOR minden kínai régió és tartomány számára megfogalmaz fejlesztési célokat, amelyeknek a nyitottság és összekapcsoltság fokozása a közös pontjuk (Ce, 2016).

1 One Belt One Road

A tanulmány célja, hogy egy rövid, nem teljeskörű áttekintést adjon a Kína területi fejlődésével, illetve a területfejlesztési politikák változásával foglalkozó szakirodalomról, különös tekintettel a koordinált időszak politikáira. A kínai területfejlesztési politikával, területi egyenlőtlenségekkel, valamint az „Egy övezet, egy út” kezdeményezéssel foglalkozó klasszikus és kurrens kínai szakirodalom feldolgozása, valamint a téma néhány nemzetközi és hazai képviselője munkájának feltárása, illetve néhány hazai területfejlesztési szakirodalom általános és európai vonatkozásainak kiemelése és párhuzamba állítása alapján kísérletet teszünk a kínai területfejlesztési politika néhány sajátosságának beazonosítására. Továbbá ezek alapján megkíséreljük az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés területfejlesztési tartalmának feltárását, továbbá a területfejlesztési politika evolúciójában történő elhelyezését. A tanulmány alapvetően a makrotérsegek (régiók, tartományok) közötti egyenlőtlenségekre fókuszál, az egyébként meghatározó jelentőségű város-vidék közötti egyenlőtlenségekkel ehelyütt részletesen nem foglalkozunk.

2. Eredmények: Kína regionális fejlődése és területfejlesztési politikáinak alakulása

A Kínai Népköztársaság megalapítása óta eltelt időszakban a területfejlesztési politikák három markánsan elkülöníthető időszakot rajzolnak ki (Wei, 2002; Fan – Sun, 2008; Fen et al. 2011; Jeong – Jang, 2015; Lu – Deng, 2011; Dai, 2016), amelyeken belül a különböző stratégiák és intézkedések egyaránt követték és formálták a területi fejlődés folyamatait (Dabinett – Rae, 2013).

2.1. Kiegyensúlyozott területi fejlődés

Az alapítástól a reformok kezdetéig a szocialista ideológiával összhangban az egyenlőség megteremtése és a nehézipar fejlesztése volt a gazdaságfejlesztés fókuszában. Ez a stratégia a központi és nyugati régiókat részesítette előnyben, részben stratégiai, biztonságpolitikai céllal, másrészt pedig azért, hogy a partmenti és belső területek között fennálló fejlettségi különbségeket kiegyensúlyozza (Du, 2014; Yeong – Yang, 2015). Lu és Deng (2011) szerint 1953 és 1980 között az infrastrukturális projektek 58 százaléka a középső és nyugati régiókban valósult meg. Mivel ez a politika teljesen figyelmen kívül hagyta Kína komparatív előnyeit a mezőgazdaság terén, a gazdaság alacsony hatékonyságú működését és a növekedés visszafogását eredményezte (Fen et al. 2011; Lu – Deng, 2011). A politika eredményeként az interregionális egyenlőtlenségek alacsonyak voltak, ugyanakkor az egy főre jutó jövedelem három évtizeden keresztül stagnált (Fen et al. 2011). A város-vidék megosztottság, amely Kína regionális fejlődésének meghatározó eleme, szintén ebből az időszakból származik (Fen et al. 2011).

2.2. Kiegyensúlyozatlan területi fejlődés

A kiegyensúlyozott megközelítés kudarcának felismerése vezetett az 1970-es évek végén elindult reformokhoz. Ezek a reformok teljesen megváltoztatták a területi fejlődést meghatározó tényezőket és mechanizmusokat (Wei, 2002). Ebben az időszakban a fejlődés mozgatórugója a nyitottság (Fen et al. 2011) és a piacgazdaság elemeinek fokozatos beépítése volt. Ezek jelölték ki a kiegyensúlyozatlan regionális fejlődési pályát. A reformok kezdetén a piacgazdaság egyes elemei, úgy mint a kereskedelem liberalizációja, és a külföldi működőtőke beáramlása (Gyuris, 2014; Zhou – Song, 2016) területileg rendkívül koncentráltan és szelektíven jelentek meg, elsőként az erre kijelölt speciális gazdasági övezetekben (special economic zones (SEZ)). Az első övezetek azok a partmenti városok voltak (Sencsen, Csu-haj, Santou, Hsziamen), amelyek a speciális státuszú területekhez, Hongkonghoz, Makaóhoz és Tajvanhoz földrajzilag közel voltak. 1988-tól kezdve a programot fokozatosan a belső területek, illetve Hainan irányába is kiterjesztették (Zhang – Zhou, 2012; Gyuris, 2014). Ezek a kedvezményezett területek a külföldi működőtőke aránytalanul nagy részét vonzották be. 1979 és 1990 között Kuangtung tartomány, amelyben az első három speciális övezet volt, a beáramló FDI 37,5 százalékát, míg a kereskedelem 35,1 százalékát koncentrált (Zhou – Song, 2016). Ezzel szemben a belső provinciákhoz mindössze az FDI és a kereskedelem 18 és 14,1 százaléka volt köthető. 1991 és 2004 közötti időszakban még nagyobb különbségek figyelhetők meg. Ekkor az FDI 84,7 a kereskedelem 91,2 százalékát koncentrálták a tengerparti, speciális gazdasági övezeteket koncentráló tartományok (Wei – Hao, 2010).

1992-ben Teng a növekedés felgyorsítását és a gazdaság további megnyitását kezdeményezte, de ennek a fejlesztési hullámnak is a partmenti területek voltak a haszonélvezői (Zhang – Zou, 2012). Mivel ezek a térségek hamarabb tudtak bekapcsolódni a Wei (2002) által korábbiakban leírt hármas folyamatba, óriási előnyre tettek szert a kedvező társadalmi-gazdasági környezet kialakításában a technológiai és menedzsment képességek elsajátításában, illetve az agglomerálódásban (Zhang – Zou, 2012; Gyuris, 2014).

A területi fejlődés a reformera alatt egy tudatos és szándékolt központi döntés eredménye volt, amely összhangban volt Teng Hsziao-ping fejlődésről alkotott elképzelésével; miszerint először az emberek és térségek szűk körét kell gazdaggá tenni, a fejlődés pedig automatikusan szétterjed majd. Így jóval korábban vált jelentőssé a differenciáló térségi versenyképességi megközelítés, amely az európai regionális fejlesztési politikákban az ezredforduló óta bontakozott ki igazán a hagyományos felzárkóztatási megfontolások mellett (Salamin et al. 2005). Ez a fokozatos fejlesztési stratégia már Kína komparatív előnyeire alapult; a belső területek nyersanyagokat biztosítottak a partmenti térségek feldolgozóipara számára, amely olcsó és versenyképes termékeket állított elő (Gyuris, 2014). Ezeknek a központi politikáknak köszönhetően a

partmenti területek behozhatatlan előnyre tettek szert, a kezdeti lökés, az agglomerációs hatás és a növekvő hozamok egy folyamatosan magasabb növekedési rátában manifesztálódtak (Litwack – Qian, 1998 In: Zhang – Zou, 2016). Ráadásul az előzetesen várt szétterjedés nem volt olyan jelentős, hogy érdemben hozzájáruljon a belső területek felzárkózásához (Zhang – Zou, 2016).

2.3. Koordinált regionális fejlődés

A területfejlesztési politika a reformera alatt szándékoltan és közvetlenül hozzájárult a területi egyenlőtlenségek növeléséhez. Felismerve ennek a társadalomra és gazdaságra gyakorolt potenciális negatív hatásait, a központi kormányzat irányváltást határozott el a területfejlesztési politikában, figyelembe véve a kevésbé fejlett térségek és társadalmi csoportok szempontjait (Dai, 2016). Ez a felismerés jelöli ki a területi fejlődés, a területfejlesztési politikák harmadik, koordinált periódusának kezdetét.

Habár a partmenti és belső területek közötti fejlettségi különbségekről már a 6. Ötéves Terv is említést tesz (Yang, 1990), az egyenlőtlenségek mérséklésének szükségessége explicit módon elsőként a 9. Ötéves Tervben (1996–2000) jelent meg, a mely a szegénység csökkentését üzte ki célul (Fan – Sun, 2008). Az első jelentősebb intézkedéssorozat a nyugati területeket célzó fejlesztési stratégia volt (Western Development Strategy, továbbiakban: WDS), amelyet 1999-ben indítottak útjára, azzal a céllal, hogy 12 provincia és autonóm terület fejlődését segítsék elő pénzügyi transzferek, infrastrukturális és környezetvédelmi fejlesztések megvalósításával, továbbá koncessziók és különleges földhasználati jogosultságok alkalmazásával (Fen et al. 2011; Lu – Deng, 2011). Yao (2009) szerint a beruházások teljes értéke a 2000 és 2005 közötti időszakban elérte a 1 billió jüant, amelyből az infrastrukturális beruházások 460 milliárd jüant tettek ki. A régióba áramló források másik jelentős részét a különböző segélyek és transzferek tették ki 500 milliárd jüan értékben (Chen – Lu, 2009). A GDP-növekedési ráta, valamint Nyugat-Kína teljes nemzeti GDP-ből való részesedésének elemzése alapján Lu és Deng (2011) azt találta, hogy a Nyugati Fejlesztési Stratégia jelentős mértékben befolyásolta a nyugati régió fejlődési pályáját. 1991 és 2000 között az egy főre jutó GDP éves átlagos növekedési rátája 6,6 százalék volt, míg 2001 és 2010 között 13,26 százalékra nőtt. Nyugat-Kína egy főre jutó GDP-jének részesedése az országos egy főre jutó GDP-ből ezzel párhuzamosan 61,24 százalékról 71,28 százalékra nőtt 2000 és 2010 között. Ugyanakkor a fejlesztési stratégia megvalósításának nem várt mellékhatásai is voltak: a régió belüli egyenlőtlenségek ugyanis jelentős mértékben növekedtek. Az egy főre jutó GDP alapján kalkulált Theil-index 0,031-ről 0,065-re nőtt 2000 és 2011 között, ami rámutat a makroszintű fejlesztési stratégiák korlátaira és hiányosságaira is (Lu – Deng, 2011).

A megvalósítás első néhány évét követően az intézkedéseket más elmaradott régiókra is kiterjesztették.

2003-ban az északkeleti régió ipari hanyatlása negatív következményeinek kezelésére indították el az Északkelet Újjáélesztése Stratégiát (Zhou – Song, 2016; Dunford – Liu 2014). 2005-ben pedig engedve a középső régió tartományai felől érkező politikai nyomásnak a Középső-Kína Felemelése Stratégia (Uplifting of Central China Strategy) megvalósítása is elindult (Dunford – Liu, 2014). A 11. Ötéves Terv időszakának (2006–2010) kezdetére a kínai területfejlesztési politika négy fő beavatkozási térsége kialakult.

A 11. Ötéves Terv ugyanakkor még tovább ment a területi szemlélet és a területfejlesztési politika elmélyítésében. Explicit módon megjeleníti a területi egyenlőtlenségek problémáját régiók közötti koordinált fejlődés kihangsúlyozásával, amely a harmonikus szocialista társadalom kiépítésének szélesebb koncepciójába illeszkedik (Fan, 2006 In: Fan – Sun, 2008). A területi tervezés rendszerének, a funkcionális zónáknak a kialakítása szintén a 11. Ötéves Terv keretein belül történt (Dunford – Liu, 2014), amely egyebek között a környezetvédelmi megfontolások érvényesítésének fontos eszköze volt. A 2011 és 2015 közötti területfejlesztési politikák a megkezdett irányvonalat követték.

A 12. Ötéves Terv alapján a fókusz továbbra is a négy nagyrégió fejlesztésére irányult, amelyek közül ki kell emelni a nyugati régió nagyarányú fejlesztését. Fontos változás, hogy a speciális gazdasági zónák (SEZ) helyett a keleti régióban a szubregionális egységek jelentik a fejlesztés területi egységeit. Ezek a szubregionális területek a Peking-Tiencsin-Hebei tengely, Jangce és a Gyöngy folyó deltái (Sano, 2011). A 12. Ötéves Tervben a funkcionális zónák rendszere még kidolgozottabbá vált mely a „földrajzi szempontokat egyesíti Kína politikai és adminisztratív berendezkedésével” (Dunford – Liu 2014, p. 43).

A központi kormányzat területi fejlettségi különbségek mérséklése melletti elkötelezettsége utat nyitott az alulról jövő kezdeményezéseknek is. 2005 óta számos területfejlesztési terv született nem csak a központi kormányzat, hanem a helyi kormányzatok részéről is. Ez jelzi a központi és helyi erőviszonyokban történt változásokat, megerősíti az alulról felfelé irányuló kezdeményezéseket és egyúttal kihangsúlyozza a területfejlesztési politika kisebb területi szintekre történő skálázásának szükségességét (Dunford – Liu, 2014).

A 2016 és 2020 közötti periódusban sem történt jelentős irányváltás Kína területfejlesztési politikáiban: a négy régió koordinált fejlesztése folytatódik, de immáron különleges hangsúlyt fektetnek a gazdasági tengelyek és övezetek megerősítésére pl. a Peking-Tiencsin-Hebei tengelyre, amelyet Hupejen keresztül a Gyöngy folyó deltájáig meghosszabbítottak, valamint a horizontális Jangce folyó gazdasági övezetre (Aglietta – Bai, 2016). Különböző kiegészítő célokat is megfogalmaznak a speciális adottságokkal és igényekkel rendelkező térségek számára (pl. határmenti térségek, kisebbségek nagy arányával rendelkező térségek). A 13. Ötéves Tervben számos további jel mutat a területfejlesztési politikák elmélyülésére. A területfejlesztés

koordinált jellege mellett ugyanis annak kollaboratív jellemzői is kihangsúlyozásra kerültek. Különböző "szoft" és horizontális fejlesztési célok és eszközök jelenléte is erőteljesebb. A terv például megemlíti egy regionális információmegosztási és szolgáltatási platformot, amelynek célja az interregionális munkaerőpiaci foglalkoztatási politikák jobb koordinációja (13th Five-Year Plan). A szakpolitikai innováció, a végrehajtási mechanizmusok fejlesztése pl. (kompenzációs mechanizmusok beépítése a környezeti konzerválásra) szintén új elemként jelennek meg.

A 13. Ötéves Tervben az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés jelenti a legfontosabb vezérlő elvet. A 2013-as elindítása óta egyre nagyobb mértékben formálja Kína bel- és külpolitikáját (Kocsis et al. 2017). A területfejlesztési politika sem jelent kivételt, sőt, sokan amellett érvelnek, hogy az OBOR sokkal inkább tekinthető egy területfejlesztési stratégiának (Summers, 2016; Cai, 2017), semmint külpolitikainak. 2014-ben hivatalosan is területfejlesztési stratégiának ismerték el: a Central Economic Work Conference-en, Peking három területfejlesztési terv elindítását kezdeményezte: Jangce folyó Gazdasági Övezetét, a Peking-Tienszin-Hebei régióit és az OBOR-t (Cai, 2017). E tervek megvalósítása Kína egyenlőtlen fejlődésének következményeit hivatott enyhíteni. Az OBOR ezt a leszakadó térségek regionális gazdaságokba történő integrálásával, nem pedig közvetlen transzferekkel kívánja megvalósítani (Cai, 2017). Látni kell, hogy az OBOR erőteljes, infrastrukturális kapcsolatteremtésben is megnyilvánuló, nemzetközi orientációval közelítő területfejlesztést képvisel, ami Kínában újszerű, de hasonlatos az európai regionális fejlesztési politikákban már korábban kiteljesedő megfontolásokhoz (Salamin et al. 2014).

Az OBOR stratégiai tervdokumentumának IV. szekciója (China's Regions in Pursuing Opening-Up) azonosítható területfejlesztési tartalomként. Ez négy makrorégiót különít el: északnyugati, északkeleti, délnyugati és partmenti (beleértve Hongkongot, Makaót és Tajvant) és a belső régiókat, melyeken belül szinte az összes tartományra vonatkozóan átfogó célokat is megfogalmaz. (Summers, 2016; Cai, 2017). A fő elgondolás az, hogy ezeknek a szubnacionális régióknak, a földrajzi adottságaikra és a komparatív előnyeikre építve, differenciált szerepet kell játszaniuk a szomszédos területekkel való fokozottabb összeköttetés megteremtésében, amellyel a további nyitást ösztönzik. (Summers, 2016). Ez az ötlet ugyanakkor nem jelent újdonságot. Summers (2016) amellett érvel, hogy ez az elképzelés legalább a Nyugati Fejlesztési Stratégiáig, vagy a 12. Ötéves Tervig nyúlik vissza, de Kína nyugati területei összekapcsolásának szükségessége a szomszédos területekkel már régóta a köztudatban van. A kezdeményezés politikai jelentősége arra ösztönözte a tartományi szintet, hogy keresse a csatlakozási lehetőségeket az OBOR-hoz, éppen ezért helyi tervekben buzgón kihangsúlyozzák az OBOR-t, mint fejlesztési prioritást. A kínai tartományok igyekeznek minden projektjüket az OBOR keretei közé illeszteni, amelytől politikai és anyagi támogatást remélnek (Summers, 2016; Cai, 2017).

3. Konklúziók és következtetések

Kína területi fejlődésének áttekintése alapján megállapítható, hogy a 2000-es évek eleje óta a területfejlesztés, az egyes - főként - makrorégiók közötti fejlettségi különbségek mérséklése egyre fontosabb a központi kormányzat számára, és az azóta indított kezdeményezésekkel részsikereket ért el a nagyobb területi egységek közötti egyenlőtlenségek mérséklésében (Fan – Sun, 2008; Dabinett – Rae, 2013).

Az elmúlt másfél évtizedben a területfejlesztési politika mind horizontálisan, mind vertikálisan mélyült. Ez a fejlődés visszatükrözi a kínai politikaalkotás fokozatos és kísérletező természetét. A nyugati régió célzott fejlesztésével kezdve a területfejlesztés fókuszra térben fokozatosan kiterjedt a három további makrorégióra is, lefedve ezzel az ország teljes területét. Ezek a makrorégiók jelentik a területfejlesztés elsődleges dimenzióját: a területi egyenlőtlenségek elemzése és kezelése Kínában tradicionálisan a nagy területi egységek szintjén történik (Fan és Sun, 2008). Az alkalmazott területi szintből arra is következtethetünk, hogy a szakpolitika a régiók közötti egyenlőtlenségek mérséklésére irányul elsősorban. Ez a feltevés igazolódni látszik a Nyugati Régió fejlesztésének korai eredményei által, miszerint a régió belüli egyenlőtlenség nőtt a fejlesztések hatására (Lu – Deng, 2011). Ez arra is rámutat, hogy az „elnagyolt” területfejlesztési politika korlátozottan vezet eredményre, hiszen a szubregionális területi egységek földrajzi adottságait és komparatív előnyeit figyelmen kívül hagyja. A szubregionális célok már legkésőbb a 12. Ötéves Tervben megjelentek, de a területfejlesztési politika alacsonyabb területi szintekre történő tervezése és megvalósítása elkerülhetetlennek tűnik.

A vertikális elmélyülés a területfejlesztés eszközeinek bővülésén és fejlődésén keresztül figyelhető meg. Kína rendkívül sikeres volt az infrastruktúrafejlesztés terén, ami jelentős mértékben hozzájárult a növekedés fokozásához és a makroregionális egyenlőtlenségek csökkentéséhez (Fen et al. 2011). Habár a fizikai infrastruktúra fejlesztésének továbbra is fontos szerepet kell játszania, szükség van az eszközök további diverzifikálására. Fen et al. (2011) két további eszköz-kategóriát azonosít az átfogó piaci reformok és az infrastruktúra-fejlesztés mellett: a szociális védőhálót, valamint a beruházásokat és a kormányzást.

Az OBOR a kínai területfejlesztési politika evolúciójában betöltött helyére vonatkozóan elmondható, hogy nem jelent egy gyökeresen új érárt Kína területfejlesztési gyakorlatában. Elsősorban az eddigi területfejlesztési politika folytatásaként, megerősítéseként, a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése tekintetében pedig a továbbfejlesztéseként értelmezhető, egy olyan vezérlő elvként, amely egy nagyobb keretbe foglalja és kiegészíti az eddigi gyakorlatot. Tisztán tervezési szempontból keveset ad hozzá a jelenlegi területfejlesztési politikákhoz, ugyanakkor a politikai legitimitása, jelentősége és a geostratégiai relevanciája okán elősegítheti Kína területi egyenlőtlenségeinek kiegyenlítését.

Szerző

Gutpintér JúliaPécsi Tudományegyetem,
PTE Földtudományok Doktori Iskola
gutpinterjulia@gmail.com

IRODALOMJEGYZÉK

- Aglietta, M. – Bai, G.** (2016) China's 13th Five-Year Plan. In Pursuit of a "Moderately Prosperous Society". CEPII Policy Brief 2016 (12). http://www.cepii.fr/PDF_PUB/pb/2016/pb2016-12.pdf
- Cai, P.** (2017). Understanding China's Belt and Road Initiative. Lowy Institute https://www.loyyinstitute.org/sites/default/files/documents/Understanding%20China%E2%80%99s%20Belt%20and%20Road%20Initiative_WEB_1.pdf
- Chen, Z. – Lu, M.** (2009) Is China Sacrificing growth when balancing interregional and urban-rural development? In: Huang Y. and Bocchi, A. M. ed., *Reshaping Economic Geography in East Asia* Washington D.C.: The World Bank.
- Dabinett, G. – Rae, A.** (2013). Regional development in China and the EU: spatial scale, development trajectories and policy learning. *Regions Magazine*, 289(1), pp. 13-15.
- Dai, E.** (2016). China's inclusive regional development strategy and its effect on regional disparity. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 14(3), pp. 263-278.
- Du, Y.** (2014). China's regional development strategy. In: Fan et al. szerk. *The Oxford Companion to the Economics of China*. Letöltés az Oxford Scholarship Online-ről 2017. május 6-án.
- Dunford, M. – Bonschab, T.** (2013). Chinese Regional Development and Policy. *Regions Magazine*, 289(1), pp. 10-13.
- Kocsis, J. B. – Komjáthy, D. – Péti, M.** (2017): Kína Új Selyemút kezdeményezésének bemutatása és nemzetközi értelmezései. in: *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói*. Budapest, BCE, pp. 13-36
- Li, W.** (2014) Governance, politics and culture. In: Dunford, M. and Liu, W. ed., *The Geographical Transformation of China*. Abingdon-on-Thames: Routledge, pp. 22-60.
- Fan, C.C. – Sun, M.** (2008). Regional Inequality in China 1978-2006. *Eurasian Geography and Economics*, 49(1), pp. 1-20. <https://www.geog.ucla.edu/sites/default/files/users/fan/322.pdf>
- Fan, S. – Kanbur, R. – Zhang, X.** (2011). China's regional disparities: Experience and policy. *Review of Development Finance*, 2011(1), pp. 47-56. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879933710000023>
- Gyuris, F.** (2014). Területi egyenlőtlenségek és a beruházások földrajzi eloszlása az átmenet Kínájában. In: Salát, G. szerk. *Kínai álom - kínai valóság*. Typotex, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, pp. 42-64.
- Jeong, H. – Jang, J.** (2015). Effects of regional development policies on the resolution of income disparity in China. *Journal of Economic and Financial Studies*, 3(6), pp. 45-57.
- Liao, F.H. – Wei, Y.D.** (2016). Regional Inequality in China: Trends, Scales and Mechanism. Working Paper Series Document No. 2020 Territorial Cohesion for Development Working Group of RIMISP http://www.rimisp.org/wp-content/files_mf/1473279216202_FH_Liao_YD_Wei.pdf Letöltés dátuma: 2018.09.14.
- Lu, Z. – Deng, X.** (2011). China's Western Development Strategy: Policies, Effects and Prospects. MPRA Paper No. 35201 <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/35201/>
- Salamín, G. – Péti, M. – Czira, T.** (2005): Paradigmaváltás küszöbén: Az új Országos területfejlesztési koncepció és a területi tervezés in: *Területi Statisztika* 8:(5) pp. 423-439.
- Salamín, G. – Kígyóssy, G. – Borbély, M. – Tafferger, B. – Szabó, B. – Típdó, F. – Péti, M.** (2014): Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció és a 2005-ös országos területfejlesztési koncepció érvényesítésének tapasztalatai. in: *Falu Város Régió* 20:(1) pp. 5-24. (2014)
- Sano, J.** (2011). Key Targets in the 12th Five-Year Plan and Policies for their Realization—Reasons for the 7% Growth Target. *Pacific Business and Industries*, 9(42) <https://www.jri.co.jp/MediaLibrary/file/english/periodical/rim/2011/42.pdf>
- Summers, T.** (2016). China's New Silk Roads: subnational regions and network of global political economy. *Third World Quarterly* 37 (9), pp. 1628-1643. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01436597.2016.1153415>
- The 12th Five-Year Plan of The People's Republic of China** Translation of the Delegation of the European Union in China <http://cbi.typepad.com/files/full-translation-5-yr-plan-2011-2015.doc>
- The 13th Five-Year Plan For Economic and Social Development of The People's Republic Of China (2016–2020)** Translated by Compilation and Translation Bureau, Central Committee of the Communist Party of China Beijing, China <http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201612/P020161207645765233498.pdf>
- Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road (2015)** Issued by the National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Commerce of the People's Republic of China, with State Council authorization http://en.ndrc.gov.cn/newsrelease/201503/t20150330_669367.html
- Wei, Y. D.** (2002). Multiscale and Multimechanisms of Regional Inequality in China: implications for regional policy. *Journal of Contemporary China* 11 (30), pp. 109-124. https://www.researchgate.net/publication/246906728_Multiscale_and_Multimechanisms_of_Regional_Inequality_in_China_Implications_for_Regional_Policy
- Wei, Z. – Hao, R.** (2011). The Role of Human Capital in China's Total Factor Productivity Growth: A Cross-province

Analysis. *The Developing Economies* 49 (1), pp. 1–35. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1746-1049.2010.00120.x>

Yang, D. (1990). China's Regional Development Strategy. *The China Quarterly*, 122, pp. 230–257.

Yao, Y. (2009) The political economy of government policies toward regional inequality in China. In: Huang Y. and Bocchi, A. M. szerk. *Reshaping Economic Geography*

in East Asia. Washington D.C.: The World Bank. https://www.researchgate.net/publication/239602765_The_political_economy_of_government_policies_toward_regional_inequality_in_China

Zhou, Y. – Song, L. (2016). Income inequality in China: causes and policy responses. *China Economic Journal*, 9 (2), pp. 186–208. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17538963.2016.1168203>

TUDOMÁNY-TANULMÁNY

Támogatásokkal a felzárkózásért. Mire elegendő a támogatás?

Elvi alapvetések

Minden területfejlesztési szakember fejében megfogalmazódik a kérdés, hogy egy adott fejlettségű terület felzárkózásához milyen és mekkora méretű beavatkozásokra van szükség? Mit is jelent a felzárkózás? Erre a kérdésre igyekeztünk válaszokat megfogalmazni a 2007-2013 közötti európai uniós programozási ciklus támogatásainak hatásait elemezve.

A fenti gondolat mentén két fő kérdés megválaszolását tűztük ki magunk elé:

- Mekkora beruházásokat kell eszközölni ahhoz, hogy egyes területeken a rosszabb helyzetben lévő járárok felzárkózzanak?
- Milyen intézkedéseket kell tenni az uniós és hazai fejlesztéspolitika keretein belül, hogy a felzárkózás megvalósulhasson?

Az első kérdés megválaszolásához alapvetően kvantitatív módszereken keresztül juthatunk el: egyrészt meg kell határozni azokat a célértékeket, ami az egyes járárok esetében a felzárkózást jelenti; másrészt pedig a fejlesztések hatékonyságát kell megadni. A kettő összevetéséből megállapítható, hogy mekkora összegek szükségesek a felzárkózáshoz (az elmúlt ciklus beruházásainak hatékonyságát alapul véve).

A második kérdésre az eddigi gyakorlatok vizsgálatával és értékelésével igyekszünk válaszokat megfogalmazni a fejlesztéspolitika számára, hogy hogyan lehetne növelni a hatékonyságot; azaz milyen okai voltak a múltban annak, hogy az elvárt hatékonyságot nem érték el a támogatások, s hogyan lehetne ezeket az okokat megszüntetni?

Mindenekelőtt fontos tisztázni, hogy **mit is értünk hatékonyságon**. A hatékonyság kérdésköre a fejlesztéspolitika egyik legfontosabb fókuszterülete, hiszen mind a döntéshozók, mind a finanszírozók (az állampolgárok) érdeke, hogy a befektetett források a lehető legjobban hasznosuljanak. A hatékonyság definíciója azonban nem egzak, egyes szakirodalmak szerint „hatékony egy program vagy projekt, ha szabályszerűen (a hatályos magyar és közösségi jog betartásával) és határidőn belül leköti, elkölti a rendelkezésre álló támogatási keretet”.¹ Ez a fajta téves megközelítés gyakran megjelenik a fejlesztéspolitikai intézményrendszerben is, annak ellenére, hogy a hivatalos kommunikációban a fejlesztéspolitikai beavatkozások megítélése a fejlesztési források sikeres abszorpciójáról

áttolódik az eredményesség szempontjainak mind erősebb érvényesítése felé.²

A **hatékonyság** egy másik értelmezés szerint a **ráfordítás és a kibocsátás viszonyzámként értelmezhető**, mérése az elért eredmények és a ráfordítások összevetésével történik. Az egységnyi összegből megvalósított indikátorok – output, eredmény, hatás – jól nyomon követhetőek, összehasonlításra is alkalmasak, s a költséghatékonyságot érzékeltetik. Ezen definíciók belül is megkülönböztethető a közvetlen eredményekre vonatkozó hatékonyság és a **hosszabb távú, illetve áttételes hatásokat is magába foglaló eredményesség, azaz az ún. minőségi költség**. A tanulmányban hatékonyság alatt az utóbbi, eredményességet jelző definíciót használjuk majd, amely különösen a gazdasági válság hatására kapott nagyobb hangsúlyt, s került a programozás és a forrásfelhasználás fókuszába³. A fejlesztések eredményességének és hatékonyságának biztosítása (a közpénzek jó kezelése) különösen fontos, amikor a források jövőbeli szűkülése kapcsán egyre nagyobb jelentősége lesz annak, hogy fenntartható, s minél nagyobb hatású beavatkozások valósuljanak meg, lehetőség szerint minél jobb (költség)hatékonysággal.

A vizsgálat módszertana

A hatékonysági vizsgálatokhoz kvantitatív módszereket, a hatékonyságot befolyásoló okok felderítéséhez pedig kvalitatív módszereket alkalmaztunk. Alapvetően az utóbbi, kvalitatív módszerek jelentették az egyik erős korlátot a vizsgálat számára, így azt nem a teljes országra, hanem három mintatérsegre szűkítve végeztük el. A szűkítést a társadalmi-gazdasági fejlődés összetevőire értelmezve is elvégeztük, azaz csak néhány kiválasztott területen⁴ (vállalkozásfejlesztés, az üzleti környezet fejlesztése, a turizmusfejlesztés, az agrárgazdaság, az oktatás, a foglalkoztatás és képzés, valamint a település- és településhálózati fejlesztések) folytattuk le a vizsgálatot.

Első lépésben három mintatérseget választottunk ki, három alapelvet figyelembe véve:

2 Nyikos Gy. (2013): A közfinanszírozásból megvalósított fejlesztések hatásai, különös tekintettel az EU kohéziós politikára. Pénzügyi Szemle 58. évf. 2. sz. p. 165-185.

3 Barca, F. (2009): An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report.

4 A tématerületeket a Beszámoló az ország területi folyamatainak 2009-2014 közötti alakulásáról c. országgyűlési jelentés alapján határoztuk meg.

1 Nagy S. Gy. (2010): A kohéziós politika hatékonysága. KÖZ-GAZDASÁG 2010/4. p.117-135.

- I. Az általánosíthatóság érdekében a járások különböző fejlettségi szinten álljanak⁵; ne rendelkezzenek speciális, a támogatási mixet és a fejlődési pályát alapvetően meghatározó jellemzőkkel; illetve az ország különböző régióiban helyezkedjenek el.
- II. Az összehasonlíthatóság érdekében hasonló népességszámmal és településszerkezettel rendelkeznek.
- III. A pozitív példák feltárásának érdekében az országos átlaghoz képest gyorsabb ütemű fejlődést mutató, jelentős támogatásban részesülő járások legyenek.

A mintajárasokat komplex kiválasztási szempontrendszer szerint határoztuk meg:

1. Nem vettük figyelembe a speciális jellemzőkkel rendelkező járásokat: a nagyvárosias (Budapest agglomerációját alkotó, illetve a megyei jogú városokat magukba foglaló) járásokat, továbbá az egyéb egyedi támogatási vagy gazdasági karakterisztikájú járásokat (Devecseri, Paksi, Tiszaújvárosi és Záhonyi, valamint a Balaton térségébe tartozó járások).
2. Nem vettük figyelembe az átlagnál kevésbé gyorsan fejlődő térségeket. (Az átlagosnál gyorsabban fejlődő járásokat három, egymást kiegészítő lépésben választottuk ki. Elsőként kizártuk azon járásokat, amelyek 11 fejlettségi mutatóból⁶ legfeljebb 5-ben értek el az országos átlagnál nagyobb javulást. Másodszor kizártuk azokat is, amelyek nyolc mutatóban rontottak az abszolút teljesítményükön. Harmadszor a 11 mutatóból normalizálás segítségével egy komplex mutatót képeztünk, így az átlagos fejlődés ütemét is meg lehetett határozni az országra, és amelyik járás komplex értéke ezt nem érte el, szintén kizárásra került.)
3. A támogatási összegek nagysága, a támogatott projektek sokszínűsége, illetve darabszáma alapján szelektáltuk a járásokat. A mintatárségek közé csak az kerülhetett, ahova az országos átlaghoz (895 ezer Ft) képest magasabb egy főre eső forrás érkezett; a sokszínű forrásallokáció kívánalma szerint, minél több célterületen megvalósult beruházás (a 18 db támogatási területből legalább 17-ben); s a vizsgált célterületek mindegyikében legalább 10 projekt volt.
4. A fenti kritériumok alapján 22-re szűkült járási listából választottuk ki a lehetséges járáshármasokat. Az összehasonlíthatósági szempontok figyelembevételé miatt a hasonló településföldrajzi karakterisztikájú járásokat párosítottuk össze, s igyekeztünk különböző régiókból (Alföld, Észak-Magyarország, Dunántúl) kiválasztani a járás-mixet.

5. Mindezek alapján az **Edelényi – Kalocsai – Köröndi járáshármas** került kiválasztásra.

A második lépésben arra kerestük a választ, hogy milyen hatékonysággal hasznosultak a támogatások. Ehhez először a **hatékonyságvizsgálat** módszerét határoztuk meg. A hatékonyságot a ráfordítások és eredmények hányadosaként értelmeztük, ahol a ráfordításokat a támogatást elnyert projektek összköltsége, az eredményeket a projektek mérhető hatásai jelentették. A hatások alatt itt nem a közvetlen, output jellegű mutatóval mérhető, hanem a bevezetőben említett módon a közvetettebb hatásmechanizmusú folyamatok eredményességét értjük. A hatások mérése általában a támogatáspolitikai hatásvizsgálatok neuralgikus pontja, hiszen igen nehéz számszerűsíteni a projekteknek a társadalmi-gazdasági fejlődésre gyakorolt, közvetett hatásait. A Hatásvizsgálati kézikönyv⁷ megoldásként a „**különbségek különbsége**” módszert ajánlja, amelynek lényege, hogy a beavatkozással (projekttel) érintett vizsgálati egységek és nem érintett, kontrollcsoporti funkciót ellátó egységek adatainak átlagos időbeli változását hasonlíttja össze. Amennyiben a vizsgálati csoport mutatóinak értéke eltérő mértékben változik a vizsgálat kezdő és végidőpontja között, azt a módszer teljes egészében a beavatkozásnak tulajdonítja. A számítás menete a következő: a kontrollcsoport adott időszakra vonatkozó növekedési rátáját alkalmazva kiszámítjuk a vizsgálati csoport mutatójának elvi értékét a beavatkozás utáni időpontra, majd az elvi értéket összevetjük a kontrollcsoport tényadatával, ez lesz a különbségek különbsége.

Jelen vizsgálatban a vizsgálati és a kontrollcsoport a különböző célterületek és mutatók esetében más és más egységek – települések, iskolák, vállalkozások – voltak, attól függően, hogy milyen szintre állt rendelkezésre a szükséges adat. A vizsgálati csoportot értelemszerűen azok az egységek alkotják, amelyekben az adott célterületet érintő projekt megvalósult, a kontrollcsoport pedig alapvetően a járás további olyan része, ahol ilyen projekt nem volt. Amennyiben a járáson belüli kontrollcsoport nem volt megadható, úgy megvizsgáltuk magasabb területi szintű (megyei, országos) adatok használhatóságát is.

Az egyes célterületek esetében meg kell határozni azokat a mutatókat, amelyek a fejlesztések deklarált céljainak megfelelő hatásokat mérni képesek. A mutatók részben a projektek indikátorai közül kerültek ki, néhol azonban más mutatókkal igyekeztünk felmérni a hatásokat. Az eredetileg kiválasztott célterületek és mutatók mindegyike azonban különböző okok miatt nem volt vizsgálható:

- **Megbízhatóság.** A turizmus területén a vendégéjszakák száma és az idegenforgalmi adóbevételek mértéke alapvetően jó mérőszámok. Egy friss kutatás⁸ szerint azonban mindkét esetben csak igen alacsony megbízhatóságú adatok állnak rendelkezésre a KSH-nál

5 A kedvezményezett járások besorolásáról szóló 290/2014. Kormányrendelet alapján 1-1 db alacsony, közepes és magas fejlettségű járás.

6 Társadalmi mutatók: vándorlási különbözet, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek aránya, személygépkocsi-ellátottság, egy főre jutó SZJA-alap összege. Gazdasági mutatók: adófizetők aránya, nyilvántartott álláskereső aránya, egy főre jutó bruttó hozzáadott érték, illetve vállalkozások száma. Infrastrukturális mutatók: 2010 és 2016 között épített lakások aránya, szennyvízgyűjtő-hálózathoz kapcsolódott lakások aránya, ezer lakosra jutó internet-előfizetők száma.

7 Hétfa Kutatóintézet (2013): Hatásvizsgálati kézikönyv - I. kötet: Hatásvizsgálati elemzőknek, pp. 45-52.

8 dr. Probáld Ákos (2017): A legtöbb idegenforgalmi adót és vendégéjszakát magáénak tudó települések, Turizmus Panoráma, 2017. 2.

(vendégéjszakák), a NAV-nál (idegenforgalmi adó) és a települési önkormányzatoknál (mindkét mutató).

- **Időbeli korlát.** A hatásméréshez szükséges, hogy a projektek végrehajtási ideje előtti és a hatások kialakulásához szükséges időtáv utáni időpontra is álljon rendelkezésre mérésre alkalmas adat. Emiatt a végzettség és a foglalkoztatottság mutatói nem értékelhetők.
- **A kontrollcsoporti adatok rendelkezésre állása.** Sok olyan mutató adatait, amely a projektekhez rendelkezésre állt, a KSH nem teszi közzé települési, csak megyei vagy országos szinten. Mivel a kontrollcsoportra és a vizsgálati csoportra vonatkozó adatok nem vizsgálhatók azonos területi szinten így a modellszámítások megbízhatósága csökken. A turisztikai attrakciók látogatószáma ugyan a projektekhez rendelkezésre áll, de a projektekben kívül még országos szinten sincsen adat az attrakciók látogatottságáról, így kontrollcsoport híján a modellvizsgálat nem végezhető el.
- **Projekthez kötés.** A hatásmérésnél alapul, hogy a lehető legalacsonyabb szinten lehessen vizsgálni a beavatkozás hatásait, tehát a projektekkel érintett legkisebb egységekre álljon rendelkezésre a költségadat és a hatásmutató. A csak nagyobb összesítésben (országos vagy megyei szinten) elérhető adatok miatt így nem vizsgáltuk az általános iskolai továbbtanulási arányokat, illetve több célterületen a foglalkoztatottságot.
- **Költségek.** A projektek hatékonyságát az összköltséghez kell viszonyítani, hiszen az eredmények a teljes beruházási összegnek köszönhetően jöttek létre. Így csak azok az adatbázisok vizsgálhatók, amelyek a kifizetett támogatások mellett az összköltséget is tartalmazták.
- **Alacsony elemszám.** Az alacsony elemszám egy bizonyos mértéken túl erősen befolyásolja a vizsgálatok megbízhatóságát, ezért amely célterületek és mutatók esetében alig néhány projekt állt rendelkezésre, ott nem folytattuk le az elemzést.

Mindezek alapján végül a **következő célterületeken, az alábbi mutatók segítségével vizsgáltuk a hatékonyságot.**

A **vállalkozásfejlesztési**, illetve az **üzleti környezet fejlesztése** célterületeken a **nettó árbevétel** és az alkalmazásban állók száma esetében az adatok rendelkezésre állnak projektszinten és települési szinten is, így a településeken és járáson belül is vizsgálható a kontrollcsoport és a vizsgálati csoport. Ugyanez igaz a **bruttó hozzáadott érték** esetében is, de itt korlátot jelent az a tényező, hogy a legfrissebb települési szintű adatok a 2015. évre vonatkoznak, így a később befejeződött projektek hatása még nem mérhető.

A **foglalkoztatás és képzés** célterületen az **adózók arányát** és az **SZJA-alapot képező jövedelmet** a projektek csak közvetetten befolyásolják, de mivel mindkettőre rendelkezésre állnak települési szintű adatok, ezért a hatásuk elméletileg vizsgálható. Mivel mindkét mutató csak települési szinten értelmezhető, ezért az egy településen végrehajtott projekteket összegeztük.

Az **oktatás** esetében csak az általános iskolai, ezen belül is a tanulók képességeire ható (pedagógusképzési, tananyagfejlesztési stb.) projekteket vizsgáltuk, mivel az infrastrukturális beruházások (iskolafelújítások, energetikai beruházások) jelentéktelen hatást gyakorolnak a tanulók fejlődésére⁹. A hatások közül az **országos kompetenciamérések** adatai vizsgálhatók. Ez iskolaszinten követhető a 6. és 8. osztályosok körében, így a projekttel érintett és nem érintett iskolák jól elkülöníthetők. Mivel nehéz megállapítani, hogy a projektek hatása milyen időtávon jelentkezik, ezért a két szélsőértéket vettük figyelembe: azon évfolyamok pontszámait, amelyek a projektek zárása előtti évben voltak 6. osztályosok, illetve azokat, akik a projekt befejezése után kezdték el az 1. osztályt. Előbbiekre biztosan nem gyakorolt még hatást a projekt, utóbbiak esetében viszont teljes tanulási idejük alatt feltételezhetjük ezt a hatást. A 2010-2011-ben megvalósult projektek esetében a kiinduló adatot a 2009-2010. évi mérések jelentették, míg a záró adatot a 2017. évi mérések. Azaz ebben az esetben a relatív mutató alapját nem a diákok száma, hanem az iskolák száma képezi, hiszen a projektek egy adott intézmény (telephely) fejlesztésére szolgáltak, függetlenül az ott tanuló diákok számától. A számítások során a két kompetencia (matematikai és szövegértési) eredményeit átlagoltuk.

A hatékonyságszámítás a mutatók ismeretében már elvégezhető: az egyes projektek esetében a különbségek különbsége módszerrel kiszámolt hatást el kell osztani a projektre eső összköltséggel, így megkapjuk az egyes projektek **fajlagos hatékonyságát**. A fajlagos hatékonyságot már lehet összegezni járási szinten, így megadható az adott járás projektjeinek átlagos hatékonysága, ami az egyik szükséges feltétele a felzárkózáshoz szükséges összegek számításának. Az átlagos hatékonyság mellett meghatároztuk a **leghatékonyabb projektek** fajlagos hatékonyságát is, feltevésünk szerint ugyanis a hatékonyság javításával jelentősen csökkenthető a felzárkózáshoz szükséges összeg. A leghatékonyabb projektek hatékonysága alatt azt a hatékonysági szintet értettük, ami az összes projekt legjobb 25 %-ába kerüléshez (felső kvartilis) volt szükséges.

Ezután a **felzárkózási célt** határoztuk meg az egyes mutatók és járásek esetén. A célállapotot mindig relatív mutatóval számszerűsítettük. Mindhárom járás számára igyekeztünk „reális” célokat kitűzni, ami a különböző fejlettségű járásekben eltérő:

- a komplex programmal fejlesztendő Edelényi járás esetében az országos átlagértéket,
- a kedvezményezett Kalocsai járás esetében a nem kedvezményezett járásek átlagértékét,
- a Körmenyi járás esetében az adott mutatóban az ország 20 legjobb értékével rendelkező járás átlagértékét határoztuk meg reális célállapotként.

⁹ Oktatási Hivatal: Országos kompetenciamérés 2017 – Országos jelentés, 28. táblázata alapján az épületek állagától teljes mértékben független a 6. osztályos tanulók teljesítménye, az állam szerinti átlagpontszámokban 0,3-0,4 %-os különbségek vannak, ami elhanyagolható mértékű (ráadásul a nagyon rossz állagú épületekben tanulók átlagosan jobban teljesítenek, mint a kitűnő állagú épületekben tanulók).

Végül számszerűsítettük, hogy a **mintatérsegekben mekkora összeget kell beruházni a meghatározott célállapot eléréséhez**. A számítás menete a következő volt:

- A kiinduló állapotban egy relatív mutató két abszolút tényezőjét számszerűsítettük (pl. a munkanélküliségi ráta esetében az Edelényi járásban 2.129 fő a regisztrált munkanélküliek, 21.486 fő pedig a 15-64 közötti lakónépesség száma).
- Azon abszolút tényező célállapot eléréséhez szükséges változásának meghatározása, amely a beruházások, támogatások hatására változik (pl. a regisztrált munkanélküliek száma 898-ra, 1.231 fővel kell, hogy csökkenjen). A relatív mutató osztójában lévő tényezőt az egyszerűség kedvéért változatatlannak tekintjük, de a számítások elvégezhetőek úgy is, hogy az osztó is változik (pl. csökken a népesség).
- A fajlagos hatékonyságot megszorozva az abszolút tényező szükséges változásának értékével megkapjuk a befektetendő összeget.

A célállapot eléréséhez, vagyis a **felzárkózáshoz szükséges időt** is számszerűsítettük. Ez a következő lépésekből áll: a felzárkózáshoz szükséges összeget, a 2007-2013-as programozási időszakban, az adott fejlesztési célterületen jellemző éves átlagos beruházási összegével osztottuk el. Azaz összegeztük egy fejlesztési célterület projektjeinek összköltségét, majd a 2007-2015 között eltelt 9 évvel elosztottuk. Ez a számítás természetesen sok egyszerűsítést rejt magában, a legfontosabb ezek közül az, hogy konstansnak veszi az elérendő cél és a járás közti, jelenlegi fejlettségi különbséget. Természetesen kiszámítható a felzárkózáshoz szükséges idő úgy is, ha a járásra és az országra eltérő mértékű növekedést építünk be a modellbe, ekkor a felzárkózási idő csökken, ha a fejlesztendő járás növekedését magasabb üteműnek feltételezzük.

A **vizsgálat második kérdésére** – milyen fejlesztéspolitikai intézkedéseket kell tenni a felzárkózáshoz? – kvalitatív módszereket használtunk.

A járás döntéshozóinak megkérdezésével igyekeztünk meghatározni a járásban felhasznált támogatások hatásainak és azoknak a járás társadalmi-gazdasági és infrastrukturális helyzetében bekövetkezett fejlődésében betöltött szerepét. A vizsgálat keretében **fókuszcsoportos beszélgetést és interjúkat** bonyolítottunk le a járás fontosabb szereplőinek (polgármesterek, Helyi Akciócsoportok munkaszervezetének vezetője, legnagyobb kedvezményezettek vezetői) bevonásával. A beszélgetésben arra helyeztük a hangsúlyt, hogy miként látják e térségi szereplők járásuk helyzetét, fejlődési lehetőségét, valamint a támogatási rendszer működését. Kérdéseket tettünk fel többek között a preferált fejlesztési célokról, a forráshoz jutási esélyekről, a pályázati rendszer működéséről, a nehézségekről, problémákról, a rendszer hatékonyságáról, s átalakításának szükséges, illetve lehetséges módjairól. Rámutattak a pályázati rendszer gyengeségeire, a pályázati folyamat alatt leszűrt tapasztalatokra, s véleményt formáltak abban, hogy a pályázati rendszer hogyan tehető

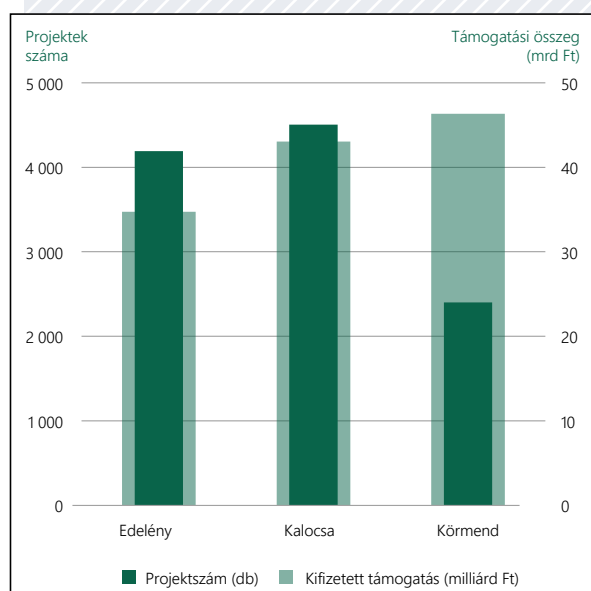
hatékonyabbá, mely révén egy elmaradott, hátrányos helyzetű térség számára is valódi eredmények érhetők el. Interjúkat készítettünk azokkal a projektgazdákkal, akik a járás legnagyobb volumenű projektjeit megvalósították. Ezeket a projekteket már olyan beruházásoknak tekinthetjük, melyek képesek környezetükre is érdemi fejlesztési hatást kifejteni.

Az interjúk módszertani tanulsága, hogy a projektgazdák nehezen különítik el az egyes programozási ciklusokat. **A régebbi projektek emlékei elhalványulnak**, sokszor keverednek az újabb projektekével, és inkább az utóbbiak alapján fogalmazzák meg tapasztalataikat. Javasolt, hogy a programértékelések során folytatott interjúzást időben érdemes elkülöníteni, és hamarabb le kell folytatni, mint a programok zárása után akár évekkel elvégzett kvantitatív elemzéseket.

A kiválasztott mintatérsegek rövid bemutatása

Az Edelényi, Kalocsai és Körmenyi járások a kiválasztás módszertanának köszönhetően fejlettségükben, elhelyezkedésükben jelentősen eltérnek, de hasonlítanak a népességszámukban, illetve abban, hogy 2010-2016 között az átlagnál gyorsabban fejlődtek, és jelentős mennyiségű európai uniós támogatásban részesültek. Mivel a vizsgálat az utóbbiakra koncentrál, így röviden ismertetjük a 2007-2013 közötti programozási ciklus keretében támogatott projektek számát, a kifizetett támogatások nagyságát, összetételét.

A három járásba összesen mintegy 124 milliárd Ft támogatás érkezett, amely 11 ezer projekt között oszlott meg (1. ábra).

1. ábra: A vizsgált járások uniós támogatásban részesített projektjeinek összege és darabszáma (2007-15)

Fejlesztési célterület	Edelényi járás	Kalocsai járás	Körmendi járás	Magyarország
Vállalkozásfejlesztés	118	145	67	97
Üzleti környezet fejlesztése	28	17	27	47
Turizmus	122	68	61	36
Agrárgazdaság	31	19	10	18
Foglalkoztatás és képzések	51	23	20	76
Oktatás	133	52	22	54
Településfejlesztés	107	40	80	33

1. táblázat: Egy főre jutó támogatási összeg fejlesztési célterületenként (ezer Ft/fő, 2007-2015)

A támogatási összegekben nincsen számottevő különbség, de a Körmendi járásban mintegy feleannyi projektre jutott valamivel magasabb összeg. Így a Körmendi járásban az egy projektre jutó támogatás (19 millió Ft) majdnem elérte az országos átlagot (22 millió Ft), míg a másik két járásban csak feleakkora mértékű volt a támogatás mértéke.

A lakosságszámra vetített összes támogatás értéke is a Körmendi járásban a legmagasabb, ugyanakkor a vizsgálat szempontjából releváns fejlesztési célterületek majdnem minden esetben a legalacsonyabb (1. táblázat). Ez annak köszönhető, hogy a Körmendi járásban nagyméretű közlekedésfejlesztési projektek zajlottak.

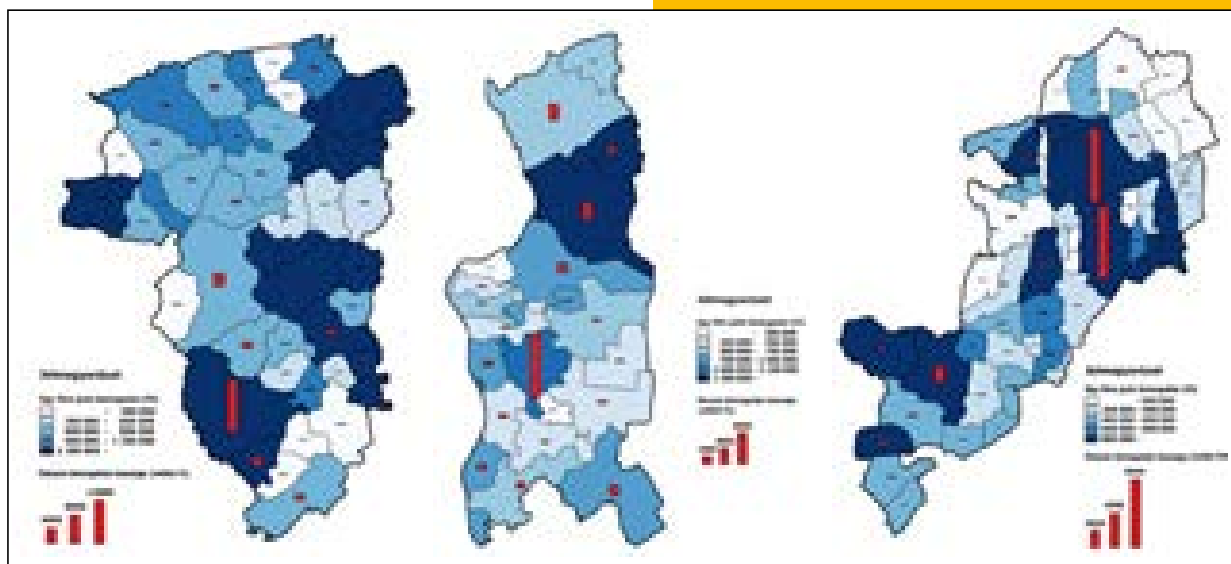
A három járás közül – immár csak a vizsgált célterületekre koncentrálna – összességében és célterületenként is a legtöbb támogatás a leghátrányosabb helyzetű Edelényi járásba érkezett. Ez legtöbbször az országos átlagot is meghaladó értéket jelentett, ugyanez a Kalocsai járásban már csak a célterületek felénél, a Körmendi járásban pedig csak két célterületnél volt elmondható. Mindhárom vizsgált járásban a gazdaságfejlesztést segítő célterületeken (üzleti környezet fejlesztése, foglalkoztatás és képzés) maradt el az egy főre jutó támogatási összeg az országos átlagtól.

A három járásban a támogatások eloszlása nem volt egyenletes az egyes települések között: az Edelényi és a Kalocsai járásban a járásszékhely városok az összes forrás 37-38 %-át lekötötték, ami a lakosságarányuk-

nál mintegy másfélszer nagyobb részarányt biztosított számukra. A kisebb városok (Szendrő, Hajós, Solt) nem profitáltak helyzetükből: az egy főre jutó támogatás a falvakéval megegyező mértékű. A Körmendi járásban ellentétes a helyzet: Körmend nem érte el a járási átlagot, míg a másik kisváros Óriszentpéter meghaladta azt. Ez a megoszlás szintén a nagyszámú közlekedésfejlesztési beruházásoknak volt köszönhető, melyek csak kisebb részben érintették Körmendet.

A fejlesztési célok szerinti megoszlás változatos képet mutat: a három járásszékhely általában a legtöbb egy főre jutó támogatást tudhatja magáénak, de jócskán vannak kivételek. A turizmus és az oktatás területén mindhárom járásszékhely vezető szerepet visz, de Kalocsa a vállalkozásfejlesztésnél, Körmend pedig a foglalkoztatás és képzés, illetve a településfejlesztés esetében marad el a járási átlagtól. Alapvetően a termelés által meghatározott mezőgazdasági támogatások mindhárom járásban a kisebb településekre áramoltak, de az üzleti környezet fejlesztése is inkább itt valósult meg.

2. ábra: Az összes célterületre érkező támogatás települési megoszlása a három járásban

Fejlettségi mutató	Eredmény megbízhatósága	Szükséges beruházások nagysága, MFt			Felzárkózáshoz szükséges idő (év)		
		Edelényi járás	Kalocsai járás	Körmendi járás	Edelényi járás	Kalocsai járás	Körmendi járás
A vállalkozások egy alkalmazottra jutó nettó árbevétele	magas	48 088	18 309	30 971	91,6	23,0	98,3
A vállalkozások egy alkalmazottra jutó bruttó hozzáadott értéke	közepes	7 896	10 285	11 736	15,0	12,9	37,2
Alkalmazásban állók aránya a munkavállalói korú népességből	magas	83 215	70 744	252 709	158,5	89,1	801,8
Adózók aránya az össznépségből	alacsony	n.é.	n.é.	n.é.	n.é.	n.é.	n.é.
Egy főre jutó SZJA-alapot képező jövedelem	alacsony	n.é.	n.é.	n.é.	n.é.	n.é.	n.é.
Általános iskola 6. osztályosok kompetenciája	alacsony	n.é.	17 874	1 378	n.é.	58,5	19,9

A támogatások hatékonysága

A támogatások hatékonyságát a módszertani leírásban foglalt okok miatt hat mutató esetében tudtuk elvégezni. Ezek mindegyikénél, mindhárom járásra meghatároztuk az egyes fejlettségi mutatókban a célállapot eléréséhez szükséges összegeket és időt. A viszonylag alacsony elemszám miatt három mutató esetében alacsony az eredmények megbízhatósága, de a következtetések levonására még alkalmasnak ítéltük ezeket is.

Fontos kiemelni, hogy az egyes mutatókban való felzárkózáshoz szükséges összegek nem összeadhatók, könnyen belátható ugyanis, hogy pl. a vállalkozásfejlesztésre fordított összegek egyszerre javítják a vállalkozások árbevételét, bruttó hozzáadott értékét és foglalkoztatását is. A számítások eredményei a 2. táblázatban láthatóak.

Az eredmények alapján két fő következtetés vonható le. Először is a hatékonysági adatok összehasonlításából leszűrhető, hogy az Edelényi járásba érkezett források minden vizsgált területen alacsonyabb hatékonysággal

2. táblázat: Az Edelényi, a Kalocsai és a Körmendi járás felzárkóztatásához szükséges befektetések összege és ideje a hatékonysági modellszámítások alapján, átlagos hatékonysággal (az eredmények nem összeadhatók! A célállapot az egyes járasok esetében, a módszertanban bemutatottak szerint, különböző)

hasznosultak, mint a Kalocsai és a Körmendi járásban. Ez is megerősíti, hogy a gazdaságpolitikai „közhely” – miszerint az alacsonyabban fejlett területeken sokkal kisebb beruházások is elegendőek látványos fejlődéshez – csak akkor igaz, ha a támogatások felhasználása megfelelő hatékonysággal történik. Viszont a nemzetközi támogatáspolitikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a **fejletlenebb térségekben a felhasználás hatékonysága sokkal rosszabb, mint a fejlett térségekben**, főként a felhasználás szervezeti rendszerének fejletlensége, illetve a célcsoportok alacsonyabb tájékozottsága, és az ebből fakadó alacsony abszorpciós képessége miatt. Hazánkban a támogatáspolitikai szervezetek működésében nagy területi eltérések nincsenek, de az abszorpciós képesség különbségei jelen vannak.

Másodszor: irreális az az elvárás, hogy az átlagosnál kissé vagy jóval fejletlenebb járasok helyzetén csak uniós forrásokkal érdemben javítani lehet. Ez csak akkor tehető reálissá, ha a **projektek hatékonyságán a 2007-2013-as időszakban tapasztaltakéhoz képest radikálisan sikerül javítani.**

3. táblázat: Az Edelényi, a Kalocsai és a Körmendi járás felzárkóztatásához szükséges befektetések összege és ideje a hatékonysági modellszámítások alapján, magas hatékonysággal (az eredmények nem összeadhatók! A célállapot az egyes járasok esetében, a módszertanban bemutatottak szerint, különböző)

Fejlettségi mutató	Eredmény megbízhatósága	Szükséges beruházások nagysága, MFt			Felzárkózáshoz szükséges idő (év)		
		Edelényi járás	Kalocsai járás	Körmendi járás	Edelényi járás	Kalocsai járás	Körmendi járás
A vállalkozások egy alkalmazottra jutó nettó árbevétele	magas	13 753	16 559	30 971	26,2	20,8	98,3
A vállalkozások egy alkalmazottra jutó bruttó hozzáadott értéke	közepes	3 367	7 259	11 736	6,4	9,1	37,2
Alkalmazásban állók aránya a munkavállalói korú népességből	magas	24 902	28 566	31 801	47,4	36,0	100,9
Adózók aránya az össznépségből	alacsony	3 638	3	n.é.	22,5	0,0	n.é.
Egy főre jutó SZJA-alapot képező jövedelem	alacsony	10 925	839	653	67,6	10,7	19,5
Általános iskola 6. osztályosok kompetenciája	alacsony	7 484	941	455	14,5	3,1	6,6

Javaslatok

Mivel a fejletlenebb térségek nemcsak a piaci folyamatok, hanem a támogatások felhasználásának hatékonysága tekintetében is elmaradnak, ez lemaradásukat fokozza. A hatékonyság javulása nélkül az egyenlőtlenségek növekedése nem állítható meg, s mindennek további kedvezőtlen tovagyűrűző társadalmi-gazdasági hatásai vannak. A projektek hatékonyságának emeléséhez sok tényezőt, lehetőleg egy időben kell javítani, amire számos mód és lehetőség kínálkozik:

- 1. A helyi, valós igények felmérése, ezek beépítése a forráselosztás tervezésekor.** Amennyiben ezek az igények nem jelennek meg a pályázati kiírásokban, a projektek egysíkúak lesznek, nem reagálnak a területi különbségekre. **A területi preferenciák feltétlenül szükségesek**, figyelembe véve, hogy a területi különbségek egyben hatékonysági különbségeket is jelentenek, s külső segítség nélkül az egyenlőtlenségek csökkentése, illetve a divergens folyamatok megállítása nem érhető el, hiszen láthatóan a pályázati rendszerben sem megfelelő ezen térségek versenyképessége. Fontos lenne, hogy a forráselosztás során sokkal nagyobb hangsúlyt kapjon a helyi stratégiák súlya, mely másfajta forráselosztást, **a területi tervezés előtérbe kerülését** igényli, amit legalább néhány kiemelt térség szintjén meg kellene valósítani, hogy kiderüljön ez a megoldás hatasabb-e, mint a mai, alapvetően pályázati elosztás.
- 2. A rugalmatlan pályázati feltételek** (pl. elszámolható költségek, megvalósítható tevékenységek, pályázók köre, finanszírozás formája stb.), a nagymértékű túlszabályozottság miatt sokszor **szükségtelen, ezért nem fenntartható, nem kihasznált projektelemeket** kell megvalósítani. Ez a kedvezőtlen helyzetű térségekben fokozott terhet jelent. A forráselosztás során az **egyszerűsítés, a rugalmasság** irányába határozottabban el kell mozdulni (ez látszik az EU szintjén is, ahol ezek az irányok a 2021-27-es tervezés kulcskifejezései).
- 3. A támogatói intézményrendszer teljesítménye javítandó.** A tapasztalatok szerint a projektek menedzselésének hatékonysága nem kiszámítható (pl. egységes jogszabályértelmezések, előírások stb.), hanem **nagyrészt személyfüggő**. Ezért különösen azoknál a közreműködő szervezeteknél jelentkeznek problémák, ahol a tapasztalt munkaerő helyére gyorsan fluktuálódó, tapasztalatlan munkaerő került. Ebből következik, hogy **az intézményi struktúrákat és azok stabilitását mindenféleképpen meg kell erősíteni**, különösen a helyi, térségi tanácsadó szerepet ellátó szervezetekét.
- 4. A pályázati lehetőségek kihasználásának, s a projektek végrehajtásának is az egyik legnagyobb gátja a pályázati előírásnak megfelelő önrész előteremtése.** A saját erő a tőkehiány miatt korlátozott, s gyakori, hogy a megnyert pályázatokat visszaadják a projektgazdák

az önrész-problémák miatt. Hatékonyabb kiegészítő és átmeneti finanszírozási megoldások szükségesek a projektgazdák forrásleltésének támogatására, azok biztosítékrendszereinek kialakításával.

- 5. A hatékonyságot csökkenti az is, ha az adott eredményt drágábban érjük el.** A tapasztalatok szerint a támogatott projektek keretében végzett **beszerzések jellemzően drágábbak a valós piaci árnál**, mert a pályázati forrással rendelkező ajánlatkérőknek az ajánlattevők felülárazzák a termékeket, szolgáltatásokat. A tervezettnél magasabb ár sokszor a projektelemek egy részének elhagyását kényszeríti ki, esetenként éppen azokat, amelyek a legnagyobb hatással bírnának.
- 6. A projektek fenntartása jelentős probléma, főképp a közszféra számára.** A fejlesztési és a fenntartási, működtetési feladatok közötti finanszírozási különbség eredményeként új infrastruktúrák létesülnek, az ezek fenntartásához szükséges összeg csökkenti a többi (nem projektfenntartási időszakban lévő, vagy nem uniós finanszírozású beruházás) rendszer fenntartási és fejlesztési forrásait. Fontos lenne **a fejlesztési célú támogatások mellett a működési, üzemeltetési költségek finanszírozási hátterét is megerősíteni** (pl. normatív alapon), mert hosszú távon fenntartható és hatásos projektek nélkül nem biztosíthatók.
- 7. A vizsgált célterületek közül az oktatásfejlesztésben a hatékonyságot leginkább azzal lehet növelni, ha a projektek során kialakult rengeteg jó gyakorlatot rendszerszintre emeljük.** Ennek érdekében olyan fórumot kell teremteni, ahol ezek a tapasztalatok átadhatók a gyakorlatban is.
- 8. A gazdaságfejlesztés területén összegyűlt tapasztalatok azt mutatják, hogy a jelenlegi pályázati feltételek az amúgy is versenyképes, életerős vállalkozásoknak kedveznek.** Ezek segítése viszont a beszállítói-ellátási láncok fejletlensége miatt nem húzza fel a gyengébb szereplőket. Ezért a gazdaságfejlesztési támogatások egy, a jelenleginél sokkal jelentősebb részét a **piaci szféra együttműködési képességének és hajlandóságának növelésére** kell fordítani, pl. inkubátorházak, klaszterek létrehozása mellett azok fenntartásával, étellel való megtöltésével. A hatások hosszú távú kialakulása, átgűrűzése miatt így is csak jelentősebb időtávon lehet pl. a gazdasági aktivitás növelésére, vagy a jövedelmek kiegyenlítésére számítani.

Összegzés

A vizsgálat fő kérdéseire választ kaptunk: egyes részterületeken megállapítottuk, hogy az előző programozási ciklus projektjeinek hatékonyságát figyelembe véve milyen beruházási igény jelentkezik más-más fejlettségű járáásokban, illetve mennyi idő kell az eléjük kitűzött reális felzárkózási cél eléréséhez. Az eredmények alapján kije-

lenthető, hogy a **fejletlenebb térségekben a felhasználás hatékonysága alacsonyabb, mint a fejlett térségekben**, ezért ezen térségek abszorpciós képességét kell elsősorban emelni. Amíg ez nem valósul meg, addig az átlagosnál fejletlenebb járások helyzetén csak akkor lehet támogatásokkal javítani, ha a **projektek hatékonyságát a 2007-2013-as időszakban tapasztaltakéhoz képest radikálisan sikerül megemelni**. A hatékonyságemelést több módon, és lehetőleg egy időben kell végrehajtani, többek között a helyi valós igényekre alapuló tervezésen; az egyszerű és rugalmas pályázatokon; a stabil támogatói intézményrendszeren; a fenntartási feladatok finanszíro-

zásán és a felhasználók együttműködési és abszorpciós képességeinek fejlesztésén keresztül.

Szerzők

Zábrádi Zsolt

tervező

Megérteni Kft.; ELTE TTK

dr. Kukely György

egyetemi adjunktus, ELTE TTK, Társadalom-
és Gazdaságföldrajzi Tanszék

Nemzeti vidékfejlesztési programok eredményei és aktualitásai

A Tanyafejlesztési Program és a Zártkerti Program

Tanyák, zártkertek Magyarországon

A tanyák több száz éve szerves részét képezik a vidéki Magyarországnak. Megjelenésük pontos időpontjáról megoszlanak a kutatói vélemények, abban azonban egyetértenek, hogy a kialakulásuk, fejlődésük szorosan kapcsolódik a mezővárosok életútjához. Csatári (2013) véleménye szerint a tanyák az Alföld fejlődésének kulcsszereplői. Az elmúlt évtizedekben ugyanakkor a tanyákon élők népességszáma jelentősen csökkent. A népességvesztéssel párhuzamosan a tanyás térségek demográfiai-, szociális-, illetve infrastrukturális helyzete is romlott (Dobai és tsai, 2018). A tanyán élők gazdálkodása, társadalmi viszonyai, életkörülményei, egykori anyatelepülésükkel való kapcsolatuk teljesen átalakult. A tanyák életére ható negatív változások miatt a korábban lakott területek elnéptelenedése megindult. A fiatal generációk elköltözése miatt a tájat egykor gondozó lakosság öregedése figyelhető meg, ezzel együtt a fenn tartott értékek pusztulása és az őrzött tudás erodálódása is megindult (Nemzeti Tájstratégia, 2017). Napjainkban pontos statisztikai adatok sajnos nem állnak rendelkezésre a tanyák számát, illetve az ott élő lakosságot illetően. A magányos, vagy csoportos beépítésű lakóövezetben lakók aránya alapján becslést adatok szerint megközelítőleg 200 ezer ember él tanyán (KSH, 2016).

A tanyák mellett jelen tanulmány kitér a zártkerti besorolású területek vizsgálatára is. A nagyüzemi használatra alkalmatlan területek egy részét, az úgynevezett zártkertet a termelőszövetkezeti rendszer kialakulását követően felparcellázták. Majd minden település határában voltak kijelölt, térben elkülönülten megjelenő, a helyi közösségek által kialakított kertművelésre alkalmazott területek, az ún. kertségek. A települések számára kiemelt gazdasági, hagyományörző és közösségi szerepet is jelentenek a hegy- és dombvidékeinken található zártkerti ültetvények, gyümölcsösök, a szőlőhegyek és a hozzájuk kapcsolódó pincesorok a tájértéki, kultúrtörténeti és génmegőrzési jelentőségük mellett. Ezek a területek később a települési tervezés bevezetésével megkapták a hivatalos zártkert minősítést. Olyan szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés számára kijelölt, legalább sövényvel körbekerített földterületekről van szó, melyeket a belső portákhoz kapcsolódva osztottak fel, és ahol a családok megtermelhették az önellátásukhoz szükséges terményeket (Csatári, 2016). Napjainkban Magyarországon hozzávetőlegesen 200

ezer hektár zártkerti ingatlan található, jelentős részében elhanyagolt, özönnövény fajokkal fertőzött, megműveletlen állapotban.

A Tanyafejlesztési Program és a Zártkerti Program háttere, jellemzői

A tanyák, tanyás térségek problémáinak kezelése régóta foglalkoztatja a szakembereket, kutatókat. Már az 1998-ban elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptióban is megjelenik a „tanya kérdés”. A szakpolitikai dokumentumban ágazati prioritásként kezelik a tanyák megújítását, a készítő véleménye szerint a tanyák jövőjét főleg az agrárszektorban bekövetkező változások fogják befolyásolni (OTK, 1998). A 2005-ben elfogadott hasonló dokumentum egyértelműen rögzíti, hogy a hazai tanyák többsége elvesztette a hagyományos funkcióját, így azok válságos helyzetbe kerültek. Ugyanakkor azt is kiemelik, hogy egyes térségekben a környezeti értékek felértékelődnek, így az ott elhelyezkedő tanyák iránti kereslet növekedhet. Leginkább városi lakosok, vagy gazdálkodók érdeklődhetnek a tanyák iránt (OTK, 2005). A tanyákkal kapcsolatos fejlesztések kapcsán fontos megemlíteni „a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről” szóló 49/2009. (V. 27.) OGY határozatot is. Ennek nyomán elindult egy, a tanyákon élők érdekeit szem előtt tartó tervezési folyamat, így ezt követően a tanyákkal kapcsolatos fejlesztési elképzelések sokkal célzottabban jelennek meg a hazai fejlesztéspolitikában.

A vidék alkotmányában, azaz a 2012-2020 közötti időszakra vonatkozó Nemzeti Vidékstratégiában (a továbbiakban: NVS) már kiemelt „szereplőként” foglalkoznak a tanyákkal. Az NVS-ben átfogó célkitűzésként jelenik meg a vidéki életminőség javítása, a megélhetés biztosítása, ezzel is támogatva a vidéki életformát. A stratégiai dokumentumban foglalt célok megvalósítását összesen hét területen 43 nemzeti stratégiai és 8 térségi program szolgálja. A kitűzött célok eléréséhez, a programok végrehajtásához a keretet a Darányi Ignác Terv – mint az NVS végrehajtási keretprogramja – biztosítja. Az NVS *tanyás térségek fejlesztési programja* olyan konkrét irányokat, teendőket fogalmaz meg (pl.: fejlesztési források biztosítása, tanyákkal kapcsolatos jogi szabályozás alakítása, a tanyai tevékenységek diverzifikációjának támogatása),

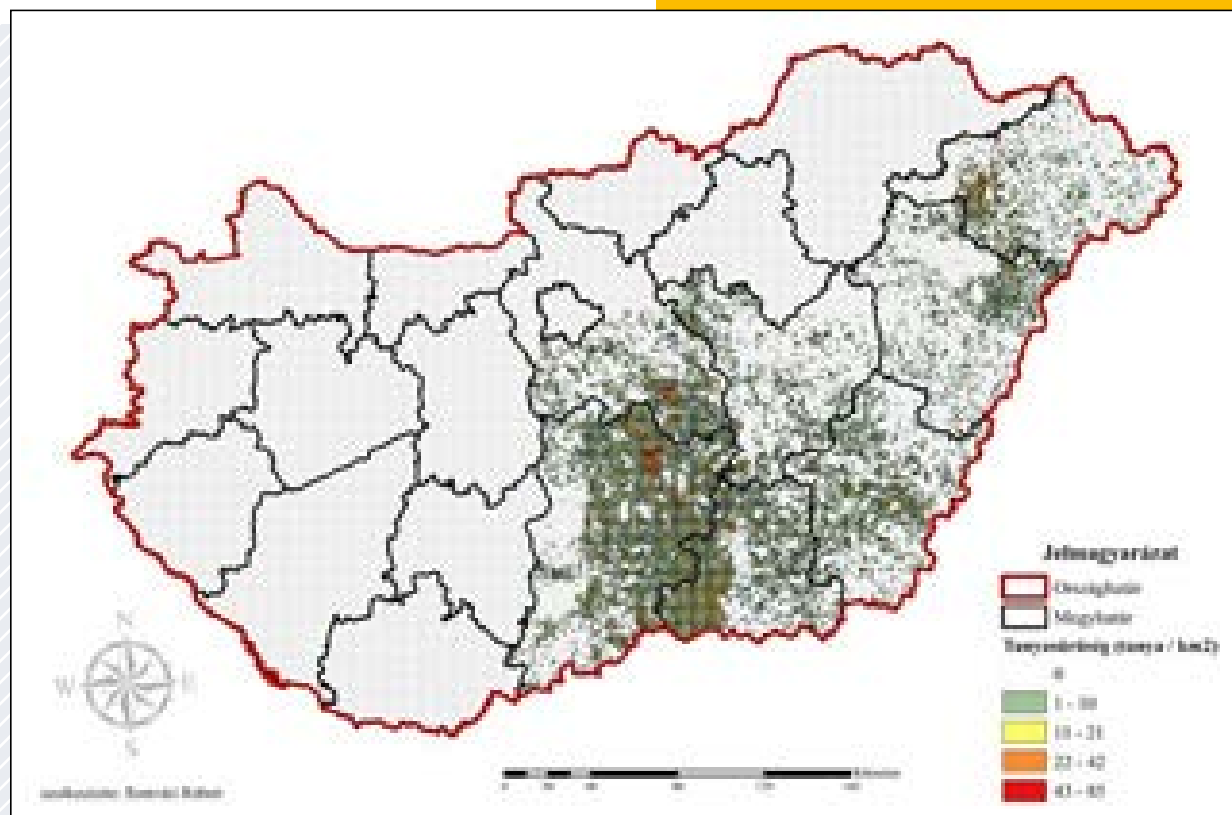
melyek a tanyák fenntarthatóságát, illetve fejlesztését szolgálják. Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (2014) speciális vidékfejlesztési feladatot jelentő vidéki térségként említi a tanyás térségeket. Bemutatja a tanyák helyzetét, egyúttal konkrét fejlesztéspolitikai célokat, irányokat jelöl ki.

A bemutatott fejlesztéspolitikai dokumentumokban rögzítettek, valamint kutatói vélemények, javaslatok hatására 2010 után ismét komolyabb figyelmet kaptak a tanyák. Erdemi előrelépések történtek a tanyás térségek megőrzése és a tanyán élők életkörülményeinek javítása érdekében. A Vidékfejlesztési Minisztérium (jelen tanulmány készítésekor Agrárminisztérium) 2011-ben tisztán nemzeti forrásból meghirdette az első Tanyafejlesztési Programot (a továbbiakban Program). A Program alapvetően kétféle konstrukció keretében nyújtott támogatást. Lehetőséget biztosított önkormányzatok, helyi közösségek számára, illetve egyéni gazdaságok, tanyai lakosok is jogosultak voltak a forrásokra. Összességében megállapítható, hogy 2011-2017 között a Tanyafejlesztési Program célterületei, illetve célkiírásai lehetőséget biztosítottak a területfejlesztési koncepciókban meghatározott kihívások erdemi kezeléséhez. Alapvető célkitűzése volt a Programnak, hogy a támogatás minél több tanyára eljusson, illetve olyan projekteket támogasson, melyek mintaértékűek, vagyis követhető megoldások, jó példák valósuljanak meg. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a magyar tanya, mint Európában egyedülálló települési gazdálkodási forma 2017-ben bekerült a hungarikumok gyűjteményébe.

Az országos programok, fejlesztési javaslatok mellett a 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó megyei fejlesztési koncepciók is foglalkoznak a tanyás térségek problémáival. A Tanyafejlesztési Program alapvetően az alföldi térségek (6 alföldi megye, illetve Pest megye 9 déli járása) tanyái részére biztosít támogatásokat. Ettől függetlenül tanyás térségekhez kapcsolódó megállapítások olyan megyék területfejlesztési koncepcióiban is megjelennek, melyek nem tartoznak a Tanyafejlesztési Program kedvezményezett térségei közé. Ilyen például Győr-Moson-Sopron, vagy Komárom-Esztergom megye, ahol a „tanya” kifejezés inkább említés szintjén szerepel a dokumentumokban, külterületi lakott térségekre vonatkozó fejlesztési javaslat ugyanakkor nem került megfogalmazásra.

Az alföldi térség megyéinek elképzelései bár eltérő hangsúllyal, de kivétel nélkül felhívják a figyelmet a tanyagazdaságok jelentőségére, emellett többféle fejlesztési javaslatot is megfogalmaznak a tanyás térségek kihívásaival kapcsolatban. A koncepciókban alapvető célként jelenik meg a külterületi lakosság életkörülményeinek javítása, a tanyasi életforma, a tájhoz illeszkedő, fenntartható gazdálkodási módok megőrzésének fontossága. Ugyanakkor szinte valamennyi koncepció kiemeli, hogy törekedni kell a külterületi lakott helyek vízellátásának javítására, továbbá a szennyvízkezelési problémák megszüntetésére. A szociális ellátás tekintetében minden dokumentum említi a tanyagondnoki szolgálatot, amely kulcsfontosságú szerepet tölt be a tanyás térségek szoci-

1. ábra: Felmért tanyák földrajzi megjelenése
(Szerkesztette: Romvári Róbert)

ális nehézségeinek kezelésében. Emellett a tanyák egyre fontosabb bázisát jelenthetik a városok, lokális térségek minőségi élelmiszerellátásának, valamint ökoturisztikai jelentőségük is megkerülhetetlen, hiszen a gyalogos, kerékpáros és lovas túraútvonalak aktív szereplőivé válhatnak. Jelenleg hazánkban a legkiterjedtebb tanyavilág a Duna-Tisza közti Homokhátság területén található, mely terület főként Bács-Kiskun megyét, illetve Pest megyét érinti. A két megye területfejlesztési koncepciója külön fejezetben tárgyalja a tanyás térségek fejlesztési lehetőségeit, illetve említést tesz a Tanyafejlesztési Programról is, mint a fejlesztések egyik lehetséges pénzügyi forrásáról.

Hiánypótló jelleggel a 2016-os évben elkészült egy, a Tanyafejlesztési Program területi lehatárolásához igazodó, vagyis 724 településre kiterjedő kérdőíves tanyafelmérés. A terepmunka elsődleges célja adatgyűjtés volt az alföldi tanyavilágról. A központilag szervezett vizsgálat keretében közel 95 ezer adatlapot rögzítettek a kérdezőbiztosok. Az alkalmazott kérdőív a tanyák környezeti állapotáról, valamint demográfiai, gazdasági és infrastrukturális jellemzőiről tartalmazott kérdéseket. A felmért tanyák területi eloszlását az 1. ábra mutatja.

Az 1. ábra alapján elmondható, hogy hazánk leginkább tanyásodott területe a Homokhátság, Nyíregyháza, illetve Békéscsaba környéke – az adatok megegyeznek a szakirodalmi forrásokban leírtakkal. Fontosnak tartjuk továbbá megjegyezni, hogy a felmérés eredményeinek kiértékelését követően lehetőség nyílhat célzott támogatások kidolgozására az egyes tanyatípusok számára. Továbbá a felmérés jó alapot szolgálhat célzott fejlesztési programok, cselekvési tervek kidolgozásakor is.

A tanyák jövője szempontjából kiemelt kérdés, hogy a sokszor egyedi, speciális fejlesztési igények kezelésére a Tanyafejlesztési Program mellett milyen egyéb programok tudnak támogatást nyújtani. Ennek megfelelően fontosak azon – akár hazai, akár uniós – pályázati források, melyek a tanyás térségekben jelentkező alapvető szolgáltatások hiányát, valamint a rossz infrastrukturális helyzet javítását teszik lehetővé. Örömteli hír, hogy a szűkös hazai források mellett a 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó Vidékfejlesztési Program (a továbbiakban: VP) pályázatai között megjelent két, a tanyás térségek problémáinak kezelését szolgáló felhívás. A VP 6-7.2.1.14-17 kódszáma felhívás a tanyák háztartási léptékű villamos energia és vízellátási, valamint szennyvízkezelési fejlesztéseit támogatja. A VP 6-7.2.1-7.4.1.2-16 kódszáma felhívás pedig a külterületi helyi közutak fejlesztéséhez, önkormányzati utak kezeléséhez, állapotjavításához, karbantartásához szükséges erő- és munkagépek beszerzéséhez járul hozzá. A 40 év alatti gazdálkodók számára pedig további ún. fiatal gazda támogatások is elérhetőek, ezzel is ösztönözve a fiatal generáció helyben maradását.

A Tanyafejlesztési Program 2011-es indulásához képest a zártkertek fejlesztését szolgáló lehetőség négy évvel később jelent meg először. Az Agrárminisztérium (a felhívás megjelenésének időpontjában Földművelésügyi

Minisztérium) a zártkerti területekben rejlő potenciálok kihasználása, az elhanyagolt területek újjáélesztése, a vidéki emberek értékmegőrző, jövedelemteremtő képességének segítése érdekében 2015-ben első alkalommal hirdette meg a „Termelő Falu Program”-ot, mint a Tanyafejlesztési Program V. célterületét. A gazdálkodás felélesztése fontos elem a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatási folyamatában, illetve a helyi lakosság önellátási, élelmiszer-előállítás feltételeinek javításában. A 2015., 2016. és 2017. évben mintaprogramként indított Zártkerti Revitalizációs Program (még a Tanyafejlesztési Program része), valamint a tapasztalatok alapján továbbfejlesztett és 2017-ben már önállóan meghirdetett Zártkerti Program pályázati lehetőségei eszközt biztosítanak az önkormányzatoknak ahhoz, hogy területek vásárlásával, művelésbe vonásával rendezni tudják saját településük tulajdonviszonyait.

A Zártkerti Revitalizációs Program forrásainak segítségével az önkormányzatok a használaton kívüli, elaprózódott gyümölcsparcellák megvásárlásával nagyobb összefüggő gyümölcstermő területekhez juthatnak, amelyeken újra-indíthatják a közösségi gyümölcstermesztést elsősorban a helyi körülményekhez leginkább alkalmazkodó tájfajták termesztésével. Ezen tájfajták alkalmazkodóképességét kihasználva a területek kiválóan alkalmasak az extenzív, illetve az ökológiai szőlő-, és gyümölcstermesztésre. A zártkerti programok keretében az önkormányzatoknak az ország egész területéről lehetőségük nyílt egyedi támogatási kérelmet benyújtani. Miután hazánk településeinek 62%-a rendelkezik zártkerti fekvésű földrészlettel, így a potenciális pályázók köre országosan is jelentősnek mondható.

A pályázatok elbírálásának sajátossága, hogy az alprogramok esetében a formai szempontok helyett a szakmai és jogosultsági szempontok kapnak inkább hangsúlyt (pl.: mennyire felel meg a település a pályázatban megjelölt célok elérésére, van-e előzménye a fejlesztésnek). Szintén előnyt jelent, ha az önkormányzat vállalja az együttműködést szakmai háttérintézményekkel, génmegőrző központokkal a program működésének biztosítására. A tanyás térségek fejlesztését szolgáló pályázati kiíráshoz hasonlóan a zártkerti programok esetében önkormányzati konzorciumok is jogosultak pályázat benyújtására. A Tanyafejlesztési Programmal ellentétben azonban egy településről csak egy pályázat nyújtható be (www.tanya.hoi.hu).

Eredmények

A Tanyafejlesztési Program a 2011-es első ízben történt meghirdetése óta folyamatosan alakult, a pályázói igényekkel párhuzamosan a meghirdetett célok is változtak. Az Agrárminisztérium (korábban Földművelésügyi Minisztérium, illetve Vidékfejlesztési Minisztérium), mint a Program kiírója a korábbi évek tapasztalatai alapján alakítja a felhívásokat. Az alábbiakban bemutatjuk hogyan változtak a Program célterületei, a 2011-2015 időszakban:

- 1. célterület: települési és térségi fejlesztések (2011-2013; 2015);
- 2. célterület: a tanyagazdaságok fejlesztésének csekély összegű támogatása (2011-2015);
- 3. célterület: tanyagazdaságok indításának csekély összegű támogatása (2013, 2015);
- 4. célterület: villany nélküli tanyák lakóépületének alapvető villamosenergia-ellátását biztosító egyéni fejlesztések támogatása (2013-2015).

A korábban már említett Vidékfejlesztési Program elfogadását követően megjelenő, vagyis a 2016. és 2017. évi kiírások keretében a következő célterületek kerültek meghirdetésre:

- 1. célterület: települési és térségi fejlesztések;
- 2. célterület: a tanyagazdaságok indításának és fejlesztésének csekély összegű támogatása;
- 3. célterület: a tanyák lakóépületének felújítása, valamint lakó- és vagyonbiztonságot szolgáló egyéni fejlesztések.

A Program területi lehatárolása igazodott a folyamatosan változó igényekhez. Ennek megfelelően, amíg 2011-ben 206, 2012-ben 240, addig a 2013-as évtől kezdődően már 724 településről nyújthattak be pályázatot az arra jogosultak. A 2011-2017 közötti időszakban közel 2000 nyertes pályázatot a 2. ábrán jelölt településekről nyújtottak be.

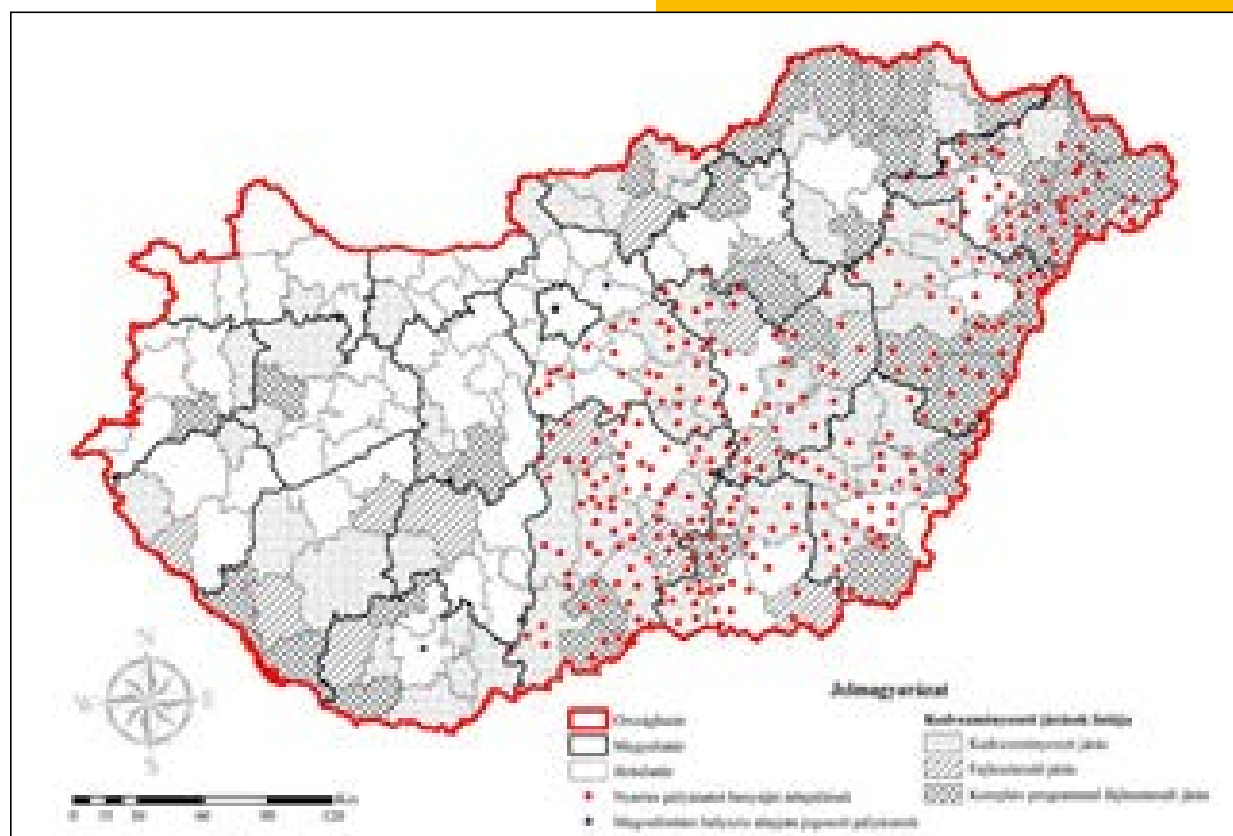
Hazánk járásait – területi fejlettség alapján – a 290/2014. (XI. 26) Korm. rendeletben három csoportba sorolták. Megkülönböztetnek kedvezményezett-, fejlesztendő-,

illetve komplex programmal fejlesztendő kategóriát (2. ábra). A felsorolt csoportok kialakításánál társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerőpiaci, valamint infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett komplex mutatót vettek figyelembe. A Tanyafejlesztési Program forrásaira jogosult 724 település a 174 magyarországi járás közül 68-at érint. A 2. ábra alapján elmondható, hogy a közel 2000 nyertes pályázatot 298 településről nyújtották be, melyek közül 127 kedvezményezett, 39 fejlesztendő-, míg 74 település komplex programmal érintett járáshoz tartozik. Továbbá 58 település olyan járáshoz tartozik, mely a komplex mutató alapján nem került besorolásra. Kiemelésre érdemes, hogy a legtöbb sikeres pályázatot Kiskunmajsa (82), Mórahalom (55), Kecskemét (55), Csőlyospálos (39), illetve Mezőtúr (38) településekről nyújtották be.

Az 1. táblázat a Program települési és térségi fejlesztések célterületének keretében nyertes pályázatok néhány jellemzőjét tartalmazza a pályázati adatlapokon rögzített információk alapján. A táblázatban szereplő célterület a 2014-es év kivételével (ebben az évben kizárólag egyéni fejlesztéseket támogattak) minden évben része volt a Programnak.

Az 1. táblázatban szereplő adatok alátámasztják a korábban leírtakat, miszerint a pályázható célokat az aktuális igényekhez igazította a kiíró. A táblázat adatai szerint a vizsgált célterület keretében a tanyagondnoki szolgálatok

2. ábra: A Tanyafejlesztési Program keretében nyertes pályázatot benyújtó települések földrajzi megjelenése, 2011-2017 (Szerkesztette: Romvári Róbert)

fejlesztése volt az egyetlen olyan cél, mely minden évben meghirdetésre került és a hét év alatt mintegy 285 pályázat részesült támogatásban. A táblázatból az is világosan látszik, hogy a 2016-os évben jelentős változás történt a Program életében, ugyanis több, korábban évről-évre visszatérő cél kikerült a lehetőségek közül. Ezen változás hátterében a jelen tanulmányban már említett Vidékfejlesztési Program elfogadása, megjelenése áll, melyhez kapcsolódva harmonizálták az Európai Unió társfinanszírozásával megvalósuló VP-t, illetve a Tanyafejlesztési Programot.

Az 1. táblázat bemutatja, hogy az egyes célok keretében nyertes pályázatok hány tanyát, illetve hány állandó tanyai lakost érintenek.

A következőkben a **Zártkerti Revitalizációs Program**, illetve a 2017-es évtől kezdődően már önálló programként működő pályázati lehetőség eredményeit mutatjuk be.

A 2015-ös évben a zártkerti besorolású területek fejlesztésére a Tanyafejlesztési Program V. célterületének keretében nyílt lehetőség. Ebben az évben egyedi támogatási kérelmet lehetett benyújtani az alábbi két alprogramra:

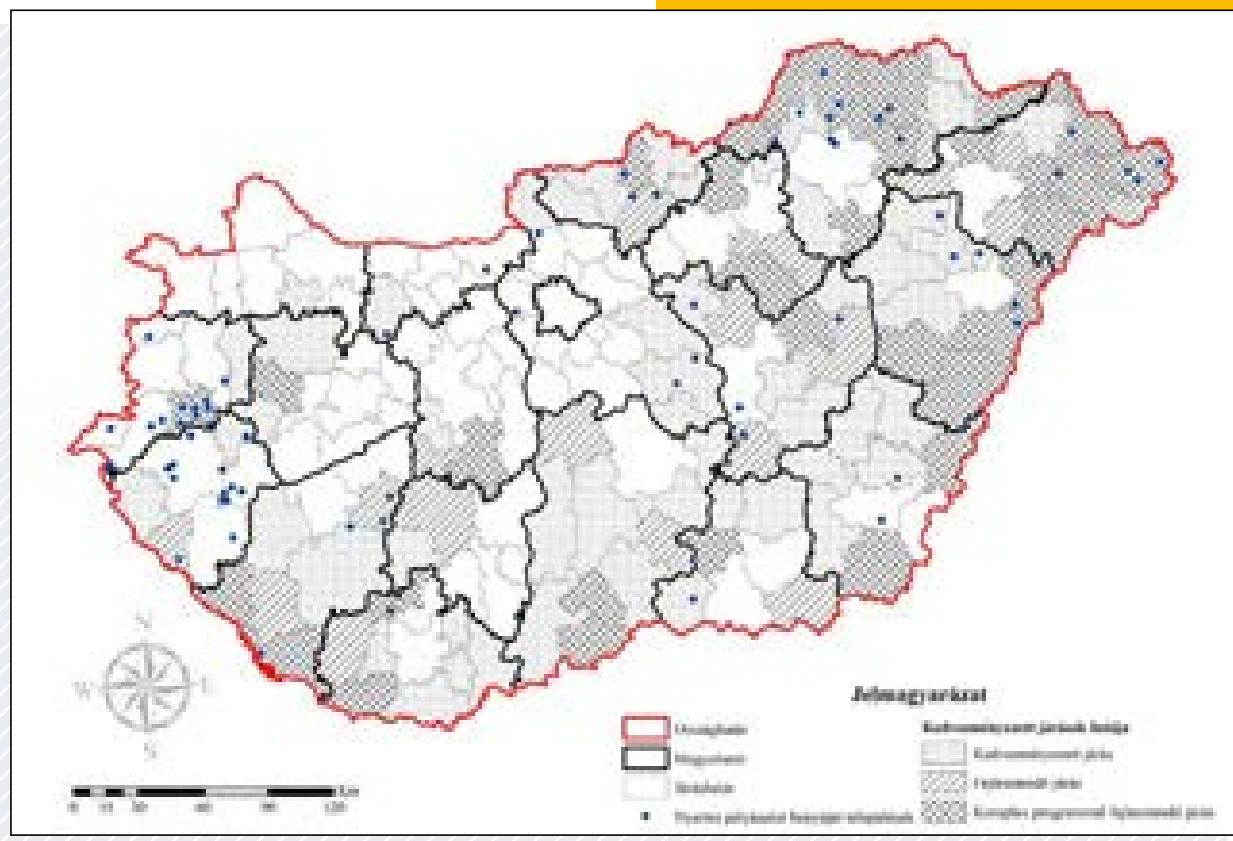
- önkormányzat által biztosított baromfitartási program megvalósítása külterületen, igazoltan őshonos tenyészállomány kialakításával, amelyből a lakosság számára állatkihelyezés történik mentorálással kísérve, valamint
- egykori zártkerti fekvésű földrészlet művelési célú revitalizációját szolgáló program megvalósítása, amely során közösségi termelés keretében igazoltan őshonos, vagy tájajajta növény kerül ültetésre vagy telepítésre.

1. táblázat: A települési és térségi fejlesztések célterület keretében nyertes pályázók – 2011-2013, 2015-2017 (szerkesztette: Pap-Szuromi Orsolya) (Forrás: Agrárminisztérium)
Ny: nyertes pályázatok száma; T: érintett tanyák száma; L: érintett tanyai lakosok száma

A beérkezett pályázatok közül 5 a baromfitartási-, 13 a zártkerti revitalizációs-, míg 2 mindkét célt megjelölte támogatási kérelmében. Valamennyi beérkezett pályázat mind formailag, mind tartalmilag megfelelt a kiírásban foglaltaknak, így a rendelkezésre álló közel 188 millió forintos keretösszegből összesen 20 önkormányzat fejlesztési elképzelései valósulhatnak meg. A 2016-os évben ismét a Tanyafejlesztési Program egyik célterületként (IV.) hirdették meg a zártkerti fekvésű területek fejlesztését, megújítását támogató pályázati lehetőséget, immár 300 M Ft-os keretösszeggel. A 2016. évi kiírásból a baromfitartási program kikerült, így nagyobb hangsúlyt kaptak a zártkerti területek, szőlőhegyek revitalizációját célzó programelemek. A 48 benyújtott pályázatból 36 részesült támogatásban. Harmadik alkalommal, 2017-ben indult el a zártkertek revitalizációját segítő program, melyre ezúttal is 300 millió Ft keretösszeget biztosított az agrártárca. Ebből a forrásból 34 db nyertes pályázatot tudott támogatni a kiíró.

A 2015 és 2017 között megjelent pályázati lehetőség keretében sikeres, azaz támogatott pályázatot benyújtó önkormányzatok földrajzi megjelenését a 3. ábra mutatja be.

3. ábra: A Zártkerti Revitalizációs Programok nyertesei, 2015-2017. (Szerkesztette: Romvári Róbert)

Célok	2011			2012			2013			2015			2016			2017		
	NY	T	L	NY	T	L	NY	T	L	NY	T	L	NY	T	L	NY	T	L
Tanyai termékek piaca jutásának elősegítése	14	7532	21654	21	10622	22824	54	16323	33593									
A tanyás térségek külterületi földjainak karbantartását, rendszeres felújítását biztosító gépek, eszközök beszerzése	9	3675	5976	34	20904	40146	72	13388	30094									
Villany nélküli tanyák energiaellátását megújuló energiaforrásokkal biztosító önkormányzati fejlesztése	7	32	86	7	52	130	12	70	129	9	60	127						
A tanyákon élők egészséges ivóvízzel történő ellátása érdekében szükséges vízminőség vizsgálatok elvégzése	1	61	193							7	12260	12544						
Tanyagondnoki szolgálatok fejlesztése	33	12177	38702	44	14411	40282	51	14763	41415	83	20210	46078	38	12672	26497	36	1287	26514
Térségi tanyafejlesztési programok kidolgozása/ megyei tanyafelmérések elvégzése	5	14866	20832	3	5566	7 612	3	10500	13707									
A tanyasi életet és gazdálkodást segítő szolgáltatások																21	5513	15409
Tanyasi közösségi tér kialakítása																8	2526	8774
A tanyákon élők egészséges ivóvízzel történő ellátása érdekében szükséges vízminőség vizsgálatok elvégzése													4	7328	8806	5	182	550
A tanyán élő lakosokat célzó lakó- és vagyonbiztonsági eszközök, rendszerek, valamint a biztonságot fokozó kommunikációs eszközök beszerzése, telepítése													10	659	1 710	15	2659	7314
Szigetüzemű külterületi közvilágítás kialakítása tanyákra vezető bekötőutak kereszteződésénél és tanyasi buszmegállóban													10	2378	3380	27	5715	10573
Tanyai termékek védjegy- és minőségrendszerének bevezetése, fejlesztése													5	1352	4324			
Összesen	69	38343	87443	109	51555	110994	192	55044	118938	99	32530	58749	67	24389	44717	112	17882	69134

Az eddig bemutatott eredmények, valamint az évek során gyűjtött tapasztalatok alapján joggal jelenthető ki, hogy a zártkertekkel kapcsolatos problémák megoldásának rendezésére országos szinten egyre nagyobb igény mutatkozik. Ezt a megállapítást támasztja alá az a tény is, hogy a vizsgált három évben 69 településről érkezett a 90 nyertes pályázat, ami azt is jelenti, hogy voltak „viszszatérő” pályázók. 2015-ben 25, 2016-ban 53, 2017-ben pedig további 50 hektár rendezése történt meg.

Az egyre növekvő pályázói igényeknek köszönhetően a 2017-es év második felében a Földművelésügyi Minisztérium (jelenleg Agrárminisztérium) immár önálló programként elindította a Zártkerti Programot. A pályázat benyújtására jogosultak köre változatlan, vagyis valamennyi magyarországi önkormányzat pályázhatott. A rendelkezésre álló keretösszeg viszont jelentősen emelkedett, ugyanis 1,9 milliárd forint állt rendelkezésre. Az önálló Zártkerti Programot megelőző pályázati években a tervezett fejlesztések keretében az önkormányzatoknak csak az őshonos, vagy tájfajta növény ültetése volt alapvető feltételként meghatározva, ezzel szemben a 2017-es önálló Program öt különböző célterületet is meghatározott, mely komplexebb projektek megvalósítását tette lehetővé. A program keretében az alábbi célterületekre lehetett pályázni:

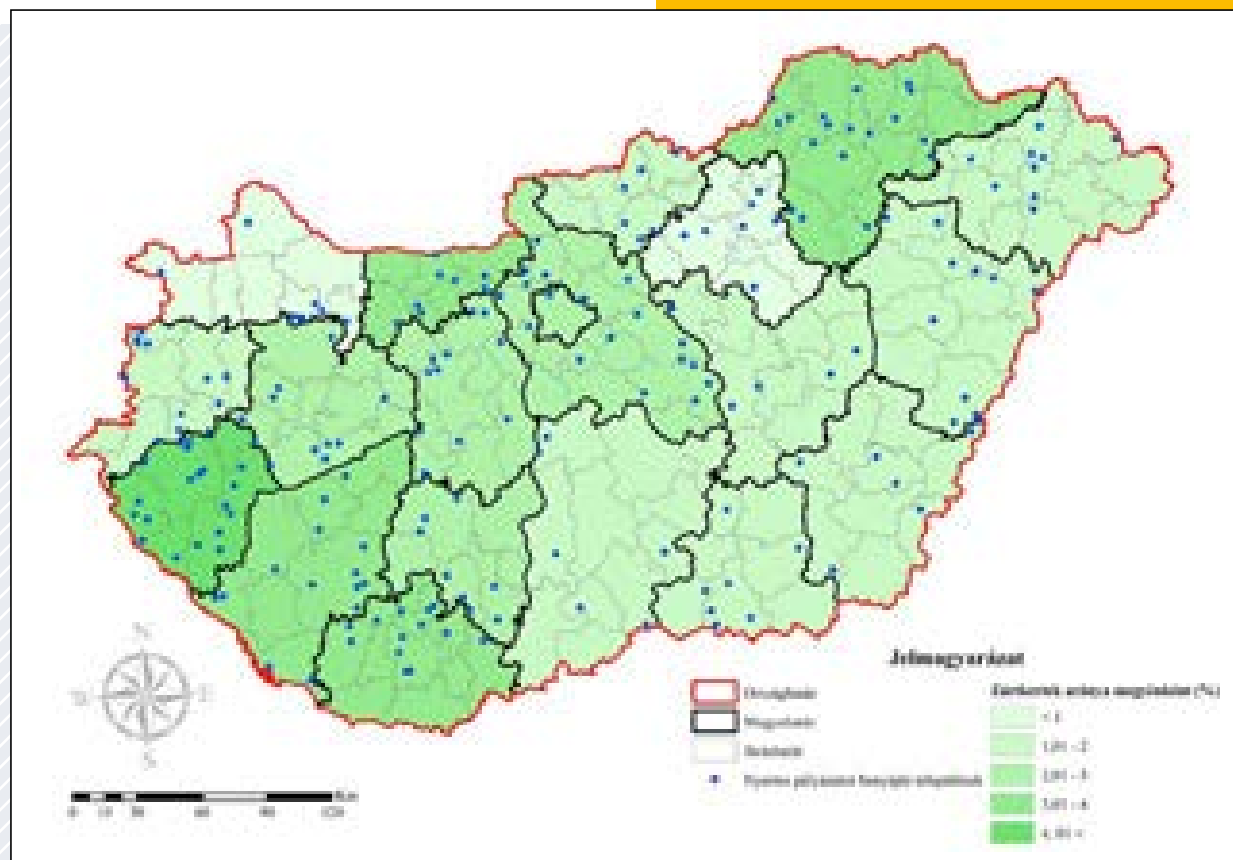
1. zártkertek megközelítését szolgáló, kapcsolódó út, földút, valamint az útszakaszhoz kapcsolódó csapadékvíz elvezetése;
2. vízvételi hely kialakítása, kút létesítése;

3. villamosenergia-ellátáshoz kapcsolódó fejlesztések;
4. vadkerítés létesítése;
5. területrendezés, gyümölcsfa- és/vagy szőlőtelepítés.

A kapcsolódó pályázati felhívás szabályozta, hogy az 1. és az 5. célokra önállóan nem lehet pályázni, kizárólag valamely más fejlesztéssel együtt. Ugyancsak a felhívásban rögzítették, hogy önkormányzatoként maximálisan 10 M Ft-ot lehetett igényelni a fejlesztések megvalósítására. A beérkezett pályázatok feldolgozását követően elmondható, hogy a rendelkezésre álló forráskeret 3,5-szeresére érkezett be igény, mely több mint 700 véglegesített pályázatot jelent. A formai és tartalmi értékelést követően 198 önkormányzat részesült vissza nem térítendő támogatásban (4. ábra).

A 4. ábra szerint a nyertes pályázatok területi megoszlása kiegyenlítettebb, mint a fejlesztések első három évében. Megjegyzésre érdemes továbbá az a körülmény, hogy a nyertes pályázatok földrajzi eloszlása, illetve a zártkerti besorolású területek megyénkénti aránya egymással jól korrelál. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a korábbi évekhez képest közel hatszor több település elképzeléseit és munkáját tudta segíteni, támogatni a program. A 2017. évi kiírásban lehetőség volt egy pályázaton belül több tevékenységi területet is megjelölni. Összesen 185 pályázó tervezett út-, illetve útszakaszhoz

4. ábra: Az önálló Zártkerti Program nyertes települései, 2017 (Szerkesztette: Szikora Anna Ágnes)

kapcsolódó vízelvezetést célzó fejlesztést, 90 önkormányzat területrendezés, gyümölcsfa- és/vagy szőlőtelepítést, 89 település vadkerítés létesítését jelölte meg pályázati anyagában. További 37 település vízvételi hely kialakítására, kút létesítésére, 14 település pedig villamosenergia-ellátáshoz kapcsolódó fejlesztésre nyújtotta be pályázatát.

A zártkerti program az indulása óta valamennyi pályázati évben 100%-os támogatási intenzitású, vissza nem térítendő támogatást biztosított, a maximális támogatási összeg pedig a 2016-os évtől kezdve pályázónként 10 millió forintos keretösszegben lett maximalizálva.

Összefoglalás

A tanulmányban bemutatott programok közös jellemzője, hogy a nemzeti forrásból megvalósuló fejlesztések olyan kisléptékű projekteket támogatnak, melyek alapvető célkitűzése hagyományos gazdálkodási formák megőrzése, revitalizálása. A zártkertek és tanyák fejlesztése kulcsfontosságú szerepet tölt be a vidéki népesség önellátásának, illetve a vidéki térségek népességmegtartó képességének javításában. A jövőt illetően mind a Tanyafejlesztési-, mind az Zártkerti Program esetében érdemes lenne olyan monitoringrendszert kialakítani, mely évről-évre visszajelzést adna a megítélt támogatások felhasználásának hatékonyságáról. Ezáltal lehetővé válna a támogatások hasznosulásának, illetve a fejlesztések valós hatásainak vizsgálata. Ez biztosíthatná a programok tervezésének optimalizálását, illetve indikátorváltozók bevezetése esetén – a pályázói igények rendszeres felméréssel – további célkiírások valósulhatnának meg. A nemzeti vidékfejlesztési programok keretösszegének növelése révén a Zártkerti Program esetében a pályázat benyújtására jogosultak körének szélesítése, a Tanyafejlesztési Program esetében pedig a kedvezményezett térség bővítése nyújthat további perspektívát a programok továbbfejlesztésére. A Zártkerti Program tekintetében szempontként merülhet fel, hogy a pályázati lehetőség ne csak önkormányzatok, hanem magánszemélyek részére is elérhetővé váljon a későbbiekben. A Tanyafejlesztési Program kapcsán pedig szükségszerű lehet a területi lehatárolás felülvizsgálata. A tanyafejlesztéshez kapcsolódóan továbbra is fontos olyan mintaprogramok kialakítása, melyek kívül esnek a hagyományos értelemben vett alföldi tanyavilág területén. Az Alföld térségén kívül több olyan tájegység is van hazánkban, ahol jelenleg is számottevő külterületi lakosság él (pl.: Bodrogek, Mezőföld). Egyre több család választja a városi élet alternatívájaként ezt az életmódot, akár olyan földterületeken is, ahol korábban nem foglalkoztak tanyasi gazdálkodással, ám a tanyasi életforma fennmaradásában ezek a tanyagazdaságok is jelentős szerepet játszhatnak.

Szerzők

Romvári Róbert

terület- és településfejlesztő
geográfus

Egyetemi tanulmányaimat okleveles terület- és településfejlesztő geográfusként végeztem el a Pécsi Tudományegyetemen. Eddigi munkakörökemben elsősorban vidékfejlesztéssel, területfejlesztéssel kapcsolatos elemzési, értékelési feladatokat láttam el, illetve jelentések, publikációk elkészítésében működtem közre. Abszolutórium megszerzését követően, jelenleg PhD dolgozatomat állítom össze a Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskolájában. Munkám során alföldi tanyák térbeli elrendeződését vizsgálom távérzékelési- és térinformatikai módszerek alkalmazásával.

Szikora Anna Ágnes

táj és környezetkutató,
geoinformatikus geográfus

Táj- és környezetföldrajz, valamint geoinformatika szakirányos okleveles geográfusként végeztem a Szegedi Tudományegyetemen, de mindig is az utóbbi terület állt hozzám közelebb. Egyetemi éveim alatt a dendrológia volt a diploma dolgozatom fő témája, melyben digitális térképek összehasonlítása, elemzése és terepi mintavétel alapján vizsgáltam a folyókanyarulatok változását. Korábbi munkám során túraútvonal kijelölése és digitális térképének elkészítése volt a feladatom, azóta viszont már több más területbe is betekintést nyerhettem, mint például a natúrparkok működése, agrár területen pedig a vidékfejlesztési támogatások pozitív hatásait, pályázati rendszereket is tanulmányoztam, mellyel jelenleg is foglalkozom.

Pap-Szuromi Orsolya

terület- és településfejlesztő
geográfus, humánökológia
szakember

Felsőfokú tanulmányaimat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végeztem. A Társadalomtudományi Karon mint okleveles humánökológia szakember, a Természettudományi Karon pedig terület- és településfejlesztő geográfusként szereztem diplomát. Mindkét képzés kapcsán a vidékfejlesztés területe érdekelt, szakdolgozataimban a kisléptékű, helyi erőforrásokra támaszkodó fejlesztési lehetőségeket vizsgáltam a Cserhát Natúrpark területén. Az egyetemi képzés során, illetve azt követően is lehetőségem nyílt több olyan hazai és határon túli kutatásban részt venni, mely kapcsolódott a helyi gazdaságfejlesztés témaköréhez. Emellett részt vettem termelői piacok létrehozásában, hátrányos helyzetű térségek vidékfejlesztési lehetőségeinek vizsgálatában, tájérték-felmérésben, illetve egy hazai natúrpark alapításához készülő megalapozó dokumentáció elkészítésében is.

IRODALOMJEGYZÉK

Csatári B. (2013): A magyar tanya, tanyák az alföldi tájban, Országépítő (3) p. 35-37;

Csatári B. (2016): Ajánlás a „zártkertek” ágazati értéktárba történő felvételéhez;

Dobai R. és tsai (2018): A magyar tanyák és a Tanyafejlesztési Program 2011-2016, Budapest: Földművelésügyi Minisztérium, p. 90;

KSH - Magyarország 2016 kiadvány – www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2016.pdf (utoljára megtekintve: 2018. augusztus 5.);

81/2011. (VIII. 11.) VM rendelet;

62/2012. (VI. 29.) VM rendelet;

56/2013. (VI. 29.) VM rendelet;

7/2014. (II. 6.) VM rendelet;

35/2015. (VI. 30.) FM rendelet;

30/2016. (IV. 29.) FM rendelet;

20/2017. (IV. 26.) FM rendelet;

A Magyar Országgyűlés 49/2009. (V. 27.) számú határozata;

Magyarország Vidékfejlesztési Program 2014-2020, p. 154.;

Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020. Budapest, p. 135.;

Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió, 2014, p. 295.;

Országos Területfejlesztési Konceptió, 1998, p. 188.;

Országos Területfejlesztési Konceptió, 2005, p. 140.;

A Tanyafejlesztési Program és a Zártkerti Program pályázati felhívásai: https://tanya.hoi.hu/index_main1.php?id=&valid=&id2=&valid2=

A periferizáció dimenziói fejlesztéspolitikai szempontból az Encsi járás példáján keresztül

ABSZTRAKT | Az elmúlt évtizedekben számtalan pénzügyi és egyéb jellegű támogatás érkezett a perifériák fejlesztésére mind nemzetközi (európai), mind pedig hazai fejlesztéspolitikai forrásokból. Ezek az erőfeszítések azonban valójában gyakran nem képesek a kívánt hatást elérni a leghátrányosabb helyzetű jársok lemaradásának visszafordításában. A periferizáció kérdésköre így napjaink földrajzi kutatásainak egyik felértékelődő tématerületévé vált. Jelen tanulmányban a periferizáció különböző arcainak elemzését célozzuk meg, amelyben a perifériák újratermelődésében meghúzódó különböző tényezőket vizsgáljuk.

Egy valódi hazai periféria, jellegzetesen az útfüggőség által meghatározott fejlődésű Encsi járás példáján alapuló tapasztalataink alapján szeretnénk felhívni a figyelmet a periferizáció terület- és dimenziófüggőségére. A periferizáció szempontjából még egy viszonylag kis járás is heterogén lehet intraregionális szinten. Az elmaradottság szintje ráadásul dimenzióként is eltérhet. A deperiferizáció sikere a legtöbb esetben csak néhány helyi tényezőtől függ (pl. a helyi polgármesterek kreatív támogatásfelhasználása és tudatos településfejlesztése). Ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy a rendszerhibák (pl. támogatás-abszorpciók képesség szempontjából nem megfelelő fejlesztéspolitika) kritikus szerepet játszanak a perifériák újratermelődésében.

KULCSSZAVAK | periferizáció, periféria, regionális egyenlőtlenségek, fejlesztéspolitika, Encsi járás

ABSTRACT | During the last decades many financial and other typed supports were spent for the rise of the peripheries by both the international (European) and the state development policies. However, these efforts actually are often unable to reverse the backwardness of the most disadvantaged districts. Thus the issue of peripheralization is an appreciating subject of also the contemporary geographic studies. In this paper we aim to analyse the different faces of the peripheralization. It is a key question what kind of factors hide behind the reproduction of the peripheries.

According to our experiences based on the example of a real Hungarian periphery, the Encs district with a typical pathway development, we would like to call the attention for the area- and dimension-specific character of the peripheralization. Even a relative small district could be heterogeneous at intraregional level from the viewpoint of the peripheralization. Furthermore, the lagging behind varies in different dimensions, too. The success of the de-peripheralization depends on some local factors (e.g. creative utilization of the supports and systematic settlement policy by the local mayors). However, the structural mismatches (e.g. not an adequate development policy for the ability for absorption of the supports) plays also a crucial role result in the reproduction of the peripheries.

KEYWORDS | peripheralization, periphery, regional inequalities, development policy, Encs district

Bevezetés

Nem kétséges, hogy a vidékies térségek jó része valóban leszakadó terület, ami a 2000-es évek végi válság óta már-már általános tendenciának is tekinthető.

Az egyre szélesedő válságjelenségek mögött alapvetően az áll, hogy a globális világban a nagyvárosi terek szerepe egyre inkább felértékelődik, míg a vidékies térségek a fejlődés eredményeiből alig részesülnek. A világgazdaság irányítása csupán néhány világvároshoz kötődik, ezáltal a dinamikus fejlődő városhálózat maga is differenciált (Jeney, 2007; Lang, 2015). A korábbi kutatásokban a perifériát alapvetően a falusias térségekkel azonosították, pedig városok is lehetnek a periféria részei (Kühn – Sommer,

2013). Ezért is helyesebb talán a vidékies térség elnevezést használni, amely a vidéki városokat is magában foglalja (Csatári, 2004).

Közép- és Kelet-Európában a helyzetet tovább bonyolítja az 1990-es évek elejét meghatározó, neoliberális politikai kurzus alatt bevezetett privatizáció. Az új profitvezérelt, magántulajdonú vállalatok nem fordítottak figyelmet üzleti döntéseik társadalmi-gazdasági következményeire (profitjaik repatriálása, a veszteségessé váló, párhuzamos vidéki egységeik felszámolása, a költséges és képzetlen munkaerő leépítése). Bár az országok túljutottak a szocialista tervgazdaság utáni rendszerváltozáson a gazdasági növekedés addig nem következik be, amíg az átalakulás nem eredményezi az életkörülmények javulását a szélesebb

társadalom számára (Lang, 2015; Tímár et. al., 2015). A politikai döntéshozók a 2000-es évek végi válság után ráadásul a nagyvárosi húzótersegek segítésére fókuszáltak abban bízva, hogy a gazdasági motor beindításával abból idővel a periférikus térségek is profitálhatnak, ám ez még inkább az egyenlőtlenségek további növekedéséhez vezetett (Lang, 2015). A válság óta egyre inkább neoliberális elemeket tükröző regionális politika így nem igazán lesz alkalmas a közeljövőben az országokon belüli területi egyenlőtlenségek csökkentésére (Lang, 2011).

Noha a regionális politika – ahogy célkitűzéseiben hangsúlyozza – a térségi egyenlőtlenségek csökkentésével, a vidéki perifériák helyzetének javításával foglalkozik, különös tekintettel az EU strukturális és kohéziós politikájára, a gyakorlatban még mindig megfigyelhető az alulfejlett térségek lemaradása és periferizációja.

Jelen tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon a támogatások képesek-e érdemben fékezni vagy esetleg megfordítani a periférikus térségek lemaradását vagy az elhibázott politika talán még fel is erősíti az egyenlőtlenségeket? Vajon a periferizáció szempontjából a megyei és a települési szint közötti járásközi kezelhetők-e egyveretű földrajzi, fejlesztési egységként, vagy a különböző helyi elmaradott térségek folyamatai a földrajzi és társadalmi körülményekhez kötődnek, pl. a periférikus térségeken belüli intraregionális szinten megfigyelhető-e a további periferizáció? Amennyiben ezek a folyamatok kimutathatók, hogyan befolyásolják a járásközi településeinek fejlődési helyzetét és a fejlesztési forrásokhoz jutását?

Fenti kérdésekre a hátrányos helyzete miatt régóta a különböző fejlesztési politikák célterületeként ismert, hazánk északkeleti részén fekvő, részben a Csereháthoz, részben a Hernád völgyéhez tartozó, Szlovákiával határos Encsi járás (1. ábra) esetén keresztül keressük a választ¹.

A periferizáció újratermelődése az Encsi járásban

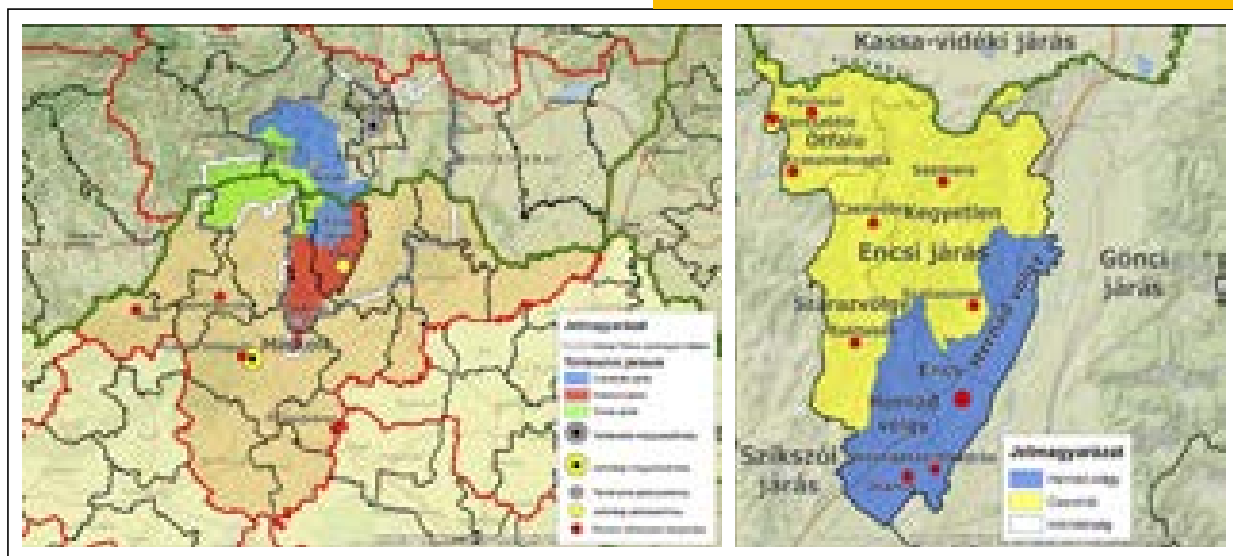
Az Encsi járás és a környező falvak a legtöbb magyarországi tipológiában (Lettrich, 1976; Enyedi, 1977; Beluszky, 1977; Beluszky – Sikos, 1982; 2007; Csatári, 2000a; 2000b; Csatári – Farkas, 2006; Kovács et al., 2015) hátrányos helyzetű, periférikus, leszakadó térségként jelentek meg, ahol a periferizáció folyamata a régmúltig vezethető vissza. Az Encsi járás a történelem során veszteségek sorozatát szenvedte el, amelyek lenyomatai hatással vannak a jelenlegi társadalmi–gazdasági helyzetre és a fejlesztési kezdeményezések várható eredményeire is.

Az Encsi járás természetföldrajzi értelemben két jól elkülöníthető tájra, a Cserehátra és a Hernád völgyére tagolódik (Marosi – Somogyi, 1990; Dövényi, 2010). A Cserehát természetföldrajzi adottságainál fogva a főbb közlekedési tengelyeken kívül eső dombvidék, míg a Hernád völgye a Miskolc–Kassa, illetve tovább Szlovákia és Lengyelország keleti területei felé vezető fő északnyugat–délkeleti természetes közlekedési folyosó tengelyében fekszik. Az északnyugat–délkeleti csapású völgyek futását követő úthálózatban fejletlenek a dombokon átívelő háránt irányú kapcsolatok, ami alapvetően meghatározza a járás térszerkezetét is.

A járás mai területe politikai értelemben akkor vált először perifériává, amikor a Magyar Királyság és a délről terjeszkedő Török Birodalom határára került. Később, az osztrák császár fennhatósága alá kerülő térség elmaradottsága egyrészt azért konzerválódhatott, mivel távol feküdt az ország iparosításának XIX. századi centrumától, Budapesttől. Másrészt a népesség betelepítése alapvetően megváltoztatta a térség társadalmi–gazdasági szerkezetét, ugyanis a korábbi állattartó–szőlőművelő profillal szemben a kisebb szakértelmet igénylő gabonatermesztő nagybirtok vált dominánssá. Ráadásul olyan helyi erőforrásokkal sem

¹ Az empirikus kutatások „Realized and missed synergies in development policies – Effects of EU and domestic development aid in territorial framework” című, OTKA (K 101025) kutatás keretén belül valósultak meg.

1. ábra: Történelmi közigazgatási határok az Encsi járás jelenlegi területén (Forrás: Varga Á. 2016 szerk.)

rendelkezett, ami a mezőgazdasági ártermelés vagy a helyi ipar, bányászat kibontakozását szolgálhatta volna.

A kedvezőtlen helyzetet csak tetézte az első világháborút lezáró határváltozás. Az egykori Abaúj-Torna vármegye déli részét, benne a mai Encsi járást immár államhatár választotta el tradicionális vonzáskörzet-központjától, a Csehszlovákiához került Kassától (Kovács, 1990). Ráadásul az egykori Cserehádi és Tornai járások központjai, Szepsi és Torna is a Csehszlovák oldalra kerültek (1. ábra). Az 1920-ban mesterségesen létrehozott Encsi járás így két jól elkülöníthető részből, a Cserehádi és Tornai járások központ nélküli déli maradékából és a Szikszói járás Hernád-völgyi, Encs környéki szintén városiányos részeiből jött létre.

A térség periferizációja, fejlődésbeli lemaradása tovább fokozódott a szocialista településhálózat-fejlesztési és iparpolitika hatására. A centrumhiányos térségben egyedülként Encs ugyan várossá vált 1984-ben, ám a cserehádi falvak sorvadásnak indultak. Egyrészt a környező jelentős nehézipari központok, szocialista iparvárosok (Miskolc-Diósgyőr, Kazincbarcika, Ózd) irányába erőteljes ingázás, illetve végleges elvándorlás indult meg. Másrészt a hosszú ideig tartó fejlesztési korlátozások, tiltások a kistalvák krónikus elnéptelenedéséhez vezettek, 1970 és 1990 között évente átlagosan majdnem fél százalékkal fogyott a térség népességszáma (Jeney, 2014).

Az Encsi járás számos településének társadalmi-gazdasági periferizációja tovább folytatódott a rendszerváltoztatás után is. A piacgazdasági átmenet nyomán az észak-magyarországi iparvidékek szerkezeti válságba kerültek, aminek hatása elérte Encs térségét is, mivel a kistelepüléseiről a nagyobb ipari központokba (például Miskolcra) ingázókat tömegesen bocsátották el, így megszűntek a korábbi munkalehetőségek. Másrészt a piaci körülmények között számos közszolgáltatás (közlekedés, közművek, kommunikáció, oktatás, egészségügy) esetében „racionalizálási” szempontokra való hivatkozással elhanyagolták a ritkán lakott vidéki térségeket, ami tovább nehezítette a kistalvák életkörülményeit, erősítette periferizációját. A foglalkoztatási lehetőségek beszűkülése, a falusi életkörülmények romlása így az elvándorlás újabb hullámát indította el.

Az elvándorlás sajátos társadalmi csoportokra korlátozódott, ami megváltoztatta a térség településeinek társadalmi-etnikai összetételét. Elsősorban a fiatalabbak, a képzetebbek és az ambíciózusabbak mentek el. A kistelepüléseken pedig főleg az idősebbek maradtak, így jó néhány falu népessége nagymértékben előregedett. A folyamat következtében többnyire az alacsony iskolai végzettségűek, sok esetben munkanélküliek maradtak helyben, akik kevésbé voltak innovatívak, aktívak, ebből következően nem tudtak rugalmasan alkalmazkodni a piacgazdaság munkaerőpiaci viszonyaihoz (G. Fekete, 2001). Az elnéptelenedő periferikus helyzetű kistelepülések egy másik sajátos csoportja a település megszűnését elkerülő, a polgármester tudatos településpolitikája hatására elindult az üdülőfaluvá válás útján. Ez kétségtelenül egy vonzó, esztétikus lakókörnyezetet eredményezett, azonban

funkcionális értelemben ez sem tudta megakadályozni a klasszikus „élő” falu kihalását.

Az elvándorlás által érintett települések egy harmadik jellemző típusában a zuhanásszerűen visszaesett ingatlanárak erőteljes etnikai átalakuláshoz vezettek, mivel a falvak a mélyszegénységben élő elsősorban roma lakosság vándorlási célterületévé váltak. A nagyobb számban bevándorló mélyszegény romák és az eredeti lakosság kulturális különbségeiből eredő társadalmi integráció nehézségeiből adódó feszültségek további elvándorlási hullámot indítottak el az őslakosság köréből, igaz a vizsgált térség vándorlási veszteségét kompenzálta az újonnan betelepültek magasabb születési rátája (Kovács, 2013). A folyamat révén e harmadik falutípus esetében a kihalás helyett inkább a társadalmi-etnikai struktúra változásával együtt járó szociális problémák, devianciák kerültek előtérbe. A rendszerváltoztatás óta az Encsi járásban – ha kismértékben is (évente átlagosan 0,2 százalék), de – növekszik a népességszám, ami figyelemre méltó, hiszen országosan és különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a népesség fogyának vagyunk tanúi. A vizsgált periféria azonban a demográfiai kívül valamennyi dimenzióban elmarad a magyarországi átlagtól, a fenti folyamatok révén az ország leghátrányosabb térségei² közé tartozik.

A járás mai társadalmi-gazdasági térszerkezetének fejlettségét egy többdimenziós fejlettségi mutatóval mértük. Az indikátorkészlet és a módszertan megválasztásánál kisebb változtatásokkal a leghátrányosabb helyzetű (LHH) térségek 2007. évi lehatárolásánál használt komplex fejlettségi mutatót vettük alapul. Az LHH módszertanához hasonlóan a jelzőszámokat egy 1 és 5 közötti értékskálára alakítottuk át az eredeti értékek normalizálásával. A fordítottan értelmezett jelzőszámok (pl. a közlekedési elérhetőség értékei, az elvándorlási és halálozási ráta, a laksűrűség, a segélyekben, támogatásokban részesülők, a veszélyeztetett kiskorúak aránya és az álláskeresői mutatók) esetében természetesen az adatsor minimuma kapta az „5”, a maximuma pedig az „1” értéket.

A vizsgálatban alkalmazott összesen 33 jelzőszámot – a lehetőségekhez képest illeszkedve a 2007. évi LHH-lehatároláshoz – 5 csoportba (dimenzióba) soroltuk be: gazdasági, infrastrukturális, demográfiai, szociális és foglalkoztatási dimenzió (1. táblázat). A dimenziók értékei a hozzájuk tartozó jelzőszámok egyszerű, súlyozatlan számtani átlagából számíthatódnak ki, maga a komplex fejlettségi mutató is az öt dimenzió értékeinek ugyanilyen átlaga. A korlátozó tényezők függvényében a komplex mutatót 2008 és 2013 között minden évre kiszámítottuk.

A térség társadalmi-gazdasági fejlettségének mérésére kidolgozott komplex mutató (a komplex mutató részletes leírása és eredményeit lásd: Jeney – Varga, 2016) igazolta azt a feltevésünket, hogy az Encsi járás egészének átlagos fejlettsége jelentősen elmarad mind a Borsod-Aba-

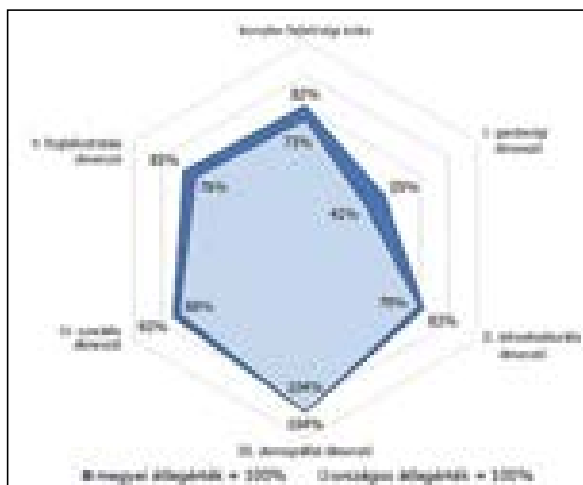
² Encs térsége 2007-ben a 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet szerint a 8. legrosszabb helyzetben lévő LHH kistérség, 2015-ben pedig a 106/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet szerint ugyancsak a 8. legrosszabb helyzetben lévő LHH járásnak számított.

Dimenzió	Mutató
I. Gazdasági	1. A regisztrált vállalkozások ezer lakosra jutó száma
	2. Ezer lakosra jutó regisztrált vendégéjszakák a kereskedelmi és magán szálláshelyeken
	3. A kiskereskedelmi boltok ezer lakosra jutó száma
	4. A vendéglátóhelyek ezer lakosra jutó száma
	5. Az önkormányzatok helyi adóbevétele egy lakosra, forint/év (utolsó 5 év átlaga)
II. Infrastrukturális	6. A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %
	7. Az egy km vízvezeték-hálózatra jutó zárt csatornahálózat hossza, méter
	8. A vezetékes gáz fogyasztó háztartások aránya a lakásállomány százalékában
	9. A hétköznapi elérés mutatója, perc
	10. A gyorsforgalmi csomópontok elérés mutatója, perc
	11. A számítógépet használó általános iskolások aránya, %
III. Demográfiai	12. A kiépített önkormányzati utak és közterek aránya, %
	13. Bevándorlási ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag (utolsó 5 év átlaga)
	14. Elvándorlási ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag (utolsó 5 év átlaga)
	15. Születési ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag (utolsó 5 év átlaga)
	16. Halálozási ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag (utolsó 5 év átlaga)
	17. Fiatalodási index (a 15 évesnél fiatalabbak a 60 éves és idősebbek százalékában)
IV. Szociális	18. Az aktív korúak a 15–59 évesek aránya a teljes népesség százalékában
	19. Az épített 3 és annál több szobás lakások aránya, % (utolsó 5 év átlaga)
	20. A személygépkocsik ezer lakosra jutó száma
	21. Az egy állandó lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, forint
	22. Lakásűrűség (száz lakásra jutó népesség)
	23. Az épített lakások tízezer főre jutó száma, darab (utolsó 5 év átlaga)
	24. Az épített lakások átlagos alapterülete, m ² (utolsó 5 év átlaga)
	25. Ezer lakosra jutó rendszeres önkormányzati szociális segélyben részesítettek
	26. Az adófizetők aránya, %
	27. A közgyógyellátottak aránya, %
	28. A lakásfenntartási támogatásban részesültek aránya, %
	29. A veszélyeztetett kiskorú gyermekek a 15 évesnél fiatalabbak %-ában
	30. Az ismerteté vált bűncselekmények százezer főre jutó száma
	31. Az ismerteté vált bűnelkövetők (lakóhely szerint) százezer főre jutó száma
V. Foglalkoztatási	32. A nyilvántartott állás keresők arányának évi átlaga a munkaképes korú népességből, %
	33. A tartósan nyilvántartott állás keresők aránya a nyilvántartott állás keresőkből, %

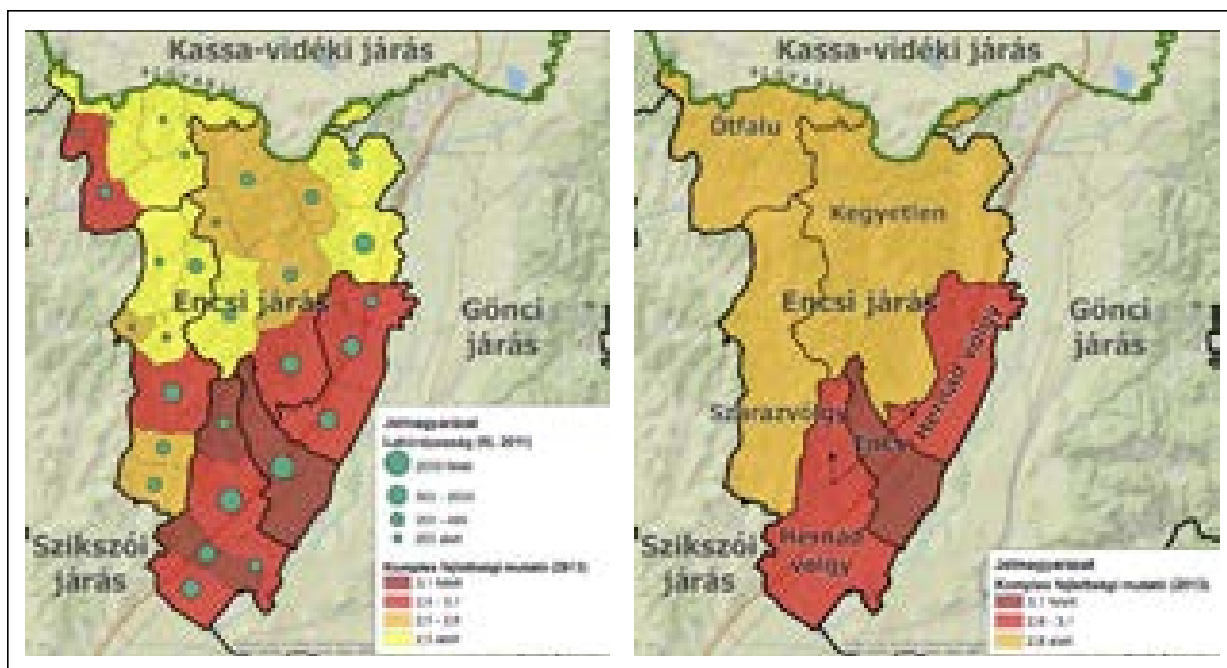
új-Zemplén megyei, mind pedig az országos átlagtól. A vizsgált járás 2013-ban a megyei átlagos fejlettségi szint körülbelül négyötödét, az országosnak pedig mintegy háromnegyedét érte el (2. ábra).

A megyei és az országos színvonaltól való elmaradás mértéke azonban dimenzióként jelentősen eltér egymástól. A járás egy kivétellel valamennyi vizsgált dimenzióban elmaradt a megyei és az országos átlagtól. Általánosan jellemző, hogy a humán jellegű mutatóktól a gazdasági jelzőszámokig haladva egyre nagyobb a periferikus járás elmaradottsága. Már az LHH-térségek 2007. évi lehatárolását megelőző vizsgálatok is rávilágítottak arra, hogy az Encsi járás legnagyobb mértékű elmaradottsága gazdasági téren figyelhető meg, ezért a térségnek nagyobb arányú gazdaságfejlesztési forrásokat irányoztak elő. (Margitics, 2010). Ennek indokoltságát jelen tanulmányunk is megerősíti (a járás megyei átlag 55 és az országos 42 százalékát éri el). A gazdasági téren megfigyelhető jelentősebb elmaradás ismeretének ideális esetben tükröződnie kellene a területi kiegyenlítést célzó fejlesztéspolitikában is, bár rögtön hozzá kell tennünk, hogy a járás igazán mélyszegénységben élő falvainak társadalmi által képviselt gazdasági, kulturális és társadalmi tőke nem teszi lehetővé a gazdaságfejlesztési támogatások eredménnyel történő abszorpcióját. Így fordulhat elő, hogy a szükséges rövidtávú akut beavatkozások (pl. helyi közösségfejlesztés) nem

1. táblázat: Az Encsi járás fejlettségét mérő komplex mutatóhoz alkalmazott indikátorok (Adatforrás: a KSH T-Star, az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TelR), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai)

2. ábra: Az Encsi járás komplex fejlettségi mutatója a megyei és az országos átlag százalékában, 2013. (Adatforrás: a KSH T-Star, az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TelR), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai alapján a szerzők számítása)

3. ábra: Fejlettségi különbségek az Encsi járásban a) települési és b) mikrotérsgégi szinten, a komplex fejlettségi mutató alapján, 2013 (Forrás: Varga Á. 2016 szerk.)

feltétlen a legnagyobb problémák (pl. gazdaságfejlesztés) kezelésére kell, hogy irányuljanak.

Az Encsi járás elmaradása az infrastrukturális és a foglalkoztatási dimenzió esetében közepes mértékű, mind országos, mind pedig megyei szinten. Érdeemes megjegyezni, hogy országos viszonylatban a foglalkoztatás terén súlyosabb a lemaradás, a megyei átlagtól viszont infrastrukturális szempontból jelentősebb az Encsi járás elmaradása. E dimenziók értékelésekor tekintetbe kell venni, hogy egyrészt az infrastrukturális mutatókban szerepet játszanak a megye borsodi térségeinek korábban szebb időket megélt, infrastrukturálisan már a szocializmus évtizedei alatt relatíve jobban felszerelt iparvidékei (például Kazincbarcika, Miskolc, Ózd vagy Tiszaújváros), másrészt pedig a foglalkoztatási mutatókban megjelennek a megye szerkezeti átalakulással küzdő depressziós iparvidékei, amelyekről viszont már nem túl nagy a lemaradása az abaúji periferiának.

Az Encsi járás egyedül a demográfiai dimenzióban teljesít jobban az országos és még inkább a megyei átlaghoz képest. Ez a relatíve kedvező helyzet azzal függ össze, hogy a népmozgalmi mutatószámok (szaporodási ráta, bevándorlás) az országosnál és különösen a megyei átlagnál magasabbak (elsősorban a helyi roma lakosságának köszönhetően).

A komplex fejlettségi mutató értékeinek térbeli differenciái kirajzolják a térségen belüli különbségeket (3. ábra). A fejlettségi térszerkezetben a járásszékhely környékének vezető szerepe mellett kimutatható a történelmileg öröklött észak–déli kettőség, a relatíve rosszabb helyzetű északi falvak rovására.

A földrajzilag is kettős arculatú Encsi járás északi részének – a dimbes-dombos Cserehát (és kisebb részben a Rakacai-völgymedence) – falvai hagyományosan elmaradottabbak. A térség periferia jellegét tovább erősítette az, hogy a Budapestet Kassával és Kelet-Lengyelországgal összekötő egyetlen fontos fővonal a járás szélén északkelet–délnyugati irányban érinti a térséget, a csereháti területet viszont – részben domborzati okokból – elkerülték az országos fő ütőerek. A csereháti térség kedvezőtlen földrajzi fekvéséhez ma is hozzájárul a kevésbé fejlett infrastrukturális hálózat, a „forgalmi árnyék” helyzet és az elégtelen közösségi közlekedési lehetőségek.

A járáson belül a legkedvezőbb helyzetben van a járásszékhely, Encs és a hozzá közelebb fekvő települések. A járási átlaghoz (2,92) közeli pozícióban vannak a Hernád-völgyi települések, a csereháti falvak közül csupán egyes mikrotérsgégi központok és egyes tudatos és aktív fejlesztéspolitikát folytató apró- és törpefalvak tűnnek ki. A felsoroltak szomszédságában lévő települések azonban már nagyobb mértékben elmaradnak a térségi átlagtól. A leghátrányosabb helyzetű települések közé pedig a nehezen megközelíthető, jelentős számú roma népességgel rendelkező belső-csereháti falvak, valamint az északkeleti periferián lévő települések tartoznak.

A fejlesztéspolitikai támogatások földrajzi allokációjának szerepe az Encsi járás periferizációjában

A fejlesztéspolitika szabályozási és működési elve és struktúrája miatt bizonyos esetekben szelektív hatékonyságú lehet a vidéki térségekben, konzerválhatja, sőt mélyítheti a meglévő szakadékokat (Balogh, 2012). Nem véletlen,

hogy a vidékkel, a vidéki folyamatok értékelésével foglalkozó tanulmányok közül egyesek e folyamatok számszerűsítésére, a fejlesztéspolitika eredményességének vizsgálatára tesznek kísérletet (Fertő – Varga, 2015). A hátrányos helyzetű térségekben a földrajzilag eltérő támogatás abszorpciósi képesség akár még fokozhatja is a lemaradást, vagy a periferezáció újratermelődését eredményezheti. Épp az Encsi járás szegényebb északi részének (Kegyetlen mikrotérség) tanulmányozásakor jegyzi meg Farkas: „A rosszul osztott támogatás nagyobb bajt okoz, mint a támogatások hiánya” (Farkas, 2002 p. 62.). Izgalmas kérdés, hogy az Encsi járás esetében – mely hátrányos helyzete révén régóta a fejlesztéspolitika kiemelt célterülete – a beérkező támogatások hozzájárulnak-e a periferezáció újratermelődésének megakadályozásához?

Az Encsi járás támogatás-felhasználási, forráslekötési kapacitását a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) és az Új Magyarország Fejlesztési Program (ÚMFT)³ keretein belül elnyert támogatások területi elemzésén keresztül vizsgáltuk, az Egységes Monitoring Információs Rendszer (EMIR)⁴ adatbázisa alapján. Az Encsi járás települései a két fejlesztési terv keretein belül 14,16 Mrd Ft (46,45 millió €) összegű támogatást nyertek el.

Az elnyert támogatások földrajzi megoszlása épp elentétes a periférikus járás belső térszerkezetével. A támogatások nagy része Encsre, illetve az Encs környéki, a járás déli részén lévő, eredendően is jobb helyzetben lévő településekre érkezett, miközben hat – jellemzően északi – aprófalú egyáltalán nem nyert támogatást. A térségközpontok felülreprezentáltsága a megítélt támogatásokból általános hazai jelenség, ahol a térségközpontok forráslekötő ereje elsősorban népességszámuktól és nem a járáson belüli népességarányuktól függ (Jablonszky, 2011). Ennek tükrében meglepő, hogy a viszonylag kis lélekszámú (6500 fős) járásszékhelynek számító Encs igen jelentős mértékben (a megítélt támogatások 55,14 százaléka, 7,8 Mrd Ft (25,57 millió €) Encsre érkezett) koncentrálna a járás területére megítélt NFT és ÚMFT támogatásokat. A járás többi települése között már egyenletesebb a források eloszlása (a második legnagyobb támogatást nyert település pusztán a támogatások 8,3 százalékát kötötte le). Ezt tükrözi a támogatások járás egészére (0,32), illetve a járásszékhely nélküli területére (0,17) kiszámított Hirschman-Herfindahl index értéke is.

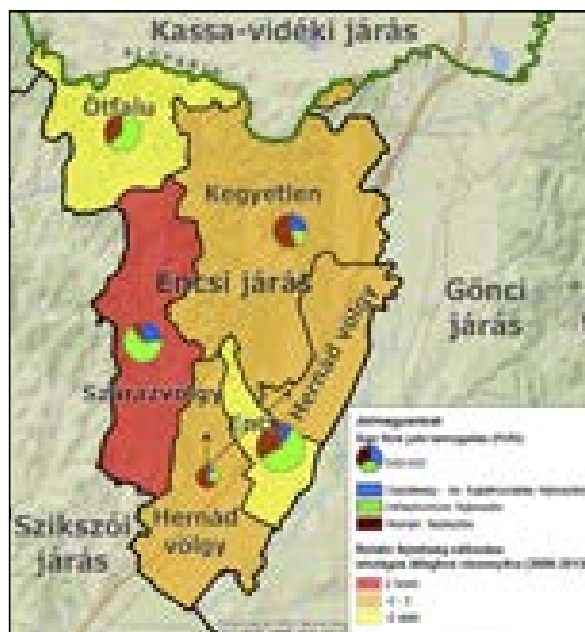
A támogatásokat célterületeik, a kívánt hatás alapján csoportosítottuk (gazdasági-foglalkoztatási, humán és infrastrukturális támogatások) annak érdekében, hogy összevethetők legyenek a periferezációs folyamatokat jellemző komplex mutató főbb tendenciáival. (A csoportosítás eredményeként így a különböző operatív programokba tartozó, de azonos célú támogatások is egy kategóriába kerültek.)

Az uniós fejlesztési támogatások csak részben követték a települések társadalmi-gazdasági problémáinak mintáza-

tát. A gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztési támogatások – bár a járás elmaradottsága a gazdasági dimenzióban a legnagyobb mértékű – arányukban (összes támogatás 13,62 százaléka) nem érték el a szükséges szintet a járás alacsony vállalkozássűrűsége, ezáltal alacsony támogatás megkötő képessége miatt. A vizsgált periféria egészében és valamennyi mikrotérségében a gazdasági dimenzióban figyelhető meg a legnagyobb mértékű lecsúszás az országos átlagtól (4. ábra).

A gazdaság- és foglalkoztatásfejlesztési támogatások mind számukban, mind hatásukban nagyobb erőt képviselnek a járás déli, jobb közlekedési helyzetben lévő területein és a Nyugat mikrotérségben. Jobbára csak itt vannak olyan potens helyi vállalkozók, akik fejlesztéseik révén hatást tudnak gyakorolni környezetükre is (foglalkoztatás, beszállítás stb.), ahogy azt néhány jó gyakorlat példázza (5. ábra).

A gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztési támogatások nagyobb arányban szerepeltek az Észak mikrotérség támogatásportfóliójában (5. ábra). Az alapvetően alacsony befektetési potenciállal jellemezhető Nyugati mikrotérségében azonban jobbára csak a térségen kívülről érkezett, jobb gazdasági tőkével rendelkező befektetők tudtak élni a támogatások kínálta lehetőségekkel. A gazdaság- és foglalkoztatási támogatások ugyanakkor teljes mértékben hiányoznak Északnyugat területéről. Ebben a térségben még alacsonyabb a befektetési tőkével rendelkező, így az önerőt biztosítani tudó vállalkozók aránya.

5. ábra: Az Encsi járás mikrotérségeibe megítélt fejlesztési támogatások egy főre jutó nagysága, célterületenkénti összetétele és a komplex fejlettségi mutató országos átlaghoz viszonyított pozíciójának változása 2008–2013 között (Forrás: Az Egységes Monitoring Információs Rendszer (EMIR), a KSH T-Star, az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai alapján Varga Á. 2016 szerk.)

3 Az NFT 2004 és 2006 közötti időszakra, ÚMFT 2007–2013 programozási időszakra vonatkozó nemzeti fejlesztési tervek.

4 <https://www.palyazat.gov.hu/> – 2016. 03. 30.

Célterületek	Hirschmann-Herfindahl index	Hoover index
Gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztés	0,21	42,83
Humán fejlesztés	0,22	32,28
Infrastruktúra-fejlesztés	0,50	48,51

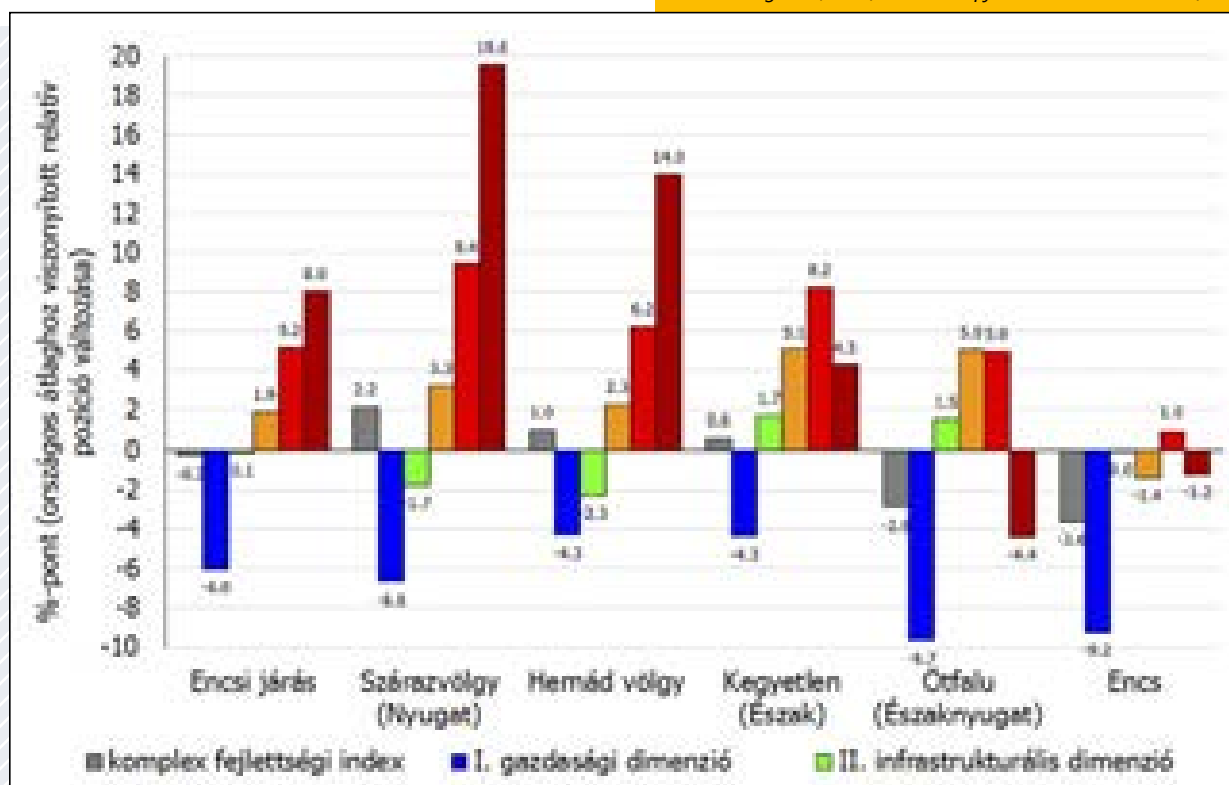
2.táblázat: Pályázatok térbeli eloszlásának jellemzői
(Adatforrás: Az Egységes Monitoring Információs Rendszer (EMIR))

Vizsgálataink alapján azt tapasztaltuk, hogy az infrastruktúra-fejlesztési pályázatok koncentrációja (2. táblázat) lényegesen nagyobb volt, mint a gazdaságfejlesztést és foglalkoztatást érintő pályázatoké. A Hirschman-Herfindahl index meglepően magas értéke hátterében részben az egyes járásközponti funkciókhoz kapcsolódó, így Encsen regisztrált, de a járás többi települését is érintő nagy volumenű projektek állnak. Így a statisztika szerint főként a járásszékhelyre, Encsre koncentráló infrastruktúra fejlesztések valójában a járás több településére is hatással voltak. A támogatások és a népesség megoszlása közötti Hoover index azonban jól illusztrálja azt a jelenséget, hogy mind a gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztési, mind pedig az infrastruktúra-fejlesztési pályázatok között találunk olyat, ahol kistélepülésen egy-egy projekt nagy támogatásban részesült. Ezen fejlesztések társadalmi hatása – terepi tapasztalatink alapján – nincs minden esetben szinkronban a támogatás mértékével.

Jellegükből adódóan (pl. iskolai hálózatot érintő támogatások, egészségügyi projektek) a humán támogatások népességarányosabban és a térben kiegyenlítettebben oszlanak meg. Ezek megvalósításáért legtöbb esetben valamilyen helyi közigazgatási vagy ahhoz kapcsolódó szervezet felel. A humán fejlesztést érintő pályázatok egy részére azonban számtalan különböző hatékonyságú helyi civil szervezet is pályázik. Esetükben kérdésként merül fel, hogy a pályázatokon elnyert pénzek mennyire szolgálják a szervezetek által képviselt teljes közösséget, eljut-e a támogatás a marginalizált, sok esetben roma emberek szintjéig (Farkas, 2001).

A járás a vizsgálat időszakában a foglalkoztatási, demográfiai és társadalmi dimenziók mentén az országos átlaghoz képest gyorsabban fejlődött, így e területeken felzárkózást tapasztalhatunk, azonban az értékek mögé nézve kicsit árnyaltabb a kép (6. ábra). A foglalkoztatási és társadalmi dimenziókban történő felzárkózás mögött a közfoglalkoztatási programban történt reformok állnak, amely mindkét dimenzióban pozitív irányú változást indukált néhány változó esetén. Ugyanis a foglalkoztatottak számának emelkedése (foglalkoztatottsági dimenzió) maga után vonta a segélyezettek számának csökkenését és az adófizetők arányának növekedését (társadalmi dimenzió), amelyek kiemelkedő mértékben hozzájárultak a tapasztalt változásokhoz.

6. ábra: Az Encsi járás és mikrotérségeinek országos átlaghoz viszonyított relatív fejlettségének változása dimenzióként 2008–2013 (Adatforrás: a KSH T-Star, az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TelR), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai alapján a szerzők számítása)

A szegénység bizonyos esetekben a rendelkezésre álló fejlesztéspolitikai eszközök igen kreatív alkalmazását hívják elő a kistelepülések helyi vezetőitől. A közfoglalkoztatás értéktérmető alkalmazására épp a járás egyes önkormányzatai szolgáltatnak mintát az ország többi települése számára. Ilyen például az egyes közfoglalkoztatási tevékenységek vertikális egymásra épülésének kifejtése az egyik faluban. A közfoglalkoztatással megtermelt élelmiszer egy részét a helyi közétkeztetés, egy másik részét takarmánnyként a helyi állattartás hasznosítja, a helyben megtermelt tyúktojást részben a helyi téztaüzem dolgozza fel. A közfoglalkoztatás keretében betonelemeket is gyártanak nemcsak a helyi településrendezés, hanem más települések számára is.

A közfoglalkoztatási programok ugyan érezhetően pozitív pszichológiai hatással vannak az abban résztvevőkre és családtagjaikra, valamint az abból származó jövedelem akár életmentő is lehet a legszegényebb területeken élő háztartásoknak, azonban továbbra sem biztosítanak fizetőképes keresletet a betelepülő szolgáltatók számára. A közfoglalkoztatás gazdaságra gyakorolt hatásának janus arcúsága abban jelentkezik, hogy ugyan az előállított javak könnyíthetik az önkormányzati terheket (pl. közétkeztetésbe termelt alapanyagok, burkolati elemek gyártása, kertészetek fenntartása stb.), viszont bizonyos tevékenységeik ki is szorítják a piaci alapon érvényesülni tudó vállalkozói szférát, amely hosszú távon kedvezőtlenül befolyásolja a térség felzárkózását.

A demográfiai dimenzióban történő felzárkózás, a fiatalos korszerkezet vonzó lehetne a munkaerőhiánnyal küzdő vállalkozások számára, azonban a népességszám-növekedés épp a munkaerőpiacra belépni nem tudó társadalmi rétegek újratermelődést jelenteni esetükben.

Az előzőekből kiderült, hogy a térség az utóbbi években a fejlesztéspolitika kiemelt célterületei közé tartozott, mégsem valósult meg felzárkózása sem országos, sem megyei szinten, igaz további leszakadása sem mutatható ki. A 2008 és 2013 közötti évekre kiszámított komplex fejlettségi mutató értékében jelentős mértékű, határozott irányú változás ugyanis nem következett be, így megállapítható, hogy a kedvezményezett fejlesztéspolitikai státusz ellenére az elmúlt években a járás számottevően nem tudott a periférikus helyzetén javítani.

A járás periférikus jellege összességében tehát érdemben a fejlesztéspolitikai támogatások ellenére sem változott az ezredfordulót követően sem, a deperiferizáció tehát nem állapítható meg. Ezek a folyamatok rávilágítanak arra, hogy a periferezáció mértéke, dinamikája sőt iránya is eltérő lehet akár egy-egy kisebb térségen belül. A kedvezőtlen fekvésű, legszegényebb csereháti falvak (Északnyugat és Észak) esetében a periferezáció újratermelődése mutatható ki, amelyet a támogatási rendszer sem tud megváltoztatni. Ezzel szemben Nyugat mikrotérsége és a Hernád-völgyi települések lassú felzárkózása figyelhető meg. Itt is további leszakadás tapasztalható a gazdasági dimenzióban, a felzárkózás elsődlegesen a közfoglalkoztatással együttjáró munkaerőpiaci és szociális javulásban

érhető tetten. Leegyszerűsítve a képet: a Csereháton fekvő szegényebb kistelepülések vajmi keveset profitálnak a déli falvak sikereiből. A járás északi és déli része közötti kohézió hiánya az egész térséget, így magát Encs városát is visszahúzza. A nagyobb mértékű támogatások ellenére a relatív jobb helyzetű járásszékhely lefelé nivellálódik a járáson belül, amely egy finom belső kiegyenlítődési tendenciát eredményez.

Konklúzió

A periferezáció nem csak a dualitás, a centrum–periféria rendszer mentén értelmezhető, hanem egy több szintű, több rétegű folyamatot jelent, ahogy ezt Magyarország egyik leghátrányosabb helyzetű térsége, az Encsi járás példája is mutatja. A periférián belüli részperifériák egymáshoz képest is a leszakadás vagy a felzárkózás jeleit mutathatják, akár egymással ellentétben is.

Az Encsi járás jól példázza a periferialitás azon vitáját, hogy a periféria csupán egy társadalmi konstrukció, vagy pedig léteznek-e valóban félreeső, földrajzi okok folytán periférikus helyek is? Sajátos módon mindkét álláspontnak igazat kell adnunk. Egyrészt a félreeső Cserehát földrajzilag van a periférián Encshez és a Hernád-völgyhöz képest, ami számos téren eleve hátrányos helyzetet teremt. Másrészt a Csereháton belül is differenciálódnak a falvak, ám ott zömmel már a helyi erőforrások megléte–hiánya vagy a társadalmi összetétel mentén.

Úgy gondoljuk, hogy így a periferezáció két típusáról, helyzeti és helyi okokra visszavezethető folyamatokról beszélhetünk. Előbbi a földrajzi kereteinél fogva sorsszerű, a fejlesztéspolitika is kevésbé tud mit kezdeni vele, inkább csak a helyzeti hátrányok csökkentésére, kompenzálására képes pl. infrastrukturális beruházásokkal, aminek azonban a társadalmi költségei óriásiak. Utóbbival, a helyi okokkal viszont igenis van mit kezdenie a regionális politikának!

A perifériákon belül tapasztalható sokszínűség és sokszintűség azonban a jelenleg működő pályázati rendszerben inkább a legperiférikusabb falvak újratermelődéséhez járul hozzá. Ráadásul a politika és a pályázati rendszer sajátosságaiból adódóan mindez erősen személyfüggő: egy erős kezű térségi koordinátor, a jó politikai érdekérvényesítő képesség sokszor többet nyom a latba, mint az egyéb helyi, helyzeti erőforrások. Kérdéses, hogy a pályázati rendszeren keresztül elérhető támogatások mire elegendők? A célok eléréséhez felkínált eszközök alkalmasak-e arra, hogy a helyi és helyzeti hátrányok leküzdésével megállítsák a több évszázados hanyatlást, és jövőt biztosítsanak az itt élőknek? Jelen kutatás tapasztalatai szerint aligha.

Az Európai Unió támogatási rendszer nem csökkenti a perifériák társadalmi lemaradását azáltal, hogy a pályázati rendszerben meglévő támogatásokat a periférián belül a magasabb gazdasági, kulturális és társadalmi tőkével rendelkező rétegek tudják csak önmaguk, jobb esetben szélesebb társadalmi csoportok helyzetének javítására

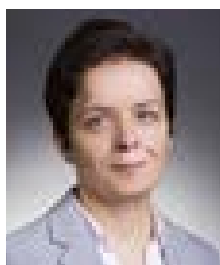
felhasználni, vagyis a legszegényebb társadalmi csoportok kimaradnak a támogatások jelentette potenciális hasznokból, amit az Encsi járásban szerzett tapasztalataink is alátámasztanak. Vagyis a több rétegű periféria mélyebb szintjein élők a mostani pályázati rendszerből sok esetben eleve kizárattatnak, ahogy arra Tímár kutatása is rámutat, a nők vagy a fogyatékkal élők, eleve hátrányos helyzetén keresztül a perifériákon. A tűzoltás jellegű szociális segélyek vagy infrastrukturális fejlesztések nem elegendők nemhogy a helyzeti hátrányok kompenzálására, de a helyi periferezációs folyamatok is újratermelődnek.

A fokozódó belső polarizáció pedig a helyi centrumokat is visszahúzza, ezáltal egész régiók leszakadásához vezet. Míg Lang és mások szerint a gazdasági húzócentrumokból alig szívárog valami a válság utáni fellendülés hasznából a perifériák alsóbb szintjeire, addig ezt megfordítva azt is kijelenthetjük, hogy a centrum–periféria közötti dichotómia lényegében az egész gazdasági rendszer stabilitását, ezáltal benne magát a centrumot is veszélyezteti hosszú távon.

A perifériák talán egyetlen esélye, ha olyan térségspecifikus, erősen koncentrált, nem pusztán pályázati alapon működő támogatási rendszer kerül kidolgozásra, amely túlmutat a jóléti intézkedéseken. A jól átgondolt és jobb esetben hosszútávon tanuló rendszerekként működő állami közpolitikai beavatkozások hozzájárulhatnak a perifériák felzárkózásához, amennyiben képesek valamennyi kedvezményezett számára a saját elmaradottsági szintjének megfelelő feltételekkel biztosítani a térség belső erőforrásainak megerősödését, saját lábra állását, amelynek talán első példáit láthatjuk a jelenleg is működő magyar közfoglalkoztatási programban.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beluszky, P.** 1979: Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai (Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben) – Földrajzi Értesítő 28 (3–4): pp. 339–370.
- Beluszky, P. – Sikos, T. T.** 1982: Magyarország falutípusai. – Budapest: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet
- Beluszky, P. – Sikos, T. T.** 2007: Változó falvaink a magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. – Tér és Társadalom 21 (3): pp. 1–29.
- Balogh, P.** 2012: Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? – Az EU-források felhasználásának gazdaságsszociológiai elemzése, PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet, p. 284
- Csatári, B.** 2000a: Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására – In: Dövényi Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág, Tanulmányok Tóth Józsefnek. – Budapest: MTA FKI pp. 151–168.
- Csatári, B.** 2000b: A magyarországi kistérségek vidékiségi-kritériumai – Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. – Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja pp. 193–217.

Szerzők

Varga Ágnes

egyetemi tanársegéd
Budapesti Corvinus Egyetem
Gazdaságföldrajz, Geoökonómia
és Fenntartható Fejlődés Intézet

Dr. Jeney László

egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem
Gazdaságföldrajz, Geoökonómia
és Fenntartható Fejlődés Intézet

Dr. Karácsonyi Dávid

tudományos munkatárs,
önkéntes kutató
Magyar Tudományos Akadémia
Csillagászati és Földtudományi
Kutatóközpont
Földrajztudományi Intézet

- Csatári, B.** 2004: A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. – Tér és Társadalom 18 (6): pp. 532–543.
- Csatári, B. – Farkas, J.** 2006: A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. – Tér és Társadalom 20 (4): pp. 97–109.
- Dövényi, Z.** 2010: Magyarország kistájainak katasztere. – MTA Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- Enyedi, Gy.** 1977: A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon. – Földrajzi Értesítő 26 (1): pp. 67–85.
- Farkas, T.** 2001: Együttélés a Kegyetlen térségében. – Budapest: Pro Professione Közhasznú Társaság p. 23
- Farkas, T.** 2002: Helyi társadalom a Kegyetlen kistérségben. – A Falu (3): pp. 42–49.
- Fertő, I. – Varga, Á.** 2015: A jólét területi különbségei Magyarországon: egy lehetséges térségfejlettségi index alkalmazása. – Statisztikai Szemle 92 (10): pp. 1–18.
- G. Fekete, É.** 2001: Aprófalvak az ezredfordulón. A Cserhát–Hernád–Bódva vidék. – In: Dormány G. – Kovács F. – Péti M. – Rakonczai J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. – Földrajzi Konferencia, Szeged: pp. 1–15.
- Jablonszky, Gy.** 2011: Területi forrásallokációs vizsgálatok. – Tematikus füzetek, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Központi Monitoring Főosztály. – Budapest: NFÜ
- Jeney, L.** 2007: Dualitások az Európai Unió nagyváros hálózatának fejlettségében az ezredfordulón. – Tér és társadalom 21 (4): pp. 155–178.
- Jeney, L.** 2014: Geographic Differences in the Long-term Demographic Processes of the Settlements of the North

- Hungarian Border Region. – Cross-Border Review 1 (1): pp. 37–53.
- Jeney L. – Varga Á.** 2016: A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. – Területi Statisztika 56 (2): pp. 183–208.
- Kovács, A. D. – Farkas, J. Zs. – Perger, É.** 2015: A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. – Tér és Társadalom 29 (1): pp. 11–34.
- Kovács, K.** 2013: Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. – In: Kovács K. – Váradi M. M. (szerk.) Hátrányban vidéken. – Budapest: Argentum Kiadó pp. 25–47.
- Kovács, Z.** 1990: A határ menti területek központhálózatainak átalakulása az első világháború utántól napjainkig. – Földrajzi Közlemények 114 (1–2): pp. 2–16.
- Kühn, M. – Sommer, H.** 2013: Periphere Zentren – Städte peripherisierten Regionen. Theoretische Zugänge, Handlungskonzepte und eigener Forschungsansatz. Leibniz-Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung, Erkner
- Lang, Th.** 2011: Regional development issues in Central and Eastern Europe: shifting research agendas from a focus on peripheries to peripheralisation? – In: Erőss, Á. – Karácsonyi, D. (eds.): Geography in Visegrad and Neighbour Countries. – Budapest: Geographical Research Institute HAS, pp. 57–64.
- Lang, Th.** 2015: Socio-economic and political responses to regional polarisation and socio-spatial peripheralisation in Central and Eastern Europe: a research agenda. – Hungarian Geographical Bulletin 64 (3): pp. 171–185.
- Lettrich, E.** 1976: Faluhálózatunk fő vonásai. – Földrajzi Értesítő 25 (2–4): pp. 313–319.
- Margitics, Gy.** 2010: Észak-Magyarországi LHH-s tapasztalatok – regionális ügynökségi nézőpontból, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, VII. évf., 2. sz. pp.52-57.
- Marosi, S. – Somogyi, S.** 1990: Magyarország kistájainak katasztere I–II. – Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
- Tímár, J. – Kovács, K. – Váradi, M. M.** 2015: A jól-lét deficit a hátrányos helyzetű kistérségekben. – In: Szirami, V. (szerk.): A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé. – Székesfehérvár: Kodolányi János University. pp. 269–284.

Közfoglalkoztatás, gazdálkodás, vállalkozás – megélhetési módok és gazdasági stratégiák az Ormánságban

Kutatási előzmények

A cikk szerzője több mint 9 éve kutat a dél-dunántúli Ormánságban, ahol elsősorban gazdasági stratégiákkal, életmóddal foglalkozik. 2009–2013 között Szaporcán folytatott vizsgálatokat, amelyek fókuszában a Szociális Földprogram gyakorlati megvalósulása állt. 2013-ban az térség nyugati szélén fekvő Markócon kezdett vizsgálatot: résztvevő megfigyelés során hetekig a közfoglalkoztatottakkal együtt dolgozott, a közösségen belülről igyekezett megismerni a lokális társadalom helyzetét, mindennapi életét, s hosszabb-rövidebb időre azóta is visszajár.¹ 2016-tól a Sellyei járás településein végez terepmunkára alapozott kutatást többek között a munkanélküliség, közfoglalkoztatás, gazdálkodás, vállalkozás témaköröket érintve, nem csupán egy-egy település, hanem egy mikrorégió viszonyait és összefüggéseit vizsgálva.

Meghatározó hazai és Európai Unió szakpolitikai keretek

A Nemzeti Vidékstratégia az ország valamennyi rurális térségét érintő átfogó iránymutatásokat tartalmaz, legfontosabb célkitűzései közé tartozik többek között a foglalkoztatás növekedése, a helyi élelmiszertermelés és élelmiszerpiacok helyreállítása, a vidék helyi közösségeinek megerősödése, a népesedési mutatók javulása (NVS, 2012: 1). A magyar vidék alkotmányának is nevezett dokumentum, s a vele összehangolt Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió az Ormánságot különösen hátrányos helyzetű térségként jelöli meg (NVS, 2012: 61; TFK, 2016: 24). A dél-baranyai térség Magyarország egyik leghátrányosabb helyzetű vidéke – ennek okaként a fejlesztési szakemberek a gyenge infrastrukturális ellátottságot, az aprófalvas településszerkezetet, a magas a munkanélküliségi rátát, a népesség etnikai arányait jelölik meg leggyakrabban (NVS, 2012: 109). E helyzet orvoslását a térségi komplex vidékfejlesztési nemzeti programok,

ABSZTRAKT | A tanulmány az ország egyik leghátrányosabb térségében folytatott empirikus kutatás eredményeiről számol be, a Sellyei járás társadalmi és gazdasági viszonyait járja körül: vázolja az Ormánság helyzetét és a meghatározó hazai és Európai Unió szakpolitikai kereteket, bemutatja a lokális társadalom számára legjelentősebb foglalkoztatási tényező, a közfoglalkoztatás helyi jellemzőit, valamint kitér a térség gazdálkodóinak, vállalkozásainak pozíciójára.

KULCSSZAVAK | Dél-Dunántúl, Ormánság, Sellyei járás, közfoglalkoztatás, munkanélküliség, gazdálkodás, vállalkozás, Nemzeti Vidékstratégia, Közös Agrárpolitika

ABSTRACT | The study summarizes the results of an empirical research conducted in one of the most disadvantaged areas of Hungary (the Selye district), describing its social and economic conditions. It outlines the state of the Ormánság area and the most influential factors of the national policy frameworks and European Union regulations, and also presents the local characteristics of the most important employment factor for the local society, the public employment, furthermore the position of farmers and enterprises in the district.

KEYWORDS | South-Transdanubia, Ormánság, Sellye district, public employment, unemployment, farming, enterprise, National Rural Development Strategy, Common Agricultural Policy

esetünkben az Ormánság Program keretében kívánja megoldani a szakpolitika.

Az Ormánság Programban megfogalmazott legfontosabb stratégiai irányelvek és célok között szerepel többek között az Ős-Dráva program keretében komplex víz- és tájgazdálkodási rendszer kiépítése, a táji adottságokhoz igazodó mezőgazdaság fellendítése, a helyi gazdaság, szociális gazdaság, foglalkoztatás szervezése, a roma lakosság képzése, jövedelemtermelő munkához juttatása, önellátásra való képességének megteremtése, a leromló települések építészeti és közösségi megújítása és a turizmus fejlesztése (NVS, 2012).

Kutatási tapasztalataim alapján reflektálva a fentiekre, a helyiekkel folytatott beszélgetések, interjúk során a leggyakrabban visszatérő téma a stabil megélhetést biztosító

¹ Az „Értékrendek, megélhetési alternatívák és gazdasági stratégiák egy ormánsági faluban – életmód és mentalitás Markócon” című kutatás a TAMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

munkahelyek hiánya, ami erősíti mindazokat a negatív tendenciákat, amelyek a térség további marginalizálódását eredményezik. A mezőgazdasági tevékenységek ösztönzése a leginkább rászoruló körében a legkevésbé hatékony, s ennek legfőbb oka az az értékrend, amely a munkavállalást preferálja a gazdálkodással szemben. A cigány lakosság nagyarányú jelenlétét illetően terepmunka tapasztalataim azt mutatják, hogy sokkal inkább a szociális – szociokulturális helyzet, az egzisztenciális biztonság vagy épp annak hiánya határozza meg a térségben élők mindennapjait, semmint az etnikai identitás vagy a hovatartozás (Pulszter, 2015). Erre a következtetésre jutott a térséget vizsgáló Ragadics Tamás is disszertációjában: „a kistéleplési társadalmakon belüli határok nem a cigány és nem cigány csoportok között húzódnak, sokkal inkább az öngondoskodásra képtelenné vált, leszakadó népesség szegregálódása jelent veszélyt (Ragadics, 2015: 163).”

A Vidékstratégiában megfogalmazott törekvések szervesen illeszkednek a kiemelt hazai stratégiákhoz és ezek megvalósítását célzó programokhoz (NVS, 2012: 2-3), amelyek alapvetően az Európai Unió szabta keretekhez igazodnak. Magyarország 2004-es Európai Unió csatlakozása által egyrészt kedvezményezettje lett a Közös Agrárpolitika (KAP) rendszerében lehívható agrár- és vidékfejlesztési támogatásoknak (Mikó, 2010a: 14), másrészt kötelezettséget vállalt a közösségi előírások betartására, ami a korábbi mezőgazdasági és jogi struktúra és gyakorlat átalakulását hozta magával (Mikó, 2010a: 16). Ezzel összhangban a nemzeti forrásból finanszírozott fejlesztési és támogatási programok EU-konformitását is folyamatosan biztosítani kell, hogy a közös belső piacot ne érintsék negatívan a tagállamok saját, hazai vállalkozásokat előnyben részesítő gazdasági programjai (Mikó, 2010a: 228). A csatlakozás óta romlottak a hazai élelmiszeripar mutatói és erőteljesen megváltozott a termékek exportszerkezete az import termékek javára (Mikó, 2010a: 109). A magyar agrárágazat a befizetéseket és az EU közös költségvetéséből érkező támogatások mértékét tekintve pozitív mérleget mutat a csatlakozás óta, ám a szabályozások nyomán gyökeresen megváltozott a hazai piac szerkezete és működési módszere, és a nemzetgazdaság számára továbbra is megoldandó feladat a honi agrárium versenyképességének és stabilitásának elősegítése (Baksa, 2013: 110).

Noha számos kérdés és kritika vetődik fel a KAP vonatkozásában, az Európai Unió leginkább egységes közös politikájának tekinthető (Jámbor, 2014b: 267; Baksa, 2013: 5). Kiemelt jelentőségét mutatja, hogy „az Unió költségvetésének közel fele agrár-, illetve vidékfejlesztési célokat szolgál. Ehhez járul még az a körülmény is, miszerint a közösségi jogalkotás döntő része a közös agrárpolitika megvalósítását szolgálja. (...) Mivel a mezőgazdasági termelés során a gazdasági, a politikai, valamint a szociális kérdések együtt jelentkeznek, így a mezőgazdaság multifunkcionális jelleggel is bír (Mikó, 2010b: 143).” 2013-tól kezdődően a KAP második pillére, a vidékfejlesztés hat prioritást tart szem előtt, amelyek a következők: a helyi erőforrások és

képességek jobb kihasználása a mezőgazdaságban, a gazdaságok versenyképességének és életképességének növelése, a kockázatkezelés és az élelmiszerlánc szerveződésének ösztönzése, az ökoszisztémák megőrzése és helyreállítása, a környezeti kihívások rugalmasabb kezelése, valamint a *szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelem segítése a gazdasági fejlődés előmozdításával* (Jámbor, 2014a: 56-60), emellett a foglalkoztatás növelése és a gazdasági növekedés biztosítása is kiemelt célja az Európai Unió törekvéseknek és a 2020-ig előírt stratégia-
knak (Kígyóssy – Czene, 2012: 4).

Az Ormánság társadalmi és gazdasági képe

Bár a ma jellemző problémák a rendszerváltás után váltak nagyarányúvá és jól érzékelhetővé, egy 1986-os dokumentum világosan fogalmaz arra vonatkozólag, hogy már a 80-as évek közepén „elmaradott térség” volt számos mutató alapján Baranya déli része. Az Ormánságot a gazdaság jövedelemtermelő képessége alapján, a népesség etnikai-, korösszetétele és képzettsége alapján, az „életkörülmények relatív elmaradottsága”, a közlekedési és hírközlési peremhelyzet, a többszörös határmentiség – megye és országhatár – okán, valamint a térség aprófalvas jellegéből adódó nehézkes terület- és településfejlesztés miatt társadalmi és gazdasági hátrányok jellemezték már ekkoriban (HI, 2005: 120-121). Jóllehet, a második gazdaság, a szervezett háztáji termelés teret adott bizonyos mértékig a paraszti hagyományban gyökerező korábbi megoldási stratégiáknak és értékeknek, a központi szervezés, az állatkihelyezés, a táppal való ellátás, a piaci folyamatok szervezése és a folyamatosság biztosítása az önálló gazdálkodási kompetenciákat nagymértékben leépítette. A rendszerváltást követő agrárpolitika a nagyobb méretű magán, szövetkezeti és állami üzemeket támogatta, emellett sem a „középréteg kialakítására, sem a törpegazdaságok érdekképviseletére, megszervezésére, a nekik való beszerzési, értékesítési és egyéb infrastruktúra kiépítésére, a bennük dolgozók szakmai és üzleti képzésére komoly tervek nem születtek” (Lányi, 2007: 161). Az 1990-es évek elején még úgy tűnt, talpon tudnak maradni a kis volumenben gazdálkodók, a 2000-es évek új szabályzásaihoz és az Európai Unió követelményeihez azonban a törpegazdaságok nagy része nem tudott alkalmazkodni. A vidéki élet korábbi normái mára jórészt érvényüket veszítették, s a „hagyományos” gazdálkodási tudás öröklődésében két-három generációs hiány keletkezett. A környéken korábban működő ipari létesítmények megszűnésével állás híján maradt a térség keresőkorú lakóinak nagy része, a dél-baranyai, dráva-menti vidék pedig azóta sem jelent vonzó területet a befektetők számára. Az országos tendencia itt is megfigyelhető: a fiatalok tanulmányaik és munkájuk miatt elhagyják a falut, a továbbtanulás vagy munkavállalás szempontjából is kedvezőbb kínálatot ígérő városokban, vagy külföldön próbálnak megélhetést teremteni maguknak. Új fogyasztási szokások, új értékrendek

uralkodnak, és a rurális térség keveseknek kínál vonzó életmódot. Más hazai és európai perifériai területekhez hasonlóan a szegregáció és a területi kirekesztés fokozott veszélyt jelent a vizsgált térségben is (Salamín et al, 2014), s napjainkban az Ormánság az ország leghátrányosabb helyzetű térségei közé tartozik – a hiányos infrastruktúra, valamint a kulturális és szociális szolgáltatások terén mutató hiátusok pedig nem könnyítik meg a helyzetből való kilábalást. Eddigi vizsgálataim is azt erősítették meg, hogy a helyiek többsége alacsony jövedelemszinten él. Kutatási eredményeim szerint az öngondoskodás eszközeivel azok a háztartások élnek inkább, amelyek a helyi viszonyok között kevésbé vannak erre rászorulva, és az instabil gazdasági helyzetben lévők csekély mértékben folytatnak gazdálkodást vagy más, önszervező jellegű tevékenységet. A gazdálkodásösztönző szociális programok, például a Szociális Földprogram esetében is a legérzékenyebbek tudták legkisebb mértékben hasznosítani a segítséget. Ennek egyik oka, hogy a gazdálkodást, a saját célra történő termelést az érintettek többsége nem lehetőségként, hanem kényszerként éli meg (Pulszter, 2013; Pulszter, 2015).

A Sellyei járás helyzete

A térség legnagyobb települése, Sellye honlapjának bemutatkozó sorai szerint a város „egy kellően nem méltányolt, ipari és mezőgazdasági szempontból is kiaknázatlan országrész, az Ormánság központja” (SVH, é.n.). Sellye lakossága 2752, a második legnagyobb település, Vajszló nagyközség lélekszáma 1834 fő volt 2011-ben (KSH, 2011). A Sellyei járás többi 36 települése közül a 100 fő alatti lélekszámú falvak aránya 11%, a kistérség településeinek csaknem 90%-a 500 fő alatti lakosságú település, a járás teljes lakossága pedig összesen 16 564 fő (KSH, 2016).

Sellye egészségügyi, szociális, rendészeti és szolgáltatói intézményhálózatával ellátja a járást, a városban működő intézmények és vállalkozások a térség foglalkoztatási központjává is teszik (SITS, 2015: 19). A már említett magas munkanélküliségi arány legfőbb oka, hogy a rendszerváltás után megszűnt, nagy létszámot foglalkoztató létesítmények helyett az azóta eltelt időben sem jöttek létre olyan munkahelyek, amelyek az alacsonyan képzett rétegeknek tartósan biztos megélhetést jelentenének. Egy 2016. júliusi adat szerint a járás 962 regisztrált álláskeresőjének csaknem 55%-a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezett (BaPa, 2017: 68).

2011-ben zárt be a megye egyik meghatározó munkáltatója, amely sok ormánságinak is munkát adott, mintegy 700 ember ingázott a sellyei térségből az Elcoteq pécsi üzemébe dolgozni. A résztvevő megfigyelés módszeréből és a kutatott közösségek életének figyelemmel kíséréséből adódóan tudomásom van olyanokról, akik a gyár bezárása után észak-nyugat-magyarországi városokban vagy például Németországban próbáltak szerencsét. A munkahelyhiány és a meglévő munkahelyek alacsony bérei

miatt jellemzően az agilis, fiatal munkavállalók hagyják el a térséget, tovább mélyítve ezzel a meglévő problémákat. Noha számos program kedvezményezettje volt a terület az elmúlt évtizedekben, az eddig megvalósított fejlesztések nem vezettek érdemi eredményre (NVS, 2012: 61). A térségben az elmúlt évtizedek alatt leszűkült a nagyfoglalkoztatók köre, a rendszerváltás óta számos munkahely szűnt meg, s mivel helyben nincs elegendő státusz az alacsonyan képzett munkelő számára, jellemző, hogy Szigetvárra, Pécsre járnak dolgozni a helyiek, vállalva a napi 2-3 óra hosszú bejárást.

A közfoglalkoztatás szerepe a helyi foglalkoztatáspolitikában

Hazánkban a lakosság 10-15%-a szegény a Nemzeti Vidékstratégia szerint, s köztük igen magas a vidéki környezetben élők aránya. Emiatt kulcsfontosságú a vidéki lakosság foglalkoztatási problémáinak megoldása és a szegénység további terjedésének, mélyülésének megakadályozása. Ennek egy eszköze a közfoglalkoztatási rendszer, amely jövedelmi és felzárkózási lehetőséget hivatott biztosítani a primer munkaerőpiacról kizorultak számára (NVS, 2012: 12). A közfoglalkoztatás e ponton kapcsolódik tehát a Vidékstratégia rendszeréhez, s minden visszasságával, negatívumával és pozitívumával együtt a foglalkoztatás problémáinak megoldásában – az elsődleges munkaerőpiac nyújtotta megoldások híján – kiemelt jelentőséggel bír. A közfoglalkoztatás sokak számára valóban az egyetlen foglalkoztatási lehetőség a térségben, különösen az alacsonyan képzettségű vagy szakképzés nélküli munkavállalók számára.

Terepmunkáim során – akkor még a pontos számok ismerete nélkül is – jól érzékelhető volt, hogy minél kisebb egy település, annál markánsabb a közfoglalkoztatás szerepe, ezért megkerülhetetlen téma ez a térséggel foglalkozó társadalomkutatók számára. A 64 főt számláló Markócon például a legáltalánosabb munkaviszonynak számít a közfoglalkoztatás (Pulszter, 2015). 2013-14-ben, a kutatásom ideje alatt a törpefalu 21 háztartásából 9 volt érintett a „köz munkában” – ahogy mindenki emlegeti –, s többek számára évek óta ez jelentette az egyetlen meghatározó jövedelemforrást. A program térségi viszonylatban betöltött jelentőségét mutatják a mérések is: 2016 októberében az országban a Sellyei járásban volt a legmagasabb a közfoglalkoztatottak aránya: minden 3. foglalkoztatott közfoglalkoztatottként dolgozott (KFBesz, 2018: 5; 10).

A közfoglalkoztatás a gazdálkodásösztönző, mezőgazdasági termelést elősegítő programokhoz is kapcsolódik, az ún. értékteremtő programok, elsősorban a mezőgazdasági startmunka mintaprogram keretében. A mezőgazdasági programban dolgozók számára más közfoglalkoztatási programok érintetteivel szemben előnyt jelent a hosszabb idejű, gyakorlatilag egész éven át tartó jogviszony, és ha tehetik, a foglalkoztatók is előnyben

részesítik ezt a formát. 2014 óta a Sellyei járásban a start-munka mintaprogramokban alkalmazott munkásoknak mintegy fele a mezőgazdasági alprogramokban vesz részt, s ez az arány évek óta tartja magát (KFA, é.n.).

A közfoglalkoztatás és a közfoglalkoztatottak megítélése

A terepen folytatott beszélgetések alapján polgármesterek, foglalkoztatottak, közfoglalkoztatottak, inaktívak egybehangzó véleménye az, hogy a közfoglalkoztatásban végzett mezőgazdasági munka kevésbé produktív, mint a „napszámban” vagy saját célra végzett munka, s ennek legfőbb magyarázatát valamennyien az alacsony bérezésben látják (Pulszter, 2015). Ugyanerre a következtetésre jutottak tanulmányok is, amelyek a mezőgazdasági startmunka program gazdasági hatékonyságát (is) vizsgálták (Váradí, 2016).

Mindez erősíti a közfoglalkoztatásban végzett munkák – és nem csak a mezőgazdasági programban végzett munkák – alapvetően negatív megítélését, nevezetesen azt a közvélekedést, miszerint a közmunkások nem csinálnak semmit.

A negatív megítélést tovább rontja, hogy szinte minden településen vannak olyan közfoglalkoztatottak, akik például alkoholproblémákkal küzdenek vagy kisebb munkahelyi lopások kapcsán keverednek gyanúba, ami nem csak saját magukra, de az egész brigádra, végső soron pedig magára a közfoglalkoztatási programra rossz fényt vet. A jelenlegi szabályzás alapján azonban, ha az ilyen embereket el is távolítják a programból, a rendszer sajátossága folytán előbb-utóbb visszakérülnek.

A közfoglalkoztatásban dolgozók társadalmi megbecsüléséről közmunkásokkal beszélgetve többször szóba került, hogy munkájukat és személyüket a társadalom többi tagja lenézi, s érezteti, hogy ők a társadalom alsó szegmense. Nem lehet homogén csoportként tekinteni rájuk, sokukban a kilátástalanság ellenére is él a vágy a megbecsülésre, az elvégzett munka elismerésére, arra, hogy egyenlő félként kezeljék, hogy emberszámba vegyék.

Közfoglalkoztatási programok a gyakorlatban

Minden eddig taglalt körülmény és korlát mellett a közmunka programoknak kézzel fogható, vitathatatlan, pozitív eredményei is vannak. A járás több helységében zajlik az értéketermelő mezőgazdasági program keretében kertészeti tevékenység vagy más mezőgazdasági termelő munka, illetve állattartás. Az így megtermelt javakkal a települések egyrészt hozzájárulnak például a közétkeztetést végző intézmények fenntartásához, másrészt a terményekből rendszerint részesülnek a szociálisan rászorulóknak, egyes esetekben a lakosság teljes egésze. Az általam közelebről ismert programokról vannak bővebb ismereteim: Markóc esetében például a drávafoki iskola konyhájára szállítják a mezőgazdasági program keretében megtermelt zöldségeket, egy részét feldolgozzák, egy része pedig kiosztásra

kerül a faluban. A termesztéshez szükséges palántákat is a helyi közmunkások állítják elő. A települési programban szerepel egy brikettgyártó üzem létesítése – e tanulmány írásának idejére talán már meg is valósult –, valamint lovakat is tartanak a közfoglalkoztatás rendszerének köszönhetően. A bogdásai programnak is fontos eleme a lótarítás, két lóva van a településnek, amelyekkel többek között a mezőgazdasági program földterületeinek művelését végzik. A lovak vásárlására is a program biztosított keretet, valamint az állatok gondozása is közfoglalkoztatásban zajlik. Bogdásán térkögyártás, gombatermesztés és zöldségtermesztés is folyik a program támogatásával. A térség többi településéről nem rendelkezem empirikus adatokkal, de interjúkból ismeretes, hogy több helységben is zajlik mezőgazdasági program, amelynek jellemzően zöldségtermesztés a fő profílija, de baromfi nevelő, vagy savanyító üzem is működik a közfoglalkoztatási forrásoknak köszönhetően a járásban.

A pozitívumok között maguk a közfoglalkoztatottak azt tartják leginkább számon, hogy a programban való részvételük jogosulttá teszi őket a szociális és társadalombiztosítási szolgáltatások igénybevételére és a közfoglalkoztatásban eltöltött idő hozzáadódik a nyugdíj megállapításához szükséges munkaévekhez.

A gyakorlati munkavégzés során a munkavezetők általában igyekeznek rugalmasan kezelni a munkaidő beosztását, és támogatják, de legalábbis nem akadályozzák brigádjuk tagjait, hogy az adódó plusz munkalehetőségekkel élni tudjanak, ezáltal kiegészítsék a közfoglalkoztatásból származó jövedelmüket. Ezek a jövedelemkiegészítő tevékenységek többnyire rövid ideig tartó vagy alkalmi munkák, erdészeti idénymunkák, szezonális jellegű mezőgazdasági napszámos munkák, amelyek általában egyszerűsített foglalkoztatás keretében zajlanak. Elmondások alapján vannak, akik megélhetésében az informális vagy fél-formális munkákból származó bevétel is szerepet játszik.²

Vállalkozások a Sellyei járásban

A járás kistélepülésein általában egy-két vállalkozás működik, de nem ritka, hogy a leghátrányosabb helyzetű falvakban bolt vagy kocsmá sem üzemel. 2016 júliusában a baranyai járások közül a Sellyei járásban működött a legkevesebb vállalkozás, összesen 418 db (BaPa, 2017: 70).

Sellyén a helyben működő vállalkozások több mint fele a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat területén volt érdekelt 2012-ben, de a szektorban tevékenykedők többnyire forráshiánnyal küzdenek. A járás gazdasági szerkezetében meghatározó a mezőgazdaság 71%-os aránya, a vállalkozások többsége jellemzően családi vállalkozás alkalmazott nélkül vagy néhány alkalmazottal (SITS, 2015)

A mezőgazdasági kisvállalkozások fejlődésének a tőke hiányán túl gátat szab, hogy a támogatások magasan tartják a föld árát, ezért nem könnyű földhöz jutniuk, s

2 A témával kapcsolatban ld. Váradi Mónika Mária 2010-es, a sásdi kistérség közfoglalkoztatásáról szóló elemzésének 4.3. fejezetét. (Váradi, 2010: 90-91)

legtöbbször bérelt földeken zajlik a termelés. A térségben néhányan a Fialat Gazda Pályázat keretében kezdtek önálló gazdálkodásba.

A nagyobb földterületet használók esetében a vállalkozás pénzügyi egyensúlyának biztosításában jelentős szerepet játszik a területalapú támogatás, amely harmadát-felét is kiteheti a bevételeiknek. A vállalkozások fejlesztésében fontos a pályázatok szerepe: a járás gazdasági szereplői közül többen éltek és élnek az aktuális Európai Unió és hazai tenderek nyújtotta lehetőségekkel, hogy telephelyüket, gépparkjukat bővítsék, korszerűsítsék. A technológiai újítások következményeként azonban a helyi mezőgazdasági vállalkozások munkahelyteremtő potenciálja általában kicsi.

A használt föld nagyságát tekintve nagy a szórás, te-repmunkám alkalmával néhány hektáros gazdával és 100 hektárt művelővel egyaránt beszéltem. Azok a mezőgazdasági vállalkozások, amelyek rendelkeztek megfelelő gazdasági és/vagy kapcsolati tőkével, és rugalmasan tudtak reagálni az Európai Unió szabályokra, a rendszer előnyeit élvezik.

Miközben azonban a támogatások biztosítják a vállalkozások működésének és fejlesztésének alapját, az igénybevételekhez betartandó, rendszerint a fenntarthatóság elveit szem előtt tartó szabályok egyúttal korlátot is szabnak a növekedésnek és a versenyképességnek.

A kisvállalkozások egy része a vendéglátás és kereskedelem terén működik, általában alacsony foglalkoztatotti létszámmal dolgoznak, elsősorban saját humán erőforrásaira támaszkodnak. A térség lakosságának jövedelmi viszonyai az ő gazdasági teljesítményükre vannak talán a legnagyobb hatással.

Ipari vállalkozások tekintetében nem túl jók a sellyei járás mutatói, a nagy munkáltatók között azonban még így is ők vannak többségben. A térség munkaerőpiaci fejlesztéseit koordináló Baranya Paktum a járásból két vegyipari céget, egy építőipari céget, egy varrodát és egy élelmiszer feldolgozással foglalkozó céget tart számon, mint nagyobb foglalkoztatót, s velük folytattak konzultációt a paktum stratégiájának kidolgozása során is (Ld.: BaPa, 2017).

A prosperáló vállalkozások sikeresen alkalmazkodtak az EU-s piaci környezethez, és élnek a pályázati és támogatási lehetőségekkel: tendereket nyernek, fejlesztik üzemüket és telephelyeiket, az Európai Szociális Alap és hazai központi költségvetési előirányzat által dotált munkahelyteremtő programokban vesznek részt. Ez utóbbiakat tekintve, a hozzájárulások és kedvezmények jelentős mértékének (pl. akár 70-100%-os bértámogatás) köszönhetően a térség munkáltatói motiváltak a támogatott célcsoport (általában álláskereső, hátrányos helyzetű személyek és inaktívak, valamint a közfoglalkoztatásban dolgozók) foglalkoztatásában, a támogatási és a fenntartási időszak lejárta után azonban nagy az esélye, hogy a dolgozók ismét alanyaivá válnak a foglalkoztatásösztönző programoknak. Jellemző, hogy a Sellyei járásban legnagyobb számban jelenlévő egyéni és mikrovállalkozások kevésbé

tájékozottak a pályázati világban, mint az egyébként is jobban érvényesülő nagyobb vállalkozások.

Függetlenül a vállalkozás méretétől és profiljától, a munkáltatók részéről gyakori panasz, hogy nem találunk megfelelő helyi vagy környékbeli alkalmazottat, s az, hogy a helyi munkaerőpiaci keresleti és kínálati oldal egymással szemben támasztott elvárásainak gyakran nincs közös halmaza, több tényezőtől múlik. A sokat emlegetett alacsony képzettségen, a közmunkás bérnél ugyan magasabb, de általában még mindig alacsony bérezés miatti motivátlanságon túl személyes sérelmek, konfliktusok éppúgy szerepet játszhatnak ebben, mint kommunikációs problémák.

Záró gondolatok

A hazai gazdasági rendszert és erőteret, benne az Ormán-ság és a Sellyei járás helyzetét egy tágabb horizontot és a helyi társadalom viszonyait egyszerre szemlélve érthetjük csak meg. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetközi folyamatokat, hiszen a magyarországi viszonyokat közvetlenül az Európai Unió keret, a pályázati hozzájárulásokért folytatott verseny határozza meg, amelyben a legrászorultabbak többnyire a források lehívásához szolgálnak hivatkozási alapul. A lokális társadalom több szegmensében is megfogalmazódott, hogy érdekeiknek és a helyi kezdeményezéseknek nem tudnak kellő mértékben érvényt szerezni. Ugyanakkor meglátásom szerint az ilyen kezdeményezéseknek egyéb külső tényezők mellett gátat szabnak a helyi közösségekben tapasztalható érdekellentétek és a fentebb részletesen tárgyalt társadalmi-gazdasági körülmények, jóllehet a lokális közösségek szerepe a fejlesztési tevékenységek sikerességében vitathatatlan (Szilvácsku – Szabó, 2012), s a közösségi tervezés gazdasági, társadalmi és politikai előnyöket hordozhat valamennyi résztvevő, tehát a „fejlesztett” és a „fejlesztő” számára (Bodorkós, 2014: 75).

Szerző

Pulszter Zsuzsanna

PhD hallgató, PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola,
Néprajz – Kulturális Antropológia Program
pulszter.zsuzsanna@gmail.com

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baksa, A.** (2013): A Közös Agrárpolitika Magyarországon: Tények és tanulságok. Innosco Közhasznú Alapítvány, Mezőzombor
- Bodorkós B.** (2009): A tervezés mint közösségi ügy. in: Falu Város Régió 16. évf. 3. sz. pp. 74-80, <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/233> (2018.11.18.)
- Jámbor, A.** (2014a): A Közös Agrárpolitika legújabb reformjai. in: Jámbor, A. – Mizik, T. (szerk.): Bevezetés a Közös Agrárpolitikába. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 47-65

- Jámbor, A. (2014b): A Közös Agrárpolitika jövője. in: Jámbor, A. – Mizik, T. (szerk.): Bevezetés a Közös Agrárpolitikába. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 255-268
- Kígyóssy G. – Czene Zs. (2012): Lehetőségeink a helyi gazdaságfejlesztésre. in: Falu Város Régió 19. évf. 1-2. sz. pp. 5-10, <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/244> (2018.11.18.)
- Lányi, K. (2007): Az agrárgazdaság átalakulása Magyarországon a kilencvenes években. in: U.ő: Piacok, globalizáció, harmadik út. KOPINT-DATORG Zrt., Budapest, pp. 147-183
- Mikó, Z. (2010a): Agrár- és vidékfejlesztési igazgatás gyakorlatok. in: Mikó, Z. [et al.]: Agrár- és vidékfejlesztési igazgatás. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, pp. 13-29
- Mikó, Z. (2010b): Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája (KAP), szabályozási rendje. in: Mikó, Z. [et al.]: Agrár- és vidékfejlesztési igazgatás. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, pp. 142-164
- Pulszter, Zs. (2013): Gazdasági stratégiák és értékpreferenciák egy ormánsági kistelepülésen. in: Böhm, G. – Fedeles, T. (szerk.): Specimina Operum Iuvenum 2. Szemelvények 2. Válogatás a PTE BTK XXXI. Tudományos Diákköri Konferencián (2013) első helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből. Pécsi Tudományegyetem BTK, Pécs, pp. 110-133
- Pulszter, Zs. (2015): „Hátrányból előnyt” Markóc önkormányzati stratégiájának társadalomnéprajzi elemzése. in: Tabula Online, 2014/2, http://tabula.neprajz.hu/pdf/2014_2_07.pdf (2018.09.15.)
- Ragadics, T. (2015): Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági kistelepüléseken. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Doktori Program, Pécs, <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/ragadicstamasphd.pdf> (2018.09.15.)
- Salamín Géza, Kígyóssy Gábor, Borbély Mátyás, Tafferer Bálint, Szabó Balázs, Tipold Ferenc, Péti Márton (2014): Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió és a 2005-ös országos területfejlesztési koncepció érvényesítésének tapasztalatai. in: Falu Város Régió 20. évf. 1. sz. pp. 5-24, <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/651> (2018.11.18.)
- Szilvácsku Zs. – Szabó Á. (2012): Érték- és közösségalapú fejlesztések : Alapelvek, lehetőségek és korlátok hazai példák alapján in: Falu Város Régió 19. évf. 1-2. sz. pp. 5-10, <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/244> (2018.11.18.)
- Váradi, M. (2016): Értékteremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. in: Esély, 2016/1, pp. 30-56, http://www.esely.org/kiadvanyok/2016_1/2016-1_2-1_Varadi_Ertékteremto_kozfoglalkoztatasi.pdf (2018.09.15.)
- Váradi, M. (2010): A közfoglalkoztatás útjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben. in: Esély, 2010/1, pp. 79-100, http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_1/05varadi_indd.pdf (2018.09.15.)

EGYÉB FORRÁSOK

- BaPa (2017): Baranya Paktum. „Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020”. Foglalkoztatási Stratégia és Akcióterv. <https://www.baranyapaktum.hu/dokumentum/7> (2018.09.15.)
- HI (2005): Háttér információ – Baranya megye gazdaságilag elmaradott térségeinek társadalmi-gazdasági fejlesztési programja. in: Dr. Füzes Miklós [et al.] (szerk.): Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, pp. 120-121
- KFA (é.n.): Közfoglalkoztatás főbb adatai. Közfoglalkoztatásban részt vevők havi átlagos létszáma. <http://kozfoglalkoztatasi.bm.hu/> (2018.09.15.)
- KFBesz (2018): Beszámoló a 2017. évi közfoglalkoztatásról. Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási Statisztikai, Elemzési és Monitoring Főosztálya, Budapest, http://kozfoglalkoztatasi.kormany.hu/download/c/7a/32000/Beszamolok_2017_20180621.pdf (2018.09.15.)
- KSH (2011): 2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3.3. Baranya megye, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_03_2011.pdf (2018.09.15.)
- KSH (2016): Éves településszisztematikai adatok 2016-os településszerkezetben. Magyarország települései. Terület: Sellyei járás. KSH. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (2018.09.15.)
- NVS (2012): Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020. Vidékfejlesztési Minisztérium, http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti_Videkstrategia.pdf (2018.09.15.)
- SITS (2015): Sellye Integrált Településfejlesztési Stratégia I. kötet. Terra Studio Kft. , http://www.sellye.hu/core/f7177163c833dff4b38fc8d2872f1ec6/files/dokumentumtar/paly_Sellye_ITS/Sellye_MV_BM_VEGLEGES.pdf (2018.09.15.)
- TFK (2016): Területfejlesztési Füzetek Különszám 2014–2020 – fejlesztési keretek;
- Európai uniós és hazai tervek, programok, Budapest, <https://regionalispolitika.kormany.hu/download/f/49/71000/TTF%202016%20LQ.pdf> (2018.11.18.)
- SVH (é.n.): Sellye város honlapja, <http://sellye.hu/HUN~/fooldal.html> (2018.09.15.)

Közfoglalkoztatási programok, mint a hátrányos helyzetű falvak fejlődési tényezői – Ináncs és Hernádszentandrás példáján keresztül

ABSZTRAKT | Kutatásunkban már megvalósított és jelenleg is sikeresen működő Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közfoglalkoztatási programokat vizsgálunk. Jelen tanulmány célja megtalálni azokat a jellemzőket, amelyek lehetővé teszik, hogy az említett programok segítségével más térségek is hasznos, a helyi gazdaságfejlesztéssel összefüggő folyamatokat tudjanak létrehozni. A tevékenységek egyes, általunk azonosított életciklusait tekintjük át, illetve a helyi polgármestereket és véleményvezéreket, illetve résztvevőket érintő személyes interjúk segítségével feltárjuk, hogy a települések milyen eltérő válaszokat találtak az egyes életszakaszokban felmerülő kihívásokra. Cikkünkben kitérünk arra is, hogy milyen feltételek szükségesek a jó gyakorlatok adaptálásához.

KULCSSZAVAK | helyi gazdaságfejlesztés, közfoglalkoztatás, jó gyakorlatok, Borsod-Abaúj-Zemplén-megye, adaptáció

Public work programmes, as development factors of underprivileged villages – the case of Ináncs and Hernádszentandrás

ABSTRACT | In this research we examine already implemented, and operating public work programmes in the Borsod-Abaúj-Zemplén County. The aim of the study is to find the concrete features, which allow the mentioned programmes to be helpful for other region, in order to build useful programmes, processes connected with local economic development. We give an overview through each life cycle period of the programme, with the help of interviewing the opinion leaders, mayors, and people who participating in the project we show, how different solutions were found and given in the two villages for each occurred challenges. At the end we mention some conditions, how the good practices could be adapted in other regions.

KEYWORDS | local economic development, public work programmes, good practices, Borsod-Abaúj-Zemplén County, adaptation

1. Bevezetés

A cikkben közölt kutatás a jól működő helyi gazdaságfejlesztési gyakorlatok sikertényezőivel és adaptálhatóságával foglalkozott, elsősorban a közfoglalkoztatásra fókuszálva. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a hátrányos helyzetű térségekben értéket teremtő közfoglalkoztatási program esetén a vezetők milyen kihívásokkal találkoztak és találkoznak a program egyes életszakaszain belül. A megvalósítással kapcsolatos különbségeket azért is tartjuk indokoltnak feltárni, mert hasonló háttérrel és adottságokkal bíró falvak alkotják szakcikkünk földrajzi keretét, amelyek eltérő stációkat és utat bejárva, de sikertörténetnek számítanak a rendszerváltoztatás utáni magyar településfejlesztés történetében.

1.1 Módszertan

A közfoglalkoztatási programokat a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található két szomszédos falu, Hernádszentandrás és Ináncs példáján elemezzük, amelyek méltán elhíresültek sikeres helyi foglalkoztatáspolitikájuk okán. A két település a Magyarország legelmaradottabb járásai között szereplő Encsi járásban helyezkedik el, ahol a foglalkoztatási, elvándorlási és egyéb strukturális problémák a legerősebben jelentkeznek.

A témát érintő elmélyedés érdekében összesen öt személyes interjút készítettünk a vizsgált települések polgármestereivel, illetve a helyi véleményvezérekkel és egyéb érintettekkel, továbbá többször is bejártuk a falvakat. A projektek életciklusát négy szakaszban határoztuk meg a helyben elvégzett interjúk alapján: *az előzményeket, az indítást, a működtetést és az önfenntartóvá válást különböztettük meg*, végül kitérünk a programok adaptálási lehetőségeire is.

1.2 Előzmények (szakirodalmi)

A közfoglalkoztatási kezdeményezések a döntően a saját erőforrásokra építő helyi gazdaságfejlesztés hazai jó gyakorlatainak sorát gazdagítják, amelyek a kilencvenes évek végétől, az ezredforduló környékétől kezdődően erősödtek meg (Czene – Ricz, 2010). A kétezres évek végén került a

helyi gazdaságfejlesztés a magyarországi fejlesztéspolitika fókuszába (Czene – Ricz, 2010), és lehetőségként már az uniós fejlesztéspolitikában is megjelent (Péti et al. 2012). A témakör az EU Bizottsággal történt egyeztetéseket követően a jelenlegi programidőszak hazai elképzeléseinek is része lett (Péti, 2014). A kedvező fejlesztéspolitikai környezet, a kibontakozó támogatási lehetőségek azonban nem jelentenek garanciát e modellek elterjedésére. A hazai tanulmányok konklúziói ugyanis arra utalnak, hogy e belső erőforrásokra épülő helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések sikere nagyobb részt a helyi szereplőkön múlik (pl. Kígyóssy – Czene, 2012; H. Makkos et al. 2012).

2. Eredmények: a közfoglalkoztatási törekvések fejlődési tényezői és pályája

Változó kihívások a programok egyes életszakaszai során

Míg Ináncs a foglalkoztatás-fejlesztését sokkal inkább az állami közfoglalkoztatási programra fűzte fel, és annak lehetőségeit használja ki a lehető legszélesebb körben akár egymásra épülő projektek kapcsán is, addig Hernádszentandrás a közfoglalkoztatási támogatást csupán mankónak használja egy attól mostanra függetlenné is váló helyi foglalkoztatást elősegítő projekt révén. A két példa ennek megfelelően több ponton markáns különbséget mutat, azonban abban mindkét település első embere és az ináncsi roma önkormányzat vezetője is egyet értett, hogy a mai sikereket csak hosszú évek tudatosan felépített munkájával lehetett elérni, így érdemes a kezdeti időszakoktól vizsgálni a folyamatokat.

2.1 Előzmények: kitartó helyi szociálpolitikai próbálkozások

A Trianonban megyeszékhelyét veszített, külső periferiára szoruló dél-abaúji térség amúgy is elmaradott helyzetét az 1970-es évektől tovább mélyítette a szocialista településhálózat-fejlesztési politika. Mivel az iparosítás megkívánta a városiasodottságot és a jobb elérhetőséget, így a kistelepülés térség nem került ennek a politikának a kedvezményezettjei közé, és így meg is indult az ingázás és a népességvándorlás a környező ipari városok irányába. Az ipar leépülése a rendszerváltoztatást követően súlyos munkanélküliséget okozott a térségben, mely tovább rontotta a térségben élők életszínvonalát (Jeney – Varga, 2016). A rendszerváltoztatást követően az új bürokratikus rendszer kiépítése felemésztette az állami szervek erőforrásait, így sok szakpolitikában, mint a foglalkoztatás is, az érdemi problémakezelés elmaradt, és a foglalkoztatási helyzet az országos trendeknek megfelelően az 1990-es évek elején egyre csak romlott a térségben. Történtek látszatintézkedések, amelyek szépítettek a statisztikán a rendszerváltás után bekövetkezett munkaerő-piaci sokkon, azonban ezek jelentős javulást nem hoztak, egészen

a 2000-es évekig. Azonban ez a tendencia az érintett térségben a 2000-es években sem fordult javulóra, sőt a 2000-es évek végén bekövetkezett gazdasági válság még jobban sújtotta ezt a térséget.

Kiss Péter, Ináncs település jelenlegi polgármestere 1992 óta élvezi a helyi választók bizalmát, a falu polgármestere első kézből számolt be arról, hogy a falu már a kezdeti közfoglalkoztatási programokra is pályázott 1998-tól, jöllehet ezek inkább látszatfoglalkoztatást hoztak, mintsem hosszú távú perspektívát. A polgármester kiemelte a térségben a hazai vidékfejlesztés egyik legnagyobb alakjának, G. Fekete Évának a szerepét, aki a Miskolci Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia szellemi műhelyeiben végzett elméleti és kutatói munkássága mellett a gyakorlatban is sokat dolgozott a térség fejlődésének érdekében. Ebben a szemléletben Ináncs már a Startmunka közfoglalkoztatási program 2011-es indulását jóval megelőzően, 1998-ban olyan megfontolásból pályázott támogatásért, hogy földet tudjon venni, ahol a munkanélküliek mezőgazdasági munkát végezhetnek. Gulyás Pál, aki 1994-től az ináncsi roma önkormányzat vezetője és számos helyi projekt ötletgazdája, illetve irányítója és szervezője, szintén megerősítette a tudatos építkezés alapjait jelentő földvásárlások jelentőségét.

Hernádszentandrás esetében később, a 2000-es évek elején indult az alapok lefektetése a közösségfejlesztéssel, azonban ez azt is jelenti, hogy itt mélyebbről kellett kezdeni az építkezést. Az 1990-es években inkább infrastrukturális beruházások terén fejlődött a település, megépült az árvízvédelmi körgát, az ivóvíz hálózat, a vezetékes telefonrendszer, a gázhálózat és 2001-re a szennyvízhálózat is. Azonban a település közösségének fejlesztése háttérbe szorult. 2002-2003-ban kezdődött meg az előkészítő munka Üveges Gábor polgármester elmondása alapján, aki a 2002–2006-os önkormányzati ciklusban még alpolgármesterként szolgált a települést. Itt tekinthetjük ezt a közösségfejlesztést az első kihívásnak, mert az interjú elhangzottak alapján már ez is nehéz feladat volt, hiszen a rendszerváltoztatást követően a település lakosságát nem formálta felső szervező erő. 2001-ben az önkormányzat létrehozta a Hernádszentandrás Szociális és Közcélú szolgálatot, amely napjainkban is többretnű szociális feladatokat lát el (Hernádszentandrás honlapja¹). A fentiekén túl közösségi eseményeket kezdtek szervezni a faluban, és támogatásból egy sportpályát is építettek, amely közösségi térként is funkcionál 2005 óta. A közösségfejlesztés önmagában persze nem oldja meg a munkanélküliség problémáját, viszont a polgármester szavaival élve egy „tapadási felületet biztosít” egy későbbi foglalkoztatás-fejlesztési projektnek, amely segítheti a program elfogadottságát a kezdetekben és fenntarthatóságát a működés során. Ilyen tudatos társadalmi hálózatépítés ritkán valósul meg a foglalkoztatás-fejlesztési projekteken (G. Fekete, 2009), viszont itt már előzetesen történt ilyen törekvés.

1 <http://www.hernadszentandras.hu/a-falu-tortenete/> – 2018. 08. 10.

2.2. Indítás: vontatott haladás a forráshiányos környezetben

A projektek mindkét falu esetében pályázati támogatással indulhattak csak el, hiszen a korábbiakban vázolt gazdasági problémák az önkormányzatokra is tovább gyűrűztek. Ellenben a pályázatok kapcsán is találkoztak kihívásokkal a vizsgált települések: míg Ináncs polgármestere a pályázatokhoz szükséges önerő előteremtését emelte ki problémaként, addig Hernádszentandrásan egy 2007-es sikertelen pályázat miatt csúszott éveket a projekt beindítása. Ezekre a különböző kihívásokra azonban mindkét településvezető megtalálta a saját maga válaszait.

Ináncson az önerő előteremtéséhez az önkormányzat még éppen a törvényi kereteken belül vállalkozási tevékenységbe kezdett, Hernádszentandrásan pedig újabb két évet szántak a tervezésre és az előkészületekre, hogy egy 2009-es, immár nyertes pályázat után 2010-ben elkezdhesék felépíteni a később BioSzentandrás néven országosan is ismertté váló ökológiai gazdálkodást.

A pályázatok kapcsán mindkét polgármester kiemelte, hogy *a támogatások szinergiáját kell kihasználni ahhoz, hogy sikeres projektek születhessenek*. Ináncs polgármestere például az infrastrukturális fejlesztésekre pályázott olyan formában, hogy azokban a különböző földmunkákat közfoglalkoztatottakkal végeztette el, így bevételt tudott generálni további pályázatok önerejéhez vagy akár önálló gépbeszerzéshez is.

Az indítás terén a hernádszentandrásai projekt szembenézett egy olyan kihívással, amellyel Ináncson nem, vagy csak kevésbé kellett megküzdeni. Ez a kihívás a projekt innovatív természetéből fakadt, ugyanis az ilyen újító elképzelések a vidéki környezetben sok negatív, sőt olykor kifejezetten ellenséges kritikával találkoznak. Ráadásul az első, 18 hónapos időszakban még csak közfoglalkoztatási támogatás sem társult a projekthez, így önkéntes alapon vettek részt az érdeklődők a képzéseken és később az ökológiai munkájában. Interjúalanyaink egyike, a tősgyökeres hernádszentandrásai Hajdúné Kóta Erika a 18-20 fős önkéntes csapat tagja volt a BioSzentandrás elindulásakor, ő főállása mellett kedvtelésből csatlakozott a programhoz. Elmondásai alapján heti egy alkalommal szakmai oktatáson vettek részt, majd az ott tanultakat a hét egy másik napján a gyakorlatba is átültették, így sajátították el a biogazdálkodás alapjait. Az ehhez szükséges kvalitások megszerzéséhez egy 160-180 millió Ft-os pályázati költségkeret állt az önkormányzat rendelkezésére, amiből többek között egy 1 hektáros gyakorlókeretet létesítettek, továbbá az önkéntes résztvevők saját földjüket és a műveléshez szükséges eszközöket is kaptak az otthoni kertjükbe, ahol szintén gyakorolhattak. Fontos megjegyeznünk, hogy az induláskor, amikor még nem körvonalazódtak az ökológiai gazdasági projekt jövőbeli sikerei, sokkal nagyobb elhivatottságot igényelt a vezetőktől, mint egy hagyományos mezőgazdasági tevékenység elindítás igényelt volna.

2.3. Működtetés: belső vs. külső erőforrások alkalmazása

A két településvezető egyaránt elhivatott az értékteremtő foglalkoztatás mellett, még a közfoglalkoztatás esetében is. Ennek nem csak azért van jelentősége, hogy a település profitáljon a támogatott munkáltatásból, hanem azért is, hogy a közfoglalkoztatott hasznosnak érezze magát, és javuljon az önbecsülése. Azonban, ha valóban értékteremtő munkát szeretnénk adni, akkor ahhoz szükség van szakértelemre is. Ebben a tekintetben egészen más felfogást vall a két vezető, habár ennek a különbözőségnek köze lehet a rendelkezésre álló humántőke állományához is. A hernádszentandrásai ökológiai gazdaság elindításához és működtetéséhez a településen kívülről (a gödöllői Szent István Egyetemről) kellett szakértelmet „importálni”, hogy a projekt életben maradjon, és ettől nem is riadt vissza a helyi vezetés. Ináncs esetében viszont a polgármester és a roma önkormányzat vezetője is kiemelte, hogy amennyiben van rá mód, mindig helyben keresik a szaktudást. Kivételt képez ez alól, ha engedélyhez kötött tevékenységről van szó, mint például a vezetékes gázhálózat telepítése, vagy ha olyan magas szaktudásra van szükség, amely helyben nem fellelhető. Ez a különbség részben a két település adottságai miatt is alakulhatott így, hiszen az 1243 fős Ináncs majd háromszor akkora lélekszámú település, mint a 435 állandó lakossal rendelkező Hernádszentandrás (KSH, 2015).

Mindkét településvezető kritikát fogalmazott meg a törvényi szabályozásokra vonatkozóan, miszerint a törvényhozók nincsenek tisztában a valós problémákkal, melyek a vidéki, periferikus térségeket sújtják. Ináncs polgármesterének felvetése szerint segítene a térség foglalkoztatási krízisén a feladatok jobb, egyszerűbb allokálása, például ha a helyi infrastruktúra beruházásokhoz nem az ország más pontjáról hoznák a segédmunkásokat, hanem a helyi közfoglalkoztatottak kapnának lehetőséget ilyen értékteremtő munka elvégzésére. Ennek további előnyeként említi a polgármester, hogy így jobban meg is becsülné a helyi lakosság a közvetlen részvételükkel megvalósult beruházások eredményeit, ami azok fenntartásához is hozzájárulna. Hernádszentandrás polgármestere a támogatások véletlenszerű kiosztását váltaná fel kiszámítható, csökkenő tendenciájú rendszerre. A BioSzentandrás projekt például még ugyan gyerekcipőben jár, de 2016 óta már nem vonható be alá közfoglalkoztatási támogatás. A foglalkoztatás-fejlesztésre irányuló pályázatokkal szembeni kiemelt elvárás lenne a pénzügyi stabilitás biztosítása és a kiszámítható finanszírozás (G. Fekete, 2009).

Láthatjuk, a rendszer több ponton szorulna javításra, azonban Ináncs polgármestere pozitívként említi a törvényhozói szintről 2011-ben bekövetkezett szemléletbeli változást: ekkor több polgármesterrel együtt meghívást kapott a Belügyminisztériumba, hogy beszámolhassanak közfoglalkoztatási jó példáikról, illetve a BM akkori munkatársai is ellátogattak a térségbe. E kommunikációs csatorna kitérőjét követően nem sokkal el is indult a Startmunka

közfoglalkoztatási program, melyben a leghátrányosabb helyzetű térségek, mint például az Encsi járás területe is 100 százalékos bértámogatást kapott, illetve nagyobb arányú támogatás járt az anyagi és dologi beruházásokra is a program keretén belül.

2.4. Önfenntartóvá válás - elágazó fejlődési pályák

A lényegi különbség a két település helyi foglalkoztatás-fejlesztési elképzelésében éppen ebben az utolsó szakaszban rejlik. Ugyan a két település vezetőjének hosszútávú célja megegyezik, miszerint értékteremtő munkát biztosítson a helyi munkanélkülieknek, azonban a programok kifizetése egészen más terv szerint halad.

Hernádszentandrás a BioSzentandrás ökológiai gazdálkodás nincs messze attól, hogy teljes értékű piaci szereplő legyen, mely megáll a maga lábán is. Saját partnerhálózatot és értékesítési rendszert alakítottak ki, zöld termékekkel az egészséges, tudatos táplálkozást is szeretnék népszerűsíteni.

Elmondható tehát, hogy itt kezdetektől fogva a versenypiacra való kilépés volt a cél, és ott fennmaradva biztosítani munkahelyet a helybelieknek. Ennek kapcsán a legnagyobb kihívásnak a támogatott időszakról való áttérés tekinthető a tisztán piaci bevételszerzésre, erre komoly változásmenedzsmenttel kell készülni, illetve feltérképezni az egyéb pályázati lehetőségeket, amelyek szóba jöhetnek piaci szereplők számára is.

Ináncson egész más a helyzet, az itteni polgármester a közfoglalkoztatást saját szavaival egyfajta „temperálásnak” nevezte: a helyi munkaerő, a humántőke karbantartásának, mielőtt a hazai gazdaság újra olyan helyzetbe nem kerül, hogy munkahelyet biztosítson számára. Ebben a felfogásban az önfenntartóvá válás szinte értelmét veszti. Természetesen itt az a cél, hogy minél több ember értékteremtő munkát végezzen, és ne maga a projekt legyen önfenntartó, hanem a benne érintett emberek, amelyet hosszútávon úgy érhetnek el, ha visszajutnak az elsődleges munkaerőpiacra. Fontos megemlíteni, hogy az országos szintű elemzések nem támasztják alá, hogy a közfoglalkoztatási programok biztosítanak a munkaerőpiaci reintegrációt (Farkas et al. 2014). Az ináncsi példa ebben a tekintetben sikeresnek mondható, ugyanis a polgármester elmondása alapján már a közfoglalkoztatási program tervezhetőségét rontja az, hogy egyre több helyi

közfoglalkoztatott tér vissza az elsődleges munkaerőpiacra. Ez a jelenség a program sikerességét támasztja alá, hiszen egy 2011-es felmérés szerint a közfoglalkoztatottak csupán 5 százaléka tud visszatérni az elsődleges munkaerőpiacra (Cseres-Gergely et al. 2012).

A programok egyes életszakaszainak változó jellegzetességeit és kihívásait a lenti táblázatban foglaltuk össze.

3. Konklúziók: hasonlóságok és különbségek a két közfoglalkoztatási program sikertényezőiben

3.1 Földrajzi adottságok

Szomszéd települések lévén nem figyelhető meg jelentős eltérés a természetföldrajzi, mezőgazdasági adottságokban. A mikroklíma jellemzői nem a legkedvezőbbek az agrárium számára, azonban a helyi talajviszonyokkal és a technológiai eljárásokkal – Hernádszentandrás és Ináncson egyaránt alkalmaznak melegházi (fóliasátras) technológiát – kiegészülve megfelelő mértékben lehetővé teszik a mezőgazdasági hasznosítást. Ezt bizonyítja nem csupán a polgármesterek egybehangzó véleménye, hanem az is, hogy évtizedeken keresztül a gabonafélék (búza, árpa), köztük a hűvösségkedvelő rozs-, illetve a dohány- és a zöldségfélék játszották a döntő szerepet a helyi mezőgazdasági termelésben. Alátámasztja az állítást továbbá maga a BioSzentandrás és az ináncsi növénykultúra és állattenyésztés megléte és működése is. Az állattenyésztésben a szarvasmarha, a sertés és a baromfi haszonállattartásnak korábban mindkét településen megvolt a hagyománya, ami azonban napjainkra csak Ináncson maradt meg. A faluban a saját állatgazdaságukból származó szerves anyagot visszaforgatják a földekre, javítva azok minőségét. Ináncson minden alapanyag minden mezőgazdasági programból (növénytermesztés, állattenyésztés és térsztaüzem) a közétkeztetésben kerül felhasználásra oly módon, hogy előzőleg valamely programelem terméke egy másik program alapját képezi, létrehozva így az élelmiszerláncot. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a növénytermesztés termékei etetőanyagként szolgálnak az állattartáshoz, a feldolgozott sertések és baromfik további

1. táblázat: Jellegzetességek Hernádszentandrás és Ináncs foglalkoztatásfejlesztési programjainak egyes életszakaszai során. (Forrás: saját szerkesztés)

	Hernádszentandrás	Ináncs
Előzmények	- 2000-ben kezdődő tudatos építkezés - Közösségfejlesztés - Infrastrukturális fejlesztések	- Polgármester 1992 óta - Kezdeti közfoglalkoztatási program - Szemléletfejlesztő utazások
Indítás	- Elveszített pályázat - Két plusz év tervezés, előkészítés - Támogatások szinergiája - Negatív helyi kritikák	- Önerő előteremtésének nehézsége - Kiskapuk megtalálása - Támogatások szinergiája
Működtetés	- Szakemberek hiánya - Szakemberek pótlása külső forrásból - Törvényi szabályozás által okozott nehézségek	- Törvényi szabályozás által okozott nehézségek - Belügyminiszteri látogatás a faluba
Önfenntartóvá válás	- Piacra lépés	- Munkaerőpiacra lépők pótlása

alapanyagot jelentenek a közétkeztetéshez, míg a tyúkok tojásait a helyi szárastészta gyártó üzem hasznosítja.

Alapvető hasonlóságként figyelhető meg mindkét falu esetében, hogy a rendszerváltoztatás után kialakult gazdasági helyzetben egyaránt törekedtek az önkormányzati vagyont megőrzésére, ami a Hernád-völgyében való fekvésnek megfelelően nagyrészt a jó minőségű termőföldet jelentette. A biztos és stabil tulajdonviszonyok hozzájárultak a későbbi fejlesztésekhez. A kezdeti birtokviszonyokat tekintve alapvető különbség figyelhető meg: míg Ináncson ma is nagyrészt egybefüggő és nagyobb területen folyik a mezőgazdasági művelés, addig Hernádszentandrásan a projekt elindítása előtt az apró, széttagolt parcellák voltak jellemzőek. Ez részben az eltérő településméretből is fakad: Ináncs területe 10,95 km², míg Hernádszentandrásé 7,04 km².

3.2 Helyi hősök és a társadalom szerepe a fenntarthatóságban

A terepi bejárás során szerzett tapasztalataink szerint egy sikeres közfoglalkoztatási programhoz a társadalmi innováció mellett szükség van egy, a programok megvalósítására és azok eredményeinek fenntartására egyaránt képes, megfontolt, határozott és együttműködésre képes helyi vezetőre, polgármesterre is, aki „helyi hősként” lép fel és tesz az adott közösségért (Kígyóssy – Czene, 2012; H. Makkos et al. 2012). „Helyi hősként” tekintünk azokra a helyi lakosokra is, akik szívügyüknek tekintik az adott programok és innovációk megvalósítását, és akár szakmai tudásukkal, akár lelkesedésükkel, pozitív értelemben vett fanatizmusukkal a településvezetés munkáját támogatva dolgoznak a kezdeményezések sikeréért.

Az ináncsi Kiss Péter 1992 óta tölti be a polgármesteri tisztséget, míg Üveges Gábor 10 éves kora óta él Hernádszentandrásan, és 2006 óta a település első embere. A polgármesterekben közös, hogy egyfajta gyakorlatias hivatás- és küldetéstudat határozza meg mindennapi munkájukat. A közfoglalkoztatásra nem mint látszattervékenységre, hanem lehetőségként és a helyi közösségek problémáinak felszámolására alkalmas eszközként tekintenek. **Mindketten az értékkeremtő közmunkát és a szegénység felszámolását helyezték előtérbe, illetve hosszútávon és politikai ciklusoktól független belső, helyi fejlesztési mérföldkövekben is gondolkodnak.** A különböző pályázati források felhasználásának szinergiáját, egymásra épülő és együttes felhasználását egyaránt nélkülözhetetlennek tartják, és alkalmazzák. Üveges Gábor magát a közösségfejlesztést jelölte meg a munkanélküliség és az egyéb helyi problémák enyhítésében és megszüntetésében az első állomásnak, ugyanis nem lehet teljes sikert elérni kizárólag csupán tárgyi fejlesztésekkel. A lakosok szociális felkarolása mellett ez a folyamat magában foglalja pl. a helyi sajtótermékek (újság, televízió) alapítását és működtetését is és a lakosok bevonását. A közösségépítésen belül Hernádszentandrás nagy hangsúlyt fektet a rendezvényszervezésre, a helyi programok és meg-

mozdulások szervezésére (Üveges, 2012). Egy *„helyi hős” tehát, aki a közösségfejlesztéssel, illetve a pályázati források és fejlesztési kapacitások bővítésével egyaránt foglalkozik, azáltal tud helyben fejlődést elérni, hogy igénybe veszi a központi (EU-s és állami) fejlesztéspolitikai lehetőségeket.*

Fontos hasonlóságként értékeljük munkásságuk „filozófiájában” azt, hogy a polgármesterek átmenetként tekintenek a közfoglalkoztatásra. Az átmenet értelmezésében azonban különbségeket figyeltünk meg. Kiss Péter a szinten tartásban és a felkészítésben látja a funkcióját, mielőtt az ember vissza- vagy kilép a versenyszférába, a munkaerőpiacon való elhelyezkedést pedig az egész közfoglalkoztatás egyik legfontosabb céljaként azonosította. Üveges Gábor egy fontos átmeneti állomásként és lépcsőfokként tekintett a közfoglalkoztatásra (2016-tól teljesen kivonult a rendszerükből ez a foglalkoztatási forma) a BioSzentandrás sikeres piaci szereplővé válása útján. Ugyanakkor mindketten egyaránt fontosnak tartják a generációk előtti példamutatást, mely projektjeik „profiljából” fakadóan másképp tükröződik. Kiss Péter az alanyi jogon járó segélyezés helyett a munkába járás tevékenységének pozitív üzenetét emelte ki, míg Üveges Gábor az ökológiai szemléletváltásra és az élelmiszerek vásárlásának, illetve fogyasztásának tudatosságára helyezi a fő hangsúlyt a BioSzentandrásan keresztül.

A helyben elért eredmények fenntarthatóságának egyik kulcsaként az előző fejezetben is említett közösségfejlesztést állapítottuk meg. Kiss Péter az értékkeremtő közfoglalkoztatás pozitív hozadékaként említette a közös erővel felépített javakhoz való viszonyulást. Az érdemi munkát végző közfoglalkoztatottak jobban megbecsülik és óvják azt, amelynek létrehozásában ők maguk is részt vettek. Ináncson emellett törekednek arra, hogy minél kevesebb, csak a törvényi jogszabályok előírta műszaki-szakmai feladatok elvégzéséhez vonjanak be külsős szakembert. Ellenállás és ellenszenv nem volt jellemző az ináncsi lakosság körében a projektek iránt.

Az ináncsi állapotokkal szemben Hernádszentandrásan bizalmatlanság és ellenszenv is fogadta az önkormányzat kezdeti szárnycsapásait. A helyi társadalom itt más utat járt be a projekt elfogadásában és fenntartásában. Fontos hangsúlyozni, hogy a BioSzentandrás deklarált célja a vállalkozás sikeres piacra lépése volt, a közfoglalkoztatásra emiatt csak részben és időlegesen támaszkodott. Így lényegéből fakadóan is valamivel hosszabb időtávra (1–2 év) volt szüksége az első látványos eredmények produkálásához. Attól kezdve, hogy képes volt ezeket felmutatni, az első sikerekkel együtt párhuzamosan nőtt a kezdeményezés elfogadása és támogatása a helyi társadalom körében. Erre a folyamatra megerősítő tényezőként hatott a médiafigyelem és a különböző TV-szereplések is. Az említett pozitív visszacsatolásoknak is köszönhetően a BioSzentandrás fokozatosan beágyazódott a helyi társadalomba, sőt napjainkra megjelentek a helyi vásárlók is. Üveges Gábor a humántőke mellett a 2–3 elhivatott kulcsembert megtalálását nevezte meg a siker fő feltételének.

4. Diszkusszió: Az adaptáció lehetőségei más hátrányos helyzetű falvak számára

A hernádszentandrás és ináncsi sikeres eseti példák felvetik annak a gondolatát, hogy a már bemutatott programokat milyen feltételek mellett lehet, vagy egyáltalán lehet-e átültetni más falvak társadalmi-gazdasági működésébe. Egyúttal felmerül a kérdés, hogy milyen lehetőségek rejlenek a kooperációban, a tapasztalatok megosztásában, van-e erre igény, továbbá segíthet-e megoldani a foglalkoztatás témájában felmerülő komplex problémákat.

Megítélésünk szerint (amit a két falu polgármesterének véleménye is megerősít) a programok sikerességüket több tényező együttes közreműködésének köszönhetik. Ezek közül a legtöbbször maguk is hatással lehetnek, de nem megkerülendő a külső szabályozás, a település adottságai vagy a szerencsefaktor sem (2. táblázat).

2. táblázat: Külső és befolyásolható tényezők a település életében. (Forrás: Saját szerkesztés)

Külső tényezők	Befolyásolható tényezők
Szabályozás	Helyi infrastruktúra
Települési adottságok (földrajzi, humán erőforrás)	Helyi közösség
Szerencsefaktor	Helyi (önkormányzati) tulajdon- és birtokviszonyok/vagyon

Ahhoz, hogy a program sikeressé váljon, elengedhetetlen volt a már korábban említett vezető szerep (jelen esetben a polgármesterekre gondolunk), ami bár a két faluban számos igen eltérő tulajdonságban (pl. mentalitásban és gondolkodásmódban), illetve a célt elérendő út kijárásában különbözhet, de talán a legfontosabban, a cél-tudatosságban és a motiváltságban megegyezik mindkét fél. Az ő személyük az, amelyek valójában a programok arcukat adják, az ő önálló elképzeléseik jelennek meg a programok egy-egy szegletében.

Ők viszont abból tudnak építkezni, amivel a település rendelkezik. A programot a település adottságaira kell tervezni, legyen az földrajzi, természeti, infrastrukturális, vagy személyi erőforrás. Számolni kell a természeti adottságokkal: olyan növényeket célszerű termesztetni, melyeknek megfelelőek a talaj- és a klimatikus viszonyok kínálta adottságok, illetve van helyi vagy külső piacuk. Az infrastrukturális adottságokkal is érdemes kalkulálni: Az adott évben mennyi eszközre lehet számítani, megszervezhető-e a leszedett termékek szállítása, tárolása? Lesz-e elég ember, aki megműveli a földet, gondolja az elültetett magokat, majd leszedi a terméseket? Ám felmerülhet a kérdés bármelyik faluban, akik valamilyen programot indítanak el, hogy egyáltalán agrárprofilú legyen-e a tevékenység, vagy esetleg mástól különleges az adott település. Ehhez szükséges ismerni az adott település erősségeit és gyengeségeit, illetve lehetőségeit és veszélyeit is (SWOT-analízis).

A fentebb említettek alapján elmondható, hogy a kialakult programok egy az egyben nem ültethetőek át más falvakba, mivel azok sikeressége attól függ, hogy mennyire van a településre szabva, ám mégis igen értékes tapasztalatokat rejtenek magukban. Ha a kihívásokra adott válaszokat tekintjük, már látható, hogy egy olyan falu, amelynek például szintén a piacra lépés problémájával kell megküzdenie pár év múlva, gond nélkül tanulhat majd Hernádszentandrás példájából, akik addigra remélhetően sikeresen megoldásokat találtak a problémákra. Véleményünk szerint a hasonló gazdasági és szociális problémákkal küzdő, jellemzően szintén aprófalvas településszerkezetű Dél-dunántúli (somogyi, baranyai és tolnai) térség esetében nagy valószínűséggel vezethetne sikerhez az ináncsi és a hernádszentandrás „modell” részleges adaptálása, természetesen a helyi erőforrásokra is támaszkodva.

Szerzők

Mozga Gábor

kutatói referens,
Nemzetstratégiai Kutatóintézet
gabor.mozga@nski.gov.hu

Ghira Zsófia Anna

regionális- és környezeti gazdaságtan mesterszakos hallgató,
Budapesti Corvinus Egyetem
zs.ghira@gmail.com

Csia Márton

regionális- és környezeti gazdaságtan mesterszakos hallgató,
Budapesti Corvinus Egyetem
marton.csia@gmail.com

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cseres-Gergely, Zs. – Kátay, G. – Szörfi, B. (2012): A magyarországi munkapiac 2011–2012- ben. in: Munkaerőpiaci Tükör, 2012, pp. 17–41, <http://real.mtak.hu/10465/1/egyben.pdf>
- Czene, Zs. – Ricz, J. (2010): Területfejlesztés és helyi gazdaságfejlesztés. in: Helyi gazdaságfejlesztés: ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. VÁTI, Budapest, 2010. pp. 29–43, http://www.terport.hu/webfm_send/280
- Farkas, Zs. – Molnár, Gy. – Molnár, Zs. (2014): A közfoglalkoztatási csapda. Magyar Szegényellenes Hálózat, Budapest
http://www.msze.hu/wp-content/uploads/2015/06/A_kozfoglalkoztatasi-csapda.pdf
- G. Fekete, É. (2009): A munkaerőpiaci programok megvalósulásában a romák munkavállalását gátló tényezők kezelésének értékelése és a további programok alakítására vonatkozó javaslatok. in: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 6/1, pp. 127–135, <http://midra.uni-miskolc.hu/document/13258/5394.pdf>
- G. Fekete, É. – Lipták, K. (2014): Közfoglalkoztatásból szociális szövetkezet? in: Lukovics, M. – Zuti, B. (szerk.):

- A Területi fejlődés dilemmái. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, pp. 123-142, <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40071>
- H. Makkos, D. – Schwertner, J. – Ónodi, Zs.** (2012): Kincs ami nincs: Esettanulmány mint módszer a helyi gazdaság-fejlesztési kezdeményezések értékelésében és tervezésében. in: Falu Város Régió 19/ 1-2, pp. 25-31, <https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=1870381&mutat=https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/244>
- Jeney, L. – Varga, Á.** (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. in: Területi Statisztika 56/2, pp. 183–208, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2016/02/ts560205.pdf>
- Kigyóssy, G. – Czene, Zs.** (2012): Lehetőségeink a helyi gazdaságfejlesztésre. in: Falu Város Régió 19/1-2, pp. 5-10, <https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=1870381&mutat=https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/244>
- KSH** (2015): Éves településstatisztikai adatok 2015-ös településszerkezetben
- Üveges, G.** (2012): Hernádszentandrás kulturális élete. in: Gombár, A. – Ujvári, N. – Üveges G. (szerk): Hernádszentandrás monográfiája. „Magyarország legrégebbi falutörvényének hazája...”, 2. kiadás, Miskolc
- Péti, M. – Czene, Zs. – Csizmár, O. – Gálóczi, B. – Petrás, F. – Szabó, B.** (2012): Helyi gazdaságfejlesztési perspektívák a fejlesztéspolitikában. in: Falu Város Régió 19/1-2, pp. 87-91, <https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=1870652&mutat=https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/244>
- Péti, M.** (2014): Magyarország Partnerségi Megállapodása 2014–2020: A területfejlesztés és gazdaságfejlesztés megújításának újabb lépése. in: Falu Város Régió 20/2 pp. 12-22, https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=2526741&mutat=http://regionalispolitika.kormany.hu/download/3/e1/31000/FVR_2014_2.pdf

A pénzügyi eszközök szerepe a vidéki térségek felzárkóztatásában

ABSZTRAKT | A vidéki térségek megfelelő pénzügyi szolgáltatásokkal való ellátottságának biztosítása és a vállalkozók pénzügyi tájékozottságának fokozása Európa szerte komoly kihívást képez, a hitelintézetek jelenléte és a pénzügyi innovációk terjedése ugyanis erős korrelációt mutat a településhierarchia alakulásával. Az Európai Unió által támogatott pénzügyi eszközök általános célja, hogy a kohéziót szolgálva a legfontosabb pénzügyi szolgáltatások minden célcsoport számára biztosíthatók legyenek. A cikk a pénzügyi közvetítés gazdasági növekedésre és területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásait hivatott bemutatni a szakirodalom alapján, továbbá a hazai fejlesztéspolitika stratégiai és értékelési dokumentumainak elemzése mentén összességzi az EU pénzügyi eszközeinek vidéki térségekben való elérhetőségének céljait és a felhasználás területi sajátosságait.

KULCSSZAVAK | pénzügyi közvetítő rendszer, fejlesztéspolitika, pénzügyi eszközök, európai unió

Public work programmes, as development factors of underprivileged villages – the case of Ináncs and Hernádszentandrás

ABSTRACT | Ensuring the adequate financial services in rural areas and enhancing financial awareness are major challenges in Europe, since the presence of credit institutions and the spread of financial innovations show a strong correlation with the settlement hierarchy. The general aim of the European Union's financial instruments is to make the most important financial services available for those business units which face obstacles in accessing traditional banking services (correcting market insufficiencies). This paper aims to highlight the impacts of financial intermediation on economic growth and on territorial inequalities based on the literature. Along with the analysis of the Hungarian strategic and evaluation documents of the development policy, it also purposes to summarize the objectives of these instruments in the rural areas and to sum up the territorial features of these expenditures.

KEYWORDS | financial intermediary system, development policy, financial instruments, European Union

I. A pénzügyi közvetítés szerepe a növekedésben és a területi egyenlőtlenségek alakulásában

Nemzetgazdasági szempontból a magas növekedést hordozó, induló vállalkozások támogatása, életképességük kezdeti szakaszokban történő megerősítése jelentős gazdasági érdeket képvisel, melynek támogatásában célzott ágazati és forráskereteket szabva az állam is szerepet vállal, ugyanakkor a pénzügyi közvetítő rendszer is komoly hatást gyakorol. A gazdasági növekedésben és társadalmi előrehaladásban a pénzügyi közvetítés központi szerepet játszik (Mérő, 2003; Imreh, Kosztópulosz, Mészáros, 2007), annak mélysége és funkcióinak megfelelő, a reálgazdaság teljesítményét elősegítő működése komoly stimulációs hatást gyakorol (Schumpeter, 1980; King- Levine 1993; Merton, 1995; Mérő, 2003; Kay, 2015). A hazai pénzügyi közvetítési folyamatokról szóló szakirodalom fontos megállapítása emellett, hogy a gazdasági növekedésre általánosságban magasabb szintű hatást gyakorol a hitelezésen keresztül történő finanszírozás a tőketámogatásoknál, a közvetítőrendszer növekedést támogató hatásának szempontjából azonban e két típus együttes fejlettségére van szükség (Mérő, 2003).

Kay a gazdasági növekedés szolgálatában a pénzügyi közvetítő rendszer számára négy alapfunkciót nevez meg, egyaránt ideértve a banki, hitelintézeti szektort, valamint a tőkepiaci közvetítést. A pénzügyi közvetítést végző intézmények célja e funkciókkal, hogy szolgáltatásaikkal és termékeikkel a reálgazdaság igényeit minél pontosabban kiszolgálják. E négy funkció a fizetési, elszámolási rendszerek működtetése (1); a gazdaság szereplőinek összekapcsolása, vagyis a befektetők, betétesek és hiteligénylők összekapcsolása (denominációs transzformáció) révén a rövidebb lejáratú befektetések hosszabbtávú hitelekkel történő átalakítása (lejárat transzformáció) (2); a gazdasági szereplők pénzügyi erőforrásainak életszakaszokon átívelő átcsoportosítása (3); valamint a kockázatkezelés és kockázat simítás (minőségi eszköztranszformáció) (4). A magyar szakirodalom (elsősorban Merton és Bodie, 1995 alapján Mérő, 2003, valamint Mérő és Erdős, 2010) két kiegészítéssel élve ide sorolja az információfeldolgozást és – szolgáltatást (5), valamint az ösztönzési problémák áthidalását is (6).

A pénzügyi intézmények kockázatsimításra irányuló funkcióik (4) és az ösztönzési problémák áthidalása (6)

tekintetében csak korlátozottan tudnak a reálgazdaság igényeinek megfelelni. E funkciók nem megfelelő működése, a pénzügyi piacokon zajló információterjedés tökéletlenségeit okozva, piaci kudarcokhoz vezet a gazdaság finanszírozásában.

Annak tényére, hogy a pénzügyi piacok önkorrekciója téves, Vito Tanzi, a cambridge-i egyetem fejlődésgazdaságtan professzora, a Nemzetközi Valuta Alap korábbi vezetője és Olaszország egykori gazdasági minisztere is felhívta a figyelmet (Farkas, 2017a Tanzi, 2011 alapján). A 2008-as válságot követően az állam módosuló szerepével kapcsolatos gazdaságelméletek mentén (Farkas, 2017a, 2017b) egyre inkább előkerült, hogy a piaci kudarcok kezelésében állami szintű beavatkozásra van szükség.

A pénzügyi közvetítés folyamatainak és intézményeinek megfelelő működése továbbá komoly hatást gyakorol a *térségi szinten értelmezett gazdasági fejlődésére, és ezen keresztül a fejlettség területi különbségeinek, egyenlőtlenségeinek alakulására*. A pénzmozgások egyenlőtlen térbeli eloszlása a pénzügyi rendszer adott szintjének megfelelően nagy területi különbségeket eredményezhet (Porteous, 1995; Mazucca, 1999; Dow, 1999; Alessandrini-Zazzaro, 1999 alapján Gál és Burger, 2011). A pénzügyi közvetítés funkcionálásában tapasztalható területi különbségek a gazdasági szereplők szempontjából a finanszírozáshoz való hozzáférésben jelentkeznek, valamint az intézményrendszerben felmerülő információs aszimmetria mértékében is megnyilatkoznak. A pénzmozgások területi egyenlőtlenségeiben típus szerint a centrum-periféria különbség dominál, a városhálózat sajátosságai szoros korrelációt mutatnak a bankrendszer térbeli, regionális szerkezetével, valamint a pénzügyi innovációk terjedésével (Gál, 2014). Az általános fejlettségben területi egyenlőtlenségek azonban önmagában is kiváltó okai a tőkemozgásoknak (Gál, 2015), vagyis *a pénzügyi közvetítő rendszer nem csupán a gazdasági folyamatokra van prociklikus hatással, a területi fejlettségben kimutatható egyenlőtlenségeket is felerősíti*. Ennek elsődleges oka, hogy a banki alapú pénzügyi közvetítést domináló intézmények centralizált vállalatirányítási struktúrája, a fiókok alacsony szintű autonómiája, nem támogatja a helyi információk központban való elérhetőségét és azok finanszírozási döntésekbe való beépülését. Ilyen helyben szerezhető, a személyes és társadalmi kapcsolódásokon keresztül megíthető ismeretek például a vállalkozói felkészültség, a pénzügyi tájékozottság, motivációk, az ügyfél személyiségjegyei, vagy a fizetési fegyelem. A mikro- és kisvállalkozások hitelkockázat becslésében azonban éppen ezen tényezők szerepe kritikus jelentőségű (Banai et al., 2016). A pénzügyi közvetítő intézmények vállalatirányítási és döntés előkészítési rendszerében kódolt információs aszimmetria kialakulása a centrum térségtől távol eső perifériák számára általánosan magasabb kockázati besorolást eredményez, az ottani fiókok számára pedig nagyobb tranzakciós, információs és monitoring költségeket jelent. *A pénzügyi*

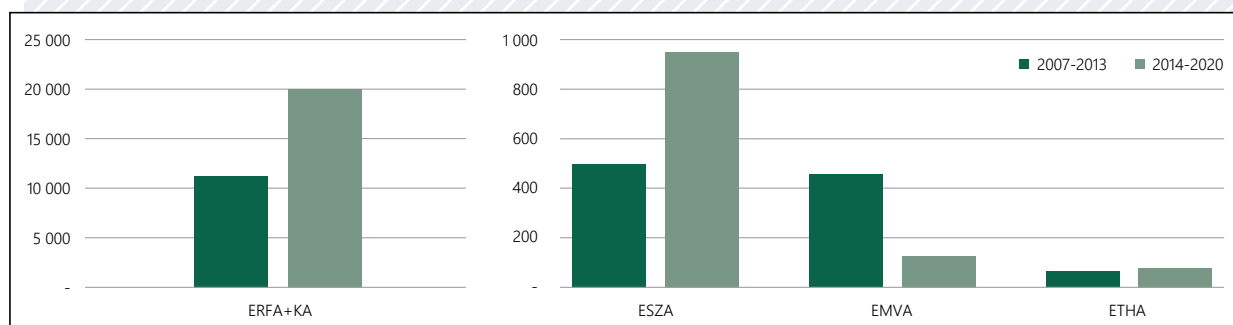
transzferek regionális egyenlőtlenségeire, azok hatékony ellensúlyozására ezért hosszabb távon csak a közvetítő intézményrendszer intézményi és irányítási átalakításával lehet hatást gyakorolni (Gál és Burger, 2011), melyet a fejlesztéspolitikát végrehajtó intézményrendszer szintjén kiemelten szükséges figyelembe venni.

II. Központi beavatkozás a mélyebb pénzügyi közvetítésért

Az Európai Unió kohéziós politikájának megvalósításában alkalmazott eszköztár, az Európai Bizottság (továbbiakban: Bizottság) 2010-ben megjelent Ötödik kohéziós jelentésekövetkeztetéseinek hatására, visszatérítendő forrásokat kezelő támogatási eszközökkel bővült. Ezen eszközök, jóllehet az 1990-es évek közepe óta jelen voltak a Bizottság eszköztárában, azonban felhasználásuk csak igen szűk keretek között történt. A jelentés ajánlása szerint azon fejlesztési területeken, ahol a kohéziós politikai források által támogatott tevékenységek jövedelemtermelést eredményeznek, hitel, tőke, garancia, valamint e termékek vissza nem térítendő forrásokkal történő kombinációja formájában nyújtott pénzügyi eszközöket szükséges bevezetni. Ilyen támogatási területek a vállalkozásfejlesztés, üzleti tevékenység támogatása, valamint az infrastruktúra-fejlesztés jellegű beavatkozások (különös tekintettel a közlekedés, környezetvédelem és az energia-hatékonyság területére), továbbá a kutatás-fejlesztés és a szellemi tulajdonjogba történő beruházások. A Bizottság által ajánlott pénzügyi eszközök alapkonceptiója szerint továbbá csak azon szereplők esetében alkalmazható e visszatérítendő támogatás, akik piaci körülmények között nem lennének képesek forráshoz jutni.

III. Az Európai Bizottság eszközei és azok működése Magyarországon

Magyarország ezen eszközök alkalmazását kísérleti jelleggel már az Európai Unió előcsatlakozási alapjainak felhasználásakor (PHARE), az 1990-es években megkezdte. Célját tekintve e támogatások 1,15 millió ECU összeggel a mikrofinanszírozásra fókuszáltak (Kovács, 2010). 2004 és 2006 között az uniós támogatáspolitikát Magyarországon nem tartalmazott pénzügyi eszközöket, azonban a 2007-2013-as fejlesztési ciklusban újra, a korábbinál pedig jelentősen nagyobb léptékben kerültek bevezetésre (820 millió EUR a Gazdaságfejlesztési Operatív Program Pénzügyi eszközök prioritásán belül, valamint 48 millió EUR a 7 Regionális Operatív Programban összesen). A 2014-2020-as periódusra pedig ezen eszközök forrásallokációja mintegy megháromszorozódott (25 milliárd EUR a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program ennek dedikált prioritásán). Ezzel Magyarország rendelkezik a pénzügyi eszközök keretére csoportosított harmadik legnagyobb forrásallokációval a tagállamok között (2. ábra).

Szakpolitikai céljait tekintve a pénzügyi eszközök a 2007-2013-as időszakban a regionális versenyképesség fokozását, valamint a kis- és középvállalkozások fejlődését szolgálták. A 2014-2020-as ciklusban azonban a többlet forrásallokációhoz magasabb számú és diverzebb célkitűzés társult. A Partnerségi Megállapodásban rögzítettek szerint, megfelelően a Bizottság iránymutatásainak, Magyarország számára a pénzügyi eszközök alkalmazásának stratégiai célja, hogy azon vállalkozásokat támogassa, melyek a hagyományos kereskedelmi banki szolgáltatásokhoz nem, vagy csupán korlátozottan férnek hozzá, valamint, hogy elősegítse a gazdasági szempontból kevésbé fejlett régiók felzárkóztatását.

A 2007-2013-as időszak pénzügyi eszközeinek felhasználásában Magyarországon a várostérségek domináltak

A pénzügyi eszközök által elért vállalkozások körét erős területi koncentráció jellemzi. A kedvezményezettek többsége Budapesthez és a megyeszékhelyekhez kapcsolható. A kedvezményezettek ágazati besorolását tekintve a legmagasabb területi koncentráció az infokommunikációs szektorban tevékenykedő vállalatok esetében figyelhető meg, az itt felhasznált pénzügyi eszközök 60%-a a Közép-Magyarország régióban került felhasználásra. (Századvég, 2016) Az uniós támogatással rendelkező

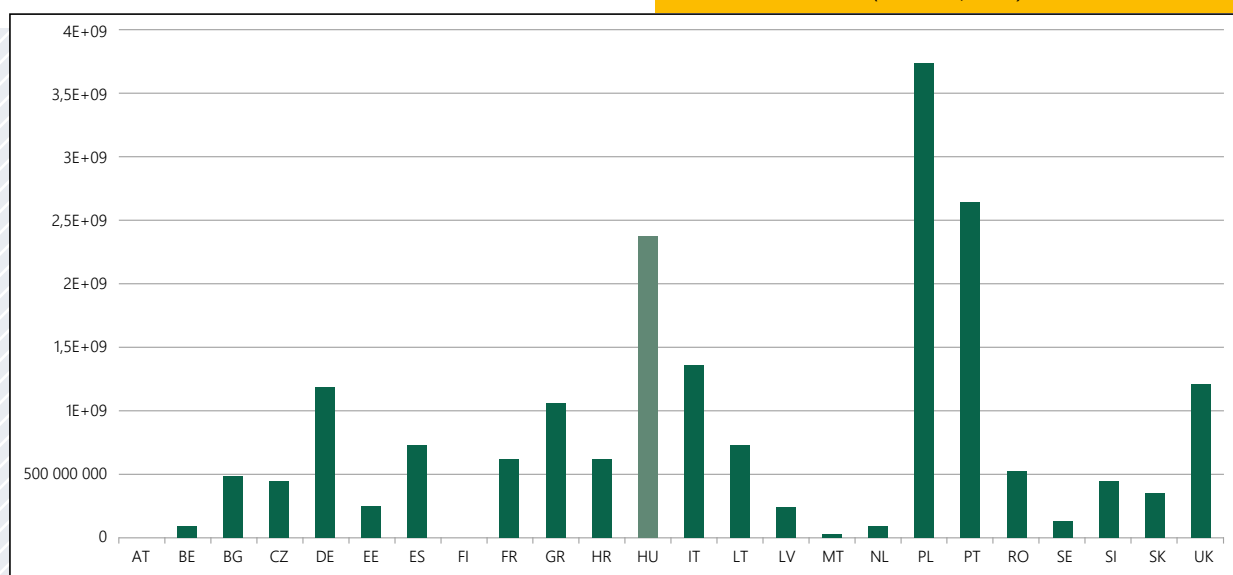
1. ábra: Az európai strukturális és beruházási alapok pénzügyi eszközök keretében felhasznált támogatásai jelentősen növekedtek Magyarországon (millió EUR)
(Adatok forrása: EB, 2015)

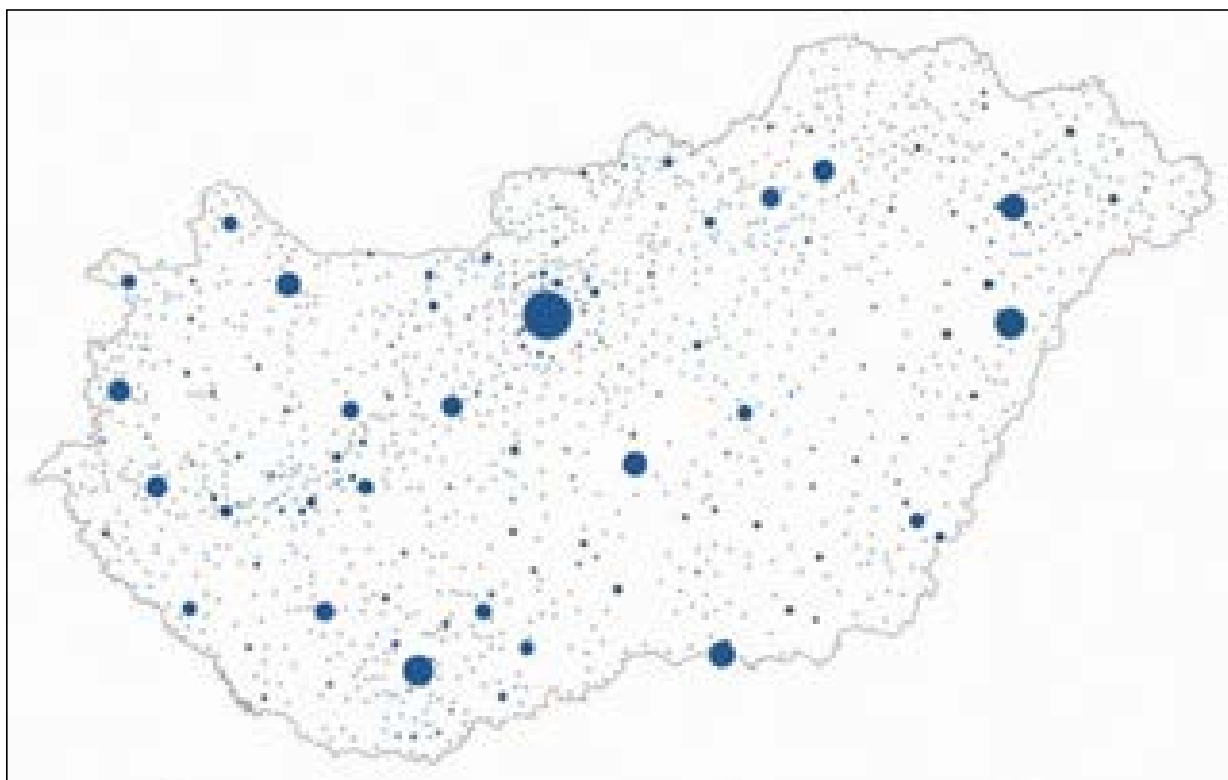
pénzügyi eszközök felhasználása ezzel megegyezett a tőkeáramlások és a pénzügyi innovációk általános területi jellemzőivel (Gál, 2014), kirajzolva a jelentős város-vidék egyenlőtlenségeket.

A tőketermékek kihelyezésében a város-vidék egyenlőtlenségek még erősebben dominálnak, a részleteket tekintve pedig Budapest hatása emelkedik ki.

Jóllehet a versenyképességi régió számos konstrukció esetében kizárásra került, vagy sokkal alacsonyabb forrásallokációt kapott, a legközelebbi konvergencia régióban található várostérségek esetében látható, hogy a kedvezményezettek sok esetben a fővárosi székhellyel rendelkező, vidéken pedig kihelyezett tevékenységet folytató vállalkozások. A befektetések megvalósulási hely szerinti eloszlását vizsgálva az Észak-Magyarország régió és Közép-Dunántúl emelkednek ki, e két térség együttesen több tőketámogatást kapott, mint a további négy magyarországi konvergencia régió összesen (Századvég, 2016). E fenti két régió fejlettségi szintje markánsan eltér

2. ábra: A pénzügyi eszközök alkalmazásában Magyarország élen jár a tagállamok között (2014-2020, EUR)
(Forrás: EP, 2016)

3. ábra: A hitel- és garanciatermékekkel elért vállalkozások területi megoszlása (Forrás: Századvég, 2016)

(Eurostat, 2018), a közöttük található különbség pedig növekszik. Míg 2009-ben az észak-magyarországi régió bruttó hazai terméke (GDP) piaci beszerzési áron 6955 millió EUR, a közép-dunántúli térségé pedig 8637 millió EUR volt, 2016-ra ezek nagysága az Észak-magyarországi régió esetében 8832 millió EUR, a közép-dunántúli térségé pedig 11631 millió EUR nagyságúra emelkedett. Az időszak záró értékelése alapján kirajzolódott, hogy a tőkebefektetések, az innovatív vállalkozások száma és a tőketámogatások földrajzi eloszlása erős korrelációt mutatott. A kutatóhelyek számából visszakövetkeztetve azonban látható, hogy Közép-Dunántúl, valamint Észak-Magyarország felülreprezentálnak a megszerzett források szempontjából. Ennek hátterében a jelölt régiók várostérségeinek Budapestről történő könnyű elérhetősége állhat, különös tekintettel Székesfehérvár, Veszprém, valamint Eger várostérségeire.

A pénzügyi termékek sorában a tőketermékek kihe-lyezésében feltárt rendkívül erős 'Budapest-hatás' oka részben a tőkealapok többségének budapesti székhelye, részben a kutatás, fejlesztési és innovációs tevékenységek különösen erős fővárosi koncentrációja lehet. Budapest a kutatóként és fejlesztőként foglalkoztatottak 56%-át, valamint a kutató és fejlesztő helyek 44%-át koncentrált (2011-es adatok, KSH, 2016a), míg szintén 2011-ben a GDP (piaci beszerzési áron) 37%-át (KSH, 2018a) és a lakónépesség 17%-át tette ki (KSH, 2018b).

Egy hitelprogram, mely csökkentette a KKV hitelek regionális koncentrációját (2013-2016)

A rendszerváltást követően a hazai vállalkozások szerkezetében éles kettőség alakult ki, a kevésszámú és export dominanciával rendelkező nagyvállalatok, valamint a nagyszámban tevékenykedő, a helyi gazdasági életet meghatározó és jellemzően saját tőke hiánnyal küzdő KKV-k markáns elkülönülése pedig még napjainkban is jellemző. A hazai KKV szektor fejlesztéséhez a megfelelő külső finanszírozási lehetőségek biztosítása ezért a két uniós fejlesztési ciklus közötti 'technikai szünetben' is kulcsfontosságú volt. A 2014-2020 közötti fejlesztési időszak pénzügyi eszközeinek bevezetésében emellett fontos előzmény, hogy a 2008-as válság hatására a hazai tulajdonú KKV-k hitelállományának növekedése megállt és jelentős csökkenésnek indult. 2013-ra a KKV-k hitelállománya komoly, közel 25%-os visszaesést mutatott (MNB, 2017a,b), ezért gazdaságpolitikai beavatkozásra volt szükség. A hitelezés oldaláról ezt a célt szolgálta a Növekedési Hitelprogram bevezetése 2013-ban. E program, jóllehet az uniós pénzügyi eszközök célcsoportjától eltérő szegmenst céloz, az uniós által támogatott pénzügyi termékek csak az ún. hitelképes, de nem bankképes vállalkozások számára készülnek, ettől függetlenül fontos tanulságokat hordoz a hazai KKV szektorban a pénzügyi innovációk terjedéséről, ideértve a területi aspektusokat is.

Amellett, hogy a vállalat szerinti megoszlásban elsőként a nagyobb vállalkozások domináltak, majd az ügyfelek köre fokozatosan bővült a kisebb vállalkozások irányába, a pénzügyi innovációk terjedésének jellemzőivel (Gál, 2014)

összhangban az NHP program működési periódusában (2013. október- 2017. március) is megfigyelhető, hogy regionális eloszlást tekintve először a gazdasági fejlettség legmagasabb szintjét képviselő térségek részesedtek nagyobb arányban. Míg az NHP első szakaszában a hitelezett vállalkozások 41% -a köthető a Közép-Magyarország régióhoz, addig a harmadik szakasz I. (forint) pillérében ez az arány csupán 24% és csupán a kisvállalkozások szempontjából alacsonyabb arányt képviselő II.(deviza) pillér esetén maradt 56% a központi régió részesedése. Összességében tekintve az NHP program csökkentette a hitelek regionális koncentrációját, az idekapcsolódó hitelszerződések összegének csupán 36%-a köthető a fővároshoz, a hiteleknek pedig közel a harmada az alföldi régiókba áramlott (MNB, 2017b). Utóbbi tényező hátterében a mezőgazdasági vállalkozások NHP-n belüli magas aránya áll, illetve vélhetően a mind a közvetítőhálózat, mind a hiteltermék kisvállalkozások számára megfelelő kialakítása áll.

IV. A pénzügyi eszközök kockázatai és várható célteljesülései a vidéki térségekben, a 2014-2020-as időszakban

A 2007-2013-as fejlesztési ciklushoz képest eltérés, hogy a 2014-2020-as időszak tervezési logikája támogatandó célcsoportokra, növekedési ágazatokra és kiemelt térségekre koncentrál. A kihelyezés stratégiai alapját képező vezérelvek között a Partnerségi Megállapodás és a gazdaságfejlesztést célzó operatív programok¹ alapján elsődlegessé vált, hogy a pénzügyi eszközök segítségével a gazdaságilag elmaradottabb régiók és a banki hitelezésből kiszorult szereplők jussanak forráshoz (1), a termékek mindenki számára a gyakorlatban is hozzáférhetővé váljanak (2), valamint, hogy a pénzügyi termékeket, a piaci forrásszerzési lehetőségekkel összevetve, technikai

értelemben is versenyképessé formálják (3). A kormányzati szándékokat tekintve a pénzügyi eszközök végrehajtási rendszerének kialakításának a gyors lehívás és kifizetés szintén fontos szempontját képezte (4).

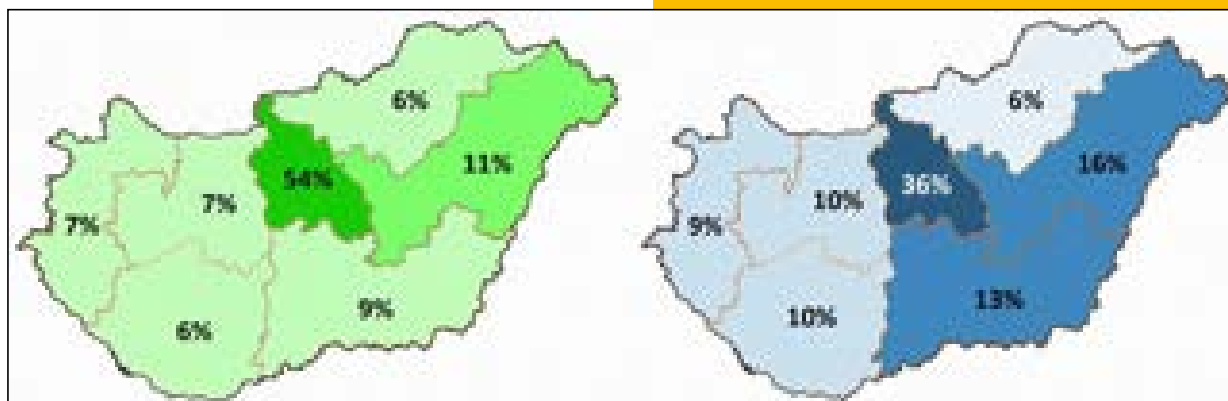
A 2014-2020-as fejlesztési ciklusban a pénzügyi eszközöknek több célkitűzést kell szolgálnia², melyeknek egy centralizáltabb döntési mechanizmusokra építő intézményi struktúrában kell érvényesülnie. Forrásarányt tekintve jelen ciklusban is a hitelezési eszköz a legdominánsabb, ezen pénzügyi termékekhez kapcsolódik a pénzügyi eszközök keretében felhasznált támogatások 69%-a (GINOP, 2016).

A hiteltermékek közvetítése érdekében, a Magyar Fejlesztési Bank (MFB) irányításával, 2017 augusztusától országsszerte 400 településen 565 hitel- és kombinált termékeket közvetítő „MFB pont” üzemel aktívan, melyek száma év végére 642-re emelkedett. E pontok azonban jelentős részben a versenyképesebb, nagyobb lélekszámú és növekedési potenciálokkal rendelkező térségekben találhatók. A kedvezményezett településeken (1230 db) mindössze 45 db MFB pont áll rendelkezésre. A hálózat fokozatos bővülésével elsősorban a megyei jogú városokban növekedett az elérési pontok száma, a hátrányos helyzetű térségben ezen eszközök elérése bonyolultabb. Az MFB pontok hálózata a Fejlesztési Bank számításai szerint területarányosan legalább a vállalatok 83%-át és a lakosság 72%-át képes közvetlenül elérni, vagyis a közvetítési pontok hálózata magas arányban illeszkedik a hazai vállalkozások sűrűsödési területeihez. A közvetítési feladatokat ennek mentén összesen 8 intézmény arra kijelölt fiókjai teljesítik. Az MFB pontok 401 településen való jelenlétükkel jelenleg Magyarország lakónépességének 71, 67%-a számára biztosítanak hozzáférést, a regisztrált gazdasági szervezetek számának pedig 74,5%-át fedik le (KSH 2016b). A hozzáférési pontok tekintetében a

² Kutatás-fejlesztés és innováció, KKV versenyképesség, Foglalkoztatás, Infokommunikációs technológiák fejlesztése, Energetika.

¹ Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program, Terület- és Településfejlesztési Operatív Program, Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program.

4. ábra: A hitelek regionális eloszlása
(Forrás: KHR alapján MNB, 2017b)

Mivel a program három ütemében a vállalkozások oldaláról tekintve csupán az igénybevételhez kapcsolódó hitelcélok változtak, az egyéb kondíciók pedig állandóak, kirajzolódik, hogy a pénzügyi innovációk terjedési sajátosságai miatt a pénzügyi eszközök kisvállalkozásokat célzó fejlesztéspolitikai alkalmazásában az időfaktor szerepe, a hosszú elérési periódus és a széleskörű, területileg kiterjedt közvetítőhálózat biztosítása szintén tervezési szempontot kell képezzen.

2007-2013-as időszakra vonatkozóan azonban az valószínűsíthető, hogy a korábbi rendszert nagyobb számság és több településen történő elérhetőség jellemezte. Jóllehet számszaki tekintetben az MFB pontok száma és elhelyezkedése jelenleg is magas lefedettséget mutat, a szándékolt célcsoportok és térségek elérésében felmerülnek kockázatok.

V. Kombinált termékek és térségspecifikus pénzügyi eszközök az erősebb kohéziós politikai hatásokért

Annak érdekében, hogy a visszatérítendő forrásokat közvetítő pénzügyi intézményrendszer a kohéziós célokat hatékonyabban szolgálja, megfelelően a szakirodalom által elért eredményeknek (különös tekintettel Gál és Burger, 2011-es megállapításaira), mind a pénzügyi termékek specializációjában, mind pedig a rendszer irányítási struktúrájában további fejlesztéseket szükséges tenni. A specializáció egyszerre jelenti a közvetítők célcsoportra, valamint térségtípusokra való magasabb szintű fókuszálását, a pénzügyi termékek és szolgáltatások ennek megfelelő, testreszabottabb kifejlesztését. A közvetítők számára a specializáció a hátrányos helyzetű térségekben megvalósulhat összetettebb termékek bevezetése mentén, előtérbe helyezve a gazdálkodási és pénzügyi ismeretek fejlesztését, például egy új típusú csomagolt pénzügyi termék kialakítása révén, melyben arányaiban csupán mikro jellegű pénzügyi támogatás és több előkészítő jellegű, gazdálkodási és fogyasztói tudatosságot fejlesztő, kapcsolódó pénzügyi szolgáltatás kerülne a kedvezményezettekhez. Ugyanezen térségspecifikus illeszkedés és a magasabb szintű kombináció a fejlettebb térségekben a vállalkozások tőkeintenzitásának növelését segítő mentoring jellegű tevékenységek bevezetését is jelentheti. A nem pénzügyi szolgáltatások fejlesztése egyúttal magában foglalja az irányítási struktúrában a decentralizáltabb működési modell felé történő elmozdulást is, melynek mentén a központi bírálati mechanizmusok néhány részfolyamat esetében helyet adhatnak a helyi fejlesztési célok és szándékok beépülésének. Emellett alkalmazva Mérő (2003) megállapításait az uniós források pénzügyi eszközeiben a tőke- és hiteltermékek közvetítőrendszerének együttes fejlesztésére van szükség, különös tekintettel a hitelezés magasabb szintű növekedést generáló hatására, melynek érvényesítésében Magyarország már jó úton jár.

Szerző

Farkas Sára

Magyar Nemzeti Bank,
H- 1054, Budapest; Szabadság tér 8-9.

farkass@mnbb.hu

Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézete,
Földtudományok Doktori Iskola
H-7624, Pécs Ifjúság útja 6.

IRODALOM

- Banai, Á. – Körmendi, Gy. – Lang, P. – Vágó, N. (2016): A magyar kis- és középvállalati szektor hitelkockázatának modellezése, MNB-tanulmányok 123., <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-tanulmanyok-123.pdf>
- Európai Bizottság, EB (2010): Befektetés Európa jövőjébe - Ötödik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról, http://regionalispolitika.kormany.hu/download/a/1a/00000/5cr_hu.pdf
- Európai Bizottság, EB (2013): Befektetés Európa jövőjébe - Hatodik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról, http://www.eib.org/attachments/documents/jessica_stocktaking_final_report_en.pdf
- Európai Bizottság, EB (2015): Munkahelyteremtést és növekedést támogató beruházások – Az európai strukturális és beruházási alapok hozzájárulásának maximalizálása, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0639&from=en>, http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:81ed8553-a248-11e5-b528-01aa75ed71a1.0013.02/DOC_1&format=PDF
- Európai Parlament, EP (2016): Research for Regi Committee - Financial Instruments in the 2014-20 Programming Period: First Experiences of Member States, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/573449/IPOL_STU\(2016\)573449_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/573449/IPOL_STU(2016)573449_EN.pdf)
- Erdős, M. – Mérő, K. (2010): Pénzügyi közvetítő intézmények. Bankok és intézményi befektetők., Akadémia Kiadó, Budapest.
- Eurostat (2018): Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Farkas, P. (2017a): Az állam szerepével kapcsolatos gazdaságelméletek módosulása a világgazdasági válságok nyomán 2. rész in: Köz-gazdaság, 12 (5): pp 127-149. http://real.mtak.hu/72538/1/Farkas_Peter.pdf
- Farkas, P. (2017b): Az állam szerepével kapcsolatos gazdaságelméletek módosulása a világgazdaságiválságok nyomán 1. rész in: Köz-gazdaság, 12 (2): pp 41-64. http://real.mtak.hu/79855/1/Koz_Gazdasag_2017_2_Farkas_Peter_u.pdf
- Gál, Z. – Burger, Cs. (2011): Sikeres szövetkezeti banki modellek Németországban, Olaszországban és Finnországban. Háttér tanulmány az Országos Takarékszövetkezeti Szövetség részére a hazai takarékszövetkezeti szektor fejlesztési kérdéseiről. Századvég Gazdaságkutató, pp. 144.
- Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program 2014-2020, <https://www.palyazat.gov.hu/download.php?objectId=52536>
- Gál, Z. (2014): A pénzügyi piacok földrajzi dimenziói: a pénzügyi földrajz frontvonalai és vizsgálati területei in: Földrajzi közlemények, 138 (3): pp 181-196., http://www.foldrajzitarsasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2014_138_evf_3_pp_181.pdf

- Gál, Z. – Burger, Cs.** (2014): A vidék bankjai? in: Közgazdasági Szemle, LX. évf., 2013. április, pp. 373–401., http://epa.oszk.hu/00000/00017/00202/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2013_04_373-401.pdf
- Gál, Z.** (2015): A pénzügyi globalizáció és az eurózóna pénzügyi-monetáris integrációjának térbeli korlátai, https://www.researchgate.net/profile/Zoltan_Gal3/publication/278196065_A_penzugyi_globalizacio_es_az_eurozona_penzugyi-monetaris_integraciojanak_terbeli_korlatai/links/557d2f0a08aeb61eae236684.pdf?origin=publication_list
- Gál, Z. – Kovács S. Zs.** (2016): The economic development role of financial institutions based on performance and lending indicators: Territorial Financial Analysis https://www.researchgate.net/publication/322570171_The_economic_development_role_of_financial_institutions_based_on_performance_and_lending_indicators_Territorial_Financial_Analysis
- Imreh, Sz. – Kosztópulosz, A. – Mészáros, Zs.** (2007): Mikrofinanszírozás a legszegényebb rétegeknek: az indiai példa in: Hitelintézeti Szemle, 6 (3): pp 231-247.
- Kay, J.** (2015): Other People's Money, Public Affairs
- King, R., G. – Levine, R.** (1993): Finance, entrepreneurship, and growth in: Journal of Monetary Economics, 32., http://www.epge.fgv.br/users/rubens/wp-content/uploads/2014/05/1993_JME_Entrepreneurship.pdf
- Kovács, I.** (2010): The microlending sector in Hungary: microlending to SMEs in Jayo Carboni B. et al. (Ed.): Handbook of Microcredit in Europe, Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgarpp.191, http://www.microcredito.com.pt/folder/galeria/ficheiro/41_handbook%20of%20microcredit%20in%20europe_f63da5vay3.pdf
- KSH** (2013): A kutatás-fejlesztés regionális különbségei, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorkutfejlreg.pdf>
- KSH** (2016a): A kis- és középvállalkozások helyzete hazánkban, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kkv16.pdf>
- KSH** (2016b): Tájékoztatósi Adatbázis, Éves településstatisztikai adatok 2015-ös településszerkezetben – Regisztrált gazdasági szervezetek száma – GFO'2014, <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haDetails.jsp>
- KSH** (2018a): 6.3.1.1. Bruttó hazai termék (GDP) (2000–), <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorkutfejlreg.pdf>
- KSH** (2018b): 6.1.1. A lakónépesség nem szerint, január 1. (2001–), http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd003b.html
- KPMG** (2017): A magyarországi európai uniós források felhasználásának és hatásainak elemzése a 2007-2013-as programozási időszak vonatkozásában, https://www.palyazat.gov.hu/magyarorszag_iuropai_unios_forrasok_elemezese
- Magyar Fejlesztési Bank, MFB** (2016a): 50 milliárd forinttal indul az állami tőkealap-kezelő társaság, <https://www.mfb.hu/aktualis/sajtokozlemenyek/50-milliard-forinttal-indul-az-allami-tokealap-kezelelo-tarsasag>
- Magyar Nemzeti Bank, MNB** (2014): Növekedési Hitelprogram - Az első 18 hónap, <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedeshitelprogramazelső18honap.pdf>
- Magyar Nemzeti Bank, MNB** (2017a): Hitelezési folyamatok, <https://www.mnb.hu/letoltes/hitelezesi-folyamatok-2017-november-hu.PDF>
- Magyar Nemzeti Bank, MNB** (2017b): A növekedési hitelprogram eredményei, <https://www.mnb.hu/letoltes/a-novekedesi-hitelprogram-eredmenyei-honlapra-20170613.pdf>
- Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra** (2014), <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/662>
- Mérő, K.** (2003): A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége in: Közgazdasági szemle, 50. (7-8), pp. 590-607, <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00095/pdf/02Mero.pdf>
- Merton, R.** 1995: A Functional Perspective of Financial Intermediation - Financial Management, 24 (2): pp 23-41, <http://www.jstor.org/stable/3665532>
- Schumpeter J. A.** (1980): A gazdasági fejlődés elmélete, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Századvég Gazdaságkutató Zrt.,** 2016: Pénzügyi eszközök értékelése 2007–2013, https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKewYp566_OHZAUGWhQKHXAQA3EQFggpMAE&url=https%3A%2F%2Fwww.palyazat.gov.hu%2Fdownload.php%3FobjectId%3D71209&usg=A-OvVaw1T-WgAoPUTMyR66qTiXmIU
- 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet** a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről, <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk15056.pdf>

Klímapolitika megyei szinten – A stratégiai tervezési folyamat tapasztalatai

Klímapolitika Magyarországon

A klímaváltozás a XXI. század legjelentősebb komplex, globális környezeti-társadalmi-gazdasági kihívása. Magyarország a klímaváltozással szemben a jelenlegi kutatások alapján különösen sérülékeny területnek számít. Hazánkban az éves átlaghőmérséklet emelkedése az elmúlt száz évben az Országos Meteorológiai Szolgálat becslése alapján 1,1 oC volt, ami meghaladja a globálisan megfigyelt 0,85 oC-os növekedést (IPCC 2014).¹ A klímaváltozás hatásai azonban még Magyarországon belül is jelentős területi változékonyságot mutatnak, emellett pedig az egyes térségek alkalmazkodóképessége is eltérő. Törekedni kell ezért arra, hogy a klímavédelemmel kapcsolatos stratégiaalkotás helyi, térségi szinten is megtörténjen.

A klímaváltozás hatásai elleni sikeres fellépés kulcsa az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére, az éghajlatváltozás hatásaihoz való alkalmazkodásra és a klímaváltozással kapcsolatos szemléletformálásra irányuló egységes szempontrendszer kialakítása, illetve mindezek integrálása az ágazati és területi tervezési, döntési, valamint végrehajtási mechanizmusokba.

A hazai klímapolitika a nemzetközi törekvésekkel párhuzamosan jelentősen előremozdult az elmúlt évtizedben. Az első Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia elfogadására 2008-ban került sor², a dokumentumot a Kiotói Jegyzőkönyv alapján az üvegházhatású gázok kibocsátásának mérséklésére tett erőfeszítések, valamint a 2003-ban indult VAHAVA-projekt (Változás–Hatás–Válaszadás) alapozta meg. Ezt követően az alkalmazkodás kérdéskörének előtérbe kerülésével a 2007. évi LX. törvény³ 3. § 2013. január 1-jétől hatályba lépett módosítása újraszabályozta a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia tartalmi követelményeit. Előírta az alkalmazkodási nemzeti stratégiai keretrendszer kidolgozásának szükségességét, valamint ennek támogatására alkalmazkodási adatbázisrendszer kidolgozását. E követelmények alapján került kidolgozásra 2013-ban a második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia tervezete, valamint megkezdődött a Nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszer (NATÉR) létrehozása. A 2015-ben elfogadott és a 2016. évi L. törvénnyel⁴ kihirdetett Párizsi

Megállapodás miatt szükségessé vált a stratégia ismételt felülvizsgálata, amely 2018-ban lezárult. A második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiát a Kormány elfogadta, Országgyűlés általi elfogadása 2018 II. félévében várható.

A nemzeti szintű stratégiaalkotás mellett – a NÉS-2-ben megfogalmazott célokkal összhangban – a 2016–2018 között a KEHOP-1.2.0 – Klímastratégiák kidolgozásához kapcsolódó módszertan- és kapacitásfejlesztés, valamint szemléletformálás című pályázati kiírás keretében elkészült az egységes helyi és térségi klímastratégiai módszertani keretrendszer, valamint kidolgozásra kerültek a megyei és fővárosi klímastratégiák. Jelen tanulmány keretében a folyamat tapasztalatait, az elkészült klímastratégiák vizsgálatából levonható következtetéseket kívánjuk ismertetni.

A megyei klímastratégiai tervezés hátttere és folyamata

A klímaváltozás – és maga az éghajlat – földrajzi helyhez kötöttsége és meghatározottsága miatt a kapcsolódó klímapolitikai tervezés értelemszerűen „térérzékeny”, így a klímapolitikai tervezési rendszerben egymásra kell épülniük a különböző tervezési szintek dokumentumainak.

A térségi és helyi szintek szerepe megkerülhetetlen a klímastratégiai tervezésben, mert ezek kapcsán érvényesülnek elsődlegesen a mindennapokban a klímaváltozás jelenségének különböző negatív (és pozitív) hatásai, és fogalmazódnak meg a klímavédelem és az alkalmazkodás, a változásokra való felkészülés tényleges gyakorlati feladatai (Botos – Sütő, 2018). Bár országos szinten már közel egy évtizede „él” a klímastratégia műfaja, de alacsonyabb területi szinteken 2017-ig – a közvetve kapcsolódó Fenntartható Energia Akcióterv (SEAP) és Fenntartható Energia és Klímaakcióterv (SECAP) dokumentumokat, illetve néhány hazai település önkéntesen elkészített klímastratégiáját (pl. Tatabánya, Albertirsa, Hosszúhetény) leszámítva – nem találkozhattunk nagyobb számban kifejezetten klímapolitikai stratégiai anyagokkal. Ezek helyett egy-egy települési energiastratégiában, környezetvédelmi programban, vagy épp az integrált településfejlesztési stratégiában jelentek meg olyan célkitűzések, tématerületek, intézkedések, amelyek a klímaváltozás várható bekövetkezésével megjelenő káros hatásokra hívják fel a figyelmet (MFGI, 2015).

Erre a hiányra keresett választ a KEHOP-1.2.0., illetve a KEHOP-1.2.1. pályázati konstrukció. A projektek keretében a megyei önkormányzatok és a Budapest Fővárosi

¹ A két adat nem pontosan ugyanarra az időszakra vonatkozik (az OMSZ hazai becslése az 1901–2016 időszakra, míg az IPCC globális becslése az 1880–2012-es periódusra), ennek ellenére a jelzi a változás mértékét és a hazai és globális különbséget is.

² 29/2008. (III.20.) OGY határozat a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiáról

³ 2007. évi LX. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye és annak Kiotói Jegyzőkönyve végrehajtási keretrendszeréről

⁴ 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleknek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről

Önkormányzat, illetve települési önkormányzatok – a Klímabarát Települések Szövetségének (KBTSz) koordinációja mellett – térségi és települési klímastratégiák készítésébe kezdhettek, illetve kezdhetnek a jövőben. A projekt keretében e stratégiai dokumentumokhoz egy-egy módszertani útmutatók is készültek (a megyei és fővárosi mellett települési szintre is) a szakmailag elvárt tartalmi és szerkezeti felépítés koherenciája érdekében.

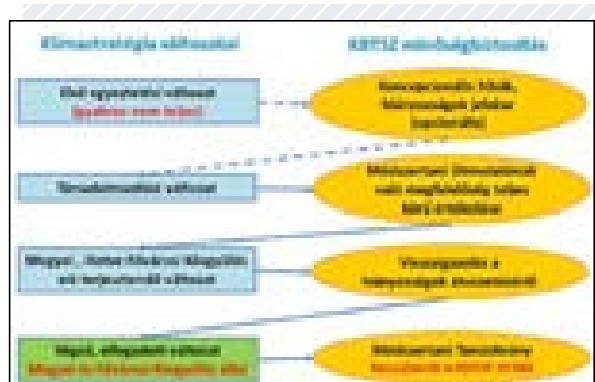
A módszertani útmutatók a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Nemzeti Alkalmazkodási Központ Főosztályán – a Klímabarát Települések Szövetsége (KBTSz) megbízásából és a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium Klímapolitikai Főosztályának minőségbiztosítása mellett – készültek. A módszertan kidolgozása során fontos szempont volt, hogy a stratégiákban mind a kibocsátáscsökkentés, mind pedig az alkalmazkodás és szemléletformálás megjelenjen a helyzetelemzés, célok meghatározása és intézkedéstervezés területén is. Emellett az újonnan készülő klímastratégiáknak szükséges vizsgálniuk a nemzeti általános fejlesztéspolitikai és szakágazati koncepciókhoz, fejlesztési stratégiákhoz való igazodást is. E dokumentumok tartalmának figyelembevétele hozzájárul ahhoz, hogy közös irányba terelje az egyébként saját helyi válaszokat adó térségeket és településeket.

A tervezési folyamat először a megyékben és a fővárosban indult meg 2017 tavaszán és nyarán. A tervezéssel párhuzamosan, kötelező pályázati elemként felállításra kerültek a Megyei Éghajlatváltozási Platformok is, amelyek a releváns helyi gazdasági és szakmai szereplők bevonásával segítették a megyei klímastratégiák kialakítását. A pályázat elvárta, hogy széleskörű lakossági és egyéb célcsoportokat (önkormányzati, oktatási és egyéb intézményi, illetve vállalkozói szereplőket) is megszólító szemléletformálási akciók is megvalósuljanak, ami a klímaügy társadalmasítását segítő lépésként értékelhető.

Említést érdemel a minőségbiztosítási folyamat is. A KBTSz folyamatosan nyomon követte a tervezési folyamatot és az elkészült dokumentumokat szakmailag több alkalommal értékelte, visszacsatolást adva a tervezőknek a végső anyag elfogadása előtt. A minőségbiztosítási folyamat elsődleges célja az volt, hogy vizsgálja és értékelje az egyes klímastratégiák módszertani útmutatónak való megfelelését. A gyakorlati tapasztalatok szerint azonban a vizsgálat ezen túlmenően kitért az esetlegesen előforduló szakmai hibák feltárására, a dokumentumok belső konzisztenciájának értékelésére és javaslatokat fogalmazott meg azok javítására is.

A minőségbiztosítási folyamat eredményeképpen az alábbi általános jellegű tanulságokat lehet leszűrni:

- a megyei önkormányzatok döntő többsége súlyának megfelelően kezelte az éghajlatváltozás jelenségét, a megyei klímastratégiák kidolgozására, és ahhoz kapcsolódó partnerségi fórumok megalakítására hasznos lehetőségként tekintett a jövőre való felkészülés folyamatában;

1. ábra: A megyei és fővárosi klímastratégiák minőségbiztosítási folyamata (Forrás: saját szerk.)

- az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás szükségességét a legtöbb megye prioritásnak tekintette a kibocsátás-csökkentéssel szemben;
- a tervezési folyamat során több esetben ódzkodtak a tervezők a kedvezőtlen, vagy annak tűnő megállapítások megfogalmazásától, noha ezek beazonosítása szolgál alapul a fejlesztési igények megállapításához;
- a legtöbb megyében széleskörű, helyi szakértőkből álló véleményező hálózat alakult ki, akik hozzájárultak a klímastratégiák színvonalának emeléséhez.

2018 elejére minden magyarországi megyében elkészültek a megyei klímastratégiák. Az alkalmazott szigorú minőségbiztosítási folyamatnak és a legtöbb megyében tapasztalt széleskörű szakmai háttértámogatásnak köszönhetően valamennyi megyében megfelelő, egyes helyeken kifejezetten kiemelkedő minőségű megyei éghajlatváltozási stratégiák állnak rendelkezésre, amelyek minden bizonnyal jó kiindulási alapot nyújtanak majd a napjainkban számos helyen előkészítés alatt álló települési klímastratégiák tervezéséhez.

Az elkészült stratégiák tapasztalatai

A KBTSz által a megyék számára átadott módszertani útmutató meghatározta azokat a kulcsfontosságú tartalmi elemeket, amelyeket kötelezően valamennyi stratégiának tartalmaznia kell. A módszertani útmutatóhoz kapcsolódóan különböző tervezést segítő eszközöket is közzétett a KBTSz, amelyek között kiemelt jelentőséggel bírt az ÜHG leltár elkészítésére szolgáló Excel formátumú tábla, amely biztosította, hogy a megyék ÜHG leltárai azonos, szakmailag megalapozott módszertan alapján készüljenek.

A stratégiák kidolgozása során alapvető elvárásként jelenik meg, hogy a tervezési lépések valóban egymásra épüljenek és ezáltal biztosítva legyen a stratégiák belső koherenciája: a helyzetelemzésben feltárt problémákra reagáljanak a célok, ez utóbbiak megvalósítását szolgálják az intézkedések, míg végül ezek megvalósulásának nyomon követéséhez és értékeléséhez nyújtsanak alapot a jól megválasztott output és eredmény indikátorok.

A klímastratégiák belső szerkezetében egy további tematikus felosztás is meghatározó szerepet játszik, hiszen a klímaváltozás folyamatának mérséklése (mitigáció), az annak hatásaihoz való alkalmazkodás (adaptáció) és az előző kettőt támogató szemléletformálás, mint önálló tervezési-beavatkozási irányok jelennek meg a klímastratégiák minden szintjén.

Terjedelmi okokból e cikk keretében nincsen lehetőség a megyei stratégiák valamennyi szempontot figyelembe vevő részletes elemzésére és vizsgálatára, illetve a cikknek nem célja az egyes klímastratégiák tartalmának értékelése, minősítése. A 19 megyei klímastratégia és Budapest klímastratégiájának vizsgálata során ezért elsősorban a célrendszerre és végrehajtási keretrendszerre (intézkedések és monitoring) koncentráltunk a stratégiákat általánosan vizsgálva. Ez alapján a következőkben az alábbi kérdésekre keressük a választ:

- Az elkészült megyei klímastratégiákban mennyire koherens a jövőkép, a célok és az intézkedések kidolgozása?
- Jellemzően milyen jellegű intézkedéseket építettek a megyék a stratégiákba, melyek a legfontosabb területek és milyenek a leggyakoribb intézkedéstípusok?
- Sikerült-e megvalósítani azt, hogy – bár a dokumentumot a megyei önkormányzatok készítették – a stratégia ne csak a megyei önkormányzat tevékenységeit fedje le, hanem az egész megyének készüljön?
- Milyen szerepet kap a dokumentumban a monitoring, aminek azt kellene elősegítenie, hogy a tervezett beavatkozások valóban megvalósuljanak?

Jövőkép

A stratégiák jövőképe azt a célt szolgálja, hogy megfogalmazódjon az a célállapot, amelyet a megye a stratégia időtávjának lezárásáig a klímaváltozással kapcsolatban el akar érni. A jövőkép akkor megfelelő, ha reagál a helyi sajátosságokra, ha megjelenik benne mindaz a szükséglet, illetve erősség, melyre a későbbi beavatkozásokat építeni lehet.

A stratégiák jövőképe mind terjedelmében, mind kidolgozottságában jelentős különbségeket mutat. Többségében meglehetősen általánosan van megfogalmazva a jövőbeli célállapot („a megye alkalmazkodik a klímaváltozás várható hatásaihoz, miközben csökkenti az üvegházhatású gázok kibocsátását”), ritkább az, mikor a célhierarchia ezen szintjén már megjelennek a konkrét helyi sajátosságok. Inkább az tekinthető általános gyakorlatnak, hogy bizonyos szektorok (pl. mezőgazdaság, erdészet, ipar) vannak nevesítve. Ezen kívül ismétlődő elem a meglévő természeti és épített környezet megőrzése, a szemléletformálás jelentősége, illetve az átalakulási folyamathoz az innováció szükségessége. Mivel a klímavédelem egy komplex, számos szakterületet érintő probléma, több stratégiában megjelenő elem, hogy a klímavédelmi célok társadalmi célokkal kapcsolódnak össze. Ilyen például a megyén belül meglévő társadalmi-gazdasági különbségek

csökkentésének elősegítése, az életfeltételek, életkörülmények javítása, a térség megtartóerejének biztosítása, vagy pozitív hatása a demográfiai folyamatokra.

A módszertani útmutató javaslata alapján a jövőképekhez kapcsolódóan a legtöbb megye megfogalmazott egy olyan jelmondatot, amely alkalmas arra, hogy kifejezze a megye klímaváltozással kapcsolatos jövőképének lényegét, ugyanakkor jól alkalmazható legyen kommunikációs célokra is. E jelmondatok egyes megyékben valóban lényegre törően tükrözték a megye ilyen irányú fejlesztési elképzeléseit, néhány megyében azonban az ilyen esetekben amúgy indokolt tömör és mottószerű megfogalmazásra való törekvés túlzott leegyszerűsítésekhez és ezáltal olyan jelmondatok kialakításához vezetett, amelyek esetében nem feltétlenül egyértelmű a kapcsolat a klímastratégia és a jelmondat között. A KBTSz a minőségbiztosítási folyamat során igyekezett mind a jövőképre, mind a jelmondatra vonatkozóan ajánlásokat tenni, amelyeket a helyi tervezők több esetben meg is fogadtak.

Célok

A módszertani útmutató azt javasolta a megyei klímastratégiák kidolgozói számára, hogy a mitigációs, adaptációs és szemléletformálási beavatkozási területekre vonatkozóan egy-egy önálló célrendszert határozzanak meg.

A mitigáció esetében ez egy számszerű üvegházhatású gáz kibocsátás csökkentési cél kijelölését jelentette, amelynek báziséve az az év, amelyre vonatkozóan az ÜHG-leltár készült, míg céléve az egyes megyék választása alapján 2020, 2030, és/vagy 2050. Lényeges szempont, hogy a kibocsátás-csökkentési célt az ÜHG-leltárban alkalmazott módszertan alapján kell kijelölni.

A legtöbb megye az ajánlásnak megfelelően meghatározott kibocsátás-csökkentési célértékeket, mégpedig a javasolt időtávokra. Esetenként előfordult azonban, hogy a célértékek nem a megadott 2020-2030-2050 cél évekre, hanem 2025-2035-ös cél évre vonatkoztak, ami módszertanilag megfelelő, ugyanakkor nehezíti az összehasonlítást. 2020-ra a legtöbb megye a kibocsátásokban stagnálást vetít előre a – jellemzően 2015-re vonatkozó⁵ – bázisadatokhoz képest, de ritkábban 5-8%-os csökkenés is megjelenik. A 2030-as célértékek nagyobb szórást mutatnak, 5%-os növekedéstől 30%-os csökkenésig terjed a skála. Ez a jelentős különbség nem csak a megyék eltérő elkötelezettségéből és ambícióiból, hanem a kibocsátások nagyságából és leginkább azok eloszlásából is fakadhat, ami jelentős hatással van a mitigációs potenciálra. 2050-re nem minden megye vállalt számszerű kibocsátás-csökkentést, aminek az oka több esetben a hosszú távú társadalmi-gazdasági folyamatok – amelyek alapvető befolyással vannak a kibocsátások mértékére

5 Mivel az ÜHG-leltár becslése számos statisztikai adat alapján készül, amelyek nem minden esetben érhetőek el ugyanazokra az évekre (pl. bizonyos adatok csak a népszámlálások éveire, míg mások évenként érhetőek el), így az ÜHG-leltárban minden adatból a lehető legfrissebbet kellett használni.

– előrejelezhetetlensége. Minden bizonnyal e jelentős bizonytalansági tényezőre visszavezethetően a hosszú távú kibocsátás-csökkentési célok között is nagy szórást látunk: a bázisértékhez képest stagnálástól a 40%-ot meghaladó mértékig terjed kibocsátás-csökkentési vállalás.

A módszertani útmutató az alkalmazkodási és szemléletformálási célok esetében is azt ösztönzi, hogy azok konkrét célúvá vonatkozzanak, és lehetőleg számszerű célértéket tartsanak. Míg a kibocsátás-csökkentés esetében szinte mindegyik megyei klímastratégia precíz módon azonosította a célt, addig az alkalmazkodási és szemléletformálási célok jellemzően sokkal inkább elnagyoltak, konkrét célállapot rögzítése helyett inkább az alkalmazkodási fejlesztések irányait jelölték ki.

Intézkedések

A dokumentumokban szereplő intézkedések számát vizsgálva nagy szórás mutatkozik a megyei klímastratégiák között. A dekarbonizációs intézkedések többsége fizikai beruházásokra, illetve más szervezetek által megvalósítandó fizikai beruházások ösztönzésére, elősegítésére vonatkozik. A leggyakrabban megjelenő mitigációs intézkedések a köz- és lakóépületek energetikai felújítása, illetve a fenntartható közlekedés elősegítése (pl. kerékpárutak építése).

Az adaptációs beavatkozások között ennél több típussal találkozhatunk. A konkrét beruházások mellett gyakoriak a különböző vizsgálatok, felmérések elvégzésére vonatkozó (pl. zöldterületek, helyi értékek felmérése, sérülékenységvizsgálatok elvégzése), illetve a különböző célú munkacsoportok, tanácsadó szervezetek létrehozására irányuló intézkedések is. Gyakran visszatérő elem emellett a klímavédelem szempontjainak más stratégiai dokumentumokba történő beillesztése. A mintaprojektek kialakítását célzó intézkedések főleg a mezőgazdaság és a természetes élőhelyek megóvásának vonatkozásában jelennek meg.

A szemléletformálási intézkedések között leggyakrabban lakossági és iskolai felvilágosító kampányok és akciók szerepelnek. Több esetben megjelenik ezen kívül versenyek, díjak létrehozása a legkülönbözőbb célcsoportok számára (pl. önkormányzatok, helyi vállalkozók), illetve klímavédelmi képzések szervezése szintén változatos célcsoportokkal.

A stratégiákban szereplő intézkedések áttekintése alapján elmondható, hogy bizonyos intézkedések nagyon gyakran megjelennek (esetenként szinte minden stratégiában – pl. középületek felújítása), emellett számos ötletes, innovatív beavatkozással is találkozhatunk. Az intézkedések kapcsolódnak a jelenlegi támogatási időszakban kiírt pályázatokhoz – jellemzően azok jelennek meg leginkább, amelyekre a korábbi években lehetett pályázati forrást elnyerni. Mivel a módszertani útmutató alapján az intézkedések lehetséges forrását is meg kellett nevezni a stratégiákban, így érthető, hogy a tervezett intézkedések kapcsolódnak a pályázati prioritásokhoz.

Emellett az is indokolhatja gyakori szerepeltetésüket, hogy a pályázati lehetőségek miatt ezek a leginkább ismert, klímaváltozással összefüggő beavatkozások.

Szembevető eltérések mutatkoznak a megyei klímastratégiákban foglalt intézkedések között azok részletezettségét tekintve is. Míg az intézkedések többsége inkább fejlesztési irányként értelmezhető, addig előfordulnak olyanok is, amelyek már projektszintű elképzeléseket tartalmaznak. Az intézkedési szint meghatározásának bizonytalanságát tükrözi, hogy több klímastratégia esetében egyazon dokumentumon belül is keverednek a különböző mélységben kidolgozott intézkedéstípusok. Általánosságban megállapítható, hogy az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás területén jellemzően konkrétabb fejlesztési elképzeléseket tartalmaznak a klímastratégiák, mint a kibocsátás-csökkentés és még inkább a szemléletformálás terén.

Bár a megyei klímastratégiák kidolgozói a megyei önkormányzatok, maga a dokumentum az egész megye számára készült. Célja, hogy a benne foglalt intézkedések számos megyei szereplő tevékenységére kiterjedjenek. A különböző szervezetek közötti szorosabb kapcsolatok, illetve a klímastratégiával kapcsolatos konzultáció elősegítését szolgálják a megyei éghajlatváltozási platformok is, a stratégiában pedig a partnerségi terv célozza az együttműködések elősegítését. A fentiek ellenére a stratégiákban tervezett intézkedések esetében érezhető, hogy a megyei önkormányzatok elsősorban olyan eszközöket terveztek, amelyek saját felelősségi körükbe tartoznak. Mivel azonban a konkrét beavatkozások végrehajtására a megyei önkormányzatok kevés eszközzel rendelkeznek, ezért gyakran találkozunk olyan intézkedésekkel, amelyekben a megyei önkormányzatok feladata együttműködések ösztönzésére, projektek kezdeményezésére és szemléletformálásra terjed ki. Mivel a megyei önkormányzatok jellemzően mind a települési önkormányzatokkal, mind pedig a szakterületi szereplőkkel kapcsolatban állnak – vagy velük kapcsolatokat építhetnek ki – komoly esély nyílik az ilyen koordinációs funkciót feltételező feladatok ellátására.

A megyei önkormányzatok korlátozott hatáskörével összefüggésben a megyei önkormányzaton kívül mind az intézkedések felelőseként, mind pedig résztvevőként számos más szereplő is megjelenik a klímastratégiákban. Ezeknek az intézkedéseknek a megvalósulását nagyban elősegíthetik a – projekt lezárultával is – működő megyei éghajlatváltozási platformok, valamint a megyei önkormányzatok – klímavédelmi kérdésekre kiterjedő – koordinációs tevékenységének reménybeli fennmaradása.

Célrendszer és intézkedések koherenciája

A célok és intézkedések kapcsolódását biztosítja, hogy – a módszertani útmutató ajánlása szerint – valamennyi célhoz legalább egy intézkedést kellett hozzárendelni, és minden intézkedés esetében meg kellett jelölni, hogy az mely cél elérését szolgálja. E rendszer következetes érvényesítésének köszönhetően megállapítható, hogy a

célok és intézkedések összességében szerves rendszert alkotnak a megyei klímastratégiákban. A célok jövőképhez való kapcsolódása azonban nem minden esetben ilyen egyértelmű. A jövőkép–cél–intézkedések koherenciája azért is vizsgálható nehezen, mert a jövőkép nem egy esetben semmilyen konkrétumot nem fogalmaz meg, nem említ helyi sajátosságokat, vagy olyan szakterületeket, amelyek kezelése, megőrzése a többihez képest prioritást élvezne.

A megyei klímastratégiák értékelési és monitoring terve

A monitoring fejezetrészek célja, hogy a stratégia teljesülése nyomon követhető és értékelhető legyen. Ez a fejezetrész – a módszertani útmutató ajánlása alapján – tartalmazza egyrészt a tervezett output és eredmény-indikátorokat, illetve a stratégia felülvizsgálatának tervét.

Az indikátorok minden megyei klímastratégiában szerepelnek, kellő részletezettséggel – intézkedésekhez, illetve célokhoz rendelve. Az indikátorok képzéséhez szükséges adatok, információk forrása jellemzően a Központi Statisztikai Hivatal, de elvéve más országos hatáskörű adatnyilvántartó rendszer is szerepel adatforrásként. Szintén rendkívül sok indikátor esetében maguk a megyei önkormányzatok, esetleg más területi igazgatási, vagy önkormányzati szervek vannak megadva adatgazdaként. E jelenség elsődleges okai vélhetően az alacsonyabb szinten elérhető statisztikai adatok hiányosságaiban keresendők. Mivel a megyei klímastratégiák jellemzően számos céllal és intézkedéssel rendelkeznek, így azok követéséhez számos indikátorra van szükség, amelyek gyűjtése jelentős idő-, energia- és erőforrás-ráfordítást igényel még akkor is, ha az indikátorok alapja valamilyen könnyebben beszerezhető statisztikai adat. A fentiek tükrében álláspontunk szerint az esetek többségében irreális elvárásnak tekinthető, hogy a kapacitás- és forráshiányos megyei önkormányzatok képesek legyenek a klímastratégiákban kijelölt adatok rendszeres időközönként és következetesen azonos módszertan alapján történő gyűjtésére és nyilvántartására.

A stratégia felülvizsgálati rendjének meghatározása az indikátorokhoz képest sokkal kevésbé minősül egységesnek a megyei klímastratégiákban. Alapvetően három jellemző típus található meg:

- a jól kidolgozott, részletes felülvizsgálati tervvel rendelkező stratégiák,
- azon a stratégiák, amelyek felülvizsgálati terve szinte egészében a módszertani útmutatóra támaszkodik,
- továbbá azon stratégiák, amelyek indikátortáblával ugyan rendelkeznek, de az értékelés nem, vagy csak említőlegesen jelenik meg bennük.

Reménykeltő lehet, hogy a megyei önkormányzatok belső motivációin túl az elkövetkező évek pályázatai is megerősítik majd a szereplőket abban, hogy érdemes a klímaváltozás témájával foglalkozni, és amennyiben eddig ez nem sikerült, úgy a jövőben sikerül megteremteni majd

a helyi klímavédelmi tevékenységek szellemi és erőforrás bázisát, és folyamatosan megújuló – már nem csak külső forrástól függő – anyagi alapjait is.

Összegzés és jövőbeli feladatok

Magyarországon 2017-ben egy olyan speciális szakterületen, mint a klímapolitika, eddig nem tapasztalt lendülettel indult meg egy jól koordinált és szakpolitikailag támogatott területi tervezési folyamat. Cikkünkben ezt a térségi stratégiai tervezési folyamatot igyekeztünk részletesen bemutatni és egyben eddigi eredményeit értékelni. Összefoglaló megállapításként a következőket tartjuk fontosnak kiemelni:

A térségi tervezőktől érkezett visszajelzések alapján a megyei tervezők meglepedéssel fogadták az egységes módszertani útmutatást, jelentős tervezési munkát kaptak a tervezési folyamatban. Jól szolgálta az egységes szempontú tervezést a Klímabarát Települések Szövetsége minőségbiztosítási tevékenysége, valamint a tervezési útmutatóhoz mellékelt ÜHG számológépek és a Nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszerből származó alkalmazkodási szakterületi segédanyagok.

Előremutató volt a megyei Éghajlatváltozási Platformok működtetése, mert eddig nem tapasztalt együttműködés bontakozott ki a társadalmi, gazdasági, közigazgatási szereplők között nemcsak az éghajlatváltozási stratégia kialakítása kapcsán, hanem új projektek generálása, intézményrendszeri fejlesztések, pályázati aktivizálódás, és egyfajta megyei koordinációs szerepkör megerősödése is jellemző volt.

Több megyében is túl súlytalannak érezték magukat egyes tervezési folyamatban részt vevő szereplők, abban a tekintetben, hogy a klímavédelemmel kapcsolatos tevékenységekhez nem elég az ő pozitív hozzájárulásuk, mert ettől függetlenül az éghajlatváltozás megállíthatatlannak tűnik. Ugyanakkor a tervezés előrehaladtával ez a vélemény több esetben finomodott, ahogy megismerték az eredményeket, célrendszert és intézkedéseket, valamint az időközben zajló szemléletformálási akciók sikerét (Pálvölgyi- Czira, 2018).

A stratégiai dokumentumok összehasonlító értékelése alapján a következő főbb, a jövőbeni tervezést támogató megállapítások tehetők:

- A stratégiák többségében rendkívül alaposan kidolgozott helyzetértékelési fejezetek készültek – többek között a módszertani segédanyagoknak köszönhetően is. (Pálvölgyi- Czira, 2018). A helyzetelemzéshez képest a jövőkép és célok megfogalmazása esetenként elnagyolt volt.
- A stratégiák belső koherenciája azonban sok esetben még az egységes tervezésmódszertani elvek ellenére sem volt tökéletes. A jövőkép nem egy esetben semmilyen konkrétumot nem fogalmazott meg, nem említett helyi sajátosságokat, vagy olyan szakterületeket, amelyek kezelése, megőrzése a többihez képest prioritást élvezne. Bár a célok és intézkedések összességében szerves

rendszert alkotnak a megyei klímastratégiákban, a célok és intézkedések jövőképhez való kapcsolódása nem minden esetben ilyen egyértelmű, pont a jövőképek elnagyolt megfogalmazása miatt.

- Mivel a módszertani útmutató alapján az intézkedések lehetséges forrását is meg kellett nevezni a stratégiákban, így érthető, hogy a tervezett intézkedések kapcsolódnak a pályázati prioritásokhoz, ennek ellenére a stratégiákban tervezett intézkedések esetében jellemző, hogy a megyei önkormányzatok elsősorban olyan eszközöket terveztek, amelyek saját felelősségi körükbe tartoznak. Ugyanakkor több megye bátran nyúlt egyéb megyei szereplőkhöz rendelt intézkedések megalkotásához, és nyilván ezzel sokkal szélesebb alapot helyezett a stratégia hatáskörét is.
- Szembetűnő eltérések mutatkoznak a meghatározott intézkedések részletezettsége kapcsán is. Míg az intézkedések többsége inkább fejlesztési irányként értelmezhető, addig előfordulnak olyanok is, amelyek már projektszintű elképzeléseket tartalmaznak. Az intézkedéstípusok ebből a szempontból sokszor keverednek is a stratégián belül.
- Az indikátorok meghatározásánál elsősorban az okozott problémát, hogy azok rendszeresen begyűjthetők és hozzáférhetőek-e. Elsősorban az eredményindikátorok okoztak nehézséget a stratégiák készítése során. Sok stratégia nem tartalmazott kellő részletezettségű felülvizsgálati, vagy monitoring- és értékelési tervet.

A jövő klímastratégiai tervezési kihívásai

A KEHOP forrásból támogatott klímastratégiai folyamat nem ért véget a megyei és fővárosi klímastratégiák elfogadásával. Számos feladat vár a térségi szereplőkre és a települési önkormányzatokra egyaránt. A megyékben és a fővárosban meg kell tölteni tartalommal a klímaplatformokat, amelyeknek nemcsak a stratégiák végrehajtását, de azok felülvizsgálatát, éghajlatvédelmi projektek generálását is biztosítaniuk kell.

A települési önkormányzatok összefogva a helyi civil szereplőkkel a tervezési útmutatók alapján hamarosan elkezdhetik a saját klímastratégiáik megalkotását a KEHOP 1.2.1. konstrukció keretében, amelyhez széleskörű szemléletformálási tevékenységet társíthatnak. Érdemes azonban figyelemmel lenni a tervezési folyamatokban is a térségi stratégiákra, a második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiára, és a Nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszerben lévő települési tervezést támogató új modulok nyújtotta releváns információkra.

A települési klímastratégiák készítésekor a konkrét intézkedések tervezésén és későbbi eredményes végrehajtásán kell lennie a hangsúlynak, mert a lokális szinten kell megvédenünk az élő és élettelen rendszereket a klímaváltozás fokozódó káros hatásaitól, hiszen ezen a szinten lehet megtervezni és megvalósítani a legeredményesebben az éghajlati alkalmazkodási megoldásokat.

A módszertani keretek adottak, a nemzeti és térségi stratégiák iránymutatásul szolgálnak, a tervezési segédletek rendelkezésre állnak, a KEHOP biztosíthatja a forrást a tervezéshez és szemléletformálási tevékenységhez, azaz eddig soha nem látott lehetőség előtt állnak településeink, hogy felkészüljenek az elkerülhetetlen változásokra és biztosítsák a települések optimális létfeltételeit a jövő klímaváltozási kihívásainak keretében is.

Szerzők

Dr. Czira Tamás

főosztályvezető, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Nemzeti Alkalmazkodási Központ Főosztály

Dobozi Eszter

klímavédelmi szakértő, Magyar Energetikai Gazdaságtervező és Értékelő Tanácsadó Iroda Kft.

Rideg Adrienn

titkárságvezető, Innovációs és Technológiai Minisztérium Energiaügyekért és Klímapolitikáért felelős Államtitkárság

Selmeczi Pál

osztályvezető, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Nemzeti Alkalmazkodási Központ Főosztály

Sütő Attila

klímavédelmi szakértő, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Nemzeti Alkalmazkodási Központ Főosztály

Taksz Lilla

klímavédelmi szakértő, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Nemzeti Alkalmazkodási Központ Főosztály

IRODALOM

- Botos B.; Sütő A. (2018): Hazai klímapolitika. In: Mérsékelt öv? Felelős cselekvési irányok a hatékony klímavédelemért. Klímabarát Települések Szövetsége.
- IPCC, 2014: Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 151 pp.
- MFGI (2015): Települési és térségi klímastratégia metodika összefoglaló értékelése a meglévő klímastratégiák kiértékelésének eredményei alapján. Magyar Földtani és Geofizikai Intézet, Települési és térségi klímastratégia metodika projekt jelentése.
- NÉS-2 (2018): 2018-2030 közötti időszakra vonatkozó, 2050-ig tartó időszakra is kitekintést nyújtó második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia
- Pálvölgyi T.; Czira T. (2018): A klímastratégiák módszertana és elkészítésük szakmai tapasztalatai. In: Mérsékelt öv? Felelős cselekvési irányok a hatékony klímavédelemért. Klímabarát Települések Szövetsége.
- Taksz L. (szerk.) (2017): Módszertani útmutató megyei klímastratégiák kidolgozásához. KBTSZ – MFGI NAK-FO, Budapest. Készült a KEHOP-1.2.0-15-2016-00001 azonosítószámú projekt keretében

Fejér megye klímastratégiája

Bevezetés

Nem szükséges bővebben magyarázni, hogy az éghajlatváltozás hatásaira való felkészülés, az egyes szintek és szereplők lehetőségeinek és felelősségének tudatosítása napjaink egyik kiemelt feladata. A Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program (KEHOP) egy kiemelt projektje segítségével a területi közép szint, azaz a megyei önkormányzatok is tevékeny részesei lehetnek ennek a folyamatnak.

A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény 27. § (1) szerint „A megyei önkormányzat területi önkormányzat, amely törvényben meghatározottak szerint területfejlesztési, vidékfejlesztési, területrendezési, valamint *koordinációs feladatokat lát el*”. A koordinációs feladatok kiteljesítésének szép példáját jelentették a KEHOP-1.2.0. pályázati felhívás keretében megvalósuló megyei klímastratégia projektek.

A Fejér Megyei Közgyűlés 95/2016. (II.24.) önkormányzati határozatában döntött „a „Megyei Klímastratégia és Megyei Éghajlatváltozási Platform létrehozása Fejér Megyében” című projekt benyújtásáról. A Fejér Megyei Önkormányzat bruttó 30.000.000 forint összegű támogatásban részesült, szerződés szerint a projekt megvalósításának időszaka 2016. szeptember 1. – 2018. április 30. volt.

A cikk *három főbb részre bontható*: az első rész a klímastratégia készítésének és társadalmasításának folyamatát, a második rész az elkészült klímastratégia tartalmát foglalja össze. Végül kitekintést adunk a projekt szerződés szerinti lezárását követő folytatásáról, az eredmények lehetséges hasznosításáról.

Fejér megye klímastratégiája készítésének folyamata, szakaszai

Közbeszerzési eljárás keretében a Magyar Innováció és Hatékonyság Nonprofit Kft. (továbbiakban Mi6 Nkft.) lett a projekt megvalósításának vállalkozója, amely 2017. február 28-án átadta a Fejér Megyei Klímastratégia Megvalósíthatósági Tanulmányát.

2017. április 26-án volt a Platform alakuló ülése, amelyen elfogadásra került a Platform ügyrendje. A Klíma-barát Települések Szövetségének (továbbiakban KBTSZ) módszertani útmutatója alapján elkészült Fejér megye klímastratégiájának egyeztetési anyaga. Ezt a Platform második és harmadik ülésén Oletics Zoltán szakértő, a stratégia főtervezője mutatta be. A Fejér Megyei Klímastratégia egyeztetési anyaga megküldésre került többek között a Fejér megyei helyi önkormányzatok, hatóságok, oktatási intézmények, civil szervezetek, gazdasági szereplők, va-

lamint a KBTSZ részére is, amelyek javaslatai, észrevételei beépültek az anyagba.

2017. szeptember 27-én volt a projekt nyitókonferenciája, amelyen szemléletformáló előadások mellett bemutatásra került a klímastratégia kegyeztetési anyaga is, valamint meghirdetésre kerültek az óvodai és iskolai klímavédelmi rajz-, fotó-, logó- és energiamenedzser pályázatok.

2017. szeptember–október során több Fejér megyei települési rendezvényen töltöttek ki lakossági klímavédelmi kérdőíveket. 2017. decemberben megrendezésre kerültek a Mi6 Nkft. székesfehérvári energiatudatos demonstrációs mintaépületében a klímavédelmi önkormányzati, valamint oktatási workshop-ok, 2018. januárban pedig a klímavédelmi vállalati workshop.

2018. január 23-án, a Platform negyedik ülésén a Mi6 Nkft. ismertette a beérkezett véleményekkel kiegészített megyei klímastratégiát, amelyet a platformtagok elfogadásra javasoltak a Fejér Megyei Közgyűlés számára. A végleges változat tervezete megküldésre került a KBTSZ részére, hogy a stratégia „Módszertani útmutató térségi és települési klímastratégiák kidolgozásához” című dokumentumnak való megfelelésével kapcsolatos véleményüket juttassák el a Fejér Megyei Önkormányzathoz. A KBTSZ véleményének beépítésével alakult ki a klímastratégia megyei közgyűlés elé terjesztett és elfogadott változata.

2018. március 21-én volt a projekt záró konferenciája, valamint a „Fejér megye klímaváltozása” című rajz-, fotó- és logópályázatok díjátadó ünnepsége, amelyen Dr. Molnár Krisztián, a Fejér Megyei Közgyűlés elnöke adta át a díjakat a nyerteseknek.

A nyilvánosság tájékoztatása a Fejér Megyei Önkormányzat honlapjának aloldalán folyamatos volt. A Platform Titkársága rendszeres hírlevélben tájékoztatta partnereit az aktuális, pályázati lehetőségekről, rendezvényekről és a projekt előrehaladásáról. A szerződésben vállalt indikátor 2000 fő aktív elérés volt, a projektzárásig teljesített érték 2313 fő, az alábbiak szerint.

- Klímavédelmi témájú kérdőívek kitöltésével (rendezvényeken, iskolákban, internetes felületen): 1933 fő aktív elérés
- Iskolai rajz-, fotó- és projektlogó pályázaton: 380 fő aktív elérés

A Platform működtetése mellett az előzőekben részletezett szemléletformáló, tudatosító tevékenység jelenti a projekt legnagyobb hozzáadott értékét. Közel 1600 gyermeket, diákot, azaz a jövő generáció tagjait sikerült megszólítani, aktívan bevonni, amely megalapozhat egy későbbi klímatudatos, felelős gondolkodásmódot és cselekvést. A Fejér Megyei Önkormányzat munkájának elismeréseként „Klímatudatos Önkormányzat 2018” díjban részesült.

Az elkészült klímastratégia rövid összefoglalása

A cikk előző részében bemutatott módszertant alkalmazva, a jelentősebb megyei szereplőket bevonva készült el Fejér megye klímastratégiája, mely a klímahatásokhoz való alkalmazkodás és a CO₂ kibocsátás szempontjából is fontos következtetésekre jutott. Ezek a stratégia szerkezeti felépítési sorrendje szerint a következők.

Mitigáció

A szén-dioxid kibocsátási leltár elkészítése során egy jelentős kihívásba ütköztünk, név szerint a nagyipari kibocsátási adatok összegyűjtése nehézkes volt a helyi szereplők nagy száma miatt, illetve a pontos összegző kimutatások hiányában. A megoldást egy becslési eljárás jelentette, melyben az Európai Karbonkvóta Kereskedelmi Rendszer (Emissions Trading System) és a légszennyezőanyag regiszter (European Pollutant Release and Transfer Register - EPTR) adatait összekapcsolva és a regionális ipari súlypontokat figyelembe véve becsültük meg a megyei kibocsátás mértékét. Ezek alapján a következő eredményre jutottunk.

A megye éves végső CO₂ kibocsátása 2 714 252,51 tonna nagyipar nélkül. A meglévő nagyipari kibocsátással együtt 5 327 016,5 t ez az érték.

A kibocsátás-szerkezetből a következőket vezethetjük le:

Az energiafelhasználás a kibocsátás 37,1%-ért felel, szemben az országos 23,8%-os átlaggal. Az eredményt ismételtén árnyalja, hogy a nagyipari kibocsátást teljes mértékben nem tudtuk a végső eredménybe számolni.

- Az energiafelhasználáson belül az ipar részaránya 48%, a háztartások részaránya 29,3%, a szolgáltatások energiafelhasználása 23,5%.
- A tisztán lakossághoz köthető ÜHG kibocsátás (lakossági energia), azaz a háztartási szektor a teljes kibocsátás 10,1%-át teszi ki, amely 13%-al a hazai átlag alatt marad.
- A mezőgazdaság 108 262,95 t CO₂ ekvivalens kibocsátásával a teljes kibocsátás alig több mint 2%-át teszi ki, szemben az országos 12%-os értékkel.
- A közúti közlekedés 655 574,9 t CO₂e értékével a megyei kibocsátás 12,3 %-a.
- A hulladék kibocsátásból a teljes ÜHG potenciál 0,4%-a származik.
- Az egy lakosra jutó CO₂e kibocsátás 12,7 t/fő, szemben az országos 6,96 t/fővel.¹

Az országos átlagtól való eltérések hátterében egyértelműen a megye gazdaságszerkezete és ipara áll. A jelentős ipari központok (Székesfehérvár és Dunaújváros) kibocsátása önmagában magasabb tétel, mint a nem iparhoz köthető szektorok kibocsátása összesen.

Mind a villamos energia, mind a földgázfogyasztás tekintetében rámutattunk, hogy a háztartások, az ipar és a szolgáltatások hármas egysége a legmeghatározóbb fogyasztó, egyben a legmagasabb ÜHG kibocsátást eredményező szegmens. Az energia fogyasztást középtávon meghatározó tényezők a következők:

- a jelentős ipari túlsúly miatt a technológia változás és a kapacitások bővülése.
- a gazdasági ciklusok váltakozása, melyekkel egyenes arányban áll az ipari kibocsátás (és egyben energiafogyasztás) váltakozása is.
- a szolgáltató szektor teljesítménye, szolgáltató vállalkozások számbeli növekedése.

Adaptáció

A meglévő klímahatásokhoz való alkalmazkodás tekintetében - összhangban a Klímabarát Települések Szövetsége által azonosított kockázatokkal – több kritikus kockázati tényezőt is azonosítottunk. Például a hóhullám és az épített infrastruktúra kitettsége mellett egyszerre jelentkeznek az aszály és belvíz kockázatai is Fejér megyében. Hogyan lehetséges ez?

Az IPCC 5. értékelő jelentése is kimutatta, hogy a várható csapadék mennyiségében nem lesz jelentős változás középtávon, az eloszlásában és a csapadék formájában azonban igen. Az éves csapadék bizonyos időszakok köré sűrűsödik (pl. tavaszi és őszi özönvíz szerű esőzések), más időszakokban szinte teljesen megszűnik az eddig tapasztalt kvázi normális eloszlás (szárazabb nyarak, növekvő aszálykockázat). Így néhány hónap eltéréssel ugyan, de a megye lakosságának és mezőgazdaságának egyszerre kell megküdenie a belvíz és az aszály kihívásaival.

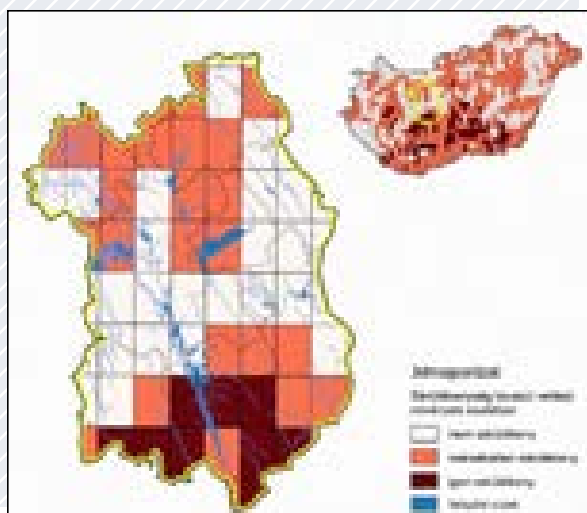
A helyzet feloldására léteznek megoldások (pl. időszakos víztározók telepítése, szárazságtűrő növényfajok telepítése) is, azonban az eszközök széles tára túlmutat jelen tanulmány keretein. A NATÉR2 segítségével azonban pontosan kimutatható, (mind az Aladdin, mind a RegCM modellek segítségével), hogy mely kistérségek, megyei tájegységek tekintetében számíthatunk a negatív klímahatások megjelenésére. (lásd 1. és 2. ábra)

Mindehhez társul a megye ingatlan infrastruktúrájának kitettsége is, melyben a viharok és hirtelen érkező esők/szállókések jelentette kockázatokat is sorra kellett vennünk.

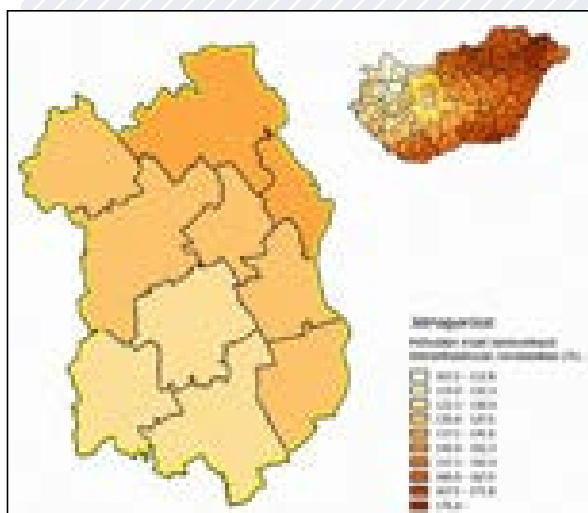
Az ingatlanok 40,5%-a 70–80-as években épült, míg 15%-a egy évtizeddel korábban. Az ingatlanállomány több mint fele, 68,1%-a készült a 80-as évek előtt (ez az adat megfelel az országos átlagnak) és mivel kb. 15 000 ingatlan a klímastratégia középtávú tervezési horizontján éri el a 100 éves kort, a klímaadaptációs célok meghatározásakor kiemelten figyelembe kellett venni ezek felmérését, felújításukat és sérülékenységük kezelését. Ezen felül, tekintve, hogy az ingatlanállomány 68,1%-a mára elavult technológiával készült, felújításuk,

1 Fejér megye klímastratégiája (2018)

2 NATÉR: Nemzeti Alkalmazkodási Térinformatikai Rendszer

1. ábra: A megye aszály veszélyeztetettsége.
(Forrás: NATÉR)

2. ábra: Fejér megye várható hóhullámkitettsége a 2020-2050 időszakban (Forrás: NATÉR)

modernizációjuk jelentős energiahatékonysági feladatot és CO₂ és energiamegtakarítási lehetőséget rejt magában a következő évtizedekben.

A stratégia készítését a KBTSZ által készített országos felmérés is támogatta, mely a lakosság klíma attitűdjének vizsgálatát tűzte ki célul. A stratégia készítésekor, a helyi attitűdvizsgálatok elvégzése előtt feltételeztük, hogy a megye lakosságának átlagosnál magasabb jövedelmi szintje és iskolázottsága miatt magas lesz a klímaérzékenysége. Meglepve tapasztaltuk - és ezt a KBTSZ országos vizsgálata is alátámasztotta -, hogy a helyzet pont fordított: az alacsonyabb GDP-vel rendelkező, főként mezőgazdaságra fókuszáló megyékben magasabb az érzékenység és az éghajlatváltozást magasabb kockázati értékkel látták el a válaszadók.

A fenti adottságokat figyelembe véve állítottuk fel a klímastratégia összetett célrendszerét.

Célrendszer és akcióterv

A megye általános céljait a klímastratégia 109. oldalán lévő ábra foglalja össze. Figyelembe véve a megyei önkormányzatok jogkörét és jelenlegi eszköztárát, inkább koordinációs feladatokat és a lokális intézkedések elősegítését igyekeztünk előtérbe helyezni.

Ezek alapján hangsúlyt kap a fő szén-dioxid kibocsátási tényezők mérséklése, a tényleges CO₂ kibocsátás csökkentése, azonban a lokális szereplők motivációja és a helyi adaptációs feladatok támogatása is előtérbe kerül, így például:

- felkészülés a várható hóhullámokra, hőségriadó tervek készítése, frissítése,
- lakossági és ipari érzékenyítés, energiahatékonysági és megújuló energia beruházások támogatása vagy támogatási lehetőségek (pl. GINOP 4. prioritás, települési KEHOP 1.2.1.) kommunikációja az érintettek felé,
- Velencei-tó vízminőségének megőrzése,

- az éghajlatváltozás által legvesélyeztetettebb Fejér megyei turisztikai desztinációk: öko-, vízparti-, városi-, kerékpáros turizmus védelme.

Összegzés: a projekt eredményeinek lehetséges hasznosítása

A projekt 2018. április végén lezárult. A téma kiemelt fontossága, a megyei önkormányzat koordinációs szerepe és a kialakult együttműködési platform miatt is lényeges, hogy ezt követően is folytatódni tudjon egy ilyen típusú együttműködés a megyében. Ahogyan az a stratégiában is olvasható, a cél egy keretrendszer kialakítása volt, melyhez később a nagyobb települések és ÜHG kibocsátó gócpontok lokális stratégiákat és akcióterveket illeszthetnek.

A projekt „továbbélésének” egyik fontos garanciája, hogy a Támogatási Szerződésben vállaltak szerint a fenntartási időszakban 5 évig a platform szervezet működését biztosítani kell (évente legalább egy ülés). Ezen az ülésen a platformtagok meg tudják vitatni az éghajlatváltozás aktuális kérdéseit, figyelemmel kísérhetik az elfogadott klímastratégia megvalósítását, javaslatot tehetnek annak esetleges módosítására. Azaz a munka a megyei anyag elkészültével nem áll meg, sőt a következő időszakban a platformtagok bevonásával új lendületet vehet:

- Az Európai Polgármesterek Szövetsége módszertanával a megyében Fenntartható Energia- és Klímaakciótervek készülhetnek (SECAP).
- A KEHOP részeként a megyei terv lokális továbbépítéseként települési szintű klímastratégiák és akciótervek készülhetnek.
- Uniós forrásból (Interreg) energetikai és hulladékkezelési projektek indulhatnak.
- Végül, de nem utolsósorban megkezdődhet a megyei klímastratégiában felvázolt feladatok és célok teljesítése a helyi szereplők bevonásával.

Azonban és éppen ezért: a megyei klímastratégia egyik legnagyobb eredménye lehet, ha sikerül a lakosság és a legjelentősebb érintettek számára világossá tennünk, hogy az éghajlat védelme nem egy ember érdeke, hanem mindannyiunké és együtt, közösen kell tennünk érte.

„S ahogyan minden nagy ügy, ez a téma is egy bináris választásként foglалható össze: Mi a jó és mi a rossz számunkra, attól a pillanattól kezdve a siker sem lehet többé kérdés...”³

A következő évek egyik fontos megyei tervezési feladata lesz az elkészült klímastratégia *szakpolitikai érvényesítése*, azaz beépítése a megyei tervdokumentumokba (felülvizsgált megyei területfejlesztési koncepció és program, területrendezési terv).

Ösztönözni kell, hogy minél több *települési klímastratégia* készüljön, helyi szintre „lebontva” a megyei klímastratégia cél- és beavatkozási rendszerét. Bándi szerint a helyi, önkormányzati lehetőségek széles tárháza áll rendelkezésre: településrendezés, zöldterületek megóvása, fejlesztése, önkormányzati tulajdon okszerű felhasználása, helyi tudatosság erősítése (Bándi, Gy. 2018). Ez azért is fontos, mert a klímastratégiával rendelkező térségek és települések nagyobb eséllyel hívhatnak le ún. *közvetlen kifizetésű brüsszeli forrásokat*, amelyek szerepe a következő, 2021–2027-es uniós tervezési-programozási ciklusban várhatóan felértékelődik.

Szerzők

Kígyóssy Gábor

területfejlesztési munkatárs, vezető tervező,
Fejér Megyei Éghajlatváltozási Platform titkára
Fejér Megyei Önkormányzati Hivatal

Oletics Zoltán

Senior Tanácsadó, Magyar Innováció
és Hatékonyság Nonprofit Kft.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bándi, Gy.** (2018): Klímaváltozás – alapjogok – önkormányzati szerepek. In: Új Magyar Közigazgatás 11. évf. 2. szám, p. 15.
- IPCC** 5. értékelő jelentése: Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (AR5), p. 151. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/>
- Oletics, Z.** (2018): Fejér megye klímastratégiája
- Taksz, L.** (szerk.) (2017): Módszertani útmutató megyei klímastratégiák kidolgozásához

INTERNETES FORRÁSOK

- Fejér megye klímastratégiája: http://www.fejer.hu/_user/browser/File/Platform/Fej%C4%99r_klimastrategia_kgy%20altal%20elfogadott%20logoval.pdf (letöltés ideje 2018.08.15 13:42)
- <https://www.theguardian.com/us-news/2015/jul/16/al-gore-obama-climate-change-arctic-drilling> (letöltés ideje 2018.09.21 8:59)
- KBTSZ, 2016: http://klimabarát.sreter.eu/images/dokumentumtar/2017/klimavaltozas_attitud_tanulmany_vegso-pdf.pdf (letöltés ideje: 2018.10.06 16:19)

BŐVEBB INFORMÁCIÓ

<https://www.fejer.hu/index.php?pg=menus&id=434>

³ A záró idézet Al Gore, 2015.07.06-i az északi sarki nyersanyag kitermeléséről a The Guardiannek adott interjújában elhangzottak szabad fordítása. <https://www.theguardian.com/us-news/2015/jul/16/al-gore-obama-climate-change-arctic-drilling>

Területi és Települési Tervezést Támogató Rendszer – 4TR

ABSZTRAKT | A folyóirat előző száma már bemutatta a Miniszterelnökség területrendezéssel kapcsolatos korszerűsítési törekvéseit, főként annak a tervezési rendszert érintő jogszabályi összetevőit. Jelen cikk a korszerűsítés jegyében történő, a térségi tervezésre is vonatkozó digitális fejlesztést mutatja be, a készülő Területi és Települési Tervezést Támogató Rendszert, azaz a 4TR-t.

KULCSSZAVAK | térségi tervezés, digitalizáció, 4TR

ABSTRACT | The previous issue of the journal has already presented the ambitions of the Prime Minister's Office in connection with the modernisation of spatial planning, especially its legal components affected by the planning system. This article introduces the progressing digital development in terms of regional planning, namely the Spatial and Urban Planning Support System (4TR).

Napjainkban egyre több közigazgatási folyamat válik digitálissá, így nagyon is időszerű a térségi tervezés munkafolyamatainak elektronizálása. Ezért a Miniszterelnökség a Lechner Tudásközpont bevonásával célként fogalmazta meg a térségi tervezés széles körű online támogatását. A települési és területi szintű tervezés elektronikus mederbe terelésére az alábbi cikkben ismertetett Területi és Települési Tervezést Támogató Rendszer (4TR) projekt keretein belül kerül sor. A tervek szerint 2020-ban már a 4TR online platformján zajlanak a térségi tervezéssel összefüggő folyamatok.

Akik a térségi tervezést közelebbről ismerik, tudják, hogy a hazai tervezési rendszer többször átalakult az utóbbi fél évszázadban, de alapvető célja nem változott: egyensúlyt biztosítani a különböző funkciójú, ember által alakított és a természet alkotta területek között, vagyis egyszerre megóvni és az ember rendelkezésére bocsátani a környezetet. A területhasználati kompromisszum megtalálása a térségi tervezés feladata.

Térségi tervezés

A terület- és településrendezés, valamint a terület- és településfejlesztés összefüggő rendszert alkotnak. Egyrészt a rendezési tervek rögzítik a fejlesztési dokumentumokban elhatározott jövőképet, általános és specifikus célokat, intézkedések megvalósulásának területi leképezését és az elérésükhöz szükséges szabályozást, másrészt a felsőbb

területi szintű tervek elhatározásaihoz az alsóbb szintű dokumentumok a megfelelő mértékben igazodnak. A tervezési rendszer összefüggéseit jogszabályok is rögzítik, közös törvény, illetve kormányrendeletek rendelkeznek a területfejlesztésről és -rendezésről, illetve a települési tervezésről. A tervhierarchiához való igazodást is jogszabályok írják elő, mint ahogy a térségi tervezés számos aspektusát (tartalmi követelmények, egyeztetés rendje, dokumentálás előírásai) is. A terveket is az adott szintnek megfelelő jogszabályban (törvénnyel, megyei, illetve települési önkormányzati rendelettel, határozattal) fogadják el. A térségi tervezés fontos feladata a különböző, számos esetben egymással ütköző ágazati területi igények feltárása, egyeztetése, összehangolása.

A térségi tervezés technikai háttere a kezdetektől napjainkig jelentősen megváltozott. 1990 előtt még nem álltak rendelkezésre korszerű adatbázisok, a téradatbázisokról nem is beszélve. Az információt manuális úton kellett beszerezni és feldolgozni, a rendezési tervek térképi álmányait elkészíteni, a terveket kialakítani, sokszor összességében több éves munkával. Az ezredforduló tájékán kezdtek általánossá válni a számítógéppel készített tervek. A települések rendezési tervei általában műszaki tervező programokkal (pl. AutoCAD), a megyék tervei nagyrészt már ekkor térinformatikai (GIS-) szoftverrel készültek. A területi információk CAD-formátumú tárolása helyett a térinformatika jelenti azt a módszertant, amivel a térképi munkarészek nemcsak megjeleníthetők, hanem interoperabilis módon használhatók és elemezhetők. Napjainkban kézzel színezett tervlapokkal már csak elvétve találkozhatunk, ugyanakkor a jogszabályban is előírt térinformatikai formátumú tervezés sem kellően elterjedt. Annak ellenére, hogy a jogszabályok előírják mind a település-, mind a területrendezési tervek esetében a Dokumentációs Központba, térinformatikai formátumban történő beküldés kötelezettségét, a települések igen kis százaléka tesz a rendelkezésnek eleget. Pedig a településrendezők körében végzett kérdőíves felmérés alapján a tervezők több, mint fele rendelkezik térinformatikai tudással, és harmaduknak a térinformatikai program is rendelkezésére áll.

A technika fejlődése időről időre új lehetőségeket teremt, és új igényeket fogalmaz meg. Nem történik ez másképp a térségi tervezés esetében sem. A Miniszterelnökség Építészeti és Építésügyi Helyettes Államtitkárságának szakmai háttérintézményeként működő Lechner Tudásközpont (LTK) az építésüggyel kapcsolatos webes informatikai rendszerek fejlesztésével, építészeti és térségi tervezési dokumentumok gyűjtésével, térbeli elemzéssel,

térinformatikai feladatok megoldásával és térségi tervezéssel kapcsolatos évtizedes tapasztalata lehetőséget teremtett arra, hogy az építésüggyel és térségi tervezéssel kapcsolatban felmerülő igényeket rendszerbe foglalja, és közigazgatás-fejlesztési projektek keretében megvalósítsa. A KÖFOP-1.0.0-VEKOP-15-2016-00037 azonosítószámú, „3D alapú adat infrastruktúra kialakítása” című projekt részeként különböző szakrendszerek kialakítására és/vagy megújítására kerül sor.

A projekt tervezése 2,5 éve kezdődött, jelenleg a webes alkalmazások fejlesztése folyik, a teljes rendszer 2020. év végére készül el. A 4TR egyes részeinek megvalósításához jó példaként szolgál a „3D alapú adat infrastruktúra kialakítása” projekt másik alprojektje, az e-közmű. Abban a szakrendszerben is egyrészt a jogszabályban előírt egységes adatszerkezet hatására egységes közműtérkép működik teljesen ingyenesen, másrészt a közműegyeztetés is a már elkészült felületen zajlik. (<https://www.e-epites.hu/e-kozmu>)

A 4TR célja

A térségi tervezés webes informatikai támogatásával kapcsolatos gondolat megszületésekor az alábbi általános célok fogalmazódtak meg:

- A terület- és településrendezés, valamint a terület- és településfejlesztés tervezési folyamatainak, teljes életciklusának lehető legszélesebb körű segítése.
- Közelíteni a szakmán kívüliekhez a térségi tervezés mind a négy fajtáját a hatályos dokumentumok, és azok rendszerének, tartalmának, szakkifejezéseinek megismerésén keresztül, a készülő tervek véleményezésének lehetőségének, valamint a kapcsolódó jogszabályok nyilvános hozzáféréseinek biztosításával.
- A tervezés támogatása minél szélesebb körű információ-szolgáltatással, hiszen a térségi tervek megfelelő kidolgozásának alapfeltétele a tervezési hierarchia egymással összehangolt rendszerének (kiemelten a terület- és településrendezési tervek szabályozási és térinformatikai rendszerének) megvalósítása.
- A térségi tervekben foglaltak megfelelőségének és elfogadottságának biztosítása érdekében a 4TR célja a tervezési-egyeztetési folyamat támogatása a jogszabályokban előírt egyeztetések és a közösségi, partnerségi törekvések segítségével.
- Az állampolgári és beruházói tájékozódás, az önkormányzati döntéshozók, a tervezők és a főépítészek segítése által egyes építésügyi folyamatok átláthatósága, ezen keresztül az egyszerűsítése és gyorsítása.
- Elérhetővé tenni a térségi tervdokumentumokat, melyek az építési lehetőségeket meghatározó tervezők által ismertek, de az átlagember számára „misztikusnak” tűnhetnek. Interaktívan vizualizálni ezek térképi tartalmának legfőbb elemeit, hiszen szakmán kívüliek számára a fejlesztési-rendezési tervrendszert jelenleg

megismerni, átlátni és megérteni lényegileg csak több jogszabály, terv, egyéb dokumentum megismerésével, kiterjedő kutató munkával lehetséges.

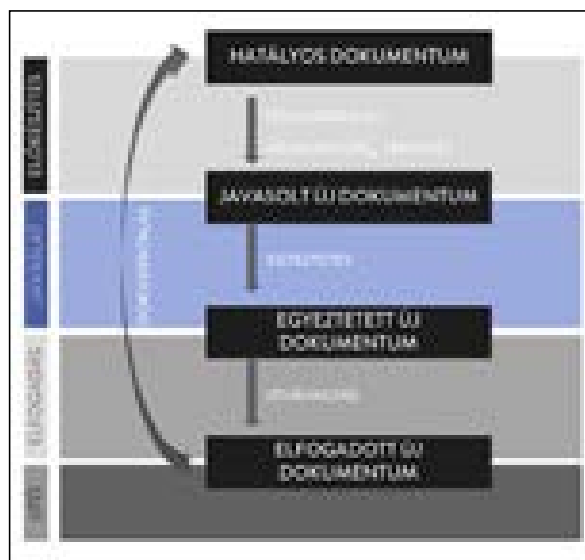
- Fentiek egy platformon való közzététele, megjelenítése.
- A tervezési szemlélet formálása, a térinformatikai módszerek széleskörű elterjedésének támogatása, annak érdekében, hogy az épített környezetre vonatkozó térbeli adatbázisok interoperabilis módon használhatók legyenek.

A 4TR kialakítása

A 4 félé térségi tervezés folyamata ciklikus és főbb lépéseiben megegyezik (hatályos dokumentum > *megalapozás/tervezés* > javasolt új dokumentum > *egyeztetés* > egyeztetett dokumentum > *elfogadás* > új hatályos dokumentum), így a készülő rendszer is figyelembe veheti ezt, építhet erre (1. ábra).

A rendszer tervezésének első lépéseként az LTK összegyűjtötte egyrészt azokat a tervezési rendszerben már létező folyamatokat, tervezési lépéseket, amelyek egy webes rendszer támogatásával egyszerűbbé, gyorsabbá tehetők, illetve egy webes platformon összegyűjtve segítséget jelentenek:

- a rendezési tervek készítéséhez szükséges tervezői jogosultság névjegyzékének elérése,
- a tervezéshez szükséges, a tervezési egységre vonatkozó hatályos rendezési és fejlesztési dokumentumok, valamint a felsőbb területi szintű dokumentumok elérése,
- az állami főépítész és a területrendezésért felelős minisztérium elfogadás előtt álló tervekről szóló állásfoglalása, térképi szabályokra vonatkozó fejezeteinek segítése,
- jogszabályban előírt egyeztetési folyamatbeli értesítések automatizálása,
- felület biztosítása a tervek egyeztetésére érkezett vélemények strukturált feldolgozásához.

1. ábra: A térségi tervezések ciklikus folyamata

Második lépésként az LTK meghatározta a térségi tervezéssel kapcsolatos olyan új folyamat elemeket, amelyeket az informatikai fejlesztés tesz lehetővé:

- a terület- és településrendezéssel, valamint a terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos jogszabályok elérése,
- a térségi tervezéssel összefüggő fogalmak és magyarázatuk közzététele,
- a tervezésekhez szükséges tér adatok összegyűjtése és szolgáltatása a tervezők részére,
- a tervezéshez szükséges statisztikai adatok szolgáltatása,
- a rendezési tervek térképi ábrázolásainak webes interaktív bemutatása, más informatív térképi rétegekkel együtt,
- a tér adatok bemutatáshoz szükséges egységes formátum kidolgozása,
- a tervezés megbízója és a tervező, valamint az egy időben készülő tervek készítői közötti kommunikációs és információ átviteli lehetőség biztosítása,
- települési adatgyűjtést segítő kérdőívadás biztosítása,
- térségi tervek partnerségi egyeztetésének segítése az egyeztetésre bocsátott dokumentumok közzétételével, a vélemények rögzítésének biztosításával,
- a területi folyamatok, valamint a tervezett területek változásának monitoringja.

A terület- és településrendezés, valamint a terület- és településfejlesztés rendszerébe a településképi arculati kézikönyv (TAK) és az az alapján kidolgozott településképi rendeletek is beletartoznak, azonban azokat a *3D alapú adat infrastruktúra kialakítása* projekt TAK alprojektje kezeli, így a 4TR rendszerben csak a hatályos település-

képi rendeletek kereshetősége és a térképi lehatárolások megjelenítése történik majd.

A fenti, tervezési rendszert támogató funkciók rendszerezése során körvonalazódott, hogy ezek a funkciók a tervek életének alapvetően három fázisához köthetők: a tervezéshez, az egyeztetéshez és az információk közzétételéhez, tehát a tájékoztatáshoz. Így tehát a webes rendszer egyrészt segítséget nyújthat a tervezéshez, a készülő dokumentumok kialakításához, másrészt a javaslattevő anyagok egyeztetését támogathatja, harmadrészt a kész, elfogadott tervek és a térségi tervezéshez kapcsolódó információk elérését, közzétételét biztosíthatja. A három fázis alapvetően három felhasználó csoporthoz köthető: a tervezés a megbízót és a tervezőt érinti, az egyeztetésbe előbbi kettő mellett a véleményezőket szükséges bevonni, a térségi tervezési információk megismerését pedig mindenkit számára lehetővé kell tenni. Az így kirajzolódó rendszer alapján három modul került meghatározásra:

- Tervezői modul
- Egyeztető modul
- Tájékoztató modul

A **Tájékoztató modul** célközönsége főként a lakosság, de segítséget nyújt a minisztériumok, megyei- és helyi önkormányzatok, államigazgatási szervek, főépítészek, térségi és építész tervezők, építésügyi hatóságok, beruházók, oktatási intézmények, civil szervezetek számára is. A 4TR koncepciója szerint a modul biztosítani fogja a terület- és településrendezési tervek, valamint a terület- és településfejlesztési dokumentumok, és kapcsolódó

2. ábra: A 4TR alprojekt

anyagaik nyilvános elérhetőségét, mint egy e-tervtár, kereshetővé teszik azokat.

Továbbá a modul interaktív térképen megjeleníthetővé és közérthetővé fogja tenni a térinformatikai eszközökkel feldolgozott, hatályos rendezési terveket, szabályzatokat (pl. HÉSZ). Ezáltal komplex keresési lehetőséget biztosít az építési lehetőségeket meghatározó, a különböző területi (országos, kiemelt térségi, megyei), illetve települési tervezési szinteken betartandó szabályokhoz, építési előírásokhoz. A megjelenítő felület számos téradat megjelenítésével fogja segíteni a rendezési tervek térképi adatainak értelmezését.

A 4TR azon célja érdekében, hogy a térségi tervezéssel kapcsolatos lehető legtöbb információt egy felületen elérhetővé tegye, kapcsolódni fog a tervezéssel kapcsolatos fogalmakat, jogszabályokat, segédanyagokat (pl. a közösségi tervezésről szóló segédlet), tervezői névjegyeket biztosító rendszerekhez, és a felületen azokat kereshetővé, megjeleníthetővé teszi.

A modulhoz kapcsolódóan már most is érhető el informatikai megoldás. A HÉSZ-ek feldolgozása során a helyi védettségek adatbázisa is kialakításra került, így vált megjeleníthetővé az ország minden településére vonatkozó helyi művi értékeket (helyi értékek.e-epites.hu) bemutató felület.

Az **Egyeztető modul** felhasználói a térségi tervek megrendelői (megyei- és helyi önkormányzatok), hivatalos véleményezői (minisztériumok, államigazgatási szervek, főépítések), civil véleményezői (szervezetek, lakosság), térségi tervezők lesznek. A modul elsődleges funkciója, hogy a térségi tervek egyeztetésének folyamatát és a vélemények feldolgozását elektronizálja, valamint jelentős mértékben automatizálja. Ennek érdekében biztosítja a véleményezésben résztvevők számára a készülő térségi tervek és a hozzájuk tartozó dokumentumok strukturált elérhetőségét, a vélemények és azok tervezői feldolgozásának elektronikus rendszerezését és dokumentálását. A véleményezők a térképhez kötötten is rögzíthetik majd észrevételeiket. Továbbá támogatja a közösségi tervezést, a partnerségi egyeztetéseket is, mivel felületet ad a terület- és településrendezés, terület- és településfejlesztés valamennyi érintettje számára a készülő tervezési dokumentumok megismerésére, véleményezésére. Ebben a modulban kap helyet egyes tervezési feladatokhoz kapcsolódóan az állami főépítés, illetve a területrendezésért felelős minisztérium állásfoglalását segítő téradat-megfelelőségi vizsgálat, amely során a hatályos felsőbb szintű tervekkel való térképi összevetés történik.

A **Tervezői modul** a térségi tervezők és a térségi tervek megrendelői (megyei- és helyi önkormányzatok) számára készül. Legfontosabb feladataként a tervezők számára elérhetővé teszi a tervezés alapjául szolgáló vagy azt segítő adatokat és dokumentumokat:

- területi és települési szintű rendezési és fejlesztési dokumentumokat,

- alaptérképi és térségi tervi tartalmi téradatokat (adatletöltéssel, weben tervezéssel), valamint
- a TelR-hez kapcsolódva a területi és települési statisztikai adatokat.

Felületet biztosít az egymással párhuzamosan készülő terület- és településrendezési tervek készítői, illetve a megbízó és tervező közötti egyeztetések, kommunikáció részére. A rendszer segítséget fog nyújtani a szerződéskötéshez is egy kapcsolódó alprojektből. A tervezés befejeztével, a terv elfogadása után megoldja az elkészült és jóváhagyott rendezési tervek (és az azokhoz kapcsolódó dokumentumok) eljuttatását a Dokumentációs Központba.

A tervezéshez szükséges vektoros téradatok szolgáltatása több módszerrel valósulhat meg: egyrészt a rétegek egy csomagban való letöltésével, másrészt a téradatok LTK szerveréről WFS-ként való szolgáltatásával, harmadrészt webes tervezés biztosításával. Mindhárom megoldás újszerű gondolat, de utóbbi állítja az alkalmazásfejlesztőket a legnagyobb kihívás elé.

A településrendezési tervezésekhez szükséges téradatkörök:

- ingatlannyilvántartási térképi adatbázis,
- szakági adatok (pl. természetvédelmi területek, vízbázisvédelmi területek, világörökségi területek, stb.),
- országos, kiemelt térségi és megyei területrendezési tervek rétegei (területfelhasználás, infrastruktúra (közlekedési, energetikai, vízgazdálkodási, hulladékgazdálkodási), térségi övezetek),
- hatályos településrendezési tervek rétegei (településszerkezeti terv és szabályozási terv tartalma).

Ahhoz, hogy a rendezési tervek webes térképeken interaktív módon megjeleníthetők, illetve a téradatok egységes rendszerben a tervezők részére szolgáltathatók legyenek, a vektoros térképi rétegek, téradatok egységes kialakítása szükséges. Ehhez megfelelő alapot szolgáltathat, hogy a jogszabályok szerint az elfogadott település- és a területrendezési tervek térképi állományait 6, illetve 8 éve vektoros formában is a Dokumentációs Központba kell küldeni, sőt 2016. óta a területrendezési tervek attribútum-struktúráját is rögzíti az előírás. A téradatok névkonvenciójára, illetve attribútum-struktúrájára azonban a korábbinál is egységesebb és teljeskörű előírás szükséges, így az LTK kidolgozta és közzétette mind a területrendezési, mind a településrendezési szerkezeti tervi és szabályozási tervi séma és formátum előírásokat (Bővebben ebben a cikkben olvashat erről: <http://lechnerkozpont.hu/cikk/egyseges-sema-es-formatum-a-4tr-ben>). A jogszabály betartásának, GIS-szoftverek használatának elősegítésére a LTK a 4TR keretében oktatásokat szervez a tervezők részére.

A készülő rendszer koncepcióját 2017 novembere és 2018 júniusa között az LTK bemutatta az állami és megyei főépítéseknek, egyes települési főépítéseknek és tervezőknek, azért, hogy a rendszer használói még az

alkalmazásfejlesztés fázisában megismerhessék és észrevételükkel, kritikájukkal illethessék azt. A roadshow-k résztvevői várakozásukról és támogatásukról biztosították az LTK-t, és számos javaslattal járultak hozzá, hogy a 4TR mindenki számára használható rendszer legyen.

Szerzők

Devecseri Anikó

okleveles építőmérnök, Lechner Tudásközpont
vezető térségi tervező
aniko.devecseri@lechnerkozpont.hu

Juhász Géza Péter

geográfus, „3D alapú adat infrastruktúra kialakítása”
projekt vezetője, Lechner Tudásközpont
geza.juhasz@lechnerkozpont.hu

Kolossa József DLA

építész, főosztályvezető, Miniszterelnökség
jozsef.kolossa@me.gov.hu

Dr. Sik András

geográfus, térbeli szolgáltatások igazgatója,
Lechner Tudásközpont
andras.sik@lechnerkozpont.hu

MŰHELY

A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesületének falu- és tanyagondnokságokat segítő tevékenysége

„A falugondnokság a vidékfejlesztés szelíd módszere” – vallotta Faludi Erika településtervező, hiszen a falugondnokság nem egy felülről jövő, kötelezően bevezetendő intézmény. A falugondnoki szolgálat civil kezdeményezésre állami együttműködéssel jött létre. Kemény Bertalan dolgozta ki a Falufejlesztési Társaság tagjaként, hogyan lehetne a legkisebb falusi közösségek megmaradását támogatni: az önkormányzatiság és az önellátás lehetőségének megteremtése mellett egy elhivatott egyszemélyes mindenesre gondolt, aki a közösséget folyamatosan támogatni képes, és nem csak az igények orvoslásával, hanem a lehetőségek kinyitásával is. Ehhez legfőbb munkaeszköze egy gépjármű, amely oldja az elszigeteltséget, egyrészt a szolgáltatások helybe hozásával, másrészt a közösség tagjainak szállításával. Kiderült, hogy a szolgáltatásoktól, munkahelyektől távol eső, Magyarország jellegzetes települési formáját adó tanyákon is legalább akkora szükség van a segítségre, mint a falvakban.

Minden település a lakóinak igényeire és a falu- vagy tanyagondnok személyiségére szabhatja az elvégzendő feladatokat. Az igények nem csak településenként, hanem az időben is változnak az elérhető szolgáltatásokhoz, a megélhetési lehetőségekhez, az ellátandók állapotához képest. Fontos szempont, hogy a segítség ne károsítsa az önszorgító, egymást támogató szokásokat, közösségeket, a napi cikkek beszerzése ne tegye tönkre a helyi kereskedelmet.

A falu- és tanyagondnokság hozzájárul a közösség, a helyi társadalom alakításához, fejlesztéséhez, a civil szféra erősítéséhez, az életminőség javításához.

A Falugondnoki hálózat és annak szellemi atyja Kemény Bertalan 2009-ben Magyar Örökség Díjat díjban részesült. A falu- és tanyagondnokok mindennapi munkájukkal, fáradtságot nem ismerő elhivatottságukkal, napról-napra bizonyítják, hogy Kemény Bertalan szellemi hagyatéka valóban örök.

A Falufejlesztési Társaság 2009-től Kemény Bertalan Falufejlesztési Díj alapításával tiszteleg létrehozója emlékének, egyúttal megteremtve a falugondnokok, valamint a falufejlesztésben maradandót alkotók elismerésének lehetőségét.

Egyesületünk, a Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete 1997 novemberében alakult közhasznú civil szervezet. Összefogja Bács-Kiskun, Csongrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megye falu- és tanyagondnokait, a falugondnoki szolgálat fejlesztéséért tevékenykedő szakembereket, polgármestereket, jegyzőket, önkéntes segítőket. Jelenleg egyesületünk működési területén 174 településsel áll kapcsolatban, s ott 263 falu- és tanyagondnokság szerveződött. Egyesületünk célul tűzte ki a falvak és a tanyás térségek hátrányos helyzetének enyhítését. Céljai megvalósítása érdekében:

- összefogja a falugondnokokot, a szolgálat fejlesztéséért tevékenykedő önkormányzati tisztségviselőket, szakembereket, önkéntes segítőket,
- fejleszti a falu- és tanyagondnoki szolgálatot,
- hozzájárul a szakmai információk gyors terjedéséhez, a képzés, továbbképzés minőségéhez és korszerűségéhez,
- vidékfejlesztéssel foglalkozva hozzájárul a vidéken élő lakosság életfeltételeinek javításához,
- a határon túli magyar településekkel, civil szervezetekkel történő kapcsolatépítéssel segíti a falugondnokságok határon túli elterjesztését.

A kezdetektől nagyon fontosnak tartottuk az információszolgáltatást, a tanácsadást, a falu- és tanyagondnokságok képviselőit. Ezért tettük rendszeressé a falugondnoki találkozók, szakmai napok, „látóutak” szervezését, a falugondnoki hírlevél, s a falugondnoki kalendárium rendszeres kiadását, továbbá konferenciákon, kiállításokon és a médiumokban igyekszünk felhívni a figyelmet a falu- és tanyagondnokságra. Több honlapot is működtetünk az információszolgáltatás érdekében: www.falugondnoksag.hu, www.tanyagondnoksag.hu néven. A hálózatépítés, az együttműködés szándékával képzéseket, szakmai programokat, tapasztalatcseréket szervezünk. Összejöveleinken általában a tanyás térségek jelene és jövője kerül szóba. Tagjaink többnyire olyan helyen dolgoznak, ahol nincs kulturális szakember. Ilyen esetben ők a közösségi élet Kovászai. Karácsonyi műsort, kirándulást, színházlátogatást, bált és nyugdíjas napot szerveznek, valamint szorgalmazzák civil szervezetek létrejöttét.

Hangsúlyosnak tarjuk az érdekképviselést. Felkérésre jogszabályokat, szakmai anyagokat véleményezünk, és jogszabály módosításokat kezdeményezünk.

Kemény Bertalan nélkülözhetetlennek tartotta a képzést, azt, hogy a falugondnokok felkészültek legyenek, ismerjék meg a területet és az embereket, ahol dolgoznak. Fontos a falugondnokok felkészítése feladataik ellátására. Tanulmányaik során elsajátíthatják a munkájuk elvégzéséhez szükséges ismereteket és módszereket, a hivatalokkal, intézményekkel, szervezetekkel való kapcsolattartás módjait, megtanulják a megfelelő segítségnyújtási formákat.

„Míg élsz, egyre tanulj, és soha abba ne hagyd.” - Seneca gondolatait választottuk mottóul, amikor egyesületünk elkezdte szervezni a falugondnoki továbbképzéseket. A továbbképzéseken a képzés, az ismeretbővítés mellett lehetőséget kívántunk biztosítani a résztvevőknek tapasztalatcserére, a közös gondolkodásra, és együttműködésre. A falugondnokok legfontosabb munkaeszköze a gépjármű, amivel munkaidejük jelentős részét, embereket szállítva, a közutakon töltik. Létfontosságú, hogy ismerjék és betartsák a hatályos közlekedési szabályokat, s váratlan helyzetekben a tőlük elvárható módon segítséget tudjanak nyújtani. 2010 óta minden évben, a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Baleset-megelőzési Bizottságával közösen meghirdetjük a „Falugondnokok négy keréken” elnevezésű közlekedéismereti versenyt. A verseny célja a KRESZ-t már jól ismerő, rendszeresen gépjárművel közlekedő falu- és tanyagondnokok számára a balesetmentes közlekedés elősegítése, olyan ismeretanyag átadása, mely a versenyzők hasznára lehet a helyes, és jogkövető közlekedési magatartás kialakításában és az elsősegély-nyújtási ismeretek gyakorlati alkalmazásában.

Egyesületünk mindig törekedett az együttműködésre az önkormányzatokkal, civil szervezetekkel, tudományos és szakmai műhelyekkel, állami szervekkel és a vidékfejlesztés iránt elkötelezett szakemberekkel.

Ahhoz, hogy a falu- és tanyagondnoki szolgálatok működését segíteni tudjuk, alapfeltétel a fenntartókkal (önkormányzatok, önkormányzati-, járási intézmények, egyházak, civil szervezetek) való jó kapcsolat megteremtése, a szoros együttműködés. Ennek a partnerségnek jó példái, az évente több alkalommal megszervezésre kerülő, az egész működési területet, vagy csak adott megyét, járást érintő, falugondnoki találkozók, szakmai napok. Ezekre a rendezvényekre nemcsak a falu- és tanyagondnokokot hívjuk, hanem a fenntartók képviselőit (polgármester, jegyző, intézményvezető), vidékfejlesztési szakembereket is. Mindig más településen, más megyében tartjuk a találkozót, ahol a polgármester bemutatja a települést, az ott dolgozó falu- vagy tanyagondnokok a munkájukat. Fontosnak tartjuk, a „jó gyakorlatok” megismerését, amit hazavivve saját településére, tudja adaptálni mind a falugondnok, mind a polgármester.

Lényeges, hogy a falugondnoki szolgálatok működését ne csak a falu- és tanyagondnokok, valamint a fenntartók beszámolóiból ismerjük, hanem az adott településen is lássuk, és az ott élő emberekkel is találkozunk.

Ennek érdekében rendszeresen részt veszünk falu- és tanyafórumokon, képviselőtestületi üléseken, települési rendezvényeken. A szolgálatok működését abban az időszakban (2008-2012) volt lehetőségünk legjobban megismerni, nyomon követni és segíteni, amikor a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság megbízásából módszertanként is működtek.

A civil szervezetekkel történő együttműködéseink nemcsak a falugondnoki szolgálatok működését, hanem a szolgálatok működési területén élő emberek minden napjait is segíti, életkörülményeit javítja. Ennek egyik kiemelkedő példája volt, amikor 2006-ban a Magyar Máltai Szeretetszolgálat az Egyesület működési területén, öt megyében ötszáz darab kerékpárt osztott szét a tanyán élő felnőtteknek és gyerekeknek a tanya- és falugondnokok javaslatai alapján. A kezdetektől fennálló svájci kapcsolataink révén 2011-ben Svájcban, Dübendorf településen élő gimnazisták szervezetek gyűjtést, hogy a magyarországi tanyákon, a település központjától távol élő rászoruló családok közlekedését és életét megkönnyítsék egy-egy kerékpárral. Ezek a kerékpárok is a falu- és tanyagondnokok ajánlása alapján kerültek kiosztásra.

Az Egyesület megalakulása óta törekszik naprakész tájékoztatással hozzájárulni a szakmai információk gyors és pontos terjesztéséhez. Ennek egyik eszköze, a kéthavonta hétszáz példányban megjelenő Duna-Tisza Közi Falugondnoki Hírlevél. A tizenkét oldalas periodika főként a falu- és tanyagondnoki szolgálatokat érintő szakmai kérdésekkel, az öt megye falu- és tanyagondnoki szolgálatainak, hálózatának életével, eseményeivel foglalkozik. A Hírlevél megjelentetésével Egyesületünk szakmai és civil kapcsolatai erősödnek, közös programok indukálódnak, segítséget nyújtunk konkrét ötletek, jó gyakorlatok helyi adaptációjához. Szintén rendszeresen, két évente megjelenő kiadványunk az Alföldi Falugondnoki Kalendárium, aminek naptár része a régi kalendáriumi hagyományokat követi, a másik részében beszámolunk az előző két év jelentősebb falugondnoki eseményeiről, majd az öt megye falu- és tanyagondnoki szolgálatait bemutató térkép és néhány falu- és tanyagondnoki szolgálat bemutatkozása következik. Így hiteles képet adunk a falu- és a falugondnokok világáról, egyesületünk életéről, országos eseményeinkről, megbecsült falugondnokainkról. A Hírlevelet és a Kalendáriumot a falu- és tanyagondnokok, a fenntartók (önkormányzatok, önkormányzati-, járási intézmények, egyházak, civil szervezetek), partnerszervezeteink, valamint a falu- és tanyagondnokság, a vidékfejlesztés iránt érdeklődő, elkötelezett szakemberek részére terjesztünk.

Egyesületünk megragad minden olyan pályázati lehetőséget, aminek programjába beilleszthető a falu- és tanyagondnoki szolgálatok fejlesztése, a falu- és tanyagondnoki szolgálatok működési területén élő, hátrányos helyzetű lakosság esélyegyenlőségének növelése, életminőségének javítása. A pályázatok során mindig együttműködünk az adott településen szolgálatot fenntartó önkormányzattal, a megvalósításba pedig bevonjuk a falu- és tanyagondnokokat. 2006-ban hat, 2008-ban tíz, 2012-ben induló

programunkba pedig négy kistérségi önkormányzattal együttműködve összesen nyolcvan fő nyílt munkaerő-piacra való visszajutását segítettük képesség- és készségfejlesztésekkel, képzésekkel, munkagyakorlattal és folyamatos mentorálással. Szintén 2012-ben indult egy közösségi programunk, amit három településsel valósítottunk meg, aminek célja a családhoz, a gyermekekhez, a gyermekvállaláshoz kapcsolódó mai társadalmi viszonyulás javítása, pozitív irányba terelése, valamint a család jelentőségének, fontosságának kihangsúlyozása és a gyermekvállalás utáni munkába állás megkönnyítése volt. 2015 évben a Kiskunok Vidékéért Egyesület területén lévő huszonnégy településből huszonkét településen, és a Homokhátság Fejlődéséért Vidékfejlesztési Egyesület tíz településén működő falu- és tanyagondnoki szolgálat eredményesebb működéséhez járulhattunk hozzá szakmai napokkal, fórumokkal. Ugyancsak 2015-ben a Bács-Kiskun Megyei Területfejlesztési Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társasággal közös projektben egyesületi tagjaink számára nyújtottunk lehetőséget az egészséges életmódhoz szükséges tudás, és készségek megszerzésére, egészségtudatos magatartás kialakítására egészségfejlesztési programokkal (pl. továbbképzések, vérnyomásmérő szűrőprogram, „kiskert” program, szabadidős rendezvények). Jelenleg a „Falugondnokság határok nélkül” című programunkat valósítjuk meg, aminek célja a közel 30 esztendő falugondnoki szolgáltatás megújítása, fejlesztése a hálózati együttműködések segítségével, továbbá részt veszünk a Bács-kiskun megyei felzárkóztatási program munkájában.

A pályázati lehetőségek közül kiemelt figyelmet fordítottunk a 2011 óta kiírásra kerülő Tanyafejlesztési programra. Nemcsak Egyesületünk tanyagondnoki szolgáltatásokat támogató, segítő tevékenységeinek megvalósítása, szakmai munkájának érdekében fontos ez a pályázati lehetőség, hanem a működési területünkön lévő tanyagondnoki szolgálatok fejlesztése érdekében is. A pályázat keretében beszerzett, a szolgálat működésének hatékonyságát növelő eszközök közvetlenül hozzájárulnak a tanyákon élők életminőségének javításához, helyben tartásához.

Erdélyben már 2004 óta, míg a Vajdaságban 2010-től működnek falugondnoki szolgálatok, a magyar minta alapján a helyi közigazgatási, gazdasági, jogi környezetre, igényekre adaptálva. A vajdasági szolgálatok elindításában Egyesületünk kezdeményező szerepet játszott. Elnökünk (Friebert Gábor) ötletére már 2008-ban szerveztünk Kelebián is, a Vajdaságban is olyan találkozót, melyen vajdasági településvezetőknek mutattuk be a falugondnokságot. Ezt követően 2010-ben és 2013-ban is egy határon átnyúló együttműködési program keretében segítettük a falugondnoki szolgálat meghonosítását, elterjedésének megalapozását. Mind az erdélyi, mind a vajdasági falugondnokságokat összefogó (Romániai Falugondnokságok Szövetsége, Szabadkai Caritas), valamint működtető (Nők Kishegyesi Fóruma, helyi közösségek) szervezetekkel naprakész kapcsolatot ápolunk.

Egyesületünk törekszik arra, hogy a falu- és tanyagondnokokat naprakész, a mindennapokban használható tudással, szakmai ismerettel vértessze fel, de fontos számunkra, hogy időnként, kilépve a hétköznapiak taposómalmából, a feltöltődésre, szórakozásra, ismerkedésre, a kapcsolatok megerősítésére is alkalmat teremtsünk számukra. Ezekre a szabadidős, közösségépítő rendezvényekre, programokra nemcsak a falu- és tanyagondnokokat hívjuk és várjuk, hanem családtagjaikat is. Hagyományosan minden év augusztus első szombatján tartunk családi napot, ami a kezdetekben a Szelidi-tó mellett, majd Kunfehértón, Bócsán, ez évben pedig Lakiteleken szerveztük meg. A kulturális programok közül színházlátogatásokra (Békéscsaba, Kecskemét, Szeged, Szolnok) a legnagyobb az érdeklődés.

Egyesületünk tevékenységével, pályázati programjaival, a falu- és tanyagondnoksággal összhangban, a helyben fölmerült igényekhez és szükségletekhez igazodik. Lehetőséget kívánunk teremteni a falu- és tanyagondnokoknak, a fenntartóknak, az elkötelezett szakembereknek, a falun, tanyán élőknek, a civil szervezeteknek a tapasztalatcserére, a közös gondolkodásra, együttműködésre, a jó gyakorlatok megismerésére. Célunk, hogy a megvalósult programokkal a falu- és tanyagondnokok olyan ismeretekkel gyarapodjanak, melyet továbbadhatnak a falun, tanyákon élő embereknek.

Egyesületünk munkájáért több elismerést kapott: „Civil közösségként a régió értékeinek ápolásáért” kategóriában, a Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Tanács 2010. március 17-én hozott határozata alapján „Régió Nívódíj”-ban részesült. A Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége 2011. március 29-én TÖOSZ tűzzománc Emléklap kitüntetésben részesítette a Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesületét, a falugondnokság társadalmi, szakmai erősödését, színvonalának és rangjának emelkedését szolgáló több mint egy évtizede végzett eredményes munkájáért. Egyesületünk az önkormányzati feladatok eredményes segítéseért 2016. szeptember 30-án, az Önkormányzatok napja alkalmából Helyi önkormányzatokért-díjat kapott.

Szerzők

Csörszné Zelenák Katalin

ügyvezető
Falugondnokok Duna- Tisza Közi Egyesülete
info@falugondnoksag.hu

Sümeiginé Ország Edit

Falugondnokok Duna- Tisza Közi Egyesületének
munkatársa

Vidékfejlesztés a Koppányvölgyben

15 év helyi fejlesztő munka folyamata és tanulságai

ABSZTRAKT | Koppányvölgy Tolna és Somogy megye határán fekvő, belső periferiát képező, aprófalvas térség, amelynek helyzete jól tükrözi az ország mintegy harmadát kitevő aprófalvas térségekkel szembeni kihívásokat. Ami talán mégis megkülönbözteti más hasonló térségektől az az, hogy itt másfél évtizede létrejött és azóta is működik egy helyi fejlesztési civil szervezetrendszer. A leginkább európai uniós vidékfejlesztési forrásokra épülő, közösségi alapú, helyi fejlesztési folyamat komplex szemléletű, vagyis a gazdasági és társadalmi szempontokon kívül a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodást is előtérbe helyezi. Eredményei között a natúrparki minősítés elnyerésétől kezdve, az innovatív családi megélhetési modelleken keresztül a szakközépiskolai tananyagfejlesztésig sok minden megtalálható, jól alátámasztva, hogy a közösségi alapú helyi fejlesztés képes kisebb forrásokból sokféle helyi szükségletre válaszokat adni.

ABSTRACT | Koppány Valley is an inner periphery consisting of small villages, situated at the borders of Tolna and Somogy counties. Its situation reflects well the challenges facing these areas, which are covering one third of the country. A phenomenon, which makes it slightly different, is the fact, that a local development civil organisation system was formed 15 years ago and have been operating here since then. The community led local development process, based mostly on EU rural development sources, has a complex focus: besides economic and social development it enhances the sustainable use of natural resources as well. The result of the work is ranging from obtaining a „naturpark” status, through elaborating innovative concepts for family enterprises, to develop new curricula for the local vocational education. It all emphasize that the community led local development can provide answers for a diversity of local needs.

Előzmények

A Koppány-patak vízgyűjtőjének Tolna és Somogy megye határára eső, aprófalvas, belső periferiát képező, meredek dombokkal és kisvízfolyásokkal sűrűn szabdalta, felső szakaszát nevezik helyben Koppányvölgynek. A helyi köznyelvben kialakult tájnevet tudatosan kezdtük

el a földrajzi neveknek megfelelő, kötőjeles helyesírástól eltérően, egybeírva használni, új tulajdonnévként, egy helyi fejlesztési és turisztikai brand létrehozásának, illetve megerősítésének gondolatával.

A tabi járás déli felére eső Koppányvölgy, nagyrészt éppen az elmaradottságnak köszönhetően természeti és néprajzi helyi örökségi értékekben gazdag, így folyamatosan vonzza a nyaralóingatlant, „második házat” vásárlókat, köztük egyre több külföldit. Az ingatlanvásárlások kezdetben főként egy védett faluképpel rendelkező, piciny zsákfalura, Somogydöröcskére koncentráálódtak, amely mára üdülőfaluvá vált. Innen indult ki a kilencvenes évek végén a több programciklust átívelő koppányvölgyi fejlesztési törekvés, de nem a helyi lakosok, hanem néhány, a helyiek által még évtizedek múltán is „gyűttmentnek” titulált városi értelmiségi kezdeményezésére. A kezdeményezők néhány éven belül, az első, ad-hoc pályázati projekteket követően felismerték, hogy a kiütéréshez komolyabb szervezeti háttérre és a helyi adottságok és problémák alaposabb felmérésére lenne szükség. A felismerést tett követte, 2004 őszén, Somogydöröcskén megalakítottuk a Völgy Hangja Fejlesztési Társaság Közhasznú Egyesület és ezzel megkezdődött a mindmáig tartó helyi fejlesztési folyamat.

Helyi kihívások

A helyi kihívásrendszer meghatározó alapkönfliktusai a nagyüzemi, intenzív mezőgazdasági termelés, főként a szántóföldi növénytermesztés múlt és jelen hatásaiból erednek, amelyeket az ország más térségeihez képest jelentősen felerősítettek a helyi környezeti, társadalmi és gazdasági adottságok.

A völgy néhány száz fős falvaiban már a kilencvenes évek előtt elkezdődött a helyi társadalom fogyása és kontraszelekciója, de igazán a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek szétesését követően vált drámaivá, néhány településen évi 3-5 % népességfogyást eredményezve. Az alapszolgáltatások, különösen a helyi oktatás színvonalának folyamatos csökkenése, a jobb módú, iskolázottabb családok és a fiatalok elvándorlása, valamint a megélhetési lehetőségek, perspektívák szűkössége ebben az egyoldalúan az agrárvállalkozások uralta környezetben

A Koppány Túraút térképe a Koppányvölgy Natúrparkban

megváltoztatta a helyi lakosság szerkezetét. Ez az előregedés és elszegényedés mellett az egyre rosszabbodó egészségügyi állapotban, iskolázottsági mutatókban és a közösségi struktúrák szétesésében érezhető leginkább. Mértékadó helyi középosztály és megfelelő vállalkozói szemlélet hiányában a helyi népesség képtelen volt élni a kárpótlás, majd az európai uniós támogatások nyújtotta lehetőségekkel, de megfelelő közösségi fellépés, asszertivitás nélkül a térségi fejlesztési folyamatokban is lemaradt. Az önkormányzatok, települési lakosság szintjén jellemzővé vált a gyenge ellenállóképesség a helyi erőforrásokat egyoldalúan hasznosítani szándékozó külső befektetői érdekekkel szemben.

A helyi gazdaságot ma is a nagyüzemi növénytermesztés uralja, de a múlt század utolsó évtizedeire jellemző jelentős foglalkoztatási hatás nélkül. Ez sajnos nem csak a helyi társadalmi viszonyokat formálta át, hanem a tájat és vele együtt a helyi természeti erőforrás rendszert is irreverzibilis módon megváltoztatta, a löszös dombvidéki jelleg miatt szélsőségesen meggyengítette. Ez a leromlott környezeti ellenálló és megújuló képesség (reziliencia) a klímaváltozás várható hatásai tekintetében különösen nagy kockázatot jelent. A nagyüzemi, intenzív termelés elsősorban az ésszerűtlen, a csapadék minél gyorsabb és teljesebb elvezetésére irányuló, lefolyásgyorsító vízgazdálkodásért, a hatalmas mértékű talajpusztulásért (erózió, szerkezetromlás, szervesanyag-tartalom csökkenése, stb.) és a biológiai sokféleség vegyszerhasználatnak, az élőhelyek rombolásának köszönhető csökkenéséért felelős.

Szélsőséges talajerózió a domboldalak szántóin

Ugyanakkor, ez a szántóföldi növénytermesztés Európa szinte legjobb agro-ökológiai adottságai mellett rendkívül alacsony fedezeti hozzájárulást produkál, elmélyíti importfüggésünket, versenyhátrányba hozza, gyengíti a kisebb gazdaságokat, helyi termelés-fogyasztási rendszereket és csupán az alacsony minőségű tőzsdei termények szűk skáláját állítja elő.

Sajnos ezek a közép és nagybirtokok versenytárs nélkül felvásárolják a kisebb, felszabaduló termőterületeket is, elvéve az esélyt a kezdő vagy kisebb gazdától, emellett behozzák az eddig ismeretlen luxust az itt maradó mélyszegénység kontrasztjával. Mindebből nagyon könnyen a rend látszatát keltő anómia születhet, ami hosszú időre lehetetlenné teszi a helyzet megváltoztatását és így a globális kihívásokra adott válaszok rugalmas kidolgozását is.

Térségünk jelentős erdőborítottsága miatt meg kell említenünk még az állami erdőgazdálkodás szerepét is, amelynek tevékenysége szintén rontja a helyi természeti erőforrás rendszer állapotát, ugyanakkor közömbös a helyi társadalmi kihívások iránt, nem generál helyi jövedelmet, foglalkoztatást, így nincs népességmegtartó hatása sem. A motiválatlan és rugalmatlan szakmai irányítás nem keresi a vízháztartásra, talajmegőrzésre és biológiai sokféleségre negatív hatású gazdálkodás (tarvágás hegemoniája, természetközeli állományok csökkenése, vegyes korú és fajú ültetvények hiánya, stb.) alternatíváit.

A közösségi alapú helyi fejlesztés folyamata, szakaszai

Megfelelő szervezetrendszer létrehozása

A Völgy Hangja Egyesület azzal a küldetéssel alakult meg, hogy a fenti kihívásokra fenntartható helyi gazdasági, társadalmi és környezeti rendszerek kialakításának segítségével próbáljon válaszolni. Kezdetben, az adottságok és problémák mind teljesebb felmérésén kívül közvetlen célunk a forrásszerzési kapacitás létrehozása, vagyis a szervezeti és működési háttér megteremtése volt. Négy-öt önkéntesre alapozott pályázati munkával sikerült minimális irodai eszközrendszerre szert tennünk, megismertük az intézményrendszer releváns helyi pontjait, kapcsolatot építettünk a helyi szereplőkkel, véleményvezérekkel és saját kapcsolati hálózatunk segítségével különböző szakterületek képviselőivel vizsgáltuk meg a helyi viszonyokat. Így fokozatosan létrejött egy sokoldalú, színvonalas és elkötelezett szakértői bázis, amely mindmáig működik, segít bennünket és persze folyamatosan gazdagodik.

Első, meghatározó jelentőségű sikerünk a LEADER+ program pályázat térségi elnyerése és a gesztorszervezetté válás volt 2005-ben. Az elvégzendő közösségi tervezési és program megvalósítási feladat szinte teljes mértékben megegyezett az egyesület küldetésével és célrendszerével, így, egyrészt kezdettől fogva elkötelezetten dolgozhattunk, másrészt a működés finanszírozásával végre létrejöhett a hatékony munkához szükséges adminisztrációs háttér is.

A LEADER+ program a rendkívül kis keretösszeg ellenére – 80 millió Ft 15 településre – a szabadabb megvalósítási eljárásrendszer miatt jelentősebb hatású volt, mint a későbbi, nagyobb keretösszegű, de kötöttebb programok. Talán éppen a forrás csekély mértéke indukálta az alaposabb megfontolást és egyedi megoldásokat.

Jól tükrözi ezt a helyi fejlesztési szervezetrendszer létrehozásának következő fontos lépését jelentő SZOVISZ Kft (Szorosadi Vidékfejlesztési Szolgáltató Nonprofit Kft) alapítása 2008-ban. A közösségi tervezési módszerekkel kidolgozott Helyi Fejlesztési Stratégia egyik intézkedése a települések szinte mindegyikének szélén éktelenkedő illegális személerakók felszámolása volt. Több település döntött úgy, hogy belevág a felszámolásba, de sajnálkoztak, hogy a szűkös forráskeretből már nem marad más

fejlesztésekre. A felszámolási költségek legnagyobb részét a földmunka tette ki. Javaslatunkra a tíz legszegényebb település, köztük a személerakó felszámolásra pályázókkal, megalapította a fenti gazdasági társaságot, hitelt vett fel és vásárolt egy használt földmunkagépet, amellyel elvállalta a kapcsolódó földmunkákat. A gépvásárlás és a gépkezelő alkalmazásának költségét éppen csak fedezték ezek a munkák, így izgalmas volt, hogy sikerül-e baj nélkül elszámolni mindennel és visszafizetni a hitelt.

A folyamat eredményeképpen a településeknél maradt egy sokoldalúan használható munkagép, amelyet 10 éven át egy meghatározott rendszer szerint használtak, ill. végeztek vele bér munkát. Később a cég más használt gépekkel bővült (szippantókocsi, teherautó, stb.), de új eszközöket is sikerült beszerezni (kerti gépek, szerszámok, szalma brikettáló, ágapritó, rendezvénysszervezési eszközök, stb.), és évekig 2-3 állandó alkalmazottal dolgozott.

Hasonló, települési együttműködést indukáló projekt volt a minden falu által vágyott rendezvénysszervezési kellékek beszerzése. Arra, hogy minden falu mobilszínpadot, rendezvényátrát, sörpadot, stb. vásároljon nem volt forrás, így egy közösen használható eszközparkot hoztunk létre egyéni pályázatok és egy együttműködési megállapodás révén.

Akkoriban csalódást jelentett, hogy a 2007-2013-as időszakban nem folytathattuk a bevált léptékben és formában a LEADER programot, hanem az akkori kormányzati szándék szerint jóval nagyobb akciócsoportot és új szervezetet kellett létrehozunk. A régi, 15 település akciócsoport 44 településre bővült, magába foglalva a Balaton déli partjának Siófok és Balatonszemes közötti szakaszát is, amellyel sérült a kijelölt térség addigi gazdasági, társadalmi és természeti homogenitása és elveszett a közösségi munka „intim szférája” is. Ráadásul a vonatkozó eljárásrendszert sikerült teljesen alkalmatlanná tenni valós közösségi tervezésre, s az így kialakult rugalmatlan rendszer éppen a helyi igényekre szabott, speciális projekteket volt képtelen kezelni. Ilyen körülmények között teljesen új szervezetet hoztunk létre, tovább erősítve az eddig épített brandet (Koppányvölgyi Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület, 2007). Az új szervezetet és az új térségre vonatkozó tervezést a meglévő alapokra építettük, vagyis a Völgy Hangja Egyesület humán erőforrásaira és adminisztratív háttérére. Ezzel a lépéssel létrejött a ma is létező koppányvölgyi fejlesztési szervezetrendszer utolsó eleme, amely a 2014-2020 időszakban is folytathatta a LEADER program megvalósítását. A Völgy Hangja Egyesület eleinte a 200 fő alatti zsákfaluban, Somogydöröcskén működött, de a teljes szervezetrendszer létrejöttével átköltöztünk a néhány kilométerre fekvő mikrotérségi központba, a 450 fős Törökkoppányba.

Fontosabb projektek

Az irodai háttér megteremtését követően, még a LEADER+ programból több olyan faluban, ahol nem volt semmilyen közösségi tér, létrehoztunk olyan pontokat,

amelyek egy-egy fűthető, bútorozott helyiségből álltak az akkor lehetséges, minimális IKT felszereltséggel. Ezeket KÖREINK-nek neveztük (közösségi reorganizációs és informatikai központok). Ezeket a későbbi években igyekeztünk kihasználni és fejleszteni, de csak a terepi szociális munkásokat foglalkoztató programunk során váltak igazán fontossá.

Még szintén a LEADER+ programból létrehoztunk egy közösségi gyümölcsfeldolgozó műhelyt egy önkormányzati helyiségben, ahol elképzeléseink szerint helyi kistermelők dolgozhatták volna fel a termést, de a későbbiekben fontos bázisává vált a helyi közmunkának és egy iskolai vállalkozói szemléletfejlesztő programnak.

Ekkor hoztuk létre az ökológiai műhelyünkhöz szükséges eszközparkot is, amellyel azóta is komplex ökológiai monitoring tevékenységet és célzott vizsgálatokat végzünk. Ma a következőkkel rendelkezünk: drónok, professzionális fotófelszerelések és kamerák, távcsövek, spektívek, kézi fotométer vízkémiai vizsgálatokhoz, sztereomikroszkóp, infra-fotócsapdák, precíziós GPS, talajfúró és Pürckhauer talajvizsgáló és még sok kisebb eszköz, valamint egy MTZ traktor szárzúzóval, kaszával az özönnövény irtáshoz és élőhely kezeléshez. A felszíni vizeink és élőhelyeink állapotáról felméréseink alapján számos tudományos publikáció született, az egyetemekről sokan töltik itt gyakorlatukat egyénileg és csoportosan is.

A 2007-2013 LEADER programidőszak egyik fontos projektje volt a törökkoppányi postaépület átalakítása vendégházzá, amely két ütemben zajlott le és az így kialakított 10 ágyas kapacitás azóta is folyamatosan működik, rendezvényeknek is otthont ad.

Ebben az időszakban hoztuk létre az Integrált Községi Szolgáltató Tér (IKSZT) program segítségével Törökkoppányban, az egykori Hangya Szövetkezeti épületből a közösségi házunkat (Hangya Ház), amelyben a közösségi termen kívül posta, fiókkönyvtár, civil iroda, ügyfélszolgálati helyiségek (falugazdász, családsegítő), e-magyarország pont kapott helyet.

Ekkor építettük még a fiatalok letelepedését segítő fecske házunkat, amelybe egy pedagógus házaspár költözött, valamint az általános iskolai tanistállót és mini tejfeldolgozót, egy digitális fotó és filmműhelyt és egy közösségi pálinkalepárló tanműhelyt. Szorgalmaztuk a falusi szálláshely kapacitások megteremtését is, mert a térségben nem volt semmilyen szálláslehetőség a korábbiakban.

Nagyon jelentős mérföldkő volt a TÁMOP 5.1.3. konstrukcióban elnyert projektünk megvalósítása, amely három évig tartott. A helyi mélyszegénység újratermelődésének mérséklését segíteni hivatott programban terepi szociális munkásokat, vidékfejlesztő és közösségfejlesztő szakembereket tudtunk alkalmazni. A folyamatos szociális munkán (egyéni mentorálás, esetkezelés) kívül a helyi szükségletekre szabott közösségi programokat valósítottunk meg, amelyek közül kiemelkedett a REAL elnevezésű, vállalkozói szemléletfejlesztő iskolai foglalkozásunk, amelyet a prog-

A törökkoppányi Hangya Ház (IKSZT)

ram lezárása után is folytattunk, és amelyet átvett Siófok város TOP CLLD programja is.

A REAL program lényege, hogy az általános iskola 7.-8. osztályában, minden félévben sor kerül az alábbi, tantervbe épített tanórai foglalkozásokra:

- 1-2 órában áttekintik egy-egy lehetőleg helyi, kézműves termék (lekvár, savanyúság, kolbász, szappan, gyertya, stb.) előállításához szükséges elméleti ismereteket;
- egy minimum fél napos gyakorlati foglalkozás keretében, az iskola melletti közösségi gyümölcsfeldolgozó műhelyben, kb. 20 eFt anyagköltségből csomagolt termékeket készítenek, amelyeket a heti piacon maguk a diákok értékesítenek;
- az értékesítést követően 2-3 matematika órán kapcsolódó gazdasági számításokat (önköltség, ár, nyereség-tartalom, megtérülés, stb.) végeznek.

Diákok árulják a maguk készítése helyi termékeket a vállalkozói szemléletfejlesztő programban

Diákok árulják a maguk készítése helyi termékeket a vállalkozói szemléletfejlesztő programban

Másik meghatározó jelentőségű előrelépés volt a LEONARDO Innovation Transfer Programra készített pályázatunk. Egy holland kutatóintézetből és egy osztrák tartományi szakképzési központból, valamint a hazai térségi szakképzési központból (akkoriban TISZK) álló konzorciumot hoztunk létre és a nehéz helyzetben lévő tabi mezőgazdasági gépészeti szakközépiskola megújítását remélve egy új szakképzési tananyag létrehozását céloztuk meg: a megújuló energetikai szaktechnikus képzését. A 2012-ben kezdődő, két éves projekt eredményeként akkreditált felnőttképzési tananyagok (energianövény termesztő, biogáz üzemkezelő, biomassa égetőberendezés kezelő) és egy Európában is kiemelkedő, új szaktechnikus tananyag (tankönyvek: napenergia, biomassa égetés és biogáz előállítás technológiája, valamint energianövények termesztése) és akkreditációs dokumentáció született meg. Sajnálatos módon az új képzési formát színvonala és elismertsége - tankönyveinket egy holland főiskolán használják - ellenére egyelőre nem akkreditálták Magyarországon. A későbbiekben ERASMUS+ forrásokból az e-learning változatot és gyakorlati oktatási kézikönyvet is készítettünk hozzá.

A legutóbbi előrelépésünk a natúrparki cím 2014 évi elnyerése volt. Ezt közel egy éves folyamat előzte meg, melynek során részletes helyi örökségi értékleltárt készítettünk, majd ennek, és az eddigi ökológiai felmérési eredmények felhasználásával elkészítettük a szükséges háttér dokumentációt és a kapcsolódó cselekvési tervet. A Koppányvölgy Natúrpark 10 települést foglal magába a Koppány-patak mentén, majdnem ugyanazt a térséget, mint amelyet a LEADER+ program során összefogtunk. A natúrpark jogi személyiségű fejlesztő szervezete a Völgy Hangja Egyesület. A natúrpark missziója a fenntartható

A Völgy Hangja Egyesület szakkönyvei

fejlődés elvére építő komplex területi fejlesztés előmozdítása a települések és egyéb térségi szereplők közötti együttműködés kialakítása révén, oly módon, hogy megteremtse a helyi értékek, természeti erőforrások védelme és a gazdaság közötti összhangot. Cselekvési tervünk stratégiai céljai a következők:

- „Az agrárium diverzifikációja, az intenzív, nagyüzemi növénytermesztés dominanciájának megtörése és elmozdítása a fenntarthatóbb, nagyobb fajlagos termelési értéket adó, népességmegtartó, minőségi helyi termékeket nyújtó ágazatok és termelési rendszerek irányába.”
- „Klímareziliencia növelése vízviszatarató vízgazdálkodással, élőhelyek fejlesztésével, fenntartható talajgazdálkodással (C megkötés).”
- „A fiatalok helyben maradásának ösztönzése és a képzetesebb, gyermeket vállaló városi fiatalok betelepülésének segítése (fecskeházak, olcsóbb helyi megújuló energia, integrált háztáji jövedelem, színvonalas közoktatás, minőségi internet, stb.).”

Egyelőre a címmel semmilyen forrás, vagy pályázati előny nem jár, így a cselekvési terv végrehajtása nagyon lassan

Környezettudatosság növelését szolgáló iskolai foglalkozás a natúrparkban

halad. Lehetőségeink korlátait jól jelzi, hogy egyedüli forrást jelenleg a helyi LEADER programba illesztett felhívásunk jelent (natúrparki szolgáltatások fejlesztése), amelynek keretösszege 20 m Ft alatti.

Következtetések, javaslatok

Az aprófalvas térségek országunk közel egyharmadát teszik ki, ráadásul az itt összegyűjtött tapasztalatok jó része nem csak az aprófalvak számára hasznosítható. Véleményem szerint az országnak éppen ez a harmada lehet meghatározó jelentőségű a közeljövőben a következők miatt:

- agro-ökológiai adottságai kevésbé kedveznek az intenzív növénytermesztésnek, domborzati adottságai a precíziós gazdálkodást is nehezítik;
- zöld és kék infrastruktúra fejlesztés szempontjából lehetőségei jobbakké a kedvezőbb talajadottságú, nagyobb, egybefüggő, sík területekkel rendelkező, intenzív agrártérségeké, így klímarezilienciája magasabb szintű és könnyebben fejleszthető;
- az itt a jövőben kialakuló, vagy kialakítható helyi társadalomnak vélhetően nem a ma itt élő, rohamosan fogyó és nagymértékben kontraszelektálódott helyi népesség képezi majd az alapját;
- nagy a valószínűsége, hogy a közeljövőben robbanásszerűen jelennek majd meg az eddigi, megszokott vidéki gazdasági viszonyokat teljesen átformáló innovációk („disruptive innovations”), amelyek a tulajdoni és birtokszerkezeti szempontból diverzebb, helyi érdekérvényesítésben gyenge, aprófalvas térségekben terjedhetnek majd leggyorsabban.

Az eddigi munkánk során összegyűlt néhány következtetésünk, ill. javaslatunk a hasonló térségek fejlesztéséhez, amelyeket fontosnak tartunk megosztani.

Mindenekelőtt arra az evidenciára szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy ezek az aprófalvas, dombvidéki térségek teljesen más fejlesztési eszközöket igényelnek, mint az eltérő településszerkezetű térségek, még sincs erre példa az elmúlt évtizedek fejlesztéspolitikájában.

E falvak erodálódott helyi társadalma külső segítség nélkül nem képes regenerálódni, másrészt demográfiai jellemzői miatt valószínűleg nem is ez lesz a jövőbeni lakosság alapja, ezért a közösségfejlesztési és más, a felnőtt lakosságot célzó erőfeszítések nem kecsegtetnek sok sikerrel. Minden ilyen forrást inkább az iskoláskorúakra érdemes fordítani, akik helyben nem látnak olyan helyi érvényesülési mintát, amit megcélózhatnak. Legfeljebb a környék perspektívát nem kínál, alacsony színvonalú szakképzési intézményébe jutnak el és több esélyük van arra, hogy valamilyen segélyezési konstrukcióban kössenek ki, mint hogy jó adófizetőkkel váljanak.

A helyi társadalom fogyásával és kontraszelekciójával elsorvadt a helyi közösségi „immunrendszer”, kockázatos kitettséget eredményezve minden külső befektetői, vagy egyéb érdekekkel szemben. Éppen ezért ezek a településeknek valamilyen felelős, szakmai mentorálásra van szüksége, amellyel megakadályozható, hogy a rehabilitáció alapját szolgáló belső erőforrások maradéktalanul elveszsenek számukra. Ez abban is segítene, hogy az ilyen településeken tipikusnak mondható céltalan fejlesztési forrás felhasználás (térburkolatok és egyéb „faluszépitő” beavatkozások, ravatalozó felújítások, stb.) helyett a helyzetükön valóban segítő dolgokra fordítsák az egyre szűkösebb forrásokat.

Minden vidékfejlesztési fórumon elhangzik, hogy az élő, működő, közösségi alapú fejlesztési törekvések felkarolása fontos lenne. Az új próbálkozások drágábbak és csak elenyésző hányaduk lesz sikeres, a létezők pedig sokszor kimerülnek kisebb ráfordítással is orvosolható nehézségek miatt.

Hasonló felügyeletre és mentorálásra szorul e térségek természeti erőforrás rendszere és táji értékei. Nagyon előremutató törekvés volt a Corvinus Egyetem tájgondnoki képzés beindítására vonatkozó terve, amelyre nagyon nagy szükség lenne. A természeti erőforrásokkal (víz, talaj, biodiverzitás) jelenleg szinte mindenhol rosszul és kontroll nélkül gazdálkodunk, holott a sikeres klímaalkalmazkodásnak kizárólag ez lehet az alapja.

A klímaváltozás hatásaihoz történő alkalmazkodás fő záloga a vízgyűjtő szintű és a helyi szereplők együttműködésére alapozott, vízviszátartást szolgáló, integrált vízgazdálkodás megteremtése lenne. Ennek esélye a jelenlegi intézményi és szabályozási keretek között minimális, ráadásul erről sem helyi, sem központi diskurzus nem folyik, annak ellenére, hogy kevés olyan megoldás van, amely ennyiféle előnyös hatást kínálhat (klímavédelem, öntözés, mikroklíma, táji érték növelés, rekreáció, halgazdálkodás, biodiverzitás növelés, stb.).

Nagy jelentőségű, főleg az ország több mint egyharmadát kitevő dombvidéken, a talajgazdálkodás és a biológiai sokféleség megőrzése, kondicionálása, hiszen az

özönfajok, kórokozók jelenlegi terjedése egyértelműsíti, hogy diverzebb környezet kell a hatások mérsékléséhez és az alkalmazkodáshoz. Mindehhez korszerű, innovatív tájgazdálkodási megoldások állnak rendelkezésre (agrár-erdészet, ökológiai folyosók, tűzvédelmi pufferek, biotikus pumpa, anti-eróziós beavatkozások, stb.), de ezek létesítését nem támogatják a környezetgazdálkodási támogatási rendszerek.

A helyi, rohamosan romló demográfiai trendek mérséklése betelepülők nélkül nem lehetséges. A betelepülők, különösen a fiatalok vonzásakor számolni kell azonban néhány létező jellemzővel:

- a helyi társadalom nem befogadó, zárkózott és a betelepülni akarók számára nem vonzó;
- hasonlóan a helyi infrastruktúra és szolgáltatások helyzete is, ezen belül főként a megfelelő sávszélesség hiánya elriasztó hatású;
- sem a helyi, sem a városi fiatal nem szeretne alacsony presztízsű, alacsony jövedelmet biztosító és nehéz munkát végezni (földművelés, állatgondozás és még a traktorozás is ide sorolható), kényelem- és jövedelemigényük már szinte azonos;
- hiányoznak a vonzó, vagy akár tisztességes szintű helyi megélhetést biztosító, speciális képzettséget nem igénylő lehetőségek, még az erre vonatkozó minták is.

A tisztességes megélhetést nyújtó vidéki lehetőségek biztosításában nagy szerepet kaphatna az innováció, mert léteznek kis terület- és tudásigényű, korszerű, azaz a belső erőforrások fenntartható kihasználására épülő, tudásalapú, a digitális technológiák nyújtotta lehetőségeket kihasználó, a körforgásos gazdaság elveinek megfelelő, a klímaváltozás hatásaihoz való alkalmazkodást segítő, innovatív termelés-technológiák, feldolgozó tevékenységek, de a jelenlegi támogatáspolitikai környezet nem teszi lehetővé ezek megjelenését, felfuttatását.

E térségekben nagy hátrányban van egy vállalkozás, különösen a közlekedés, szélessáv és egyéb szolgáltatások terén, amit előnyökkel (csökkentett munkáltatói terhek, adók, adminisztráció, stb.) kellene ellensúlyozni ahhoz, hogy itt induljanak el, vagy ide telepedjenek.

Nagyon jó lenne a világ fejlettebb országaihoz hasonlóan (lásd pl. OECD 9th Rural Development Policy Conference) végre itthon is leszámolni a térségfejlesztésben még mindig egyeduralkodó konvergencia elmélettel és belátni, hogy a városok aránytalan fejlesztése nem húzza fel ezeket a térségeket, ahhoz helyi beavatkozásra is szükség van.

Tervek, elképzelések

Szervezeteinkkel, amennyiben a jelenlegi, civil szervezeteket érintő szabályozási környezetben tovább működhetnek, megpróbálunk olyan innovatív, sokszorosítható mintafejlesztéseket megvalósítani, amelyek mikrotérség, településcsoport, település, vagy család szinten kínálnak

színvonalas vidéki megélhetési forrást. Ezek között főként azok a példák érdekesek, amelyek nem igényelnek termőföldet és működtetésük sem igényel szaktudást. Ilyen, jövőbemutató megoldás például az általunk kifejlesztett, egész évben termelő, egy fő által üzemeltethető, intenzív hal és zöldségtermelő technológiai egység, amely megújuló energiával fűthető és helyi hulladékból a kapcsolódó fehérje takarmány igény meghatározó részét is megtermeli, mintegy 6-7 millió Ft éves jövedelmet biztosítva a működtetőnek. Nagyobb léptékű, így térségi hatású, a mintegy 170 millió Ft éves jövedelmet termelő, megújuló energiát (metán) és növényi fehérjét előállító technológiai egység, amelyre szintén kidolgozott, ill. engedélyes tervekkel rendelkezünk.

Folytatjuk tájgazdálkodási tevékenységünket is, amelynek keretében fejleszteni szeretnénk távérzékelési és térinformatikai kapacitásainkat, mert figyelemmel kívánjuk kísérni, hogy a klímaváltozás milyen hatással van a helyi biotikus és abiotikus tényezőkre. Ezek mérséklésére, kezelésére, vagy éppen kiaknázására megfelelő intézkedéseket dolgozunk ki, amelyek mintául szolgálhatnak más térségek számára is. Véleményünk szerint e tevékenység nagyszerűen illeszkedik a natúrparkok missziójához, szeretnénk, ha a Koppányvölgy Natúrpark klíma-alkalmazkodási mintaterületté válna, képes lenne jól dokumentáltan bemutatni a tájban zajló konfliktusokat és egy-egy mintaprojekten keresztül a lehetséges megoldásokat is.

Reméljük, hogy a Modern Falvak Program és az EU Smart Village program elképzelései nem korlátozódnak majd infrastrukturális korszerűsítésekre és a 2021-2027 programidőszak valóban elkötelezetten segíti majd a klímaalkalmazkodást.

Szerző

Gelencsér Géza

*elnök, munkaszervezet szakmai vezető
Koppányvölgyi Vidékfejlesztési Közhasznú Egyesület –
Koppányvölgye LEADER Helyi Akció Csoport*

RÖVIDEN

Modern Települések Fejlesztéséért felelős kormánybiztosság portfólió

Modern Városok Program + Magyar Falu Program

Magyarország jelenlegi kormánya kiemelten kezeli a vidék és a vidéken élő emberek életminőségének javítását, a szolgáltatások színvonalának emelését, valamint olyan hiánypótló, régóta várt fejlesztések elérhetővé tételét, amelyekre korábban nem volt lehetőség. 2019-től párhuzamosan zajlik a vidéki Magyarország megújítását támogató két grandiózus projekt: a 2015-ben bejelentett Modern Városok Program, valamint a 2018-ban kidolgozott és 2019-től elérhető Magyar Falu Program. A két kiemelt program közvetlen kedvezményezettje Magyarország lakosságának több mint fele, azaz 5 millió ember. Míg a 23 megyei jogú város 2 millió ember otthona, addig a Magyar Falu Program célcsoportját képező 5000 lélekszám alatti településeken a magyar lakosság több mint egyharmada él. És akkor még nem beszéltünk a nagyvárosok agglomerációjába tartozó települések lakóiról, akik közvetve szintén profitálnak a fejlesztésekből.

A Modern Városok Program megvalósítása három év alatt a teljes forrásigény (4000 Millió forint) kifizetésének egyharmadához közelít, 2019-ben megközelíti az 1100 millió forintot. Az MVP költségvetésének kétharmada hazai forrás, azaz Magyarország kormányának támogatása a nagyvárosok számára. A Modern Városok Program 260 projektjének 80 %-a már kivitelezési, vagy tervezési szakaszban van, de befejezett beruházásokról is beszélhetünk.

A Magyar Falu Program közel 100 oldalas előterjesztését novemberben fogadta el a kormány, így 2019-ben már nemcsak koncepcióról, hanem elérhető pályázati keretekről, megkezdődő beruházásokról is beszélhetünk. Magyarországon jelenleg 3155 település található, amelyből 2887 darab 5000 fő alatti lakost számláló település, melyből 2786 község (ebből 108 nagyközség) és 101 város. Az országos átlagot tekintve a népesség közel egyharmada él 5000 főnél kisebb településen.

A negatív demográfiai folyamatokat erősíti egyrészt a környező városokba, illetve a külföldre történő elvándorlás. A kistelepülések tekintetében jelentkező leg súlyosabb probléma többek között a munkahely hiánya, a lakhatás nehézségei, a közlekedés/ingázás nehézségei, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya, vagy gyenge minősége, illetve alapvető kereskedelmi cikkek és szolgáltatások hiánya. Ezért az akut problémákra rea-

gálva már jövő évben 150 milliárd forint áll rendelkezésre a költségvetésben, amely a mellékúthálózat felújításától kezdve, a lakhatás támogatásán át, a közszolgáltatások színvonalának erősítéséig a falusi életminőség emelését tűzte zászlajára. A program pulzáló, hosszú évekre tervezett, és kifejezett célkitűzése a vidék és a kistelepülések népességmegtartó erejének növelése.

A koncepció kidolgozására széleskörű párbeszéd keretében került sor, melynek eredményeként együttműködés alakult ki az érdekképviselői szervezetekkel, civil szerveződésekkel, önkormányzatokkal, valamint az érintett minisztériumokkal is. 2018 év végéig a két program kidolgozásáért és megvalósításáért felelős kormánybiztos, Gyopáros Alpár több mint 2200 polgármesterrel, jegyzővel, önkormányzati és civil szakemberrel egyeztetett a Magyar Falu Program sikeressége és tényleges problémákra való reakciója érdekében.

A Magyar Falu Program 2019. évre vonatkozó koncepciójában egy olyan komplex, társadalmi és gazdasági célterületekre is kiterjedő program kidolgozása, majd ezt követően megvalósítása volt a cél, amely több évtizedre elnyúló fejlesztési programot, és ezzel együtt fejlődési lehetőséget biztosít az 5000 lélekszám alatti települések részére. A kormány célja, hogy a vidéken, kistelepüléseken élő emberek életminősége a lehető legmagasabb legyen, a közszolgáltatások elérhetősége a legkisebb településeken is lényegesen javuljon. Ennek érdekében a kormány 150 milliárd forintot különít el a Magyar Falu Program három célterületére 2019-ben. A közszolgáltatások fejlesztésére 75 milliárd, a vidéken maradást segítő „falusi csok” programra 25 milliárd, a mellékúthálózat fejlesztésére pedig további legalább 50 milliárd forintot fordít a kormány, de jelenleg is folynak a tárgyalások további 25 milliárd forintos kormányzati támogatásról, amelyet szintén útfejlesztésre fordíthatnak majd a kistelepülések.

A „falusi csok” bevezetése a vidéken maradást segítő program lesz, részleteiről a kormány a családügyi konzultáció végeredményét megvárva fog dönteni. A másik célterület a mellékúthálózat fejlesztése, amely leginkább a három és több számjegyű utakat érinti. A legnagyobb pillér pedig az a 75 milliárdos csomag, amely a közszolgáltatások fejlesztéseit tartalmazza: az óvodák és bölcsődék felújítá-

sától és bővítésétől kezdve, a sporteszköz-beszerzéseken, járda és belterületi útfelújításokon, udvarfejlesztéseken, temető-felújításokon, sportpark kialakításokon át a háziorvosi praxisok, szolgálati lakások, eszközbeszerzések, polgármesteri hivatal felújításokig.

Ezek a pályázatok 100%-os intenzitással, vissza nem térítendő támogatási formával kerülnek kiírásra, azaz önrészt nem igényelnek a településektől, ami nagy segítséget jelent az önkormányzatok számára. 2020-tól tovább bővílhet a program, és keressük a lehetőségét a

gazdaságélénkítésnek, a kiskereskedelmi szolgáltatások bővítésének, vagy éppen a közösségi közlekedésben fellelhető problémák mérséklésének is.

Szerző

Bertáné Dr. Bényi Krisztina

*Modern Városok és Falvak fejlesztésének
koordinációjáért felelős helyettes államtitkár*

ESPON 2020 közép-európai konferencia Budapesten

Integrált Területfejlesztés a V4+2 országokban: új kihívások, új ötletek, új válaszok

BUDAPEST, 2018. MÁRCIUS 7. - A V4+2 ORSZÁGOK (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Bulgária és Románia) számos közös kihívással szembesülnek az integrált területfejlesztést támogató szakpolitikák tervezése és megvalósítása kapcsán. Az ESPON és más területi kutatások szerint ezeket az országokat egymáshoz hasonló társadalmi-gazdasági összefüggések jellemzik, így közös kihívásaikra összehangoltan, hasonló válaszokkal érdemes reagálniuk. A 2018. március 7-én, Budapesten tartott közép-európai ESPON konferencia ennek szellemében került megrendezésre az – azóta már Pénzügyminisztériumként működő – Nemzetgazdasági Minisztérium Pénztártermében.

A konferenciát Turóczy László, a helyszínt adó minisztérium helyettes államtitkára nyitotta meg, majd az ESPON EGTC igazgatója, Ilona Raugze köszöntötte a résztvevőket. Ezt követően Magyarországról és a V4+2 országok területfejlesztési együttműködéséről hangzott el nyitó előadás, amelyet az első panelbeszélgetésben a V4+2 országokat képviselő szakértők prezentációi tettek teljessé. A konferencia szakmai közönsége megtudhatta többek között, hogy **Magyarországon** és a V4+2 országokban különösen nagy térszerkezeti problémát jelent a főváros és a periférikus, illetve vidéki térségek közötti viszonyok alakulása, különös tekintettel a munkaerőpiaci feszültségeket okozó gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségekre. **Bulgária** esetében a közelmúltban lezajlott közigazgatási reform és az „új tervezési kultúra” elterjedése volt az egyik központi kérdés. Ez utóbbi magában foglalja a jobb kommunikációt és a stakeholderok hatékonyabb bevonásának ügyét is. **Csehország** rámutatott a nagyszámú kistelepülési önkormányzat koordinálásával kapcsolatos kihívásokra, valamint az integrált területi beruházások (ITI) fenntarthatóságának ösztönzésére, amelyet a területi együttműködésben elért pozitív eredmények alapoznak meg. **Lengyelország** kiemelte az ágazati stratégiák számának jelentős csökkentését, amellyel párhuzamosan törekednek arra, hogy azok továbbra is érzékenyek maradjanak a területi problémákra. Elhangzott még, hogy a regionális és helyi szintű hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés, valamint területrendezés Lengyelországban is számos nehézséggel néz szembe. **Románia** az ágazatközi együttműködés kihívásaira hívta fel a figyelmet, amelyek az eltérő perspektívák és a koordináció hiánya miatt jelentkeznek. A panelbeszélgetés mintegy konklúziójaként megállapítható, hogy a V4+2 országok számára a **közös kihívásokat** a makrotérségben és Európában is erős fej-

lesztési pólusok, illetve tengelykapcsolatok hiánya, a népességsökkenéssel összefüggő demográfiai problémák és az „új tervezési kultúrát” szolgáló koordináció gyengesége jelentik. Az integrált szemlélettel szemben ható „szektorizmus” helyett plurálisabb megközelítésre van szükség, ami az érintett országok kiemelt közös érdeke.

A program következő részében ismertették a V4+2 országok integrált területfejlesztési kihívásaihoz kapcsolódó **ESPON kutatások** eredményeit. A PROFECY, az ACTAREA, a ReSSI és az EU Territorial Review projektek részéről meghívott szakértők megosztották azokat az üzeneteket is, amelyek segítséget nyújtanak a döntéshozóknak a területi és szakpolitikai kihívások kezelésére. Ezek közül a legfontosabbak:

- a nemzeti, regionális és helyi szintű tervezési gyakorlatok átgondolására van szükség, hogy a területi szereplők megbirkózzanak koordinációs kihívásaikkal és a globalizációs tendenciákkal;
- fel kell ismerni az ágazati szakpolitikák „siló mentalitását”, amely helyett egy erőteljesebb holisztikus megközelítés elfogadása szükséges;
- a területi fejlesztési stratégiák végrehajtásának megfelelő szintjét jelentő funkcionális területek azonosítása és bevonása indokolt;
- a következő programozási időszakban javítani kell az integrált fejlesztéseket biztosító területi eszközök, különösen az ITI alkalmazásának, valamint a nagyvárosi területek számára biztosított források felhasználásának hatékonyságát;
- a belső perifériák kialakulásához vezető folyamatspirált le kell bontani;
- fontos a közszolgáltatások közös nyújtására irányuló területi együttműködések erősítése, valamint a területi határokat lebontó, ágazatok és érdekcsoportok között hidat teremtő „laza” együttműködések feltételeinek javítása.

A konferencia rámutatott az integrált területfejlesztés sikeres megközelítésére és jövőképeire. Elhangzott, hogy az ITI eszközzel pl. történelmi perspektívában „800 évnyi versenyt” sikerült leküzdeni (pl. Csehországban), ugyanakkor a „nagyvárosi” ITI támogatását fokozni kell a következő programozási időszakban (pl. Bulgária). Az ESPON projektek alapján összhangba kell hozni a területi stratégiák tervezését a végrehajtással és az eszközök kiválasztásával a funkcionális területek hatékony kiszolgálása érdekében. A tervezési rendszer javításánál pedig a beruházások egyre

gyorsabb áramlását kell figyelembe venni. A konferencián elhangzott, hogy az integrált területfejlesztés jövője négy fő alapelvre épül:

- (1) **Területi integráció** – Olyan stratégiákat és irányítás modelleket kell kidolgozni, amelyek figyelembe veszik a kölcsönös területi függőségeket.
- (2) **Ágazatközi integráció** – Egyedi fejlesztési stratégiák kellenek az „adott témával kapcsolatos” stratégiák sokasága helyett a különböző érdekek összeegyeztetése és a holisztikus szemlélet érvényesítése érdekében.
- (3) **Partnerségek** – A választott és közigazgatásban dolgozó tisztviselők, a nem kormányzati szervezetek, a közösségi csoportok és egyesületek, valamint a magánszektor résztvevői közötti párbeszéd elősegítése szükséges.
- (4) **Pénzügyi integráció** – A finanszírozó szervek közötti szinergiák megerősítése is nélkülözhetetlen.

A konferenciát záró második panelbeszélgetésben az Európai Bizottság, valamint az uniós és transznacionális finanszírozási eszközöket nyújtó szervezetek – az EU kutatási keretprogramja (Horizont 2020), az Európai Beruházási Bank (EBB), az INTERREG Central Europe és Duna transznacionális együttműködési programok, valamint az EU Duna Régió Stratégia – képviselői reagáltak az integrált területalapú fejlesztések támogatásával és az általuk nyújtott források felhasználása közötti szinergiákkal kapcsolatos kérdésekre. Az Európai Bizottság képviselője a területi fejlesztési stratégiák szerepét emelte ki, amelyek a pénzügyi eszközök integrálásának stratégiai keretét adják. A többi résztvevő is egyetértett azzal, hogy területi – jelen esetben V4+2 – szinten több koordinációra van szükség, ami szintén nagyobb együttműködést igényel a finanszírozó szervek között. Az EU Duna Régió Stratégia, mint a közép-európai térséget lefedő makrostratégia kulcsszerepet játszhat ebben. A Horizont 2020 program

részéről különösen fontos az intelligens szakosodási (S3) stratégiák érvényesítése a területi hatás „maximalizálása” érdekében, ami a keretprogramok és az irányító hatóságok közötti hatékony és strukturált párbeszéd keretében történhet meg. Az EBB kiemelte az EU kohéziós politikája iránti elkötelezettségét, ugyanakkor az általuk biztosított finanszírozási mechanizmusok erősebb bevonására van szükség nemzeti szinten és az egyes régiókban.

A konferencia összegzéseként elmondható, hogy a bemutatott ESPON projekteredmények és szakértői hozzászólások a következő alapelvekre, szempontokra hívják fel a V4+2 országcsoport szakpolitika-alkotóinak és területi szereplőinek figyelmét:

- a stratégiaalkotás és **irányítás** során a területi fókusz erősítésére kell törekedni;
- a makroregionális **kompetenciákat** és a V4+2 szint relevanciáját erősíteni kell a különböző döntéshozatali folyamatok során;
- a **végrehajtás** felgyorsítása és **monitoringjának** javítása a stratégiák rugalmas kiigazítása és finomhangolása érdekében;
- az **együttműködés** fokozása érdekében erős hálózatok kiépítésére van szükség a régiók között országhatárokon belül és azokon túlnyúlóan is.

SUMMARY | Integrated Territorial Development in V4+2 countries: new challenges, new ideas, new responses

Budapest, 7 March 2018 - Taking into account the present challenges for Integrated Territorial Development in the Visegrad 4+2 group, the conference provided an opportunity to discuss possible solutions for strengthening the integrated approach on the basis of latest ESPON research results and policy advice. Special focus were made on exploring synergies between ESIF, R&I and financial instruments, seeking answer to the question how to address the new integration demands with different support schemes and instruments.

Szerzők

Móricz Ádám

Okleveles geográfus, a Szegedi Tudományegyetemen végzett 2009-ben terület- és településfejlesztő szakirányon. 2011 óta dolgozik a Nemzetgazdasági Minisztérium, majd Pénzügyminisztérium Területfejlesztési Tervezési Főosztályán. Szakterületéhez elsősorban az ESPON programmal és a területi kohézió érvényesítésével összefüggő hazai feladatok tartoznak. 2014 óta tagja az ESPON program monitoring bizottságának, 2015-től kijelölt magyarországi ESPON Kapcsolattartó Pont. Elérhetőség: adam.moricz@pm.gov.hu

Baráth Miklós

Okleveles geográfus, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett 2017-ben terület- és településfejlesztő szakirányon. Jelenleg a Pénzügyminisztérium Területfejlesztési Tervezési Főosztályán dolgozik a Magyar Közigazgatási Ösztöndíjprogram (MKÖ) ösztöndíjasaként. A Régiók Európai Bizottságában is dolgozott szintén a program keretében Brüsszelben. Elérhetőség: miklos.barath@pm.gov.hu

ETE programok a vidék fejlődéséért

Az Európai Unió kohéziós politikája az Európai Területi Együttműködési (ETE) Programokon, más néven Interreg programokon keresztül támogatja a tagállamok közötti együttműködéseket. A 2014-2020 közti időszakban az ETE programokon belül három típust különböztetünk meg. A határon átnyúló együttműködések az országhatár mentén fekvő térségek fejlesztésére fókuszálnak, a transznacionális programok funkcionálisan összetartozó országcsoportokra terjednek ki, az interregionális programok pedig az EU egész területét lefedik. Ez utóbbi két programtípus a térségek közti tudás- és tapasztalatcserét, újszerű ötletek tesztelését, pilot projektek megvalósítását célozza. Hazánk két transznacionális programban vesz részt, a Duna vízgyűjtő területét lefedő Duna Transznacionális Programban és a Közép-Európa országait magába foglaló Interreg CENTRAL EUROPE Programban. Az interregionális programok közül a városfejlesztési fókuszú URBACT és a kohéziós politika hatékonyságának javításán dolgozó Interreg EUROPE Program finanszíroz projekteteket. Az együttműködések célja, hogy a nemzetközi partnerségek közösen keressenek és dolgozzanak ki megoldásokat a térségeiket érintő problémákra.

Az ETE programok által kínált együttműködési lehetőségek nyitva állnak a vidéki szereplők előtt is. A programok az EU2020 11 tematikus célkitűzéséhez igazodnak, így a vidéki térségek fejlesztésének különböző aspektusait ragadják meg, többek között a kis- és középvállalkozások versenyképességének növelését, a rurális mobilitás fejlesztését vagy a vidéki térségek fenntartható energiaellátását. Az alábbi három projektpélda szemlélteti, miként járulnak hozzá a nemzetközi együttműködések a hazai vidéki térségek fejlődéséhez.

Rur@I SME's – Szakpolitikákkal a vidéki innovatív vállalkozások fejlődéséért

- 7 ország; 7 partner; 1,27 millió EUR
- Magyar partner: Közép-dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség Nonprofit Kft.
- További információ: www.interregeurope.eu/ruralsmes/; www.kdriu.hu

A vidéki térségek fejlesztése jelenleg erősen összekapcsolódik a mezőgazdaság kihívásainak kezelésével. A Rur@I SME's projekt felismerve a vidéki ipar és szolgáltatások szerepének felértékelődését, **szakpolitikai javaslatok megfogalmazásával és támogató szolgáltatások kialakításával** segíti a tevékenységüktől függetlenül itt

Rural SMEs
Interreg Europe

European Union
European Regional
Development Fund

működő vállalkozások működését és növekedését. A projekt célcsoportja kettős, egyrészt a fiatal vállalkozók, másrészt az innovatív vállalkozások állnak a tevékenységek középpontjában.

Mindannyiunk számára ismertek a vállalkozások problémái, melyek a vidéki térségekben talán még hatványozottabban jelentkeznek: információhiány, forráshiány, kommunikációs nehézségek, az együttműködések esetlegessége. A Rur@I SME's projekt célja, hogy a Közép-Dunántúli régióban elérje az érintett szereplőket, feltárja a problémákat és hatékony fejlesztéspolitikai eszközzrendszert alakítson ki, valamint hatékony támogató szolgáltatást nyújtson.

A partnerországok közötti tapasztalatcsere és a jó gyakorlatok, továbbá a helyi tapasztalatok feltérképezése alapján **regionális akcióterv** készül, mely konkrét cél- és eszközzrendszert ad a régióban működő vidéki vállalkozások és az őket támogató fejlesztéspolitika számára.

Az INTERREG Europe Program sajátosságait figyelembe véve a regionális akcióterv kialakítása során a Közép-dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség folyamatosan teszteli eredményeit a következő területeken:

- **értéknövelő, egyedi tanácsadás** nyújtása az innovatív vállalkozások számára (szellemi tulajdonvédelem, üzleti tervezés);
- **kutatás-fejlesztési szolgáltatások** közvetítése;
- **helyi agrárgazdasági értéklánc kialakításának segítése**, amely a termékek feldolgozottságát, így jövedelmezőségét is növeli.

E tevékenységek célja kettős: egyrészt a szakpolitikai javaslatok finomítása, másrészt a projektben résztvevő vállalkozások számára egyedi, igényeikhez mindenben igazodó szakmai szolgáltatások nyújtása.

RUMOBIL – Fenntartható mobilitás Európa vidéki, csökkenő lakosságú térségeiben

- 7 ország; 13 partner; 2,7 millió EUR
- Magyar partnerek: Nagykálló Város Önkormányzata; Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat
- További információ: www.interreg-central.eu/Content.Node/rumobil.html, www.nagykallo.hu

A projekt a fenntartható mobilitás megteremtésére, népszerűsítésére és Nagykálló vonatkozásában a település minél vonzóbb megjelenésének elősegítésére koncentrált, elsősorban a diplomás és szakképzett fiatalok megtartása és a településre vonzása érdekében.

A projekt a **mobilitás felől közelíti meg az elvándorlás problémáját**. Abból indul ki, hogy ha kiszámíthatóbbá és komfortosabbá válik a tömegközlekedés Nagykálló és a megyeszékhely között, kevésbé fognak a fiatalok az elköltözés mellett dönteni. Ez elengedhetetlen Nagykálló és a térség fenntartható fejlődéséhez, mivel ha nincsenek fiatalok, nincsenek innovatív ötletek és középtávon a település/ek működtetése is akadályokba fog ütközni. Éppen a fiatalok azok, akik kevésbé rendelkeznek saját autóval, ezért jobban vannak utalva a tömegközlekedésre.

A pilot projekt keretében Nagykálló közös fejlesztést valósít meg a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzattal oly módon, hogy Nagykállóban **megújítják a Nyíregyháza felé közlekedő buszjáratok valamennyi megállóját**.

Jelenleg a buszmegállókban csak a buszmegállót jelző oszlop és a nyomtatott menetrend, valamint a peron található. A fejlesztés célja, hogy vonzóbbá és komfortosabbá tegye ezt a közlekedési módot, ezért fedett megállókat terveznek az ezen a vonalon található mind a négy megállópár esetében. A megállók fedett és nyitott részzel is rendelkeznek majd. Ahol jelenleg nem érhető el, ott kerékpártárolók is létesülnek, valamint valamennyi megálló rendelkezik majd Wi-Fi kapcsolattal, szelektív hulladékgyűjtési lehetőséggel, USB töltési lehetőséggel, napelemekkel és hirdetőfelületekkel. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat a projekt keretében valós idejű utastájékoztatásra alkalmas digitális tájékoztató paneleket fog beszerezni mind a négy buszmegálló párhoz.

RURES - Megújuló energiaforrások és energiahatékonyság a vidéki térségekben

- 6 ország; 11 partner; 2,16 millió EUR
- Magyar partnerek: Nyugat-Pannon Terület- és Gazdaságfejlesztési Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft., Zala Megyei Önkormányzat
- További információ: www.interreg-central.eu/Content.Node/RURES.html; www.zala.hu/rures/, www.westpannon.hu

A projekt legfőbb célkitűzése, hogy kihasználja a megújuló energiaforrásokban rejlő potenciált és növelje az energiahatékonyságot a rurális területeken, mivel e térségek energiatartóssá válása hatalmas lehetőségeket tartogat.

A projekt legfontosabb tevékenységeinek egyike a helyi támogató csoportok létrehozása. A megalakuló csoportok tagjai által létrejön egy olyan regionális energiahálózat, melynek átfogó rálátása lesz az adott területen működő összes fontos szereplőre (hatóságok, regionális ügynökségek, infrastrukturális szolgáltatók) és segíti azok

összehangolását, így a tervezett energiahasznosítási tervek könnyebben és az igényeknek megfelelően tudnak megvalósulni.

A RURES projekt keretében a **partnerek kísérleti tevékenységeket hajtanak végre innovatív technológiák tesztelésével az energiaellátás és -kereslet oldalán** (levegőcsere hő visszanyeréssel, intelligens fogyasztásmérő, LED világítás, PV hő- és áramtermeléshez, szélenergia és növényi olaj erőmű, energiahatékonysági intézkedések a vízszivattyúk számára, E-fa). Ezek a tevékenységek, eszközök tisztán bemutató jellegűek.

A Zala Megyei Önkormányzat egy ún. **energiahatékonysági bemutató udvart** hoz létre Lentiszombathelyen, amely az önkormányzatok, szakemberek, vállalkozók mellett a szélesebb körű lakosság között is prezentálja az energiahatékonysági beruházások megtérülését. A

projekt keretében egy vertikális szélgenerátor, egy nap-emes rendszer, valamint egy növényi olajos minierőmű kerül beszerzésre. Az energiaudvar további projektekhez és fejlesztésekhez is alapot biztosíthat, ennek bővítése és szemléletformáló jellegű továbbfejlesztése tervezett.

A megújuló energiaforrások hasznosításából származó előnyöket és hozzáadott értéket is vizsgálják a partnerek, ennek eredményei alapján egy **online kalkulátoreszközt** (helyi adók, egyéb bevételek) hoznak létre. Ennek köszönhetően lehetővé válik, hogy a területfejlesztés terén előtérbe kerüljön a közösség-orientált szemléletmód fontossága.

A projektek az Interreg CENTRAL EUROPE, illetve az Interreg EUROPE Programból, az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatásával, az Európai Unió és Magyar Állam társfinanszírozásával valósulnak meg.

Szerző

Csintalan Lilian

Pénzügyminisztérium, Területfejlesztési Tervezési Főosztály
ESPON Kapcsolattartó Pont
gabriella.lilian.csintalan@pm.gov.hu

Az európai szintű területi kohéziót segítő kormányközi együttműködés – a bolgár és osztrák elnökség területi kohéziós programja és eredményei

Az EU területfejlesztésért felelős minisztereinek informális együttműködése 2007 óta működik jelenlegi formájában. Bár a területi kohézió a Lisszaboni Szerződéssel 2009 óta már a kohéziós politika hármas célkitűzésének (gazdasági, társadalmi és területi kohézió) részévé vált, az EU intézményeinek mind a mai napig nincs formális jogköre a területi kohézió (mint uniós szintű területi tervezés) megvalósításában, koordinálásában. A tagállamok és az Európai Bizottság közös erőfeszítésére ezért 2011-ben megszületett az uniós Területi Agendája, amely a területi tartalommal nem rendelkező EU2020 stratégia végrehajtásának területi dimenzióját és prioritásait határozta meg. A Területi Agenda végrehajtása továbbra is igényli a tagállamok és releváns szervezetek munkájának összehangolását, a területi kihívások azonosítását és a szakpolitikai fellépés lehetőségeivel kapcsolatos tudás és tapasztalatok megosztását.

Ennek jegyében a soros EU elnökségek minden félévben szakértői, középvezetői (főigazgatói), valamint – nem minden esetben – miniszteri szintű informális üléseket szerveznek a kohéziós politikai és városfejlesztési találkozókkal összehangolt menetrend szerint. A találkozók résztvevői az EU tagállamok és a partnerországok, valamint az EU és egyéb releváns nemzetközi intézmények képviselői.

Az együttműködési folyamat legfrissebb eredményei az észt-bolgár-osztrák trió elnökséghez kapcsolódnak. Ezen országok az előző elnökségek idejéről átnyúló folyamatok továbbvitelét, valamint a területi szakpolitikák 2020 utáni időszakra való felkészülésének és az új Területi Agenda előkészítésének elindítását határozták meg közös prioritásként. Ez a cikk részletesebben a 2018. I. félévi bolgár és a 2018. II. félévi osztrák elnökség területi kohéziós tevékenységét mutatja be részletesen.

I. A bolgár elnökség területi kohéziós programja és eredményei (2018. I. félév)

A bolgár elnökség területi kohéziós munkaprogramjának fókuszában a policentrikus területi fejlődést segítő szakpolitikák, kormányzási és tervezési eszközök, valamint az integrált területfejlesztés indikátorainak vizsgálata állt. Ezen kívül a 2020 utáni Területi Agenda tervezésének megindítását is célul tűzték ki. A szakértői szintű találkozóira 2018. február 28-án, a középvezetői ülésre pedig április 19-én került sor. (Miniszteri szintű ülést nem tartottak.)

Az elnökség részletesen bemutatta Bulgária területi kihívásait, térszerkezetének sajátosságait, valamint a területi tervezés nemzeti stratégiai keretrendszerét és prioritásait. Mint ismeretes, az ország jelentős területi különbségekkel, népességcsökkenéssel, elérhetőségi és mobilitási problémákkal küzd. A fő gazdasági javak és a GDP előállítása nagyon koncentráltan történik a fejlettebb központokban, míg a vidéki régiók túlnyomó része folyamatosan veszít vonzerejéből és erőforrásaiból. A 6 bolgár régió egyben az EU legfejletlenebb régiói közé tartozik, ami annak is köszönhető, hogy a társadalmi és környezeti értékek jelentős része továbbra is kiaknázatlan. Ezekre a kihívásokra nemzeti szinten a fejlesztési és területrendezési tervezési folyamatok és eszközök összehangolásával keresik a választ. A nemzeti területrendezési koncepció célkitűzései az európai térbe való integrálódást, a szolgáltatások elérhetőségét, a policentrikus területi fejlődést, a természeti és kulturális értékek megőrzését, a kiemelt térségek fejlesztését és a növekedési centrumok versenyképességének erősítését segítik. Bulgária számára kiemelten fontos a gazdaság pólusai közötti hálózatos kapcsolatok javítása, valamint az integrált és fenntartható városfejlesztési beavatkozások megvalósítása.

A bolgár elnökség által definiált témákhoz nyújtott tartalmi hozzájárulást az ESPON program az elnökség kérésére készített két hiánypótló „policy brief” segítségével:

- 1. A policentrikus területi fejlődés¹ kapcsán a nemrég zárult ESPON projektek (COMPASS, RESSI, SPIMA stb) tapasztalatait összegezték. Ebben kiemelték, hogy a policentrikus fejlődés leginkább a csomópontok, gazdasági centrumok egymással való összefüggésében nyilvánul meg, ami akkor lehet sikeres, ha az érintett szereplők is megértik a policentrikus fejlődésben rejlő kölcsönös előnyöket, pozitívan állnak hozzá, és projekteken túlmenően együttműködésre törekednek. A funkcionális területi kapcsolatok erősödéséhez rendkívül fontos az ágazatok közötti mély integráció, a politikai elköteleződés és a szükséges erőforrások allokálása a megfelelő szintekre, hatóságokra és egyéb szereplőkre. Az ESPON részletesen elemezte a policentrikus fejlődést megalapozó kormányzási szemlélet „kemény” és „puha” eszközeinek, valamint a tervezés stratégiai és szabályozási módszereinek előnyeit és hátrányait, illetve felmérték a különféle pénzügyi eszközök támogató szerepét.

- 2. Az integrált terület- és városfejlesztés mérését segítő egységes indikátorrendszer² témájában készült „policy brief” kiemeli, hogy a gyakorlatban elterjedt ágazati mérési módszerek és eszközök nem adnak képet a beruházások területi aspektusáról, összefüggéseiről, és nincs információ az integráltságának mértékéről és jellegéről sem. Az ESPON ezért olyan „rövidlistás” indikátorokat válogatott össze, amelyek a különböző területi kontextusban alkalmazhatók az integrált fejlesztések, beavatkozások mérésére. Ennek során figyelembe vették az Európai Bizottság területi monitoring és értékelési rendszerét (pl. fenntartható városfejlesztés, ITI-k), egyes ESPON projektek (INTERCO, KITCASP, SIESTA) eredményeit és ún. kompozit mutatókat, valamint a tagállamok gyakorlatában előforduló indikátorokat is.

A 2020 utáni Területi Agenda tervezése kapcsán a bolgár elnökség a folyamatot tartalmi szempontból irányító „Task Force” felállításában (mandátum, összetétel, ügyrend) ért el eredményt. Az új Területi Agenda területi kutatási bázisát az ESPON „European Territorial Reference Framework for Europe 2050” c. alkalmazott kutatási projektje³ biztosítja: ez területi tényekkel és policy javaslatokkal közvetlenül járul hozzá a 2020 utáni Területi Agenda megalkotásához. A projekt végrehajtásának mérföldkövei, nyilvános eseményei közvetlenül kapcsolódnak a soron következő elnökségek területi kohéziós munkatervéhez és programjaihoz, illetve a Területi Agenda kidolgozásának állomásaihoz. A projekt sajátossága, hogy széleskörű konzultációra épül, és ösztönzi a párbeszédet a területi szakpolitikák résztvevői és formálói között. A cél egyrészt Európa 2050-ig szóló hosszú távú területfejlesztési perspektívájának megalkotása, másrészt realiztikus, középtávra szóló javaslatok nyújtása a 2020 utáni Területi Agendához, különös tekintettel annak végrehajtásának integrált kormányzásához. Az európai alaphelyzet feltárása 2018-ban zárul, végleges területi referenciákkal 2019. májusig jelentkezik az ESPON által megbízott kutató konzorcium. Az eredmények színvonalát a területi szakpolitikák prominens gondolkodóiból (pl. Rudiger Ahrend, Fabrizio Barca, John Bachtler) álló stratégiai tanácsadó fórum biztosítja.

II. Az osztrák elnökség területi kohéziós programja és várható eredményei (2018. II. félév)

A korábbi elnökségektől eltérően az osztrák elnökség nem egy különleges területi típust vagy térkategóriát választott, hanem a területi kohéziót erősítő kormányzás lehetőségeit, valamint a kohéziós politikai javaslatcsomag területi dimenzióját helyezi fókuszba. Ennek jegyében a szeptember 20-i szakértői ülés napirendjén szerepeltek a 2020 utáni Területi Agenda kidolgozásának – a Task Force munkájának – első eredményei, valamint a kohéziós politikai jogszabályokat területi szemszögből értékelő vita. Az ESPON ezúttal nem készített policy brief-et, de bemutatták a területi kormányzási rendszerek európai szintű összehasonlító elemzését végző COMPASS projekt fő eredményeit. Ezen kívül Ausztria 3 ismeretterjesztő előadást („flash”) is tartott saját nemzeti és regionális területfejlesztési gyakorlatáról és intézményrendszeréről (pl. az ún. „Területi Végrehajtási Partnerségek”) működéséről.

Az új Területi Agendát kidolgozó Task Force tagjai 2018. július 2-i ülésükön egyetértettek abban, hogy nincs szükség a dokumentum tartalmának jelentős módosítására, viszont be kell emelni az azóta jelentkező új kihívásokat (pl. klímaváltozás, digitális átalakulás stb.), és az európai teret egyre erősebben formáló áramlási folyamatokat („flows phenomena”). Tekintettel azonban arra, hogy az új Területi Agenda 2020 végén tervezett elfogadásakor

¹ <https://www.espon.eu/polycentric>

² <https://www.espon.eu/integrated-indicators>

³ <https://www.espon.eu/european-territorial-reference-framework>

a 2020 utáni kohéziós politika keretrendszerének alakulását már csak korlátozottan lesz képes befolyásolni, a dokumentum végrehajtásának struktúráját különösen meg kell erősíteni annak érdekében, hogy annak valós politikai súlya legyen. A megvalósítást segítő konkrét akciók és szereplők azonosításán túl olyan „puha” mechanizmus(ok)ra is szükség van, amely(ek) révén a Területi Agenda az európai, nemzeti és regionális szakpolitikák területiségét erősítő, mindenki számára mérvadó referenciadokumentummá válik. Ehhez kapcsolódóan már több innovatív javaslat (pl. zászlóshajó-projektek, a Városi Agenda mintájára szerveződő végrehajtási partnerségek, Városi Agendával való erősebb koordináció stb.) is felvetődött erre vonatkozóan, amelyek vizsgálatára a Task Force következő ülésein kerül sor. Elhangzott továbbá, hogy a Területi Agenda üzenetét (pl. „Geography matters”) és nyelvezetét érthetővé, befogadhatóvá kell tenni a területi szakpolitikák körein kívüli szereplők számára is. Mindezek alapján a következő feladatblokkok mentén halad tovább a dokumentum kidolgozásának folyamata:

1. Narratíva, stratégiai fókusz és a dokumentum politikai „beágyazása”;
2. A tartalom modernizálása, frissítése; az üzenet és nyelvezet vonzóvá tétele;
3. A kormányzás és végrehajtás mechanizmusa a szakpolitikai hatás érdekében.

A Task Force október 17-én találkozik legközelebb a prioritást élvező tématerületek egyeztetése érdekében, majd a november 12-i középvezetői ülésen kerül sor a fentebb említett ESPON projekt első eredményeinek szakpolitikai „tesztelésére”. Az osztrák elnökség ezen kívül – a területi kohézióért és a városi ügyekért felelős középvezetők bevonásával – összevont szemináriumot is

szervez november 13-án. Ennek témája a hatékony területi (és városi) kormányzás szerepének, lehetőségeinek – az ún. „puha” területi szakpolitikai megközelítés és a területi végrehajtási partnerségek – vizsgálata. (Miniszteri szintű ülést nem tartanak.)

SUMMARY | In terms of promoting territorial cohesion, the Bulgarian and Austrian presidencies have achieved remarkable results in the course of 2018 through steering the international cooperation of European countries. In the main focus of this, the elaboration of the post-2020 Territorial Agenda has been launched. The ESPON 2020 cooperation programme performs a major contribution to this process with the provision of comparable territorial evidence and reference framework for Europe until 2050.

Szerző

Móricz Ádám

Okleveles geográfus, a Szegedi Tudományegyetemen végzett 2009-ben terület- és településfejlesztő szakirányon. 2011 óta dolgozik a Nemzetgazdasági Minisztérium, majd Pénzügyminisztérium Területfejlesztési Tervezési Főosztályán. Feladat-köréhez tartoznak többek között a területi kohéziót érintő nemzetközi együttműködések, és a 2020 utáni Területi Agenda kidolgozásával kapcsolatos magyar szempontok képviselete. Elérhetőség: adam.moricz@pm.gov.hu

Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió 2014-2016. évi megvalósulásáról szóló beszámoló és felülvizsgálat

A Pénzügyminisztérium az érintett szakterületek és a területi partnerek bevonásával összeállította az **Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (OFTK) 2014-2016. évi megvalósulásáról szóló beszámolót**, mely a Kormány által törént elfogadását követően **2018. december végén benyújtásra került az Országgyűléshez**. A beszámoló elfogadása 2019-ben várható. Az Országgyűlés a beszámoló elfogadásával együtt dönt az **OFTK átfogó felülvizsgálatáról és módosításáról, melyre 2020. június 30. határidővel kerül sor**.

Az Országgyűlés 2014 elején fogadta el a Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptiót (OFTK), mely dokumentum meghatározza Magyarország területfejlesztési célkitűzéseit, hosszú távú jövőképét, a fejlesztéspolitikai célokat és elveket. Ezek egyben az Európai Bizottság és Magyarország között a 2014-2020 közötti uniós források felhasználására kötött Partnerségi Megállapodás koncepcionális háttérét jelentik, így az OFTK megalapozza az uniós források felhasználásra irányuló hazai operatív programok tartalmát, orientálja a hazai fejlesztési célú források felhasználását is.

Az OFTK megvalósulásáról szóló beszámoló elkészítését és szükség szerinti felülvizsgálatát az 1/2014. (I.3.) OGY határozat írja elő a Kormánynak. A beszámoló összeállítását, az ágazati és területi szereplők széleskörű, aktív bevonásával a Pénzügyminisztérium végezte 2016 decemberétől. A felülvizsgálatra és a módosítás előkészí-

tésére szintén az érintett szakterületek (minisztériumok, egyes háttérintézmények) és területi szereplők (megyei önkormányzatok, Fővárosi Önkormányzat, megyei jogú városok önkormányzatai, kiemelt térségi fejlesztési tanácsok) közreműködésével kerülhet sor, ez a munka 2018. november 30-án az összes érintett fejlesztéspolitikai szereplő részére összehívott, mintegy 120 fő részvételével lezajlott tájékoztató rendezvénnel indult meg.

Az OFTK felülvizsgálata elsősorban a 2020 utáni uniós programozási időszak megalapozása, a 2020-2030 közötti középtávú nemzeti prioritások és fejlesztéspolitikai feladatok meghatározása érdekében szükséges, de indokoltá teszik a felülvizsgálatot az elmúlt évek jelentős társadalmi-gazdasági változásai (például munkaerő-piaci helyzet gyökeres megváltozása 2013 óta) és számos jogszabályváltozás (például turisztikai térségek, szabad vállalkozási zónák, kedvezményezett járások) is.

Az OFTK 2014-2016. évi megvalósulásáról szóló beszámoló az Országgyűlés honlapján elérhető az érdeklődők számára.

Szerző

Hajek Dóra

területfejlesztési referens

PM Területfejlesztési Tervezési Főosztály

Összefoglaló a Pest megye Területfejlesztési Konceptiója 2014-2030 és Pest megye Területfejlesztési Programja 2014-2020 megvalósításához nyújtandó célzott pénzügyi támogatás 2018. évi felhasználásáról

Korábbi lapszámunkban (FVR, 2017.) ismertettük a Közép-magyarországi régió kettéválasztásának folyamatát és várható eredményeit, a Pest megyei önkormányzatok és vállalkozások fejlesztéseire fordítható célzott költségvetési támogatás főbb céljait, eljárási kereteit és a kompenzációs program első évében (2016.) lezajlott pályázati kiírásait. Mindezeket alapul véve jelen cikk a kompenzációs program 2017-2018. évek során történt előrehaladását kívánja röviden ismertetni.

Előzményként fontos megemlíteni, hogy a Kormány a Közép-magyarországi régió kettéválasztásáról szóló 2013/2015. (XII. 29.) Korm. határozatban felhívta a nemzetgazdasági minisztert, hogy vizsgálja meg a 2014-2020 közötti időszakban a Pest megyei önkormányzatok és a Pest megye területén működő vállalkozások számára célzott fejlesztési források biztosításának lehetőségét. A vizsgálat eredményeként Pest Megye Önkormányzata 2016 tavaszán, a megye Területfejlesztési Konceptiójában és Programjában meghatározott stratégiai célkitűzések elérése érdekében támogatási (kompenzációs) igényt nyújtott be a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM) számára.

Az 1295/2016. (VI. 13.) Korm. határozat értelmében 80 Mrd Ft támogatás az alábbi fő stratégiai fejlesztési irányok mentén használható fel azzal a kikötéssel, hogy a források 60%-át gazdaságfejlesztésre kell fordítani:

- közvetlen vállalkozásfejlesztést szolgáló, a vállalkozások működési feltételeit és környezetét javító fejlesztések;
- turizmus, mint stratégiai ágazat fejlesztése;
- Pest megyei lemaradó térségek komplex fejlesztése;
- munkaerő mobilitását elősegítő közlekedésfejlesztés (belterületi utak, kerékpárutak, alacsonyabb rendű utak fejlesztése);
- önkormányzati közfeladat-ellátás infrastrukturális feltételeinek javítása;
- települések infrastrukturális ellátottságának javítása.

A források hatékony felhasználása érdekében a 2016-2017 év során az éves kötelezettségvállalási keretet kimerítve kerültek meghirdetésre a pályázati kiírások, ennek megfelelően 2016-ban 5 Mrd, 2017-ben 25 Mrd Ft értékben történt kötelezettségvállalás. Az NGM 2016. december 22-én tette közzé összesen 5 Mrd Ft kerettel a program első két pályázati kiírását:

- A „Mikro-, kis- és középvállalkozások telephelyfeltételeinek javítása Pest megye területén”;
- Az „Önkormányzati tulajdonú belterületi utak szilárd burkolattal történő kiépítésének, felújításának és korszerűsítésének támogatása gazdaságfejlesztési céllal Pest megye területén” című pályázati konstrukciók. (E két kiírás részletes ismertetését lásd: FVR, 2017.)

2017. évi pályázati kiírások

A Kormány által 2017-re engedélyezett 25 Mrd Ft-os kötelezettségvállalási keret terhére Pest Megye Önkormányzata Beruházás-ösztönző tevékenységét támogató egyedi támogatása, a Kincstár 2017. évi lebonyolítási feladatainak finanszírozása és az alábbi öt pályázati kiírás meghirdetése valósult meg:

- Az „Önkormányzati tulajdonú egészségügyi-alapellátást nyújtó intézmények fejlesztésének támogatása Pest megyében” című pályázati kiírás. Az eredeti 4,81 Mrd Ft összegű keret megemelésével 6,14 Mrd Ft-nyi támogatás összesen 60 db egészségügyi alapellátás fejlesztését célzó pályázat támogatása vált lehetővé. A támogatás 237 egészségügyi alapellátást nyújtó háziorvosi, gyermekorvosi vagy fogorvosi praxis, illetve ügyeleti alapellátás és védőnői szolgálat fejlesztését szolgálja.
- A „Települések felszíni csapadékvíz-elvezetés létesítményeinek fejlesztése, a települési vízgazdálkodás korszerűsítésének támogatása Pest megye területén” című pályázati kiírás esetében 4,23 Mrd Ft összegű támogatási keretből összesen 26 település egészén, vagy egy-egy nagyobb településrészén oldódik meg a csapadékvíz-elvezetés problémája.
- Az „Önkormányzati tulajdonú óvodai ellátást nyújtó intézmények fejlesztésének támogatása Pest megyében” című pályázati kiírás esetében az eredeti 6 Mrd Ft-os keret megemelésével együtt 7,18 Mrd Ft összegű támogatásnak köszönhetően 43 óvodában összesen 802 új óvodai férőhely létesül 1820 m²-en és 4576 férőhely újul meg 9564 m²-en.
- Az „Önkormányzati tulajdonú vállalkozói parkok kialakítása és fejlesztése Pest megye területén” című pályázati kiírás keretében 11 pályázat minősült támogathatónak

és a 70 millió forintnyi keretemelésnek köszönhetően összesen 48,4 hektárnyi területen létesülhet vállalkozói park és legalább 325 új munkahely jöhet létre ezen beruházások révén.

- A „Mikro-, kis- és középvállalkozások eszközberuházásainak támogatása Pest megye területén” elnevezésű pályázat révén a 224 támogatásban részesülő pályázat várhatóan 765 eszközt szerezhet be és a támogatás segítségével összesen 4314 már meglévő munkahely megtartása és 246 új munkahely megteremtése válhat valóra.

2018-ban 50 Mrd Ft értékben történt kötelezettségvállalás, az alábbi pályázati kiírások mentén:

- Az „Önkormányzati tulajdonú belterületi utak szilárd burkolattal történő kiépítésének, felújításának és korszerűsítésének támogatása gazdaságfejlesztési céllal Pest megye területén” című pályázati konstrukció második köre esetében a 7 Mrd Ft keretösszegű kiírásra 153 db pályázat érkezett, melyből 523 millió Ft keretemelés révén összesen 74 Pest megyei település pályázat bizonyult támogathatónak, amelyek 250 db közterületén összesen 13,3 km-nyi út kaphat szilárd burkolatot és 100,4 km -nyi út újulhat meg.
- A „Mikro-, kis- és középvállalkozások telephelyfeltételeinek javítása Pest megye területén” című kiírás Pest megyei vállalkozások meglévő telephelyeinek átalakítását, modernizációját és bővítését célozta, és az eredeti 4,5 Mrd Ft-os keretösszeg 50 M Ft-os megemelése révén 87 Pest megyei vállalkozás valósíthatja meg fejlesztési elképzeléseit, melynek keretein belül több mint 46 ezer m² új telephely épülhet és közel 31 ezer m² telephely újulhat meg.
- Új konstrukcióként jelent meg 2018 júniusában „Helyi piacok fejlesztése Pest megye területén” című kiírás, amelynek célja a helyi termékértékesítés feltételeinek javítása, a települések kereskedelmi funkciójának erősítése és ezen keresztül a lakosság életminőségének javítása. A 2 Mrd Ft keretösszegű kiírásra 34 támogatási igény érkezett. A pályázat 2018. év végén a tartalmi értékelés szakaszában jár.
- Szintén új konstrukcióként került meghirdetésre a „Kerékpárutak létesítésének, felújításának és korszerűsítésének támogatása Pest megye területén” című kiírás. A 2018 júliusában megjelent, 4 Mrd Ft keretösszegű pályázati kiírás célja a kerékpározás, mint környezetbarát közlekedési mód terjedésének ösztönzése a lakosság körében és a hivatásforgalmú kerékpáros közlekedés forgalmának a növelése. A konstrukcióra 52 támogatási igény érkezett és 2018. év végén a pályázatok formai értékelése zajlik.
- Harmadik új konstrukció az „Önkormányzati tulajdonú bölcsődei ellátást nyújtó intézmények fejlesztésének támogatása Pest megyében” címmel 2018 júliusában

megjelent kiírás volt. A 4,5 Mrd Ft keretösszegű kiírásra 54 településről érkezett támogatási igény. A pályázat 2018. év végén a formai értékelés szakaszában van.

Mindezek mellett 2018-ban a további kiírások jelentek meg:

- „Települések felszíni csapadékvíz-elvezetés létesítményeinek fejlesztése, a települési vízgazdálkodás korszerűsítésének támogatása Pest megye területén” című Pályázati Kiírás 4 milliárd forintos keretösszeggel;
- „Mikro-, kis-, és középvállalkozások eszközberuházásainak támogatása Pest megye területén” című Pályázati Kiírást 4,5 milliárd forintos keretösszeggel.

A hazai költségvetési forrásból zajló kompenzációs program első három (2016 – 2018.) évének főbb eredményei a következők:

- A kompenzációs program indításáról döntő 1295/2016. (VI. 13) Korm. határozat elfogadása óta eltelt időszak során összesen tizenkettő, a kis- és középvállalkozások támogatását, valamint az önkormányzati közszolgáltatások és a települési infrastruktúra fejlesztését szolgáló pályázati konstrukció jelent meg, összesen 55,37 Mrd Ft értékben. A kilenc pályázatból három esetében a támogatás túlnyomó része már kifizetésre került, kettő a szerződéskötés fázisában van, egy esetben a döntés miniszteri jóváhagyásra vár.
- Az eddig közzétett kiírásokra összesen 1392 db pályázat érkezett be, 106,16 Mrd Ft támogatási igénnyel. A már Varga Mihály miniszter úr által jóváhagyott döntéssel rendelkező 994 db pályázatból 549 db részesül/részesült teljes, vagy csökkentett összegű támogatásban, az összes megítélt támogatás összege pedig közel 40,4 Mrd Ft.
- A pályázatok nagy része előleg alapú kifizetési konstrukció, így a nyertes pályázatok – a konstrukció típusától függően – jellemzően 25%-50% támogatási előlegben részesülnek a szerződéskötés után. A nyertes pályázatok kapcsán 2018. szeptember 30-ig közel 18 Mrd Ft kifizetése történt meg.
- A meghirdetett konstrukciókra a 187 Pest megyei településből 184-ról érkezett be pályázat. A megítélt támogatások eddig 158 település önkormányzatához és/vagy vállalkozásához jutottak el (azaz a települések közel 86%-ára érkezett/érkezik támogatás valamilyen formában).
- Az önkormányzatok számára meghirdetett konstrukciókban a megye települései meglehetősen aktívak a fejlesztési források becsatornázása terén. A 187 Pest megyei település 95,2%-a (178 önkormányzat) nyújtott be legalább egy, összesen pedig 677 pályázatot, így átlagosan 3,8 beadott pályázat jut minden egyes önkormányzatra. A pályázatot eddig benyújtott települések 72,5%-a (128 önkormányzat) részesült fejlesztési

forrásban. Összesen 264 nyertes önkormányzati pályázat született, ami pályázatonként átlagosan 118,2 millió Ft, településenként pedig 243,8 millió Ft fejlesztési forrást jelent, amelyet a települések az olyan kiemelt közszolgáltatások, mint az egészségügyi alapellátás, vagy az óvodai fejlesztések minőségének javítására, vagy a belterületi utak és a csapadékvíz-elvezető hálózat fejlesztésére fordíthatnak, sok esetben évtizedes fejlesztési hiányosságokat pótolva ezzel.

- A mikro-, kis- és középvállalkozások (KKV) számára meghirdetett pályázatok esetében a megye településeinek 66,3%-ról (129 település) összesen 717 pályázat érkezett (5,6 pályázat/település). Eddig két KKV-k fejlesztését támogató konstrukció tekintetében született döntés, amelynek keretében 96 településről 285 pályázat nyert átlagosan 32,3 millió Ft támogatást, amely településenként átlagosan 95,8 millió forintot tesz ki.
- A kompenzációs program végrehajtása kiemelt figyelemmel van a Pest megyén belüli területi különbségekre. Összességében hét, kevésbé fejlettnak tekinthető, a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet szerinti kedvezményezett, vagy regionális szempontból kedvezményezett járás található a megyében (Aszódi, Ceglédi, Dabasi, Nagykátai, Nagykőrösi, Ráckevei, Szobi), ahol a lakosság 26,8%-a él, azonban a támogatási igények 33,42%-a érkezett ezen térségekből, amely jól mutatja a kevésbé fejlett térségek fejlesztési forrásokra vonatkozó rászorultságát. Az eddig elbírált pályázatokat előnyben részesítették, és lakosságáruknál nagyobb mértékben támogatták ezeket a kedvezményezett, vagy regionális szempontból kedvezményezett járásokat. Az eddig megítélt források közel harmada (31,73%) Pest megye kevésbé fejlett járásaiban realizálódott, hozzájárulva ezzel a térségek versenyképességének erősítéséhez és az itt élő lakosság életkörülményeinek javításához.

A 2019. év során a 2018. évben megjelent kiírások értékelése, a miniszteri döntések mellett turisztikai pályázati kiírások megjelenése várható.

Felvetődik a kérdés, hogy miképpen folytatódik, illetve folytatódhat-e a kompenzációs program? 2018 nyarán Pest megye Közgyűlésének elnöke – hivatkozással a kompenzációs program eredményeire, a pályázati kiírások kapcsán tapasztalt jelentős többletigényre, és mint Pest megyében jelenleg elérhető egyetlen fejlesztési forrásra – a program 20 Mrd Ft többletforrással történő folytatását kérte a már megítélt 80 Mrd forint forráson felül. A Program esetleges folytatásához a Kormány későbbi külön döntése szükséges.

A pályázati kiírásokkal kapcsolatos részletes információk az alábbi weboldalakon érhetők el:

Magyar Államkincstár honlapja:
www.allamkincstar.gov.hu
 Pénzügyminisztérium honlapja:
www.kormany.hu
 és a www.regionálispolitika.kormany.hu
 oldalakon.

Szerző

Tafferner Bálint
 Pénzügyminisztérium,
 Területfejlesztési Tervezési Főosztály

Egy évtizedes regionális és városfejlesztési szakemberképzés

Az évfordulós regionális és környezeti gazdaságtan mesterszokról – a Corvinus perspektívájából

Kedvező indítás és fenntartható növekedés

2008-ban indult el a regionális és környezeti gazdaságtan mesterszak első évfolyama. Az elmúlt időszakban e szak a terület- és településfejlesztési szakmának egyik legfontosabb képzésévé vált, így érdemes megemlékezni évfordulójáról a *Falu Város Régió* hasábjain is.

A szakalapítást követően a regionális tudományok vagy a fenntarthatóság eszméje iránt elkötelezett hazai gazdaságtudományi műhelyek közül több is e szak képzőhelye vált. Ez azért sem meglepő, hiszen a környezetgazdaságtan és a regionális tudományok legkiemelkedőbb akadémiai szereplői vettek részt a szak megalapításában. Az elmúlt 10 évben a képzőhelyek köre változott, többnyire szűkült. Ugyanakkor a szak hallgatóinak összes létszáma napjainkban sem marad el a kezdeti időszakétól (180-250 fő). Ebben leginkább a *Budapesti Corvinus Egyetem* 2016-ban megújított mesterképzésnek van nagy szerepe, ami egymaga 60 fős évfolyamokat vonz. Ettől bár elmarad a többi képzőhely létszáma (összességében is), de fontos eredmény, hogy még mindig tanévenként 4-5 helyen lehet elindítani ezt a képzést és nem csak budapesti helyszíneken. A jelentősebbek: *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen*, *Szent István Egyetemen*, *Miskolci Egyetemen*, *Kaposvári Egyetemen* (utóbbi helyen angol nyelvű képzéssel).

Egy releváns és szakmailag együttműködő képzés

Még nincs tíz éve, hogy az első évfolyamok diplomáztak, a képzés már elfoglalta helyét a munkaerőpiacon. Itt végzett szakemberekkel találkozhatunk fontos intézményekben, civil szervezeteknél és cégeknél az európaiktól egészen a települési szintig, gyakran felelős pozíciókban. A kibocsátott szakemberek jártasak a közgazdaságtan alternatív megközelítéseiben, a földrajz, a területi és a környezeti szemlélet iránt elkötelezettek, képesek tervezni és menedzselni társadalmi-gazdasági vagy környezeti struktúrákat városokban, vidéki térségekben, régiókban, országosan, európai szinten. A szakalapítás óta, a válságot követő gazdasági összefüggésszerekben pedig csak

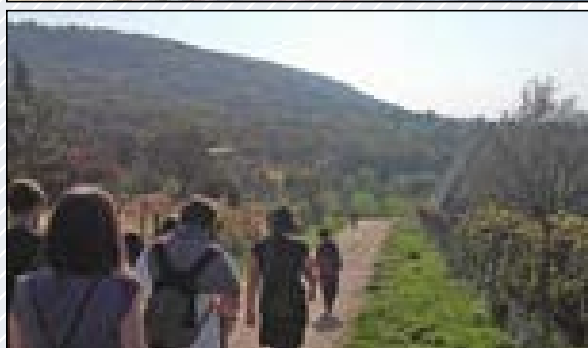
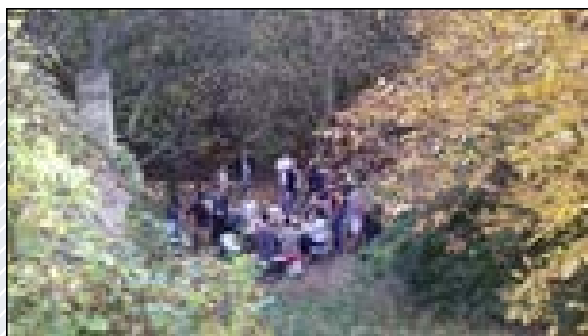
még fontosabbá váltak a szak által képviselt földrajzi, geopolitikai és fenntarthatósági megfontolások.

E képzés az egyik legjobb hazai gyakorlata a valós interdiszciplináris együttműködésnek. Egyrészt maga is sokszínű, a hallgatók földrajztudományi, gazdaságtudományi, környezettudományi, társadalomtudományi ismeretekkel egyaránt felvértezve kerülnek ki a munkaerőpiacra. Azon munkaköröket, amelyekre ez a szak képez, nem is lehet másként ellátni, pl.: társadalmi-gazdasági tervezés, várostervezés és fejlesztéspolitikai tervezés és értékelés (ld. az angolszász planning), területfejlesztés, környezetgazdálkodási szakértés, környezetértékelés, közösség- és vidékfejlesztés, a piacok térbeli szervezésével és telephelyválasztással foglalkozó szakértés. Talán még fontosabb, hogy e szak képes a rokonszakmákkal is szoros és előnyös kapcsolatokat kialakítani, befogad fiatal szakembereket a gazdaságtudományokon túl a földrajz, a szociológia és sok más társadalomtudomány, sőt esetenként a műszaki és természettudományok területéről is.

Érdemes szót ejteni az egyes képzőhelyek eltűnéséről, évfolyamaik megfogyatkozásáról is, ami egyébként általános jelenség a hazai mesterképzésekben. A nem képzőhely-specifikus okok egyike a csökkenő létszámú generációkban és azok csökkenő magyarországi továbbtanulási hajlandóságában rejlik. Szintén látni kell, hogy a mesterszintű képzéseknek úgy általában sem alakult ki a munkaerőpiaci pozíciója. Szakpolitikai adósság, hogy még a közigazgatás és az államigazgatás foglalkoztatási szabályozásai sem részesítik előnyben a mesterszintű végzettséget. Különösen problémás ez a közsféra számára fontos küldetéssel rendelkező képzések esetében. Ilyen a regionális és környezeti gazdaságtan mesterszak is, amely esetében – annak ellenére, hogy munkaerőpiaci relevanciáját már igazolta – szintén indokolt lenne államigazgatási preferencia.

Megújulás a Corvinuson

A jelentős megújítási lépéseink elsősorban a képzés gyakorlati orientációját fokozták. Ennek során nagy tapasztalatú gyakorlati szakemberek (tervezők és szakértők) csatlakoztak a képzőhelyünkhöz, továbbá elmélyült a projektalapú és interaktív oktatás, hazai és külföldi szak-

mai és terepgyakorlatok jelentek meg. Kiteljesedett az urbanisztikai, a fejlesztéspolitikai és a geopolitikai ismeretátadás. Műhelyünk nemzetközi szakmai kapcsolatai is megerősödtek, 2017-ban Magyarországon elsőként társult tagjai lettünk az *Európai Tervező Képzőműhelyek Társulásának (AESOP)*. 2018-ban ez a képzésünk bekerült az első ötvenbe (46) az *Eduniversal* világ vezető mesterképzéseinek rangsorában a fenntartható fejlődés és környezeti menedzsment kategóriában.

A megújulási törekvéseinket támogatja a *Magyar Nemzeti Bank* is, felismerve e képzés jelentőségét a gazdasági térstruktúrák alakításában. Lépéseinkhez kitűnő lehetőségeket biztosított a képzés Egyetemen belüli új közege, az eleve interdiszciplinális szellemben működő *Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar*. Ez a szervezeti fordulat azért is érdekes, mert így egy társadalomtudományi küldetésű karon egy vállaltan földrajzi műhely (ill. többek között földrajzi műhely) jelenhetett meg, amely jelenség hazánkban még különlegességgnek számít.

Képzésünk 2018 óta már a *Corvinus Székesfehérvári Campusán* is jelen van (levelező képzésként), az adott térségre szabott ismereteket is megjelenítve az ottani oktatásban. További terveink között szerepel az angol nyelvű képzés elindítása Budapesten 2019-ben, majd a szak duális képzési változatának kialakítása és egy hasonló profilú alapszak alapítása (utóbbi természetesen a hazai társ-képzőhelyekkel közösen). Elképzeléseink megvalósítására a *Corvinus* új működési modellje kedvező kereteket biztosíthat.

Indokolt az ünnepség

Ez szak az elmúlt 10 évben a jelentősen átalakult gazdasági és politikai körülmények között is bizonyította létjogosultságát, társadalmi és gazdasági hasznosságát. Sikerének legfontosabb indikátora, hogy a Falu Város Régió által gondozott témakörök művelői között egyre nagyobb számban találkozhatunk az e szakon végzett fiatal szakemberekkel. A regionális és környezeti gazdaságtan mesterszak évfordulóját indokolt megünnepelni. Az ezt szolgáló rendezvényeknek 2019-ben örömmel ad helyet a szakot a *Budapesti Corvinus Egyetemen* gondozó *Geo Intézet*.

Szerző

Péti Márton

egyetemi docens, intézetigazgató
Gazdaságföldrajz, Geoökonómiai és Fenntartható Fejlődés
Intézet (GEO Intézet) Budapesti Corvinus Egyetem

AJÁNLO

Sain Mátyás – Rab Judit

Részvételi tervezés a településfejlesztésben és településrendezésben

Lechner Tudásközpont, 2018

A VÁTI 2010-ben publikálta a Segédlet a közösségi tervezéshez¹ című kiadványt, amely közérthető megfogalmazásban mutatta be a részvételi (más szóval közösségi) tervezés megközelítését, alkalmazási területeit a térségi tervezésben, főbb buktatóit, módszereit, technikáit. A visszajelzések alapján a kötetbe foglalt módszertant sikerrel használták mind térségi, települési tervezők, mind társadalmi, közösségi fejlesztésekben dolgozó szakemberek.

2018 elején a VÁTI jogutódja, a Lechner Tudásközpont gondozásában hasonló tematikájú kézikönyv született meg. A megrendelő, a Miniszterelnökség Építészeti és Építésügyi Helyettes Államtitkárságának kérése szerint a fókuszban ezúttal a települési tervezés, vagyis a településfejlesztési, településrendezési munkák során elvárt vagy javasolt partnerségi folyamatok álltak. Ennek megfelelően a kézikönyv alapvető célja, hogy felvázolja a részvételi tervezés paradigmáját, illetve javaslatokat tegyen a települési tervezési gyakorlatban való alkalmazására.

Ha a részvételi tervezés ideális körülményei nem minden esetben állnak is fenn, a szerzők hisznek abban, hogy nézetrendszerének megértése képessé teszi a tervezőket, döntéshozókat arra, hogy bármilyen tervezési helyzetben felismerjék azokat a részvételi lehetőségeket, amelyek jelentős hozzáadott értéket teremthetnek a tervezési tevékenységek során. Bízunk abban is, hogy a részvételi tervezés – vagy akár csak egyes elemeinek – használata hozzájárul ahhoz, hogy a fejlesztési tevékenység során egymást megismerő, egymással kapcsolatba kerülő helyi szereplők konstruktív együttműködéseket alakítsanak ki, ezzel is hozzájárulva az elköltött fejlesztési források és a befektetett egyéb energiák minél jobb hasznosulásához.

A részvételi tervezés legfontosabb szempontjainak és módszertani elemeinek ismertetése mellett e segédlet konkrét iránymutatásokat tartalmaz a települési tervezés (fejlesztés és rendezés) munkafázisaihoz kötődően, alapul véve a 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendeletben előírtakat.

Annak ellenére, hogy az egyes tervezési feladatok és helyzetek jelentős különbségeket mutatnak, a jogszabályi elvárások és a nemzetközi gyakorlatok alapján a kézikönyv felvázol olyan partnerségi, részvételi forgatókönyveket, amelyek a legtöbb településfejlesztési helyzetben adaptálhatók.

A kézikönyv letölthető a <http://lechnerkozpont.hu/honlap/terbelti-szolgaltatasok/telepulasi-szolgaltatasok-oldalarol>, vagy közvetlenül a <http://lechnerkozpont.hu/doc/okos-varos/reszveteli-tervezes-a-telepulesfejlesztésben-es-telepulestervezésben-20180412.pdf> linken.

¹ Az interneten pdf-ben elérhető: http://www.terport.hu/webfm_send/279

Kulcsár László

A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések

Kulcsár László megkerülhetetlen könyvet írt a vidékfejlesztésről azok számára, akik elmélyülten akarnak foglalkozni e kérdéssel és részletes betekintést nyerni a téma irodalmába, elméleteibe és a gyakorlatban felmerülő dilemmákba.

A szerző mintegy 200 oldalba sűrítve óriási elméleti és gyakorlati irodalmat dolgozott fel és világos megfogalmazással és jól kiértelt szerkezettel tömörre, közérthetővé, tudományos sallangoktól mentessé formálta a könyvet. Többek között tárgyalja a régió és a kultúra társadalmi–történelmi jellegzetességeit, a vidékfejlesztés fogalmi jellemzőit, a vidék funkcióiban bekövetkezett változásokat, a vidék erőforráskészletét valamint a helyi társadalom és vidékfejlesztés kapcsolatát.

Azzal, hogy a szerző a vidékfejlesztést regionális és kulturális összefüggésekbe helyezi, szerencsésen túllép azon a korábbi időszakban gyakran megjelent nézőpontra, amelyik egyfajta 'álversenyt' vagy fontossági sorrendet próbált felállítani a régió és vidék között. A regionális és kulturális közelítés kiemeli a vidékfejlesztést egy korábbi (ki a nagyobb, a fontosabb, vagy kinek kell több forrás) nézőpontjából, és ad egy olyan történeti és regionális

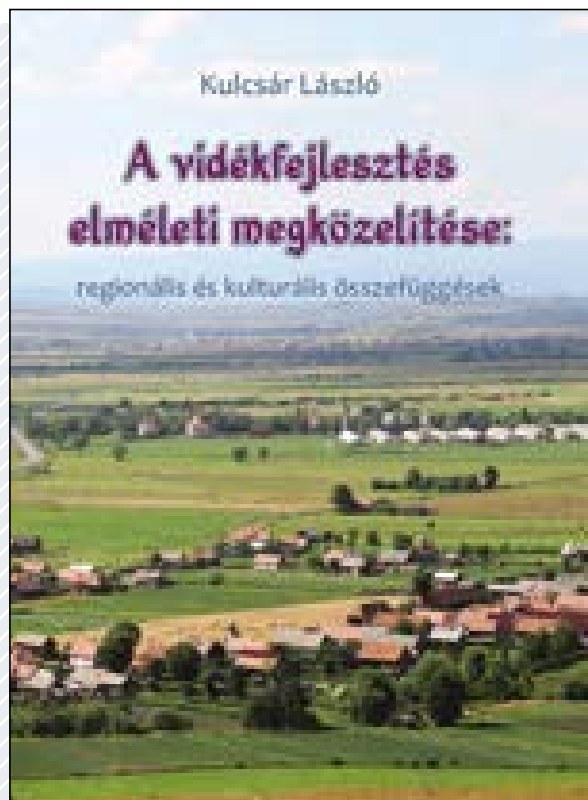
szemléletet, melynek révén a vidék problémái és kérdései térben és időben sokkal érthetőbbé válnak.

A szerző többször is figyelmeztet, hogy a vidékfejlesztési politika változását a szakirodalom alapján dolgozza fel, így könnyen előfordulhat, hogy a valóságban a vidékfejlesztők egészen más helyzettel szembesülnek. Az utolsó fejezetben a szerző kifejti, hogy „Elsősorban az volt a célom a könyv megírásakor, hogy világossá tegyek néhány dolgot a vidékfejlesztéssel kapcsolatban, amelyek egyrészt megvilágítják, a vidékfejlesztés elméleti és történeti hátterét, s egyben értelmezik az egyes tudományágak szerepét ezen a területen. Másrészt viszont azt is megkíséreltem felvázolni, hogy a vidékfejlesztés olyan beavatkozást jelent, amely az adott helyi társadalom regionális és kulturális pozícióján túla helyi társadalomra jellemző „kis tradíciókból” és a szélesebb, a térséget körülvevő társadalomban domináns „nagy tradícióktól” befolyásolt.”

A kötetet olvasva mindössze egy hiányérzetem támadt. A szerző nem tért ki röviden a hazai közösségfejlesztők, Vercseg Ilona, Varga Tamás, Beke Pál és mások rendszerváltás előtti és utáni küzdelmeire és munkásságára, a közösségfejlesztés hazai megteremtésére, mely többnyire a hivatalos politika kívül próbálta meghonosítani a közösségfejlesztés Nyugat-Európában és az USA-ban alkalmazott elveit és gyakorlatát. Nem kerültek említésre olyan kísérletek, mint pl. a falugondnokság bevezetése Kemény Bertalan és társai révén, mely mára igen fontos intézménnyé vált a hazai aprófalvakban és tanyás térségekben.

Kulcsár több helyen említi azt a felfogást, hogy a vidékfejlesztésnek nincs saját elmélete. Ez lehet, hogy így van, mindenesetre ezzel a könyvvel a szerző lerakta a vidékfejlesztés elméleti alapjait, amely sok szálon integrálja más tudományok tudáskészletét és megteremtette az alapot, hogy sokoldalú elméleti felkészüléssel lehessen színvonalas vidékfejlesztést művelni.

Kétségtelen, hogy a mai és következő nemzedékek számára ez könyv forrásmunka lesz. Azok számára pedig, akik a vidékfejlesztési politika alakításán, megvalósításán dolgoznak, legyenek minisztériumi vagy térségi szakemberek, számukra a könyv 'kötelező olvasmány'. Politikusoknak és döntéshozóknak különösen ajánlott, hogy alaposabban megismerkedjenek a könyv tartalmával.

Az ajánlót összeállította

Kovács Dezső PhD.

c. egyetemi tanár, Pécs

Kovacs951@gmail.com

